T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN KİTABİ KAYNAKLARI

DOKTORA TEZİ

SEFA FIRTINA

İSTANBUL 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN KİTABİ KAYNAKLARI

DOKTORA TEZİ

SEFA FIRTINA

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MURAT ULUSKAN

İSTANBUL 2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **III**
ÖZET ..... **VI**
ABSTRACT ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **18**
EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ VE KİTABİ KAYNAKLARI KULLANIM YÖNTEMLERİ **18**
1.1. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi **18**
1.1.1. Yazma Nüshaları 18
1.1.2. Adı ve Telif Sebebi 19
1.1.3. Tertip Yöntemi 22
1.1.4. Muhtevası, Üslup ve Dil Özellikleri 24
1.2. Evliya Çelebi'nin Kitabi Kaynakları Kullanım Yöntemleri **31**
1.2.1. Kaynak Tercihleri ve Değerlendirmeleri 31
1.2.2. Bibliyografik Bilgisi 40
1.2.3. Kitap İsimlerini İfade Biçimi 53
1.2.4. Kaynak Gösterim Yöntemleri 55
1.2.5. Kaynak Kullanım Yöntemleri 57
İKİNCİ BÖLÜM **67**
SEYAHATNAME'DE KULLANILAN KİTABİ KAYNAKLAR **67**
2.1. İstifade Edilen Kitaplara Yapılan Atıflar **67**
2.1.1. Tarihî 70
2.1.2. Coğrafî 116
2.1.3. Dil ve Dil Bilim 123
2.1.4. Toplum Bilimleri 126
2.2. Bilgilendirme Amaçlı Yapılan Atıflar **153**
2.2.1. Evliya'nın Kendi Eğitiminden Bahsederken Atıf Yaptığı Kitaplar 153
2.2.2. Hediye Olarak Alınıp Verilen Kitaplara Yapılan Atıflar 156
2.2.3. Esnaf Alayı Anlatısında Atıf Yapılan Kitaplar 160
2.2.4. Biyografik Bilgi Verilirken Atıf Yapılan Kitaplar 162
2.2.5. Abdal Han'ın Kütüphanesindeki Kitaplara Yapılan Atıflar 166

2.3. İstifade Edildiği Halde Atıf Yapılmayan Kitaplar 174
2.3.1. Tarihî 174
2.3.2. Coğrafî..... 189
2.3.3. Edebî..... 194
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....203
SEYAHATNAME'DE ATIF YAPILAN MUHAYYEL TARİH KİTAPLARI.....203
3.1. Farklı Kaynaklardan İstifade Edilerek İhdas Edilen Tarih Kitapları.....203
3.1.1. Târîh-i Yanvan..... 207
3.1.2. İrşek Pap Macar Tarihi..... 238
3.1.3. Târîh-i Mığdisî 259
3.1.4. Tevârîh-i Kıbtî..... 276
3.1.5. Târîh-i Tuhfe 287
3.1.6. Tevârîh-i Latin..... 297
3.2. Diğer Muhayyel Tarih Kitapları.....307
SONUÇ 311
KAYNAKLAR.....316
EK: SEYAHATNAME'DE ATIF YAPILAN KİTAPLARIN LİSTESİ 340

ÖN SÖZ

Çevresindeki insanların seyahat anlatılarının etkisinde kalan Evliya Çelebi, bir seyyah olma arzusu taşıyordu. Böylelikle, sağlıklı ve imkân sahibi her Müslümana Tanrı'nın buyruğu olan Hac vazifesini yerine getirebilir ve ilim öğrenebilirdi. Ayrıca seyahatin onu; baba, anne, kardeş ve hoca baskısından kurtaracağına inanıyordu. Dolayısıyla Evliya için seyahat, bir tutkunun yanı sıra kendisini baskılayan etkenlerden bir kaçış ve özgürlüğü temsil ediyordu. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için öncelikle tahsilini tamamlaması ve himayelerinde seyahat edeceği kişiler için aranan biri hâline gelmesi gerekiyordu. Bu nedenle, seyahat fikrinin zihninde hâsıl olduğu 1630 yılından 1640 yılına değin İstanbul'u gezmekle yetinmişti. 1640 yılına gelindiğinde ise ilk şehir dışı seyahatini kendi imkânlarıyla ve arkadaşlarıyla birlikte yaptı. Ardından babasının ön ayak olmasıyla Osmanlı paşalarının maiyetine girdi ve seyahatlerini bu şekilde sürdürdü.

Mevcut bilgilere göre 1687 yılı sonrasında vefat ettiğini düşündüğümüz Evliya Çelebi, 51 yıl süren seyahatleri boyunca 18 padişahlık yer gördüğünü ifade etmektedir. Ömrünü tamamen seyahate adayan Evliya, bir noktada yalnızca görmenin yeterli olmayacağına ve ziyaret ettiği yerler hakkında notlar alması gerektiğine karar vermiştir. Zira seyahatlerini yazıya dökmediği takdirde, ömrünün yalnızca gezmekle heba olacağı düşüncesine kapılmıştır. Bu amaçla "Seyahatname" adını verdiği bir eser telif etmek isteyen Evliya, seyahatleri sırasında tuttuğu gezi notlarını Mısır'da bir araya getirerek 4 bin 152 sayfa ve 3 milyon 25 bin 856 kelimeden oluşan oldukça hacimli bir eser meydana getirmiştir. *Seyahatname*; tarihten edebiyata, edebiyattan coğrafyaya kadar birçok farklı disiplini kapsayan bilgiler içermektedir. Bu durumda, Evliya Çelebi'nin böylesine hacimli ve zengin bilgiler ihtiva eden bir eseri nasıl kaleme aldığı ve hangi kitabi kaynaklardan istifade ettiği sorusu akla gelmektedir. Bu çalışmanın amacı da Evliya'nın *Seyahatname* metnini inşa ederken istifade ettiği kitabi kaynakları tespit edebilmektir.

Tezimizin birinci bölümünde, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi ve Kitabi Kaynakları Kullanım Yöntemleri" ana başlığı altında öncelikle *Seyahatname*'nin mevcut yazma nüshaları, adı ve telif sebebi, tertip yöntemi, muhtevası, üslup ve dil özellikleri ele alınmış; bu bağlamda eserin yapısı ve oluşturulma süreci hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Evliya'nın istifade ettiği kitapları nasıl belirlediği, sınıfladığı ve değerlendirdiği sorularına yanıtlar aranmıştır. Böylesine hacimli bir eseri telif eden ve onlarca kitaba

atıfta bulunan Evliya'nın bibliyografik bilgisinin de sınanması gerekiyordu. Bu doğrultuda, onun atıf yaptığı kitaplar ve bu kitaplar hakkında sunduğu bilgiler temel alınarak bibliyografik bilgisine dair bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bölümde son olarak, Evliya'nın kitabi kaynaklara nasıl atıf yaptığı ve bu kitaplardan hangi yöntemlerle istifade ettiği konuları üzerinde durulmuştur. Bu kısım, *Seyahatname* metni inşa edilirken kullanılan yöntemleri anlamak adına önemli bir yer tutmaktadır.

İkinci bölümde, "Seyahatname'de Kullanılan Kitabi Kaynaklar" ana başlığı altında, öncelikle Evliya Çelebi'nin kaynak olarak atıfta bulunduğu eserler incelenmiş; tarihî, coğrafî, dil ve dil bilimi ile toplum bilimleri gibi farklı alanlardan nasıl yararlandığı ve bunların *Seyahatname*'nin yapısına ne ölçüde katkı sunduğu ortaya konulmuştur. Ardından, Evliya Çelebi'nin kendi eğitim sürecinde referans aldığı eserler, hediyelik kitaplar ve belirli olayları anlatırken atıf yaptığı kaynaklar değerlendirilmiştir. Bu bölümde son olarak Evliya'nın *Seyahatname*'yi kaleme alırken istifade ettiği; fakat kaynak olarak atıf yapmadığı eserler üzerinde durulmuş ve bu eserlerin metnin oluşum sürecine sağladığı katkılar tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde, "Seyahatname'de Atıf Yapılan Muhayyel Kitaplar" ana başlığı altında, *Seyahatname'de* kaynak olarak atıfta bulunulan ancak gerçekte var olmayan, farklı kaynaklardan derlenmiş bilgilerle oluşturulan muhayyel kitaplar ele alınmıştır. Bu bağlamda, bu tür eserlere neden ihtiyaç duyulduğu ve *Seyahatname'ye* nasıl bir katkı sağladığı tartışılmıştır. Ayrıca, Evliya'nın bu tür kurgusal kaynaklar aracılığıyla okuyucular üzerinde etkileyici ve bütünleyici bir anlatı oluşturmayı nasıl başardığı üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, bilgi ve emekleriyle sürece anlam katan çok kıymetli insanlara teşekkür etmek isterim. Öncelikle, öğrencisi olma mutluluğuna eriştiğim ve üzerimdeki emeği tartışılamaz olan, derin bilgisiyle bana akademik üslup ve bakış açısı kazandıran kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Murat Uluskan'a en derin şükranlarımı sunarım. Evliya Çelebi ve *Seyahatname* üzerine yaptığı önemli çalışmalarıyla bizlere rehberlik eden, doktora derslerinde bizlere güler yüzüyle Evliya sevgisini aşılayan ve böylesine kıymetli bir konuyu bana güvenle emanet eden değerli hocam Prof. Dr. Uğur Demir'e sonsuz teşekkürlerimi iletmek isterim. Tezin yazım sürecinde, tarihçi bakış açımıza edebiyat disiplini ile zenginlik katan ve bizlere farklı perspektifler sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ümran Ay'a müteşekkirim. Ayrıca, bilgi ve birikimleriyle bu çalışmanın gelişimine değerli katkılarda bulunan Prof. Dr. Bilgin

Aydın ve Prof. Dr. Ömer İşbilir'e içten teşekkür ederim. Evliya Çelebi ve *Seyahatname* konusunda kıymetli bilgilere sahip olan ve bu süreçte bana hem dostluk hem de hocalık eden Dr. Öğr. Üyesi Engin Çetin'e en samimi teşekkürlerimi sunarım. Üniversite yıllarından itibaren her daim yanımda olan ve bu zorlu süreçte desteğini esirgemeyen kıymetli dostum M. Yasin Doğan'a da en içten teşekkürlerimi iletirim. Son olarak, bu uzun ve meşakkatli süreci aşmamda bana sonsuz destek ve sabır gösteren, her zaman yanımda olan sevgili aileme minnettarım. Onların varlığı, bu çalışmayı mümkün kılan en büyük güç olmuştur.

Sefa FIRTINA
İstanbul 2025

ÖZET

Üç bölümden müteşekkil olan çalışmamızda, *Seyahatname'*nin on cildi ele alınmıştır. Çalışmamız Evliya'nın Seyahatname metnini inşa ederken faydalandığı kitabi kaynakları incelemekte ve kaynakların eserin yapısına olan katkılarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, *Seyahatname*'nin mevcut yazma nüshaları, eserin adı, telif sebebi, tertip yöntemi, muhtevası, üslup ve dil özellikleri ele alınmıştır. Ayrıca Evliya Çelebi'nin istifade ettiği kitapları nasıl belirlediği, sınıflandırdığı ve değerlendirdiği sorularına yanıt aranmış, atıf yaptığı eserler üzerinden bibliyografik bilgisi değerlendirilmiştir. Bu bölüm, *Seyahatname*'nin yazım sürecinde kullanılan yöntemleri anlama noktasında temel bir çerçeve sunmaktadır. İkinci bölümde, *Seyahatname*'de kullanılan kitabi kaynaklar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Evliya Çelebi'nin tarih, coğrafya, dil bilimi ve toplum bilimleri gibi farklı disiplinlerden nasıl yararlandığı ve bu kaynakların eserin yapısına olan katkıları değerlendirilmiştir. Ayrıca, Evliya'nın eğitim sürecinde referans aldığı eserler, hediyelik olarak elde ettiği kitaplar ve olayları aktarırken atıfta bulunduğu kaynaklar üzerinde durulmuştur. Son olarak, Evliya'nın *Seyahatname*'yi oluştururken istifade ettiği ancak açıkça atıf yapmadığı kaynaklar ele alınarak, bu eserlerin metnin oluşum sürecine katkıları tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, *Seyahatname*'de yer verilen ve gerçekte var olmayan muhayyel kitaplar incelenmiştir. Bu eserlerin neden ortaya çıktığı, Evliya Çelebi'nin anlatımına sağladığı katkılar ve eserin genel kurgusuna olan etkileri analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Seyyah, Seyahatnameler, Yazma eserler, Osmanlı elyazması, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Kitabi kaynaklar, Muhayyel kitaplar

ABSTRACT

In this study, consisting of three sections, the ten volumes of *Seyahatname* are examined. The study aims to investigate the literary sources utilised by Evliya Çelebi during the construction of the *Seyahatname* text and to analyse the contributions of these sources to the structure of the work. The first section addresses the existing manuscript copies of *Seyahatname*, its title, purpose of composition, organisational method, content, stylistic and linguistic features. Additionally, it seeks to answer questions regarding how Evliya Çelebi selected, classified, and evaluated the books he used, assessing his bibliographic knowledge through the works he cited. This section provides a foundational framework for understanding the methodologies employed during the composition of *Seyahatname*. The second section offers a detailed examination of the literary sources referenced in *Seyahatname*. It explores how Evliya Çelebi drew upon disciplines such as history, geography, linguistics, and social sciences, and analyses the contributions of these sources to the work's structure. Furthermore, it focuses on the works referenced during his education, books he acquired as gifts, and those cited to narrate specific events. Finally, this section discusses the sources Evliya benefited from while constructing *Seyahatname* but did not explicitly cite, considering their impact on the creation of the text. The third section investigates the imaginary books featured in *Seyahatname*, which are presented as sources yet do not exist in reality. This part analyses the reasons for the emergence of such works, their contributions to Evliya Çelebi’s narrative, and their influence on the overall structure of the text. Additionally, it evaluates the role of these fictional sources in enriching and integrating the narrative of *Seyahatname*.

Keywords: Travel, Traveller, Travel books, Manuscripts, Ottoman manuscript, Evliya Çelebi's Seyahatname, Literary sources, Imaginary book

KISALTMALAR

SN.	Seyahatname
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
trc.	Tercüme
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
EI	The Encyclopaedia of Islam
nr.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
vr.	Varak
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu
TÜBA	Türkiye Bilimler Akademisi

GİRİŞ

Literatür Değerlendirmesi

*Seyahatname'*nin kitabi kaynakları hakkındaki ilk bilgilere Franz Taeschner tarafından 1923 yılında yayımlanan "Die geographische Literatur der Osmanen"[1] adlı makalede rastlanır. Bu makalede Osmanlı coğrafyacılarına dair bilgiler veren Taeschner, Evliya Çelebi ve *Seyahatname*'ye de önemli bir yer ayırır. Taeschner, Evliya'nın Kâtip Çelebi (ö.1657)'nin *Cihannüma* adlı eserinden istifade etmeyişini ilginç bulurken, *Levâmiu'n-nûr fî zulümâti Atlas Minor* adlı tercümesini görmüş olabileceğini belirtir. Ayrıca, Âşık Mehmed (ö.1598'den sonra)'in *Menâzırü'l-avâlim* adlı eserinin de *Seyahatname*'de kaynak olarak kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durur. Bununla birlikte Fahir İz, "Evliya Çelebi ve *Seyahatname*si"[2] adlı çalışmasında Taeschner tarafından yazılan "Djughrafiya, Geography"[3] maddesini kaynak göstererek, Pîrî Reis (ö.1553)'in *Kitâb-ı Bahriyye*'si ile *Seyahatname* arasında bir ilişki olduğu bilgisine yer verse de ilgili maddede böyle bir bilgi bulunmamaktadır. *Seyahatname* ve *Menâzırü'l-avâlim* arasındaki ilişkiye dikkat çeken başkaca çalışmalar da mevcuttur. Richard F. Kreutel, *Im Reiche des goldenen Apfels* adlı çalışmasında bu ilişkiye bir kez daha dikkat çekmiştir.[4] Ancak iki eser arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya çıkaran çalışma Mahmut Ak'a aittir. Ak, *Menâzırü'l-avâlim* üzerinde hazırladığı doktora tezinde, "Menâzırü'l-avâlim'in Tesirleri" başlığı altında ilgili pasajları karşılaştırarak *Seyahatname* ve *Menâzırü'l-avâlim* arasındaki ilişkiyi netleştirmiştir.[5] Bu konuda yapılan son ciddi çalışmalar Robert Dankoff, Pierre MacKay ve Marianna Yerasimos'a aittir. Robert Dankoff çalışmasında, *Seyahatname*'deki Trabzon anlatısı üzerinden *Seyahatname* ve *Menâzırü'l-avâlim* arasındaki ilişkiye dair bir çıkarımda bulunmuştur.[6]

---

[1] Franz Taeschner, "Die geographische Literatur der Osmanen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 77, (1923), s.31-80. Bu makale 1926 yılında Hâmid Sadî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Franz Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya", *Türkiyat Mecmuası*, II, (1926), s.271-314. Yayımlanan makalenin 2018 yılında transkripsiyonu yapılmıştır. Franz Taeschner, *Osmanlılarda Coğrafya*, haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri, Iksad Yayınları, 2018.

[2] Fahir İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", *Belleten*, 53/207-208, (1989), s.715.

[3] Franz Taeschner, "Djughrafiya, Geography", *The Encyclopaedia of Islam (=EI)*, II, s.575-590.

[4] Richard F. Kreutel, Im Reiche des goldenen Apfels: des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665, Verlag Styria, Graz 1957, s.21-22.

[5] Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim (Tahlil ve Dizin) I-III*, haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu (=TTK), Ankara 2007, I, s.CCXXXI-CCL.

[6] Robert Dankoff, "Did Evliya Çelebi use Mehmed Aşık for his description of Trabzon?", *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*, ed. Éva Á. Csató ve diğerleri, Novus, Oslo 2009, s.87-95.

MacKay, Evliya'nın istifade ettiği Osmanlı coğrafyacılarını tespit etmeye çalıştığı makalesinde *Seyahatname* ve *Menâzırü'l-avâlim* arasındaki ilişkiye bir kez daha değinmiştir.[7] Marianna Yerasimos, *Seyahatname*'deki Yunanistan anlatısı üzerinden *Seyahatname* ve *Menâzırü'l-avâlim* arasındaki benzerlikleri vurgulamıştır.[8]

Moğol çalışmaları hakkında önemli bir isim olan Paul Pelliot, 1927 ve 1931 yıllarında yaptığı çalışmalarda Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de yer verdiği Moğolca hayvan isimlerini listelemiş ve bu listede yer alan isimlerle Hamdullah Müstevfî'nin (ö.1350) *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eserindeki Moğolca hayvan isimleri arasındaki benzerliğe dikkat çekerek iki eser arasında bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.[9] Bu konuda güncel bir çalışma Hasan Javadi'ye aittir. Javadi, Tebriz anlatısı üzerinden *Seyahatname* ve *Nüzhetü'l-kulûb'*u karşılaştırarak iki eser arasındaki ilişkiyi bir kez daha vurgulamıştır.[10] Her ne kadar bir metin karşılaştırması içermese de *Seyahatname*'de geçen Moğolca kelimeleri incelediği için bu konuda Claus Schönig'in çalışması da önemlidir.[11]

Evliya Çelebi ve *Seyahatname* hakkında ayrıntılı bir ansiklopedi maddesi hazırlayan Cavid Baysun, çalışmasında *Seyahatname*'nin kitabi kaynaklarına dair de bir değerlendirme yapmıştır.[12] Bu değerlendirmede, *Seyahatname*'de *Kitab-ı menâkıb-ı Emir Sultan* adlı bir eserin ve Makrizî, Taberî, Zehebî, Celalzâde Salih, Âli, Solakzâde gibi müelliflerin isimlerinin geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca Evliya'nın Yunanca, Latince ve Macarca yazılmış eserlerden istifade etmiş olabileceğini vurgulamıştır. Ancak Baysun'un yapmış olduğu değerlendirme metodik bir çalışmanın ürünü olmaktan ziyade *Seyahatname*'de atıf yapılan birkaç eser ve müellif adından bahsedilmesinden ibarettir. Baysun bu değerlendirmenin yanı sıra Pelliot'nun *Seyahatname* ve *Nüzhetü'l-kulûb*

---

[7] Pierre Mackay, "Evliya Çelebi's use of Ottoman Geographers in the Seyahatname", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.92-103.

[8] Marianna Yerasimos, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yunanistan: Rota ve Güzergâhlar", *Bir Allame-i Cihân Stefanos. Yerasimos (1942-2005) I-II,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, II, s.735-835.

[9] Paul Pelliot, "Le prétendu vocabulaire Mongol des Kaitak du Daghestan", *Journal Asiatique*, CCX (Janvier-Mars 1927), s.279-294; Paul Pelliot, "Les Formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu-'l-kulûb", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 6/3, (1931), s.555-580.

[10] Hasan Javadi, "Evliya Chelebi's Two Journeys to Iran and Caucasus (1652 and 1657)", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, haz. M. Öcal Oğuz, Yeliz Özay, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s.71-84; Evliya Çelebi, *Travels in Iran and the Caucasus 1647 & 1654*, translated by Hasan Javadi, Willem Floor, Mage Publishers, Washington DC 2010, s.XVII-XIX.

[11] Claus Schönig, "Evliyâ Çelebi'de Moğolca'dan Alınmış Sözcükler", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.373-376.

[12] Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", *İslam Ansiklopedisi (=İA)*, IV, s.400-412.

arasında bir ilişki olduğunu öne süren çalışmaları hakkında da destekleyici yorumlarda bulunmaktadır.

Seyahatname'nin kitabi kaynakları hakkında ilk ciddi çalışma Meşkure Eren tarafından yapılmıştır. Eren, Cavid Baysun'un danışmanlığında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma* başlıklı bir doktora tezi hazırlamış ve bu tez 1960 yılında yayımlanmıştır.[13] Eren'in çalışması, Evliya ve eseriyle ilgili pek çok bilinmeyenin olduğu bir dönemde ve sadece *Seyahatname*'nin birinci cildi üzerine yapılmasına rağmen oldukça kıymetli ve yol göstericidir. Bu çalışmanın yapıldığı yıllarda *Seyahatname*'nin müellif nüshaları henüz tespit edilemediği için Eren, çalışmasında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan 2371 no'lu nüshayı esas almıştır. Eren bu çalışmasında, "Seyahatname'de adı geçen eserler ve bunların Seyahatname ile münasebet dereceleri" başlığı altında *Şâhidî Lügati*, *İskerdernâme*, *Tuhfe Tarihi*, *Kanunname*, *Tarih-î Taberî* ve *Fütüvvetname* adlı eserlerden Evliya'nın istifade ettiğini tespit etmiştir. Ancak Evliya'nın yararlandığını düşündüğü *İskerdernâme* ve *Tuhfe Tarihi* adlı eserlerin müelliflerini net olarak tespit edememiş, muhtemel müelliflerle ilişkilendirmiştir. Eren çalışmasında, Evliya'nın istifade ettiği bazı kitabi kaynakları gizlediğini tespit etmiş ve "Seyahatname'de zikr edilmediği halde Evliya Çelebi'nin istifade ettiği eserler" başlığı altında *Künhü'l-ahbâr*, *Hadâiku'l-hakâik fî Tekmileti'ş-şakâ'ik*, *Peçevî Tarihi*, *Tezkiretü'l-bünyân*, *Letâyif-i Basîrî* ve *Cevâmiʿu'l-ḥikâyât* adlı eserlerle *Seyahatname* arasında ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. İlaveten, "Seyahatname'de mehaz olarak ismi geçtiği halde Evliya Çelebi'nin istifade etmediği eserler" başlığı altında, *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan *Hilye-i Hakanî* adlı eserin aslında kullanılmadığını tespit etmiştir. Franz Taeschner, Eren'in çalışması hakkında bir tanıtım yazısı hazırlamıştır.[14] Hatice Aynur, Eren'in kitabi kaynaklar hakkındaki buluşlarını ve kendisinden sonraki buluşları derleyerek araştırmacılar için pratik bir çalışma hazırlamıştır.[15]

Seyahatname'nin yazılı kaynakları hakkında bir başka çalışma yakın zamanda yapılmıştır. Türk Tarih Kurumu'nun katkılarıyla 2010 yılında Yıldız Teknik

[13] Meşkure Eren, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960.

[14] Franz Taeschner, "Dr. Meşkure Eren: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma (Eine Untersuchung über die Quellen des I. Bandes von Evilyâ Çelebi's Seyâhatnâme), İstanbul 1960; VIII, 133 S.", *Der Islam*, 38, (1963), s.201-203.

[15] Hatice Aynur, "Evliyâ Çelebi'nin Yazılı Kaynakları Üzerine", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi,* ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.595-603.

Üniversitesi'nde *Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları* başlığında bir sempozyum düzenlenmiştir.[16] Sempozyumda on altı bildiri sunulmuş bunların on üçü yazarları tarafından makale haline getirilmiş ve daha önce yayımlanmış üç makale de sempozyumda ilgililerin dikkatine sunulmuştur. Sempozyumda sunulan çalışmalar ve daha önce kaleme alınmış üç makale 2012 yılında Hakan Karateke ve Hatice Aynur tarafından kitaplaştırılmıştır.[17] *Seyahatname* üzerine mesai harcayan kıymetli hocaların katkılarıyla hazırlanan bu kitap; "Tarihi kaynaklar ve belgeler", "Coğrafi kaynaklar", "Dini kaynaklar" ve "Edebiyat dil müziğe dair kaynaklar" olarak dört ana başlık altında derlenmiştir. Bu kitapta yer alan makaleleri tek tek ele almak gerekmektedir:

Fikret Sarıcaoğlu, *Seyahatname*'nin kaynağı olabilecek muhtemel Türkçe tarihler hakkında bir makale kaleme almıştır.[18] Sarıcaoğlu, bildiri hazırlığı sırasında *Seyahatname'*deki Türkçe tarihlere yapılan atıfları değerlendirmiş ve Tevârîh-i Âl-i Osmânlardan beşi ile *Seyahatname*'yi karşılaştırmış; ancak somut bir bağlantıya ulaşamamıştır. Ayrıca *Seyahatname*'nin kaynağı olabilecek genel tarihler, fetihnâmeler, selîmnâmeler ve süleymânnâmeler gibi çeşitli tarih eserleriyle de *Seyahatname'*yi mukayese etmiş fakat bir benzerliğe rastlamamıştır. Sarıcaoğlu'nun *Seyahatname*'nin kitabi kaynakları üzerinde yaptığı çalışma bu sempozyumda sunduğu bildiriyle sınırlı değildir. Ayrıca "Seyahatname'nin Tarih Kaynakları" adında bir başka çalışması da mevcuttur.[19] Ancak bu makale yeni bulgular ortaya koymaktan ziyade literatür değerlendirmesi mahiyetindedir.

Gustav Bayerle, Evliya'nın Macar tarihi ile ilgili verdiği bilgilerin kaynağını bulmaya çalışmıştır.[20] *Seyahatname*'de *İrşek Pap Macar Târîhi* olarak geçen eserin kardinal Antal Verancsics (ö.1573) tarafından kaleme alınan *Összes Munkái* olabileceği üzerinde durmuştur. Ancak bu kanıya metinler arası karşılaştırma ile değil, Evliya'nın yazar hakkında verdiği bilgiler neticesinde ulaşmıştır. Bu nedenle *İrşek Pap Macar Târîhi* hakkında kapsamlı bir araştırma ihtiyacı devam etmektedir.

---

[16] *Evliya Çelebi'nin Yazılı Kaynakları*, 17-18 Haziran Haziran 2010, Türk Tarih Kurumu ve Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

[17] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012.

[18] Fikret Sarıcaoğlu, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kaynakları: Türkçe Tarihler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.28-39.

[19] Fikret Sarıcaoğlu, "Seyahatname'nin Tarih Kaynakları", *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz, MEDAM Yayınları, İstanbul 2013, s.77-80; Fikret Sarıcaoğlu, "Seyâhatnâme'nin Tarih Kaynakları", *Evliya Çelebi Atlası,* ed. Coşkun Yılmaz, MEDAM Yayınları, İstanbul, 2012, s.173-174.

[20] Gustav Bayerle, "Hungarian History According to Evliya Çelebi", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s. 40-47.

Jean-Louis Bacque-Grammont, *Seyahatname*'de sıkça zikredilen *Yanvan Tarihi*'nin izini sürmüştür.[21] Evliya birçok meselede özellikle de ziyaret ettiği şehirlerin kadim tarihlerinden ve Bizans hükümdarlarından bahsederken bu eseri kullanmaktadır. Jean-Louis Bacque-Grammont yaptığı çalışmada, Stefanos Yerasimos'un[22] tespitinden yola çıkarak *Kitab-ül Unvan* ile Evliya'nın verdiği bilgileri karşılaştırmış; ancak eserler arasında bir benzerlik tespit edememiştir. Aksine, daha güncel bir çalışmasında ilk tespitine karşı çıkarak *Seyahatname* ve *Kitab-ül Unvan* arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.[23]

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de çokça atıf yaptığı bir başka eser *Târîh-i Mığdisî*'dir. Sivas, Tokat, Harput, Bitlis, Van, Hemedan ve Musul gibi şehirler hakkında bilgi verirken *Târîh-i Mığdisî*'ye çokça atıfta bulunmuştur. Robert Dankoff, *Seyahatname*'de *Mığdisî* olarak adlandırılan kaynağın izini sürmüş ve bu eserin müellifinin Ermeni tarihçisi Rahip Grigor Daranalc (ö.1643) olabileceği üzerinde durmuştur.[24] Ayrıca Dankoff, sempozyum kitabında yer alan başka bir makalesinde de *Seyahatname*'de kutsal kitaplara yapılan atıfları değerlendirmiştir.[25]

Nicolas Vatin, *Seyahatname*'de geçen Zigetvar Seferi anlatısının kroniklerle bağlantısını kurmaya çalışmıştır.[26] *Seyahatname*'deki anlatı ile *Künhü'l-ahbâr* ve *Peçevî Tarihi*'nde bulunan Zigetvar Seferi anlatısı arasında bir yakınlık olduğu düşüncesine varsa da net bir sonuca ulaşamamıştır.

Pierre Mackay, yukarıda da değindiğimiz üzere Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-avâlim*'i ile *Seyahatname*'yi karşılaştıran bir çalışma sunmuştur. Bu çalışmada,

---

[21] Jean-Louis Bacque-Grammont, "Evliya Çelebiye Göre Tarihçi Kral Yanvan ve Akrabaları", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.48-52.

[22] Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.66-67.

[23] Jean-Louis Bacgue-Grammont, "Evliyâ Çelebî'nin Konstantin Üzerine Birkaç Bakışı", *Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014),* ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.225-235.

[24] Robert Dankoff, "Mığdisi: An Armenian Source for The Seyahatname'', *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.66-73; Rabert Dankoff, "Mıgdısı: An Armenian Source for the *Seyahatname*", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* 76, (1986), s.73-79.

[25] Robert Dankoff, "Heavenly Books in The Seyahatname", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.162-185.

[26] Nicolas Vatin, "Tarihi Bir Romandan Sayfalar: Evliya Çelebi'nin Zigetvar Seferi (1566) Anlatısı", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.74-89.

Sidrekabsi anlatısı üzerinden Evliya'nın *Menâzırü'l-avâlim*'den istifade yöntemi hakkında çıkarım yapmıştır.[27]

Gottfried Hagen, *Seyahatname*'de sıklıkla atıf yapılan coğrafya eserlerinin müelliflerini tespit etmeye çalışmıştır.[28] Bu doğrultuda *Seyahatname*'de geçen *Kitâb-ı Atlas ve Minor* adlı eserin muhtemelen G. Mercator ve L. Hondius'un 1621'de Arnheim'de bastırılan *Atlas Minor Gerardi Mercantoris Hondio plurimis aenis Atque Illustratus* adlı kitabına Kâtip Çelebi (ö.1657) tarafından yapılan *Levâmiu'n-nûr fî zulümât-i Atlas Minûr* isimli tercüme olabileceği kanaatine varmıştır. *Seyahatname*'de *Coğrafiyye* olarak kaydedilen esere gelince, eserin müellifine ve asıl adına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Hagen, bu eserin İbn Havkal'ın *Ṣûretü'l-arż*'ı, Abraham Ortelius'un *Theatrum Orbis Terrarum*'u ya da Batlamyus'un İslam coğrafyasında yaygın olarak kullanılan *Kitâbü'l-Coğrafya fi'l-maʿmûre mine'l-arż*'ı olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca bu eserlerle birlikte çokça atıf yapılan *Papamonta* adlı kitabın, Hereford'un *Mappa Mundi*'si olabileceği yönünde de bir tespitte bulunmuştur.

Yoichi Takamatsu, *Seyahatname*'nin onuncu cildinde verilen kaynaklar listesi ile dördüncü cildinde bulunan Abdal Han'a ait kitapların listesinin benzerliğine dikkat çekmiş ve her iki listenin de aynı kaynaktan çıktığını düşünerek bir araştırma yapmıştır. Takamatsu, araştırmasının sonucunda bu listelerin Süyûtî'nin (ö.1505) *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserinin kaynaklar listesi ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini tespit etmiştir.[29]

Nurettin Gemici, *Seyahatname*'deki Arapça kitabi kaynaklar üzerinden Evliya'nın Arapça bilgisini değerlendirmiştir.[30] Onun iyi bir Arapça bilgisine sahip olamayacağı sonucuna varan Gemici, dokuzuncu ve onuncu ciltlerde çok fazla hurafelere yer verilmesini de eleştirmiştir. Gemici, *Seyahatname*'deki hac anlatısı sırasında verilen

---

[27] Pierre Mackay, "Evliya Çelebi's use of Ottoman Geographers in the Seyahatname", s.92-103.

[28] Gottfried Hagen, "Atlas and Papamonta as Sources of Knowledge and Power", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları,* haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.104-129.

[29] Yoichi Takamatsu, "Seyahatname'nin Arapça Tarih ve Coğrafya Kaynakları: Onuncu Ciltteki Kaynaklar Listesinin Analizi'', *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s. 130-160.

[30] Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Arapça Bilgisi ve Arapça Kaynaklarla İlişkisi Üzerine Gözlemler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.186-199; Ayrıca bk. Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Diyanet İlmi Dergi*, 3, (2009), s.77-102; Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 7-8, (2009), s.229-252; Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümüne Kaynaklık Etmesi Bakımından Menâzilü'l-Hacc ve Menâsikü'l-Hacc Kitapları", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.165-179.

bilgilerin menâsik kitaplarıyla ilgisini aramışsa da netice elde edememiştir. Ancak *Seyahatname* ile *Taberî Tarihi* ve Gazali'nin *İhya*'sı arasında bir ilişki olabileceği düşüncesine varmıştır.

Hakan Karateke, *Seyahatname*'de çokça zikredilen dönemin dinî popüler kaynaklarını ele almıştır.[31] *Muhammediyye*, *Envârü'l-'aşıkîn*, *Hadikatü's-süedâ* gibi kitaplarla *Seyahatname*'nin ilişkisi ve Evliya'nın bu kitaplara yaklaşımı ve Osmanlı toplumunun bu kitaplara bakışını değerlendirmiştir.

Hatice Aynur, *Seyahatname*'de geçen Türkçe edebî ve biyografik eserlerden bir kısmını incelemiştir.[32] Bu eserlerle ilgili kısa bilgiler vermiş, Meşkure Eren'in verdiği bilgiler doğrultusunda belli kaynaklarla *Seyahatname*'nin ilişki boyutunun ne derece olduğuna dair çıkarımlarda bulunmuştur.

Helga Anetshofer, *Seyahatname*'de sıklıkla atıf yapılan dilbilgisi kitaplarını ele almış ve sözlüklerden yapılan alıntıları kullanarak Evliya'nın dil bilgisi kitaplarına olan hâkimiyetini değerlendirmiştir.[33]

Ersu Pekin, *Seyahatname*'nin müzik kaynakları hakkında bir araştırma yapmıştır.[34] Bu makalede Evliya'nın müzik bilgisine dair değerlendirmeler yapılmış ve *Seyahatname*'de verilen bilgilerin karşılığını müzik kitaplarında bulmaya çalışmıştır.

Bilkent Üniversitesi tarafından 2008 yılında *Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname: Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri Sempozyumu* düzenlenmiş ve *Seyahatname*'nin kaynaklarına dair sunumlar yapılmıştır.[35] Sempozyumda sunulan bildiriler daha sonra makale haline getirilerek kitaplaştırılmıştır.[36] Bu kitapta yer alan ve araştırmamıza katkı sağlayacak makalelerden ilki Tansu Açık'a aittir.[37] Açık, "Evliya

---

[31] Hakan Karateke, "Seyahatname'deki Popüler Dinî Kitaplar", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.200-239.

[32] Hatice Aynur, "Seyahatname'de Türkçe Edebî ve Biyografik Eserler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.242-269.

[33] Helga Anetshofer, "Seyahatname'de Dilbilime Dair Kaynaklar", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.270-285.

[34] Ersu Pekin, "Evliya Çelebi'nin Müzik Kaynakları", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.286-334; Ayrıca bk. Ersu Pekin, "Evliyâ Çelebi Müzik Değişiminin Neresinde?", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 81-86.

[35] Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname: Çağının Sıradışı Yazarı ve Eseri Sempozyumu, 3-5 Nisan 2008, Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi, Ankara.

[36] *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

[37] Tansu Açık, "Evliya Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.23-33; Ayrıca bk. Tansu Açık, "Evliya Çelebi'nin Eskiçağ Dünyası'',

Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası" isimli makalesiyle *Seyahatname*'deki Roma'ya ait bilgilerin izini sürmüş ve eserde çokça atıf yapılan *Yanvan Tarihi*'ne dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

Mehmet Aydın ise Yazıcıoğullarının eserleriyle *Seyahatname*'nin ilişkisini araştırmıştır.[38] Aydın, *Muhammediyye* kitabının kaynak olarak zikredildiği halde Evliya'nın istifade etmediği eserler grubuna girebileceğini söylerken, *Dürr-i Meknûn* içinde zikredilmediği halde istifade edilen eserler içerisinde değerlendirilebileceğini söylemiştir.

Düzenlenen sempozyumlar sebebiyle kaleme alınan çalışmaları değerlendirdikten sonra, sayıları az da olsa onlar kadar önemli tekil çalışmaları da incelemek gerekmektedir. *Seyahatname*'de defalarca zikredilen *Yanvan Târihî* ile ilgili Meşkure Eren'in araştırmaları sonuçsuz kalmış ve eserin müellifini tespit edememiştir. Stefanos Yerasimos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri* adlı çalışmasında İstanbul hakkındaki efsanelerin kaynağını araştırırken, *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan ancak müellifi tespit edilemeyen *Yanvan Târihî* hakkında da kısa bir değerlendirmede bulunur. Yerasimos, bu eserin Menbic piskoposu olan Agapios (ö.942?) tarafından X. yüzyılda Arapça kaleme alınan *Kitab-ül Unvan* olduğunu söylemektedir.[39] Yerasimos'a göre "Unvan" zamanla "Yanvan"a dönüşmüştür. Onun bu değerlendirmesi akademide kabul görmüş ve pek çok çalışmada *Yanvan Târihî*, *Kitab-ül Unvan* ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Helga Anetshofer de *Seyahatname*'deki Sarı Saltık menkıbelerini incelemiş ve Evliya'nın Yazıcıoğlu Mehmed'e nispet ederek atıf yaptığı "Saltıkname"nin aslında Yazıcıoğlu Ali'nin *Târîh-i Âl-i Selçûk*'u olabileceği çıkarımında bulunmuştur.[40] *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan kitapların içerisinde sözlükler de bulunmaktadır. Bu mevzu üzerine araştırma yapan Hendrik Boeschoten, İbrahim Uskûfî Havâ'î'nin *Makbûl-ı ârif* ya da *Patur Şâhidî* olarak bilinen eserinden Evliya Çelebi'nin istifade ettiğini tespit etmiştir.[41]

Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 343-349.

[38] Mehmet Aydın, "Seyahatname'deki Yazıcıoğulları ile ilgili Bilgiler Üzerine", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.81-86.

[39] Stefanos Yerasimos, *age*., s.66-67.

[40] Helga Anetshofer, "Seyahatnâme'deki Sarı Saltık Menkıbeleri ve Bektaşi Sözlü Rivayeti", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.454-467.

[41] Hendrik Boeschoten, "Bosnische metrik", *Belak Bitig: Sprachstudienfitr Gerhard Doerfer tim 75. Geburtstag.* haz. Marcel Erdal-Semih Tezcan, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, s.32-49.

Seyahatname'nin kitabi kaynaklarının tespiti hususunda tarih manzumeleri ile çeşitli şairlere ait beyitler de önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya ilk dikkat çeken Meşkure Eren olmuştur. Onun açtığı bu yoldan ilerleyen Osman Horata, *Seyahatname*'deki manzum kısımların işlevi üzerine bir çalışma yapmıştır.[42] Bu doğrultuda bir başka çalışma Hatice Aynur'a aittir. Aynur, çalışmasında *Seyahatname*'deki Cevri Çelebi'ye ait tarih manzumelerini incelemiştir.[43] Abdül Aziz Mohamed ise *Seyahatname'*deki tarih manzumelerinin teknik bir analizini yapmıştır.[44]

Evliya'nın üslubunu anlamak, onun kitabi kaynaklardan nasıl istifade ettiğine dair anlamlı çıkarımlar yapmak için önemlidir. Hatta onun kendine has üslubunu çözmek, istifade ettiği kitabi kaynakları tespit etmek için de önemlidir. Bu sebeple Evliya Çelebi'nin üslubu hakkında yapılan çalışmalar da büyük önem arz etmektedir. Neyse ki bu konuda yapılmış pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların bazıları hakkında da bilgi vermek gerecektir. Bu konuda Robert Dankoff ve Nuran Tezcan öne çıkmaktadır. Dankoff'un Evliya'nın üslubuna dair değerlendirmeler yaptığı çalışmaları bulunmaktadır.[45] Nuran Tezcan, bir üslup ustası olarak tanımladığı Evliya Çelebi'nin konuşma dili ile yazı dilini birleştirerek özgün bir üslup yarattığını belirtmektedir.[46] Hanneke Lamers de benzer şekilde Evliya'nın özgün bir üsluba sahip olduğunu söylemektedir.[47] Münteha Gül Akmaz, Evliya'nın üslubunu incelemiş ve söz aktarımı, düşünce aktarımı, yazma aktarımı gibi başlıklar altında *Seyahatname*'yi çözümlemeye çalışmıştır.[48] Yazarın bu meseleyi etraflıca incelediği bir doktora tezi bulunmaktadır.[49]

---

[42] Osman Horata, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, yay. haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.155-167.

[43] Hatice Aynur, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Cevrî Çelebi ve Tarih Manzûmeleri." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi,* 44, (2015), s.151–178.

[44] Abdül Aziz Mohamed Awadu Allah, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tarih Düşürme Sanatı", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.63-79.

[45] Robert Dankoff, "Evliya Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Türk Dil Kurumu (=TDK), Ankara 1996, s.147-152; Robert Dankoff, "The Seyahatname of Evliya Çelebi as a Literary Monument", *Journal of Turkish Literature,* 2, (2005), s.71-83. Türkçe tercümesi: Robert Dankoff, "Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahat-name'si", *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Talât Sait Halman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.347-358.

[46] Nuran Tezcan, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.231-243; Nuran Tezcan, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi", *Seyyahın Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.136-163.

[47] Hanneke Lamers, "Evliya Çelebi'nin Üslubu", *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, der. Martin Van Bruınessen, Hendrik Boeschoten, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.117-125.

[48] Münteha Gül Akmaz, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Söz, Düşünce ve Yazma Aktarımı", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.35-48.

[49] Münteha Gül Akmaz, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Başkasına Ait Söz ve Düşünce Aktarımı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2006.

Yine Evliya'nın üslubundan hareketle yola çıkan Günil Özlem Ayaydın-Cebe, *Seyahatname*'deki söylemleri başkaca metinlerle karşılaştırmış ve *Zübde-i Vekayiat* ve birkaç eserle daha *Seyahatname*'nin üslubunu birbirine yakın bulmuştur.[50] Bu çalışmaların yanı sıra Evliya'nın üslubu ve *Seyahatname* metninin analizi hakkında kıymetli çalışmalar mevcuttur.[51]

Çalışmamızın doğru bir zeminde ilerlemesini sağlayan yayınlar içerisinde sözlükler de vardır. 17. yüzyıl metni olan *Seyahatname*'de geçen kelimelerin doğru bir şekilde anlaşılması için sıklıkla sözlüklerden yardım almak gerekmektedir. Özellikle metindeki yabancı ve mahalli kelimeler böyle bir ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra *Seyahatname*'ye özgü ve sadece anlatının temasına göre anlam verilen kelimeler de mevcuttur. Robert Dankoff'un *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* adlı eseri bu bariyeri aşmamızı sağlamıştır.[52] Bu eserin yanı sıra Meninski'nin 1653 yılındaki İstanbul seyahatinin ardından kaleme aldığı ve 17. yüzyıl Türkçesinin söz varlığı için önemli bir kaynak olan *Thesaurus Linguarium Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum*[53] adlı eser bu konuda başvurduğumuz bir kaynak olmuştur. Mertol Tulum'un, Meninski sözlüğü ve *Seyahatname*'yi kullanarak hazırladığı

[50] Günil Özlem Ayaydın-Cebe, "Bir Anlatım Ustası Seyyahla Asırlar Arası Seyahat", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.55-80.

[51] Sema Aslan Demir, "Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Söylem Tarzı ve Anlatım Tabanı İlişkisi", *Semih Tezcan Kitabı*, ed. Emine Yılmaz, Nuran Tezcan, Nurettin Demir, Nobel Yayınları, İstanbul 2020, s.337-346; Mine Mengi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Birinci Cildinde Tahkiye", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.197-208; Mine Mengi, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bir Üslup Özelliği Olarak Türler Arasılık", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.281-291; Nuran Tezcan, "Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve Çomarbölükbaşı ile Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması", *Evliya Çelebi Konuşmaları / Yazılar,* haz. M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.236-249; Nuran Tezcan, "Kurmacanın Gücü: Alıntı Mı, Yanılgı Mı, Kurmaca Mı?" *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Yazılı Kaynakları*, ed. Hakan Karateke – Hatice Aynur, TTK, Ankara 2012, s.12-25; Hilmi Yavuz, "Evliya Çelebi, Rasyonalite ve Masal Uydurma İşlevi Üzerine Notlar", *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, ed. Çoşkun Yılmaz, MEDAM Yayınları, İstanbul 2013, s.139-144; Gökhan Tunç, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinin 'Menzil-i kenâr-ı Raba' Bölümünün Üslup ve Kurgusal Özellikleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 17, (2008), s.67-74; Başak Öztürk Bitik, *Evliyâ'nın Sesi Padişahın Gölgesi: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kurmaca*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015; Zeynep Buçukcu, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin I. Cildinde Üslûp Özellikleri ve Eserin I. Cildinin Bağlamlı Dizin- İşlevsel Sözlüğü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2023.

[52] Robert Dankoff, *An Evlıya Çelebı Glossary: Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*, [Sources of Oriental languages and literatures 14 (Turkish sources, XII)], ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Hardvard University, 1991; Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü,* çev. Semih Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

[53] Francisco a Mesgnien Meninski, Thesaurus Linguarium Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum I-VI, haz. Mehmet Ölmez, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı adlı eseri de bu konuda oldukça kıymetlidir.[54] Bunlara ek olarak Şemseddin Sâmi'nin *Kamûs-ı Türkî* adlı eserinden de çokça istifade edilmiştir.[55]

Seyahatname'nin kitabi kaynakları konusunda anlamlı çıkarımlar yapabilmek için Evliya'nın yaşam öyküsüne, kültürel birikimine ve özellikle de eğitim hayatına dair bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Neyse ki bu konuda da ufuk açıcı çalışmalar mevcuttur. Başlıcaları Joseph von Hammer-Purgstall,[56] Kilisli Doktor Rıfat,[57] Johannes Heinrich Mordtmann,[58], Cavid Baysun,[59] Richard F. Kreutel,[60] Karl Teply[61] Mücteba İlgürel,[62] Fahir İz,[63] Robert Dankoff,[64] R. Aslıhan Aksoy Sheridan-Micheal D. Sheridan,[65] Ayşenur Sır,[66] Mine Mengi,[67] Seyit Ali Kahraman,[68] Nurettin Gemici[69] ve Cafer Erkılıç[70] tarafından kaleme alınmıştır. Bu kıymetli çalışmaların içerisinden yöntem, konuyu işleyiş ve kapsam açısından Robert Dankoff'un *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* adlı eseri ayrılmaktadır. Zira bu eser Evliya'nın yaşamını "İstanbul İnsanı", "Dünya İnsanı", "Sultanın Kulu", "Çelebi ve Derviş", "Meddah", Ravi ve Musahip"

---

[54] Mertol Tulum, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara 2011.

[55] Şemseddin Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

[56] Joseph von Hammer-Purgstall, "Merk würdiger Fund einer türkischen Reisebeschrei bung" *Intelligenzblatt zur Wiener Allge meinen Literaturzeitung*, 2, (1814), s. 9-16; Türkçe tercümesi için bk. Joseph von Hammer-Purgstall, "Türkçe Bir Seyahatnamenin İlginç Bulunuşu", çev. Nuran Tezcan, *Osmanlı Araştırmaları*, 34, (2009), s.203-230.

[57] Kilisli Doktor Rıfat, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Dair", *Dergâh,* 2/15 (20 Teşrinisâni 1337/20 Kasım 1921), s.36-38; Transkripsiyonu için bk. Ekrem Karadişoğlulları, "Kilisli Dr. Rifat Kardam'ın Evliya Çelebi Seyahatnamesiyle İlgili Bir Yazısı Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, (2001), s.153-162.

[58] Johannes Heinrich Mordtmann, "Ewliyā Čelebi." *EI*, II, s.717–720.

[59] Cavid Baysun, "Evliya Çelebi", s.400-412; Cavid Baysun, "Evliya Çelebi'ye Dâir Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, XII, (1955), s.257-264.

[60] Richard F. Kreutel, "Ewliyà Čelebīs Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 51, (1948–1952), s.188-242.

[61] Karl Teply, *Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien*, Hermann Böhlaus, Wien-Köln-Graz 1980.

[62] Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, s. 529-533.

[63] Fahir İz, agm., s.709-733.

[64] Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill, Lieden 2004; Türkçe tercümesi: Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012; Robert Dankoff, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler Ansiklopedisi*, X, s.490-531.

[65] R. Aslıhan Aksoy Sheridan-Micheal D. Sheridan, "Evliyâ Çelebi'nin Hayatı: Zamandizimsel Bir Döküm", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.20-36.

[66] Ayşenur Sır, "Seyahatname'nin Işığı Altında Evliya Çelebi'nin Ailesi ve Şeceresi, *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.323-340.

[67] Mine Mengi, "Seyahatname'deki Mensur Türlerden Biri: Otobiyografi/Sergüzeşt-i Evliya", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri,* Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.251-260.

[68] Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi ile Devri Alem*, TDK, Ankara 2013.

[69] Nurettin Gemici, *Evliya Çelebi*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2018.

[70] Cafer Erkılıç, *Evliya Çelebi*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1954.

başlıkları altında ele alarak onun kişiliği ve hayata bakışına dair önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Yukarıda ele aldığımız *Seyahatname*'nin kitabi kaynakları hakkındaki çalışmalar Meşkure Eren'den sonra literatüre katkı sağlasa da yazarların büyük bir kısmı kesin yargılardan kaçınarak ihtimaller üzerinde durmuşlardır. Ayrıca pek çoğu Meşkure Eren'in etkisinde kalarak çalışmalarını onun eseri üzerinden inşa etmişlerdir. Eren'in bıraktığı yerden devam eden bazı araştırmacılar *Seyahatname* ile başka kitaplar arasında ilişki kurmaya çalışsalar da bunların büyük kısmı da Evliya'nın verdiği bilgiler doğrultusunda yazar-eser tahmininden öteye geçememiştir. Günümüze kadar yapılmış tüm bu çalışmalar değerlendirildiğinde, Eren'in ve diğer araştırmacıların ulaştığı sonuçların günümüz bilgi ve imkânlarıyla yeniden ele alınması ve *Seyahatname*'nin tüm ciltleriyle bir bütün olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Zira *Seyahatname*'de izi sürülen bir kitabi kaynağın müellifi ve *Seyahatname* ile olan ilişkisi hakkında anlamlı çıkarımlar yapabilmek, on cildin de araştırmaya dâhil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Nitekim Eren'in çalışması hakkında bir tanıtım yazısı hazırlayan Franz Taeschner, aynı çalışmanın *Seyahatname*'nin diğer ciltleri için de yapılmasının bir ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.[71] Benzer ifadeleri *Seyahatname* üzerine çalışmalar yapan Nurettin Gemici de tekrarlamıştır.[72] O yüzden tezimizin konusu ve sınırları belirlenirken literatürdeki eksiklikler göz önüne alınmış ve çalışmamız *Seyahatname*'nin tüm ciltleri üzerinde araştırma yapılarak oluşturulmuştur.

Çalışmamızda ilk olarak, *Seyahatname*'nin tüm ciltleri detaylı olarak incelenmiş ve kitabi kaynaklar ile müelliflere yapılan atıflar bir listede toplanmıştır. Bunun sonucunda *Seyahatname*'de 302 adet esere atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Bir sonraki aşamada ise tespit edilen kitabi kaynakların müellif-eser ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır; zira *Seyahatname*'de atıf yapılan kitapların genellikle tam isim künyeleri verilmemektedir. Bunun yerine, dönemin yaygın kullanımına uyularak müellifin adı ve

[71] Franz Taeschner, "Dr. Meşkure Eren: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma (Eine Untersuchung über die Quellen des I. Bandes von Evilyâ Çelebi's Seyâhatnâme), İstanbul 1960; VIII, 133 S.", s.201-203.

[72] Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Eser Olarak Kullanımında Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", *Dini ve Felsefî Metinler: Yirmibirinci Yüzılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2012, s.365.

eserin konusuyla alakalı bir Farsça izafetle isim oluşturulduğu ya da tam isminden yapılan kısaltmalarla nitelemeler yapıldığı görülmektedir. *Seyahatname'*deki bu kullanım, kaleme alındığı dönemde yazara pratiklik sağlasa da bugün biz araştırmacılar için müellif-eser ilişkisini belirlemeyi güçleştirmektedir. Bilhassa kısıtlı bilinirliğe sahip bazı eserlerin müelliflerini ve asıl isimlerini tespit etmek güç bir hal almaktadır. Bu durum, aynı esere farklı isimlerle yapılan atıflarda bir sorun hâline gelmekte ve tek bir eserin iki farklı eser gibi değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak bu kullanım tarzının, ilgili kitap hakkında bazen daha fazla bilgi vermesinden kaynaklı olarak müellifinin tespitine imkân sağladığı da görülmektedir.

Bu tür eserlerin kimlik tespiti için izlediğimiz ilk yöntem, ilgili kitaba yapılan tüm atıfları bir araya getirmek olmuştur. Bunu *Târih-i Yanvan* örneği üzerinden daha net olarak ifade edebiliriz. İlk aşamada *Târih-i Yanvan* hakkında bir literatür araştırılması yapılmış, mevcut çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu eserin aslında Menbic Piskoposu Agapios (ö.942?) tarafından 10. yüzyılda Arapça kaleme alınan *Kitab-ül Unvan* olduğunu ileri süren araştırmalar olduğu için öncelikle bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar incelenmiştir.[73] Netice olarak, literatürdeki bilginin aksine *Târih-i Yanvan* ile *Kitab-ül Unvan* arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Bir sonraki aşamada, *Seyahatname*'de 90 kez atıf yapılan *Târih-i Yanvan* için müstakil bir liste hazırlanmış ve bu listede ilgili esere yapılan tüm atıflar bağlamına uygun bir şekilde geçtiği paragrafla birlikte bir araya getirilmiştir. Bu yöntem *Târih-i Yanvan*'a kaç farklı isimle ve hangi konular için atıf yapıldığını belirlememize imkân sağlamıştır. Böylelikle *Târih-i Yanvan* adlı eserin ismi, müellifi, yazım dili ve muhtevası hakkında anlamlı çıkarımlar yapmak mümkün olabilmiştir. Bu aşamada, ilgili eser hakkında literatürde bulunan bilgiler de dipnot olarak listeye dâhil edilmiştir.

Ardından, bu yöntemle elde ettiğimiz veriler doğrultusunda *Târih-i Yanvan*'ın aslında hangi kitap olabileceği hususunda araştırma yapılmıştır. Öncelikle kitabın adı ve müellifi hakkında *Seyahatname*'den elde edilen verilerle biyografik ve bibliyografik bilgi veren kitaplar ve kütüphane kataloglarına başvurulmuştur. Bir okuma ve yazma yanlışlığı ihtimali göz önüne alınarak *Târih-i Yanvan* adının yanı sıra "Yevan", "Yuvan" "Yanıvan", "Yanovan", "Yenuvan", "Yenovan" ve "Yunan" gibi çeşitli varyasyonlarla araştırma

[73] Stefanos Yerasimos, *age.*, s.66-67; Jean-Louis Bacgue-Grammont, "Evliyâ Çelebî'nin Konstantin Üzerine Birkaç Bakışı", s.225-235.

yapılmıştır. Evliya'nın bir Yunan kralı olarak gösterdiği müellifi tespit edebilmek için Roma imparatorlarının biyografileri incelenmiştir.

Seyahatname'de atıf yapılan eserlerin büyük bir kısmının künyesini bu yöntemle tespit etmek mümkündür. Ancak *Târih-i Yanvan* bu aşamada tespit edilemediği için muhtevası üzerinden de araştırma yapmak gerekmiştir. Bu şekilde *Târih-i Yanvan*'a atıf yapılarak verilen bilgilerin muhtevası üzerinden bir araştırma yapılmıştır. Eser *Seyahatname*'de "Yunan-Roma Tarihi" hakkında bilgi verirken kullanıldığı için bu konuda yazılmış 17. yüzyıl ve öncesine ait kaynaklar taranmış; ancak bu araştırma da sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine kitap, müellif adı ve muhteva üzerinden bir araştırma yapmak yerine *Târih-i Yanvan* kaynak gösterilerek verilen anlatılardan yola çıkılarak künye tespitine çalışılmıştır. Burada İmparator I. Konstantin'in Hristiyan oluşu hakkındaki anlatı üzerinden bir araştırma yapılmış; fakat *Seyahatname*'deki I. Konstantin anlatısıyla Hristiyan dünyasında üretilen metinlerdeki anlatının benzemediği tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan bu durum karşısında, Evliya'nın *Târih-i Yanvan*'a atıf yaparak verdiği bilgiler tekrar gözden geçirilmiş ve bazı bilgilerin kökeninin sadece Türkî metinlere dayandığı anlaşılmıştır. Bu kez *Târih-i Yanvan*'ın izi ve I. Konstantin'in anlatısı Yunan metinlerinde değil Türk metinlerinde aranmaya başlanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, Evliya'nın I. Konstantin anlatısını Celalzâde Salih'in *Târih-i Mısrı Cedid* adlı eserinden aldığı tespit edilmiştir. Fakat *Târih-i Yanvan'*a atıf yapılarak verilen diğer bilgilerin izi bu eserde bulunamamıştır. İki müellifin ortak bir eserden istifade ettiği düşüncesiyle eserler arasında bir kaynakça karşılaştırması yapıldıysa da sonuçsuz kalmıştır.

Bu tetkik bize *Târih-i Yanvan*'ın müstakil bir eser olmadığı ve birkaç eserden alınan bilgilerden müteşekkil muhayyel bir kitap olduğu düşüncesine ulaştırmıştır. Nitekim *Târih-i Yanvan* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin izleri başka Türkî metinlerde de aranmış, aynılıklar ve benzerlikler tespit edilmiştir. Böylelikle *Târih-i Yanvan*'ın gerçek bir kitap olmadığı, Evliya'nın zihin üretimi muhayyel bir kitap olduğu sonucuna varılmıştır. *Târih-i Yanvan*'ın asıl kimliğini tespit edebilmek için uyguladığımız bu yöntem, *Seyahatname*'de atıf yapılan tüm kitaplar için kullanılmıştır.

Müellif-eser ilişkisinin tespitinin ardından, atıf yapılan kitaplar "kaynak gösterilerek atıf yapılanlar" ve "kaynak gösterilmeden atıf yapılanlar" şeklinde iki ayrı

listede toplanmış, konularına ve ciltlerdeki dağılımına göre tasnif edilmiştir. Bir sonraki aşamada, müellif-eser ilişkisi doğru bir şekilde tespit edilen kitaplar ile *Seyahatname* arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. *Seyahatname*'de ilgili kitaplara atıf yapılarak verilen bilgiler hedef eserle karşılaştırılmıştır. Bu yapılırken hedef eserin mümkün olduğunca en doğru nüshası kullanılmaya çalışılmış, müellif nüshasına veya hedef eser üzerinde yapılan edisyon kritik çalışmasına başvurulmuştur. Fakat bu da her zaman yeterli sonuç vermemektedir. Örneğin *Seyahatname* ile *Peçevî Tarihi* arasında yaptığımız bir karşılaştırmada *Peçevî Tarihi* üzerinde yapılan edisyon kritik çalışmasına başvurulmuştur. Ancak her iki eser karşılaştırıldığında, edisyon kritik çalışmasının bazı noktalarda *Seyahatname*'ye göre eksik olduğu; bu eksik kısımların ise *Peçevî Tarihi*'nin matbu nüshasında mevcut olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle yurtiçinde bulunan *Peçevî Tarihi* nüshaları arasında bir araştırma yapılsa da matbu nüshaya zemin oluşturan yazma nüshaya ulaşılamamış ve bu eksikler için yine matbu nüshaya başvurulmuştur. Eğer hedef eserin müellif nüshası veya üzerinde bir edisyon kritik çalışması bulunmuyorsa mevcut nüshalar içerisinde *Seyahatname*'ye en yakın olanı kullanılmaya çalışılmıştır.

Evliya Çelebi, çokça istifade ettiği kitabi kaynakları okuyucusuna bildirmek istemez. Bu kitaplardan aldığı bilgileri daha çok muhayyel kitaplara isnat etmeyi ya da kendi müşahedesi gibi göstermeyi tercih eder. Onun ismini vermekten imtina ettiği bu eserlerin tespiti için de nispeten farklı bir yöntem kullanmak gerekmektedir. Bu konuda ilk uyguladığımız yöntem anlatılar üzerinden araştırma yapmaktır. Ancak *Seyahatname'*deki tüm anlatılar üzerinden bir araştırma yapmak mümkün değildir. Öncelikle *Seyahatname*'nin tüm ciltleri incelenerek, bir kaynaktan alınmış olması muhtemel anlatılar listelenmiştir. Bu anlatıların içerdikleri bilgi yoğunluğuna ya da Evliya'nın yaşadığı yüzyıldan öncesine ait olmasına dikkat edilmiştir. Örneğin *Seyahatname*'de I. Süleyman'ın seferleri hakkında bilgi verilirken herhangi bir kaynağa işaret edilmez. Ancak bir 17. yüzyıl insanı olan Evliya'nın 16. yüzyıla ait bu anlatıları mutlaka bir kaynaktan alması gerekmektedir.

Bununla birlikte, Evliya'nın kendi dönemi hakkındaki bilgiler için de kitabi kaynaklara başvurduğunu biliyoruz. *Seyahatname'*den seçilen bu anlatılar "yaygın anlatılar" ve "yaygın olmayan anlatılar" şeklinde iki gruba ayırılmıştır. I. Süleyman'ın seferleri yaygın anlatılar içerisinde yer alırken, bir tepenin adının kökeni için anlatılan "Gürz İlyâs" anlatısı yaygın olmayan anlatılar içerisinde değerlendirilmiştir. Bu anlatının

hangi kitaplarda aranması gerektiği de anlatının içeriğine göre tespit edilmiştir. Böyle bir çalışma literatüre ve birincil kaynaklara hâkimiyeti zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple çalışmamızın ilk safhalarında *Seyahatname'*nin yanı sıra birincil kaynakların okuması da yapılmıştır. Yaygın olmayan anlatıların izini kitabi kaynaklarda bulmak oldukça güçtür. Ancak bunlar sadece bir-iki eserde geçtikleri için bu anlatılar üzerinden *Seyahatname* ve hedef eser arasındaki ilişkiyi tespit etmek kolaydır. Yaygın anlatıların ise izini bulmak kolaydır; ancak bu anlatılar üzerinden *Seyahatname* ile hedef eser arasındaki ilişkiyi tespit etmek zordur. Nitekim Osmanlı müellifleri sıklıkla ortak kaynak kullandıkları için izi sürülen bir anlatıyla farklı kitaplarda aynı şekilde karşılaşmak mümkündür. Örneğin *Seyahatname*'den aldığımız bir yaygın anlatının izini birebir olarak Kâtip Çelebi'nin *Fezleke*'sinde bulduğumuzda sonuca ulaşmış olmuyoruz. Bu aşamada Kâtip Çelebi'nin eserini kaleme alırken istifade ettiği kaynakları da gözden geçirmemiz gerekmektedir. Zira Kâtip Çelebi *Fezleke*'yi kaleme alırken büyük oranda *Peçevî Tarihi*'nden istifade ettiğinden, izini sürdüğümüz anlatının esas kaynağı *Fezleke* değil de *Peçevî Tarihi* olabilir.

Yaygın anlatılar üzerinden Evliya'nın istifade ettiği doğru kaynağı tespit edebilmek için kullandığımız birkaç araç vardır. İlki üsluptur. Yaygın anlatılar farklı metinlerde aynı şekilde karşımıza çıksalar da onları birbirinden müellifinin kullandığı üslupla ayırmak mümkündür. Bu çalışmayı yaparken her müellifin istifade ettiği eserin üslubunu kısmen devraldığını fark etsek de yine de eserlerine kendi üsluplarını dâhil ettikleri de görülmüştür. Bu sebeple yaygın anlatılarda da üslup, metinleri birbirinden ayırmamızı sağlamaktadır; ancak bunun istisnai örnekleri de vardır. Hezarfen Hüseyin Efendi'nin *Tenkīhu't-tevârîh* adlı eserinin büyük oranda Cenabî'nin *Dürr-i Meknûn*'u ile kelimesi kelimesine aynı olması bu duruma örnek gösterilebilir. *Seyahatname* ile bazı eserleri ilişkilendiren çalışmalar da bu yanılgıya düşmüşlerdir. Örneğin *Seyahatname* ile *Nüzhetü'l-ḳulûb* arasında bir ilişki olduğunu öne süren çalışmalar olsa da bizim tespitlerimiz *Seyahatname* ile *Nüzhetü'l-ḳulûb* arasındaki ilişkinin doğrudan değil *Menâzırü'l-avâlim* vasıtasıyla olduğunu göstermektedir. *Seyahatname* ile hedef eser arasındaki ilişkiyi tespit edebilmemizi sağlayan bir başka araç imladır. Eserler arasında anlatı üzerinden bir ilişki olduğunu tespit ettikten sonra özellikle özel isimlerin yazılışlarını karşılaştırmak da önemlidir. Eğer hedef eserin istinsah nüshalarını kullanıyorsak bu durum bazı farklılıkların oluşmasına neden olsa da genellikle özel isimler üzerinden imla karşılaştırmak doğru sonuçlar vermektedir. Bu aşamada

kullanabileceğimiz bir başka araç ise olay örgüsüdür. Evliya, istifade ettiği eserlerdeki anlatıları genellikle kendi üslubuna yaklaştırarak ve üzerinde değişiklikler yaparak *Seyahatname*'ye geçirmektedir. Bu durumda anlatıların birbirleriyle olan ilişkisini tespit etmek zorlaşmaktadır. Ancak anlatıların olay örgülerinin çıkarılıp karşılaştırılması, anlatılar arasındaki ilişkinin belirlenmesini sağlamaktadır.

Anlatıların yanı sıra *Seyahatname*'de kaynak gösterilmediği halde kullanılan eserleri tespit edebilmenin bir yolu da manzumeleri kullanmaktır. Bunlar genellikle tarih manzumeleri olmaktadır. Bu manzumeler üzerinden de *Seyahatname* ve hedef eser arasında bir ilişki kurmak mümkündür. Ancak bu yöntem her zaman doğru sonuca ulaştırmayabilir. Örneğin İstanbul'un fethi için verilen bir tarih manzumesi İstanbul'un fethini konu alan diğer pek çok eserde de bulunabilmektedir. Ayrıca bu tarih manzumeleri veya çeşitli şairlere ait beyitlerin *Seyahatname*'de yer alması Evliya'nın doğrudan ilgili şairin divanından istifade ettiğini akıllara getirmemelidir. Zira bu beyitler genellikle biyografi veya tarih kitapları vasıtasıyla *Seyahatname*'ye girmiştir. Hatta bunların büyük bir kısmının kaynağı doğrudan bir kitap olmak yerine sadece Evliya'nın zihni de olabilir. Bu sebeple üzerinde çalışılan eserin mümkünse müellifi hakkında kapsamlı bilgi edindikten sonra böyle bir çalışmaya girilmelidir. Örneğin Evliya'nın bir musahip olması onun zihninde birçok beytin ve anlatının olmasına imkân vermekte ve bir seyyah olması sebebiyle sözlü kültürden çokça etkilenmektedir. *Seyahatname*'de *Ahterî-i Kebîr* gibi sözlüklerden alınan birkaç beyit bulunmaktadır. Bunun sebebi Evliya'nın eğitimi sırasında bu kitaplardan ders alması ve hatta birkaçını ezberlemesinden kaynaklanmaktadır. Yani burada kaynak doğrudan *Ahterî-i Kebîr* değil Evliya'nın zihnidir.

Bu çalışmanın doğru bir zeminde ilerlemesi için *Seyahatname*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan ve ilk sekiz cildi ihtiva eden müellif nüshaları, dokuz ve onuncu cilt için yine Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ve Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan istinsah nüshaları ve bu nüshalar kullanılarak hazırlanan Yapı Kredi Yayınları edisyonu kullanılmıştır. Kıymetli bir çalışma olan Yapı Kredi Yayınları edisyonu büyük oranda ihtiyacımızı karşılasa da bazı anlatılar ve kelimeler ve özellikle de özel isimlerin imlası ve sayılar için *Seyahatname*'nin yazmalarına başvurmak gerekmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ VE KİTABİ KAYNAKLARI KULLANIM YÖNTEMLERİ

1.1. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi

1.1.1. Yazma Nüshaları

Evliya Çelebi'nin ölümünün ardından *Seyahatname* Mısır Emîrü'l-Hâccı Özbek Bey'e oradan da Özbek Bey'in oğlu olduğu düşünülen İbrahim Çelebi Bilbîsî'ye geçmiştir.[74] İbrahim Çelebi Bilbîsî, *Seyahatname'*yi Hacı Beşir Ağa'ya hediye etmiş ve onun vasıtasıyla da eser İstanbul'a ulaşmıştır. 1742'de İstanbul'a getirilen *Seyahatname,* Hacı Beşir Ağa tarafından istinsah ettirilmiştir.[75] Bir süre Hacı Beşir Ağa'nın muhafaza ettiği *Seyahatname*'nin müellif nüshaları, onun sağlığında henüz bilinmeyen bir sebeple halefi Moralı Beşir Ağa'ya geçmiştir.[76] Moralı Beşir Ağa'nın elinde bulunan *Seyahatname*'nin müellif nüshaları, Ağa'nın öldürülmesinin ardından Topkapı Sarayı Kütüphanesine intikal ettirilmiştir.[77] Ancak bu nüshalar içerisinde *Seyahatname*'nin 9. ve 10. kitaplarını ihtiva eden nüsha bulunmamaktadır. Neyse ki *Seyahatname*'nin eksik olan son cildine Hacı Beşir Ağa'nın yaptırmış olduğu istinsahlar sayesinde ulaşılabilmektedir. *Seyahatname*'nin müellif nüshaları olduğu kabul edilen ilk sekiz kitap, beş cilt halinde (1-2. kitaplar 1. cilt, 3-4. kitaplar 2. cilt, 5. kitap 3. cilt, 6. kitap 4. cilt, 7-8. kitaplar 5. cilt) günümüze ulaşmıştır. Müellif nüshası mevcut olmayan son iki kitabın ise ayrı ciltler olarak planlandığı düşünülmektedir.[78] *Seyahatname*'ye ait müellif ve istinsah nüshaları, bulundukları kütüphanelerle birlikte aşağıda gösterilmiştir.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki Nüshalar:

Müellif Nüshaları: Bağdat, nr. 304 (1. ve 2. Kitaplar.), nr. 305 (3. ve 4. Kitaplar.), nr. 307 (5. kitap), nr. 308 (7. ve 8. Kitaplar.); Revan, nr. 1457 (6. kitap).

---

[74] Pierre A. Mackay, "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi, Part I: the Archetype." *Der İslam*, 52/2, (1975), s.278,293.

[75] Pierre A. Mackay, agm., s.280.

[76] Uğur Demir, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 39, (2012), s.214.

[77] Uğur Demir, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi", s.215.

[78] Uğur Demir, *Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi*, Yeditepe Akademi Yayınları, İstanbul 2024, s.75.

İstinsah Nüshaları: Revan, nr. 1458 (7. Kitap.), nr. 1459 (8. Kitap.), nr. 1460 (9. Kitap.); Bağdat, nr. 300 (3. ve 4. Kitaplar.), nr. 301 (5. ve 6. Kitaplar.), nr. 302 (7. ve 8. Kitaplar.), nr. 303 (9. ve 10. Kitaplar.), nr. 306 (9. Kitap.).

Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki İstinsah nüshaları:

Pertev Paşa, nr. 458 (1. ve 2. Kitaplar.), nr. 459 (3. ve 4. Kitaplar.), nr. 460 (5. ve 6. Kitaplar.), nr. 461 (7. ve 8. Kitaplar.), nr. 462 (9. ve 10. Kitaplar.).

Hacı Beşir Ağa, nr. 448 (1. ve 2. Kitaplar.), nr. 449 (3. ve 4. Kitaplar.), nr. 450 (5. ve 6. Kitaplar.), nr. 451 (7. ve 8. Kitaplar.), nr. 452 (9. ve 10. Kitaplar.).

Hamidiye, nr. 963 (10. Kitap).

İstanbul Üniversitesi İstinsah Nüshaları:

Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. NEKTY05973 (10. Kitap), nr. NEKTY02371 (1. Kitap), nr. NEKTY05939 (1. ve 2. Kitaplar), nr. NEKTY03234 (3. ve 4. Kitaplar), nr. NEKTY04141 (1-5. Kitapların muhtasarı),[79] nr. NEKTY05940 (1-10. Kitapların muhtasarı).[80]

Yurt dışındaki nüshalar:[81]

Kiel Üniversitesi cod.Ms.ORI, nr. 385-387 (1. ve 3. Kitaplar) ve cod.Ms.ORI, nr. 326 (1. ve 6. Kitapların muhtasarı); Londra Royal Asiatic Society, nr. 22a (1. Kitap), nr. 22b (2. Kitap), nr. 23a (3. Kitap), nr. 23b (4. Kitap); Manchester John Rylands Library, nr. 142a (4. ve 5. Kitaplar); Viyana Milli Kütüphanesi, Wien H.O 193 (4. Kitap) ve Cod. Mixt, nr. 1382 (1. Kitap).

1.1.2. Adı ve Telif Sebebi

Evliya Çelebi, eserine "Seyahatname" adını vermiştir. Öyle ki eserinin birinci cildinin fihristinde ve mukaddime kısmında kullanılan, "*Hâzâ Seyâhatnâme cild-i evvel*",[82] "*Cildü'l-evvel min-seyâhatnâme*"[83] ifadelerinden açık bir şekilde eserin adının *Seyahatname* olduğu anlaşılmaktadır. Bu kullanım diğer ciltlerde de devam etmektedir.

[79] Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.285.

[80] Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.285.

[81] Nuran Tezcan, "Seyahatname", *DİA*, XXXVII, s.18; Uğur Demir, *Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi*, s.280.

[82] *SN.I,* s.1.

[83] *SN.I,* s.11.

Yine Evliya'nın çeşitli vesilelerle eserinden bahsederken ona "Seyahatname" olarak atıf yaptığı görülmektedir.[84] Bunun yanında bazen mizahi bir bakış açısıyla eserine *Tevârîh-i mevtâ*,[85] bazen de içeriğinin çeşitliliğinden dolayı olsa gerek *Mecmû'a-yı Seyâhatnâme*[86] gibi isimler taktığı görülmektedir. Evliya, babası Derviş Mehmed Zıllî'nin önerisiyle eserine bu ismi verdiğini söylemektedir.[87] Buna karşın *Seyahatname*'nin dokuzuncu cildindeki bir beyitte esere bu ismi verenin bir din adamı olduğu anlaşılmaktadır.[88] Ancak bizim kanaatimiz esere bu ismi Evliya'nın kendi iradesiyle verdiği yönündedir. *Seyahatname'*nin gerçek adının *Târîh-i Seyyâh Evliyâ Efendi* olduğunu iddia eden bir çalışma da mevcuttur.[89] Ancak bu isim bir hata sonucu ortaya çıkmıştır. Zira *Seyahatname*, yanlış değerlendirilerek kütüphane kayıtlarına bu isimle geçirilmiştir.[90] Bu hatalı kayıt *Seyahatname*'yi kaynak olarak kullanan Osmanlı müelliflerinin eserlerine de yansımıştır. Hüseyin Ayvansarâyî (ö.1787), *Hadîkatü'l-cevâmi'* adlı eserinde *Seyahatname*'ye *Târîh-i Seyyâh*,[91] *Mecmûa-i Tevârih* adlı eserinde ise *Seyyâh Evliyâ Târîhi* olarak atıf yapmaktadır.[92] Yine de *Seyahatname*'nin Osmanlı müellifleri tarafından yanlış isimlendirilmesinin tek sebebi kütüphane kayıtlarındaki hata değildir. Zira bu türe uzak olan Osmanlılar, *Seyahatname*'yi doğrudan bir tarih kitabı olarak görmeyi tercih etmiştir. Öyle ki *Seyahatname*'ye hangi isimle atıf yapacağı konusunda kararsız kalan

---

[84] *SN.IV*, s.317; *SN.V*, s.24, 145, 146, 192; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap* (=*SN.VI*), haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.79; *SN.VIII*, s.170; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap* (=*SN.IX*), haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.7, 406, 430; *SN.X*, s.536, 537.

[85] *SN.I*, s.178.

[86] *SN.I*, s.159.

[87] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap* (=*SN.II*), haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.37.

[88]
Ser-firaz-ı ulemâ-yı a'lâm
Rükn-i din hazret-i şeyhulislâm
Vâris-i vâhid-i ilm-i nebevî
Bâ'is-i zindegî-i şer'-i kavî
Vâ'ız-ı milk-i melik nâsır-ı dîn
Müftî-i devr-i zemân rûy-i zemîn
Gördü musevvedi aldı hâme
Yazdı ismine seyâhatnâme
Hamdü lillâh ki tamâm oldu kitâb
Kilk-i sehvim ola yâ Rabbi savâb

SN.IX, s.406; Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.154.

[89] Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", *DİA*, XXXVII, s.16.

[90] Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.159-161.

[91] *Hadîkatü'l-cevâmi',* s.192; Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, Nr.01318, vr.50a.

[92] Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derîn, Vâhid Çabuk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s.400.

Mehmed Hâkim Efendi (ö.1770), onu sadece *Târîh*[93] olarak nitelemeyi uygun görmüştür.[94]

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin sebeb-i telifine dair farklı bilgiler vermektedir. Onu *Seyahatname*'yi yazmaya teşvik eden ilk olay meşhur rüya anlatısıdır. Zira rüya anlatısında kendisine rehberlik eden Sa'd b. Ebî Vakkās, Evliya'dan seyahatleri sırasında gördüğü yerlerdeki her şeyi yazmasını istemiştir. Rüyayı tabir eden Abdullah Dede de aynı şeyleri söylemiştir. Esasen sebeb-i telif kısmında rüya anlatısına yer veren tek kişi Evliya Çelebi değildir. Bir eserin sebeb-i telifinin kutsi bir rüya ile ilişkilendirilmesi, Osmanlı yazın dünyasında yaygın bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle *Mesnevi* müellifleri tarafından benimsenen rüya motifinde, müellifi yazmaya teşvik eden kişinin usta bir şair, zariflerden bir zat, devrin padişahı ve hatta İslam peygamberi Hz. Muhammed olduğu görülmektedir.[95] Örneğin Evliya'nın bir ders kitabı olarak istifade ettiği *Gencîne-i Râz*'ın müellifi Taşlıcalı Yahya (ö.1582), bu eseri Hz. Muhammed'i rüyasında görmesinin ardından yazdığını söylemiştir.[96] Yine Evliya'nın çok iyi bildiği Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Muhammediyye* kitabı da (ö.1451) böyle bir rüyanın ardından telif edilmiştir.[97] Evliya da tıpkı kendisinden öncekiler gibi eserinin sebeb-i telifini bir rüyayla ilişkilendirmek istemiştir. Evliya'ya bir eser telif etmesini söyleyen diğer bir kişi de babasıdır. Bursa seyahatinin ardından Evliya'nın yeni seyahatlere çıkmasına izin veren Derviş Mehmed Zıllî, ondan gezdiği yerleri ayrıntılı bir şekilde yazmasını ve *Seyahatname* adında bir kitap telif etmesini ister.[98] Ancak bunlar *Seyahatname*'nin gerçek sebeb-i telifi olmaktan ziyade Evliya'nın bir kurgusudur.

Evliya, hac yolculuğuna çıkmadan önce *Seyahatname*'yi niçin telif ettiğine dair öncekilerden daha gerçekçi gerekçelerden bahsetmektedir. O, seyahatin zorlu şartlarına rağmen beldeler gezerek önemli yerler gördüğünü ama görmenin yeterli olmayacağına kanaat getirerek gördükleri yerleri yazmaya karar verdiğini söyler. Zira bunları

---

[93] Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi,* haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s.41.

[94] Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.226-232.

[95] Hasan Kavruk, *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te'lif: Eser Yazma Sebebi*, Özserhat Yayıncılık, Malatya 2003, s.233.

[96] İsmail Ünver, "Gencîne-i Râz", *DİA*, XIV, s.20.

[97] Mehmet Bilal Yanık, Yazıcızâde Kardeşler: Muhammed Efendi-Ahmed-i Bîcân (İlmî, Tasavvufî Görüşleri-Eserleri-Osmanlıya Tesirleri), Ötüken, İstanbul 2022, s.59; Mustafa İsmet Uzun, "Muhammediyye", DİA, XXX, s.583.

[98] "Kibâr-ı evliyâullâh ziyâretleriyle meşgûl olup cümle ziyâretgâhları ve her diyârın menâzillerinde olan deşt [u] hâmûn ve kûh-ı bülend, ahcâr [u] eşcârâtları ve büleydelerin evsâfıyla tahrîr edüp âb [u] hevâsı ve ibret-nümâ âsârları ve karaların fâtihi ve bânîsi ve dâiren-mâdâr cirmiyle tahrîr edüp Seyâhatnâme nâmıyla bir tomar te'lîf eyle." *SN.II*, s.37-38.

yazmadıkça ömrünün seyahat etmekle heba olacağını düşünür. Ayrıca bu faaliyetinin seyahat, ziyaret ve ticaret içermesini ister.[99] Buradan Evliya'nın *Seyahatname*'yi telif amaçlarından birinin de gelir elde etmek olduğunu anlıyoruz. Bununla birlikte Evliya, gezip gördüğü yerleri unutmamak ve insanların böyle şeylerden haberdar olmasını istediği için de yazdığını söyler. Evliya'nın icra ettiği görevlerin başında musahiplik gelmektedir. İcra ettiği bu görevin gereği olarak efendisini bilgilendirmek ve eğlendirmek zorundaydı.[100] Bir musahip olarak gidilecek beldeler hakkında efendisine ön bilgi vermesi gerekiyordu ve yine efendisini eğlendirmek için ona çeşitli hikâyeler anlatmalıydı.

Evliya'nın seyahatleri sırasında notlar almasının bir sebebi de musahiplik vazifesinin gereği olarak görülebilir. Zira Evliya'nın da dediği gibi bir insanın bu kadar bilgiyi aklında tutması mümkün değildir. Muhtemelen Evliya, ihtiyaç halinde bu notlara başvuruyor; gidilecek şehirlerin tahkimatı, yöneticileri ve geliri hakkında efendisini bilgilendiriyordu. Benzer şekilde bir sohbet meclisinde anlatılacak hikâye de bu notlar arasından seçiliyordu. O halde Evliya'nın icra ettiği musahiplik görevi de *Seyahatname* metnini ortaya çıkaran nedenlerden biri olarak görülebilir. Bunların yanında *Seyahatname*'yi Evliya'ya yazdıran bir başka neden de bilinme ve hatırlanma arzusu olmalıdır. Zira Evliya bu arzuyla sadece *Seyahatname*'yi kaleme almakla yetinmemiş; seyahat ettiği yerlerdeki önemli mekânların duvarlarına da kendisinin oradan geçtiğini gösteren yazılar yazarak hatırlanmak istemiştir.[101]

1.1.3. Tertip Yöntemi

Seyahatname; besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Ardından IV. Murad'dan geriye doğru Fatih Sultan Mehmed'e değin padişahların isimleri zikredilerek bunlar hakkında rahmet okunmaktadır. Evliya, seyahatlerine ve *Seyahatname*'yi oluşturan notları tutmaya IV. Murad devrinde başladığı için böyle bir girişi uygun görmüştür. Bundan sonra Evliya'nın seyahatlere ve *Seyahatname*'yi yazmasına sebep olan rüya anlatısına yer verilir ve ardından "el-Faslu'l-evvel" başlığı altında İstanbul

[99] "Âlem-i seyâhatde evkât-ı ömr-i nâzenîn niçün hebâya gider? Hem seyâhat ve hem ziyâret ve hem ticâret ola." *SN.IX*, s.7.

[100] Halil İnalcık, "Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.335.

[101] Bk. Mehmet Tütüncü, "Seyahatname'de Kitabeler ve Evliya'nın Hakkak ve Hattatlığı Hakkında", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.397-412.

seyahatleri anlatılmaya başlanır. *Seyahatname*; yazılı kaynaklar, sözlü kaynaklar ve Evliya'nın müşahedeleri olmak üzere üç kaynaktan elde edilen bilgilerle ihdas edilmiştir.

Evliya, *Seyahatname*'yi on cilt olarak telif etmiştir. Eser, 4.152 sayfa ve 3.025.856 kelimeden oluşmaktadır. Farklı kelime sayısı 170.147, yalnız bir kez geçen kelimelerin sayısı ise 87.965'tir.[102] *Seyahatname*'nin ciltleri dikkatli bir şekilde okunduğunda, birinci ciltten itibaren ileri tarihteki bir geziye veya bir sonraki ciltlere atıf yapıldığı görülecektir.[103] Bu atıflar, Evliya'nın *Seyahatname*'yi seyahatlerinin ardından kaleme aldığını gösteren bir unsurdur. Zaten Evliya da *Seyahatname*'nin son cildinde eserini Kahire'de tamamladığını söylemektedir.[104] *Seyahatname*'nin birinci cildinde çok fazla karşılaştığımız bu atıflarda çoğu zaman cilt numarası verilmezken, verilenlerin bazılarının da yanlış olduğu fark edilecektir.[105] Bu durum aynı zamanda Evliya'nın *Seyahatname*'yi kaleme alırken onun kaç cilt olacağını öngöremediğini de göstermektedir.

Evliya her ne kadar seyahatlerinin sonunda bir eser telif etse de seyahatleri sırasında notlar tutmuştur. Yani Evliya bir yapı gördüğünde, divitini ve kalemini çıkarıyor; yapının çevresini yavaş adımlarla dolaşarak gördüklerini o anda not ediyordu.[106] Hatta bu not tutma işi epey vakit aldığından seyahate engel olmaması için yarıda bırakıldığı durumlar da oluyordu.[107] *Seyahatname*, bu notların tashihiyle oluşturmuştur.[108] Evliya'nın seyahatleri sırasında tuttuğu notların bazılarını kaybettiği de olmuştur.[109] Her ne kadar Evliya seyahatleri sırasında notlar tutsa da bu not yığınlarını bir araya getirmek oldukça zordu. Zira *Seyahatname* metnindeki derkenarlara bakıldığında Evliya'nın hata yapmamak adına kendisine uyarı notları yazdığı görülecektir. Örneğin üçüncü ciltte "*{Aşağı altıncı kâğızda yazılmışdır, tekrâr yazılmaya}*"[110] şeklinde bir not, dördüncü ciltte de "*{Bu mahalle rivâyet-i uhrâ Hazret-i Circîs'in karşu sahifede yazıla*

---

[102] Semih Tezcan, R. Aslıhan Aksoy Sheridan, Michael Douglas Sheridan, "Evliya Çelebi Seyahanamesi Tümdizimi (Concordance)", *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu, 4-06 Kasım 2010*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s.314.

[103] Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.76-80.

[104] *SN.X*, s.536.

[105] "Üçüncü cild kitâbımızda Mısır evsâfında mufassal tahrîr olunmuşdur." *SN.I*, s.317; Uğur Demir, *Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi*, s.80-82.

[106] *SN.IX*, s.310; *SN.X*, s.106.

[107] *SN.V*, s.166.

[108] *SN.I*, s.253; *SN.IX*, s.87; *SN.X*, s.406.

[109] "Bunların hakkında penç beyit bir eş'âr etmiş idik, ammâ evrâk-ı perîşân mabeyninde zâyi' olmuş." *SN.X*, s.384.

[110] *SN.III*, s.193.

matlab}"[111] şeklinde bir not bulunmaktadır. Bu notların üslubunun bazen sertleştiği de görülmektedir. Onuncu ciltte bulunan "*{Karşu sahafdaki mevlûd-ı Şeyhî Bekrî mâh-ı Rebî'ü'l-evvel'de olmağile ibtidâ bu mahalle ol mevlûd yazıla, gaflet olunmaya u.m.}*"[112] şeklindeki not bu duruma iyi bir örnektir. Yine de bu notlar Evliya'nın hata yapmasını engelleyememiş; bazı meselelere farkında olmadan tekrar değinmiştir. *Seyahatname*'nin müellif nüshalarını inceleyenler, metin içinde boş bırakılan yerler olduğunu görecektir. Evliya eserini telif ederken bazı yerleri ileride doldurmak için boş bırakmıştır. Bu genellikle bir tarih bazen de bir isimdir. Bunların bazıları bilgi eksikliği bazıları da gözden kaçırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Zira Evliya, tarihleri yazarken kırmızı mürekkep kullanıyordu. Kırmızı mürekkeple yazılan yazılar daha sonra metne eklendiği için gözden kaçırılan kısımlar oluyordu. Her ne kadar Evliya, *Seyahatname*'nin onuncu cildinin sonunda eserini bitirdiğini ifade etse de mevcut boşluklar tam olarak tamamlanmadığını göstermektedir. Ayrıca Evliya'nın eserini sıklıkla "müsvedde" olarak nitelemesi de bu yöndeki düşünceleri desteklemektedir.[113]

1.1.4. Muhtevası, Üslup ve Dil Özellikleri

Evliya Çelebi, İstanbul'daki bazı türbedarların elinde fetihten itibaren medfun olan önemli şahsiyetlerin isimlerinin tutulduğu bir defter olduğunu söyler. Bu defterden oldukça etkilenen Evliya, onu "Tevârîh-i mevtâ" olarak niteler ve "*...gûyâ bu hakîrin Seyâhatnâme'sidir.*"[114] diyerek eseri ile bu defter arasında bir bağlantı kurar. Evliya'nın, kurduğu bu benzerlik mizahi bir amaçla da olsa yerinde bir tespittir. Zira Evliya, seyahatleri sırasında notlar tutarken o gün hayatta olmayan ve hayatta olan insanlara dair pek çok bilgi kaydetmişti. Bu kişi bir padişah, imparator, han ve paşa olabilirken; bir âlim, şair, mimar, esnaf, köle ve meczup da olabiliyordu. Tutmuş olduğu bu notları seyahatlerinin son durağı olan Mısır'da tashih ederken hayatına dair bilgiler verdiği insanların büyük bir kısmı vefat etmiş ve *Seyahatname* tam manasıyla bir *Tevârîh-i mevtâ* olmuştu. *Seyahatname* bu içeriği sayesinde bir nevi tezkire, tabakat ve menâkıbnâme kitabı olarak da görülebilir.

---

[111] *SN.IV*, s.98.

[112] *SN.X*, s.247. Evliya'nın kendisi için aldığı diğer notlar şu ciltlerde yer almaktadır: *SN.I*, s.344; *SN.II*, s.47, 105, 141; *SN.III*, s.109; *SN.IV*, s.173; *SN.IX*, s.167; *SN.X*, s.139, 532.

[113] Uğur Demir, Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin Tarihi, s.53-58.

[114] *SN.I,* s.178.

Evliya, yazdığı bilgilerin bir kısmını zaten mevcut olan kitaplardan elde etse de önemli bir kısmı başka bir kitapta bulunamayacak kadar özgündür. Eğer *Seyahatname*'de bahsedilen kişi Evliya'nın çevresinde yer alıyorsa, ona dair özgün bilgilerin tek kaynağının *Seyahatname* olduğu söylenebilir. Uzun süre hizmetinde bulunduğu Melek Ahmed Paşa'ya dair verdiği bilgiler bu duruma örnektir. Zira Melek Ahmed Paşa'nın kariyerine dair verilen bilgilerin yanında *Seyahatname*'de onun kaygılarına, öfkesine ve sevgisine dair bilgileri de bulmak mümkündür. O, *Seyahatname*'de sıradan insanlara da ayrı bir yer verilmiştir. Bu insanların isimlerine, konuşmalarına, düşüncelerine, yediklerine, içtiklerine ve giydiklerine dair de *Seyahatname*'de bilgi bulmak mümkündür. Bu bakış açısıyla *Seyahatname*'ye bakıldığında, bir 17. yüzyıl insanının o günkü Türkçeyle bir şeyler anlattığı görülecektir. Bu bakımdan *Seyahatname* aynı zamanda bir sîret kitabıdır.

Evliya Çelebi eserini her ne kadar *Seyahatname* olarak adlandırsa da uzun bir süre ondan "*Târih-i* seyyah" olarak bahsedilmiştir. *Seyahatname*'yi bir tarih kitabı olarak değerlendiren ve bu şekilde kaydeden kütüphane görevlileri esasen pek de haksız değillerdi. Zira Evliya *Seyahatname*'de geniş bir tarih anlatısında bulunmaktadır. Kendisinden önceki *Seyahatname* türü eserlerde olduğu gibi tarihî meselelere değinmek yerine eserinde doğrudan bir tarih anlatısına yer verir. İstifade ettiği tarih kitaplarının etkisinde kalarak detaylı bir tarih anlatısında bulunan Evliya, kendisinden önceki devirlere dair verdiği bilgileri zaten mevcut kitaplardan elde etse de bu bilgileri bir 17. yüzyıl insanın bakışıyla okuyucusuna kendi üslubuyla sunması oldukça değerlidir. Ancak onun bir 17. yüzyıl insanı olarak geçmişi anlamaya çalışması, bazı anakronik hatalar yapmasına da yol açabiliyor; Kanunî Sultan Süleyman'a Ebâ Eyyûb-ı Ensârî türbesinde kılıç kuşandırabiliyordu.[115]

Bunun yanında *Seyahatname* metni orijinal tarihi bilgiye ulaşmak için de önemli bir kaynaktır. Zira Evliya, bulunmuş olduğu görevler sebebiyle 17. yüzyılda yaşanan bazı olaylar ve savaşların doğrudan tanığı olmuştur. Osmanlı ordusu ile katıldığı seferler hakkında verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Evliya, katılmış olduğu savaşların nedenini ve sonucunu anlatmakla kalmaz; aynı zamanda Osmanlı askeri ve onların savaşta kullandığı ateşli silahlar hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu minvalde *Seyahatname*'de bir topun nasıl döküldüğünden top türlerine, tüfek türlerine ve gemi türlerine kadar pek

[115] *SN.X*, s.30.

çok bilgi bulmak mevcuttur. Evliya bu konuda öyle yeteneklidir ki onun savaş anlatılarında somut verilerin yanında Osmanlı askerinin öfkesini, korkusunu ve sevincini de görmek mümkündür.

Seyahatname, şehir tarihçiliği için de önemli bir kaynaktır. Evliya, seyahat ettiği şehirler hakkında okuyucusuna önemli bilgiler sunmaktadır. Bunun için kullandığı özel bir şablonu vardır.[116] Bu şablona göre Evliya gördüğü şehirlerin özelliklerini *Seyahatname*'ye kaydetmiştir. Aşağıdaki tabloda Amasya örneği üzerinden Evliya'nın seyahatlerini yazıya geçirirken kullandığı şablon gösterilmiştir.

Tablo 1.1

Evliya'nın Ziyaret Ettiği Şehirler Hakkında Bilgi Toplarken Kullandığı Şablon

Kalesi	Camisi ve Mesciti	Medrese, Dârülkurrâ, Dârülhadis ve Mektebi	Tekke, Türbe ve Ziyaret Yerleri	İmareti
Kervansaray ve Hanı	Hamamları	Çarşı ve Pazarları	Mahalleleri	Şehrin önde gelen şahsiyetleri
Şehir Halkının Gelir Kaynakları	Yüzlerinin Rengi	Şehir Halkının Giysileri	Konuştukları Diller ve Lehçeleri	Şehrin Kadınlarının Görünüşü ve Huyu
Yiyecekleri ve İçecekleri	Zanaatkârları	İbret Verici Eserleri	İklimi, Suyunun ve Havasının Güzelliği	Mesire yerleri

Evliya, şehir ziyaretleri sırasında yukarıdaki tabloda gösterilen başlıkları doldurmaya çalışıyordu. Bu şablonun, gidilen şehrin spesifik özelliklerine göre bazen farklılıklar gösterdiği görülse de genel olarak sabit kaldığını söyleyebiliriz. Hatta bazen Evliya'nın bu başlıkların altını dolduramadığı şehir ziyaretleri olduğunu da biliyoruz.

Tablo 1.2

Ciltlere Göre Evliya Çelebi'nin Seyahat Ettiği Şehirler ve Yılları[117]

Cilt I	İstanbul (1630-1640)
Cilt II	Bursa (1640), İzmit (1640), Bartın (1640) Sinop (1640), Samsun (1640), Giresun (1640), Trabzon (1640), Rize (1640), Kırım (1640), Azak (1640), Anavarin (1645), Hanya (1645), Düzce (1646), Bolu (1646), Amasya (1646), Erzurum (1646), Nahçıvan (1647), Tebriz (1647», Erdebil (1647), Revan (1647), Gence (1647), Bakü (1647), Tiflis (1647), Ahıska (1647), Ardahan (1647), Kars (1647), Bayburt (1647), Gürcistan (1647), Erzincan (1648), Gümüşhane (1648), Çorum (1648), Ankara (1648).

[116] Robert Dankoff, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", s.492.

[117] Bu tablodaki veriler *Evliya Çelebi ile Devr-i Âlem* kitabından alınmıştır. Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi ile Devr-i Âlem*, TDK, Ankara 2013, s.106-107.

Cilt III	Eskişehir (1648), Konya (1648), Adana (1648), Hama (1648), Humus (1648), Şam (1648), Akka (1649), Filistin (1649) Yafa (1649), Gazze (1649), Halep (1649), Urfa (1649), Maraş (1649), Kayseri (1649), Aksaray (1649), Sivas (1649), Bitlis (1649), Muş (1649), Bingöl (1649), Çankırı (1650), Şumnu (1651), Rusçuk (1651), Silistre (1651), Köstence (1652), Sofya (1652), Edime (1653).
Cilt IV	Malatya (1655), Diyarbakır (1655), Mardin (1655), Batman (1655), Bitlis (1655), Van (1655), Urumiye (1655), Nihavend (1655), Hoy (1655), İsfahan (1655), Hemedan (1655), Kazvin (1655), Tahran (1655), Bağdad (1656), Basra (1656), Erbil (1656), Musul (1656).
Cilt V	Siirt (1656), Tokat (1656), Varna (1656), Deliorman (1656), Bender (1657), İlvov (1657), Kiev (1657), Çanakkale (1659), Yaş (1659), Bükreş (1659), Niş (1660), Belgrad (1660), Tımışvar (1660), Saraybosna (1661), Zagreb (1661), Yenipazar (1661), Priştine (1661), Üsküp (1661), Köstendil (1661), Manastır (1661), Semendire (1661), Tuzla (1661), Tiran (1662), Podgoriçe (1662).
Cilt VI	Plevne (1663), Vidin (1663), Moha</Mihaç (1663), Estergon (1663), Uyvar (1663), Amsterdam (1663), Dobra-Venedik Kalesi (1664), Zigetvar (1664), Kanije (1664), Zagrep (1664), Budin Kalesi (1664).
Cilt VII	Karlofça (1665), Eğri (1665), Komaran (1665), Yanık (1665), Viyana (1665), Kişinev (1665), Gözleve (1665) Kırım'da, Bahçesaray (1665), Akmescid (1665), Sudak (1665), Kefe Kalesi (1665).
Cilt VIII	Dimetoka (1667), Ferecik (1667), Gümülcine (1667), Avrethisar (1667), Kavala (1667), Dırama (1667), Siroz (1667), Selânik (1667), Karaferye (1667), Alasonya (1667), Tırhala (1667), Atina (1667), Gördüs (1667), Kefalonya (1667), Anavarin (1667), Moton (1667), Koron (1667), Mizistre (1667), Anapoli (1667), Girit, (1667), Hanya (1667), Kandiye (1669), Sudak (1669), Mora (1670), Angili Kasn (1670), Preveze (1670), Delvine (1670), Adonya (1670), Elbasan (1670), Ohri (1670), İştib (1670), Tikveş (1670), Usturumça (1670), Tekirdağı (1670).
Cilt IX	Kütahya (1671), Afyonkarahisar (1671), Uşak (1671), Manisa (1671), İzmir (1671), Aydın (1671), Denizli (1671), Muğla (1671), İsparta (1671), Antalya (1671), Karaman (1671), Adana (1671), Mara§ (1671), Ayntab (1671), Kilis (1671), Halep (1671), Şam (1671), Trablus-şam (1671), Lazkiye (1671), Beyrut (1671), Savda (1671), Kudüs (1671), Medine (1672), Mekke (1672).
Cilt X	Kahire (1672), İskenderiye (1672), İsne (1672), İsvan (1672), Funcistan (1672), Habeşistan (1672), Sudan (1672-1673), Kenya (1672-1673), Somali (1673), Eritre (1673), Cibuti (1673).

Evliya, seyahatleri sırasında pek çok vazifede bulunsa da onun asıl mesleğinin musahiplik olduğunu söyleyebiliriz. Bir musahibin efendisini bilgilendirmek ve eğlendirmek gibi iki görevi vardır.[118] *Seyahatname*'den öğrendiğimize göre Evliya bu iki görevi de iyi bir şekilde yerine getiriyordu. Yine de eğlendirme konusunda daha başarılı olduğunu söylemek gerekir. Evliya'nın eğlenceli mizacı ve icra ettiği musahiplik mesleği onun müellif kimliğini de etkilemiştir. Görevi gereği yüksek zümreden insanların bulunduğu meclislere giren Evliya, bu sayede bir anlatının nasıl dikkat çekici bir şekilde dinleyicilere aktarılacağını öğrenmiştir. O, mesleği gereği kazandığı bu yeteneği

[118] Halil İnalcık, "Bir Musahibin Anıları…", s.335.

Seyahatname'yi kaleme alırken de kullanmış; bu sayede yazılı ve sözlü kaynaklardan elde ettiği bilgileri, kendi müşahedelerini ilgi çekici bir şekilde okuyucusuna sunmayı tercih etmiştir. Hatta bunu yapmak için tarihî bilgileri eğip bükmekten ve kurgusal anlatılara yer vermekten çekinmemiştir. Evliya'nın, anlatılar üzerinde yaptığı değişikliklerin hepsinin bir amacı vardır. Bu amaç genellikle metnin akıcılığını artırmak olurken bazen de okuyucunun algısını yönlendirmek olabiliyordu. Osmanlı tarihi hakkında bilgi verirken bu usule sıkça başvurduğu görülmektedir.

Evliya okuyucusuna kudretli bir Osmanlı imajı sunmaya çalışmaktadır.[119] Örneğin Ankara Savaşı'nda ağır bir yenilgi alan Osmanlıların yıkılan imajını düzeltmek ister ve *Tevârîh-i Âl-i Osmân* türü eserlerde rastladığımız "Taşak Ovası" anlatısını yeniden kurgulayarak Çelebi Mehmed'in Timur'u hezimete uğrattığı bir anlatıya dönüştürür.[120] Öyle ki kudretli Osmanlı imajının zarar görmesinden çekinen Evliya, II. Viyana kuşatmasının hazin sonundan haberdar olsa da bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir.[121] Aynı amaçla Hristiyanlık karşısında İslam'ı yüceltmek için de bazı kurgusal anlatılara ve söylemlere yer vermiştir. Örneğin seyahatleri sırasında papazlarla hasbihal eden Evliya, onların da İslam peygamberi Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul ettiğini söylemektedir. Aynı üslubu yarattığı *ideal Evliya* imgesini beslemek içinde kullanmaktadır.

Evliya'nın bu yönünden haberdar olmayan bir araştırmacı, *Seyahatname*'yi kaynak olarak kullandığında çalışmasının seyrini yanlış belirleyebilir. Bu sebeple *Seyahatname* metni kullanılmadan önce Evliya'nın üslubunun farkında olmak gerekir. Ancak buradan *Seyahatname*'de verilen her bilginin şüpheli olduğu anlaşılmamalıdır. Zira Evliya'nın bilgiler üzerinde yaptığı değişiklikler ve anlatılara dâhil ettiği kurmaca bilgilerin çoğu zaman olayların sonucuna etki etmezken, sadece anlatımı daha hareketli hale getirdiği görülmektedir. Bu meselenin daha iyi anlaşılması için örnekler verelim:

Viyana'ya elçi olarak gönderilen Kara Mehmed Paşa'nın maiyetinde olan Evliya, paşanın yolculuğu hakkında detaylı bilgiler verir. Bu bilgiler içerisinde, Elçi Kara Mehmed Paşa'nın Avusturya heyeti tarafından nasıl karşılandığı da anlatılır. Paşayı karşılamaya gelen heyet, paşa için beraberinde sekiz atın çektiği süslü lüks bir araba

[119] Mehmet Yaşar Ertaş, "Kuruluş Efsanesi: Evliya Çelebi Anlatısında İlk Osmanlılar", *Beylik'ten Cihan Devleti'ne İlk Osmanlılar I-II*, ed. Haşim Şahin, Mehmet Şeker, Mehmet Ersan, Mehmet Tuğrul, TÜBA, Ankara 2024, I, s.125-126, 127-128, 131.

[120] *SN.I,* s.39; Meşkure Eren, *age.,* s.14.

[121] *SN.VII*, s.92.

getirir. Evliya'nın anlatımına göre bu arabayı gören Kara Mehmed Paşa "*Ben arabaya binmem ve biz Osmânlıyuz. Bizim mu'tâdımız küheylân atlara binüp cirid oynayup gazâlara gitmekdir. Bizim İslâmbol'da böyle arabalara avretler biner, bize lâzım değildir.*"[122] diyerek arabayı binmeyi reddeder. Ancak bu arabanın varlığını doğrulayan dönemin diğer kaynakları, herhangi bir itiraz yaşanmadan arabalara binilerek saraya gidildiğini anlatır.[123] Evliya yaptığı bu kurmaca ile sade bir anlatıyı okuyucu için daha dikkat çekici hale getirirken, okuyucunun zihnindeki cengâver Osmanlı imajını da tazelemeye çalışır.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* boyunca doğrudan ve dolaylı söz aktarımlarına başvurduğu görülmektedir. Kullandığı bu yöntem ile olayları başrollerinin ağzından okuyucuya sunarak metni daha dikkat çekici hale getirmektedir. Örneğin Evliya, *Seyahatname*'de Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı ve affedilmesi hakkında bilgi verirken, yaşanan olayları kendi bakış açısından sunmak yerine Abaza Paşa ve IV. Murad'ı karşılıklı konuşturarak yaşananları onlara anlattırmayı tercih etmiştir. Bu sayede Abaza Paşa İsyanı'nın sebeplerini okuyucuya sürükleyici bir şekilde anlatırken, Osmanlının içinde bulunduğu ahvalin eleştirisini de Abaza Paşa üzerinden yapmıştır.[124] Evliya, bu usule *Seyahatname*'de sıklıkla başvurmaktadır. Genellikle babasını ve babasının arkadaşlarını kullanırken,[125] bazı meselelerde yeni bir karakter yarattığı da görülmektedir. Kendi söylemek istemediği şeyleri yaptığı kurgular ile yarattığı karakterlere söyletmektedir.

Evliya, gördüğü her şehrin adının menşei ve kurucusu hakkında okuyucusuna bilgi vermeyi zorunlu bir görev olarak görür. Genellikle bu bilgileri sözlü kaynaklardan elde eder. Zira Evliya, gittiği yerlerde öncelikle o şehrin ihtiyarlarıyla görüştüğünü ve onlardan bilgi aldığını defaatle vurgular. Sözlü kaynaklardan bilgi edinemediği durumlarda ise kendi zekâsına başvurur. Yaptığı kelime oyunlarıyla bir şehrin kurucusu veya adının menşei hakkında kurmaca bilgiler üretir. Sözlü kaynakların etkisi altında yazılan *Seyahatname*'nin acayip ve garaip anlatılardan etkilenmemesi mümkün değildir. Bu yüzden Evliya *Seyahatname*'de çokça inanılması güç olaylara yer verir. Bunların

---

[122] *SN.VII,* s.94.

[123] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si*, haz. Fahri Çetin Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s.232; Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*, haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Asitan Kitap, Sivas 2013, s.249.

[124] *SN.I*, s.109.

[125] Aslı Niyazioğlu, "Babalar ve Oğullar: Evliyâ Çelebi Babasını Neden Sözlü Kaynak Olarak Kullandı?", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları,* UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s.108.

çoğuna kendisi de inanmaz; ama okuyucusunu bunların gerçek olduğuna inandırmak ister. Öyle ki bu anlatıların inandırıcılığını artırmak için bazen kendisini, kölelerini ve bazen de şehrin önde gelenlerini hatta kitapları şahit gösterir. Kimi zaman ayet ve hadisleri dahi bu amaç için kullanır. *Seyahatname*'de anlatılan meşhur Gülabi Ağa hikâyesi bu duruma örnektir. 16. yüzyıl metinlerinde geçen bu hikâyeyi Evliya bizzat Gülabi Ağa'dan dinlemiş gibi okuyucusuna sunar. Anlatının sonunda Gülabi Ağa'nın o sırada 151 yaşında olduğunu ve kendisinin yalancı olmadığını söyleyen Evliya, ardından yalancılıkla ilgili bir hadis-i şerife atıfta bulunur.[126] Benzer bir şekilde, Sivas'taki ikameti sırasında duyduğu fil doğuran kız efsanesini yeniden kurgular ve kendisini de Murtaza Paşa'nın emriyle meseleyi soruşturan bir memur olarak hikâyeye dâhil eder.[127] Bu anlatının sonunda da Tanrı'nın kudretini vurgulayan ayetlere yer verir.[128]

Seyahatname bizlere âdeta bir yüzyılın panoramasını sunmaktadır. On ciltlik büyük bir eser olan *Seyahatname* bir ansiklopedik kitap gibi pek çok bilgiyi ihtiva eder. On ciltlik bir eser olması ve pek çok bilgiyi haiz olması sebebiyle *Seyahatname*'de bazen tekrar eden bilgilerle karşılaşmak mümkündür. Bu bilgiler bazen bir şairin biyografisi bazen de tarihî bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tekrarların küçük bir kısmının Evliya'nın tercihi olduğu; ancak büyük bir kısmının da *Seyahatname*'nin hacminden kaynaklı olarak hatalı bir şekilde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu tekrarlı anlatılar *Seyahatname*'deki bilgilerin kendi içerisindeki tutarlılığının ölçülmesine de yardımcı olmaktadır. *Seyahatname*'deki bu tekrarlara bakıldığında, Evliya'nın bir bilgiyi yerine ve zamanına göre değiştirdiği görülecektir. Örneğin Sultanahmet Meydanı'ndaki meşhur yılanlı sütunun kırılması hakkında bilgi veren Evliya, birinci ciltte sütunu kıranın II. Selim, üçüncü ciltte ise Maktul İbrahim Paşa olduğunu kaydeder.[129] Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, *Seyahatname*'nin kendi içerisinde tutarlı olma konusunda bazı problemlerin olduğu görülse de eserin yazım süresi ve hacmi düşünüldüğünde bu tutarsızlıkların bir kısmının normal olduğu düşünülebilir.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'yi kaleme alırken sade bir dil kullanmaya çalıştığını söyler.[130] *Seyahatname* hakkında yapılan çalışmalar da onun dilinin gayet açık olduğunu

---

[126] *SN.I*, s.62.

[127] *SN.III*, s.129; Faruk Çolak,"XVI. Yüzyıl Sivas'ında Olağanüstü Hamilelik ve Fil Ata Miti", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* 10, (2001), s.109-110.

[128] *SN.III*, s.130.

[129] Meşkure Eren, *age*., s.16.

[130] *SN.IX*, s.7.

vurgular.[131] Nuran Tezcan, bir üslup ustası olarak tanımladığı Evliya Çelebi'nin konuşma dili ile yazı dilini birleştirerek özgün bir üslup yarattığını ifade eder.[132] Benzer düşüncelere Robert Dankoff'da sahiptir.[133] Yine de Evliya, bunu bir eksiklik olarak görmüş olacak ki *Seyahatname*'yi bitirirken seyahatten fırsat bulup tumturaklı sözler kullanamadığı için okuyucuların kendisini ayıplamamasını ister.[134] *Seyahatname*'nin diline bakıldığında genel olarak sade bir dil kullanıldığı görülse de değişken bir yapısının olduğunu söylemek gerekir. Kimi zaman anlaşılması güç Arapça ve Farsça ifadelerle dolu paragraflarla karşılaşmak mümkündür. *Seyahatname*'deki bu geçişli dil yapısı, sözlü ve yazılı kaynakların etkisiyle oluşmuştur.

1.2. Evliya Çelebi'nin Kitabi Kaynakları Kullanım Yöntemleri

1.2.1. Kaynak Tercihleri ve Değerlendirmeleri

17. yüzyıl Osmanlısında kitaplara erişimdeki ön koşul, kişinin iyi bir gelire sahip olmasıydı. Ancak saygın bir kütüphane kurabilmek için maddi olanakların yanı sıra kişide doğru kaynaklara erişebilecek bir meziyetin de bulunması gerekiyordu. Özellikle müelliflik ideali olan bir kişi, eserini telif ederken istifade edeceği kitapları özenle seçmeli, doğru kaynaklardan istifade etmeliydi. Zira müellifin kaynak tercihleri eserinin saygınlığını da etkiliyordu. Öyle ki Osmanlıda telif edilen pek çok eserin mukaddimesinde veya metin içerisinde kaynak değerlendirmesi yapılır; eserde kullanılan kaynakların doğru kaynaklar olduğu vurgulanırdı. *Doğru kaynaklar* ifadesi genellikle kitap gibi yazılı kaynaklar için kullanılsa da bu ifade sözlü kaynakları da kapsıyordu. Ancak biz burada sadece kitaplar üzerinden bir değerlendirme yapacağız.

Bir kitabın doğru kaynaklar arasında gösterilmesi için hangi vasıflara sahip olması gerekiyordu? Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn* adlı eserindeki kitap değerlendirmelerini göz önüne aldığımızda, bir kitabın doğru kaynak olabilmesi için müellifinin konumu, bildiği diller, eserini yazarken istifade ettiği kitaplar, metni inşa ederken kullandığı dil ve en önemlisi verdiği bilgilerin tutarlı olması gibi somut etkenlerin önemli rol oynadığını

[131] Musa Duman, Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri, TDK, Ankara 1995, s.4.

[132] Nuran Tezcan, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi", s.231-243.

[133] Robert Dankoff, "Evliya Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", s.147-152.

[134] *SN.X*, s.536.

söyleyebiliriz.[135] Bunların yanı sıra *Keşfü'z-zunûn*'da, bir kitabın doğru kaynak olarak belirlenmesinde rüya gibi soyut etkenlerin de önemli olduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Öyle ki bir müellif, eserinin sebeb-i telifini rüya vasıtasıyla İslam peygamberi Hz. Muhammed ile ilişkilendirebiliyordu. Hatta daha da ileri giden bazı müellifler, eserlerinin rüya aracılığıyla Hz. Muhammed tarafından kendisine yazdırıldığını ileri sürüyorlardı.[136] Osmanlılar arasında yüksek bilinirliğe sahip *Muhammediyye* adlı eserin sebeb-i telifi de Hz. Muhammed'in dâhil olduğu bir rüyayla ilişkilendirilmişti.

Rüyalara fazlaca anlam yüklendiği zamanlarda bu türden ilahi rüyalar, eserlerin saygınlığını artırarak doğru kaynaklar arasında zikredilmesine büyük katkı sağlamış olmalıdır. Ancak *doğru kaynaklar* olarak nitelenen kitapların belirlenmesinde zamanın ruhunun ve mekânın da önemli olduğunu unutmamak gerekir. Zira bir kitapta verilen bilgilerin sonraki dönemlerde sıradanlaşması veya otoriteler tarafından sakıncalı görülmesi kitabın doğru kaynaklar arasından çıkarılmasına neden olabilirdi. Öyle ki bir dönem Osmanlılar arasında saygı gören kitapların, başka bir dönemde otoriteler tarafından sakıncalı bulunarak yakıldığını biliyoruz.[137] *Seyahatname*'deki *Sihâm-ı Kazâ* anlatısı bize bu konuda ilham vermektedir.[138] Beşiktaş Bahçesi'nde Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ* adlı eserini okuyan IV. Murad'ın yanı başına bir yıldırım düşer.[139] Canını zor kurtaran IV. Murad, başına gelen bu hadisenin yaşanmasına *Sihâm-ı Kazâ*'nın sebep olduğunu düşünerek elindeki kitabı denize atar. Naima, *Seyahatname*'de anlatılan bu olayı doğrularken, Sultan'ın kitabı parçaladıktan sonra bir daha okumamak üzere tövbe ettiğini de söyler.[140] IV. Murad gibi bir otoritenin *Sihâm-ı Kazâ'*ya yüklediği olumsuz

---

[135] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn I-V*, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. çeşitli yerler.

[136] Söz konusu eserlerden biri Şeyh Bahâü'd-dîn Muhammed b. Muhammed en-Nakşibendî tarafından yazılan *El-Evrâdü'l-Bahâiyye*'dir. *Keşfü'z-zunûn*, I, s.204.

[137] Bk. Hakan T. Karateke, "Hangi Kitaplar Yakılmalı? On Beşinci ve On Altıncı Yüzyıllarda Osmanlı Ülkesinde Kitap Yakma Hadiseleri", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: İtibar ve İhtiras*, haz. Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s.665-707; *Seyahatname*'nin de bir dönem sakıncalı kitap olarak görüldüğünü yasaklandığını ve sansürlendiğini biliyoruz. Bk. Uğur Demir, "Yasaklanan ve Sansürlenen Bir Kitabın Macerası; Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin İlk Baskıları", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies),* XLVI, (2015), s.193-212.

[138] Seyahatname'de Sultan Süleyman devrinde binlerce Mesnevi'nin yakıldığı hakkında bir anlatı da mevcuttur. Bu anlatı gerçek olmasa da Osmanlı-İran arasında sorunların yaşandığı bir zamanda *Mesnevi* gibi Farsça yazılmış eserlere karşı olumsuz bir tutumun olduğunu göstermesi açısından önemlidir. *SN.III*, s.253-254.

[139] *SN.I,* s.221.

[140] Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ I-IV (Ravzatü'l-Hüseyn fi hulâsati ahbâri'l-hâfikayn),* haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007, II, s.671; Naima'yı takip eden Edirneli Ağazâde Örfî'de bu olayı nakleder. *Edirneli Ağazâde Örfî Mahmûd'un Mefhumü't-Tevârih Adlı Eserinin II. Cildi Transkripsiyonu*, haz. Süleyman Topçu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s.135.

anlam Nef'î'nin sürgün edilmesi ve bir süre sonra öldürülmesiyle sonuçlanır.[141] Kâtip Çelebi, *Sihâm-ı Kazâ*'nın sadece Anadolu'da itibar gördüğünü ve bu esere itibar edenlerin de müspet kişiler olmadığını söyler.[142]

Aynı şekilde "zındık ve mülhid" olarak yaftalanmış Bedreddin Simâvî (ö.1420)'nin eserleri de Osmanlı iktidarına yakın bazı ulema ve meşâyih arasında sakıncalı görülürdü. 16. yüzyılda Sofyalı Bâlî Efendi (ö.1553), 17. yüzyılda Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1628), devrin sultanlarına sundukları layihalarda Şeyh Bedreddin ve eserlerinin müspet olmadığını söylüyorlardı.[143] Buna karşın Evliya Çelebi, Mısır ulema ve meşâyihi arasında Bedreddin Simâvî'nin imtiyazlı olduğu, eserlerinin ulema ve talebeler arasında saygı gördüğü bilgisini verir.[144] Anlaşılan merkezden yani otoriteden uzaklaştıkça doğru kaynakların belirlenmesini sağlayan unsurlarda da değişiklikler oluyordu. Peki ya İstanbul'dan kilometrelerce uzak olan Mısır'da *Seyahatname*'yi telif eden Evliya, doğru kaynakları hangi kriterlere göre belirliyordu?

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin de *doğru kaynaklar* arasında gösterilmesini ister. Bu yönde ciddi kaygıları vardır ve aksi bir durumun yaşanmaması için çok çaba harcar. Öncelikle soyut unsurlara başvurur ve tıpkı kendisinden öncekilerin yaptığı gibi eserinin sebeb-i telif kısmında ilahi bir rüya anlatısına yer verir. *Seyahatname*'yi ilahi bir onayın ardından yazdığına okuyucusunu inandırmak ister. Böylelikle inançlı okuyucusuyla kitabı arasında bir güven bağı kurar ve yazdıklarının sorgulanmadan kabul edilmesi için önlem alır. Ancak Evliya'nın çabaları bununla sınırlı değildir. Okuyucusunun zihninde en ufak şüphe bırakmak istemeyen Evliya, rüya anlatısına tabirci olarak Mevlevi şeyhi Abdi Dede'yi de dâhil eder; kendisi ve yazacağı eser için aldığı ilahi onayı saygın bir şahsiyete teyit ettirir. Yeni bir serüvene çıkacak olan kahramana âdeta mentorluk yapan Abdi Dede, kurgu anlatının devamında Evliya'ya yedi cilt güvenilir tarih kitapları hediye eder. Bu sayede Evliya, *Seyahatname*'yi telif ederken bir şeyhin onayından da geçen doğru kaynaklardan istifade ettiğini okuyucusuna bildirir. *Seyahatname*'de verdiği ayet ve hadislerin kaynağı olarak da El-Ezher Cami'nde dersler veren Şeyh Alî Şebrâmellisî

---

[141] *Târih-i Na'îmâ*, II, s.671. Gökden nazire indi Sihâm-ı Kazâ'sına
Nefi diliyle uğradı Hakk'ın belasına

[142] *Keşfü'z-zunûn*, II, s.810.

[143] Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s.245-247.

[144] Evliya, Mısır seyahati sırasında Bedreddin Simavi'nin mezarını ziyaret ettiğini söyler. Ancak Bedreddin Simavi'nin asıl mezarı o zamanlarda Serez'de (Bugün Türkiye'de) bulunuyordu. Muhtemelen Evliya, Bedreddin Simavi'nin makam mezarıyla karşılaşmıştır. *SN.X*, s.307.

(ö.1676)'yi gösterir.[145] Eserinin saygınlığını artırmak için somut öğelere de başvurur. Bu amaçla *Seyahatname*'nin bilge ve saygın bir müellifin kaleminden çıktığına okuyucusunu inandırmak için *ideal Evliya* imgesini tasarlar. Evliya Çelebi hakkında sahip olduğumuz bilgilerin neredeyse tümünün kaynağı *Seyahatname*'dir. Bu bilgiler tenkit edildiğinde de iki farklı Evliya ile karşılaşılacaktır. Birincisi Evliya'nın okuyucusuna sunmak için tasarladığı *ideal Evliya* imgesi, ikincisi ise birincisi tenkit edilerek ulaştığımız ilkine nispeten daha gerçek olan Evliya'dır. *İdeal Evliya*, Evliya'nın kendi zihninde tasarladığı gerçek Evliya'dan uzak bir imgedir. Nasıl ki Evliya, *Seyahatname*'de üslubu gereği bazı kurgulara yer vermişse kendi hayatına dair verdiği bilgilerde de kurgu yeteneğini kullanarak okuyucusunun zihninde âdeta bir "Evliya miti" oluşturmaya çalışmıştır. Evliya için olanaksız olanlar *ideal Evliya* için mümkündü. Öyle ki *ideal Evliya,* bildiği diller ve ilmî donanımı sayesinde Türk, Arap, Fars, Yunan, Macar ve Latin dillerinde yazılmış en doğru kaynaklara erişebiliyor; okuyucusuna sunduğu bilgileri *ilme'l-yakin,*[146] *hakka'l-yakin*[147] ve *ayne'l-yakin*[148] düsturuyla elde diyordu.

Evliya*, Seyahatname*'yi kaleme alırken doğru kaynaklardan istifade ettiğini fırsat buldukça dile getirmektedir. Atıf yaptığı kitaplar ve müellifleri hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Evliya, öncelikle kitapları güvenilir/güvenilmez olarak iki sınıfa ayırmaktadır. Güvenilir kitapları "mu'teber" veya "mu'temed", çoğul olarak "kütüb-i mu'tebere", güvenilmez kitapları ise "mu'temed değildir" şeklinde nitelemektedir. Bu kelimeler *Seyahatname*'de genellikle kitapları nitelemek için kullanılsa da bunun yanında kişiler, milletler, hayvanlar ve yapıları nitelemek için de kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan bu iki kelimenin yanında yine kitapların güvenilirliğini vurgulamak için nadir olarak "makbûl" "makbûl-i enâm" ve "sahîh" kelimelerinin kullanıldığı da görülmektedir.[149] Zira bu kelimeler kitaplardan çok kişiler, gıda malzemeleri, savaş malzemeleri gibi nesneleri nitelemek için kullanılır. Kitapları bu şekilde sınıflamak elbette Evliya'ya has bir durum değildir. Böyle bir sınıflamaya farklı kelimelerle Osmanlı kroniklerinde rastlansa da Evliya'nın kullandığı yöntem ve kitapları sınıflarken tercih ettiği kelimeler *Zeyl-i Şakâyık* ve *Künhü'l-ahbâr* adlı eserlerle benzerlik göstermektedir. Özellikle kaynak olarak kullanmadığı; ancak biyografik bilgi verirken

[145] *SN.X,* s.310.

[146] "Kesin olan aklî ve naklî delillerle elde edilen bilgi." Yusuf Şevki Yavuz, "İlme'l-yakīn", *DİA*, XXII, s.137.

[147] "Kesinlik açısından en ileri derecede bulunan doğru bilgi." Yusuf Şevki Yavuz, "Hakka'l-yakīn", *DİA*, XV, s.203.

[148] "Gözlem yoluyla elde edilen ve doğruluğu apaçık olan bilgi." Yusuf Şevki Yavuz, "Ayne'l-yakīn", *DİA*, IV, s.269.

[149] Hakan Karateke, "Seyahatname'deki Popüler Dinî Kitaplar", s.229-231.

atıf yaptığı kitaplar hakkındaki değerlendirmelerinin büyük bir kısmı özgün değildir. *Seyahatname*'de verilen biyografik bilgilerin birçoğunun kaynağı *Zeyl-i Şakâyık* olduğu için Nev'îzâde Atâî (ö.1635)'nin kitap ve müellifler hakkındaki değerlendirmeleri *Seyahatname*'ye geçmiştir. Benzer şekilde kaynak olarak istifade ettiği *Künhü'l-ahbâr* da onu bu konuda etkilemiştir.

Evliya, *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yaptığı kitaplar hakkında özgün değerlendirmelerde bulunmuştur. Ancak eserini telif ederken mu'teber kaynaklardan istifade ettiğini söylese de bir kitabın muteber olarak tanımlanması için hangi vasıfları haiz olması gerektiğini bildirmez. Yine de Evliya'nın muteber olarak nitelediği eserler hakkında yaptığı yorumlar üzerinden onun zihnindeki *doğru kaynak* kriterleri hakkında fikir edinebiliriz. *Seyahatname*'de kaynak olarak en fazla atıf yapılan *Târîh-i Yanvan* muteber olarak nitelenen kitapların başında gelmektedir. Öyle ki Lisan-ı Yunaniyan'da bu kitaptan daha güvenilir bir tarih kitabı bulunmaz. Evliya'ya göre bu kitabın *doğru kaynak* olmasının sebebi Yanvan adlı bir kral tarafından yazılmış olmasıdır. Evliya'nın bir Ermeni tarihi olarak nitelediği *Târîh-i Mığdisî* de istifade edilen doğru kaynaklar arasındadır. Bu kitabın doğru kaynak olmasını sağlayan, müellifi *Mığdisî*'nin 190 yıllık ömrünün 105 yılını seyahat ederek geçirmesidir. Yine *Seyahatname*'de kaynak olarak çok fazla atıf alan ve doğru kaynaklar arasında gösterilen bir başka kitap *Târîh-i Kıbtî*'dir. Bu kitabın doğru kaynak olmasının sebebi ise Kıbtîlerin yazdıkları kitabın Abbasi halifesi Me'mun (ö.833) tarafından itibar görerek Arapçaya tercüme ettirilmiş olmasıdır.[150]

Çalışmamızın ilerleyen safhalarında görüleceği üzere, Evliya'nın doğru kaynaklar arasında gösterdiği ve çokça atıf yaptığı bu kitaplar gerçek değildir. Onun zihin üretimi muhayyel kitaplardır. Bu kitaplar gerçek olmasa da Evliya'nın zihin dünyasında doğru kaynakların hangi vasıflara sahip olması gerektiği hakkında bilgiler barındırmaktadır. Zira Evliya bu kitapları *doğru kaynak* olarak tasarlamıştı. Evliya, *Târîh-i Yanvan*'ı doğru kaynak olarak göstermek için onun müellifinin bir kral olduğunu söylemiştir. Buradan anlaşılıyor ki Evliya'nın doğru kaynak kriterlerinden ilki, kitabın müellifinin konumudur. *Târîh-i Mığdisî*'yi güvenilir yapan, müellifinin 105 yıllık seyahatinin ardından bu kitabı kaleme almasıdır. Zira eserine geçirdiği bilgileri tıpkı Evliya gibi *ayne'l-yakin* olarak elde etmiştir. Anlaşılan Evliya'nın zihninde okuma ve işitmenin yanında bilgiyi görerek elde etmenin önemi de büyüktür. *Târîh-i Kıbtî*'nin doğru kaynaklar arasında olmasının sebebi

[150] *SN.X*, s.352.

ise Halife Me'mun'un ona itibar etmesidir. Buradan anlaşılıyor ki Evliya'nın zihninde bir kitabın doğru kaynak olarak belirlenmesinde otoritelerin yönelimleri de büyük rol oynuyordu.

Seyahatname'de kaynak olarak çokça atıf yapılan ve gerçek bir eser olan *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye* hakkında Evliya'nın yaptığı değerlendirme de onun kriterleri hakkında bilgi vermektedir. Evliya'ya göre bu eserin doğru kaynak olmasının sebebi müellifinin lisân-ı Îbrî'de, lisân-ı Süryânî'de, lisân-ı Kıbtî'de, lisân-ı Arabî'de, lisân-ı Yûnânıyân'da, lisân-ı Dehlevî, Moğolî, lisân-ı Latin dillerinde yetkin olmasıdır.[151] Elbette Evliya'nın yaptığı bu değerlendirme doğru değildir. Ancak bu yanlış değerlendirme bize Evliya'nın zihnindeki doğru kaynak kriterlerinden birini daha öğrenmemizi sağlamıştır. Yani Evliya'ya göre bir müellifin çok dil bilmesi, eserinin doğru kaynaklar arasında gösterilmesi için yeterliydi. Nitekim Evliya da birkaç dil bildiğini iddia ediyordu.

Evliya, önceki ciltlerde uyguladığı usulün aksine *Seyahatname*'nin onuncu cildinin mukaddimesinde istifade ettiği kitapların bir listesini verir. Bu listedeki kitapların doğru kaynaklar olduğunu vurgulamak için "mu'teber" ve "mu'temed" kelimelerini birlikte kullanır. Ayrıca bu kitaplardan istifade şeklini, bir şeyi derinlemesine araştırma anlamına gelen tetebbu' kelimesiyle belirtir. Hâlbuki bu listede gösterilen eserlerin birkaçı hariç geri kalanı Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara* adlı eserinin kaynakçasının *Seyahatname*'ye aynen geçirilmesinden ibarettir.[152] Süyûtî'nin İslam dünyasında saygı gören bu eserinin elbette doğru kaynaklardan istifade edilerek yazılmış olduğuna kani olan Evliya, bu eserin kaynakçasını *Seyahatname*'ye geçirerek *Hüsnü'l-muhâdara*'nın Mısır tarihi hakkındaki saygın konumunu *Seyahatname*'ye devşirmek istemiştir. Sahte kaynakça tertibi, Evliya'nın *Seyahatname*'nin doğru kaynaklar arasında gösterilmesini sağlamak için kullandığı yöntemlerden biridir.

Bu kullanımların yanı sıra Evliya, tıpkı Osmanlı müverrihleri gibi "kütüb-i mu'tebere" şeklinde herhangi bir kitap ismi vermeden belirsiz atıflarda da bulunur. *Seyahatname*'de bu kullanım iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisinde Evliya, biyografik bilgi verirken kişinin kitapları hakkında bilgi sahibi değilse veya kişinin çok fazla telifi varsa hepsinin adını vermek yerine "*niçe kütüb-i mu'tebere te'lîfâtları*

[151] *SN.X*, s.11,13.

[152] Yoichi Takamatsu, "Seyahatname'nin Arapça Tarih ve Coğrafya Kaynakları: Onuncu Ciltteki Kaynaklar Listesinin Analizi", s.155.

vardır."[153] ve "*toksan altı cild kütüb-i mu'tebere te'lîfâtları var idi*."[154] şeklinde pratik bir kullanımı tercih etmektedir. İkinci kullanımda ise "kütüb-i mu'tebere" ifadesi anlatıların muğlak kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Evliya, *Seyahatname*'de verdiği bir anlatının doğruluğunu vurgulamak için kitap adı belirtmeksizin "*cemî'i kütüb-i mu'teberelerde ahvâli mastûrdur* ..."[155] şeklinde toptancı ve belirsiz bir atıfta bulunur. Bu ifadeyi genellikle kaynağını bilmediği veya belirtmek istemediği anlatıları verirken kullanır. Evliya, doğrudan bir kitaptan almadığı ama kendi hafızasında saklı olan anlatıları bu şekilde kaynağa dayandırmak ister. Belki çocukluk devrinde öğrendiği Hz. İbrahim'in ateşe atılma hikâyesine *Seyahatname*'de değindikten sonra, "*Bu hikâye cümle tefâsir ve gayri kütüb-i mu'teberelerde u mastûr ve muşarrahdır.*"[156] şeklinde muğlak bir ifade kullanır.

Seyahatname'de kaynak gösterilerek veya kaynak gösterilmeden atıf yapılan kitapların biri dışında hepsi güvenilir yani doğru kaynak olarak nitelenir. Güvenilir olmayan tek kitap *Tevârîh-i Heccâm*'dır. Zira Evliya bu kitap için "mu'temed değildir" ifadesini kullanır. Ancak *Tevârîh-i Heccâm* da gerçek bir kitap değil Evliya'nın zihin ürünüdür. Kadim milletlere tarih kitabı atfettiği bir anlatıda İsrailliler için bu kitabı uygun görmüştür. Evliya, kadim bir millet olarak gördüğü İsraillilere bir kitap atfetmek zorunda kalsa da zihnindeki müspet olmayan İsrail algısından dolayı bu muhayyel kitabı güvenilmez olarak nitelemiş, kaynak olarak kullanmayarak sadece adını zikretmiştir.

Evliya'nın kitap değerlendirmeleri bir kitabın güvenilir/güvenilmez olarak sınıflandırılmasından ibaret değildir. Onun *Seyahatname*'de bilvesile bahsettiği kitaplar hakkında övgü dolu sözler kullandığı da görülmektedir. Bir kitabın güvenilir olduğunu vurgulamak bir nevi övgü olsa da burada bahsedeceğimiz süslü bir dille söylenen ifadeler olacaktır. Evliya beğendiği kitaplardan bahsederken bazen duru bir dille anlatmak yerine onları öven süslü bir dil kullanmayı tercih etmektedir. Kitapları överken kullandığı sözler genellikle "hummûs-ı nahşivânî, kitâb-ı müstetâb, kitâb-ı nefis, kitâb-ı hümâm" gibi sözler olurken; nadir olarak "*âşıkân-ı sâdıkan-ı erbâb-ı ma'ârifin nûr-ı bînâsı bir kitâb-ı nâdir*"[157] gibi daha girift övgülerle de karşılaşmak mümkündür. *Seyahatname*'de

[153] *SN.II*, s.208.
[154] *SN.I*, s.200.
[155] *SN.III*, s.36.
[156] *SN.III*, s.93.
[157] *SN.V*, s.165.

tamlamayla yapılanlar dışında ilginç övgüler de mevcuttur. Evliya'nın, Veysi (ö.1628)'nin *Dürretü't-tâc* adlı eserinden bahsederken yaptığı övgü bu duruma örnektir. O, *Dürretü't-tâc*'ı "Kamûs-ı Ahter'i ve Sıhâha muhtâc"[158] bir eser olduğunu söyleyerek övmektedir. Yani bu eserin dilinin anlaşılması öyle zordur ki anlamak için okuyucunun Arapça lügatler olan *Ahterî* ve *Sihâh*'a ihtiyacı vardır. Türkçe bir eserin barındırdığı Arapça kelimeler nedeniyle anlaşılmasının zor olması, Evliya açısından olumsuz bir durum değil aksine övülmesi gereken bir durumdur. Evliya'nın kullandığı bir başka övgü usulü ise bir kitabın başka bir kitapla kıyas edilmesidir. Örneğin Taşlıcalı Yahya (ö.1582)'nın Şehzade Mustafa için yazdığı mersiye *Hadîkatü's-süedâ*'ya benzetilerek övülür.[159]

Evliya'nın kitapları överken kullandığı ifadelerden, bir kitabın 17. yüzyıldaki bilinirliği hakkında bilgi edinmek mümkündür. O; kişiler, yapılar, yiyecekler, bitkiler ve bazı kitapları överken "memdûh-ı âlem" ifadesini kullanır. Bu ifadenin anlamı ve *Seyahatname*'deki işlevi göz önüne alındığında, çoğunluğun beğendiği nesneleri nitelemek için kullanıldığı görülecektir.[160] Buradan anlaşılıyor ki "memdûh-ı âlem" olarak gösterilen kitaplar, sınıf ayrımı gözetmeksizin genel okur kitlesine hitap eden yüksek bilinirliğe sahiptir. Örneğin Hamdullah Hamdi'nin *Leylâ vü Mecnûn*, *Yûsuf [ü] Züleyhâ*, *Kıyâfetnâme* ve *Mevlûd-i Manzum*'u böyle eserlerdir. Ancak Hamdullah Hamdi'nin *Mevlûd-i Manzum*'u için Evliya'nın bu yorumunu kabul etmek zordur. Zira mevlid türü eserlere özel bir ilgisi olan Latifi (ö.1582), Hamdullah Hamdi'nin mevlidinin "zümre-i havâssa" özel olduğunu söylemektedir.[161] Evliya, kitapların bilinirliği hakkında sınıfsal bir ayrıma da gitmektedir. Sadece ulema arasında bilinirliğe sahip olan kitapları belirtmek için "beyne'l-ulemâ memdûhdur." ve "beyne'l-ulemâ memdûh [u] meşhûr-ı âfâk…" ifadelerini kullanmaktadır. Yani bu kitaplar genel okura hitap etmemektedir. Çünkü bu eserler genellikle uzmanlık gerektiren zor metinlerdir. Bu tip kitapları kısıtlı bilinirliğe sahip olanlar şeklinde nitelemek doğru olacaktır. Bunlardan biri Ebussuûd Efendi'nin tefsiridir. Ancak ulemanın dahi anlamakta zorlandığı kitaplar da vardır ki Evliya bunlar için "beyne'l-ulemâ hayli müşkil ve muğlâk…" ifadesini kullanır. Evliya, "beyne'l-ulemâ memdûhdur." ifadesini sadece kitaplar için değil kişiler için de

[158] *SN.V*, s.300.

[159] Hatice Aynur, "Seyahatname'de Türkçe Edebî ve Biyografik Eserler", s.251-252.

[160] Hakan Karateke, "Seyahatname'deki Popüler Dinî Kitaplar", s.228-230.

[161] Hakan Karateke, "Seyahatname'deki Popüler Dinî Kitaplar", s.214.

kullanmaktadır. Örneğin el-Mevlâ Rıdvân Efendi'nin ulema arasında Salıncak Rıdvân, Ebüssuûd Efendi'nin ise Ebû Hanîfe'ye atfen Nu'mân-ı Sânî olarak bilindiğini söyler. O, burada bahsettiğimiz ifadeleri kullanmaksızın da bir kitabın bilinirliği hakkında bilgi vermektedir. Örneğin Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i için bu ifadeleri kullanmaz; ancak onun hakkında söylediği "*Âl-i Osmân diyârında ve gayrı diyâr-ı İslâmlarda tilâvet olunan*..."[162] şeklindeki sözler de yüksek bilinirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 1.3

***Seyahatname*'ye Göre 17. Yüzyıl Osmanlısında Bazı Kitapların Bilinirlik Durumu**

Kitabın Adı	Türü	Bilinirliği	Müellifi
Leylâ vü Mecnûn	Mesnevi	memdûh-ı âlem	Hamdullah Hamdi
Yûsuf [ü] Züleyhâ	Mesnevi	memdûh-ı âlem	Hamdullah Hamdi
Mevlûd-i Manzum	Mevlid	memdûh-ı âlem	Hamdullah Hamdi
Kıyâfetnâme	Kıyâfetnâme	memdûh-ı âlem	Hamdullah Hamdi
?	?	memdûh-ı âlem	el-Mevlâ Es'ad Efendi ibn Sa'deddîn-i Sânî
Tefsir	Tefsir	beyne'l-ulemâ memdûhdur.	Ebüssuûd Efendi
Divan?	Divan	beyne'l-ulemâ memdûhdur	Depegöz Hızır Çelebi
Tefsîr-i Şeyh	Tefsir	beyne'l-ulemâ memdûhdur.	Şehâbeddin Sivâsî
Kitâb-ı (—)?	?	beyne'l-ulemâ memdûhdur.	eş-Şeyh Alâeddîn, Seyyid Şerîf
Kırk Armağan?	Mesnevi	Beyne'l-ulemâ hayli müşkil ve muğlâk	Kemâl Ümmî Baba Sultân

Görülen o ki Evliya Çelebi, *Seyahatname*'ye bilgi toplarken iddia ettiği kadar "titiz" davranmıyordu. İstifade ettiği kitabi kaynakları güvenilir/güvenilmez olarak kendine has bir filtreden geçirdiği izlenimini verse de yaptığı değerlendirmeler tetkik edildiğinde özgün, tutarlı ve gerçekçi olmadığı görülmektedir. Onun biyografik bilgi verirken atıf yaptığı kitaplar hakkındaki değerlendirmelerin büyük bir kısmı kaynak olarak kullandığı kitaplardan alınmadır. Kaynak olarak kullandığı kitaplar hakkındaki değerlendirmeleri ise gerçeklikten uzak ve derinliksizdir. Evliya'nın, Osmanlının başkenti İstanbul'dan uzaklaştıkça gevşediği, gerçeklik algısını yitirdiği ve hayal gücünün daha da özgürleştiği görülmektedir.[163] İnsanlar arasında dolaştığından, onun zihninde sözlü kaynakların etkisi yazılı kaynaklardan fazladır. Mesafeler arttıkça

[162] *SN.II*, s.34-35.

[163] Robert Dankoff, Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, s.81.

merkezin epistemolojik görüşünden de uzaklaşmıştır. Aslında bir seyyah için bu durum gayet normaldir. Seyahatname türü eserler doğası gereği sözlü kaynaklardan öğrenilen acayip ve garaip pek çok anlatıya yer verir. Ancak Evliya, istifade ettiği tarih kitaplarından etkilenerek eserinin sözlü kaynakların etkisinde kalmasını bir eksiklik olarak görmüştür. *Seyahatname*'nin talihini değiştirmek için *doğru kaynaklar*dan istifade ettiğini fırsat buldukça hatırlatmış; muhayyel kitaplar yaratmış ve sahte kaynakçalar tertip etmiştir. Ancak onun bu çabaları *Seyahatname'*nin doğru kaynaklar arasında gösterilmesini sağlayamamıştır. Zira *Seyahatname,* okuruyla buluştuğu 18. yüzyılda bazı Osmanlı müellifleri tarafından doğru kaynak olarak görülmemiştir. Öyle ki Ahmed Vâsıf Efendi (ö.1806), *Seyahatname*'yi "…kezzâbdan rivayet ile ba'zı akâsis ve hikâyâtdan kinâye…"[164] olarak görmektedir.

1.2.2. Bibliyografik Bilgisi

Evliya Çelebi; eğitimi, çevresi ve ilgisi sayesinde *Seyahatname*'yi kitaplar içinde önemli bir kaynak haline getirmiştir. Zira *Seyahatname*'de çeşitli vesilelerle 303 farklı kitaba atıf yapılmaktadır. Evliya; eğitimi sırasında, sohbet meclislerinde ve *Seyahatname*'ye bilgi toplarken pek çok kitaptan haberdar olmuştur. Bu kitapların içerisinde Osmanlı okuryazarları arasında yüksek bilinirliğe sahip olanlar ve sadece ulema, meşâyih ve talebeler arasında bilinenler de vardır. Kitaplar *Seyahatname*'nin ciltlerine eşit bir şekilde dağılmamıştır. Ciltler arasında, kitaplara yapılan atıf sayısında önemli farklılıklar mevcuttur. Bu fark aşağıdaki grafikten gözlemlenmektedir.

[164] Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehasinü'l-asar ve hakaikü'l-ahbar*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s.XL.

Grafik 1.1

Ciltlere Göre Kitaplara Yapılan Atıf Sayısı

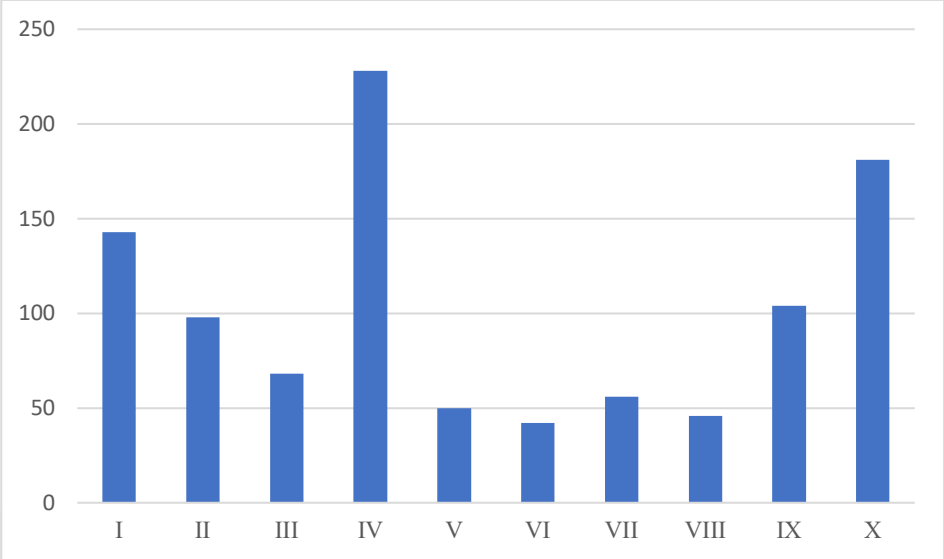

Tablo 1.4

***Seyahatname* Ciltlerinin Kapsadığı Yıllar**

Cilt I (1630-1638)	Cilt II (1640-1648)	Cilt III (1648-1653)	Cilt IV (1655-1656)	Cilt V (1656-1661)
Cilt VI (1661-1664)	Cilt VII (1664-1667)	Cilt VIII (1667-1670)	Cilt IX (1671-1672)	Cilt X (1672-1683)

Seyahatname'nin bir, dört ve onuncu ciltlerinde diğer ciltlere oranla kitaplara daha çok atıf yapılmıştır. Birinci ve onuncu cilde Evliya ayrı bir ihtimam göstermiştir.[165] Zira birinci cildi doğup büyüdüğü İstanbul'a, onuncu cildi ise seyahatlerinin son durağı olan Mısır'a ayırmıştır. Bu sebeple Evliya, diğer ciltlere oranla bu ciltlerde daha fazla bilgi vermek istemiş ve kitabi kaynaklara çokça başvurmuştur. Hatta onuncu cildin mukaddimesinde uzunca bir kitap listesi bulunur. Malum ciltlerdeki artışın tek sebebi bu değildir. Evliya, birinci ve onuncu ciltte diğer ciltlere oranla fazlaca bibliyografik bilgi vermektedir. Ancak biyografik bilgiler kitaplara yapılan atıf sayısını her zaman artırmaz. Örneğin ortalama sayıda kitap atfı yapılan üçüncü ciltte Evliya, çok fazla kabir ziyareti yapmış ve biyografik bilgiler vermiştir. Ancak bu ziyaretleri sırasında kendisine rehber bir kitap bulamadığı için kişiler hakkındaki bilgileri mezar taşlarından ve sözlü kaynaklardan edinmiştir. Bu durumda detaylı bilgiler toplayamamış; müellif olanların kitaplarına değinememiştir. Dördüncü ciltte ise farklı bir durum vardır. Yukarıdaki

[165] Robert Dankoff, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", s.492.

grafikte görüleceği üzere kitaplara en çok atıf *Seyahatname*'nin dördüncü cildinde yapılmıştır. Çünkü bu ciltte Abdal Han'ın kütüphanesine dair geniş bir malumat vardır. Buna karşın *Seyahatname*'nin beş, altı, yedi ve sekizinci ciltlerinde diğer ciltlere oranla kitaplara daha az atıf yapılmıştır. Bunun sebebi ise ilgili ciltlerin Evliya'nın katıldığı seferler hakkında geniş malumat içermesidir. Yani Evliya ilgili ciltlerde daha çok katıldığı seferler hakkında bilgi vermiş ve atıf yaptığı kitapları genellikle kaynak olarak göstermiştir.

Seyahatname'de atıf yapılan kitapları konularına göre tasnif etmek de Evliya'nın bibliyografik bilgisi hakkında fikir edinmemizi sağlayacaktır. Ancak kitapları konularına göre ayırmak beraberinde bazı güçlükleri getirmektedir. *Seyahatname*'de atıf yapılan kitaplar Osmanlı devrindeki kabullere göre mi yoksa günümüzün kabullerine göre mi tasnif edilmelidir? Evliya, atıf yaptığı kitapların konuları hakkında bilgiler vermektedir; ancak tasnif sırasında Evliya'nın fikirlerini esas almak bazı hatalara sebep olacaktır. Çünkü Evliya'nın zihni bu konuda epey karışıktır. Osmanlı devrindeki kütüphane kataloglarını kullanmak da doğru sonuç vermeyecektir. Zira Osmanlı kütüphanecileri de kitapları konularına göre tasnif etme hususunda güçlükler yaşıyordu.[166] Örneğin I. Mahmud devrine ait bir katalogda *Nefehâtü'l-Üns* tasavvuf kitapları arasına yerleştirilirken, aynı konudaki *Tezkiretü'l-Evliyalar* tarih kitapları arasına yerleştirilmiştir. Dahası katalogda coğrafya kategorisi olmadığı için coğrafya kitapları tarih kategorisine kaydedilmiştir.[167] Bu sebeplerden ötürü *Seyahatname*'deki kitapların konularına göre tasnifi bugünün kabullerine uygun olarak yapılmıştır.[168]

[166] İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Türkler Ansiklopedisi*, XI, s.241-242; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Yeni Türkiye*, XXII (2016), s. 849; İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s.530.

[167] İsmail E. Erünsal, Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik, s.530

[168] *Seyahatname*'de adı geçen kitapları konularına göre tasnif ederken Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi'nin kataloğu ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* esas alınmıştır. Bugün mevcut olmayan kitaplar için Evliya'nın verdiği bilgilerden faydalanılmıştır.

Grafik 1.2

Seyahatname'de Atıf Yapılan Kitapların Konularına Göre Dağılımı

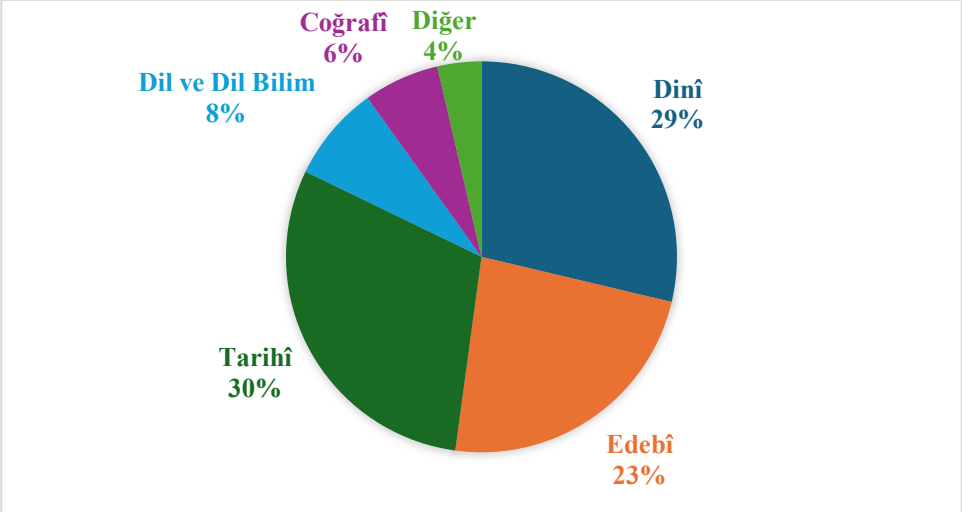

Seyahatname'de atıf yapılan kitaplar konularına göre tasnif edildiğinde, tarih ve din konularının ön plana çıktığı yukarıdaki grafikten anlaşılmaktadır. Tarih kitaplarını ön plana çıkaran unsur Evliya'nın kaynak tercihleridir. Zira *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan kitapların çoğunluğunu tarih kitapları oluşturmaktadır. Tarih konulu kitapların çok azı biyografik bilgi verilirken zikredilmektedir. Din konulu kitapların böylesine öne çıkmasını sağlayan ilk etken Evliya'nın eğitim hayatına dair bilgiler vermesidir. Ayrıca seyahat duraklarına mektep ve medreseleri de eklediği için buralarda okutulan ders kitaplarına sıklıkla atıfta bulunur. Bunlara ek olarak, biyografik bilgi verilirken de din kitaplarına atıf yapılmış ve din kitapları da tıpkı tarih kitapları gibi kaynak olarak kullanılmıştır. Edebî konulu kitapları öne çıkaran en önemli unsur *Seyahatname*'de verilen biyografik bilgilerdir. Evliya daha çok kişiler hakkında bilgi verirken bu kitaplara atıfta bulunur. Dil ve Dil Bilim kategorisi altında gramer ve sözlük kitapları yer almaktadır. Bu kitapların *Seyahatname*'de yer almasının sebebi de Evliya'nın eğitimi ve seyahatleri sırasında yaptığı medrese ziyaretleridir. Zira bu kitaplar Arapça ve Farsça öğretiminde ders kitabı olarak kullanılıyordu. Coğrafya konulu kitapların öne çıkmasını sağlayan unsur, tıpkı tarih konulu kitaplarda olduğu gibi Evliya'nın kaynak tercihleridir. Bu kitapların neredeyse tamamı Evliya tarafından kaynak olarak zikredilmektedir. Diğer kategorisi altında kıyafetname, rüya tabiri, futüvvetname, tıp ve astronomi türündeki kitaplar bulunmaktadır. Bunların büyük bir kısmına kaynak olarak atıf yapılırken birkaçına sadece biyografik bilgi verilirken değinilir. Bunların sayısı az olduğu için grafikte (Grafik 1.2) *diğer* olarak gösterilmiştir.

Seyahatname'de atıf yapılan kitap sayısı ve bunların işlediği konular sadece sayısal olarak değerlendirildiğinde Evliya'nın bibliyografik bilgisinin sınırları hakkında yanlış bir sonuca varılacaktır. Zira tarihten dine, dinden edebiyata, edebiyattan dil ve dil bilimine ve coğrafyaya kadar Evliya'nın 303 farklı kitap hakkında bilgi birikime sahip olduğu yanılgısına kapılabiliriz. Onun istediği de aslında budur. Evliya kendisini bibliyografik açıdan bilgili göstermek ve *Seyahatname* metnini inşa ederken pek çok güvenilir kaynaktan istifade ettiğine okuyucusunu inandırmak ister. Zira onun tasarladığı *ideal Evliya* böyle bir kimse olmalıdır. O halde Evliya Çelebi'nin bibliyografik bilgisinin sınırı nedir?

Evliya'nın atıf yaptığı kitapların bir kısmı Osmanlı okuryazarları arasında yüksek bilinirliğe sahip olan kitaplardır. Bunlar içerisinde Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö.1451)'nin *Muhammediyye'*sini, kardeşi Ahmed Bîcan (ö.1466)'ın *Envârü'l-âşıkīn'*ini, Süleyman Çelebi (ö.1422)'nin *Vesîletü'n-necât*'ını, Hamdullah Hamdi Çelebi (ö.1503)'nin *Yusuf u Züleyha* ve *Leylâ vü Mecnûn*'unu saymak mümkündür. Evliya'nın bu tip eserler hakkında bilgiye sahip olması beklenen bir durumdur. Zira bu kitaplar mekteplerde, dinî törenlerde ve meclislerde okunmaktadır. Muhtemelen bu kitaplar Evliya'nın evinde bulunan kütüphanede de mevcuttu. Ancak bu neviden kitaplara dair bazı bilgilerin tek kaynağı *Seyahatname*'dir. *Muhammediyye* hakkında verilen bazı bilgiler böyledir. *Muhammediyye*'nin mekteplerde okutulduğunu, hafızlarının olduğunu ve bazı şehirlerde Kur'an'dan daha fazla ezberlendiğini *Seyahatname*'den öğreniyoruz. Bunların yanı sıra *Muhammediyye* hakkındaki kıymetli bir anlatının tek kaynağı da *Seyahatname*'dir.[169] Anlatıya göre; Yazıcızade Mehmed Efendi (ö. 1451) *Muhammediyye*'yi telif ettikten sonra eserini müritleri aracılığıyla Belh ve Buhara erenlerine gönderir. Erenler, kitabı öylesine beğenmiştir ki böyle bir kitabın müellifinin deniz kenarında oturmayan biri olması gerektiğini söylerler. Zira deniz kenarında oturan heva ve hevese düşkün, balık yediği için de aklı az olurdu. Buna karşın müritler, Mehmed Efendi'nin deniz kenarında otursa da bu kitabı bir mağaraya kapanarak yazdığını, ömrü boyuncu hiç balık yemediğini söyler.[170] Bu anlatı, gerçekliği bir yana *Muhammediyye* kitabını 17. yüzyıl insanının nasıl alımladığı konusunda değerlidir.

[169] Benzer bir anlatı bir sonraki yüzyılda yaşamış olan Şem'dânîzâde Süleyman Efendi (ö.1779)'nin *Mür'i't-tevârîh* adlı eserinde de bulunmaktadır. Mehmet Bilal Yamak, *age.*, s.263-266.

[170] *SN.I,* s.288; Bu anlatıya *Seyahatname*'nin beşinci cildinde bir kez daha yer verilir. Beşinci ciltteki anlatı birinci ciltteki kıyasla daha detaylıdır. *SN.V*, s.164-165.

Bununla birlikte, Evliya'nın müellifler ve kitapları hakkında verdiği özgün bilgilerin tümünün doğru olduğunu düşünmek de yanlıştır. Örneğin *Seyahatname*'de Hamdullah Hamdi'nin *Leyla vü Mecnun* ve *Kıyafetname* adlı eserlerini Ayasofya'nın makamlarından biri olan "Hâssa-i Altun Top"da belli ritüellerle yazdığına dair bir bilgi mevcuttur.[171] Ancak bu bilgi gerçek değildir.[172] Zira Hamdullah Hamdi ömrünü Bursa, Bolu ve Kayseri arasında geçirmiştir. Muhtemelen Evliya, "Hâssa-i Altun Top" makamı hakkında anlatılan hikâyelerden birini *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Evliya, kitapların dolaşımda olduğu ve telif edildiği bir çevrede hayatını sürdürdüğü için kitaplar hakkında bu türden bilgilere sahip olması kaçınılmazdır. Muhtemelen onun katıldığı meclislerde bunun gibi nice anlatılara yer veriliyordu. Evliya'yı, sadece İstanbul'daki çevresi değil seyahatleri sırasında edindiği çevre de bu konuda besliyordu. Gittiği yerlerdeki ulema ve meşâyih ile doğrudan iletişime geçebiliyordu. Örneğin Şam seyahati sırasında Hedaye adındaki bir âlimle iletişime geçmiş ve onun henüz yazmakta olduğu *Devâ-yı Rûh* adındaki bir tıp kitabından haberdar olmuştu.[173] Bu yönüyle Evliya, yerel şairlerden dahi haberdar olabiliyordu. Hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğumuz Ereğli'de medfun Şair Cemalî'nin *Sitayişname*'sini de Evliya sayesinde biliyoruz.

Evliya'nın aldığı medrese eğitimi onun bibliyografik bilgisinin temelini oluşturmuştur. *Seyahatname*'de fazlaca dinî kitaba atıf yapılmasının sebebi de budur. Öncelikle eğitim hayatına dair bilgiler verirken ve seyahatleri sırasında medreseleri ziyaret ederken bu kitaplara değinmektedir. Bunlara birkaç örnek verecek olursak; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)'nin *Mülteka'l-ebhur*'u, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö.1037)'nin *el-Muḫtaṣar*'ı, Burhâneddin el-Mergīnânî (d.?-ö.1197)'nin *el-Hidâye*'sini söyleyebiliriz. Dinî kitaplara *Seyahatname*'de kaynak olarak da atıf yapılmaktadır. Bunların başında Buhârî (ö.870)'nin *Ṣaḥîḥ-i Buḫârî*'si, Müslim (ö.875)'in *Ṣaḥîḥ-i Müslim*'i ve Süyûtî (ö.1505)'nin *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaġīr*'i gibi hadis; Zemahşerî (ö.1144)'nin *el-Keşşâf*'ı, Taberî (ö.923)'nin *Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân*'ı ve Deylemi (ö.1193)'nin *Tasdîkul-Meârif fî Bazi Âyâtil-Kurân* gibi tefsir kitaplarını gösterebiliriz. Evliya, bu kitaplardan öğrendiği ayet ve hadisleri anlatılarını kuvvetlendirmek için kullanmaktadır. Ancak Evliya, kaynak

[171] *SN.I*, s.62.

[172] Evliya'nın Ayasofya'da muarriflik görevinde bulunan Hamdi adında başka bir kimseyle Hamdullah Hamdi'yi karıştığı da söylenir. Ancak bizim kanaatimiz bu karşılıklığa Evliya'nın sebep olmadığı sözlü kaynaklar arasında zaten var olan bir anlatıyı naklettiği yönündedir. M. Fuad Köprülü, "Hamdi", *İA*, V, s.183; Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", *DİA*, XV, s.452.

[173] *SN.IX*, s.273.

olarak kullandığını söylediği bazı dinî kitapları gerçekten kaynak olarak kullanmamıştır. Örneğin Bezzâzî (ö.1424)'nin *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* ve Âlim b. Alâ (ö.1384)'nın *el-Fetâva't-Tatarḫâniyye*'si böyledir. Onun zihninde bu kitaplarda geçen birkaç bilgi saklıdır ve yeri geldiğinde bunlara başvurur. Dinî kitapların bir kısmından da kaynak olarak kullandığı başkaca kitaplar sayesinde haberdar olmuştur. Onun atıf yaptığı bazı dinî kitaplar hakkında bilgi sahibi olması beklenen bir durumdur. Zira bunlar, Evliya'nın geçtiği aşamaları tecrübe etmiş herkesin bilmesi gereken eserlerdir. Ancak onun kısıtlı Arapça bilgisine sahip olduğunu ve bu nedenle Arapça kaynakları kullanmakta zorluklar çektiğini de bilmekteyiz.[174]

Evliya, İstanbul seyahatlerine başlamadan önce Unkapanı'ndaki baba evine kapanarak İstanbul tarihi hakkında kitaplar okuduğunu söylemektedir. Hatta bu kitaplardan bazılarını ona Mevlevi Şeyhi Abdi Dede'nin hediye ettiğini iddia eder. Ancak okuduğu kitapların isimlerini vermez. Aynı şekilde Mısır seyahatleri öncesinde de bilgi toplamak için Mısır hakkında yazılmış tarih kitaplarını "tetebbu'" ettiğini söyler. İlkinin aksine bu sefer okuma listesini okuyucusuyla paylaşır. Otuz iki kitabın yer aldığı bu listede; *Tecrîdü esmâ'i'ṣ-ṣaḥâbe*, *Feżâ'ilü Mıṣr ve aḫbâruhâ*, *Fada'il Mısr*, *el-Muḫtaṣar fî aḫbâri Mıṣr*, *el-Muḫtâr fî ẕikri'l-ḫıṭaṭ ve'l-âṯâ*r gibi Mısır tarihi hakkında İslam dünyasında telif edilmiş önemli kitaplar yer almaktadır. Her ne kadar Evliya bu kitapları okuduğunu ve *Seyahatname*'yi kaleme alırken istifade ettiğini söylese de bu listedeki kitaplar Süyûtî (ö.1505)'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserindeki kaynaklar listesiyle benzerlik göstermektedir.[175]

Evliya'nın *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yaptığı tarih kitaplarının büyük bir kısmı başka kitaplardan veya duyumlar vasıtasıyla öğrenilmiştir. O; Fars, Arap, Latin, Yunan, Ermeni ve Macar dilinde yazılmış tarih kitaplarına hâkim olduğunu ve *Seyahatname*'yi kaleme alırken bu dillerde yazılan tarih kitaplarını kaynak olarak kullandığını iddia eder. Ancak onun bu iddiası temelsizdir. Örneğin Fars dilinde yazılmış olan *Şerefname* adlı esere *Seyahatname*'de defalarca kaynak olarak atıfta bulunur. Aslında bu eserden Bitlis ziyareti sırasında haberdar olmuş; onu doğrudan kaynak olarak kullanmak yerine sözlü kaynaklardan edindiği bilgilerin üzerine bir örtü olarak zikretmiştir. Aynı durum *Târîh-i Mirhand* (Ravzatu's-Safâ) içinde geçerlidir. Evliya bu

[174] Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Arapça bilgisi...", s.197-199.

[175] Yoichi Takamatsu, "Seyahatname'nin Arapça Tarih ve Coğrafya Kaynakları: Onuncu Ciltteki Kaynaklar Listesinin Analizi", s.155.

kitapları sadece ismen bilmekte; ancak kaynak olarak kullanmış gibi bunlara atıflar yapmaktadır.

Onun Latin, Yunan, Ermeni ve Macar dilinde yazılmış tarih kitapları olarak tanıttığı ve kaynak olarak kullandığını iddia ettiği kitaplar ise kendi zihin üretiminden çıkmış muhayyel kitaplardır. *Seyahatname*'de bazen kaynak olarak bazen de biyografik bilgi verirken Türkçe yazılmış tarih kitaplarından bahsetmektedir.[176] Örneğin Neşrî (ö.1520)'nin *Kitâb-ı Cihannümâ*'sı, Ramazanzâde Mehmed Çelebi (ö.1571)'nin *Târîh-i Nişancı (Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-ı Âl-i Osmân)*'sı, Celâlzâde Mustafa Çelebi (ö.1567)'nin *Tabakātü'l-memâlik*'i, Celâlzâde Salih Çelebi (ö.1565)'nin *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'i, Cenabi Mustafa (ö.1590)'nın *el-ʿAylemü'z-zâhir'*i, Mehmed b. Mehmed Edirnevî (ö. 1640)'nin *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr'*ı, Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600)'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı, Hoca Sâdeddin Efendi (ö.1599)'nin *Tâcü't-tevârîh*'i ve Peçevî İbrahim (ö.1649)'in *Tarih*'inden haberdardır. Ancak bu müelliflerden birkaçına ait kitapların adlarını tam olarak zikretmez, sadece "Tevarih" demekle yetinir. Evliya bunların eserlerini kaynak olarak belirtse de genellikle bu kişilerden kaynak olarak kullandığı diğer kitaplar sayesinde haberdar olmuştur.

Evliya'nın kaynak olarak kullandığı bazı Türkçe tarihler hakkında kısıtlı ve yanlış bilgiye sahip olması da şaşırtıcıdır. Örneğin Ayn Alî Efendi'yi işaret ederek *Tevârih-i Ayn-ı Âlî* olarak adlandırdığı eser aslında Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600)'nin *Künhü'l-ahbâr* adlı meşhur eseridir. Ayrıca Evliya, şair Lâmiî Çelebi (ö.1532)'nin Kanuni dönemi hakkında bir "tarih" kitabı olduğunu düşünür. Lâmiî Çelebi'nin pek çok telifi olsa da bunlar içerisinde bir tarih kitabı bulunmaz. Ancak bu hatalar Evliya'ya has değildir. Diğer Osmanlı müelliflerin eserlerinde de benzer hatalarla karşılaşmak mümkündür. Hatta Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr*'da kaynak olarak atıf yaptığı *Nüzhetü'l-müştâk fî İhtirâki'l-âfâk* adlı eserin müellifini Hz. İdris olarak göstermiştir.[177] Oysaki bu eser Şerîf İdrîsî (ö.1165)'ye ait bir coğrafya kitabıdır.

Evliya şairlik yönü olan bir kimsedir. *Seyahatname*'de zaman zaman ona ait beyitlerle karşılaşmak mümkündür. Hatta onun, ölen kölesi ardından yazdığı bir şiir de mevcuttur.[178] *Seyahatname*'de birçok şaire ait beyitler de vardır; lakin bu beyitler

[176] Bk. Fikret Sarıcaoğlu, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kaynakları: Türkçe Tarihler", s.28-39.

[177] "Hakîmü'l-enbiyâ İdrîsü'n-Nebî 'aleyhi'sselâm Nüzhetü'l-müştâk fî İhtirâki'l-âfâk nâm kitâbında beyân eylemişdür." Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024, s.118.

[178] *SN.VII*, s.336.

üzerinden *Seyahatname*'nin kaynakları hakkında bir çıkarım yapmak doğru olmayacaktır. Zira bu beyitlerin birçoğunun kaynağı Evliya'nın zihnidir. Ancak Evliya'nın bilvesile atıf yaptığı edebî eserler onun bibliyografik bilgisi hakkında fikir verebilir.[179] Bu bağlamda Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö.1631)'nin *Dîvân-ı Hâletî*'sini, Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1628)'nin *Dîvân-ı İlâhiyyât*'ını, Firdevsî (ö.1020?)'nin *Şâhnâme*'sini, Fuzûlî (ö.1556)'nin *Hadîkatü's-süedâ*'sını, Âhî Benli Hasan (ö.1517)'nın *Hüsn ü Dil*'ini, Nef'î Ömer (ö.1635)'in *Sihâm-ı Kazâ*'sını ve Bûsîrî (ö.1296)'nin *Kasîdetü'l-bürde*'sini sayabiliriz. Evliya, edebî eserler hakkındaki bilgisinin birçoğunu kaynak olarak kullandığı biyografik eserlere borçludur. Ancak bu tür kaynaklardan müellifler ve eserleri hakkındaki bilgileri *Seyahatname*'ye geçirirken, bunlar hakkında kendi bildiklerini ve duyduklarını da eklemeyi ihmal etmez. Bunun yanında Evliya'nın bu nevi eserlerden haberdar olması da beklenen bir durumdur. Zira Evliya'nın çevresi ve katıldığı meclisler buna imkân sağlamaktadır.

Bu eserlerin yanı sıra Evliya, bugün mevcut olmayan hatta izine başkaca kaynaklarda rastlamadığımız edebî konulu kitaplardan da haberdardır. Örneğin Evliya'nın Kenan Paşa'ya nispet ettiği *Saltuknâme* böyledir. Yine sadece Evliya sayesinde haberdar olduğumuz Nihânî Çelebi'nin *Sâznâme-i Dilnüvâznâme*'si de bugün mevcut değildir.[180] *Seyahatname*'de Osmanlı okurunun bazı edebî kitapları nasıl alımladığını anlamamızı sağlayacak anlatılar da mevcuttur. Örneğin Evliya, Sultan Süleyman (S.1520-1566) devrinde Ebussuûd Efendi'nin onayıyla binlerce Mesnevi'nin yakıldığı hakkındaki bir anlatıyı okuyucusuna sunar.[181] Elbette bu anlatı gerçek değildir. Ancak Osmanlılar ve İran arasında savaşların yaşandığı bir dönemde Osmanlıların Farsça eserlere tereddütle yaklaştığını gösterdiği için önemlidir. Daha önce bahsettiğimiz *Sihâm-ı Kazâ* anlatısının da böyle bir önemi vardır. Evliya'nın bir musahip olması da onun edebî bilgisini geliştiren bir unsurdur. Zira mesleği gereği katıldığı meclislerde yeri geldiğinde bir beyit söylemeli veya bir hikâye anlatmalıydı. Muhtemelen hatırlamadığı bazı beyitler ve hikâyeler için *Seyahatname* metnini oluşturan notlara da başvuruyordu.

Seyahatname'de sıklıkla dil ve dil bilimi konulu kitaplara da atıflar yapılmaktadır.[182] Bunlar genellikle sözlük ve Arapça nahiv kitaplarından oluşmaktadır.

[179] Bk. Hatice Aynur, "Seyahatname'de Türkçe Edebî ve Biyografik Eserler", s.242-269.

[180] Meşkure Eren, *age.*, s.18-19; Ersu Pekin, "Evliya Çelebi'nin Müzik Kaynakları", s.303.

[181] *SN.III*, s.253-254.

[182] Bk. Helga Anetshofer, "Seyahatname'de Dilbilime Dair Kaynaklar", s.270-285.

Öncelikle Evliya kendi eğitim hayatından bahsederken ve seyahatleri sırasında yaptığı medrese ziyaretlerini anlatırken bu eserlere atıfta bulunur. Bu bağlamda Şâhidî (ö.1550)'nin *Tuhfe-i Şâhidî*'sini, Cevherî (ö.1009)'nin *Tâcü'l-luġa*'sını, İbn Melek (ö.1418)'in *Lugatı*'nı, Seyyid Şerîf Cürcânî (ö.1413)'nin *el-Miṣbâḥ*'ını ve İbnü'l-Hâcib (ö.1249)'in *eş-Şâfiye*'sini zikredebiliriz. Evliya'nın aldığı eğitimler sebebiyle bu kitaplardan da haberdar olması beklenen bir durumdur. Hatta Evliya eğitimi sırasında bunlardan birkaçını ezberlediğini dahi söylemektedir.[183] Onun zihninde kalan beyitlerle *Seyahatname*'de yer yer karşılaşmak mümkündür. Evliya, bu konudaki kitaplara bazen biyografik bilgi verirken de başvurur. Ayrıca bu eserlere *Seyahatname*'de kaynak olarak da atıf yapılır. Evliya, seyahatleri sırasında sadece yeni mekânlar ve insanlarla tanışmaz, kitaplarla da tanışır. Bosna ziyareti sırasında Hevâ'î Muhammed Bosnevî (ö.1651)'nin *Makbûl-i Ârif* adındaki Boşnakça-Türkçe sözlüğüyle tanışır ve bu kitaptan aldığı kelime örneklerini *Seyahatname*'ye geçirir.

Seyahatname'de coğrafya konulu kitaplara da sıklıkla atıflar yapılır. Evliya, bu konudaki kitaplara ilk "Esnaf Alayı" anlatısında değinir. *Seyahatname*'nin birinci cildinde geçen bu anlatıda Evliya, "Esnâf-ı Hartacıyân" hakkında bilgi verirken sonraki ciltlerde sıklıkla karşımıza çıkacak olan coğrafya kitaplarına atıfta bulunur. Coğrafya kitaplarına, kaynak göstermeden bir kez de Abdal Han'ın Kütüphanesi anlatısında yer verir. Bu anlatı da Tîfâşî (ö.1253)'nin *Secʿu'l-hedîl fî aḫbâri'n-Nîl*'ine İbn Fazlullah el-Ömerî (ö.1349)'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr*'ına ve Âşık Mehmed (ö.1605)'in *Menâzırü'l-avâlim*'ine değinilir. Evliya, coğrafya kitaplarına daha çok kaynak olarak atıfta bulunur. Onuncu cildin mukaddimesinde yer alan kitapların bir kısmı coğrafya hakkındadır. Ancak burada verilen listenin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'dan iktibas olduğundan daha önce bahsetmiştik. Bu listeden başka Evliya, metin içerisinde de yeri geldikçe coğrafya kitaplarına kaynak olarak atıf yapar. Bunlar; *Kitâb-ı Atlas ve Minor*, *Coğrafiyye* ve *Papamonta* kitaplarıdır. Evliya, bu kitapların müellifleri hakkında bilgi vermez. Fakat çalışmamızın ilerleyen sayfalarında görüleceği üzere bu kitaplar gerçekten kaynak olarak kullanılmamıştır. O, coğrafya konusundaki eksiğini Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-avâlim* adlı eseriyle tamamlamaya çalışmıştır.

Evliya'nın zihninin bir köşesinde yeri geldiğinde başvuracağı âdeta bir kitap listesi mevcuttur. Üslubu gereği ihtiyaç duyduğu anda bu listeden seçtiği kitapları

[183] *SN.VII*, s.81.

kullanmıştır. O, bu kitaplardan ilgisi ve çevresi sayesinde haberdar olmuştur. Muhtemelen bir kısmını okumuştur; ancak pek çoğu hakkında kısıtlı bilgiye sahiptir. Bu kitapların *Seyahatname*'de farklı görevleri vardır. Evliya, *Seyahatname*'de yer verdiği bir meseleyi çoğu zaman uzatmak istemez ve "*...birer birer takrîr ü tahrîr etsek bir mücelled kitâb olur.*",[184] "*...evsâfların tahrîr eylesek bir müdevven kitâb olur.*"[185] şeklindeki sözlerle anlatımını bitirir. Bu kalıp cümlelerle *Seyahatname*'nin tüm ciltlerinde karşılaşmak mümkündür. Ancak Evliya kimi zaman bu kalıp cümleleri kullanmak yerine anlattığı meseleye uygun düşecek kitaplara yer verir. *Seyahatname*'nin dokuzuncu cildinde birkaç şeyh hakkında bilgi veren Evliya, anlatısını "*Lâkin cümlesi tahrîr olunsa Tabakât-ı Şa'râvî kadar bir mücelled kitâb olup...*"[186] sözleriyle tamamlar. Bu kullanım Evliya'nın *Tabakât-ı Şa'râvî*'nin içeriğinden haberdar olduğunu göstermektedir. Ancak bazen hatalı yakıştırmalar da yapmaktadır. Örneğin "Vak'a-i Vakvakıyye" olarak bilinen olay sırasında İstanbul'da yaşanan hadiseler hakkında birkaç sayfa bilgi veren Evliya, lafı çok uzattığının farkına varır ve anlatısını "*Eğer bu mahalde olan vakayi'ât-ı turrehâtı birer birer tahrîr eylesem başka bir mücelled Vâkı'anâme-i Veysî gibi ümmü'l-ahbâr nâm bir tevârîh olur.*"[187] sözleriyle tamamlar. *Vâkı'anâme-i Veysî* adlı kitabın içerik ve hacim itibarıyla anlatısına uygun olduğunu düşünür. Ancak bu durum onun *Vâkı'anâme-i Veysî* hakkında kısıtlı bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Zira Evliya, kitabın içeriğinden ziyade adında geçen "Vâkı'anâme" kelimesinden yola çıkarak bu yakıştırmayı yapmıştır. Oysaki *Vâkı'anâme-i Veysî* veya yaygın adıyla *Habname* onun sandığının aksine bir tarih kitabı değil bir nevi nasihatnamedir. Veysî, eserinde tarihi bilgilere yer verse de bunlar özet niteliğindedir ve eser bir risale hacmindedir. Anlaşılan onun *Vâkı'anâme-i Veysî* hakkındaki bilgileri duyumlardan ibaretti. Evliya bazen de bu yakıştırmayı eserin içeriğinden bağımsız bir şekilde hacminden dolayı yapar. Gördüğü her şeyi gün gün anlatmanın *Seyahatname*'nin hacmini artıracağını düşünür ve oldukça kalın bir eser olan *Kâmûs-ı Ahterî*'ye atıfta bulunarak "*...birer birer tahrîr eylesem Hudâ hakkıyçün bir Kâmûs-u Ahterî lügati kadar kitâb-ı müdevven olur...*"[188] sözlerini yazar. Bazen de Evliya, aynı amaçla anlatısına uygun düşecek şekilde kendi icat ettiği türlere de atıfta

[184] *SN.I*, s.31.

[185] *SN.X*, s.48.

[186] *SN.IX*, s.159.

[187] *SN.V*, s.12.

[188] *SN.VIII*, s.184.

bulunur. Bu bağlamda "*tahrîr eylesek 'Tercümânnâme' nâm bir kitâb olur.*",[189] "*bir bir nakl etsek papasnâme kitâbına misâl bir müsevvedât olur.*"[190] şeklindeki kullanımlar örnek gösterilebilir. Evliya, zihnindeki bu kitapları övgü aracı olarak da kullanmaktadır. Örneğin Taşlıcalı Yahya (ö.1582)'nın Şehzade Mustafa için yazdığı mersiye, övgü amacıyla *Hadîkatü's-süedâ*'ya benzetilir.[191]

Seyahatname'de atıf yapılan kitapların bazıları Evliya'nın sahip olduğu kitaplardır. Bu kitapları hediye vasıtasıyla elde etmiştir. Ona ilk kitap hediyesi IV. Murad tarafından verilmiştir. Ancak bu kitaplar onun saraydaki eğitimi sırasında kullandığı ders kitaplarıdır. Seyahatleri öncesinde babası Derviş Mehmed de bir dizi kitap hediyesinde bulunmuştur. Gariptir ki bu kitaplar da Evliya'nın medrese eğitimi sırasında kullandığı ders kitaplarıdır ve IV. Murad'ın ihsan ettiği kitaplarla benzerlik göstermektedir. O, seyahatleri sırasında da farklı kişilerden kitap hediyeleri almıştır. Bu kitaplar; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)'nin *Mülteka'l-ebhur*'u, Firdevsî'nin (ö.1020?) *Şâhnâme'si*, Sa'dî-i Şîrâzî (ö.1020)'nin *Gülistân*'ı, müellifi bilinmeyen bir *Arûz kitabı?,* Ebû Ya'kūb es-Sekkâkî (ö.1229)'nin *Miftâhu'l-Ulûm'*u ve müellifi bilinmeyen *Mappa Mundi*'dir. *Mülteka'l-ebhur* fıkıh, *Miftâhu'l-Ulûm* ise gramer kitabıdır. Bu iki kitap da medrese eğitiminde kullanılmaktaydı. *Şâhnâme* ve *Gülistân* kitapları Evliya'nın konumu itibarıyla haberdar olması gereken kitaplardır. Bunlar içerisinde en dikkat çekeni *Mappa Mundi* veya Evliya'nın ifadesiyle *Papamonta*'dır. Zira bu kitap resimli ve açıklamalı bir dünya haritasıdır. Önceki kitaplar tahsilinden ötürü Evliya'nın bilmesi gereken kitaplarken, *Mappa Mundi*'ye sahip olmak özel bir ilgi gerektirmektedir. O, bu kitabı kendisine Avrupa seyahatleri sırasında bir generalin hediye ettiğini söylemektedir. *Seyahatname*'de Mappa Mundi'ye kaynak olarak atıflar yapılsa da gerçekten kaynak olarak kullanılmamıştır.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'de birçok kitap ismi zikretse de bunların hepsine hâkim değildir. Pek çoğunu konumu ve çevresi sayesinde katıldığı meclislerden ve biyografik bilgi veren kitaplardan öğrenmiştir. Kimi zaman atıf yapacağı kitabın ismini unuttuğu durumlar da olmuştur.[192] Kaynak olarak atıf yaptığı kitapların büyük bir kısmını gerçekten kaynak olarak kullanmamıştır. Hatta başka kitapların kaynakçalarını

[189] *SN.III*, s.66.

[190] *SN.VIII*, s.45.

[191] Hatice Aynur, "Seyahatname'de Türkçe Edebî ve Biyografik Eserler", s.251-254.

[192] *SN.VII*, s.250.

Seyahatname'ye geçirmiştir. Kaynak olarak en çok atıf yaptığı kitaplar muhayyel kitaplardır. Tüm bunlara rağmen Evliya'nın yetersiz bir bibliyografik bilgiye sahip olduğunu söyleyemeyiz. Aslında Evliya'nın bibliyografik bilgisi ortalama bir 17. yüzyıl Osmanlı müellifinden geri kalır değildi. Çalışmamızın sonraki sayfalarında görüleceği üzere *Seyahatname*'de gerçekten kaynak olarak kullanılan kitaplar Osmanlı müelliflerinin de rağbet ettiği kitaplardır. 17. yüzyılda telif edilen eserlerin kaynaklarına bakıldığında, Osmanlı müelliflerinin tarih konusunda *Künhü'l-ahbâr*'ı tercih ettiği görülecektir. Örneğin Peçevî İbrahim, *Künhü'l-ahbâr*'dan istifade edenler arasındadır.[193] *Peçevî Tarihi* de yüzyılın ilk yarısı hakkında önemli bir kaynaktır. Bu sebeple Kâtip Çelebi, *Fezleke*'sini telif ederken *Peçevî Tarihi*'nden fazlaca istifade etmiştir.[194] 17. yüzyıl müellifi olarak Evliya Çelebi de kendisinden öncekiler gibi tarih konusunda bu kaynakları kullanmıştır. Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'yı telif ederken sıklıkla başvurduğu eserlerden biri Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-avâlim* adlı eseridir.[195] Evliya da tıpkı Kâtip Çelebi gibi *Menâzırü'l-avâlim*'den istifade etmiştir. Biyografik bilgi verirken pek çok Osmanlı müellifi gibi o da Atâî'nin *Zeyl-i Şakâyık*'ını kullanmıştır. 17. yüzyılda Mısır hakkında bilgi edinmek isteyen bir Osmanlının Türkçe olarak başvuracağı ilk eser Celalzâde Salih Çelebi'nin *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'i olmalıdır. Evliya'nın Mısır hakkında verdiği bilgilerin bir kısmının kaynağı bu eserdir.

Evliya, çağdaşları gibi ilgili konularda ilk başvurması gereken kitapları biliyordu. Ancak o, *Seyahatname*'nin doğru kaynaklar arasında gösterilmesini istemektedir. Bu amaçla tasarladığı *ideal Evliya* imgesinin gereği olarak kendisini bibliyografik açıdan çağdaşı müelliflerden dahi üstün gösterme çabası içine girmiştir. Seyahatleri ve dil engeli sebebiyle arzu ettiği kitapları kullanamamıştır. *Seyahatname*'yi telif ederken çeşitli kaynaklardan istifade etse de bunların niteliği okuyucusuna göstermek istediği kadar değildir. Bu sebepledir ki kaynak olarak kullanmadığı kitapları kullanmış gibi göstermiş ve muhayyel kitaplar icat etmiştir. *Seyahatname*'yi bilge bir müellifin çeşitli dillerdeki kitaplardan istifade ederek yazdığına okuyucusunu inandırmak istemiştir. Evliya, birkaç kez seyahatleri ve *Seyahatname*'si hakkında muhasebe yapar.[196] Bu muhasebelerin

---

[193] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi (1b-20b),* haz. Sevda Gülakan, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s.3.

[194] Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi, Fezleke'sinin Kaynakları*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974, s.26-31.

[195] Fikret Sarıcaoğlu, *Kâtîb Çelebi'nin Cihânnümâ'sı ve Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s.35-36, 81.

[196] *SN.IX*, s.7; SN.X, s.498.

sonuncusu *Seyahatname*'nin sonunda yer alır. *Seyahatname*'yi tamamlarken, *ideal Evliya* imgesini bir kenara bırakarak gerçek Evliya ile yüzleşir. Seyahatten fırsat bulamadığı için kitap okuyamadığı, seyahatleri sırasında *Seyahatname* metnini oluşturacak notlar tutsa da bu notları kitabi kaynaklarla destekleyemediğini söyler.[197] Yani Evliya, *Seyahatname* metnini arzu ettiği oranda inşa edememişti. Kendisinde gördüğü bu eksikliği gidermek için de bu yollara tevessül etmiştir.

1.2.3. Kitap İsimlerini İfade Biçimi

İslam'ın ilk iki asrında telif edilen eserler sözlü eserlerin yazıya geçirilmesiyle meydana geldiğinden, kitap isimlerini müelliflerin mi yoksa râvilerin mi verdiği net olarak bilinmemektedir. 6. yüzyıldan 12. yüzyıla değin İslam dünyasında üretilen kitaplara, muhtevasını okuyucusuna bildiren isimler verilirdi. Bu isimler bir veya birkaç kelimeden oluşmaktaydı. İbn Cüreyc (ö.767)'in fıkıh konusundaki *Kitâbü's-Sünen*'i, Abdullah b. Mübârek (ö.797)'in hadis konusunda *el-Müsned*'i ve Halef b. Hişâm (ö.844)'ın kıraat hakkındaki *Kitâbu'l-Kırâ'ât*'ı bunlardan biridir. Bu eserlerin de isimlerinin müellifleri tarafından mı verildiği yoksa zaman içinde mi bu isimleri aldıkları bilinmez. Sonraki asırlarda üretilen kitapların isimlerinde mecâzi ve seci'li ifadelerle karşılaşılmaktadır. Nevevî (ö.1277)'nin *el-Minhâc fî şerḥi Ṣaḥîḥi Müslim b. el-Ḥaccâc* ve Zerkeşî (ö.1292)'nin *et-Tenḳīḥ li-elfâẓi'l-Câmiʿi'ṣ-ṣaḥîḥ* adlı hadis kitapları bu kullanıma örnek gösterilebilir.[198]

Osmanlılar da eserlerini bu usullere göre isimlendirmişlerdir. Ancak bu isimlerin söylenmesi ve akılda tutulması zor olduğu için kitaplar genellikle kısaltılmış isimleriyle anılmaya başlamıştır. Kitapların günümüzdeki kadar çok olmadığı bir dünyada bu kullanım zorluk yaratmıyordu. Zira dolaşımda olan bir kitap, okunduğu çevrelerce iyi biliniyordu. Bu durumda bir kitabı müellifinin adı veya tam isminden çıkarılan bir kelime ile nitelemek pratiklik sağlıyordu. Kitaplara okunduğu çevrelerce verilen bu isimler, onların gerçek isimlerini unutturabiliyordu. Örneğin Osmanlılar arasında yüksek bilinirliğe sahip olan Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât*'ının, *Mevlid* olarak bilinmesi bu duruma örnektir. Bu usul; tezkireler, terekeler ve kataloglarda dahi kullanılmıştır. Ancak bazı eserler kendi adlarıyla değil müellifinin adıyla anılıyordu. Örneğin Sehî

[197] *SN.X,* s.536-537.

[198] İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne,* Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s.167-168.

(ö.1548)'nin *Heşt Behişt* adlı biyografik eseri yaygın olarak *Tezkire-i Sehî* adıyla biliniyordu. Tarih konulu pek çok eserin de isim künyeleri göz ardı edilmiş ve tarih kelimesi ile müellif arasında Farsça bir izafet yapılarak yeniden isimlendirilmiştir.[199] Örneğin Mîrhând (ö.1498)'ın *Ravżatü'ṣ-ṣafâ*'sı, *Târîh-i Mîrhând* ve Naima (ö.1716)'nın *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn*'i *Târîh-i Naima* olarak biliniyordu. Aynı usul diğer konulardaki kitaplar içinde kullanılmıştır.

Birçok Osmanlı müellifi gibi Evliya Çelebi de aynı usulü kullanmıştır. *Seyahatname*'de atıf yapılan kitapların isimlerine bakıldığında, yukarıda değinilen iki kullanımın da benimsendiği görülmüştür. Örneğin Abdurrahman-ı Câmî (ö.1492)'nin *el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye* adlı eseri *Seyahatname*'de müellifinin adıyla *Monlâ Câmî* şeklinde geçmektedir. Burada eserin adının tamamen kaybolduğu ve yazarının adıyla nitelendiği görülecektir. Bahsi geçen eser Osmanlılar tarafından da bu şekilde tanınmaktaydı. Bu kullanıma bazen eserin türünün de katkı sağladığı görülmektedir. Halîmî Lutfullah (ö.15. yüzyılın sonları)'ın *Bahrü'l-garâib* adlı lügati, yaygın bir şekilde *Lügat-ı Halîmî* olarak bilinmekte ve *Seyahatname*'de de bu şekilde geçmektedir. Bu duruma örnek olarak Ebüssuûd Efendi (ö.1574)'nin *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsirinin *Tefsîr-i Ebüssuûd* olarak bilinmesi de gösterilebilir. Bir diğer kullanım ise eserin orijinal isminden seçilen bir kelimeyle kitabın yeniden isimlendirilmesidir. Başka bir deyişle kitabın orijinal adının kısaltılmasıdır. Sâgānî (ö.1252)'nin *Meşârikʉ'l-envâri'n-nebeviyye* adlı eserine *Seyahatname*'de *Meşârîk* olarak atıf yapılması bu duruma örnektir. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)'nin *Mülteka'l-ebhur* adlı eserinin sadece *Mültekâ* olarak bilinmesi de bu duruma örnek gösterilebilir.

Seyahatname'de kitap isimlerine atıf yapılırken genellikle bu usul takip edilse de ilginç bir şekilde dördüncü ve onuncu ciltte kısmen bu uygulamanın terk edildiği görülmüştür. Dördüncü ciltteki Abdal Han'ın sahip olduğu kitapların bir kısmının ve onuncu ciltteki Evliya'nın okuduğunu iddia ettiği kitapların neredeyse tamamının adları müellifleriyle birlikte orijinaline yakın olarak verilmiştir. İbn Kesîr (ö.1373)'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinin adı dördüncü ve onuncu ciltte *Bidâye ve'n-Nihâye li-İbn Kesîr* şeklinde tam künye olarak verilmektedir. İbn Hacer (ö.1449)'in *İnbâʾü'l-ġumr bi-ebnâʾi'l-ʿumr* adlı eseri de *Kitâbü'l-imdâdü'l-Gumr ve İsnâdü'l-emr li-İbn Hacer* şeklinde gösterilmiştir. *Seyahatname*'deki genel kullanıma aykırı olan bu kullanımın sebebi,

[199] İsmail E. Erünsal, Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne, s.168.

Evliya'nın bu iki listeyi oluştururken Süyûtî (ö.1505)'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserinin kaynaklar kısmından istifade etmesidir.

Evliya, *Seyahatname* metnini inşa ederken kendi zihin üretimi olan muhayyel kitaplar yaratmıştır. Bu kitapların isimleri de İslam dünyasında kullanılan usule göre verilmiştir. Muhayyel kitaplar müellifinin adı ve konusuna göre isimlendirilmiştir. Örneğin *Seyahatname*'de çokça kullanılan *Târîh-i Yanvan* ve *Târîh-i Mığdisî* kitaplarının isimleri, müelliflerin adı ve kitabın konusu arasında Farsça bir izafet yapılarak oluşturulmuştur. Evliya'nın millet adı ve kitabın konusu arasında da izafet yaparak kitap isimleri oluşturduğu görülmektedir. Onun sıklıkla atıf yaptığı *Târîh-i Kıbtî*, *Târîh-i Arab* ve *Târîh-i Acem* böyle oluşturulmuştur.

Kitap isimlerinin kısaltılması geçmişte pratik bir eylem olarak tanımlanabilse de bugün bazı güçlüklere sebep olmaktadır. Bu kullanım *Seyahatname*'de atıf yapılan eserlerin müelliflerini ve isimlerini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Osmanlı okuryazarı arasında yüksek bilinirliğe sahip olan kitapların tespiti nispeten kolay olsa da kısıtlı bilinirliğe sahip olan kitapları tespit etmek güçtür. Kitaplara sonradan verilen bu isimler, müellif-eser ilişkisinin yanlış kurulmasına sebep olmaktadır. Hatta bazen müellifinin adıyla anılan kitapları tespit etmek de zordur. Zira müellifin birden fazla telifi olması eserinin tespitini zorlaştırmaktadır. Böyle durumlarda biyografi kitapları ve kütüphane katalogları yardımcı olmaktadır. *Seyahatname*'de atıf yapılan kitapların müellif-eser ilişkisi de bu şekilde biyografi kitapları ve kütüphane kataloglarından istifade edilerek kurulmuştur.

1.2.4. Kaynak Gösterim Yöntemleri

Osmanlı müellifleri eserlerini kaleme alırken faydalandıkları kaynakları iki şekilde gösteriyorlardı. Bunlardan ilki, istifade edilen kitaplara eserin mukaddimesinde yer verilmesidir. Bu usule göre müellif, eserin başlangıcında okuyucusunu eserini kaleme alırken faydalandığı kaynaklar hakkında bilgilendiriyor ve bazen de bunlara dair değerlendirmeler yapıyordu. Müellif, kaynaklarını mukaddimede belirtse de yeri geldiğinde metin içerisinde de atıf yapabiliyordu. Bu bağlamda Âşık Mehmed (ö.1598'den sonra)'in *Menâzırü'l-avâlim*'i ve Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600)'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı örnek olarak gösterilebilir. İkinci bir usul ise sadece metin içerisinde kaynak gösterimidir. Müellif, eserinin mukaddimesinde istifade ettiği kaynaklar hakkında

okuyucusunu bilgilendirmese de metin içerisinde kaynaklarına atıf yapmaktadır. Kâtib Çelebi (ö.1657), *Fezleke*'sini kaleme alırken bu usulü kullanmayı tercih etmiştir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin onuncu cildine kadar metin içerisinde kaynak gösterim usulünü kullanmıştır. Ancak onuncu ciltte bir değişiklik yaparak mukaddimede bir kaynak listesi vermiş ve metin içerisinde de kitaplara atıf yapmıştır. Bu kitapları önce "tetebbu'" ve ardından *Seyahatname*'ye "terkim" ettiğini belirtmektedir. Evliya'nın ilk dokuz cilt boyunca riayet ettiği usulü terk ederek onuncu ciltte bir kaynakça paylaşmasının sebebi Süyûtî (ö.1505)'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserinden etkilenmesidir.

Evliya, metin içerisinde kaynak olarak kullandığı kitaplara atıf yapmadan önce veya atıf yaptıktan sonra belli ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadeler sayesinde Evliya'nın bir kitaba kaynak olarak atıf yaptığı anlaşılmaktadır. Onun kaynaklarını işaret ederken kullandığı ifadeleri iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruptaki ifadeler kitabi kaynağın önüne gelerek kullanılırlar. Bir kitabi kaynağın adı zikredilmeden önce genellikle "bi-kavli" ve "nakl-i" gibi ifadelere yer verilir. Bu kullanım *Seyahatname*'de "*...bi-kavli Tevârîh-i Rûm Yanvan*"[200] şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İkinci grupta yer alan ifadeler kitabi kaynağın arkasına gelir. Kitabi kaynağın adı zikredildikten sonra arkasından gelen "merkumdur", "masturdur", "musarrahdır", "menkuldür", "tahrir eylemiş", "kavli", "kavlince" ve "üzre" gibi belli ifadeler onun kaynak olarak kullanıldığını gösterir. Bu kullanım *Seyahatname*'de "*...Tevârîh-i Yûnân'da merkûmdur*"[201] şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak Evliya aynı ifadelerle sadece kitabi kaynaklara atıf yapmaz. Sözlü kaynaklara da kimi zaman bu ifadelerle atıf yapılır. Evliya'nın kaynak gösteriminde tercih ettiği bu ifadeler Osmanlı müellifleri tarafından da kullanılmıştır.

Evliya, yukarıda bahsedilen kelimeleri kullanarak genellikle kitaplara atıf yapsa da bazen herhangi bir kitap ismi vermeden sadece anlattığı konunun ilişkili olduğu türe veya bu türün isimsiz olarak müelliflerine atıf yapmaktadır. *Seyahatname*'deki bu kullanımı belirsiz kaynak atfı olarak adlandırabiliriz. Evliya, bu yöntemi birkaç amaçla kullanmaktadır. İlk olarak, herkesçe malum olan bir bilgiye yer verdiğinde doğrudan kaynağını belirtmek yerine bu usulü tercih ettiğini söyleyebiliriz. *Seyahatname*'de sıklıkla başvurduğu bu kullanıma bir örnekle bakacak olursak; Evliya, Hz. Musa ile Firavun hikâyesine değindikten sonra doğrudan kullandığı kaynağı vermeyip "*...cemî'i*

[200] *SN.III*, s.78.

[201] *SN.I*, s.23.

tefâsîrlerde mastûrdur."[202] şeklinde genel olarak tefsir kitaplarına atıf yapmaktadır. Bu yöntemi kullanmaktaki ikinci amacının ise kullandığı kaynağı gizlemek olduğunu söyleyebiliriz. O, Sultan I. Selim (S. 1512-1520)'in Çaldıran Muharebesi hakkında bilgi verirken, doğrudan faydalandığı kitabi kaynağın ismini vermek yerine "*cemî'î tevârîh-i Âl-i Osmân'da mastûrdur.*"[203] şeklinde atıf yaparak bu meseleyi içeren tüm Osmanlı tarih kitaplarını işaret etmektedir. Evliya'nın bu usulü tercih etmesindeki üçüncü amacının ise anlatımı güçlendirmek olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.5. Kaynak Kullanım Yöntemleri

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'yi telif ederken çoğunlukla tarih kitaplarından faydalanmıştır. Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı ve Peçevî İbrahim'in *Tarih*'inden çokça istifade etmiştir. *Seyahatname*'yi kaleme alırken bu eserlerin tesirinde kalmıştır. Her ne kadar bir *Seyahatname* telif etse de bu eserlerin tesirinden dolayı fazlaca tarihî bilgi vermiştir. Örneğin Evliya, Rumeli'deki bir şehir hakkında bilgi vereceği zaman sadece kendi gözlemlerini yazmak yerine en eski zamanlardan başlayarak şehrin kuruluşuna ve Osmanlıların şehri nasıl ele geçirdiğine dair tarihî bir arka plan vermekteydi. Bununla da yetinmeyen Evliya, kanunnamelerden istifade ederek şehrin gelirlerini de yazıyordu. Bu aşamaların ardından artık kendi müşahedelerine değinebilirdi. Evliya'nın kullandığı bu şablon onun eserinin bir tarih kitabı ve *Seyahatname* arasında gidip gelmesine neden oluyordu.

Evliya, her ne kadar bir *Seyahatname* telif etmişse de sadece kendi gözlemlerini okuyucusuna sunmanın yeterli olmayacağını düşünüyordu. Tesirinde kaldığı müellifler gibi Türkçe ve diğer dillerdeki güvenilir kitabi kaynaklardan istifade ederek eserini telif etme gayesindeydi. *Seyahatname*'nin bu eserler kadar değer görmesini ve kendisinin de Osmanlı yazın dünyasına ciddi katkılar sağlayan bu müellifler arasında anılmasını istiyordu. Ancak zihninde tasarladığı şekliyle bir eser telif etmek için zamanı yoktu. Seyahatleri onu bu konuda engelliyordu. Dahası Evliya, öyküdüğü kişilerin sahip olduğu bilgi birikimine de sahip değildi. Örneğin Gelibolulu Mustafa Âli'nin eriştiği kitabi kaynaklara erişebilecek imkânı vardı. Zira geliri ve çevresi buna imkân veriyordu. Ancak bu kaynakları kullanacak donanımı ve zamanı yoktu. Arapça ve Farsça bilgisi kısıtlıydı.

[202] *SN.X*, s.18.

[203] *SN.II*, s.163.

Seyahatleri ve icra ettiği görevleri onu bu konuda engelliyordu. Yine de zekâsı sayesinde algısal olarak bunu başarabilirdi. Hatta kendisini, öyküdüğü müelliflerden dahi üstün gösterebilirdi. Bu amaçla ilk olarak *ideal Evliya* imgesini yarattı. *İdeal Evliya* için her şey mümkündü. Zira birkaç dil biliyor ve ilmi donanımı sayesinde ilgili dillerdeki en doğru kaynaklara erişebiliyordu. Bilgi toplarken çok titizdi. Öyle ki *Seyahatname*'ye kaydettiği bilgileri *ilme'l-yakin*, *hakka'l-yakin* ve *ayne'l-yakin* düsturuyla elde diyordu. Ancak bu söylemler tek başına yeterli değildi. Bunların titizlikle hazırlanmış bir kaynakça ve kaynak kullanımıyla desteklenmesi de gerekiyordu.

Bu amaçla Evliya, ilk olarak muhayyel kitaplar tasarladı. Roma tarihi için *Târîh-i Yanvan*, Macar tarihi için *İrşek Pap Macar Tarihi*, Ermeni tarihi için *Târîh-i Mığdisî* bunlardan birkaçıdır. Muhayyel kitap yaratma konusunda öylesine ustaydı ki bu kitapların bazıları için muhayyel müellifler dahi yaratmış ve bunların hayatları hakkında bilgiler vermişti. Bu kitaplar *Seyahatname* metnini inşa ederken oldukça işlevseldi. Öyle ki Evliya'nın kaynak olarak en çok atıf yaptığı kitaplar muhayyel kitaplardı. Sadece *Târîh-i Yanvan*'a *Seyahatname*'de kaynak olarak 90 kez atıf yapıldığı görülmektedir. Evliya'nın bu eserleri yaratmada birkaç amacı vardı. Birincisi çokça istifade ettiği gerçek kitapları gizlemekti. Zira eserinin bir derleme olmasından çekiniyor ve özgün bir eser telif etmek istiyordu. Gerçek kitaplardan aldığı bilgileri kendi yaratımı olan muhayyel kitaplardan almış gibi gösteriyordu. Örneğin Peçevî'nin Macar kroniklerini tercüme ederek eserine geçirdiği kısımları, İrşek Pap adında bir başpiskopusun telif ettiği Macar tarihinden aldığını söylüyordu. Okuyucusunu buna inandırmak için *İrşek Pap Macar Tarihi*'nden bir Macar kölesi sayesinde istifade ettiğini bildirmekteydi. Aşağıda *Evliya'nın İrşek Pap Macar Tarihi*'nden aldığını söylediği bir bilginin aslında *Peçevî Tarihi*'nden alındığını gösteren bir örnek verilmiştir.

Ben kim cemî'i ilm ile meşhûr ferîdü'd-dehr Lagoş kralım ki Hazret-i îsâ vilâdeti târîhi 1503 senesinde dünyâya geldim. Laslo Kral oğluyum, anam Galya Kralı kızı Anna Asson'dur. *SN.VI*, s.128.	Hazret-i 'İsâ (24) 'aleyhi's selâmıñ vilādet-i tārīḫinden sene 1503 senesinde Layoş Ḳral dünyāya (25) gelmişdi. On Birinci Laşlo Ḳralın oğlıdır. Anası 'Anna Aşon, Ġalya memleketi (26) ḳralının kızı idi ve vaż'-ı haml itdikde fevt oldı. *Peçevî Tarihi 21a-40a*, s.65.[204]

[204] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (Biyografisi, 21a-40a metin, dizin, özel isimler sözlüğü)*, haz. Filiz Çakıllı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

Evliya, Yunanca bildiğini de iddia eder. Bu sayede Roma tarihi hakkında bilgi verirken çokça istifade ettiği Yunan dilinde yazılmış *Târîh-i Yanvan*'ı kullandığına inanmamızı ister. Evliya'nın muhayyel kitapları yaratmadaki tek amacı istifade ettiği gerçek kaynakları gizlemek değildir. Bunu eserini ve kendisini yüceltmek için de yapar. Kendisini bibliyografik açıdan bilgili göstermek ister. Onun birkaç dilde doğru kaynaklara ulaşarak elde ettiği bilgilerle *Seyahatname'*yi telif ettiğine inanmamızı ister. Evliya, bir seyyah olduğu için sözlü kaynaklardan çokça etkilenir. Bir şehre gittiğinde o şehir hakkındaki ilk bilgileri oranın yaşlılarından öğrenir. Zira gittiği her şehir hakkında kitabi bilgiler bulamaz. Sözlü kaynaklardan da bilgi edinemediği zaman kendi zihnine başvurur. Bir şehrin adının menşei hakkında kelime oyunları yaparak bir anlatı yaratır. Ancak bunları da kitabi kaynaklardan öğrenmiş gibi göstermek ister. Bu aşamada da işlevsel olarak yarattığı muhayyel kitaplara başvurur. Yani Evliya muhayyel kitapları; kitabi kaynakların, sözlü kaynakların ve kendi zihin üretimi bilgilerin üzerine bir örtü olarak kullanır.

Evliya istifade ettiği kitabi kaynakları sadece muhayyel kitaplarla gizlemez. Bu kitaplardan öğrendiği bazı bilgileri kendisinin veya babasının ve babasının arkadaşlarının müşahedesi gibi gösterir. Bu sebeple babasının 117 yaşında öldüğünü söyler. Çünkü babasının geç bir yaşta ölmesi, onu kitabi kaynaklarını gizlemek için daha kullanışlı bir araç yapacaktır. Örneğin Evliya, Sigetvar Kalesi'nin fethi ve bu sırada Sultan Süleyman'ın vefatı anlatısını *Peçevî Tarihi*'nden alarak *Seyahatname*'ye geçirir. Ancak burada *Peçevî Tarihi*'nden bahsetmez. Bu anlatıyı babası ve babasının arkadaşlarından öğrenmiş gibi okuyucusuna sunar. Hatta babası Derviş Mehmed'i Sultan Süleyman'ın bedenini tahnit edenler arasında gösterir. Bu sayede hem kaynağını gizler hem de babasının saygınlığını artırarak kendisine saygınlık kazandırır. Babasını ve babasının arkadaşlarını kullanamadığı bazı anlatılar için de tıpkı muhayyel kitaplar gibi muhayyel insanlar da yaratır.

Evliya, kaynak olarak kullanmadığı kitapları da kullanmış gibi gösterir. Bu kitapları gerçekten istifade ettiği kitaplardan veya çevresi sayesinde öğrenmiştir. Bunların bazıları hakkında bilgi sahibi değildir; sadece ismen bilmektedir. Zira anlatının bağlamı dışında bu kitaplara atıflar yapması bunu göstermektedir. Ancak bir kısmının müellifi hakkında bilgi sahibi olmasa da eserin işlediği konulardan haberdardır. Bu kitapları anlatıların bağlamına uygun olarak kaynak gösterir. Örneğin Evliya, Bitlis ziyareti sırasında Bitlis hanlarından Şeref Han'ın yazdığı *Şerefname*'den haberdar olur.

Muhtemelen Abdal Han'ın meclislerinde bu kitabın içeriği hakkında bilgi edinmişti. Farsça yazılan bu eseri dil engelinden dolayı Evliya'nın kullanması zordu. Yine de kendisini bir hanın elinden çıkan kitaptan istifade etmiş gibi göstermek istiyordu. Bu amaçla Evliya, *Künhü'l-ahbâr*'dan ve Doğu Anadolu'daki gezileri sırasında sözlü kaynaklardan öğrendiği bilgileri *Şerefname*'yi kaynak göstererek okuyucusuna sunar. Bu konuda öylesine ustadır ki *Şerefname*'nin içeriği ile Evliya'nın onu kaynak gösterdiği meseleler tutarlıdır.

Evliya, gerçekten istifade ettiği kitapların kaynaklarını da kendi kaynağı gibi *Seyahatname*'ye geçirir. *Seyahatname*'nin onuncu cildine kadar bunu tekil olarak metin içerisinde yapar. Örneğin Mîrhând'ın *Târîh-i Mîrhând* (Ravżatü'ṣ-ṣafâ)'ı, İbnü'ş-Şıhne (ö.1412)*'nin Ravżü (Ravżatü)'l-menâẓır*'ı ve Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö.1115)'nin *Firdevsü'l-Ahbâr*'ı bunlardan sadece birkaçıdır. *Seyahatname*'nin onuncu cildine gelindiğinde daha ileriye giderek sahte bir kaynakça tertip eder. Onuncu cildin mukaddimesinde istifade ettiği kitapların bir listesini verir; fakat burada gösterilen eserler Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara* adlı eserinin kaynakçasıdır. Evliya bu kaynakça ile *Hüsnü'l-muhâdara*'nın Mısır tarihi hakkındaki otoritesini *Seyahatname*'ye devşirmek istemiştir. Bu bakımdan, *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan kitapların çok azı gerçekten kaynak olarak kullanılmıştır.

Evliya'nın kaynak kullanımındaki bir başka yöntemi mealen aktarmadır. Bu yöntemi kullanan Evliya istifade ettiği kitaplardaki bilgileri özetleyerek ve büyük oranda kendi kelimeleriyle *Seyahatname*'ye geçirir. Zira O, *Seyahatname* adını verdiği eserinin amacından şaşacağını düşünür. Bu sebeple anlatıları çoğu zaman uzatmak istemez. Bazı anlatıları yarıda kestiğini okuyucusuna "*...birer birer takrîr ü tahrîr etsek bir mücelled kitâb olur.*",[205] "*...evsâfların tahrîr eylesek bir müdevven kitâb olur.*"[206] şeklindeki sözlerle bildirir. Yazılanları özetleme konusunda bazen o kadar ileri gider ki olayları anlatmak yerine istifade ettiği kitaplardaki başlıkları sadece *Seyahatname*'ye geçirir. Örneğin Evliya, Sultan Ahmed devrinde yaşanan bazı olaylar hakkındaki bilgileri *Peçevî Tarihi*'nden alır. Ancak *Peçevî Tarihi*'ndeki beş varak uzunluğundaki anlatının sadece başlıklarını alarak *Seyahatname*'ye bir paragraf şeklinde geçirir.

[205] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap (=SN.I),* haz. Robert Dankoff - Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.30.

[206] *SN.X*, s.48.

SN.I, s.99	*Peçevî Tarihi* (284-317), s.66-79[207]
Sultân Ahmed Hân'ın zamânmda olan fütûhatları beyân eder: Vezîr-i a'zam Yavuz Alî Paşa serdârlığı ve Belgrad'da vefâtı ve Üstürgon'u küffâr mahsûr etdüği ve Erdel kıralı Boçkay İşvan'ın zuhûru sene 1013.	Vezīr-i A‘ẓam ‘Ali Paşa’nuñ Ser-dārlıḳ ile ‘Azimeti ve Belġrad’da Vefātı Ẕikrindedür. (s.66). Ser-dār Mūmā-ileyhüñ Esterġon Ḳal‘asın Maḥsur İtdügi ve bi-feth ‘Avdet Eyledügi. (s.68). Erdel Ümerasından Boçḳāyı İştevān’uñ Zuhūrı Ẕikrindedür Fî Sene 1013. (s.69).
Feth-i kal‘a-i Üstürgon-ı ibret-nümûn [59b] ve Erdel kıralı Boçkay ile Serhoş İbrâhîm Paşa ile taht-ı Nemse çâsârı olan kal‘a-i Beç tarafların gâret etdikleri ve yine Boçkay ile Âl-i Osmân askeri kal‘a-i Uyvar etrafların nehb [ü] tâlân etdikleri sene 1014.	Feth-i Ḳal‘a-i Esterġon Yevmü’l-İṩneyn fī 2 Cemāzīe’l-evveli Sene 1014. (s.71). Boçḳālı Ümerāsından Ne‘meti Körgöl Serḫoş İbrāhim Paşa ile Beç Tarafların Ġaret İtdüklerî fī Sene Mînh. (s.78). Boçḳālınuñ Bir Ser-‘Askerî İle Ba‘żı Ümera-i İslam Uyvār Tarafında İtdüklerî Ġāret fī Sene 1014. (s.79).

Evliya, mealen aktarma yöntemini biyografik bilgi verirken de kullanır. *Peçevî Tarihi*, *Künhü’l-ahbâr* ve *Zeyl-i Şakâyık*’tan aldığı biyografik bilgileri özetleyerek *Seyahatname*’ye geçirir. Sadece önemli isimler hakkında detaylı bilgiler verir. Önemsiz gördüğü kişilerin nereli oldukları bilgisini vermekle yetinir. Hatta bazı kişileri *Seyahatname*’ye hiç geçirmez. Eğer kişi bir müellif ise ve çok fazla telifi varsa hepsinin adını yazmak istemez. Zira Evliya, bu yöntemi kullanmazsa eserinin amacından şaşacağını ve *Tabakât-ı Şa'râvî* gibi bir kitap olacağından korkar.[208]

SN.I, s.161	*Künhü’l-ahbâr 4. Rükün*, s.917, 920
Şa'ir Türâbî: Kastamonîdir, fakr u fâkada bir meczûb-ı İlâhî kimesne idi. Ammâ ilhâm-ı Rabbânî ile dürr-i meknûn kelimâtları vardır.	**Türābī** Ḳasṭamonı diyārından bir faḳīr-i mecẕūb ve maḳābir miyānında yatmaḳ, kendüye bir vaż‘-ı merġūb idi. Eş‘ārını tekyeler ve ‘imāretler dīvārına yazar yürürdi. Ḫalḳla ülfetden ḳaçup berr ü biyābānda gezmegi evlā görürdi. Ve seyr ü sülūkinde ġāyet te’ennī ile gezerdi. Ḳarıncalara ta‘addī vü eẕādan tecennüb ü ibā ḳaṣdın iderdi. Bu beyt, kendünüñ ḥasb-ı ḥālindendür…
Harîrî: Bursevîdir.	**Ḥarīrī** Bursevī’dür. Aḥmed Paşayı merḥūma intisāb-ı da‘vā idüp Resmī ile bir ān ḥużūrından ayrulmayan ḳarīnindendür. Īcād-ı kelāma ḳudreti yoḳdur. Fe-ammā taẓmīn ṣūretinde [149b F] sirḳası ve terāşı çoḳdur. Eger ıssı çıḳmazsa bu maṭla‘ kendünüñdür…

Evliya bir musahiptir. Bir musahibin efendisini eğlendirme görevi vardır. Efendisine ilgi çekici hikâyeler anlatmalıdır. *Seyahatname*’den öğrendiğimize göre Evliya bu konuda oldukça yetenekliydi. Bir anlatının nasıl dikkat çekici bir şekilde

[207] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (284-317),* haz. Melek Metin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

[208] “Lâkin cümlesi tahrîr olunsa Tabakât-ı Şa'râvî kadar bir mücelled kitâb olup…” *SN.IX*, s.159.

dinleyicilere sunulacağını iyi biliyordu. Anlatıcı olarak katıldığı meclislerde bunu defalarca tecrübe etmişti. Onun eğlenceli mizacı ve icra ettiği musahiplik görevi müellif kimliğini de etkilemişti. O, katıldığı meclislerdeki dinleyicileri eğlendirmek istediği gibi okuyucusunu da eğlendirmek istiyordu. Görevi gereği sahip olduğu bu yeteneğini *Seyahatname*'yi telif ederken de kullanmıştır. İstifade ettiği kitabi kaynaklardaki anlatıları çoğu zaman değiştirerek *Seyahatname*'ye geçirmiştir. *Peçevî Tarihi*'nden istifade ederek *Seyahatname*'ye geçirdiği Gerz İlyâs Kalesi hakkındaki bir efsane bu duruma örnek gösterilebilir.

SN.VI, s.154-155	*Peçevî Tarihi 80b-114a*, s.46-47.[209]
Evsâf-ı binâ-yı Kara İştivan, ya'nî kal'a-i Gerz İlyâs Lisân-ı Macar ve Nemse'de bu kal'anın ismi Girandosvar idi. Müverrihân-ı Macar bu kal'a-i bâlânın sebeb-i binâsını eyle tahrîr ü tavsîf etmişler kim ibtidâ Âl-i Osmân'ın sene (—) târîhinde Budin Kralı Yanoş nâm kefere kral-ı dâll idi. Bunun zamânında Firengistân'dan Giranyos nâm bir papas Budin'e gelüp Macar kavmini âteş-perestlikden ve su-perestlikden [89a] ve gâv-perestlik mezhebinden çıkarmağa da'vâ-yı merde gelmiş. Meğer dahi tâ ol asra dek Menûçehr evlâdlarından berü kavm-i Macar-ı füccâr Mecûsîler imiş. Bu kerre bu Firengistân'dan gelen Giranyos papas bu Macar kavmini dîn-i bâtıl-ı îseviyye'ye da'vet edince İştivan Kral bu papası oğluna hoca edüp oğlu kemâl-i riyâzât-ı mücâhede ile bilâ-teşbîh bir velî mesâbesinde olup hocasıyla kavm-i Macar'ı müte'ezzî edüp niçe bin küffârı âteş-perestlikden çıkarup îsâ dînine tapdırırlar. Hikmet-i Hudâ bu mahalde İştivan Kral mürd oldukda şehzâdeye krallık eyle dediklerinde, "Siz bir alay Mecûsî kavimsiz, eğer dîn-i îsâ'ya girirseniz size kral olam" dedikde cümle Macar-ı füccâr gulû edüp kralzâdeyi ve hocası olan papası Gerz İlyâs dağından aşağı nehr-i Tuna'ya atup kayadan kayaya uçup pâre pâre olup aşağı Tuna kenârına enince yine hayât bulup, "Gelün, îsâ dinine girüp Hıristiyan olun" dedikde yine tekrâr Macarlar "Bu papas câdûdur" deyü başını bir kayaya koyup ezerlerken hemân ol kaya bi-emrillâh pâre pâre olup yerinden bir ılıca suyu kaynayup Tuna'ya karışır. Hâlâ Üstü Açık dedikleri ılıca ol	**Gürz Īlyās Bayırınuñ Vech-i Tesmiyesi Ẕikrindedür** Ehl-islâm (18) içre ṣāyi' olan: Gürz İlyas, Yanya ḳaṣabasından bir bahâdır yigit imis. Henüz (19) Belġrad ili küffârda iken, muttaṣıl altına segirdür, gâh kâfir olur, gâh baş (20) keser, söyle ki ḳapusın açdurmazmıs. Ṣoñra kefere furṣat şehīd ve vāṣıl-ı ḥuld-ı (21) sa'īd iderler. Şimdi el-'āne, kefere lisânında türkīsi ırlanur. Bosna ve Eflaḳan (22) dilinde davri dirler, uzatılma bir hikāye ve meṣel sekli bir alay, yâveyi naḳl (23) iderler: Ya'nī ṣāyi' olan ol zamân ki şehīd itdiler. Başın alup, Buduna (24) ḳrala gönderdiler. Ḳral daḫı şöyle bir nâm-dâr yarar yigit başıdur diyü, Gürz (25) İlyas Depesinde defn itdürmis ola ve ol depe, bu nâm ile şöhret bulmaġa (26) sebeb bu ola. Ammâ küffâr ol depenüñ bu nâm ile söhret bulmasına başka (27) aḥvāl-i memleketi yazduḳları târiḫlerinde, böyle yazmışlar ki: Ol zamān ki, henüz [93a] (01) Macar ḳavmi, Ḫristiyan dīnine girmemisler idi. Kimi ateşe ṣuya, kimi ḥayvānāta ṭaparlar (02) ḍalālet üzre idiler. İbtidā' ki, İştuvan Kral nâmında olan ḳral ẓuhûr (03) itdi. Zu'm-ı fâsidlerince ḥāṣā, evliyādan bir adam idi. Anuñ zamānında, Banacan (04) neslinden bir Frenk papası var idi. Nāmına, Nemçe dilinde Kirazdus dirler (05) idi. Ol daḫı evliyādan bir adam idügine, mezbûr ḳral vāḳıf olmaġla mezbūrı (06) yanına getürtdi ve oġlına ḫoca ta'yīn itdi. Ol daḫı oġlını oḳutdı (07) ve terbiye itdi. Şöyle ki, ol daḫı babası ve ḫocası gibi velīlerden biri (08) oldı ve nâmına Sende İmre didiler. Bundan ṣoñra, mezbûr Kirazdus Papasa (09) ceẕbe ġalebe idüp, berr ve beyābāna düşdi ve Bel nāmıyla meşhūr olan ṣaḥrāda, (10) yedi yıl riyāżāt çekdi ve 'ibādet itdi. Ṣoñra Macar ḳavminüñ kibārı, bunuñ (11) böyle gezdügine müte'eṣṣir olup, minnetler ile getürdiler ve peşbuḳ

[209] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (80b-114a),* haz. Mustafa Özdal, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

papasın başı ezildiği yerdir. Ba‘dehu ol papasın kanı Tuna'ya akup dinmeyince küffâr-ı Macar u füccârın aslah ve âkıbetendîşleri, "Bu eyi alâmet değildir ve bu kralzâde ile bu papası öldürdük. Bunlar tekin değildir. Bizi îsâ dinine da‘vet etdiler. Hak dîn imiş ve dürüst Hıristiyanlarmış. Kanları düşdüğü yerden ılıca çıkup kanları Tuna'ya varınca hâlâ Tuna ol kandan aşağı kırmızı kan gibi akıyor" deyüp ol gün üç bin kâfir dîn-i îsâ'ya girüp Hıristiyan mezhebin kabûl edüp mezkûr papası ve kralzâdenin iâşelerin Gerz İlyâs dağına çıkarup anda defn edüp üzerlerine Kanadin nâm bir manastır ve bir tekye ve mukaddemâ mürd olan İştivan Kral mâlıyla bir kal‘a yaparlar. Kefere zamânı bir ma'bedgâh [u] ziyâretgâh-ı millet-i Mesîhiyye imiş. Ba‘dehu Gâzî Hudâvendigâr asrında Gerz İlyâs Gâzî'yi de küffâr şehîd edüp, "Bu da Türk'ün bir evliyâsıdır" deyü mahabbeten bu Gerz İlyâs'ın na‘ş-ı şerîfin mezkûr Kanadin kilisesi içinde Giranyos ruhbânın yanma gömerler. Hâlâ elsine-i nâs-ı Ervâm'da anıniçün Gerz İlyâs nâmıyla beyne'l-ünâs meşhûr bir püşte-i a‘lâdır. Gerz İlyâs dağı demenin sebeb-i tesmiyesi budur, lâkin bu kal‘a-i Budin niçe kerre muhâsaralar çekmek ile bu dağ başındaki manastır ve tekye ve kal'adan alâmetler kalmayup ancak Gerz İlyâs ve mezkûr papas ve kralzâde-i bî-gâsun mezârları yeri âşikâre kalup bade'l-feth-i Budin Süleymân Hân fermânıyla sene 948 târihinde,	itdiler ve Ḳanadin (12) memleketinde, ki Erdele vāḳi‘dür, peşbuḳ oldı ve ol ḳadar perhiz ile ve ṣalāḥ-ı ḥāl (13) ile ḥareket itdi ki mā-fevki mutaṣavver degül idi. Ṣoñra mezbûr ḳral mürd oldı. (14) Oġlı, ḳrallıġı ḳabûl itmedi. Ol sebebden Macar ḳavmi içinde çoḳ fitne ve fesâd (15) ẓuhûr idebasladı ve dīn baḥṣinde ve devlet ḫuṣūṣunda, niçe ḳanlar dökildi. (16) Cümle ‘ālem, herc ü merc oldı. Bu sebeb ile yine ḫalḳuñ ekṣeri, ol پوغان سدنان dīnine döndiler. Zīra henüz Ḫristiyanlıḳda istiḳrār bulmamıslar idi. İkircinlikde (18) idiler ve Ḫristiyan olanları ḳatl itdükleri; daḫı ekṣer (19) papaslar idi, söyle ki bir papas ḳalmadı dimek vāḳi‘ idi. Meẕkûr Kirazdus, (20) seyāḥatile İstoni Belġraduñ kilīsāsına gelmis idi ve ḫayli zamân idi, anda (21) ‘ibâdete mesġūl idi. Kendüye bir gün ilhâm olındı ki Ḫristiyan dīni umurına (22) ḳatl olınsa gerekdür. Kendü meredesine bunı iḫbār itdi. Cümlesi, dīn uġurına (23) biz senüñle bile ḳatl olmamı câna minnet bulurız, didiler ve İstoni Belġraddan (24) ḳalḳup, Buduna geldiler. Ol ki Ḫristiyan dīninden dönmisler idi. Buduna geldiler ol ki Ḫristiyan dīninden dönmisler idi. Yanos (25) nâmında bir ḳapudanları var idi. Mezbûr Kirazdusuñ ve yoldaşlarınuñ üzerlerine (26) geldiler ve ṭaşa ṭutdılar ve Kirazdusı ḳoçısından çıḳarup, depeye çıḳardılar (27) ve andan, baş aşaġa Ṭuna ṭarafına atdılar ve yine ve ölüsin görmege geldiler. Henüz cânı [93b] (01) var idi. Bir ḥarbe ile ṣançdılar ve başından ṭutup bir ṭasa ol ḳadar çaldılar ki (02) başı pâre pâre oldı ḳanı ol ṭasa yapışdı. Niçe yıllar Ṭuna ṣuyında ḳaldı (03) ve ol ḳan yıḳanmadı. Yedi yıldan ṣoñra papaslar gelüp bu ‘ibreti gördiler ve ḳanı (04) ṭaşdan ḳazıdılar ve Ḳanadin Kilīsāsında teberrüken bir yere vaż‘ eylediler ve ol ṭaşı (05) daḫı ayaḳ basmaz yere ḳodılar. ṣoñra ki Macar ḳavmi ekṣer Ḫristiyan dīnine girdiler aña (06) ‘alâmet olmaḳ içün ol depede bir kilīsā yapdılar ve ol bayır andan ṣoñra (07) Kirazdus Papası nisbet olınup ol nâm ile meẕkūr oldı.

Evliya, *Peçevî Tarihi*’ndeki anlatıyı eksik ve sıkıcı bulmuştur. Peçevî, anlatısının başında önce Gürz İlyas’ın ardından Kirazdus’un hikâyesine yer vermiştir. Ancak Evliya, anlatıda bir öncelik sonralık ilişkisi kurmuş ve Giranyos Papaz anlatısının daha önce olduğunu bilerek önce onun hikâyesine ardından Gürz İlyas hikâyesine yer vermiştir. Dahası Evliya, anlatıyı hareketlendirmek için doğrudan aktarım yöntemine başvurarak, efsanedeki karakterleri konuşturmayı tercih etmiştir. Bununla da yetinmeyen Evliya, Peçevî’deki anlatıda eksik veya belirsiz kalan kısımları doldurmak istemiştir. Örneğin *Peçevî Tarihi*’indeki anlatıda İştuvan Kral’ın oğlunun akıbeti hakkında bilgi verilmezken

Evliya, Peçevî'de geçen "*Ol sebebden Macar ḳavmi içinde çoḳ fitne ve fesâd ẓuhūr idebasladı ve dīn baḫşinde ve devlet ḫuṣūṣunda, niçe ḳanlar dökildi*." cümlesinden yola çıkarak Giranyos ve kralın oğlunun aynı akıbeti paylaştığını söyler. Evliya'nın metinler üzerinde yaptığı değişiklikler onun istifade ettiği kitabi kaynakların tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Böyle durumlarda metinlerin birbiriyle karşılaştırılmasının yanı sıra anlatıların olay örgülerinin de karşılaştırılması gerekmektedir. Aşağıda bu minvalde bir örnek gösterilmiştir.

***Seyahatname'*deki Gerz İlyas anlatısının olay örgüsü**	***Peçevî Tarihi'*ndeki Gürz İlyas anlatısının olay örgüsü**
Macarların Hristiyanlıktan önce ateş-perest, su-perest ve gâv-perest (Hayvana tapanlar) olması.	Macarların Hristiyanlıktan önce ateşe suya ve hayvana tapması.
Yanoş Kral zamanında Giranyos adında bir papazın Frengistandan Macarları Hristiyan yapmak için Budin'e gelmesi.	Evliyadan bir adam olan İştuvan Kral'ın Banacan neslinden Kirazdus adında bir Frenk papazı yanına getirtmesi.
İştivan Kral, Giranyos'u oğlunun hocası yapması ve Giranyos ve kralın oğlunun Macarları Hristiyan yapması.	İştuvan Kral'ın Giranyos'u oğluna hoca yapması ve oğlunun velilerden olarak Sende İmre adıyla anılması.
İştivan Kral ölmesi ve oğlunu Macarların Hristiyan olmaması sebebiyle krallığı kabul etmemesi.	İştuvan Kral ölmesi ve oğlu din işlerine yöneldiğinden krallığı kabul etmemesi ve Macar kavmi içerisinde kargaşa çıkması ve Macarların eski dinlerine dönmeleri.
Bunun üzerine Macarların krallın oğlunu ve Giranyos'u Gerz İlyas Dağı'ından atması.	Kirazdus'un din uğruna ölmesi yönünde ilham almasıyla beraberindekilerle birlikte Budin'e gelmesi ve Macarların Yanoş adında birinin etrafında toplanarak Kirazdus'u tepeden atmaları.
Giranyos'un bedeninin parçalanmasına rağmen dirilmesi ve yine Macarları Hristiyanlığa davet etmesi.	Henüz ölmemiş olan Kirazdus'u başını taşa vurarak öldürülmesi.
Macarların Giranyos'u cadı olarak yaftalayıp, başını kayaya koyup ezerek öldürmesi. Giranyos'un ölümüyle bir ılıca suyunun ortaya çıkması ve Tuna Nehri'nin kırmızı akması sonucunda Macarların yaptıklarından pişman olması ve üç bin Macar'ın Hristiyan olması.	Kirazdus'un kanının yedi yıl o taşta kalması ve Tuna Nehri'nin kırmızı akması.
Kral oğlunun ve Giranyos'un cesetlerini Gerz İlyas dağına gömmeleri ve burada onlar için Kanadin adında bir manastır, tekke ve kale yaptırmaları.	Yedi yıl sonra Kanadin adında bir kilise yapılması ve Kirazdus'ın cesedinin Kanadin Kilisesi'ne gömülmesi ve kanının aktığı taşa değer verilmesinin ardından Macarların ekserinin Hristiyan olması.
Gâzî Hudâvendigâr asrında kâfirler tarafından şehit edilen Gerz İlyâs Gâzî'nin "Bu da Türk'ün bir evliyâsıdır" düşüncesiyle Giranyos'un yanına gömülmesi.	Yanya kasabasından bir yiğit olan Gürz İlyas'ın kâfirler tarafından şehit edilmesi ve Budin kralının kendisine gönderilen Gürz İlyas'ın başını gördükten sonra "bir nâm-dâr yarar yigit başıdur" diyerek Gürz İlyas tepesine gömülmesini emretmesi.
Buranın artık Gerz İlyas adıyla anılması.	Buranın artık Gerz İlyas adıyla anılması.

Evliya anlatıları değiştirme konusunda öylesine maharetlidir ki aynı cilt içerisinde mükerrer olarak verdiği bibliyografik bilgi arasında dahi farklar mevcuttur. Örneğin *Seyahatname*'nin ikinci cildinde eş-Şeyh Nûrullâh b. Hazret-i Akşemseddîn hakkında iki kez bilgi verir. Anlatının olay örgüleri aynı kalırken bazı kelimelerin değiştiği görülmektedir. İlk anlatıda "batnına batup nevm-i râhata yatup" ifadesi ikinci anlatıda "batnına batup girde-bâliş-i nâliş üzre yatup" ifadesine dönüşür. Ölüm için kullanılan "dâr-ı cinâne revâne oldu." ifadesi de "Bâkî âleme gidüp" ifadesiyle yer değiştirir.

SN.II, s.35.	*SN.II,* s.244.
Ve eş-Şeyh Nûrullâh b. Hazret-i Akşemseddîn: Pederlerinden rû-gerdân olup Bursa'ya tahsîl-i ma'rifete gidüp hücresinde kalem-tırâş ile kalem yonarken kalem-tırâş batnına batup nevm-i râhata yatup dâr-ı cinâne revâne oldu. Kabri, Zeynîler cenbindedir.	Ve Şeyh Nûrullâh b. Akşemseddîn: Tahsîl-i ma'rifet içün Bursa'ya gidüp hücresinde kalem yonarken kalem-traş batnına batup girde-bâliş-i nâliş üzre yatup vücûdu defterin kalem-traş hakk idüp sahîfe-i âlemden Bursa'da Bâkî âleme gidüp Zeynîler cenbinde medfûndur.

Evliya'nın anlatılar üzerinde değişiklik yapmasındaki yegâne amacı anlatıları daha akıcı hale getirmek değildir. Onun bazı kaygıları vardır. Bu kaygıları doğrultusunda anlatıları eğip bükmekten çekinmez. Örneğin Evliya, Hristiyanları yüceltmekten çekinir. Gerz İlyâs Kalesi anlatısında Peçevî'nin İştuvan Kral ve Kirazdus'a yaptığı "evliya" benzetmeleri *Seyahatname*'deki anlatıda yer almaz. Buna karşın Evliya, "Bu da Türk'ün bir evliyasıdır." sözleriyle sadece Gürz İlyas'ı "evliya" olarak gösterir. Evliya'nın bu hassasiyeti *Seyahatname*'deki anlatılarda yer yer kendini gösterir. Onun bir başka hassasiyeti ise Osmanlı Devleti hakkındadır. Zira *Seyahatname*'de verdiği anlatılarla kudretli bir Osmanlı imajı yaratmak ister. Bu amaç doğrultusunda kitabi kaynaklardan elde ettiği tarihî bilgileri değiştirmekten çekinmez. Örneğin Ankara Savaşı'nda ağır bir yenilgi alan Osmanlıların yıkılan imajını düzeltmek isteyen Evliya, *Künhü'l-ahbâr'*dan aldığı "Taşak Ovası" anlatısını yeniden kurgulayarak Çelebi Mehmed'in Timur'u hezimete uğrattığı bir anlatıya dönüştürür.

SN.I, s.39	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.236
…hilâfet Çelebi Sultân Mehemmed ibn Yıldırım Hân'a müyesser olup derhâl yetmiş bin pür-silâh asker ile Timur'un akîbinden ılgar edüp (—) nâm mahalde Timur'a yetişüp bir sâtûr-ı Muhammedî urdu kim hâlâ dillerde dâstân-ı dostân olup mâl-ı ganâyimleri ile asker-i İslâm muğtenim olup ba'zı guzât-ı müsli mîn Yıldırım Hân inhizâmında mâl [u] menâlden ayrıldıkları dâğ-ı derûnlarından Timur askerinin dendân-ı tîğdan geçenlerinin derilerini yüzüp şiddet-i hârda ol sahrâ-yı bi-pâyân	Bir iki yıldan ṣoñra ceddüm Ertuġrul Ġāzī ki Sulṭān 'Alā'ü'd-dīn 'e vardı, anlaruñ izalesi lāzım idügin bildürdi. Ḥattā ol şehryārı Ḳaracaşehr üzerine getürdi. Bi'zzāt sulṭān-ı kişver-sitān ve 'asākir-i bī-kerān ve cedd-i büzürgvār-ı celādet-beyān mübāşir-i feṭḥ u tesḫīr iken Bayıncar nām Tatar 'işyān idüp Eregli'yi ġāret itdügi ḫaber gelmekle sulṭān-ı cihān ol maẕarrāt def'ine meded-res ān olmaġa gitdi. Ertuġrul kendü tevābi'i ve ba'ẓı sulṭān ādemleri ile ḳal'ayı muḥāṣara idüp bekleyürek silk-i tesḫīre getürdi. Ammā şehryār-

içre üzerlerine âdem derisinden sâyebânlar edüp zıllında sâyedâr oldular. Anıniçün ol sahrâya hâlâ Taşak Ovası deyü bir yâvece ismiyle mülakkab bir fezâdır. Ammâ takdîr-i Hudâ ol gece Yıldırım Hân kafes içre gayretinden hummâ-yı muhrikden merhûm olmuş idi.	ı ẕī-şān ve zümre-i Tatar-ı bed-gümān Biġa Ṣaḥrāsı 'nda buluşdılar. Gürūhen gürūh ceng idüp Tatar-ı nā-üstüvār fırḳasını ḳılıcdan geçürdiler. Ve ḫayālarınuñ derilerinden bir sāyebān peydā idüp nām-ı nīk içün altında oturdılar. Ḥālā ol ṣaḥrā Ṭ.ṣ.ḳ Ovası dinmekle ma'rūfdur, bu ṭarīḳ ile sebeb oldılar." dimişdür.

Evliya aynen aktarma yöntemini kullanarak da istifade ettiği kitaplardaki bilgileri *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Bu yönteme nadiren başvurur. Zira eserinin bir derleme olmasından çekinir ve özgün bir metin yaratmak ister. Değiştirilmesi mümkün olmayan metinleri sadece bu yöntemle *Seyahatname*'ye geçirir. Örneğin bir padişahın hilyesi veya bir sancağın geliri gibi bilgileri değiştirmeden eserine geçirir.

SN.I, s.103	*Peçevî Tarihi* (317b-351a), s.38-39
Hîn-i hilye-i Sultân Murâd Hân: Kâmetleri bülend-bâlâ ve vücûd-ı şerifleri cesîm ü şahîm ve vech-i hüsnleri müdevver ve lihye-i şerifleri siyâha mâ'il ve açık kaşlu ve âlâ gözlü beyâzı çok idi ve kitifleri vâsi' ve mübârek miyânı rakîk ve bâzûları kalın ve mübârek dest-i şerifleri şîrâne pençe idi. Devlet-i Âl-i Osmân'da böyle bir zâbit [ü] râbıt ve âdil-i hunhâr, celâlî ve eşkıyâ-küş asker-keş, Rüstem-salâbet, bedî'-şecâ'at pâdişâh gelmemişdir.	**Fe-emmā Ḥilye-i Şerīfeleri:** Ḳâmet-i vālā nehmetleri ġāyet bülend ü vālā ve vücūd-ı şerīfleri cesīm ü saḥīm ve mübārek beşereleri müdevver ve liḥyeleri ḫafīfe ġāyet bülend ü vālā ammā kūsec degül ve açuḳ ḳaşlu ala gözlü beyâżı çoḳ, zamān-ı ḳu'ūdlarında taḫt-ı serīf farżā cism-i laṭīflerinden ṭopṭolu ya'nī cism-i serīfi kebīr bir pādisāh-ı bī-naẓīr idi ki bu devlet-i 'aliyyede olan selāṭīn-i selefde belki sā'ir selāṭīn-i İslāmiyyede yoḳdur. Żābiṭ ve ḫūnī vü seffāk ve 'adūsına ġālib, ḳavī böyle pâdisâh-ı bī-pāk gelmemisdür.

Netice olarak, Evliya'nın kendine has bir kaynak kullanım yöntemi olduğunu söyleyebiliriz. Çağdaşları gibi kaynaklardan istifade ederken aynen aktarım yöntemine başvursa da bunu çok az kullanmıştır. Genellikle istifade ettiği kaynaklardan aldığı bilgileri mealen aktarma yöntemiyle *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Tek düze anlatıları kendi üslubuna yaklaştırmak için değiştirmiştir. Çağdaşlarından farklı olarak, çokça istifade ettiği kaynakları gizleme yoluna gitmiştir. Hem gerçek kaynaklarını gizlemek hem de kendini daha bilgili göstermek adına muhayyel kitaplar icat etmiştir. Aynı amaçla, istifade ettiği kaynaklardan ve çevresinden öğrendiği kitapları kaynak olarak kullanmadığı halde kullanmış gibi göstermiştir. Bir seyyah olması hasebiyle çokça sözlü kaynaklardan etkilenmesini eksiklik olarak gören Evliya, açığını bu şekilde kapatmayı planlamıştır. Bu sayede kendisini bilge bir müellif olarak gösterecek ve eserinin, tesirinde kaldığı eserler kadar saygı görmesini sağlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

SEYAHATNAME'DE KULLANILAN KİTABİ KAYNAKLAR

2.1. İstifade Edilen Kitaplara Yapılan Atıflar

Evliya, kaynak olarak kullandığı kitapları okuyucusuna belirtmek için çağdaşları tarafından da kullanılan iki usule başvurmuştur. Bunlardan ilki metin içerisinde, ikincisi ise mukaddimede kaynak gösterme usulüdür. Metin içerisinde kaynak olarak kullandığı kitapları belirtmek için kitabın adının önüne veya sonuna belli ifadeler eklemiştir. Kitabın adının önüne gelen ifadeler "bi-kavli" ve "nakl-i" şeklindedir. Arkasına gelen ifadeler ise "merkumdur", "masturdur", "musarrahdır", "menkuldür", "tahrir eylemiş", "kavli", "kavlince" ve "üzre" olarak gösterilebilir. Evliya, *Seyahatname*'nin onuncu cildine kadar metin içerisinde kaynak gösterim usulüne riayet etmiştir. Ancak onuncu ciltte bir değişiklik yaparak metin içerisinde kaynak gösterme usulünün yanı sıra mukaddimede kaynak gösterme usulünü de kullanmıştır. Onuncu cildin mukaddimesinde gösterdiği kitapları önce "tetebbu'" ve ardından *Seyahatname*'ye "terkim" ettiğini söylemektedir. Bu ifadeler göz önüne alınarak *Seyahatname*'de atıf yapılan kitaplar "kaynak gösterilerek atıf yapılanlar" ve "kaynak gösterilmeden atıf yapılanlar" olarak iki gruba ayırılmıştır. Evliya'nın kitapları nitelerken kullandığı bu ifadelerden yola çıkarak *Seyahatname*'de atıf yapılan 303 kitap üzerinde bir tetkik yapılmış ve bunların 142'sinin kaynak olarak belirtildiği tespit edilmiştir.

Grafik 2.1

***Seyahatname*'de Atıf Yapılan Kitapların Dağılımı**

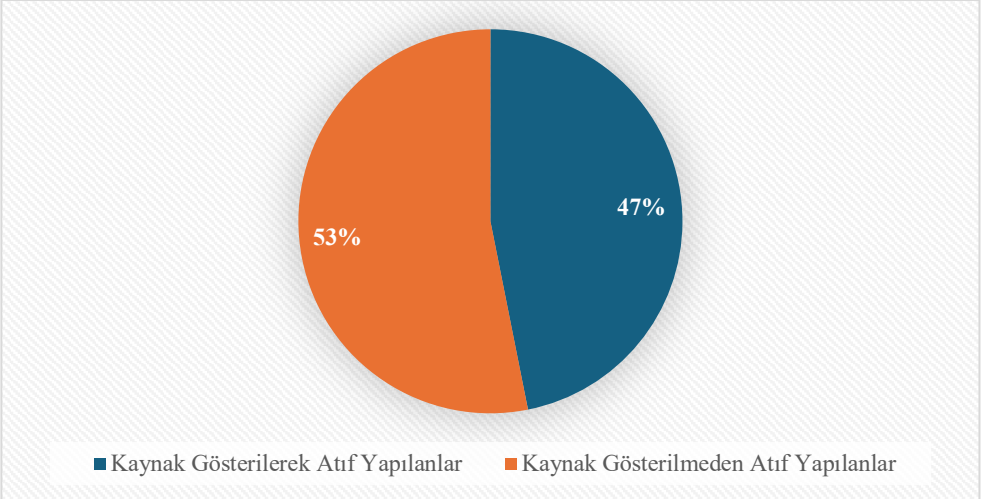

Kaynak olarak atıf yapılan 142 eserin öncelikle müellif-eser ilişkisi doğru bir şekilde belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak tüm çabalarımıza rağmen 142 eserin tümünü müellifleriyle eşleştirmek mümkün olmamıştır. Bunun sebebi, bu eserlerin bir kısmının muhayyel kitap olmasıdır ki ilgili başlık altında bunlar hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Bu işlemin ardından müellif-eser ilişkisi belirlenen 142 adet kitabın konularına ve ciltlerdeki dağılımına göre tasnifi yapılmıştır.

Grafik 2.2

Kaynak Olarak Atıf Yapılan Kitapların Konularına Göre Dağılımı

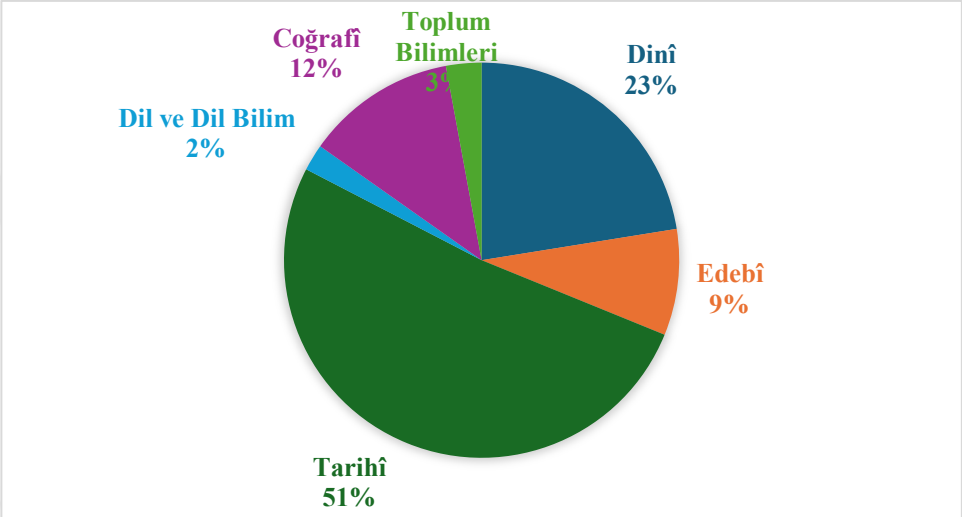

Ciltlere Göre Kitaplara Kaynak Olarak Yapılan Atıf Sayısı

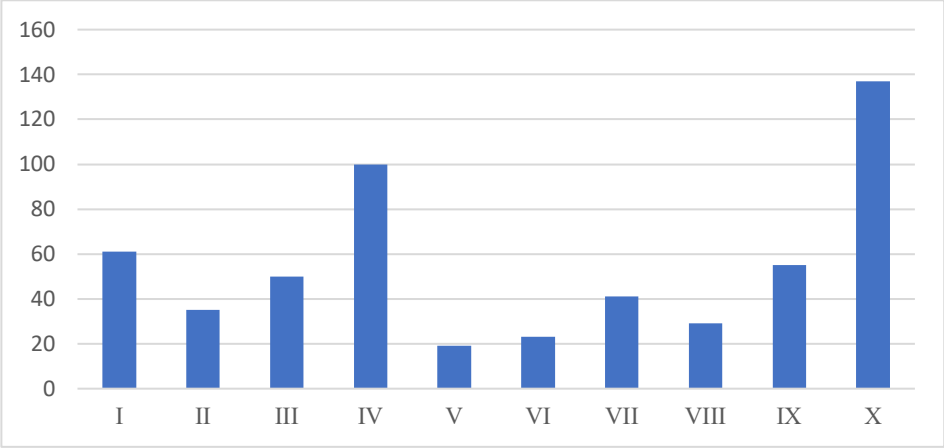

hedef eser arasındaki ilişkinin boyutunu tespit edebilmek için yeterli değildir. Her ne kadar Evliya, istifade ettiği kitabi kaynakların bazılarını belirtse de yararlandığı oranda bu eserlere atıfta bulunmamıştır. Örneğin coğrafya konusunda çokça istifade ettiği *Menâzırü'l-avâlim*'i sadece üç kez kaynak olarak göstermiştir. Bu durumda *Seyahatname* ve hedef eser arasındaki ilişkinin boyutu hakkında sağlıklı bir çıkarımda bulunmak için sadece atıf yapılan kısımlar üzerinden hareket etmek yerine hedef eserle ilişkili olacağını düşündüğümüz anlatılar üzerinden de bir karşılaştırma yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar neticesinde, kaynak olarak atıf yapılan 142 eser içerisinden 10'u ile *Seyahatname* arasında doğrudan bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Evliya; *Künhü'l-ahbâr*, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, *Hüsnü'l-Mahâdır*, *Zeyl-i Şakâyık*, *Menâzırü'l-avâlim*, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*, *Fütüvvetname, Makbûl-i Ârif*, *Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniye* kitaplarını kaynak olarak kullanmıştır.

Grafik 2.4

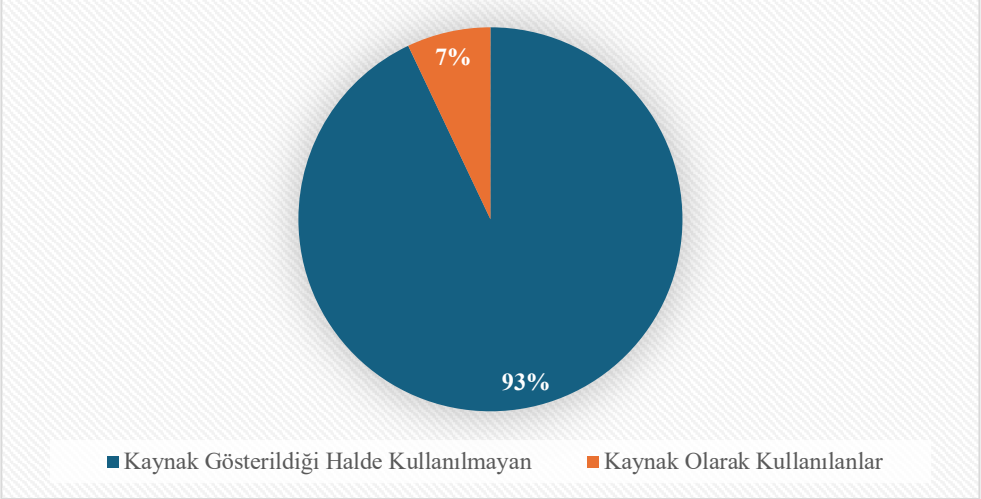

Ancak Evliya'nın kaynak olarak atıf yaptığı Nihânî Çelebi'nin *Saznâme*'si, Kenan Paşa'nın *Saltuknâme*'si, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin *Menakıbnâme'*si ve *Şehrengizi*, Cemalî'nin *Sitayişnâme*'si ve müellifi belli olmayan *Menakıb-ı Emir Sultan* gibi eserlerin bir nüshası bugün tespit edilemediği için *Seyahatname* ile mukayeseleri mümkün olmamıştır. Ancak Evliya'nın bu eserlerden istifade şekline bakıldığında bunları gerçekten kaynak olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Örneğin yerel bir şair olan Cemalî'nin *Sitayişname*'sinin tüm beyitleri *Seyahatname*'de yer almaktadır. Eğer bu eserleri de Evliya'nın kaynak olarak kullandığını kabul edersek, *Seyahatname* ile ilişkilendirilen eser sayısı 16'ya çıkmaktadır.

2.1.1. Tarihî

Künhü'l-ahbâr

Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1600), 1592 yılının ilk aylarında İslam dünyasına mükemmel bir tarih kitabı kazandırmak amacıyla *Künhü'l-ahbâr*'ın yazımına başlamıştır.[210] Başyapıtı olarak görülen *Künhü'l-ahbâr*'ı ölümünden iki yıl önce yani 1598 yılında tamamlamıştır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm, sütun anlamına gelen "rükün" kelimesi ile birbirinden ayrılmıştır.[211] Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr*'ın birinci rüknünü kozmoloji, coğrafya ve insanın yaratılışına ayırmıştır. Bu rükünde; âlem yaratılmadan önceki durum, Hz. Âdem'in yaşamı, kar ve depremin yaratılışı, dünya üzerindeki yedi iklimin sınırları, denizler ve şaşırtıcı yaratıkları, geçmiş milletlerin dinleri, yaşantı ve kabulleri gibi meseleler hakkında bilgiler bulunmaktadır.[212] İkinci rükün İslam tarihine ayrılmıştır. Bu rükünde Hz. Muhammed, dört halife, sahabe-i kirâm, aşere-i mübeşşere, mezhep imamları, bazı muhaddisler, Cemel Vakası'nda şehit olanlar, on iki imam, Acem padişahları hakkında bilgiler verilmektedir.[213] Üçüncü rükün hanedanlara ayrılmıştır. Bu rükünde Tolunoğulları, Fâtimîler, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Zülkadiroğulları, Selçuklular, Harezmşahlar, İlhânîler, Cengiz Han, Emir Timur, Danişmendliler gibi devlet kuran hanedanlar hakkında bilgiler mevcuttur.[214] Dördüncü rükün ise Osmanlı Devleti'ne ayrılmıştır. Bu rükünde saltanat sırasına göre 1596 yılına kadar Osmanlı padişahları ele alınmış; devirlerinde yaşanan olaylara ve önemli kişilere dair bilgiler verilmiştir.[215] Mustafa Âli *Künhü'l-ahbâr*'ı kaleme alırken Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca olmak üzere 130 kitaptan istifade ettiğini iddia eder.[216] *Künhü'l-ahbâr*, müellifinin konumu ve muhtevası sayesinde Osmanlı uleması arasında değer görmüştür. Öyle ki *Künhü'l-ahbâr*'ı Peçevî İbrahim (ö.1649?), Solakzâde Mehmed Hemdemî (ö.1658), Hezarfen Hüseyin Efendi (ö.1691) ve Naima (ö.1716) gibi önemli tarihçiler eserlerinde kaynak olarak kullanmışlardır. Hatta geç devir Osmanlı

---

[210] Cornell H. Fleischer, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat: Tarihçi Mustafa Âli*, çev. Ayla Ortaç, Doğu Batı Yayınları, Ocak 2021, s.372; Jan Schmıdt, "Künhü'l-ahbar", *DİA*, XXVI, s.555.

[211] Cornell H. Fleischer, *age*., s.372.

[212] Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 1. Rükün*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020, s.23.

[213] Künhü'l-ahbâr 1. Rükün, s.24.

[214] Künhü'l-ahbâr 1. Rükün, s.24.

[215] Cornell H. Fleischer, *age*., s.373; Necdet Öztürk, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s.73.

[216] Cornell H. Fleischer, *age*., s.374; *Künhü'l-ahbâr 1. Rükün*, s.65.

tarihçilerinden Mü'minzâde Ahmed Hasîb (ö.1752?) ve Mustafa Nûri Paşa (ö.1890) da bu eseri kullananlar arasındadır.[217] *Künhü'l-ahbâr*'ı kaynak olarak kullanan Osmanlı müelliflerinden biri de Evliya Çelebi'dir.

Seyahatname'deki Adı

Seyahatname'nin birinci cildinin kaynakları hakkında yapılan çalışmada *Seyahatname* ve *Künhü'l-ahbâr* arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkarılmıştı.[218] Bu çalışmada *Künhü'l-ahbâr*, "*Seyahatname*'de Zikr Edilmediği Halde Evliya Çelebi'nin İstifade Ettiği Eserler" başlığı altında incelenmişti. Evliya'nın çokça istifade ettiği kaynakları gizlemek gibi bir usulü vardır. *Künhü'l-ahbâr*'dan istifade ettiği kısımları da çoğu kez göstermez. Ancak Eren'in çalışmasındaki "hiçbir suretle zikr etmemekte..."[219] yargısı da doğru değildir. Evliya, *Seyahatname*'nin ikinci ve yedinci cildinde olmak üzere toplamda iki kez *Künhü'l-ahbâr*'a kaynak olarak atıfta bulunmuştur. Eren'in bunu gözden kaçırmasının sebebi, Evliya'nın istifade ettiği kaynağın müellifi hakkında yanılgıya düşmesidir. Zira Evliya, Gelibolulu Mustafa Âli ile Ayn-ı Âli arasında bir karıştırma yapmıştır. *Künhü'l-ahbâr*'dan aldığı bilgilerin kaynağını "Tevârih-i Ayn-ı Âlî" şeklinde göstermiştir. Örneğin Evliya, *Seyahatname*'nin ikinci cildinde Sultan Orhan devri hakkında bilgi verirken tıpkı Mustafa Âli gibi "Devlet-i Orhân'da olan kibâr-ı evliyâullâhı ve ulemâ ve sulehâları bildirir." şeklinde bir başlık açmıştır. Bu başlığın altını *Künhü'l-ahbâr*'dan aldığı biyografik bilgilerle doldurmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli de bilgi verdiği kişilerden biridir. Evliya, öncelikle Hacı Bektaş'ın nesebi hakkında bir menakıpnameden aldığı silsileyi paylaşır. Ardından Mustafa Âli'nin Hacı Bektaş hakkında verdiği bilgileri *Seyahatname*'ye geçirir. Onun menakıpnameden aldığı silsile ile *Künhü'l-ahbâr*'daki silsile aynı olmasa da benzerdir. Evliya buradaki farklılığa dikkat çekmek için kaynağını göstermek zorunda kalmıştır. Ancak Mustafa Âli ile Ayn-ı Âli'yi karıştırarak *Künhü'l-ahbâr*'a "Tevârih-i Ayn-ı Âlî" olarak atıf yapmıştır.

SN.II, s.25	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.284
Nesebnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî: …Bu takdîrce sâdât-ı Horâsân'ın, Hünkâr hakkında sahîhü'n-neseb olduğuna şübheleri yokdur. Şüphe eden âsim olur, el-ıyâzen billâh. Ammâ ***Tevârih-i Ayn-ı Âlî'***de böyle tahrîr eylemiş, lâkin karîne yakındır. Ammâ künye-i	**Ve mine'l-Meşā'iḫ fī Zamānihi Ḥācī Bektaş -ı Velī** Nesebleri Seyyid Muḥammed bin Muḥammed Mūsā bin Ṣānī İbrāhīm el-Mücāb bin İmām Mūsā Kāẓım'dur ki anlaruñ nesebleri maḥallinde beyān olınmışdur. Ammā *Neseb-nāme*'de Seyyid Muḥammed eş-Şehīr el-ān bi-Ḥācī Bektaş bin Seyyid Mūsā-yı Nīşābūrī bin

[217] Jan Schmıdt, agm., s.556; *Künhü'l-ahbâr 1. Rükün*, s.26.

[218] Meşkure Eren, *age*., s.75.

[219] Meşkure Eren, *age*., s.75.

ecdâdlarıyla tahrîr eylemiş. Evvelâ Seyyid Muhammed Hacı Bektâş b. Seyyid Mûsâ Nişâbûrî b. Seyyid İshak es-Sâkin-i Râye b. Seyyid İbrâhîm-i Mükerremü'l-Askerî b. Seyyid Mûsâ eş-şehîr bi-Ebî Sebha b. Seyyid İbrâhîm el- Murtazâ el-Asgar b. el-İmâm Mûsâ Kâzım rahmetullâhi aleyhim ecma'în. Fe lâcerem İbrâhîm el-Mücâb Muharrem Sultân-ı Horâsân İmâm-ı Alî b. Mûsâ Rızâ'nın li-ebin ve ümmin birâder-i kihteridir. Zirâ ki imâm-ı velâyet-me'âb İbrâhîm-i Mücâb ve Abbâs ve Kâsım ve Hamza nâm büzürgvârân-ı me'âlî {ce- nâb-ı} cümle bir anadan olmağla İmâm Mûsâ'nın otuz yedi evlâdı miyânında memdûh ve mümtâz olmuşlardı. Ya'nî ki sıfât-ı "Necmetü'n-nübüvve" diye şöhret bulmuşlardı. Pes Hacı Bektâş-ı Velî'nin peder-i azîzi Seyyid Mûsâ-yı Mükerrem, "Nişâbûrî" lakabıyla şöhret bulmuşdur. İmâm Mûsâ Rızâ vefâtından sonra Horâsân vilâyetinden göçüp şehr-i Nişâbûr'da sâkin oldular. Anda Şeyh Ahmed nâm bir azîzin Hateme nâm bir duhterin alup Hacı Bektâş-ı Velî ol kerîmeden tevellüd etdi ve beyne's- sıbyân salâh [u] diyânetle ser-efrâz olup Türk-i Türkân Hoca Ahmed-i Yesevî'nin halîfelerinden Şeyh Lokmân ki Horâsân erenlerindendir. Vâlid-i büzürgvârı Hacı Bektâş'ı Şeyh Lokmân'a tilâmîzliğe verüp Hacı Bektâş anlardan ulûm-ı zâhire ve bâtınayı tahsîl eyledi.	Seyyid İsḥāḳ es-Sākin Baba bin Seyyid İbrāhīm el-'Askerī bin Seyyid Mūsā Yāysıca bin Seyyid İbrāhīm el-Murtażā el-Aṣġar bin el-İmām Mūsā el-Kāẓım *raḥmetu'llāhi 'aleyhim ecma'īn* yazılup üç baṭn ziyāde tafṣīl ḳılınmışdur. Ya'lemu'llāh, eṣaḥḥı budur. Fe-lā-cerem İbrāhīm el-Mücāb-ı muḥterem sulṭān-ı Ḫorāsān İmām 'Alī bin Mūsā Rıżā 'nuñ li-eb ve üm birāder-i [18b EH] kihteridür. Zīrā ki imām-ı velāyet-me'āb ve İbrāhīm-i Mücāb ve 'Abbās ve Ḳāsım ve Ḥamza nām büzürgvārīn-i ma'ālī-cenāb cümleten bir anadan olmaġla İmām Mūsā Kāẓım 'uñ otuz yedi evlādı miyānında memdūḥ u mümtāz olmışlardur. Ya'nī ki beyne'l-kevākib müşārün ileyh olan ḫamse-i maşrıḳa gibi ol sādāt-ı pesendīde-ṣıfāt "Necmetü'n-nebeviyye" diyü şöhret bulmışlardur. Pes Ḥācī Bektaş-ı Velī 'nüñ pederi Seyyid Muḥammed bin İbrāhīm eş-Sānī laḳabı ile meşhūrdur ki İmām Mūsā Rıżā vefātından ṣoñra Ḫorāsān vilāyetine göçüp temekkün itdükleri ḳaṣaba-i maṭbū'a vü şehristān Nīşābūr'dur. Ḥattā ol şehrüñ 'ulemāsından Şeyḫ Aḥmed nām 'azīzüñ Ḫatme nām duḫteri ile tezevvüc eyledi. Ba'de zamānin kendülerden Ḥācī Bektaş-ı Velī vücūda geldi. Vaḳtā ki nihāl-i ḳāmeti serv gibi ser-efrāz ve beyne'ṣ-ṣıbyān kemāl-i ṣalāḥ u diyānetle mümtāz oldı, pīrān-ı Türkistān 'dan Ḫˇāce Aḥmed-i Yesevī 'nüñ ḫalīfe-i nāmdārı Şeyḫ Loḳmān ki 'aṣrınuñ muḫtārı ve envā'-ı feżā'il ü kerāmātla Ḫorāsān vilāyetinüñ mürşid-i bülend-iştihārı idi, binā'en 'alā ẕālik vālid-i büzürgvārı Ḥācī Bektaş-ı Velī'yi anlara şāgirdlige virdi.

Evliya'nın zihninde *Künhü'l-ahbâr*'ın müellifi ile *Kanunname* (*Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân*)'nin müellifi aynı kişilerdir. Zira Evliya, dördüncü ciltte Basra'nın gelirleri ve idaresi hakkında bilgi verirken, "müverrih-i âlem Ayn-ı Alî Efendi" şeklinde bir atıfta daha bulunsa da burada kastettiği kitap bu kez *Künhü'l-ahbâr* değil *Kanunname*'dir.

Der-fasl-ı hâkimân-ı eyâlet-i Basra

Azîm eyâlet-i hükûmetdir. Paşasının hâssı kânûn-ı Süleymân Hân üzre altı yüz seksen bir bin elli yedi akçedir kim Musul mîr-i mîrânından bir akçe ziyâde olmak kânûndur. Ammâ eyâletinde timâr u ze'âmet yokdur. Ve çeribaşı ve alaybeği dahi yokdur. Yedi yüz pâre kurâları iltizâm ile zabt olduğundan kânûn üzre müverrih-i âlem Ayn-ı Alî Efendi Basra defterdârı ve Lahsa ve Bağdâd defterdârı olmuşdur. *SN.IV*, s.288.[220]

[220] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV. Kitap* (=*SN.IV*), haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Ancak bu örnek Evliya'nın müellif-eser ilişkisini bu defa doğru bir şekilde kurduğunu düşündürmemelidir. Çünkü aynı anlatıda Evliya'nın Ayn-ı Alî Efendi'nin görev yerleri hakkında verdiği bilgiler Ayn-ı Âli Efendi'ye değil Gelibolulu Mustafa Âli'ye aittir. Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr*'da kendisi hakkında kişisel bilgiler de vermektedir.[221] Evliya, onun görevleri hakkındaki bilgileri bu yolla öğrenmiştir. Ancak kendisinden bahsederken genellikle "hakir" ifadesini kullanmaktadır.[222] Mustafa Âli'nin bu tutumu ve defterdarlık görevinde bulunması, Evliya'nın zihninde onun bir kanunname telif etmesini mümkün kılmıştır. Ayn-ı Âli Efendi'nin hayatı hakkında kısıtlı bilgi olması da bu durumun yaşanmasına sebep olmuştur.

Seyahatname'nin birinci cildinde de "Ayn-ı Âli" atfı bulunur. Bu ciltte Fransa Kralı ile Osmanlı Hanedanı arasında akrabalığın olduğuna işaret eden bir anlatıya yer verilir. Evliya bu anlatıyı babasının yakın arkadaşı, eski bir yeniçeri olan Sukemerli Koca Mustafâ Çelebi'den öğrendiğini iddia eder. Anlatıya göre, Fransa Kralı'nın kızı Osmanlı Sultan'ı Fatih Sultan Mehmed'e gelin olur ve bu birliktelikten II. Bayezid dünyaya gelir. Gülbahar Hatun hakkındaki bu anlatıyı ilk nakleden Evliya Çelebi değildir. *Tevârîh-i* Al-i Osmanlarda birkaç farkla bu anlatıya yer verilir.[223] Bu anlatı 17. yüzyılda dilden dile dolaşmaktadır. Hatta bu anlatının tesirinde kalan İtalyan gezgin Cornelio Magni, Gülbahar Hatun'un mezarını ziyaret eder ve orada İncil'den *De profundis* mezmurunu okur.[224] Fakat başka bir rivayette Fransa Kralı'nın kızıyla evlenenin Fatih Sultan Mehmed değil babası II. Murad olduğu söylenir. Evliya, yanlış olduğunu düşündüğü bu rivayete dikkat çekmek için bir kez daha "Ayn-ı Âli"ye atıfta bulunur ve onun Fransa Kralı'nın kızıyla evlenen padişahı II. Murad olarak gösterdiğini söyler.

> Bu husûsda niçe müverrihin gûnâ-gûn tahrîrât etmişlerdir. Ayn-ı Âlî bu kızı Ebü'l-feth'in babası alup Ebü'l-feth ol kızdan müştak oldu der. Ammâ kavl-i sahîh Ebü'l- feth İsfendiyâr oğlunun kızı Alîme Hânım'dan mütevellid olmuşdur. Bu Fransa kıralının kızı Ebü'l-feth'in hâtûnudur kim Sultân Bâyezîd-i Velî'nin vâlidesidir. *SN.I,* s.45.

Ancak bu rivayet *Künhü'l-ahbâr*'da bulunmaz. Her ne kadar Evliya *Seyahatname'*nin ikinci cildinde "Ayn-ı Âlî" şeklinde atıf yaparak *Künhü'l-ahbâr*'dan

---

[221] Künhü'l-ahbâr 1. Rükün, s.481.

[222] Nadir de olsa kendisinden "Ali Mustafa" olarak bahsettiği kısımlar da vardır. *Künhü'l-ahbâr 1. Rükün*, s.500.

[223] *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân: Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osmân (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin),* haz. Sebahattin Köklü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü İstanbul 2004, s.43-44.

[224] John Freely, *Evliya Çelebi'nin İstanbulu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s.35.

alınan bilgileri *Seyahatname*'ye geçirmiş olsa da birinci ciltteki anlatı *Peçevî Tarihi*'nden alınmıştır. Peki Evliya bu yanılgıya nasıl düşmüştür? Aslında Evliya, ikinci ciltte "Ayn-ı Âlî" şeklinde atıf yaparak nasıl ki *Künhü'l-ahbâr*'ı işaret etmişse, birinci ciltteki atıfta da aynı kitabı işaret ediyordu. Ancak Evliya, bu atfı kitaba bakarak değil, zihninde kalan bilgi kırıntılarıyla yapmıştı. Bu rivayeti aslında *Peçevî Tarihi*'nden öğrenmiş; ancak aklında *Künhü'l-ahbâr*'dan öğrenmiş gibi kalmıştı. Bu nedenle anlatının sonunda *Künhü'l-ahbâr*'ı kastederek "Ayn-ı Âlî" şeklinde atıf yapmıştı.

Seyahatname'nin yedinci cildinde "Ayn-ı Âli" şeklindeki kullanım terk edilerek "Ali Efendi" şeklinde doğru bir kullanıma gidildiği görülmektedir. Ancak bu kullanım, Evliya'nın yaptığı hatayı fark ederek düzelttiğini düşündürmemelidir. Zira *Künhü'l-ahbâr*'a "Ali Efendi" şeklinde kaynak olarak atıf yapan Peçevî İbrahim'dir. Evliya, kaynak olarak istifade ettiği *Peçevî Tarihi*'nin tesirinde kalarak bu şekilde bir atıfta bulunmuştur. Yani Evliya, "Ali Efendi" olarak atıf yaptığı kişinin *Künhü'l-ahbâr*'ın sahibi Mustafa Âli olduğunu bilmemektedir. O, *Peçevî Tarihi*'nden öğrendiği bu kişinin sadece bir Osmanlı tarihi yazdığını biliyordu. Zaten yedinci ciltte "Ali Efendi" kaynak gösterilerek verilen anlatı *Peçevî Tarihi*'nden alınmıştı.

> Ammâ müverrih-i Osmâniyân eyle yazmışlar kim, "Hırıştoş sahrâsı küffâr leşiyle mâl-â-mâl olduğundan mâ'adâ küffârı bir cân kurtarmayup suyu [40a] geçdikleri yerde biri biri üzre ta'kîb edüp suda gark olmuşlardır" deyü Edirneli Mehemmed Çelebi ve Âlî Efendi mufassal yazmışlar, bizim tekrâr tahrîr etmemize ihtiyâç yokdur. Ancak bu meydân-ı ma'rekeyi gördüğümüz münasebetiyle bu kadarca tesvîd olundu. SN.VII, s.70..[225]

Netice olarak Evliya, istifade ettiği *Künhü'l-ahbâr*'ın müellifi hakkında kısıtlı bilgiye sahiptir. *Künhü'l-ahbâr*'ın müellifini Ayn-ı Âli Efendi zannettiği için ona bu şekilde atıf yapmıştır. Ancak *Seyahatname*'deki üç adet "Ayn-ı Âlî" atfının tümü *Künhü'l-ahbâr*'ı işaret etmez. Dördüncü ciltteki atıf Ayn-ı Âli Efendi'nin *Kanunname* adlı eserini işaret eder. Birinci ciltteki atıf *Künhü'l-ahbâr*'ı işaret etse de burada verilen bilgi *Peçevî Tarihi'*nden alınmıştır. Bu atfı Evliya, kitaba bakarak değil de zihnindeki bilgi kırıntılarıyla yaptığı için böyle bir durum yaşanmıştır. Yedinci ciltte "Ali Efendi" şeklinde doğru bir atıf yapıldığı görülse de buna *Peçevî Tarihi*'nin Evliya üzerindeki etkisi sebep olmuştur. Zira *Künhü'l-ahbâr*'a "Ali Efendi" şeklinde atıf yapan Peçevî İbrahim'dir. Zaten buradaki anlatı da *Künhü'l-ahbâr*'dan değil *Peçevî Tarihi*'nden

[225] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VII. Kitap* (=*SN.VII*), haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

alınmıştır. Bu örnekler bizlere Evliya'nın *Künhü'l-ahbâr*'ın müellifi hakkında zihninin karışık olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Seyahatname ile Künhü'l-ahbâr'ın Karşılaştırılması

Bir önceki başlıkta *Seyahatname* ve *Künhü'l-ahbâr* arasında ilişki olduğu örneklerle ortaya konulsa da burada birkaç örnek daha vererek bu ilişkiyi netleştirelim. Zira Evliya'nın *Künhü'l-ahbâr*'dan istifadesi kaynak olarak gösterdiği kısımlardan ibaret değildir. Bu eser, Evliya'nın *Seyahatname*'yi telif ederken çokça istifade ettiği kitaplardan biridir. Hatta bu eserin Evliya'nın başucu kitabı olduğunu söyleyebiliriz. Zira *Künhü'l-ahbâr*; evrenin yaratılışından İslam tarihine, İslam tarihinden Osmanlı tarihine değin pek çok mesele hakkında bilgilere haiz olduğundan, vakti kısıtlı bir seyyah için oldukça pratik bir eserdir.

Evliya, Osmanlı tarihi hakkındaki bilgisinin büyük bölümünü bu esere borçludur. Osman Gazi'den Sultan Süleyman'a kadar Osmanlı tarihi hakkındaki kısımları *Künhü'l-ahbâr*'dan istifade ederek yazmıştır. Öyle ki Mustafa Âli'nin Osmanlı padişahları ve devrindeki önemli şahsiyetler için oluşturduğu şablonu da başlıklarda yaptığı ufak değişikliklerle *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Ancak Evliya, bazı anlatıların sadece başlıklarını geçirmiş; başlık altındaki kısımları ileride doldurmak için boş bırakmıştır.

SN.II, s.26-27	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.303-321
Îcmâl-i cülûs-ı Gâzî Hudâvendigâr Murâd Hân-ı Evvel ibn Orhân Gâzî	Der-Faṣl-ı Salṭanat-ı Pādişāh-ı Ṣāliṣ Sulṭān Murād Ḫān Bin Sulṭān Orḫān Bin ʻOṣmān Ḫān Ġāzī
Îcmâl-i feth [ü] fütûhât-ı Gâzî Murâd Hân-ı Evvel	İcmāl-i Fütūḥāt
Devlet-i Hudâvendigâr'da olan vüzerâları beyân eder	Faṣl fī Vüzerā-yı ʻİẓām ve Ümerā-yı Lāzımü'l-iḥtirāmlarıdur
Zamân-ı Hudâvendigâr'da olan ulemâ ve sulehâları bildirir	Ve Ammā el-ʻUlemā fī ʻAṣri Sulṭān Murād Ḫān el-Muntaḳilūn ilā Raḥmeti'llāhi'l-Mennān

Bu başlıklar Mustafa Âli'nin usulü takip edilerek oluşturulsa da bunlara ek olarak Evliya, padişahların kabirleri ve inşa ettirdikleri camiler için de ayrı başlıklar açmıştır. Zaten Evliya'nın amacı okuyucusuna salt bir Osmanlı tarihi sunmak değildir. O, padişahların türbelerini ve inşa ettirdikleri camileri ziyaret ederken, onların zamanındaki önemli olaylar ve şahıslar hakkında kronolojik bilgi vermek istediği için *Künhü'l-ahbâr*'dan istifade etmiştir. Bu sebeple Osmanlı tarihi hakkında alıntıladığı kısımları özetleyerek *Seyahatname*'ye geçirmiştir. *Künhü'l-ahbâr*'daki birkaç varaklık anlatı çoğu zaman *Seyahatname*'de bir paragraf şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Sultan Selim devrindeki paşalar hakkında bilgi vermek isteyen Evliya, "Sultân Selîm Hân'ın

asırlarındaki vüzerâları ayân u beyân eder" başlığı altında *Künhü'l-ahbâr*'dan aldığı bilgileri *Seyahatname*'ye geçirir. Evliya, üç varaklık bu anlatıyı özetleyerek neredeyse bir paragraf şekline getirir. Önemsiz gördüğü kişiler hakkında bir cümle önem atfettiği kişiler için de üç-dört cümlelik bilgiler verir. Bu konuda çoğu zaman özensiz davranır. Zira bazı anlatılar özünü kaybeder. Örneğin Mustafa Âli, I. Selim'in vezirlerinden Ahmed Paşa hakkında bir paragraflık bilgi verir. Zira Ahmed Paşa'nın ölüm nedeni hakkında birden fazla rivayet vardır. Evliya, bu rivayetleri göz ardı ederek Ahmed Paşa hakkında iki cümlelik bilgi verir.

SN.I, s.166	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.1275-1278
Sultân Selîm Hân'ın asırlarındaki vüzerâları ayân u beyân eder Ahmed Paşa: Dukaginzâdelerin cedd-i a'lâsıdır. Çıldır gazâsı avdetinde Amasiyye meştâsında katl olundu.	**Faṣl fī Vüzerā'ihi ve Vükelā'ihi Ekṣeruhu Şehīdīn bi-Seyfi Ġażabihi ve Ḳażā'ihi** Aḥmed Paşa Bunlar Rūmili eyāleti beglerbegiliginden vezīr olmışlar. Duḳakīn-zādelerüñ cedd-i a'lāsı ve 'izam-ı şānla maḥsūd-ı aḳrān olanlaruñ ser-bülend-i bī-hemtāsı olup dāḫil-i ṣohbet-i pādişāhī rütbe-i rātibesi ile imtiyāz-ı şān bulmışlardur. Ba'żılar "Çaldıran cenginden 'avdetle Amāsiyye'de ḳışladuḳları senede mezbūrı ḳatl itmişlerdür." ve ba'żılar "Pādişāhı şāhuñ ardınca varmadın men' eyleyen ve sipāhı muḥarrik olan Ca'fer Çelebi ve sekbānbaşı ile bunlaruñ daḫı dili var idi, ḳatline bā'iṣ olan cināyeti ol idi." dimişler. Ammā niçeler "Siyāsetinüñ sebebi Tāc Beg-zāde ḳatlindeki sükūtı idi." diyü taḥḳīḳ itmişler. Bu vech ile ki pādişāh-ı nāmdār ġāyetle nāzik-ṭabī'at ve eδnā-yı muṣāḥabetde rumūz u nikāta iltifātları müδbet ve ibhām ü kināyāta her ḥāl ile raġbet üzere olup merḥūm Ca'fer Çelebi ḳatlinden ṣoñra ol maḳūle nikāt ü daḳā'iḳ-āmīz ülfet ü ṣohbet müyesser olmayup paşa-yı mezbūr, sāde-dil ü vaḳūr, ḫuṣūṣā ten-perver ü ḍaḫīm, ne bellü muṣāḥib ve ne bellü vezīr ü nedīm bir 'azīz kişi olmaġın ṣāḥib-ḳırān-ı maġfūr, Ca'fer mün'adim ol duḳdan ṣoñra anuñ dāḫil-i meclis olmasını revā görmez. Hümā gitdükden ṣoñra nişīm [216b R4] ü nişīmeni zāġa düşdügini leṭāfet-i ṭab'ından 'add itmez. Eṣnā-yı muṣāḥabetde Ca'fer Çelebi merḥūmı yād ider. "Ḥayf u dirīġ ki anuñ gibi vücūd-ı laṭīfi elden çıḳarduḳ." diyü te'essüf nevḥalarını bünyād ider. Ba'dehu mezbūr Aḥmed Paşa'ya ḫiṭāb idüp "Niçün ol zamānda Ca'fer'üñ ḥabsini ilḳā itmedüñ? Bir aġız baña 'Ḳıyma pādişāhum Ca'fer ḳuluña' dimedüñ? Belki sözüñ mü'eṣṣir olaydı, ḥabse göndermekle def'-i ġażabımuz taḥaḳḳuḳ bulaydı. İmdi ol zamānda olan sükūtuñdan ma'lūmdur ki ol maḳūle emīrü'l-kelām mün'adim ola. Ekṣer-i evḳātda muṣāḥabetimüz saña inḥiṣār üzere ta'ayyün bula. Çünki ol gitmişdür, ṣafā-yı ṭabī'ati meclisimüzi terk itmişdür, senüñ daḫı sālik-i şāh-rāh-ı fenā olmañ sezāvārdur." buyurmışlar. Ve sā'atiyle derdmendüñ tedārükini görmişler.

Evliya'nın *Künhü'l-ahbâr*'daki anlatıları mealen aktarması iki eser arasındaki bağın ortaya çıkarılmasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, eserler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için anlatıların birebir veya üsluplarının aynı olmasını beklemek yanlış olacaktır. Bu zorluğu aşmak için anlatıları karşılaştırmak yerine anlatıların olay örgülerini karşılaştırmak da metinler arası ilişkiyi ortaya çıkarmaya yetecektir. Bununla beraber, Osmanlı tarihinde birkaç cevabı olan olaylara *Seyahatname*'de verilen yanıtlar da önemlidir. Örneğin I. Murad'ın savaş meydanında öldürülmesi hadisesi hakkında Osmanlı tarihlerinde iki rivayet bulunur. Birinci rivayette, savaş meydanında dolaşan Sultan I. Murad'ın ölüler arasında gizlenen Miloş Obiliç tarafından öldürüldüğü söylenir. İkinci rivayette ise soylu bir kimse olan Miloş Obiliç'in biat etmek için Sultan'ın çadırına girdiği ve saldırısını gerçekleştirdiği ifade edilir. Mustafa Âli, birinci rivayeti doğru kabul eder. Evliya da Mustafa Âli'yi takip ederek birinci rivayeti kendi üslubuna yaklaştırarak okuyucusuna sunar.

SN.I, s.38; *SN.III*, s.212[226]	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.315-316
…Gâzî Hudâvendigâr hamd-i Hudâ ederek lâşe-i küffâr-ı dûzah-karârları seyr [ü] temâşâ ederken lâşeler içinden Vilaşkobla nâm kâfir elinde tîğ-ı Dahhâkdan nişân verir bir bıçağile Gâzî Hudâvendigâr'ı urup şehîd eyleyüp ol mel'ûnu dahi anda pâre pâre edüp…	Şehryār-ı nīk-kirdār, ba'de inhizāmi'l-küffār ḫūn-āġaşte vü mecrūḥān-ı ḫāk-sār miyānında ümerā-yı 'iẓām ile seyr idüp ba'żı cān-güdāz yaraları temāşā iderken bir dil-rīş müşrik-i fācir, Miloş nām fedā'ī-i kāfir meger ki lāşeler miyānında ḥāżır ve ṣıḥḥatinden ye's ile vaḳt-ı furṣata muntaẓır imiş. Hemānā yirinden ṣıçrayup pāy-būsa müsāra'at yüzinden ẕāt-ı Ḫudāvendgār'a yaḳın vardı. Yanında ḥāżır olan ḫancer ile ṣadr-ı mübāre kin mecrūḥ ḳıldı. Ecel ol zaḫm-ı mühlikden muḳadder olmaġın ol ḥīnde sa'ādet-i şehādetle dār-ı cināna ṭoġrı ḫırām itdi. Egerçi ki mezbūrı ol ḥīnde pāreleyüp tamām itdiler…
Ba'dehu gaza-yı Kosova'da iki kerre yuz bin kuffan kırup laşe-i murdarların im'an-ı nazar ile temaşa ederken cife-i kefereler icinden Miloş Koblaki nam bir zeber-dest fecere destinde tiğ-ı Dahhak'dan nişan verir miczem ya'ni *[131b]* keskin bıcak ile na'ş-ı kefereler arasından mel'un kalkıp Gazi Hudavendigar'ı ura ura şehid eder. Ol an ol bi-dine eman vermeyup pare pare ederler. Amma çi fa'ide. Kalb-i Murad Han'ı Kosova'da defn edup vucud-ı hurşid-i pakin Bursa'da defn ederler.	

Cem Sultan'ın ölüm nedeni hakkında da Evliya, Mustafa Âli'den öğrendiklerini anlatır. Zehirli bir ustura ile Cem Sultan'ın öldürüldüğünü yazar. Mustafa Âli, Cem Sultan hadisesini anlattıktan sonra onun *Dîvân*'ından alıntıladığını söylediği iki beyti paylaşır. Hâlbuki bu beyitler Cem Sultan'a değil Şahî mahlasıyla şiirler yazan Sultan

[226] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap* (=*SN.III*), haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Süleyman'ın şehzadelerinden Bayezid'e aittir.[227] Cem Sultan anlatısında Mustafa Âli'yi takip eden Evliya da bu beyitleri Cem Sultan'a atfederek eserine kaydeder.

SN.I, s.46; *SN.II,* s.30	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.954
Iztırâbı kogil ey murg-ı revân sabr eyle Eskiyüp işte harâb olmada bu ten kafesi Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin Tokınur oldu katı sem'ime bâng-i çeresi	Iżṭırābı ḳogıl ey murġ-ı revān ṣabr eyle Eskiyüp işte ḫarāb olayorur ten ḳafesi Kārbān-ı reh-i ıḳlīm-i ʻadem menzilinüñ Toḳınur oldı ḳatı semʻüme bāng-ı ceresi
Kıtʻa-i Cem Şâh Iztırâbı ko gönül, (ey) murg-ı revân sabr eyle Eskiyüp işte harâb olmadadır ten kafesi Kârbân-ı reh-i iklîm-i adem menzilinin Tokunur oldu katı sem'ime bâng-ı çeresi	

Evliya, İstanbul seyahatleri öncesinde evlerindeki kütüphaneden istifade ederek İstanbul tarihi hakkında bilgiler edindiğini söyler. Osmanlının başkenti olan bu şehre *Seyahatname*'nin birinci cildini ayırır. İstanbul'un fethini anlatmadan önce, fethin önemini vurgulamak için Osmanlı'dan önceki İstanbul'un tarihi hakkında bilgiler verir. İstanbul'un kurucuları ve daha önce geçirdiği yıkımlardan, İstanbul'u koruyan tılsımlardan ve Müslümanların İstanbul kuşatmalarından bahseder. Bu anlatıların büyük kısmı efsanelerden ibarettir. Bu efsaneler İstanbul hakkında yazılmış patrialarının Farsçaya ve sonra da Türkçeye çevrilmesi ve İskenderiye şehrinin kuruluşu hakkında anlatılan efsanelerin Osmanlı müellifleri tarafından İstanbul için uyarlamasından meydana gelmiştir.[228] İstanbul hakkında bu efsanevi anlatılar düzenli bir şekilde ilk olarak Ahmed Bîcan (ö.1466)'ın *Dürr-i Meknûn* adlı eserinde karşımıza çıkar.[229] *Dürr-i Meknûn*'un anlatısı Tevârîh-i Âl-i Osmanlara da sirayet eder. Mustafa Âli, fetihten önce İstanbul tarihi hakkında verdiği bilgiler için *Oruç Beğ Tarihi*, *Dürr-i Meknûn* ve *Heşt Bihişt* adlı eserlerden istifade eder. Bu kitaplardan aldığı bilgileri sistemli bir hale getirip sıralayarak eserine kaydeder. Evliya Çelebi, İstanbul'un efsanevi tarihi hakkında verdiği bilgilerin bir kısmını *Künhü'l-ahbâr*'dan almıştır. Ancak *Künhü'l-ahbâr*'ı kaynak göstermek yerine Roma tarihi için yarattığı muhayyel kitap olan *Târîh-i Yanvan*'ı kaynak göstermiştir. Örneğin *Seyahatname*'de Roma krallarının bir listesi verilir. Bu liste Tevârîh-i Âl-i Osmanlarda da bulunur; ancak Evliya'nın verdiği liste *Künhü'l-ahbâr*'dan alınmıştır.

[227] Meşkure Eren, *age.*, s.14.

[228] Stefanos Yerasimos, *age.,* s.9, 62, 68-69, 87, 92, 133, 218.

[229] Stefanos Yerasimos, *age.*, s.105, 117, 206, 214.

SN.I, s.37	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.647-648
Ve Yûnâniyânın Yanvan Tevârîhi'nde cümle kayâsıraların neseb-i bî-nefesleri böyle mastûrdur. Evvelâ Kanator Kıral ve îlya ve Hırkîl veled-i İstifan veled-i Sanayil veled-i Kostantîn veled-i Yorgi ve led-i Hırkîl Miğal veled-i İlyanin veled-i Kostantîn veled-i Kiriş Mihal veled-i Tiryandafil veled-i İlyan veled-i İstifan veled-i Mihayil veled-i Kanator Miğal veled-i Pozantin veled-i Amlâk veled-i İlyangur ve led-i Filorin veled-i Pozantin veled-i Yanko ibn Mâdyân veled-i Amlâk veled-i İrem veled-i Avz bin Sâm bin Nûh aleyhi's-selâm'dır. Rivâyât-i Kurtubî böyle îrâd eyleyüp *Târîh-i* Yanvan'a mutâbık gelmişdir.	neseb-i bāṭılları bu vech ile mesṭūrdur ki ẕikr olınur: Ḳanaṭor bin Yaġfur bin İlya bin Heraḳl bin İstefan bin Miḫā'il bin Ḳosṭanṭīn bin Yorgi bin Heraḳl bin İlya bin Yorgi bin Heraḳl bin İlya bin Ḳosṭanṭīn bin Kir Miḫāl bin Terendefil bin İlya bin İstefan bin Miḫā'il bin Ḳanaṭor bin Bozanṭīn bin 'İmlāḳ bin İlya bin Ḳalavo bin Bozanṭīn bin Yanḳo bin Mādiyān bin 'İmlāḳ bin İrem bin 'Avṣ bin Sām bin Nūḥ 'aleyhi's-selām. Ya'nī ki neslen ba'de neslin ābā-yı lāzımül-ibā ve ecdād-ı bed-nijād-ı vācibü'l-inhāları 'ale't-tertīb yigirmi sekiz ataya dek çıḳduġı müverriḫ Zeynül-'Arab ve Tirmiẕī ve Ḳurṭubī rivāyetlerinde bu vech ile meşhūrdur.

*Seyahatname'*nin birinci cildini İstanbul'a ayıran Evliya, Mustafa Âli gibi önce İstanbul'un kuruluşu ve kurucuları hakkında bilgiler vermiş, ardından Müslümanlar tarafından yapılan İstanbul kuşatmalarına değinmiş ve son olarak da İstanbul'un fethi anlatısında bulunmuştur. Evliya, Müslümanların İstanbul kuşatmaları hakkındaki bilgileri de *Künhü'l-ahbâr*'dan almıştır. Mustafa Âli'nin bu anlatı için başvurduğu kaynak *Oruç Beğ Tarihi*'dir. Bu bakımdan *Seyahatname*'deki İstanbul muhasaraları anlatısıyla *Oruç Beğ Tarihi*'ndeki anlatı benzerlik gösterir. Ancak Mustafa Âli, *Oruç Beğ Tarihi*'nden aldığı bu anlatıyı daha sistemli hale getirmiştir. Muhasaraları "Ṯāniyen, Ṯāliṯen, Rābi'an" şeklinde numaralandırmış ve *Oruç Beğ Tarihi'*nde olmayan bazı rivayetleri de anlatısına dâhil etmiştir. Evliya, İstanbul tarihi hakkındaki bu anlatıda daha sistemli ve detaylı olması hasebiyle *Künhü'l-ahbâr*'ı kullanmayı tercih etmiştir. Ancak anlatıyı kendi üslubuna yaklaştırarak *Seyahatname*'ye geçirmiştir.

SN.I, s.35	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.646
Muhâsara-i sâmin-i Belde-i Kostantıniyye: Yahyâ ibn Alî muhâsarasından on altı sene mürûr edince Yahyâ merhûm olup Hicret'in iki yüz elli beşinde İslâmbol tekuru Hırkîl mürd olup İlyana nâm oğlu İslâmbol kıralı iken Bağdâd-ı behişt-âbâd'dan Hârûnu'r-Reşîd yüz elli bin asker ile îslâmbol'u muhâsara edüp âhir bilâ-feth avdet müşkildir deyü sulha terğîb edüp İslâmbol içre kıraldan bir sığır derisi yer isteyüp İlya[na] Kıral ricâsın kabûl edüp Hârûnu'r-Reşîd sığır derisini incecik dildirüp mukaddemâ Ömer ibn Abdül'azîz asrında Kocamustafâpaşa semtinde kalan bir mahalle Sahâbe-i kirâmın cânib-i erba'asına {mezkûr sığır derisi dilimi cirminde} metânet üzre bir kal'a-i kavî inşâ edüp içine dahi asker ve	**Ṯāminen** On altı yıl daḫı mürūr idüp hicretüñ iki yüz elli beş senesinde ki sābıḳu'z-ẕikr Heraḳl vefāt itmiş idi, anuñ daḫı İlya nām oġlı ḳalup [94a EH] babası mülkine ḥükūmetini iṯbāt eylemiş idi. Ḫulefā-yı 'uẓamādan Hārūnu'r-reşīd yüz elli biñ 'asker ile bedīdār olup dört ay miḳdārı İstanbul'ı muḥāṣara eyledi. Ve bu muḥārebātda niçe serverler şehīd düşdi. Ve niçesi meṯūbat-ı ġazā ile ser-firāz oldı. Bi'l-āḫire bir ṣıġır derisi miḳdārı yir ṭaleb olınup küffār daḫı "Ne cüz'ī nesnedür?" diyü rıżā virüp, yine ṣulḥ olınduḳdan ṣoñra ol postı bir keskin bıçaġla ince iplik resminde dildürüp

me'kûlât [ü] meşrû- bâtların koyup beher sene elli bin filori harâc ve on yıllık pîşîn harâc alup bu yüzden akd-i sulh edüp Hârûnu'r-Reşid Bağdâd'[a] müteveccih oldu.	tamām bir maḥalle ṣıġacaḳ miḳdārı yiri iḥāṭa eyledi. Küffār-ı ḫāk-sār daḫı 'ināda ḳādir olmayup rıżālarıyla bu cüz'ī maḥalle ye biñ miḳdārı Müslimān yirleşdürdi. Ve ol yire mescidler yapuldı. Ve on yıllıḳ ḫarāc ve elli biñ filori resm-i pīş-keş alınup 'avdet ḳılındı. Ve sene den seneye ellişer biñ altun filori cizye göndermeleri taḥaḳḳuḳ buldı. Lākin Hārūnu'r-reşīd Baġdād'a varduġı gibi ol sene İlya yine 'işyān eyledi. İstanbul içindeki Müslimānları [90b F] ḫarāca kesüp niçesini helāk eyledi. Ve ol miḳ dār mücāhidīn daḫı ġayret-i dīniyye ile hücūm idüp كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ naṣṣ-ı şerīfi mūcibince küffārı münhezim idüp ḥākimleri olan İlya'yı ḳatl itdiler. Ve niçe kimesneyi esīr ve ḳatl ile ḍarīr ḳıldılar.
Oruç Beğ Tarihi, s.110[230]	
Ol zamân Harkıl tekür vefat itmişdi. Bir oglı kalmışdı, adma İlyan dirlerdi. Ol beg oldı. Ol zamânda halîfe Harunü'r-Reşîd idi. Ol dahi varup yüz elli bin erile âdemile varup Kostantin'i hisâr idüp girü zebûn itdiler. Girü sulh olunup şehri sulhıla virdiler. Girü içinde mescid yapdılar. Sultân Ca'feri Seyyidî Gâzî kâfirlerle şol şartıla itdi kim, bir sığır göni mikdân şehrim içinde yir dutalar. Anlar dahi râzı olup Seyyid-i Battâl Gâzî vardı, bir sığır gönini kiriş gibi dildi. Uzadup şehrün bir tarafını dutdı. Kâfirlerini çıkarup bin müslimân evini yapdılar içine koydılar. Ve on mescid yapdılar. Ve on yıllık harâcını alup girü döndiler. Her yılda elli bin fulori harâca kesdiler gelüp gitdiler.	

Evliya'nın anlatıları değiştirme, yeni anlatılar yaratma konusunda ne kadar başarılı olduğuna daha önce değinmiştik. *Künhü'l-ahbâr*'daki İstanbul'un sekizinci muhasarasının anlatımında, Hārūnu'r-reşīd'in Bağdat'a vardığı sene İlya Kral'ın isyan ettiği ve İstanbul'daki Müslümanları kılıçtan geçirdiği bilgisi verilir. Evliya, *Künhü'l-ahbâr*'da dört cümle ile verilen bu bilgiyi yetersiz bulmuştur ve büyük bir anlatıya dönüştürmek istemiştir. Bu amaçla, "Vakâyi'ât-ı azîme ve âlâm-ı şedâyid-i gamîmeyi beyân eder" şeklinde yeni bir başlık açmış ve İstanbul'un sekizinci kuşatması anlatısından hariç yeni bir anlatı oluşturmuştur. Bu anlatı Evliya'nın küçük bir bilgiyi nasıl büyük bir anlatıya dönüştürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Evliya, her zamanki yöntemine başvurarak doğrudan aktarımlarla karakterleri konuşturur. Müslümanların içinde bulunduğu durum hakkındaki eleştirileri de yarattığı "kâfir" karakterlere yaptırır.

SN.I, s.35.
Vakâyi'ât-ı azîme ve âlâm-ı şedâyid-i gamîmeyi beyân eder: Ol zamân kim Ömer ibn Abdül'azîz asrında Galata kal'ası ve İslâmbol'un nısfı bâ-sulh feth olup Sahâbe-i güzînden ve Erbâb-ı Soffa ve Muhâcirîn [ü] Ensârdan ve Tebe'-i tâbi'în-i müctehidînden Mesİeme hazretleri ile yigirmi bin mikdârı âdem kalup bi-emrillâhi Ta'âlâ evlâd-ı evlâdları ol kadar tenâsül bulup mu'ammer oldular kim

[230] *Oruç Beğ Tarihi*, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, s.110.

Kostantîn keferesine galebe eder oldular. Hârûnu'r-Reşîd muhâsarasına gelince bu Ashâb-ı güzînin {İslâmbol içre} devletleri yüz elli beş sene oldu. Âhir Hârûnu'r-Reşîd ba'de'l-muhâsara Bağdâd'a varup sâkin olunca beri tarafda İslâmbol kıral-ı dâlli cemî'i bıtrîk ve kıssîs ruhbânların bir yere cem' edüp {eydir}: "Şehrimiz içre kırk elli bin Arab askeri tenâsül bulup günden güne ziyâde olup hadlerinden hâriç evza' [u] etvâr etmeğe başladılar. Ve anların bunda sâkin olmaları sebebiyle birkaç kerre muhâsaralar çeküp bu kadar mâl-ı hazâyinden ayrıldığımızdan mâ'adâ her bâr bir alay ârsız, cebbâr kavmin zulm [ü] te'ahdîlerinden bu şehir içre huzûr edemez olduk. Bunlara bir tedârük görmek gereksiz" deyü İlyana Kıral fermân edince ba'zı mest [ü] medhûş-ı bâde-nûş kefere ve fecereler şarâb-ı bî-hicâb kıvâ- mıyla, "Hemân cümle Arab kavmin bir gecede kırup ellerinden halâs olup şehrimiz emîn olur" dediler. Ba'zı âkıbet-endîş munsıf keferecikler; "Gerçi biz bunları bunda kırarız ammâ anlar dahi Haleb ve Şâm'da rehin olan kıralzâdelerimiz ve bu kadar yüz bin üsârâlarımız kırarlar" deyü cevâb edince yine ba'zı melâ'în, "Bire Arab kavmi içre tefrika girüp Halîfe Osmân'ı şehîd etdiler. Ve Alî ile Â'işe anaları nehr-i Furâd kenârında Ca'ber kal'ası dibinde ceng-i azîm edüp tarafeynden yigirmi bin âdemleri şehîd oldu. Ve yakın zamânda Muhammed'in kızı oğlu İmâm Hüseyin'i Kerbelâ'da Yezîd kırk elli bin âdem ile susuzlukdan ve açlıkdan ba'zısın kılıç ile kırup şehîd etdiler. Hâlâ anların içine tefrika düşüp bugüne fetretler vâki' olup anların bugün de başların kaşımağa dermânları yokdur. Hemân fursat ganîmetdir Kostantıniyye'miz içre olan Arab-ı Urbân'ı kırup âsûdehâl olalım" deyü bir alay müşrikin bu sû'-i tedbîri hüsn-i tedbîr görüp hicretin iki yüz elli altısında niçe kerre yüz bin küffâr-ı hâksâr ale'l-gafle gulû-yı âm edüp herkes halvethânesinde tâ'at [u] ibâdâta meşgûl iken İslâmbol ve Galata'da olan ümmet-i Muhammed [22a] içre bir gırîv [ü] feryâd-ı Allâh Allâh kopup herkes ahâlî-i mahallesiyle bir yere cem' olup ceng-i azîm edüp küffârı kırup şehîd olurlardı. Âhir gulû-yı âmma muhâlefet kuvvet-i hatâdandır, deyü herkes İslâmbol içre akrabâ ve ta'allukâtları ile fırka fırka ceng ederek pârekende ve perîşân olup bir fırkası Emînönü'ne gelüp Arz-ı Mukaddes türâbına düşüp Üsküdar'a geçmek sadedinde iken bir alay küffâr-ı dûzah-karâr bu ibâdullâhı cümle şehîd edüp hâk-i mezelletde rimâl-i türâb üzre bırakdılar. Hâlâ ol kân-ı şühedâya Şehîdkapusu derler. Ve niçe bin ibâdullâhı Cübbealîkapusu kurbünde kırup şehîd edüp cesed-i latifleri hâk-âlûd olup âsûde oldular. Ve bir fırkası dahi Yedikulle kurbünd[e] Kocamustafâpaşa mahallinde Hârûnu'r- Reşîd'in bir sığır postu dilimi cirminde binâ etdüği kal'a içre ümmet-i Muhammed mahsûr olup üç gün üç gece neberd-i azîm edüp âhir-i kâr bunlar dahi cümle hürr-i şehîd oldular. Ve ibâdullâhın niçe bini İslâmbol içre ba'zı câ-yı menâs zann etdükleri yere giderken küffâr-ı bed-girdâr bunları buldukları yerde şehîd etdiler.

Künhü'l-ahbâr biyografik bilgi açısından da zengin bir kaynaktır. Mustafa Âli bu bilgileri Latifî (ö.1582)'nin *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sı, Kınalızâde Hasan Çelebi (ö.1604)'nin *Tezkiretü'ş-şuarâ*'sı, Âşık Çelebi (ö.1572)'nin *Meşâirü'ş-şuarâ*'sı, Ahdî (ö.1593?)'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sı, Sehî Bey (ö.1548)'in *Heşt Bihişt*'i ve Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö.1561)'nin *eş-Şeḳā'iḳu'n-nu'mâniyye*'sinden istifade ederek bir araya getirmiştir.[231] Mustafa Âli'nin birkaç kaynaktan istifade ederek bir araya getirdiği bilgiler onun eserini biyografik bilgi açısından kullanışlı bir kaynağa dönüştürmüştür. *Seyahatname*'deki biyografik bilgiler yukarıda sıralanan eserlerle benzerlik göstermektedir. Bunun sebebi, Evliya'nın *Seyahatname*'ye kaydettiği biyografik bilgilerin bir kısmı için *Künhü'l-ahbâr*'dan istifade etmesidir. *Künhü'l-ahbâr*'dan aldığı biyografik bilgileri özetleyerek *Seyahatname'*ye geçirmiştir. Örneğin Mustafa Âli, kuzat taifesinden olan Seyfi hakkında

[231] Ahmet Aydın, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-ahbârı'nın IV. Rüknünün Kaynakları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, s.38, 73, 92, 93, 94, 157.

birkaç cümlelik bilgi verir ve anlatısının sonuna Seyfi'nin beyitlerini ekler. Evliya, bu anlatıdan sadece Seyfi'nin Sinoplu olduğunu ve Sofya'da hayratları olduğu bilgisini alır. Onun mesleğinden, beyitlerinden bahsetmez ve okuyucusuna kullanışsız bir bilgi sunar. Hatta bu özetleme işini bazen o kadar abartır ki sadece kişinin nereli olduğu bilgisini vermekle yetinir.

SN.I, s.164-165.	*Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.1131-1140.
Seyfî: Sinobîdir Sofya şehrinde hayrât [ü] hasenâtı olup anda medfûndur.	**Seyfī** Sinobī'dür. Ḳużāt ṭā'ifesindendür. Sulṭān Bāyezīd Ḫān şehr-i Amāsiyye'de mīr-i ẕī-şān iken āşinālıḳ itmiş. Her ḳaçan ki manṣıb-ı ḳażādan 'arżı gelüp oḳınurmış, "Seyfī 'nüñ yine nev-güftesi var mı?" buyırurmış. Ṣofya 'da ḫaylīce ḫayrātı vardur. Vefātı daḫı anda vāḳi'dür. Bir gün Ṭursun nām müzevviri ṭarḥ-ı beled içün 'arż eyler. Mektūb mażmūnında bu beyti yazup nüfūżını farż eyler: Naẓm *Şehrlü bir müzevvirdür bu Ṭursun* *Şehrde biz ṭuralum yā bu ṭursun* Lehu *Gerçi güzeldürür senüñ ey meh-liḳā ḳaşuñ* *Kendüni añdırur n'ola çekerse yay1 ḳaşuñ* *Degme kimesne çekmez anuñ yayı berkdür* *Ḳatı baġurlıdur senüñ ey bī-vefā ḳaşuñ* *Bildi yoluñda ṭoġrılıġum çünki ḳāmetüñ* *Ṭa'n oḳlarını niçün atar baña yā ḳaşuñ*
Şâhidî: Edirnevîdir. Cem Şâh defterdârı idi.	**Şāhidī** Edrinelidür. Cem Sulṭān merḥūmuñ defterdārı olup ba'żı sāde, ṣanāyi' u tevriyeden āzāde beytler ile ol ḳapunuñ mā bihi'l-iftiḫārı idi. Bu iki maṭla' anuñdur.: Naẓmuhu Didüm kim görmedüm cānā gözüñ gibi güzel gözler Didi ben daḫı görmedüm senüñ gibi güzel gözler Ve lehu Çesme-i Ḫıżr diyen cām-ı Sikender lebüñe Yaraşur āyīneden ṭob dise ġabġabuña
Kâdirî: Edirnevîdir.	Ḳādirī Edrinelidür. Müderris zümresinden iken şi're heves idüp ışġāya ḳābil sözler söylemişdür. Ḥattā Sulṭān Bāyezīd Ḫān 'a naẓmla bu maḳūle 'arż-ı ḥāl eylemişdür: Naẓmuhu *Ey şehenşeh ki āsitānuñda* *Cümle-i müşkilāt olur münḥal* *'Adl ü dāduñ iḥāṭa itmişdür* *Rub'-ı meskūnı ey şeh-i a'del* *Ne revādur ki devr-i 'adlüñde* *İde maẓlūm ẓālim ile cedel* *Māni'-i vaṣl-ı şem' olup miḳrāż Perr-i pervāneye irgüre ḫalel* Bu ebyāt daḫı anuñ vāridātındandur: *Naẓm Leylā gibi çemende ḳonup gül oṭaġ ile* *Mecnūn yüregi gibi yanar lāle dāġ ile* *Hengāme-gīr olsa şurāḫī 'aceb degül*

	Kim niçe pehlevānı başar bir ayaġ ile [195a F] *Dil ṭıflını görüñ ki düşüp baḥr-ı eşküme* *Ögrendi ṣuda yüzmegi iki ḳabaġ ile* *Pervāneler nemed [201a EH] giyüp envār-ı ḥüsnüñe* *Dervīşler gibi ṭolanurlar çerāġ ile Kūyuñda Ḳādirīyi raḳīb ile* *dir gören Bülbül çemende hem-nefes olur mı zāġ ile*

Evliya, İstanbul seyahatlerine başlamadan önce İstanbul hakkında tarih kitapları okuduğunu söylese de bunların isimlerini okuyucusuyla paylaşmamıştır. Görülen o ki onun okuduğunu söylediği kitaplardan biri *Künhü'l-ahbâr*'dı. Evliya, bu kitaba birkaç kez hatalı da olsa atıf yapmıştır. Ancak büyük oranda istifade ettiği *Künhü'l-ahbâr*'ın ismini gizli tutmayı tercih etmiştir. Bu kitaptan aldığı bazı bilgileri bir muhayyel kitap olan *Târîh-i Yanvan*'a atfederek okuyucusuna sunmuştur. Kitaplardaki anlatılar karşılaştırıldığında Evliya'nın *Künhü'l-ahbâr*'dan aldığı kısımları mealen aktarma usulüne göre *Seyahatname*'ye geçirdiği görülmüştür. Evliya, bu eserin kaynakları arasında zikredilen kitapları da kendi kaynağı gibi göstermek istemiştir.

Târîh-i Mısr-ı Cedîd

Celalzâde Salih Çelebi (ö.1565), 1544 yılında Mısır Beylerbeyi Hadım Davud Paşa'nın durumu ve Mısır evkafını teftiş için Mısır'a gönderilmiştir.[232] Burada gördüğü tarihî yapılardan etkilenmiş, zihninde bunları kimler yaptı ve Mısır'a kimler hükmetti gibi sorular hâsıl olmuştur.[233] Bu sorulara cevap bulmak için Mısır tarihi hakkında yazılmış kitaplara başvurmuştur.[234] Bilgi edindikten sonra bir Mısır tarihi yazmaya karar vermiştir. Mısır'da bulunduğu 1544 yılında müstakil bir Mısır tarihi telifine başlamış ve Makrîzî'nin *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye*, Suyûti'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* ve *Kevkebü'r-ravza*, Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtaṣar fî târîḫi'l-beşer* adlı eserlerini okuyup notlar çıkararak eserinin taslağını oluşturmuştur.[235] Celalzâde Salih, metin içerisinde farklı eserlere atıflar yapsa da *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'i bu dört kitaptan istifade ederek telif etmiştir. Bunlar

[232] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *Belleten*, 22, (Temmuz 1958), s.424; DİA, "Celalzâde Salih Çelebi", *DİA*, VII, s.262; Tayyib Gökbilgin, "Celâl-zâdeler. II. Sâlih Çelebi", *İA*, III, s.63.

[233] İ. H. Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan…", s.431-432; *Mensur bir hikaye: Târîh-i Mısr-ı Cedîd İnceleme-metin,* haz. Tuncay Bülbül, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, s.23.

[234] İ. H. Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan…", s.432; *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* s.23; Seyid Ali Topal, "Celâlzâde Salih Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2011), s.116-117.

[235] Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.296; *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* s.23; Seyid Ali Topal, agm., s.120.

içerisinde en çok istifade ettiği Makrîzî'nin *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye*'sidir.[236] Ancak eserini 1547 yılında İstanbul'a döndüğünde tamamlamıştır.[237]

Târîh-i Mısr-ı Cedîd, iki bölüm şeklinde evrenin yaratılışından başlayarak 1546'ya kadar Mısır tarihi hakkında bilgi verir. Birinci bölümde Mısır'a hükmedenler hakkında sırasıyla bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ise Mısır'ın yerleşim yerleri üzerinde durulmuştur.[238] Mısır'a hükmeden hükümdarlar tufandan evvel ve sonra olarak ayrılmıştır. Bunların fiziksel özelliklerinden hükümdarlık dönemlerinde gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri, yaşanan önemli olaylara ve mezarları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.[239] Mısır'ın yerleşim yerleri hakkında verilen bilgilerin de belli şablonu vardır. Öncelikle coğrafi konumu, ardından kurucusu ve adının menşei hakkında bilgi verilir.[240] Bunlara ek olarak Mısır'ın ümerası, mabetleri ve tılsımları, define ve hazineleri hakkında da bilgiler mevcuttur.[241] Eser Nil Nehri hakkında da önemli bilgiler içermektedir. Ancak bu bilgilerin bir kısmı gerçeklikten uzak efsanelerden oluşmaktadır.[242] Celalzâde Salih, eserine aldığı bazı anlatıların inanılması güç şeyler olduğunun farkında olsa da okuyucusunu buna inandırmak ister.[243] Bu bakımdan *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, Evliya Çelebi için ilgi çekici bir eser olmuş ve *Seyahatname*'yi kaleme alırken çokça bu eserden istifade etmiştir.

Seyahatname'deki Adı

Celalzâde Salih Çelebi'nin bir telifine ilk olarak *Seyahatname*'nin dördüncü cildinde atıf yapılır. Evliya, Bitlis'te bulunduğu sırada Abdal Han'ın kitaplarının satıldığı bir mezata şahit olmuştur. Bu kitaplardan bazılarının adını *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Dördüncü ciltte verilen bu listedeki kitapların içerisinde *Târîh-i Sâlih Efendi* adında bir kitap bulunur. Bu kitabın müellifi Celalzâde Salih Efendi olmalıdır. Zira listede bu kitaptan hemen sonra *Târîh-i Câmi'u'l-hikâyât* adında bir başka kitabın adı verilir.

Ve Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyaullah min te'lifatı eş-Şeyh Dede Maksud-ı Ahlatî. Ve Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrısî Ve Târîh-i Sâlih Efendi.

[236] Nevzat Erkan, *agt*., s.9.

[237] İ. H. Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan…", s.432.

[238] *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.24.

[239] *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.25.

[240] *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.25-26.

[241] İ. H. Uzunçarşılı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan…", s.432.

[242] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s.111.

[243] Târîh-i Mısr-ı Cedîd s.27-28.

Ve Târîh-i Câmi'u'l-hikâyât.
Ve Târîh-i Mîrhând. *SN.IV*, s.154.

Târîh-i Câmi'u'l-hikâyât, Celalzâde Salih Efendi'nin ömrünün sonlarında Avfî (ö.1232?)'nin *Cevâmiʿu'l-ḥikâyât* adlı Farsça eserine yaptığı *Tercüme-i Cevâmiu'l-hikâyât* adındaki tercüme olmalıdır. Muhtemelen Abdal Han'ın kütüphanesinde bu iki eser aynı müellife ait olduğu ve aynı konuları işledikleri için birlikte duruyorlardı. Satışa götürülmek için sandıklara yerleştirildiklerinde de aynı sıra korunmuş ve mezatta da bu sırayla satılmışlardı. Ancak "Târîh-i Sâlih Efendi" adından bu kitabın Celalzâde Salih Efendi'nin hangi eseri olduğunu anlamak mümkün değildir. Zira müellifin *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den başka *Târîh-i Sultân Süleymân* ve *Hadîkatü's-selâtîn* adında tarih konulu iki eseri daha vardır.[244] Hatta *Târîh-i Sultân Süleymân*'dan çıkarılan bölümler müstakil ciltlerde *Târîh-i Budin*, *Târîh-i Üngürûs*, *Mohaçnâme* ve *Rodos Kal'ası Fetihnâmesi* adlarıyla kütüphanelerde bulunmaktadır.[245] Ancak listede bulunan "Târîh-i Sâlih Efendi" adlı kitabın *Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrısî* adlı kitaptan hemen sonra geldiği görülmektedir. *Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrısî*, Makrîzî'nin Mısır tarihi ve coğrafyası hakkındaki kitabıdır. Kitapların konularına göre sandıklara yerleştirildiğini düşünürsek bu kitaptan hemen sonra gelen "Târîh-i Sâlih Efendi" adlı kitabın *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den başkası olmaması gerekir. Dördüncü ciltteki bu kullanım bir kaynak atfı olmasa da önemlidir. Zira Evliya, isimlerini vermese de Abdal Han'ın mezata çıkarılan kitaplarından birkaçını satın aldığını söylemektedir. Muhtemelen *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* onun bu mezattan satın aldığı kitaplardan biriydi. *Seyahatname*'nin yedinci cildinde de "Celalzâde Salih Çelebi" şeklinde bir atıf bulunmaktadır.

Evsâf-ı pây-i taht-ı şehr-i Almıan-ı menhûs ve dâru'l-tnülk-i çâsâr-ı inpiretor-ı kral-ı Ungurus, ya'nî binâ-yı sûr-ı iistiivâr-ı Sebec, sedd-i Kızılelına-yı hasîn-i kal'a-i Beç
…Tafsil uzre Lem'i Celebi ve Edirneli Mehemmed Celebi ve Celalzade Salih Çelebi tevarihlerinde mufassal yazmışlardır. Bizim yazmamıza ihtiyaç yokdur. Ancak bu hakir Evliya-yı pur-taksir Bec kal'asın gorup temaşa etmemiz sebebiyle ba'zı ahvalatların tahrir etmek iktiza etdi. *SN.VII*, s.96.

Ancak bu atıf *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'i değil Celalzâde Salih'in Sultan Süleyman'ın fetihleri hakkında bilgiler verdiği *Târîh-i Sultân Süleymân* adlı eserini işaret etmektedir. Zira Evliya, Sultan Süleyman'ın Viyana Seferi'nden bahsettikten sonra bu kitaba atıf yapmaktadır. Bunlar dışında *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* adlı esere kaynak olarak ilk kez

[244] Abdülkadir Özcan, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s.53.

[245] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s.112-113; DİA, "Celalzâde Salih Çelebi", s.263.

Seyahatname'nin onuncu cildinde atıf yapılır. Zira onuncu cilt Evliya'nın Mısır seyahatleri hakkında bilgiler içermektedir. Bu ciltte *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* adlı eserin tam adı verilmezken, "Târîh-i İbn Celâl" ve "Müverrih İbn Celâl" şeklinde bir kullanımın tercih edildiği görülmektedir. Evliya'nın çokça istifade ettiği eserleri gizleme gibi usulü olduğundan daha önce bahsetmiştik. Aslında Evliya, kaynak olarak istifade ettiği bu eserinde adını okuyucusuyla paylaşmaktan yana değildir. Zira onuncu cildin mukaddimesinde verdiği kaynakçada *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* yer almaz. Bununla beraber, çokça istifade etmesine rağmen onuncu ciltte bu esere sadece 225. varaktan sonra üç atıf yapmak zorunda kalmıştır. Zorunda kalmış dememizin aslı şudur; bu atıflardan ikisi çelişkili meseleler hakkında ikinci bir rivayeti dile getirmek için derkenar olarak metne dâhil edilmiştir. Ayrıca Evliya, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den aldığı bazı bilgilerin kaynağı olarak da muhayyel kitapları ve istifade etmediği halde kaynak olarak atıf yaptığı gerçek kitapları göstermiştir.

Seyahatname ile Târîh-i Mısr-ı Cedîd'in Karşılaştırılması

Celalzâde Salih Efendi, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'i telif ederken Makrîzî'nin *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye* adlı eserinden çokça istifade etmiştir. Öyle ki Mısır anlatısında Makrîzî'nin şablonunu kullanmıştır. Evliya Çelebi de Celalzâde'den bu şablonu birkaç farkla devralmıştır. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de yer alan başlıkları kendi üslubuna yaklaştırarak *Seyahatname*'ye geçirmiştir. *Seyahatname*'deki Mısır anlatısı tıpkı *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de olduğu gibi tufandan önceki Mısır tarihi hakkında bilgiler verilerek başlar. Evliya burada verdiği bilgileri Celalzâde Salih'in eserinden almıştır. Ancak kaynak olarak onu göstermek yerine Makrîzî'nin *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye*'sini belirtmiştir. Bu bilgileri gerçekten Makrîzî'nin eserinden aldığına okuyucusunu ikna etmek için önce eser hakkında bilgiler vermiştir. Evliya'ya göre bu eser Mısır tarihi için güvenilir (mu'teber) bir kaynaktır. Zira müellifi Makrîzî, lisân-ı İbrî, lisân-ı Süryânî, lisân-ı Kıbtî, lisân-ı Arabî ve lisân-ı Yûnânıyân'da mahir bir kimsedir ve çokça seyahat etmiştir. Evliya'nın Makrîzî hakkında verdiği bu bilgilerin bir gerçekliği yoktur. Celalzâde Salih'in Makrîzî'ye duyduğu hayranlık ve onun eserindeki atıflar Evliya'yı böyle bir düşünceye sevk etmiştir. O, bibliyografik açıdan bilgili gözükmek için kaynak olarak kullanmadığı gerçek kitaplar ve muhayyel kitaplar hakkında böyle yorumlar yapmaktadır. Evliya, her zamanki gibi *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den aldığı anlatıları da özetleyerek ve kendi üslubuna yaklaştırarak *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Bu sebeple anlatıları bölümlere ayırıp Evliya'nın daha az müdahale ettiği kısımları karşılaştırmak daha doğru olacaktır.

SN.X, s.13-14.[246]	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.71
***Tevârîh-i Hıtat-ı Makrızî* mu'teber tevârîhdir. Zîrâ lisân-ı Îbrî'de ve lisân-ı Süryânî'de ve lisân-ı Kıbtî'de ve lisân-ı Arabi'de ve lisân-ı Yûnânıyân'da yed-i tûlâ ve bâzû-yı [Y 5a] tüvânâ sâhibidir. Zîrâ kesret-i seyâhâtde gûyâ Fisagores-i Tevhîdî'dir. Anın kavl-i sahihi üzre ibtidâ Eski Mısır'ı binâ eden hakkında eyle ayân u beyân ve takrîr ü tastîr edüp der ki:** …Mezkûr Nakrâveş-i Mısrâyim'in evlâdlarından Kalîmûn nâmında bir kehene var idi. Ulûm-ı şettâya mâlik idi, hattâ ilim kuvvetiyle Tûfân-ı Nûh ile gazâb-ı Hudâ olacağın bilüp Tûfân'dan evvel dedesi yurdu olan Mısır'ı terk edüp şehr-i Kûfe'de Hazret-i Nûh yanına varup îmânile müşerref olup cümle iyâliyle Irâk vilâyetinde sâkin oldu. Ba'dehu Hazret-i Nûh'un Hâm adlu bir oğlu var idi. Hâm'ın bir oğlu Bayzar idi. Bu Bayzar'a Kalîmûn kâhin kızın verüp Hazret-i Nûh'a kurbiyyet hâsıl etdi. Vakt-i zamân-ı Tûfân ki erişdi Hazret-i Nûh ile gemiye cümle ta'allukâtiyle binüp Tûfân'dan halâs oldu.	Ammā Tūfān-ı Nüh'dan soñra bu vilāyete Mışr didüklerinün aşlı bu oldı ki Nūh Peygāmber 'aleyhi's-seläm zemānında Mışr ḫalkından säbiḳu'ẕ-ẕikr Naḳrävuş el-Cabbār neslinden Kalimün Kāhin adlu bir kāhin-i [E-8b] māhir vardı. Tūfān'dan evvel vilāyet-i Mısr'ı terk idüp Haẕret-i Nüh yanına vardı ki 'lrāk'da olurlar idi. Ehl ü evlādi ve şākirdleri ile anlara imān getürdi. Müslümän oldı ve Haẕret-i Nūh'un Ḥām adlu oğlunuñ Beysar adlu oğlına kızın virdi ve gemiye Nūḥ Peygāmber'le bile girdi.

Târîh-i Mısr-ı Cedîd, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'yi telif ederken çokça istifade ettiği eserlerden biridir. Her iki eser karşılaştırıldığında, Evliya'nın onuncu cildin metnini inşa ederken bu kitaptan çokça istifade ettiği görülmektedir. Ancak *Seyahatname*'nin diğer ciltlerinde de *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den alınan parçalarla karşılaşmak mümkündür. Fakat bu ciltlerde Evliya kaynağını gizli tutar. Celalzâde Salih'in eserinden aldığı anlatıları muhayyel kitaplara isnat eder. Örneğin Evliya, birinci cildi İstanbul'a ayırır ve bu ciltte İstanbul tarihi hakkında bilgiler verir. Roma devri İstanbul'undan bahsederken kurucusu olan I. Konstantin hakkında bilgi vermek ister ve onun Hristiyanlığı kabulü hakkında hem Hristiyan hem de İslam kaynaklarında geçen bir efsanevi anlatıya yer verir. Anlatıya göre I. Konstantin cüzzam hastalığına yakalanır. Tedavisi için hekimlerin önerisiyle meme emen çocukların kanıyla yıkanması gerekir. Tedaviyi kabul eden I. Konstantin son anda vicdana gelir ve kararından vazgeçer. Bunun üzerine rüyasında Hz. İsa'yı görür ve İsa'nın asa darbesiyle sağlığına kavuşur. Böylelikle Mecusi inancından ayrılarak Hristiyanlığı kabul eder. Evliya bu anlatıyı *Târîh-i Yanvan/Tevârîh-i Yûnâniyan* adında Yunanca yazılmış bir kitaptan aldığını iddia eder. Hâlbuki bu anlatı *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den alınmıştır.

SN.I, s.21-22	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s. 387-388
Hikâye: Mecûsî mezhebinden çıkup Mesîh mezhebine girmesinin sebebin Tevârîh-i Yûnâniyan'da eyle tahrîr	…evvel-i emrinde bu da Mecûsî dini üzre idi. Bu da aşlā Naṣārāyı sevmez, anlaruñ [H-

[246] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi X. Kitap* (=*SN.X*), haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

etmişler kim Kostantîn gâyet cimâ' edici idi. Roma şehrinde cüzâm zahmetine mübtelâ olup kaş ve kirpik ve saç ve sakal cümle dökülüp burnunun orta direği düşeyazup Şâm cinine döneyazdı. Cemî'i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp aslâ birisi derdine bir devâ edemeyüp âhir Kostantîn cümlenizi kırarım dedikde bir nâ-hekîm-i mel'ûn Mecûsî, dîn-i İsa'ya hıyâneten eydir: "Ey kıralım, eğer sıhhat istersen bu senin derdine bundan gayrı ilâç yokdur. Evvelâ bir büyük sarnıç havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz emen ma‘sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ'at dur, andan çıkup hammâma gir, kırk gün bu hâl üzre ma‘sûmların kanıyla her gün havzı pür edüp girirsen bu cüzâm zahmetinden halâs olursun" dedikde derhâl {Kostantîn} emr edüp üç bin aded nâ-resîde merdüm-i şîr ma‘sûmları cem‘ edüp cellâdlar havuz kenârında ol ân boğazlamak sadedinde iken üç bin aded ma'sûmların üç bin aded babaları ve üç bin aded anaları ki her biri ciğerpârelerinden ayrılıyor ve on bin aded akrabâ ve ta'allukâtları ile cümle yigirmi bin ciğeri yanmış benî âdem baş açup derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden lisân-ı Yûnânca: “Ey İnpiretore Kostantîn İpol” ya‘nî “Ey pâdişâhlar pâdişâhı Kostantîn Kıral” ve “Ey megalo Hırıstos” ya‘nî “Ey büyük Allâh” ve Latin kavmi olanlar “Boğ çama Kostantîn” ya‘nî “Allâh Kıralı Kostantîn” ve Urum olanlar, “Va pedakimo vandirfa bidemu va mavra matyamu va psiçemu va psihulemu” ya‘nî “Vay oğul vay cânımdan sevgülüm vay iki gözlerim vay (—)” deyü feryâdları evce peyveste olup her biri birer güne girye ve feza' u çeza‘ etdüklerin Kostantîn işidüp “Anpiretor İpol” dedikleri ya'nî “Azîmü'ş-şân pâdişâhlar pâdişâhı” dediklerin kendüye zann edüp ve yigirmi otuz bin benî âdemin feryâd [ü] figânları Kostantîn’e hoş gelmeyüp eydir: “Ben cüzâm marazından ölürsem bana yeğdir. Nitekim bu kadar Hıristiyanlar’ın ya‘nî ümmet-i İsa’nın feryâd [ü] figânların işitmeyem ve bu kadar bin ma‘sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne dökülmeye. Tîz bu kadar ma‘sûmları vâlide ve pederlerine verin, Allâh içün âzâd eyledim, ebeveynleri ba‘de’l-yevm du‘â-yı hayrımda olsun” deyü cümle ma'sûmları vâlideynlerine teslîm etdüklerinde niçesi teslîm-i rûh edüp şâd-merg olayazup cümle ma‘sûmların âbâ ve ecdâdları ve cümle akrabâ ve ta‘allukâtları baş açup yüzlerin rû-yı zemîne sürüp şâdumânlarından bükâ-âlûd olup, “İlâhî pâdişâhımızı bu cüzâm zahmetinden halâs eyle” deyü tazarru‘ [ve] nâlişler edüp gitdiklerinde derhâl Kostantîn’e bir nevm galebe edüp hâb-ı râhata yatdıkda hemân-dem vâkı‘asına Hazret-i İsa girüp eydir: “Yâ Kostantîn, sen ol ma‘sûmlara merhamet edüp bu cüzâm derdin çekmek

157a] dinlerin istemez idi. Aña degin ki Ḥaḳ sübhāne ve te‘ālā aña hidāyet itdi. Bir sebeb ile Ḥażret-i ‘İsā dinine girdi. Müslümān oldı. Zirā ol zamānda din-i ‘İsā henüz mensūḫ değil idi. Anlar da bizüm gibi Müslümanlar idi ve sebebi de bu oldı ki ittifāḳ ḥāşa cüdām marażına mübtelā olup buna ziyāde ġam-nāk oldı. Memleketinde her ne ḳadar ḥaẕıḳ ṭabibler varsa cem‘ eyledi. Cümlesi bir yire gelüp anuñ marażı huṣūṣında ittifāḳla ba‘żı edviye tedbirin eylediler. Ammā bunı isti‘māl itdükten ṣoñra “lazımdur ki bir ṣarnıcuñ içini henüz boġazlanmış tāze emerce oġlancuḳlar ḳanı ile ṭoldururlar ısıcaḳla içine giresiz” didiler. Emr itdi, eṭibbā didükleri gibi ḫalkūn niçe emerce oġlancuḳların cem‘ idüp getürdiler. Anları iḥżār itdükleri gibi kendü de ṭaşra çıkdı ki bu emre ḥāżırlana, heman oġlancuḳlar boġazlanup ḳanları alınduġı gibi ısıcakla içine gire. İttifāḳ ṭaşra çıḳduġı gibi kapusında ol getürdükleri [E-262a] oġlancuḳlaruñ analarınuñ feryādları āvāzın işitdi Anlara raḥm idüp “Her oġlancuġı analu analarına virüñ” diyü emr itdi ve “Bunca nā-ḥak ḳanı dökmekden bu derde ḳatlanmaḳ yiġdür.” didi. Emri üzre ol oġlancuḳları anaları anaları alup yirlü yirine döndüler ve her biri şādmān oldılar. Aḫşam olıcaḳ Ḳosṭanṭın döşegi üzerine gelüp uyıduġı gibi düşinde gördi. Bir pir ẓāhir olup aña düşinde “Çün sen ol oġlancuḳlara ve analarına raḥm itdüñ bu derdi çekmek baña anları öldürmekden yigdür didüñ Ḥaḳ sübḥāne ve te‘ālā da sana raḥm itdi, marażuñdan saña ṣıḥḥat bağışladı. İmān ehlinden Şelbeşter adlu bir kimse vardur. Aña ādem gönder. Senden ḳorḳup gizlenmişdür. Anı bul, getür ve her ne dirse işle ki ṣıḥḥat bulasın” didi Ḳosṭanṭın ḳorḳı ile uyandı. Def‘i ba‘żı kimseler getürdüp Şelbeşter’i ṣorup bildi. Meger Naṣārinüñ bir ulu ‘ālimi ve mu‘teber ruhbanı idi, bi-terāḫi aña gelsün diyü bir ādem gönderdi. Ādemi varduġı gibi ruhbān ḳorḳdı. Kendüyi öldürmek içün ister ṣandı. Zirā Naṣārāyı sevmedügin ve dinlerine buğzı var idügin bilürdi. Be-her hāl pādşāh emridür, ḫāh u nā-ḫāh varan ādemi ile ḫużūrına geldi. Ḳosṭanṭın anı gördügi gibi ḳarşuladı ve ziyāde ‘izzet ü ḥürmet itdi. Oturduḳları gibi vāḳı‘asında gördügin aña ḥikāyet itdi. Ol da aña Naṣāri dinini bir bir beyān eyledi. Ḥażret-i ‘İsa’nuñ ululugını ve ḥaḳ payġāmber

bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı irtikâb etdin. İmdi Allâhu Ta‘âlâ dahi sana rahm edüp bu marazdan halâs oldun” deyüp Hazret-i İsa Kostantîn'in cümle endâmın dest-i şerifiyle sığayup eydir: “Ya Kostantîn sana bu ma‘sûmları kati eyle diyen Mecûsî hukemâları kati eyle” deyüp Hazret-i İsa elindeki asâsıyla Kostantîn’e bir asâ urunca derhâl Kostantîn hâbdan bîdâr olup görse kim cümle vücûdunda cemî‘i illetden bir ilel kalmayup tendürüst olup dürr-i beyz-âsâ olmuş; hemân parmak götürüp; “Lâ ilâhe İllallâh İsa Rûhullâh” deyüp mezheb-i Mecûsî’den dîn-i İsa'ya girmesinin aslı budur. *Târîh-i Yanvan*’da dahi mufassal yazmışdır.	olduġını ve büte ṭapmaġuñ [E-262b] ḍalāletini bidügi üzre söyledi ve ‘ayān eyledi. Bunlar mā-beyninde uzun ḳıṣṣalar geçmişdi. Naṣārā kitāblarında meẕkûrdur. Bāri kendü zemānında ve Dıḳlityanus zemānında esāḳıfe-i Nasārādan memleketden sürilenlere ve [H-157b] ḳaçup ḳorḳusından ṣaḳlananlaruñ cümlesine ādemler gönderüp geregi gibi istimāletler eyledi. Ol dem Ḥaḳ sübḥāne ve te‘ālā aña cüdām marażından şifā erzāni buyurdı.

Anlatılar birbirleriyle karşılaştırıldığında *Târîh-i Mısr-ı Cedîd’*deki anlatının değiştirilerek *Seyahatname*’ye geçirildiği görülecektir. Bu sebeple iki metin arasındaki ilişkiyi tam olarak ortaya çıkarmak için anlatıların olay örgülerini belirleyip bunları da karşılaştıralım.

***Seyahatname*’deki Konstantin anlatısının olay örgüsü.**	***Târîh-i Mısr-ı Cedîd’*deki Konstantin anlatısının olay örgüsü.**
Hristiyan olmadan öncesi Mecusi	Hristiyan olmadan öncesi Mecusi
Cüzzam Hastalığına yakalanması	Cüzzam hastalığına yakalanması
Mecusi hekimin tedavi olarak meme emen çocukların kanıyla yıkanma önerisi.	Hekimlerin bazılarının tedavi olarak meme emen çocukların kanıyla yıkanma önerisi.
Konstantin’in çocukların getirilmesini emretmesi.	Konstantin’in çocukların getirilmesini emretmesi.
Konstantin’in vicdana gelip vazgeçmesi.	Konstantin’in vicdana gelip vazgeçmesi.
Rüyasında, Hz. İsa’yı görmesi ve İsa’nın asa darbesiyle sağlını kavuşması.	Rüyasında, Şelbeşter adlı biriyle görüşmesini öğütleyen bir piri görmesi.
	Konstantin’in Şelbeşter bulmak için adamlar göndermesi.
	Şelbeşter’in bulunması ve Konstantin’in ona rüyasını anlatması.
	Şelbeşter’in Konstantin’e Hristiyanlığı anlatması.
Konstantin’in Hristiyan olması.	Konstantin’in Hristiyan olması ve sağlığına kavuşması.

Her iki anlatıda da I. Konstantin’in Hristiyanlıktan önceki inancı Mecusilik olarak gösterilir. I. Konstantin’in cüzzam hastalığına yakalanmasından, vicdana gelerek çocukları affetmesi olayına kadar anlatılar aynı düzlemde ilerlemektedir. Rüya hadisesine gelindiğinde anlatıların birbirinden ayrıldığı görülecektir. Zira *Seyahatname*’deki anlatıda, I. Konstantin’in rüyasına giren kişinin Hz. İsa olduğu söylenir. Buna karşın *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*’deki anlatıda, I. Konstantin bir pîrin öğüdüyle Şelbeşter adlı kişiyi ulaşır ve onun sayesinde şifa bulur. *Seyahatname*’deki anlatıdaki bu farklılığın sebebi

Evliya'nın Hristiyan azizlerine bir kutsiyet atfetmekten çekinmesidir. Onun bu hassasiyeti başkaca anlatılarda da görülmektedir. Bu yüzden *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki anlatıda yer alan azizlerin yerine Hz. İsa'yı koymuştur. Celalzâde Salih de bu konuda ayıplanacağını düşünmüş olmalı ki "*Zirā ol zamānda din-i 'İsā henüz mensūḫ değil idi. Anlar da bizüm gibi Müslümanlar idi*" sözleriyle bir açıklama yapma ihtiyacı duymuştur. Evliya'nın anlatı üzerinde yaptığı değişikliklere rağmen iki metin arasında benzer ifadeleri bulmak da mümkündür. Örneğin *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki "*...''cüdām marażına mübtelā...*"[247] ifadesi *Seyahatname*'ye "*...cüzâm zahmetine mübtelâ...*" şeklinde geçmiştir. Dahası *Seyahatname*'deki anlatıda, Hz. İsa'nın I. Konstantin'e söyledikleriyle *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de pirin söyledikleri özü itibarıyla aynıdır.

…vâki'asına Hazret-i İsa girüp eydir: "Yâ Kostantîn, sen ol ma'sûmlara merhamet edüp bu cüzâm derdin çekmek bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı irtikâb etdin. İmdi Allâhu Ta'âlâ dahi sana rahm edüp bu marazdan halâs oldun" *SN.I,* s.22.	… düşinde gördi. Bir pir ẓāhir olup aña düşinde "Çün sen ol oġlancuḳlara ve analarına raḥm itdüñ bu derdi çekmek baña anları öldürmekden yigdür didüñ Ḫaḳ sübḥāne ve te'ālā da sana raḥm itdi, marażuñdan saña ṣıḥḥat bağışladı. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.388.

Görüldüğü üzere Evliya *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den aldığı bilgileri önce gerçek bir kitap olan *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye*'ye ardından da muhayyel bir kitap olan *Târîh-i Yanvan*'a isnat etmiştir. Şimdi de onun "Târîh-i İbn Celâl" veya "Müverrih İbn Celâl" şeklinde yaptığı atıflara bakalım. Onuncu ciltte bu şekilde üç atıf bulunmaktadır. Bu atıfların ikisi aynı bilgiyi tekrarlar.

SN.X, s.254-255, 263	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.240.
Temâşâgâh-ı şikârgâh-ı Cebeleyn-i Heremeyn Bi-kavli Târîh-i İbn Celâl ibtidâ bu Heremler dağların binâ eden Kâyin oğlu Hunûh oğlu Mahvîl oğlu Dermeşîl oğlu Berâb binâ etdiğiyçün bu dağlara Heremeyn-i Berâbî derler.	**Bāb-ı Ẕikr-i Berābi-i Mıṣr** …ba'żılar Mıṣr berābisin yapan Ādem-i Nebi 'aleyhi's-selām oġlanlarından Ḳāyın oġlı Ḫanūḫ oġlı Maḫvil oġlı Dermeşil oġlı Berāb'dur, anuñçün bunlara berābi dirler dir ve ba'żılar bunları sābıḳan ẕikr olınan Delūke Ḳarı Mıṣr pādşāhı iken itmişdür dir ve ba'żılar sābıkan ẕikr olınan Tedūre Cādū itmişdür dir.
{Ammâ bi-kavli müverrih İbn Celâl, bu Ehrâm dağlarına lisân-ı Kıptî'de Berâbî derlerdi. Zîrâ iptidâ bu Heremleri binâ eden Kayin oğlu Hanûh oğlu Mahvîl oğlu Dermeşîl oğlu Berâb'dır, anıniçün bu dağlara Berâbî derler. Ba'zılar Delûke avret Fir'avn'dan evvel melike iken ol avret yapdı, zîrâ ol Ferâ'inelerden idi, anıniçün Fir'avn dağları derler. Zîrâ mürûr-ı eyyâm ile Delûke karı neslinden gelen melikler, vâlide-i kadîmimiz binasıdır, [Y 232b] deyü amâr ederlerdi. Andan anlanır kim Delûke avret binâsı ola. Ve ba'zılar Tedûre câdû binâsıdır, derler. Ve Eşmûn ve Etrîb ve Sâ keheneler idi, târihleriyle Ehrâmlarda yatırlar.}	

[247] *Târih-i Mısr Cedîd*, s.371.

Görüldüğü gibi Evliya bu defa çok fazla değişiklik yapmadan ve *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'e atıf yaparak istifade etmiştir. Bunun sebebi alıntı yaptığı bilginin çok fazla değişikliğe imkân vermemesidir. *Seyahatname*'deki üçüncü atıf Mısır'da bulunan bir tılsım hakkındadır. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de de Mısır'da bulunan tılsımlar hakkında pek çok anlatı bulunmaktadır. Evliya bu eserden aldığı tılsım anlatılarını da *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Anlatıya göre, Mısır'ı kum fırtınasından koruyan tılsıma Muhammed Sofî adındaki bir mutaassıp tarafından "Hayvân sûret[i] harâmdır" düşüncesiyle zarar verilir. Bu olayın ardından Mısır'ın bazı yerlerini kum kaplar ve Muhammed Sofî öldürülür.

SN.X, s.265-266.	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.240.
{Ammâ bu tıhsm-ı Bilmîb'i ya'nî kelle-i Ebül-hevl'i bi-kavli Târîh-i İbn Celâl sene 781 (--) târihinde hânkâh-ı Salâhiyye'de sâkin Muhammed Sofî nâm bir muta'assıb, "Hayvân sûret[i] harâmdır" deyü bir gün hâkimden izinsiz Ebülhevl'in ağzın ve burnun Hazret-i Mûsâ kırdığından ziyâde kırarken hikmet-i Hudâ ol gün bir rîh-i akîm esüp Cîze şehri mezra'âtların kuma gark edüp bersîm ve gılâl ekilmez olup derhâl Muhammed Sofî'yi ehâlî-i Cîze hâkime götürüp, "Şehrimizi kum gark etdi", deyü feryâd ederler. Muhammed Sofî'den su'âl oldukda, "Ey vardım, nehy-i münker etdim", dedikde ehl-i Cîze Muhammed Sofî'yi hâkim huzûrunda pâre pâre edüp Ebülhevl yanında defn ederler. Hâlâ Ebülhevl'in temâşâsına gelen bu sofî-i nâ-dürüstün kabrine taş atarlar.}	Hāliyā bu ṣanem Ebu'l-hevl egerçi yirinde kendüsi ṭurur, ammā tāriḫ-i hicretüñ yidi yüz sekseninde Mıṣr'da bir ḳumsi ṣūfi vardi. Adına Şeyh Muhammed dirlerdi. Ḫānḳāh-ı ṣalāḥiyye ṣūfilerindendi. Ṣā'imü'd-dehr [E-179b] kimse idi. Her nerede bir münker nesne görse anı bi-iḫtiyār bozardı. Bege, paşaya ṭanışmazdı. Ol ṣūfi ṣanem Ebu'l-hevl'e daḫi varup yüzüni gözüni bozdı. Şeklini ḥarāb itdi. Ol ḥinde Cize iḳliminden çoḳ yirleri ḳum başdı. Ẕirā'atden ḳaldı. Ol nāḥiye ḫalḳı bunu ol ṣūfinüñ ifsādi ile Ebu'l-hevl ṣüretinüñ fesādından bilürdi.

Bu anlatı da *Seyahatname*'ye değiştirilerek geçirilmiştir. Seyahatname'deki anlatıda ilk dikkat çeken, tılsıma zarar veren Muhammed Sofi'nin doğrudan aktarımlarla konuşturulmasıdır. İlk söylediği şey, "Hayvân sûret[i] harâmdır" sözüdür. Evliya, dördüncü ciltteki bir anlatıda *Şehname*'yi parçalayan Kadızadeliye de "Tasvîr harâmdır."[248] sözünü söyletmiştir. Onun zihninde bu eylemler mutaassıplık alametidir ki Muhammed Sofi ve Kadızadeli bu şekilde itham edilir. Celalzâde Salih ise onu "Ṣā'imü'd-dehr" yani yıl boyunca oruç tutan kişi olarak tanımlamakla yetinir. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki "Bege, paşaya ṭanışmazdı." ifadesinin *Seyahatname*'ye "hâkimden izinsiz" şeklinde geçtiği görülmektedir. Celalzâde Salih, Muhammed Sofi'nin akıbeti hakkında bir bilgi vermez. Bu durum Evliya için kabul edilemezdir. Zira daha önce verdiğimiz birkaç örnekte de olduğu gibi Evliya anlatılardaki belirsizliği yaptığı

[248] *SN.IV*, s.155.

eklemelerle ortadan kaldırır. Bu anlatıda da Muhammed Sofi'yi mahkemeye çıkartır ve ifadesi alındıktan sonra onu Cize halkına parçalatır. Dahası, Muhammed Sofi'nin zarar verdiği tılsımın yanına gömüldüğünü söyler.

Seyahatname'de, Nil Nehri'nde yaşayan hayvanlar hakkında bir bahis vardır. Evliya burada bulunan hayvanları âdeta kelimelerle tasvir eder. Bu hayvanlar içerisinde en çok söz edilen timsahtır. Mısır halkı arasında anlatılan timsahlar hakkındaki efsanelere ve timsah yağının ve etinin faydalarına değinir. *Seyahatname*'deki inanılması güç bu timsah anlatılarının Evliya'nın hayal gücünün mahsulü olduğu düşünülmekteydi. Ancak onuncu ciltteki bu acayip ve garaip anlatıların birçoğunun kaynağı *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'dir. Evliya bu anlatıları kendi müşahedesi gibi okuyucusuna sunar ve herhangi bir kitabi kaynağa atıfta bulunmaz.

SN.X, s.186-187	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.262
el-Faslu's-sâbi‘ ve erba'în Nîl içinde hâsıl olan hayvanâtları ve hâssaların beyân eder Evvelâ Nîl içinde niçe bin elvân mâhîler vardır. Ammâ cümleden timsâh derler bir mehîb ve ziyânkâr hayvândır kim Rûm'da hâsıl olur bir güne kertenkele ve keler ve vezaka ta'bîr ederler üç nev'a hayvânlar var, bu timsâh dahi hemân ayniyle anlara müşâbeheti vardır. Dörd ayağı ve kuyruğu vardır. Lisân-ı Arab'da ana timsâh derler, lisân-ı Fârisîde neheng derler, Türkîde luy derler, lisân-ı Moğolî'de selkun derler, vilâyet-i Nûbe'de vûlî derler, vilâyet-i Ulvî'de şûnşâr derler, mel'ûn mahlûkdur. Ammâ bu timsâhın kaddi on beş arşın tavîl olur. Ve arkası pul pul olup âlet-i harbden tüfeng dahi kâr etmez, illâ koltuğu altı gâyet yumuşakdır, gûyâ kim kulak şahmesi gibi terdir, andan ururlar, yâhûd kellesine dirhemli tüfeng isâbet ederse mürd olur. **Hâssa**: Ve sayyâdlar yağın alup şiddet-i hârda inşânın bedeninde olan sızı yerlerine sürseler bi-emrillâh def‘ olur. Ve cemî'i hayvânâtın alt çenesi oynar, bunun üst çenesi açılır kapanır, alt çenesi aslâ hareket etmez. Ve üst çenesinde altmış dişi vardır, alt çenesinde kırk dişi vardır. Ve alt çenesinde iki uzun dişi vardır, üst çenesinde burnunun delikleri yanında iki delik vardır, ol iki uzun dişler alt çenesinden üst çenesi deliklerinden taşra çıkar. Ammâ hakîr im‘ân-ı nazar ile nazar etdim, küçüklerinde ol dişler yokdur, ammâ büyüklerinde tîğ-ı Dahhâk'dan nişân verir iki büyük dişleri alt çenesi ucundadır. Nîl kenârında koyun kuzu ve	**Bābü Ẕikrü ‘Acā’ibü’n-Nil** …Ve Nil'de olan hayvānāt-i ‘acībenüñ a‘cebi timsāhdur. Keler süretindedür, ammā büyükdür. Gevdesinüñ uzunluġı sekiz arşun ve başınuñ uzunluġı iki arşun timsāh bulınur ve her birinün dört ayaġı vardur ve kuyruġı uzundur, ḳılıç gibidür. İki yanları keskün kemükdür ve arkası ṣırf kemükdür. Çalsalar ḳılıç kār itmez. Aġzı be-gāyet büyükdür. Üst çeñesinde temām altmiş azu dişi ve alt çenesinde kırk azu dişi vardur. Her iki büyük dişinün ortasinda [E-1 54a] dört küşelü bir güccük dişi daḥi olur ki aġzın yumsa anlar birbirine girür. Şöyle ḳapaşur ve yakışur ki dişlerinün arasından su sızmaz ve sā’ir hayvānāt bir nesne çiynese alt çeñesin oynadur üst çeñesi yirinde turur. Timsāh eyle degildür. Belki çiynerken anlaruñ ‘aksidür. Bunun alt çeñesi yirinde turur, Üst çeñesin oynadur ve dili gāyet uzundur. Ādemi ve Ḳoyunı hīç öldürmez yutar. Atı deveyi sā’ir bunlara benzer hayvānātı bulsa mecāl virmez, tutar öldürür ve timsāh Nil'den ve Sind Irmaġı'ndan ġayrı suda olmaz. Ḳaçan sunuñ kenārına bir ādem geldügin görse ṣu içinden siñe siñe gelür, yakin kalduġı gibi oḳ gibi sıçrar, bir sıçrayımda ādemi avlar. Be-gāyet ādem düşmāni ẓālim cānavardur. Ammā dirler ki ṣu içinde olsa ādemi ṭutamaz, belki ‘Arablar ṣuda yüzerken anuñla ṣu içinde muḥkem güreş ṭutarlar, ḳarvaşurlar, anlara żarar idemez. Ayaġı yire ṭayanmayınca ṭutmaġa ḳādir [H-97b] olmaz ve buña Mısr vilāyetinde timsāh ve Nūbe

âdem ve at ve sığır ve deve su içerken sine sine gelüp ibtidâ kuyruğuyla çarpup urduğu hayvânı Nîl'e çeküp âmân vermeyüp götürür, ammâ âdemi koyunu âmân vermeyüp bir demde yudar. Hikmet-i Hudâ dübürü yokdur. Takâzâ-yı hâceti oldukda Nîl'den taşra çıkup cezirelerde deverân eder.	memleketinde varlı ve Nübe'den öte vilāyetlerde şūşār dirler. Be-gāyet kerīhü'l-manẓar ve azġun ḫabīṯ cānavardur, dübüri yokdur. Ḥāşā zibli aġzından gelür. Ekṡeriyyā yidügi ḳarnında ḳurd olur. Ḳarnı ḳurdlanur. Andan incinüp ḳuruya çıḳar, aġzın açar, yatur.

Evliya, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki timsah anlatısı üzerinde birkaç değişiklik yapar. Öncelikle Celalzade Salih, anlatısının sonunda diğer bölgelerde timsaha verilen isimlere değinir. Evliya bunu anlatının başına alır ve timsahın Farsça ve Moğolca isimlerini de ekler. Timsah'ın Farsça, Türkçe ve Moğolca isimlerini Âşık Mehmed'in *Menâzırü'l-avâlim*'inden öğrenmiştir.[249] *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de timsah derisinin sağlamlığını okuyucuya anlatmak için sırtına kılıç işlemediği bilgisi verilir. Evliya, aradaki yüzyıl farkından olsa gerek kılıcı tüfekle değiştirir ve timsahın derisine kurşun işlemediğini söyler. *Seyahatname*'deki anlatıda "*Ve sayyâdlar yağın alup şiddet-i hârda inşânın bedeninde olan sızı yerlerine sürseler bi-emrillâh def' olur.*" şeklindeki ek bilgi de yine *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki başka bir anlatıdan alınarak bu anlatıya eklenmiştir. Anlaşılan "Hassa" başlığı altında, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki timsah etinin ve yağının faydaları hakkındaki anlatıyı buraya eklemek istemiş, sonrasında bundan vazgeçerek timsahın fiziksel özelliklerini anlatmaya devam etmiştir. Zira aynı cildin başka bir sayfasında müstakil olarak timsah eti ve yağının faydaları hakkında bilgi vermiştir. Bununla birlikte, Celalzâde Salih'in anlatısında yer alan timsahların su içerisindeyken insanlara zarar veremediği yönündeki bilgiyi Evliya anlatısına almaz. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de timsahın ağzındaki ve midesindeki atıklarla beslenen bir kuştan da bahsedilir. Bu kuş hakkındaki anlatı *Seyahatname*'de de yer bulur. Ancak Evliya, Celalzâde Salih'in anlatısına yeni betimlemeler ekleyerek timsah ve kuş arasındaki ilişkiyi âdeta kelimelerle tasvir eder.

SN.X, s.187	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.263
Bi-emr-i Hudâ sâhil-i Nîl'de pervâz eder bir nev'a alaca tuyûr vardır, Rûm'da ördek [Y 161a] gibi ayakları kısa minkârlı ve nâhunlu bir kuşdur, hemân hümâvâr pervâz ederken timsâhı cezirelerde görüp karakulak arslan yanına nice gelirse bu kuş dahi timsâhın yanma gelüp bir iki cünbüş ü hareket eder. Bi-emrillâh timsâh ol kuşu görünce safâ eder. Ba'zı timsâhın takâzâ-yı hâceti gelmemişdir,	Ḳudret-i Ḥaḳ'la aña maḫsūs bir ḳuş vardur. Gelür ağzına ḳonar, yidüğü ġıdādan dişleri arasında ḳalanı ve karnından çıḳan kurdlan cümle yir, pāk ider. Timsāh anı yuṭayın diyü aġzın ḳapamaḳ istese Ḥaḳ sübhāne ve te'ālānuñ ḳudretleri ile ol ḳuşuñ başında [E-154b]

[249] "Fârisî'de neheng ve Türkî-i şarkîde lûy Mogolî'de بيلقسون dirler." *Menâzırü'l-avâlim,* III, s.1473.

cezirelerde eşiyle seyrân ederken mezkûr kuşun kamı acı-ğup timsâhın burnun kakalayarak hâh-nâ-hâh tim- sâhın ağzın açdınr. Ba‘zı timsâh kendi açup mezkûr kuş timsâhın ağzından içeri girüp tâ karnına varup muzahrafâtı depe depe eşe eşe emek çeküp mel’û- nun necâsetin ağzına getürdükde hemân timsâh gâr-ı yetîmân misâl ağzın açup cümle muzahrafâtın mezkûr kuş taşra çıkarup timsâh safâ eder. Ol kuş dahi muzahrafâtı içre kurdlar bulup tenâvül edüp def‘-i cû‘ eder. Hem kendüye nafaka hâsıl eder, hem timsâhı sıkletden halâs eder, aceb hikmetdir. Darb-ı meseldir kim saksağan tanayı sevmeğine bitlemez, arkasında kurdun ve okrayasın bulup yemek içün tanayı bitler, dedikleri gibi bu kuş dahi timsâha eyle hizmet eder. Ba‘zı kuş kendüye yarar nevâle bulmayup yine timsâhın karnına girüp bir hayli muzahrafât dahi çıkarır, ammâ timsâh yine yudarken kuşu dahi bile yudar, hemân ol murg timsâhın ağzına gelüp hikmet-i Hudâ kuşun tepesinde bir sivri kemiği vardır, ol kuş darılup timsâhın demâğına ol kuş tepesindeki sivri kemiği birkaç kerre urup timsâh acısından ejder-misâl ağzın açup kuş taşra gider. Bir hikmet-i garîbe ve acîbedir kim dübürü olmayup her timsâha birer huddâm tuyûr ta‘yîn etmişdir. Yef‘alullâhu mâ yeşâu bi-kudretih)	igneden batağan bir kemük vardur, başı ile timsāhun çeñesini ḳaḳar, ol kemük çeñesine batar. Żarūrī aġzın açar, ol ḳuş uçar gider ve timsāh arḳası üzerine gelse kendü kendüden artuḳ dönemez. Zīrā arḳasi yek-pāre kemükdür. Sā’ir ḥayvānāt gibi oñurġası kemükleri añ añ oynar degildür. Hemān bir yaṣṣi kemükden tahta gibidür.

Netice itibarıyla *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, Evliya’nın çokça istifade ettiği eserler arasındadır. *Seyahatname*’nin diğer ciltlerinde de kullanılmakla birlikte, içeriği itibarıyla onuncu cildin metni oluşturulurken istifade edilmiştir. Yani Evliya’nın Mısır hakkında verdiği bilgilerin büyük bir kısmının kaynağı bu eserdir. Buna rağmen Evliya, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*’i kaynak olarak göstermek istememiş ve sadece üç kez atıfta bulunmuştur. Bu atıfların ikisi derkenar olarak metne dâhil edilmiştir. Evliya, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*’den aldığı bilgileri *el-Ḫıṭaṭü’l-Maḳrîziyye* ve muhayyel bir kitap olan *Târîh-i Yanvan*’a isnat etmiştir. Bununla beraber Evliya’nın *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*’den aldığı kısımları mealen aktarma usulüne göre *Seyahatname*’ye geçirdiği görülmüştür.

Hüsnü’l-Mahâdır

Bu eser Süyûtî’nin Mısır tarihi hakkındaki *Ḥüsnü’l-muḥâḍara* adlı eserine yapılan Türkçe manzum bir tercümedir. Müellifi Molla Şihabî adında bir zattır. Kaynaklarda Molla Şihabî’nin *Selimname* müellifi Şükrî-yi Bitlisî (ö.1531?)’nin oğlu olduğu yazmaktadır.[250] Müellif daha çok bizzat katıldığı Yemen Seferi’nin ardından yazdığı

[250] *Künhü’l-ahbâr 4. Rükün*, s.667-668; *SN.IV*, s.154; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, haz. M. A. Yekta Saraç, TÜBA, Ankara 2016, III, s.1014; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s.102; Agâh

Fetihnâme-i Yemen adlı eseriyle bilinmektedir.[251] *Hüsnü'l-Mahâdır*, Süyûtî'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'sının manzum bir özeti niteliğindedir. *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'da olduğu gibi Adem'in yaratılışından başlayarak Mısır tarihi hakkında bilgi verir. Eser; münacaat, dört halife ve devrin padişahı III. Murad'ın övülmesi ile başlar. Ardından Molla Şihabî telif sebebi hakkında bilgi verir. Tarihe ilgili olduğunu ve *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'nın bir Türkçe çevirisinin olmayışının onu böyle bir eseri telif etmeye yönelttiğini söylemektedir. Ardından Tufandan önce sonrası şeklinde Mısır'a hükmedenler, Mısır'daki yapılar, Nil Nehri, tılsımlar, mezarlıklar ve Mısır'ın Müslümanlar tarafından fethi gibi meselelerde bilgiler verilir.[252] Bu eser Evliya'nın Mısır hakkında bilgi verirken istifade ettiği kaynaklardan biridir.

Seyahatname'deki Adı

Hüsnü'l-Mahâdır ilk olarak *Seyahatname*'nin dördüncü cildinde karşımıza çıkmaktadır. Şihabî'nin bu eseri Abdal Han'ın satışa çıkarılan kitapları arasında "*Târîh-i Mısr-ı Cedîd* li-Şihâbî Çelebi" adıyla yer almaktadır.[253] Bir çalışmada bu eserin Mahmud bin Abdullah bin Mehmed Bağdadi'nin *Târîh-i Mısr* olduğu söylenmişse de doğru değildir.[254] Evliya *Hüsnü'l-Mahâdır* hakkında yeterli bilgiye sahiptir. Onun Suyûtî'nin Ḥüsnü'l-muḥâḍara'sına yapılan manzum bir tercüme olduğunu söyler. Evliya'nın kitaplar hakkında yaptığı değerlendirmeler çoğu zaman gerçekten uzak övgülerden ibarettir. Ancak Şihâbî'nin eseri hakkında yaptığı değerlendirmeler onun bu kitaptan gerçekten istifade ettiğini gösteren bir delil olarak görülebilir. Zira Evliya kitabın içeriğine de hâkimdir. Hz. Âdem'den Hz. Ömer'e değin Mısır tarihi hakkında bilgi veren mu'teber bir eser olduğunu söylemektedir. Ayrıca Şihabî'nin Şükrî-yi Bitlisî'nin oğlu olduğundan da haberdardır.[255] Evliya dördüncü ciltte bu eseri "*Târîh-i Mısr*" olarak isimlendirse de ona kaynak olarak atıf yapacağı zaman müelliflerin adı ve kitabın konusu arasında Farsça bir izafetle nitelemeyi tercih etmektedir. Bu bakımdan Şihabî'nin *Hüsnü'l-Mahâdır*'ına *Seyahatname*'de kaynak olarak "Târîh-i Şehâbî Çelebi", "Tevârîh-i Şehâbî" ve "Târîh-i Şihâbî" şeklinde atıf yapıldığı görülmektedir. Târîh-i Şehâbî Çelebi, sadece

---

Sırrı Levend, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, TTK, Ankara 1956, s.83; Abdülkadir Özcan, "Şükrî-yi Bitlisî", *DİA*, XXXIX, s.255.

[251] *Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, s.668

[252] *Şihâbî'nin Hüsnü'l-mahâdır'ı (İnceleme-Metin),* haz. Onur Balcı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2015, s.42.

[253] *SN.IV*, s.154.

[254] Fikret Sarıcaoğlu, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin kaynakları: Türkçe tarihler", s.31.

[255] *SN.IV*, s.154.

Seyahatname'nin onuncu cildinde kullanılır. Onuncu cildin mukaddimesinde verilen kaynakçada "Târîh-i Şehâbî Çelebi" adıyla yer almaktadır. Evliya bu kitaptan istifade ettiği kısımların hepsini göstermez. Bu bakımdan onuncu ciltte *Hüsnü'l-Mahâdır*'a kaynak olarak sadece dört kez atıf yapılır.

Seyahatname ile Hüsnü'l-Mahâdır'ın Karşılaştırılması

Evliya'nın *Hüsnü'l-Mahâdır* hakkında yaptığı değerlendirmeler bu esere hâkim olduğunu göstermektedir. Eserin manzum bir yapıya sahip olması da Evliya'nın ona ilgi duymasını sağlayan nedenlerden biridir. Öyle ki *Hüsnü'l-Mahâdır*'ı "vâcibü'l-kırâ'at" olarak görmektedir. Evliya'nın böylesine ilgi duyduğu eser ile *Seyahatname* arasındaki ilişkiyi örneklerle kanıtlamak oldukça zordur. Zira *Hüsnü'l-Mahâdır*'ın manzum yapısı bu işi zorlaştırmaktadır. Buna rağmen göstereceğimiz birkaç örnek, eserler arasındaki ilişkiyi delillendirmek için yeterli olacaktır. Evliya, "Ve mine'l-acâyibü'l-garâyibden cebel-i Herâmân" şeklinde bir başlık açar ve bu başlık altında Mısır piramitleri hakkında bilgi verir. Burada verilen bilgilerin büyük bir kısmı *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den alınmıştır. Ancak Evliya, Celalzâde Salih ve Şihabî'nin piramitleri inşa ettiren kişi hakkında farklı bilgiler verdiğini fark eder. Bu durumda derkenarda, "Târîh-i Şihâbî" şeklinde bir atıfta bulunarak *Hüsnü'l-Mahâdır*'da verilen bilgileri kaydeder.

SN.X, s.263	*Hüsnü'l-Mahâdır*, s.120
{Ammâ bi-kavli Târîh-i Şihâbî Tûfân'dan evvel bu Ehramları binâ eden evvelâ Sûrîke bin Şehlûk bin Şerbâk bin Tûmîdûn bin Tedersân bin Hûsâl melikler yapmışdır.}	Ecel ḥaşlı mı ḳaldı ḫāke pā-māl Melik oldı gelüp bu mülke Havṣāl Selefden böyle gelmiş vecḥ-i meşrūḥ Bunuñ devrinde gelmiş ḥazret-i Nūḥ Vü ba'd-ı Tedrisān geldi maḳāma Ki Havṣāl oġlıdur ḥükm etdi 'āma Anuñ ardınca Şeryāḳıňdur afāḳ Vü ṣonra geldi Şehlük ibni Şeryāḳ Çü yüz Şehlūḳa dutdı cümle maḥlūḳ Geçüp ol geldi Sûrid ibni Şehlūḳ Ḫarāc-ı Mışrı bu etdi cibâya Bu Avc ehrāma el urdı binâya

Her iki eserde verilen bilgilerin örtüştüğü görülmektedir. Ancak manzum bir eserle mensur bir eseri karşılaştırmanın güçlüğünü ortadan kaldırmak adına Evliya'nın verdiği silsile ile Şihabî'nin verdiği silsileyi karşılaştıralım.

***Seyahatname*'ye Göre Piramidi İnşa Edenin Silsilesi**	***Hüsnü'l-Mahâdır*'a Göre Piramidi İnşa Edenin Silsilesi**
Hûsâl	Havṣāl
Tedersân	Tedrisān
Tûmîdûn	
Şerbâk	Şeryāḳ
Şehlûk	Şehlūḳ
Sûrîke	Sûrid

Silsileleri karşılaştırdığımızda, isimlerin biri hariç geri kalanının aynı olduğu; ancak transkripsiyon nedeniyle yazılışlarında farklar olduğu görülecektir. Sadece Evliya'nın verdiği silsilede yer alan "Tûmîdûn" adlı kişi *Hüsnü'l-Mahâdır*'da bulunmaz. Transkripsiyon sırasında bir beyit atlama ihtimalini göz önüne alarak *Hüsnü'l-Mahâdır*'ın yazma nüshası kontrol edildiyse de bu isme rastlanmamıştır.[256] Muhtemelen Evliya, *Hüsnü'l-Mahâdır*'ın şu an mevcut olmayan veya bizim tespit edemediğimiz bir nüshasını kullanmıştı.

Evliya'nın Şihabî'nin eserinden alıntıladığı bir başka kısım Melik Kâşim ibn Ma'dân hakkındadır. Bu kişinin hükümdarlık yaptığı zaman, hükümdarlık süresi ve ölümü hakkındaki bilgileri *Hüsnü'l-Mahâdır*'dan almıştır.

SN.X, s.511	*Hüsnü'l-Mahâdır*, s.140
Andan Kâşim ibn Ma'dân melik olup bi-kavli Tevârîh-i Şehâbî. Fir'avn-ı Mûsâ bin asrında geldi ve dörd yüz sene mu'ammer olup…	Anuñ ardunca Kāşım ibni Me'dān Ḳatı cebbār idi o ehl-i 'işyān Gelüp bu mülk-i Mışra oldı mālik Aña daḫı ecel tiz oldı hālik Gelüpdür ba'de Fir'avun-ı Mūsā Aña çoḳ eyledi Mūsā merāsā Kelamullah müdārā eyledükce Müdārā birle aña söyledükce O cāhil artırurdı kibriyāsın Ḳomazdı İblis-veş kibr ü riyasın Anuñ meşhūr durur ḳabḥı ināma Taḥammül eylemez nāmına nāma Didi dört yüz yıl oldı 'ām-ı 'ömri Bu 'ömr içinde nāfiẕ oldı emri

[256] Kütahya Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi, Demirbaş no: B024553, Yer Bilgisi: Yazma 0365 k.1 (Hüsnü'l-muhadara fi ahbari Mısr ve'l-Kahire tercümesi), vr.20b.

Görüldüğü üzere, Evliya'nın Kâşim ibn Ma'dân hakkında verdiği bilgilerin kaynağı *Hüsnü'l-Mahâdır*'dır. *Seyahatname* ile *Hüsnü'l-Mahâdır* arasındaki ilişkiyi tespit etmek zor olsa da her iki eser karşılaştırıldığında Evliya'nın bu eserden çokça istifade ettiği görülmüştür. *Seyahatname*'de Kâşim ibn Ma'dân anlatısından hemen önce, "Zikr-i vefât-ı Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk Melik aleyhi's-selâm" şeklinde bir başlık altında Hz. Yusuf'un ölümü hakkında uzunca bilgi verilir. Evliya'nın burada verdiği bilgiler, Şihabî'nin "Ẕikr-i vefat-ı Ḥażret-i Yūsuf 'aliyhi's-selām" başlığı altında verilen beyitlerin nesre dönüştürülmüş halidir. Ancak bu anlatıda *Hüsnü'l-Mahâdır* kaynak olarak gösterilmez.

SN.X, s.511	*Hüsnü'l-Mahâdır*, s.138-139
Zikr-i vefât-ı Hazret-i Yûsuf-ı Sıddîk Melik aleyhi's-selâm Melik Reyyân dahi Mısır'da fevt olup oğlu Dârim, İsvân diyârında melik idi, ammâ Hazret-i Yûsuf'a îmân getürüp Yûsuf Nebî'nin taht-ı hükümetinde idi. Hazret-i Yûsuf cihângîr melik olup niçe sene serîr-i saltanatda nübüvvet ile ber-karâr olup anlar dahi civâr-ı rahmete karîb oldukları mahalde karındaşlarına ve Melik Dârim ibn Reyyân'a ve sâ'ir erbâb-ı dîvân zevî'l-ukûl olan insâna vasıyyet edüp buyururlar kim: "Benim fevtimden sonra Benî Îsrâ'îl kavmi içre benim na'şım içün azîm fetret ve vâfir ulu ceng [ü] cidâl olur. Beni gasl etdükden sonra vücûdum bir metin tuc sandûka içine koyup muhkem berk edüp Mısır'ın mukâbelesinde Heremeyn dağları önünde Nîl içine ilkâ edün. Zamân ola benim sâhibim vardır" deyü vasıyyet edüp rûh-ı pür-fütûhları civâr-ı rahmete vâsıl olup Dârim ibn Reyyân ve Hazret-i Yûsuf birâderleri vasıyyet-i Yûsuf üzre bir tuc sandûka defn edüp mahall-i ma'hûdda Nîl'e bırağırlar.	… Vaṣiyyet eyledi Ṣıddıḳa muḥkem Beni defn itme bunda dimiş ol dem Cebel-i Cirūna irsāl it 'iẓām Çü medfūn anda ecdād-ı 'ižām Vaṣiyyet-i mūcibi etdi Yūsuf Cebel-i Cirūna ṣaldı bi-tevaḳḳuf **Ẕikr-i vefat-ı Ḥażret-i Yūsuf 'aliyhi's-selām** Dimiş ibn Lehi'a vü ibni Ḫālid Ḳaçan ḳavt oldı o Reyyān-ı ḥācid Yerine geçdi anuñ oġlı Dārem Bunuñ vaḳtinde Śıddıḳ-i mükārrem Bu fāniden beḳāya ḳıldı rıḥlet Mekān oldı revān cāyine cennet Muḥaddiṣden dimiş Ḥarb oġlı Semāk Ki ehl-i 'ilmdür ol ṣāḥib-i idrāk Anı defn eylediler cenb-i Nile O semtiñ ḫiżbine düşdi vesile O bir cānib ḳalupdur ceẕb u yābis Tedārik eyleyüp cem'-i mühendis Demirden düzdiler ṣandıḳ-ı muḥkem 'İẓāmın ḳodılar Ṣıddıḳın ol dem Ṣu ortasında dikdiler 'umūdı Berāber oldı her semtiñ ḥudūdı Demir zincirile ṣanduḳ olup bend 'Umūda oldı Nil içinde piyvend …

Evliya, *Hüsnü'l-Mahâdır*'daki anlatıya doğrudan aktarımlar ekleyerek *Seyahatname*'ye geçirmiştir. İki anlatı arasında birkaç fark olsa da olay örgüleri itibarıyla aynıdır. Sadece Şihabî'nin metninin manzum olması hasebiyle muğlak kalan kısımların *Seyahatname*'deki anlatı da netleştiği görülmektedir. Örneğin *Hüsnü'l-Mahâdır*'daki anlatıda, Hz. Yusuf'un ölümünün ardından naaşına yapılacak işlemleri kimin üstleneceği belli değildir. *Seyahatname*'de ise Hz. Yusuf'un ölmeden önce Melik Dârim ibn Reyyân ve dîvânında bulunan diğer kişilere vasiyet ettiği söylenir. Bunun dışında, Şihabî'nin anlatısında Hz. Yusuf'un naaşının demir sandığa konulduğu söylenirken, *Seyahatname*'deki anlatıda Evliya'nın tasarrufuyla tunç sandığa dönüştüğü görülmektedir.

Evliya'nın *Hüsnü'l-Mahâdır*'a yaptığı atıflardan ikisi karşılıksızdır. Her ne kadar bazı kısımları Evliya, Şihabî'nin eserinden aldığını iddia etse de bu kısımlar *Hüsnü'l-Mahâdır*'da bulunmaz. Örneğin Evliya, I. Selim'in Mısır Seferi hakkında bilgi verdiği bir yerde *Hüsnü'l-Mahâdır*'a kaynak olarak atıfta bulunur.

> Netîce bi-kavli Tevârîh-i Şehâbî sâ'ir haşerâtından gayrı iki kerre yüz bin kılıca gelür müsellah asker ile Selîm Şâh'ı Merc-i Dâbık'da karşuladı, ammâ âl-i Osmân cümle seksen yedi bin idi. *SN.X*, s.64.

Hâlbuki *Hüsnü'l-Mahâdır*'da bu bilgiler yer almaz. Oysaki Evliya, bu eserin içeriğine hâkimdir. Sehven böyle bir atıfta bulunması beklenemez. Mısır Seferi hakkındaki bu derleme bilgiyi bir kaynağa dayandırmak için *Hüsnü'l-Mahâdır*'ı kullanmış olmalıdır.

Netice itibarıyla, Şihabî'nin *Hüsnü'l-Mahâdır*'ı Evliya'nın *Seyahatname*'nin onuncu cildini ihdas ederken sıklıkla başvurduğu kaynaklardan biridir. Bu atıflar, "Târîh-i Şehâbî Çelebi", "Tevârîh-i Şehâbî" ve "Târîh-i Şihâbî" şeklindedir. Özellikle Mısır'a hükmeden kişiler ve Mısır'daki bazı yapıların banileri hakkındaki bilgilerin kaynağı bu eserdir. Ancak söz konusu eser manzum olduğundan, mensur bir eser olan *Seyahatname* ile karşılaştırılmasında zorluklar yaşanmaktadır. Yine de tespit edebildiğimiz ortak anlatılar üzerinden her iki eseri karşılaştırdığımızda, Evliya'nın Şihabî'deki anlatılarda muğlak kalan yerlere eklemeler yaparak *Seyahatname*'ye geçirdiği görülmüştür. Ayrıca anlatıyı kendi üslubuna yaklaştırmak için doğrudan aktarımlara da başvurmuştur.

Zeyl-i Şakâyık

Bir âlim ve şair olan Nev'îzâde Atâyî (ö.1635), Üsküp kadısı iken Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö.1561)'nin Arapça olarak telif ettiği *eş-Şaḳâ'iḳu'n-nuʿmâniyye* adlı eserine Türkçe bir zeyl yazmıştır.[257] Ancak Atâyî, bu aşamada *eş-Şaḳâ'iḳu'n-nuʿmâniyye*'nin Arapça nüshasından değil Mecdî Mehmed Efendi'inin tercümesinden istifade etmiştir.[258] 1632 yılında yazımına başlanan eser 1634 yılında tamamlanmıştır. Atâyî'nin menakıpnamelere, tarih ve siyer kitaplarına ilgisi ve çevresinin yönlendirmesi sayesinde ortaya çıkan eser, *Zeyl-i Şakâyık* veya *Zeyl-i Atâî* adıyla bilinmektedir.[259] Atâyî, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin bıraktığı 1558 yılından 1634 yılına değin vefat eden ulema, meşayih ve şairler hakkında biyografik bilgileri sekiz tabaka altında incelemektedir.[260] *eş-Şaḳâ'iḳu'n-nuʿmâniyye* adlı eserde olduğu gibi her bir tabaka bir padişah dönemini işaret etmektedir. Tabakaların başlangıcında ilgili padişahların hayatları hakkında da kısa bilgiler verilir. Her bir tabaka altında, hakkında bilgi verilen kişiler ölüm tarihlerine göre sıralanmıştır. *Zeyl-i Şakâyık*'tan önce kaleme alınan eserlerde ulema ve meşayih tek bir başlık altında birleştirilirken, bu eserde ayrı başlıklar altında toplanmıştır.[261] Tabakaların sonunda "Âhir-i Vefeyât" bölümünde tafsilatlı tarihî bilgiler de verilmiştir. Bu açıdan *Şakā'iku'n-nu'mâniyye* geleneğinde *Zeyl-i Şakâyık* bir ilki yerine getirmiştir.[262] Eser 1135 hâl tercemesi ihtiva etmektedir.[263] Bu sayı onu kendi devrindeki en hacimli *eş-Şaḳâ'iḳu'n-nuʿmâniyye* zeyli yapmıştır. *Zeyl-i Şakâyık*'ın bu yönü onu Osmanlı müellifleri açısından önemli bir kaynak hâline getirmiştir. Bu müellifler arasında Evliya Çelebi de bulunmaktadır.

Seyahatname'deki Adı

Zeyl-i Şakâyık, Seyahatname metni inşa edilirken çokça istifade edilen eserlerden biridir. *Seyahatname*'nin birinci cildinin kaynakları hakkında yapılan çalışmada bu eser "*Seyahatname*'de zikr edilmediği halde Evliya Çelebi'nin istifade ettiği eserler" başlığı

---

[257] Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemâl Kurnaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s.92; Haluk İpekten, "Atâî, Nev'îzâde", *DİA*, IV, s.42.

[258] *Nev'îzâde Atâyî, Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli I-II,* haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017, I, s.38; Abdülkadir Karahan, "Nev'îzâde Atâ'î", *İA*, IX, s.227.

[259] Zahir Sıtkı Güvenli, "Hadâik-al-Hakaik fi Tekmile-t-al-Şakaik", *Yeni Türk Mecmuası*, 66, (1938), s.214.

[260] Haluk İpekten, agm., s.42; Zahir Sıtkı Güvenli, agm., s.2015; *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, I, s.38.

[261] *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, I, s.70.

[262] *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik,* I, s.71.

[263] *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, I, s.38.

altında incelenmiştir.[264] Oysaki Evliya, *Seyahatname*'de Atâyî'ye ait olan ve içinde adının geçtiği tarih manzumelerine yer vermiştir. Eren, bu şekildeki atıfların birinden haberdar olsa da bunu kaynak atfı olarak değerlendirmez.[265] Ancak Evliya açık bir şekilde "güft-i Atâyî Çelebi" veya "*Târîh-i* Atâyî Çelebi" şeklinde manzumeler üzerinden kaynağını belirtmektedir.

Ve def'â târîh-i güft-i Atâyî Çelebi, *Biri kalkup dedi ol dem târîh* *Fevtine hayf ibn-i Bektute* Sene 983. *SN.I,* s.243.	Târîh-i Atâyî Çelebi: Yakdı derûnu dâğ-ı firâkı Rızâyî'nin Yaş dökmeğile olmadı hâsıl firâğ-ı dil. *SN.X*, s.309.

Seyahatname'de bir esere kaynak olarak atıf yapılırken genellikle "bi-kavli" ve "nakl-i" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Evliya'nın bu ifadeleri kullanmadan da bir eseri kaynak olarak işaret ettiğini gösteren örnekler mevcuttur. Kanaatimizce *Seyahatname*'de "Atâyî" ve Atâyî Çelebi" şeklinde manzumelerden önce veya manzumenin içerisinde yer alan atıflar *Zeyl-i Şakâyık*'ı kaynak olarak işaret etmektedir. Bu bakımdan *Zeyl-i Şakâyık*'ı "İstifade Ederek Yapılan Atıflar" başlığı altında değerlendirmek daha doğru olacaktır. Ancak Evliya, diğer eserlerde olduğu gibi *Zeyl-i Şakâyık*'tan aldığı kısımların tümünü göstermek istememiştir. Zira *Zeyl-i Şakâyık*'a *Seyahatname*'nin birinci, dokuzuncu ve onuncu ciltlerinde olmak üzere toplamda beş kez atıf yapılmıştır.

Grafik 2.4

Ciltlere Göre *Zeyl-i Şakâyık*'a Yapılan Atıf Sayısı

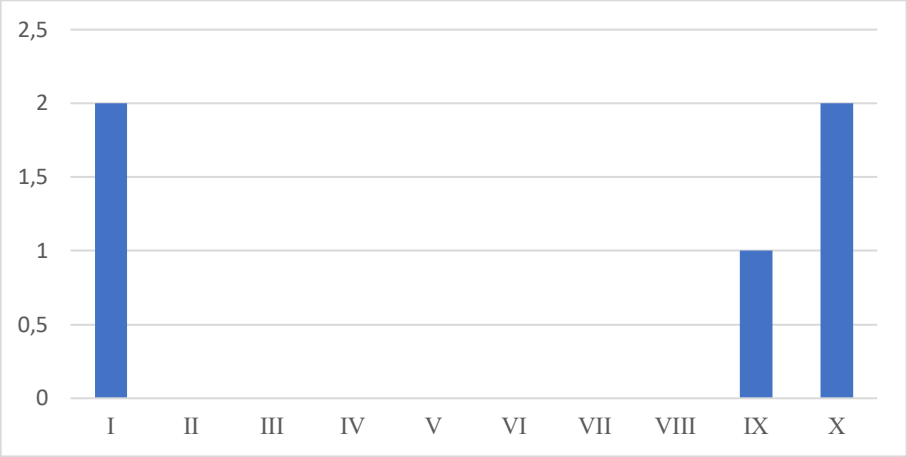

[264] Meşkure Eren, *age.*, s.83.

[265] Meşkure Eren, *age.*, s.84.

*Zeyl-i Şakâyık'*a kaynak gösterilmeden yapılan atıflar da mevcuttur. Evliya, birinci ciltte Nev'îzâde Atâyî hakkında bir cümlelik bilgi verir. Onun *Zeyl-i Şakâyık* sahibi müverrih-i âlem olduğunu söyler.

> Atâyî Çelebi, musannif ü mü'ellif, Zeyl-i Şakayık sâhibi müverrih-i âlem çelebidir. *SN.I,* s.359.

Bu şekilde bir başka atıf da dördüncü ciltte bulunur. Dördüncü ciltte, Abdal Han'ın satışa çıkarılan kitapları arasında *Zeyl-i Şakâyık* da vardır ve bu vesileyle bir kez daha kaynak gösterilmeksizin zikredilir.

Seyahatname ile Zeyl-i Şakâyık'ın Karşılaştırılması

Atâyî biyografik bilgi verirken belirli bir taslak kullanır. Buna göre, ilk olarak kişilerin adı, doğum yeri ve biliniyorsa doğum tarihleri verilir. Ardından kişinin aldığı eğitimler, görev yerleri ve eserlerine değinilir. Son olarak kişinin ölüm tarihi, ölüm şekli ve defnedildiği yer hakkında bilgi verilir.[266] Bunlara ek olarak da kişinin ölüm tarihi hakkında düşülmüş bir tarih manzumesi varsa biyografisine eklenir. Eğer kişi bir şairse onun eserinden alınan beyitler de gösterilir. Atâyî'nin *Şakâ'iku'n-nu'mâniyye* geleneğinden öğrendiği bu şablon *Seyahatname*'de de görülür. Ancak Evliya'nın anlatıları özetleme gibi bir yöntemi olduğundan bazı kişilerin sadece nereli oldukları, ölüm tarihleri, defnedildikleri yere dair bilgiler ve tarih manzumelerinin sadece *Seyahatname*'ye geçirildiği görülmektedir. *Zeyl-i Şakâyık*, Evliya'nın *Seyahatname*'yi kaleme alırken sıkça başvurduğu bir kitaptır. Hatta seyahatleri sırasında yanında gezdiği kitaplardan biri bu eser olmalıdır. Zira Evliya, yaptığı bazı mezar ziyaretleri sırasında verdiği bilgilerin kaynağı da *Zeyl-i Şakâyık*'tır. O, Osmanlı padişahları hakkında bilgi verirken Gelibolulu Âli'nin şablonunu kullanır. Buna göre, ilgili padişahın devrinde yaşamış önemli kişiler için de ayrı başlıklar açar. Ancak *Künhü'l-ahbâr* 17. yüzyıla dair bilgi ihtiva etmediği için bu eksiğini *Peçevî Tarihi* ve *Zeyl-i Şakâyık* ile tamamlar. Sultan I. Ahmed devrinde yaşamış önemli kişiler hakkındaki bilgileri bu eser sayesinde öğrenir. Ancak *Zeyl-i Şakâyık*'taki bir varaklık bilgi birkaç cümle ile *Seyahatname*'ye geçirilir. Örneğin el-Mevlâ Müftî Mustafâ Efendi ibn Alî hakkında *Zeyl-i Şakâyık*'ta bir varaklık uzunca bilgi verilir. Evliya, sadece bu zatın lakabı, doğum ve ölüm tarihi ve defnedildiği yer hakkında bilgi vermekle yetinir.

[266] *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, I, s.73.

SN.I, s.179	*Zeyl-i Şakâyık*, II, s.1342-1346
el-Mevlâ Müftî Mustafâ Efendi ibn Alî: Sarıgürzzâde kayını demeğile meşhûr idi. Târîh-i vilâdeti: *Hayru 'l-benîn.* Sene (---). Târîh-i mevti: *Çeküp Câmî mey-i mevti demiş âh eyleyüp târîh* *Benim fülk-i vücûdum rüzgârı geldi yaprakdan.* Sene (---). Ve Tırhala kurbünde kasaba-i Fenâr'da tilmîzi olan {Şeyh} Habîb Efendi Müftî Mustafâ Efendi fevtini istimâ‘ edüp bu güne târîh demişdir: *Küntü ed'û lehu bi-enne lehu* *İndenâ rabbe Cenneti'l-me'vâ* *Hâtifün kâle fîhi târîhen* *Edhalallâhu rûhahu fîhâ.* Sene (---) Sultân Mehemmed câmi‘inin haremine muttasıl hânelerinin mukâbilinde medfûnlardır. Rahmetullâhi aleyh.	**el-Mevlā el-Fāżıl Muṣṭafā bin ‘Alī (Müftī Muṣṭafā Efendi [Ebü’l-meyāmin])** ...Ebyāt-ı belāġat-ittişāfı kitābe-i bāb-ı evṣāfı olan şeyḫü’l-islām, rüknü’l-‘u lemā’i’l-a‘lām “Ṣarı Gürz-zāde Ḳayını” dimekle şöhret-şi‘ār, fāżıl-ı nāmdārdur. Ṭoḳuz yüz elli üç tārīḫinde [310b] ‘ālem-i ervāḥdan mülk-i eşbāḥa hicret ve mişāl-i āftāb-ı ‘ālem-tāb nūr-baḫş-ı hilāl-i mehd-i ‘izzet olup “Ḫayrü’l-benīn” tārīḫ-i vilādeti vāḳi‘ olmış idi… Bu bābda Fā’izī Çelebi dimişdür: Ḳıṭ‘a *Vücūdı fülkin ol müftī-i devrān yapraḳ içmekle* *‘Adem baḥrına ṣalduḳda kefenden eyleyüp yelken* *Çeküp cām-ı mey-i mevti dimiş āh eyleyüp tārīḫ* *Benüm fülk-i vücūdum rūzgārı geldi yapraḳdan* … Tilmīẕ-i ḫāṣṣı olup ḥālā ḳaṣaba-i Fenār’da şeyḫ olan Ḥabīb Efendi bu güne tārīḫ-perdāz olmış idi: كنت أدعو له بأن له عند بريه جنة المأوى هاتف قل فيه تربخا ادخل الله روحه فيها Cāmi‘-i Şerīf-i Sulṭān Meḥemmed Ḫān’un ḥarem-i İrem-nişānına muttaṣıl ḫānelerine muḳābil maḥalde medfūndur.

Evliya, *Seyahatname*’nin birinci cildinde uzunca bir başlık atar ve İstanbul’un içinde ve dışında defnedilmiş, II. Mehmed devrinden kendi zamanına kadar gelen önemli kişiler hakkında bilgi vermek ister.

İki yüz otuz birinci fasıl Belde-i Tayyibe'nin enderûn [u] bîrûnunda medfûn olan kibâr-ı evliyâü'l-ârifîn ve asfıyâü'l-vâsilîn, *haccallâhu ale'l-âlemîn, radıyallâhu Ta'âlâ anhüm ecma'în ve kaddesenallâhu bi-sırrıhi'l-mübîn ista'antü billâhi ve bihi'l-avnü'l-mübîn* **hazretlerinin mümkün olduğu mertebe ziyâretlerinin ve müte‘addid kümmelîn ve fuzalâü'd-dehrden olan şeyhülislâmları ve ulemâ ve sulehâları ve meşâhîr mollâları ve hâl sâhibi meşâyihleri ziyâret edüp târihleri ve âsâr-ı binâları ve medfûn oldukları semtleri ile ayân u beyân olunur** *Ve bihi nesta‘în. SN.I,* s.174.

Başlıktaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Evliya, bu kişilerin mezarlarını ziyaret ettiğini ve mezar kitabelerini ve medfun oldukları semtler hakkındaki bilgileri bu sayede öğrendiğini söyler. Evliya, bu başlık altında verdiği biyografik bilgileri ve mezar kitabelerinin büyük bir kısmını *Zeyl-i Şakâyık*’tan almış; ancak kişileri kabirlerinin ziyaret sırasına göre *Seyahatname*’ye geçirmiştir. Buradaki anlatılar da yine özetlenerek *Seyahatname*’ye geçirilmiştir.

SN.I, s.175	*Zeyl-i Şakâyık*, II, s.1533-1534
eş-Şeyh Ramazân Efendi: Karahisârî'dir, tarîk-i Halvetî'de Muhyiddîn Efendi halîfesidir. İslâmbol'a geldikde Bezâsten Kethudâsı Hâce Husrev bunlara bir tekye ve bir câmi' binâ eyleyüp kapusu üzre târîhi: *Seyr edüp anı Sâ'î-i Dâ'î* *Dedi târîh ka'betü'l-uşşâk.* Sene (---). Bu âsitânede niçe bin âdemi irşâd edüp âzim-i dârü's-selâm olup intikâline târîh: *Hâşimî dedi geçdi Şeyh bugün.* Sene 1025. Yerlerine veled-i necîbi Abdülhalîm Efendi seccâde-nişîn oldu.	**eş-Şeyẖ Ramażān (Ḳaraḥişārī Ramażān Efendi)** Belde-i Ḳaraḥişār 'dan mānend-i süveydā hüveydā ve miδāl-i hilāl-i rūze ṭāli' ü peydā olup meşā'iẖ-ı ṭarīḳ-ı Ḫalvetiyye 'den Muḥyi'ddīn Efendi āstānesin tekyegāh ve tekmīl-i sülūk-i seyr-i ila'llāh eyleyüp ṭoḳuz yüz ṭoḳsan dört sene sinde ẖilāfetle İstanbul 'a geldüklerinde bezzāsistān ketẖudāsı olan Ḫ˘āce Ḫus rev bunlar şevḳına cāmi' u ẖānḳāh-ı [368b] nev binā eyleyüp "Bāzirgān Tek yesi " dimekle meşhūr ve bu tārīẖ-i mu'teber kitābe-i bābında mesṭūr olmış idi: **Beyt** *Seyr idüp anı Sā'ī -i dā'ī* *Didi tārīẖ Ka'betü'l-'uşşāḳ (994)* **Mışrā'** *Hāşimī didi göçdi şeyẖ bugün (1025)* tārīẖ-i intiḳālidür. Cāmi'-i şerīfüñ ḥarem-i İrem-nişānında defīn ve yirlerine veled-i necībi 'Abdu'l-ḥalīm Efendi seccāde-nişīn olmış idi…

Hatta Evliya, kendi devrinde yaşayan ve hayatında önemli yeri olduğunu söylediği kişiler hakkındaki bilgileri de *Zeyl-i Şakâyık*'tan almıştır. Örneğin Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Doğanî Dede (ö.1630), Evliya'nın doğduğu gün evinde bulunan kişilerden biridir. Hatta bir ritüel olarak Evliya'yı havaya atıp, "*Bu oğlan bu cihânda bizim uçurmamız olsun*"[267] sözlerini dile getirmiştir. Bu zat Evliya 19 yaşında iken vefat etmişti. Yani onun hakkında bilgi sahibi olacak bir yaştaydı. Buna rağmen Doğanî Dede hakkında verdiği bilgilerin tamamı Atâyî'nin eserinden alınmıştır. Onun doğduğu gün evlerine bulunan diğer isimler hakkında verdiği bilgiler de böyledir.

SN.I, s.187	*Zeyl-i Şakâyık*, II, s.1865
eş-Şeyh Hüseyin Doğanî Dede: Sofya-i sâfiye şehri kurbünde Bergofça nâm kasabadan be-dîdâr ve sipâh zümresiyle niçe yıllar küffâr-ı hâksâr ile mutasaddî girdâr olmuşdu. Âhir fenânın bakâsın bulmayup bâkî tarafından haberdâr olmağa tarîk-i Mevlevî'de karâr edüp Yenikapu tekyesinde otuz sene fakr [u] fâka ile çille-i merdân çeküp tahsîl-i ulûm edüp âhir seccâde-nişîn-i halîfe-i Celâleddîn olup nakl-i Mesnevî ve ders-i Ma'nevî ederken sene (—) de intikâl edüp rûh doğanın uçurup tekyesi sâhasında selefi meşâyihler cenbinde âsûde-hâl olup rûh doğanı zîr-i	**eş-Şeyẖ Ḥüseyn (Ṭoğanī Dede)** Vilāyet-i Rūm kasabāṭından Ṣofya eṭrāfında "Berġofça " nām ḳaṣabadan pe dīdār ve sipāh zümresi ile sipāhī olup nice yıllar küffār-ı ẖāksār ile mutaṣaddī-i gīrūdār olmış idi. Ba'dehu iẖtiyār-ı ṭarīḳ-ı faḳr ü fenā ve mücāhede-i nefs-i kāfir-mācerā idüp ẖūd-ı āhenīn yirine külāh-ı peşmīn giyüp rū-be-rāh-ı ṭarīḳ-ı Mevlānā olmış idi. Ḥālā āstānede seccāde-nişīn olan Bekir Çelebi 'nüñ bāzdārı olmaġla "Ṭoġanī Dede" dimekle iştihār bulmış idi. Ba'dehu maẓhar-ı iltifāt-ı maḫdūm-ı 'ālī-miḳdār olup Yeñiḳapu'da vāḳi' Zāviye-i Mevleviyye'de şeyẖ-i ṣāḥib-i iḳtidār [465a] oldı. Otuz seneye ḳarīb naḳl-i *Meṣnevī* ve ders-i ma'nevī üzere sübḥa-gerdān-ı eyyām ü leyāl iken biñ ḳırḳ Ẕi'l-ḳa'de'sinüñ ġurresinde intiḳāl eyledi. Mevlevī-ẖāne

[267] *SN.I*, s.177.

zemînde âşiyân etdi. Kuddise sırruhu. Mevtine târîh: (---) (---) (---) (---) (---) (---).	sāḥasında medfūn ve nişāngāh-ı tīr-i du‘ā-yı ehl-i derūndur. ‘Azīz-i mezbūr ḥüsn-i ‘aḳīde ile meşhūr, dervīş-ṭab‘ u seḫā-güster, ni‘met güẕār ü fuḳarā-perver, mu‘azzez ü mükerrem, melek-nihād ādem idi. Ol züm reden bir ferd bunlaruñ vāṣıl olduġı ‘izzete vāṣıl olmamış ve bunlar bulduġı māl ü cāh u iḳbāli bulmamış idi.

Görüldüğü üzere Evliya, bu defa *Zeyl-i Şakâyık*'taki anlatıyı üzerinde fazla bir değişiklik yapmadan *Seyahatname*'ye geçirmiştir. *Seyahatname*'nin müellif nüshalarını inceleyen biri, Evliya'nın bazı boşluklar bıraktığını fark edecektir. Bunlar bazen bir isim olurken çoğu zaman tarihtir. Evliya'nın bu boşlukları dolduracak bilgiye erişemediği, daha sonra doldurmak için boş bıraktığı düşünülmektedir. Ancak yukarıdaki metinde de görüleceği üzere Evliya, *Zeyl-i Şakâyık*'ta verilen tarihleri eserine geçirmek yerine boş bıraktığı görülmektedir. *Zeyl-i Şakâyık*'ta Doğani Dede'nin ölüm tarihini bildirmek için "*naḳl-i Meşnevī ve ders-i ma‘nevī üzere sübḥa-gerdān-ı eyyām ü leyāl iken biñ ḳırḳ Ẕi'l-ḳa‘de'sinüñ ġurresinde intiḳāl eyledi."* şeklindeki cümle *"nakl-i Mesnevî ve ders-i Ma'nevî ederken sene (---) de intikâl edüp*" şeklinde *Seyahatname*'ye geçse de tarih kısmı boş bırakılmıştır. *Seyahatname*'nin müellif nüshalarına bakıldığında, Evliya'nın başlıklar ve tarihler için kırmızı mürekkep kullandığı görülecektir. Kırmızı mürekkeple yazılan yazılar muhtemelen varak veya bölüm sonunda metne ekleniyordu. Bu durum bazı tarihlerin gözden kaçarak boş kalmasına sebep olmuştur.

Buraya kadar, Evliya'nın kaynak olarak atıf yapmadığı halde *Zeyl-i Şakâyık*'tan alarak *Seyahatname*'ye geçirdiği kısımlar üzerinde durduk. Şimdi de Evliya'nın "Atâyî" veya Atâyî Çelebi" şeklinde yaptığı atıflara bakalım. Evliya, İstanbul dışındaki seyahatleri sırasında da kabir ziyaretlerinde bulunur. Taşradaki kabir ziyaretleri sırasında kullandığı kaynaklardan biri de *Zeyl-i Şakâyık*'tır. Örneğin Mısır'da bulunduğu sırada el-Mevlânâ el-Fâzd Rızâyî Mehemmed Çelebi'nin kabrini ziyaret eden Evliya, onun hakkındaki bilgileri Atâyî sayesinde öğrenir. Ancak bu sefer öncekilerden farklı olarak kaynağını açık etmek zorunda kalır. Zira bu zat hakkındaki tarih manzumeleri bizzat Atâyî'ye aittir.

SN.X, s.309	*Zeyl-i Şakâyık,* II, s.1778-1781
Kabr-i el-Mevlânâ el-Fâzd Rızâyî Mehemmed Çelebi: Dârü'l-mülk-i Konya kadısı Pîrî Efendi merhûmun mahdûm-ı kihteridir. Bu Rızâyî Çele- bi'nin mevlûduna târîh lafz-ı *rızâ*'dır, sene 1001, anıniçün Rızâyî tahallus eder. Mısır mollâsı olup Kâhire'ye dâhil olunca Rızâyî Efendi rızâ-yı Hakk'ı	**el-Mevlā el-Fāżıl ve'l-Maḫdūm el-Kāmil Meḥemmed 'Alī eş-Şehīr bi Rıżāyī (Rıżāyī Çelebi) {Rıżāyī}** Ḳonya ḳāżīsi iken eczā-yı vücūdı hāven-i fenāda [440a] ġubār ve dest-sūde-i daḳḳāḳa-i rūzgār olup ḫāl-i leb-i ḫūbān gibi nemekdān-ı 'ademde bī-nām ü nişān olan Bebr Efendi merḥūmuñ maḫdūm-ı kihter-

gözleyüp Kâhire'de kahra mazhar olup ba'dehu yeri dâr-ı cinân oldu. Fevtine şeyhülislâm târîh demiş: *Âh vâh Rızâyî.* Sene 1039 Târîh-i Atâyî Çelebi: *Yakdı derûnu dâğ-ı firâkı Rızâyî'nin* *Yaş dökmeğile olmadı hâsıl firâğ-ı dil* *Nev zahm-ı hûn-feşânile dil kanlar ağladı* *Dedi Atâyî mevtine târîh dâğ-ı dil* Sene 1039 Merkûm Çelebi Rızâyî hasîb ü nesîb ve kâmil [ü] edîb çelebi ve mü'ellif ü musannif ve şâ'ir ü mâhir ve her fünûnda istihrâcına kâdir hâfız-ı *Kâmûs-ı Ahterî* bir dervîş-nihâd halûk çelebi idi. Mısır'da meşhed-i İmâm Hüseyin câmi'i sâhasında medfûndur. Türbesinin der-i dîvârları ve seng-i mezârı târîhler ile pür olmuşdur. Kabr-i Fâzıl-ı Rûm deyü ziyâret ederler.	i vālā-nijādı ve şeyḫü'l-islām, müşkil-güşā-yı enām ḥażretlerinüñ hemşīre-zāde-i pāk-nihādı ve terbiyet-kerde-i edīb-i irşādıdur. Biñ bir sāl-i ferruḫ-fālinde biñde bir ṣadefden ẓuhūr itmeyen gevher-i şehvār-ı vücūdı zīver-i kenār-ı deryā-yı feyż ü cūd ve miyāne-bend-i silk-i şühūd olup lafẓ-ı "Rıżā" (1001) tārīḫ-i vilādetleri vāḳi' olmış idi. 'Allāme-i felek-i celāl-i fetvā-penāh أيده الله تعالي وقواه ḥażretleri "Rıżāyī" maḫlaṣın ta'yīn idüp bu ḳıṭ'a-i4 gevherīn-revācı zīver-i tāc-ı ibtihācı ḳılmışlar idi: … Tārīḫ-i Ḥażret-i Şeyḫü'l-İslām *Āh vāh Rıżāyī 3 (1039)* Tārīḫ-i Rāḳımu'l-ḥurūf *Yaḳdı derūnı dāġ-ı fırāḳı Rıżāyī nüñ* *Yaş dökmek ile olmadı hāṣıl ferāġ-ı dil* *Bu zaḫm-ı ḫūn-feşānla dil ḳanlar aġladı* *Didi 'Aṭāyī mevtine tārīḫ "Dāġ-ı Dil" (1039)* Merḥūm-ı merḳūm maḫdūm-ı fütüvvet-rüsūm, ḥuliyy-bend-i 'arā'is-i ma'ārif, çihre-güşā-yı leṭā'if-i ẓarā'if, ḥasīb ü nesīb, fāżıl ü edīb, cebīn-i aḥvālin de şu'ā'-ı sa'ādet berīḳu'l-leme'ān, ṣafaḥāt-ı şu'ūnında envār-ı necābet levḥa-i ser-ṣaḥīfe-i 'irfān, kemāl-i ḳābiliyyet-i şānı ṣafḥa-i ḳalem-gīr gibi ẓāhir, cemāl-i isti'dādı ḫāme-i meşşāṭa-i [440b] üstād ile revnaḳ l-efrūz-ı ḥüsn-i bāhir, nuḳūş-i ḥurūf-ı levḥ-ı ḥāfıẓası esirre-i cebhe-i ḫūbān gibi zībende, ṣuver-i ẕihniyye-i sī ne-i ṣafā-ṣıfātı āyine-i nūrānī ve cilā-yı Mānī-ṣıfat-ı fırībende, serī'ü'l-intiḳāl, bedī'u'l-irtiḥāl idi. Hemānā ol sür'at-i intiḳāl āftāb-ı 'ömr-i serī'u'z-zevālinde daḫı der-kār ve naḳd-i 'ömr-i 'azīzi otuz sekiz 'adedine bāliġ olduḳda ḥall-i ṣılāye-i rūzgār olmış idi. Āṣār-ı celīlesinden *Ḳārī'ü'l-Hidāye* ve *Ḥānūtī* emṣālinden on 'aded fetāvāyı kibārı cem' ü tertīb ve tenḳīḥ u tehẕīb idüp bir eşer-i dil-fırīb itmişdür ve ḫarīdeyi intiḫāb eyleyüp " '*Avdu'ş-şebāb* " tesmiye eylemişdür. Dībāceleri ḫaylī edībāne vü isti'ārātı bedī'a ve 'ibārāt-ı reşīḳası müsta'iddāne vü belīġānedür. Müretteb ü mükemmel *Dīvān*-ı eş'ārı ve tāze-ṭarz ü naġz güftār-ı berā'at-şi'ārı vardur. Her sene bir na't-i şerīf naẓmını iltizām ve cevāhir-i zevāhir ile evtār-ı suṭūrı gevherīn-niẓām itmiş idi. Bu eş'ar nümūne-i güftār-ı dürer-bārı ve nuḫ be-i āṣār-ı ṣafā-şi'ārıdur: …

Atâyî'nin anlatısında bulunan ve Rızayî Çelebi için söylenen, "*Merḥūm-ı merḳūm maḫdūm-ı fütüvvet-rüsūm, ḥuliyy-bend-i 'arā'is-i ma'ārif, çihre-güşā-yı leṭā'if-i ẓarā'if…*" ve "*Āṣār-ı celīlesinden Ḳārī'ü'l-Hidāye ve Ḥānūtī emṣālinden on 'aded*

fetāvāyı kibārı cem‘ ü tertīb ve tenḳīḥ u tehẕīb idüp bir eṣer-i dil-firīb itmişdür…" şeklinde başlayan iki paragraflık övgünün *Seyahatname*'ye, "*Merkûm Çelebi Rızâyî hasîb ü nesîb ve kâmil [ü] edîb çelebi ve mü'ellif ü musannif ve şâ'ir ü mâhir ve her fünûnda istihrâcına kâdir hâfız-ı Kâmûs-ı Ahterî bir dervîş-nihâd halûk çelebi idi.*" olarak geçtiği görülmektedir. Evliya'nın bu anlatıda tarih manzumelerini birebir aldığı; ancak diğer kısımları yine özetleyerek Seyahatname'ye geçirdiği görülmektedir.

Netice itibarıyla *Zeyl-i Şakâyık,* Evliya'nın *Seyahatname*'yi telif ederken çokça istifade ettiği eserlerden biridir. Muhtemelen Evliya, bu eseri seyahatleri sırasında yanında taşıyordu. Ancak Evliya, böylesine istifade ettiği esere atıf yapmaktan çekinmiş ve birkaç yerde zorunlu olarak Atâyî'nin adını geçirmiştir. Bunun sebebi, Evliya'nın kişiler hakkında elde ettiği bilgileri mezar ziyaretleri sırasında öğrendiğine inandırmak istemesidir. Zira Evliya bu bilgileri kendi müşahedesi olarak gösterir. *Zeyl-i Şakâyık*'tan istifade ederken çoğu zaman Atâyî'nin sıralamasını kullanmaz, kişileri kabirlerinin bulunduğu yerlere göre sıralar. Alıntıladığı bilgileri ise mealen aktarma usulüne uyarak ve kendi üslubuna yaklaştırarak *Seyahatname*'ye geçirmeye özen gösterir.

Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniye

Sâî Mustafa Çelebi (ö.1595-96), Mimar Sinan'ın ağzından onun hatıralarını ihtiva eden *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Tezkiretü'l-ebniye* adında iki eser telif etmiştir. Her iki eser de nazım ve nesir olarak kaleme alınmıştır. *Tezkiretü'l-bünyân,* Mimar Sinan'ın çocukluğundan mimarbaşı olana değin hayatına ve mimarbaşı olduğu sırada inşa ettiği Şehzade Camii, Süleymaniye Camii, Selimiye Camii, Kırkçeşme Su Tesisi, Mihrimah Sultan Bahçesi'ndeki su dolabı ve Büyükçekmece Köprüsü olarak önemli altı tesisin yapılışına dair bilgiler vermektedir.[268] *Tezkiretü'l-ebniye* ise Mimar Sinan'ın hayatına dair *Tezkiretü'l-bünyân*'a oranla kısa bilgiler verdikten sonra onun inşa ettiği tüm tesisleri ele almaktadır ve on üç bölümden müteşekkildir. Eserini bablar şeklinde bölümlere ayıran Sâî Mustafa Çelebi; birinci babda camiler, ikinci babda mescidler, üçüncü babda medreseler, dördüncü babda dârülkurrâlar, beşinci babda imaretler, altıncı babda darü'ş-şifalar, yedinci babda su yolları, sekizinci babda köprüler, dokuzuncu babda saraylar, onuncu babda kervansaraylar, on birinci babda mahzenler, on ikinci babda hamamlar ve

[268] Suphi Saatçi, "Sâî Mustafa Çelebi", *DİA*, XXXV, s.540.

on üçüncü babda da türbeler hakkında bilgiler vermektedir.[269] Ancak bu bablar altında verilen bilgiler oldukça özettir; çoğu zaman sadece yapıların isimleri ve bulundukları mevkiler hakkında bilgiler verilmektedir.

Tezkiretü'l-bünyân ve *Tezkiretü'l-ebniye* iki farklı eser olmasına rağmen ikisinin bir arada bulunduğu nüshalar da mevcuttur.[270] Sâî Mustafa Çelebi'nin eseri ile *Seyahatname* arasında bir ilişki olduğunu Meşkure Eren tespit etmiştir.[271] Ancak Eren, *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Tezkiretü'l-ebniye'*yi tek bir eser olarak değerlendirmiştir. Eren, her ne kadar *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Seyahatname* arasında bir karşılaştırma yaptığını düşünse de onun yaptığı karşılaştırma aslında *Tezkiretü'l-ebniye* ve *Seyahatname* arasında sınırlı kalmıştır. Bizim çalışmamız Evliya'nın her iki eserden de istifade ettiğini ortaya koymaktadır. Belki de Evliya bu iki eserin bir arada ciltlendiği bir nüshayı kullanmıştı. Sâî'nin eserlerinin yanı sıra Mimar Sinan'ın hayatı ve inşa ettiği tesisler hakkında bilgiler veren başkaca risaleler de bulunmaktadır. Bu eserler literatürde *Adsız Risâle*, *Risâle-i Mimâriyye* ve *Tuhfetü'l-Mimârîn* isimleriyle bilinmektedir.[272] Bunlar üzerinde yapılan çalışmalar, bu eserlerin aslında Sâî Mustafa Çelebi'nin eserlerine temel teşkil ettiğini ve hatta onların ön edisyonu olabileceğini ortaya koymaktadır.[273] Yaptığımız araştırmalar, Evliya'nın doğrudan *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Tezkiretü'l-ebniye*'den istifade ettiğini göstermektedir. Eren, Evliya Çelebi'nin *Tezkiretü'l-bünyân'*dan istifade etmesine rağmen, *Seyahatname*'nin hiçbir cildinde ona atıf yapmadığını ifade etmiştir.[274] Ancak bizim tespitlerimiz, Eren'in bu kanaatinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. O halde Evliya'nın ilgili eserlere hangi isimlerle atıf yaptığını örneklerle inceleyelim.

Seyahatname'deki Adı

Seyahatname'deki kaynak atıflarına bakıldığında Evliya'nın eserlere farklı şekillerde atıflar yaptığı görülecektir. Öncelikle Evliya, kaynak olarak istifade ettiği eserlere isimleriyle atıf yapmaktadır. Ancak *Seyahatname*'nin hiçbir cildinde *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Tezkiretü'l-ebniye* isimlerine rastlanmaz. Bu kullanımın yanı sıra Evliya'nın

---

[269] Suphi Saatçi, agm., s.539-540.

[270] Suphi Saatçi, agm., s.540; Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları),* haz. Hayati Develi, K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, s.14-15.

[271] Meşkure Eren, *age*., s.115.

[272] Afet İnan, *Mimar Koca Sinan*, Türkiye Emlak Kredi Bankası Neşriyatı, Ankara 1968, s.33; *Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, s.15.

[273] Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye, s.15-16.

[274] Meşkure Eren, *age*., s.118-119.

eserlere müelliflerinin adı üzerinden de atıf yaptığı görülmektedir. Ancak *Seyahatname*'nin hiçbir cildinde Sâî Mustafa Çelebi'nin adına da rastlanmaz. Bu durumda Eren'in ulaştığı neticenin doğru olduğu düşünülebilir. Fakat bu neticeyi kabul etmeden önce yanıtlanması gereken başka bir soru daha vardır: Evliya, bu eserlerin müellifi ve adları ile ilgili yeterli bilgiye sahip miydi? *Seyahatname* ve *Tezkiretü'l-bünyân* arasında yaptığımız karşılaştırmalar, Evliya'nın *Tezkiretü'l-bünyân*'ın eksik bir nüshasından faydalandığını düşündürmüştür. Yazma eserlerin yapısını dikkate aldığımızda, eksik bir nüshadan yararlanan Evliya'nın, ilgili eserlerin adları ve müellifi hakkında yeterli bilgiye sahip olamayacağını varsayabiliriz. Bununla birlikte, ilgili eserlerin Mimar Sinan'ın ağzından yazılmış olması, Evliya'nın bu eserlerin müellifinin doğrudan Mimar Sinan olduğunu düşünmesine neden olmuş olabilir. Nitekim, bu bakış açısıyla *Seyahatname*'nin tüm ciltleri yeniden incelendiğinde, Evliya'nın gerçekten de ilgili eserlerin müellifinin doğrudan Mimar Sinan olduğu yanılgısına kapıldığı tespit edilmiştir.

Seyahatname'nin üçüncü cildinde Selimiye Camii kubbesi hakkında bilgi veren Evliya, "Mi'mâr Sinân'ın kavl-i sahîhi üzre…"[275] şeklinde bir atıfta bulunarak verdiği bilgilerin kaynağını Mimar Sinan olarak göstermektedir. *Seyahatname*'deki atıf usulleri göz önüne alındığında Evliya'nın bu kullanımla doğrudan kaynağını işaret ettiği anlaşılmaktadır. Zira Mimar Sinan'a atıf yapılarak verilen bu bilgiler *Tezkiretü'l-bünyân'*dan alınmıştır.

SN.III, s.246	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.164
Mi'mar Sinân'ın kavl-i sahîhi üzre bu kubbe-i azîm İslâmbol'da Ayasofya kubbesinden kâmil altı zirâ'-ı melikî kaddi derindir. Ve dâ'iren-mâdâr etrâf-ı kubbe dörd zirâ' vâsi'dir.	Mezbûr câmi' binâsında himmet edüp bi-'avnillâhi'l-Meliki'd-Deyyân, devlet-i Sultân Selîm Han'da izhâr-ı kudret edüp bu kubbe-i 'alînüñ andan altı zirâ' kaddin ve dört zirâ' devrin ziyâde eyledüm.

Evliya'nın bu kullanımı, onun *Tezkiretü'l-bünyân'*ın müellifinin Mimar Sinan olduğu yanılgısına kapıldığını açıkça göstermektedir. Eserin üslubu ve Evliya'nın eksik bir nüsha kullanması böyle bir yanılgıya yol açmış olmalıdır.

Seyahatname'de *Tezkiretü'l-bünyân'*ı işaret eden tek atıf bu değildir. Yedinci ciltte Kırkçeşme Su Yolu'nun masrafı hakkında bilgi veren Evliya, bu bilgileri tesisin bina

[275] *SN.III*, s.246.

emini ve mimarına ait olan "defterler"den aldığını söylemektedir. Bu anlatıda verilen sayısal bilgiler de *Tezkiretü'l-bünyân'*dan alınmıştır. Evliya yalnızca bir karıştırma yapmış, Kırkçeşme Su Yolu'nun masraf bilgisi yerine Süleymaniye Camii'nin masraf bilgisini vermiştir.

SN.VII, s.174	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.128
Hattâ binâ emîni ve mi'mârbaşı Sinân ibn Abdülmennân ağaların defterleri mûcebince Süleyman Hân'ın hemân bu suyu hayrâtına sekiz kerre yüz bin ve toksan altı bin üç yüz seksen üç filori masrûf gitmişdir…	Cümle ta'mîr ve tecdîd-i binâ ve kemer ve sâyir binâlarına dört yüz iki yük ve altmış üç bin akçe sarf olınmışdur. (Kırkçeşme Su Yolu Masrafı)
	Cemi'-i tevâbi' [ü] levâhıkınuñ ihrâcâtına sekiz yüz biñ ve 96 biñ üç sikke sarf olınmışdur. (Süleymaniye Camii Masrafı)

Evliya'nın *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Tezkiretü'l-ebniye'*yi bina emini ve Mimar Sinan'a ait "defterler" olarak nitelemesi onun istifade ettiği kaynağın müellifi hakkında kafasının karışık olduğunu bir kez daha teyit etmektedir. Bununla birlikte bu örnekte kaynağını "defterler" olarak nitelemesi Evliya'nın istifade ettiği kaynağın türü hakkında da kafasının karışık olduğunu göstermektedir. Muhtemelen Evliya, elindeki eksik nüsha ve eserin üslubu nedeniyle, istifade ettiği kaynağı bir telif eserden ziyade bina emini ve Mimar Sinan tarafından tutulmuş resmî bir belge olarak görüyordu. Zira *Seyahatname*'de geçen tüm "defter" kelimeleri incelendiğinde, bunların genellikle resmî belgelere işaret ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle *Tezkiretü'l-ebniye'*nin yapısı onun böyle düşünmesine sebep olmuş olabilir. Çünkü *Tezkiretü'l-*ebniye bir telif eserden ziyade Mimar Sinan'ın eserlerinin listelendiği bir envanter defteri gibidir. Peki Evliya'nın bina emini olarak nitelediği kişi kimdir? *Tezkiretü'l-bünyân'*daki anlatılarda önemli tesislerin yapılış hikayelerine değinilirken bina eminleri hakkında da bilgiler verilmektedir. Kırkçeşme Su Yolu'nun bina emini Keylon Ali Paşa'dır.[276] *Tezkiretü'l-bünyân'*daki bu bilgiler Evliya'nın böyle bir çıkarım yapmasına neden olmuş olmalıdır.

Görülen o ki Evliya, kaynak olarak istifade ettiği *Tezkiretü'l-bünyân* ve *Tezkiretü'l-ebniye* hakkında kısıtlı bilgiye sahipti. Bu eserlerin Mimar Sinan'a ait olduğunu düşünüyordu. Onun bu yanılgıya düşmesinin sebebi eksik bir nüsha kullanması ve eserlerin üslubu gereği Mimar Sinan'ın ağzından yazılmasıdır. Her ne kadar Evliya, kaynağını belirtmek konusunda ketum davransa da farklı isimlerle ilgili esere üçüncü ve

[276] Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye, s.133.

yedinci ciltlerde olmak üzere toplamda iki kez atıf yaptığı tespit edilmiştir. Ancak bu atıflar onun ilgili eserlerden istifade ettiği oranda değildir. Bu meseleye açıklık getirdiğimize göre Evliya'nın bu eserlerden ne oranda faydalandığını anlayabilmek için *Seyahatname* ve eserler arasında bir karşılaştırma yapalım.

Seyahatname ve Tezkiretü'l-bünyân'ın Karşılaştırılması

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* metnini inşa ederken istifade ettiği kaynaklar arasında *Tezkiretü'l-bünyân* da bulunmaktadır. Bir seyyah olarak Evliya, seyahat ettiği şehirlerdeki yapılar hakkında da okuyucusunu bilgilendirmek istemektedir. Özellikle ziyaret edilen yapının banisi ve fiziksel özellikleri hakkında bilgiler vermek Evliya için zorunluluktur. *Seyahatname*'de yapılar hakkında verilen bilgiler incelendiğinde bu bilgilerin pek çoğunun Evliya'nın gözlemlerine veya sözlü kaynaklardan elde edilen bilgilere dayandığı görülecektir. Yapılar hakkında bilgi vermeyi ödev edinen Evliya için, *Tezkiretü'l-bünyân* oldukça pratik bir eserdir. Evliya, Mimar Sinan tarafından inşa edilen tesisler hakkında bilgi verirken *Tezkiretü'l-bünyân'*dan istifade etmiştir. Ancak *Seyahatname* ve *Tezkiretü'l-bünyân* arasında yaptığımız karşılaştırma, Evliya'nın bu eserin eksik bir nüshasından istifade ettiğini düşündürmektedir. Zira Evliya, ilgili eserdeki yapılar hakkında verilen bilgilerin tamamından istifade etmemiş, yalnızca onların masraf bilgilerini *Seyahatname*'ye aktarmıştır. Örneğin *Tezkiretü'l-bünyân'*da uzunca Süleymaniye Camii'nin yapılış hikayesi anlatılır. Bu anlatıda kullanılan üslup ve verilen bilgiler Evliya'nın ilgisini çekecek türdendir. Tüm bunlara rağmen, Evliya'nın *Tezkiretü'l-Bünyân*'da yer alan Süleymaniye Camii'nin yapılış hikayesi ve fiziksel özelliklerine dair bilgileri kullanmak yerine, kendi gözlemleri ve sözlü kaynaklardan edindiği bilgilere dayanarak anlatısını oluşturduğu tespit edilmiştir. Anlatısının sonuna sadece *Tezkiretü'l-bünyân*'dan aldığı masraf bilgilerini eklemiştir.

SN.I, s.73.	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.153.
Masârıf-ı câmi'-i Süleymâniyye: Câmi' itmâm buldukda binâ emîni ve nâzırı ve mu'temedî muhâsebeleri üzre sekiz kerre yüz bin ve toksan bin üç yüz seksen üç yük filori olmak üzre muhâsebe-i câmi' görülmüşdür.	Cemi'-i tevâbi' [ü] levâhıkınuñ ihrâcâtına sekiz yüz biñ ve 96 biñ üç sikke sarf olınmışdur.

Aynı durum Selimiye Camii, Şehzade Camii ve Büyükçekmece Köprüsü anlatıları için de geçerlidir. Bu tesisler hakkında da *Seyahatname*'de bilgi verilirken sadece

Tezkiretü'l-bünyân'dan tesislerin masrafları ve tesisler hakkındaki tarih manzumeleri için istifade edildiği görülmektedir.

SN.III, s.246	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.164
Mi'mar Sinân'ın kavl-i sahîhi üzre bu kubbe-i azîm İslâmbol'da Ayasofya kubbesinden kâmil altı zirâ'-ı melikî kaddi derindir. Ve dâ'iren-mâdâr etrâf-ı kubbe dörd zirâ' vâsi'dir.	Mezbûr câmi' binâsında himmet edüp bi-'avnillâhi'l-Meliki'd-Deyyân, devlet-i Sultân Selîm Han'da izhâr-ı kudret edüp bu kubbe-i 'alînüñ andan altı zirâ' kaddin ve dört zirâ' devrin ziyâde eyledüm.

SN.I, s.75	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.128
Ma'bed-i ümmet-i Resûl-i Mübîn. Sene 955. Tokuz yüz {elli târîhinde esâsına şürû' olunup mâh-ı Rebi'ü'l-evvel'in evellki günü idi. Ba'dehu tokuz yüz elli beş senesi Receb'inde tamâm olup ihrâcâtına yüz elli yük akçe gitmişdir. Bu dahi Mi'mâr Sinân kârıdır.}	Bi-hamdillâh, 'avn-i ilâhî ile itmâm müyesser oldı. Tokuz [yüz] elli târîhinüñ Rebi'ülevvelinde mübaşeret olunup tokuz yüz elli beş târîhi Receb-i şerîfinde namaz kılındı. "Ma'bed-i Ümmet-i Resûl-i emîn" târîh vâki' olmışdur. İhrâcâtına yüz elli bir yük akçe sarf olındı.

SN.I, s.75	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.158
{Diğer târîh-i Hüdâyî: *Eyledi kâmil Süleymân köprisin Sultân Selîm* Masârif-i cisr yüz on dörd yük yetmiş üç bin sekiz yüz elli üç akçe sarf olunmuşdur}	İhracatına cümle yüz on dört y ük ve yenniş üç büi sekiz yüz elli üç akçe sarf olunmışdur. …asruñ şu'arâsından Hüdâyî itmâmına tarîh-i bî-nazîr bu mısrâ'-ı dil-pezîri dediler: *Eyledi kâmil Süleymân köprüsin Sultân Selîm*

Seyahatname'de Mimar Sinan hakkında pek çok bilgi yer almaktadır. İlk bakışta bu bilgiler *Tezkiretü'l-bünyân*'dan alınmış gibi görünmektedir. Çünkü *Tezkiretü'l-Bünyân* ve *Seyahatname*'nin üslubu, Mimar Sinan'ın hayatıyla ilgili anlatımlarda belirgin bir benzerlik göstermektedir. Örneğin Evliya üçüncü ciltte Mimar Sinan'ın inşa ettiği tüm tesisler hakkında sayısal bilgiler vermektedir. Bu bilgiler için kaynak olarak babası Derviş Mehmed Zıllî'yi göstermiştir. Evliya'nın kitabi kaynaklardan elde ettiği bilgileri babasına atfetme eğilimi gösterdiğine daha önce değinmiştik. Ancak burada verilen bilgiler gerçeklikten uzaktır. Oysaki *Tezkiretü'l-bünyân'*da benzer bir üslupla, Mimar Sinan'ın ağzından onun inşa ettiği tesisler hakkında sayısal veriler yer almaktadır. Evliya, bu bilgileri *Tezkiretü'l-bünyân*'dan almak yerine, gerçeklikten uzak, kendi zihin üretimi sayısal bilgiler vermiştir.

SN.III, s.248	*Tezkiretü'l-bünyân,* s.129
Hattâ pederimiz merhum ser-zergerân-ı dergâh-ı âlî ya'nî Dervîş Mehemmed Zıllî pederimiz bu Selîm Han câmi'in binâ eden Mi'mâr Sinân ağzından istimâ' edüp hikâye eder, buyurmuşlar kim: "Kırk yedi câmi'-i selâtîn yapdım ve yüz kırk mesâcid ve otuz aded hân-ı sultân ve yüz kırk sarây-ı a'yân ve yüz yigîrmi cüsûr ve yedi aded su kemerleri ve niçe bin hânedân-ı şûrefâ-yı kibâr-ı a'yân inşâ edüp ulûm-ı hendesede çok san'at icrâ edüp ferîd-i asr oldum.	Muhassal, Pâdişâh-ı devrânuñ ve vüzerâ [vü] a'yânuñ bu hakîr resm eyleyüp binâ ettüğüm seksen yerde câmi'-i şerîf ve dört yüzden ziyâde mescid-i münîf vâki' olup altmış yerde medâris ve otuz iki sarây ve on tokuz türbe ve yedi dârü'l-kurrâ ve on yedi 'imâret ve üç dârü'ş-şifâ ve yedi yerde köprü ve on beş yerde su yolı kemerleri ve altı mahzen ve on tokuz hân ve otuz üç hammâm binâ olınmışdur.

Netice itibarıyla, Evliya Çelebi'nin *Tezkiretü'l-bünyân*'dan istifade ettiği, metin karşılaştırılmaları sonucunda tespit edilmiştir. Ancak Evliya, bu eserden yalnızca Süleymaniye Camii, Selimiye Camii, Şehzade Camii ve Kırkçeşme Su Yolu'nun masrafları hakkındaki bilgiler için sınırlı şekilde faydalanmıştır. İlgili yapılar hakkındaki diğer bilgileri ise kendi müşahedesi ve sözlü kaynaklardan elde etmiştir. Evliya'nın *Tezkiretü'l-bünyân*'dan yeterince istifade etmemesinin muhtemel sebebi, eserin eksik bir nüshasına sahip olmasıdır. Ayrıca Evliya, istifade ettiği oranda olmasa da *Tezkiretü'l-bünyân*'dan aldığı kısımları kaynak olarak göstermiştir. Ancak, *Tezkiretü'l-bünyân*'ın türü ve müellifi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, onu farklı isimlerle nitelemesine yol açmıştır.

Seyahatname ve Tezkiretü'l-ebniye'nin Karşılaştırılması

Tezkiretü'l-ebniye, hem nazım hem de nesirden oluşmaktadır. *Tezkiretü'l-bünyân'*ın aksine, Mimar Sinan'ın tüm eserlerini ele almaktadır. Bu yönüyle *Tezkiretü'l-ebniye,* Mimar Sinan'ın inşa ettiği tesislerin listelendiği bir eser niteliğindedir. Çünkü yapılar hakkında verilen bilgiler, yapıların adları ve bulundukları mevkilerle sınırlıdır. Bu eserde *Tezkiretü'l-bünyân'*da olduğu gibi tesislerin yapılış hikayeleri ve masraflarından bahsedilmez. Yine de Evliya Çelebi için önemli bir eserdir. Zira Mimar Sinan, Osmanlı'nın altın çağlarını temsil etmektedir ve onun eserlerini diğerlerinden ayırmak gerekmektedir. Ayrıca bu eserde, Mimar Sinan'ın sadece İstanbul'da değil, tüm Osmanlı topraklarında inşa ettiği tesislere yer verilmiştir. Bu bakımdan Evliya'nın seyahatleri sırasında ziyaret ettiği Mimar Sinan yapıları hakkında da bilgi edinmesini sağlamıştır. Ancak Mimar Sinan'ın eserlerinin büyük bir kısmı İstanbul'da bulunduğu için, bu eserin daha çok *Seyahatname*'nin birinci cildinde kullanıldığı görülmektedir.

Evliya Çelebi, *Seyahatname'*nin birinci cildini doğup büyüdüğü ve yaklaşık on yıl seyahat ettiği İstanbul'a ayırmıştır. Bu bakımdan *Seyahatname*'nin birinci cildi ihtiva ettiği bilgiler ve tertip açısından diğer ciltlerden ayrılmaktadır. Evliya, İstanbul seyahatleri öncesinde evine kapanarak İstanbul hakkındaki tarih kitaplarına başvurduğunu belirtmektedir. Ancak bir seyyah olarak yalnızca İstanbul'un tarihini aktarmak istememiş; bu şehirde bulunan yapılar hakkında da detaylı bilgiler verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu bağlamda, Sâî Mustafa Çelebi'nin *Tezkiretü'l-Ebniye* adlı eseri, en azından Mimar Sinan'ın yapıları konusunda bir seyyah için oldukça faydalı olmalıdır. Zira bu eserde, İstanbul'daki yapıların bir kısmı kullanım amaçlarına göre sınıflandırılarak kaydedilmiştir. Evliya'nın bu konuda Sâî Mustafa Çelebi'nin şablonunu ve sıralamasını kullandığı tespit edilmiştir. Mimar Sinan'ın eserleri, tıpkı *Tezkiretü'l-Ebniye*'de olduğu gibi camiler, mescitler ve hamamlar şeklinde kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmıştır.

Camiler	
SN.I, s.147-148	*Tezkiretü'l-ebniye*, s.181-182
Andan Aksarây kurbünde Osmân Şâh Vâlidesi câmi'i: Süleymân Hân'ın Koca Mi'mâr Sinân bâlâsıdır.	Aksaray kurbünde 'Osman Şah validesi Cami'i.
Monlâ Gürânî kurbünde Kadı'asker Abdurrahmân Efendi câmi'i: Harpüşte kubbe Mi'mâr Sinân kârıdır.	Molla Gürani kurbünde 'Abdurrahman Çelebi Cami'i.
Ve Yedikulle'de Hacı Evhadullâh câmi'i: Mi'mâr Sinân binâsıdır.	Yedi Kulle Kurbünde merhum Haci Evhad Cami'i
Ahûrkapu kurbünde Kapu ağası Hâdım Mahmûd Ağa câmi'i: Süleymân ve Selîm-i Sânî ağasıdır. Mi'mâr Sinân binâsıdır.	Ahar Kapu kurbünde Kapuağası Mahmud Ağa Cami'i.
Yenikapu kurbünde Odabaşı câmi'i: Sinân Ağa binâsıdır.	Yeni Kapu kurbünde Odabaşı Cami'i.
Kocamustafâpaşa kurbünde Koca Husrev Beğ câmi'i: Sinân Ağa binâsıdır.	Koca Mustafa Paşa kurbünde Hace Hüsrev Cami'i.
Sulu Manastır hammâmı Hâtûn câmi'i: Mi'mâr Sinân binâsıdır.	Sulı Manastır'da Hammami Hatun Cami'i.
Üsküblü Çeşmesi dibinde yedi yol ağzı ki İslâmbol içre bu güne yedi râh cem' olmamışdır, anda Defterdâr Süleymân Çelebi câmi'i: Çâr-kûşe harpüşte kurşum kubbeli Mi'mâr Sinân binâsıdır	Üskübli Çeşmesi kurbünde Defter-dar Süleyman Çelebi Cami'i.
Yenibâğçe kurbünde Hurrem Hâtûn câmi'i: Mi'mâr Sinân yapmıştır	Yeni Bağçe kurbünde Hurrem Çavuş Cami'i
Kadıçeşmesi'nde fevkânî Sinân Ağa câmi'i: Yine Mi'mâr Sinân Ağa binâsıdır.	Kadi Çeşmesi kurbünde Sinan ağa Cami'i
Yemiş iskelesinde mâl-ı helâl ile binâ olunmuş Ahî Çelebi câmi'i: Mi'mâr Sinân kârıdır.	İzmir İskelesi kurbünde Ahi Çelebi Cami'i.

Yukarıdaki karşılaştırmada, Evliya'nın *Tezkiretü'l-ebniye*'de Mimar Sinan'a atfedilen camilerle ilgili bilgileri aynen aktararak *Seyahatname*'ye aldığı görülmektedir. Camilerin sıralanışı da *Tezkiretü'l-ebniye'*de olduğu gibidir. Evliya, genelde bu eseri takip etmekle birlikte, bilgi sahibi olduğu camilerle ilgili eklemeler ve düzeltmeler yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin, seyahatlerinin sebebi olarak gösterdiği meşhur rüya anlatısının mekânı olan Ahi Çelebi Camii'nin bulunduğu yer, *Tezkiretü'l-Ebniye*'de İzmir İskelesi olarak belirtilmişken, Evliya'nın bunu 17. yüzyılın bilgisine göre güncelleyerek Yemişçi İskelesi olarak değiştirdiği tespit edilmiştir.

Mescidler	
SN.I, s.148	*Tezkiretü'l-ebniye*, s.184
Evvelâ Yenibâğçe'de Rüstem Paşa mescidi.	Yeni Bağçe'de Rüstem Paşa Mescidi
Ve Yenibâğçe kurbünde bâlâdaki hayrâtları binâ eden Mi'mâr Sinân bin Abdülmennân mescidi.	Yeni Bağçe kurbünde bu fakirün mescidi.
Ve yine Yenibâğçe'de Sinân Paşa [mescidi].	Yeni Bağçe'de Sinan Paşa Mescidi.
Ve Topkapusu'nda Müftî Çivizâde mescidi.	Topkapusı kurbünde Müfti Çivi-zade Mescidi.
Ve Karagümrük kurbünde Emîr Alî mescidi ve buna karîb Üçbaş mescidi ve Defterdâr Şerîfezâde mescidi.	Gümrük-hane havalisinde Emir 'Ali Mescidi. Gümrük-hane kurbünde Üçbaş Mescidi. Defter-dar Şerife-zade Efendi Mescidi.
Dâvûdpaşa kurbünde Müftî Çivizâde kızı Afife Bânû mescidi.	Davud Paşa kurbünde Çivi-zade Mescidi.
Silivrikapusu kurbünde Çavuş mescidi.	Silivri Kapusı kurbünde Çavuş Mescidi.
Silivrikapusu kurbünde Takyacı Ahmed Çelebi mescidi.	Silivri Kapusı kurbünde Takyacı Ahmed Mescidi.

Tezkiretü'l-ebniye, Mimar Sinan'ın ağzından yazıldığı için mescitler anlatısında kendi mescidinden *"Yeni Bağçe kurbünde bu fakirün mescidi."* şeklinde bahsetmektedir. Evliya bu ifadeyi aynen alamayacağı için bunu "*Ve Yenibâğçe kurbünde bâlâdaki hayrâtları binâ eden Mi'mâr Sinân bin Abdülmennân mescidi*." şeklinde değiştirdiği görülmektedir. Cami ve mescidler dışında Evliya, *Tezkiretü'l-ebniye*'de geçen medreseler, dârülkurrâlar, saraylar ve hamamlar hakkındaki bilgileri de *Seyahatname*'ye geçirmiştir.

Netice itibarıyla, Evliya'nın *Tezkiretü'l-Ebniye*'den çokça istifade ettiği ve bu eserde Mimar Sinan'ın yapıları hakkında verilen bilgileri Sâî Mustafa Çelebi'nin şablonuna ve sıralamasına uyarak *Seyahatname*'ye aktardığı, metin karşılaştırmaları sonucunda tespit edilmiştir. Ancak Evliya bazı bilgileri 17. yüzyıla uygun olacak şekilde güncellemiştir. *Tezkiretü'l-Ebniye*'den faydalandığı ölçüde olmasa da bu eserden aldığı kısımları kaynak olarak göstermiştir. Bununla birlikte, *Tezkiretü'l-Ebniye*'nin türü ve

müellifi hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması, ona farklı isimlerle atıf yapmasına yol açmıştır.

2.1.2. Coğrafî

Menâzırü'l-avâlim

İlim için yola çıkan Âşık Mehmed (ö.1605), Hazar Denizi'nden Macaristan'a, Kırım'dan Kahire'ye yirmi beş yıllık seyahatlerinin ardından tıpkı Evliya gibi seyahatleri sırasında gördüklerinin unutulacağı düşüncesiyle *Menâzırü'l-avâlim*'i telif etmeye karar vermiştir.[277] 1596 yılında başlayan yazım süreci 1598 yılında tamamlanmıştır.[278] Eserin müsvedde halindeki müellif nüshası günümüze ulaşmıştır.[279] *Menâzırü'l-avâlim* bir giriş, iki bölüm ve bir sonuç kısmından oluşur. Giriş kısmında Allah'ın varlığının delillerine yer verilir. Birinci bölümde evrenin yaratılışı, gökyüzündeki cisimler, cennet ve cehennemden bahsedilir. İkinci bölümde ise yeryüzü, dünyanın ömrü ve kıyamet gibi meseleler işlenir. Âşık Mehmed'in daha çok meseleye ikinci bölümde değindiği görülmektedir. Bu bakımdan ikinci bölümdeki meseleleri on sekiz fasıl halinde ele alır ve denizler, göller, nehirler, dağlar, adalar, bataklıklar ve şehirler hakkında bilgiler verilir. Bu bölümde tabii ilimler, hayvanlar, bitkiler, insanlar ve madenler konuları da işlenir.[280] Âşık Mehmed, eserini kaleme alırken İslam dünyasında telif edilen coğrafya kitaplarını kullanmıştır. Bunlar içerisinde; Ebû Yahyâ Cemâlüddîn Zekeriyyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvînî (ö.1283)'nin *Âsârü'l-bilâd ve ahbârü'l-ʿibâd*'ı, Ebü'l-Fidâ el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî (ö.1331)'nin *el-Muhtasar fî târîhi'l-beşer*'i ve *Takvîmü'l-büldân*'ı, Hamdullāh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfî el-Kazvînî (ö.1340'tan sonra)'nin *Nüzhetü'l-kulûb*'u ve Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer İbnü'l-verdî (ö.1457?)'nin *Harîdetü'l-ʿacâʾib ve ferîdetü'l-ġarâʾib*'i gibi kitapları saymak mümkündür.[281] Kâtip Çelebi (ö.1657) ve Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkī (1691) eserlerini telif ederken *Menâzırü'l-avâlim*'den istifade etmişlerdir. Evliya Çelebi de Âşık Mehmed'in bu eserinden istifade edenler arasındadır.

---

[277] *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.CLXXXIV.

[278] *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.LXXVII-LXXVIII.

[279] Franz Taeschner, *Osmanlılarda Coğrafya*, s.35; *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.LXXVII-LXXIX-LXXX.

[280] İsmet Miroğlu, "Âşık Mehmed", *DİA*, III, s.553; *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.LXXXIII-XC; Franz Taeschner, agm., s.37-38; A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s.94.

[281] *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.CIV-CLXII.

Seyahatname'deki Adı

Seyahatname ve *Menâzırü'l-avâlim* arasında bir ilişki olabileceğini ilk kez Franz Taeschner, "Osmanlılarda Coğrafya" adlı makalesinde dile getirmiştir. Ancak iki eser arasındaki bağlantıyı net bir şekilde ortaya çıkaran Mahmut Ak olmuştur. "*Menâzırü'l-avâlim*'in Tesirleri" başlığı altında bu eseri kaynak olarak kullanan müelliflere değinmiş ve Evliya Çelebi'ye de yer vermiştir.[282] Ancak Ak, *Menâzırü'l-avâlim*'i Evliya Çelebi'nin belirtmediği halde istifade ettiği bir kaynak olarak değerlendirmiştir.[283] Oysaki Evliya, tamamını değilse de *Menâzırü'l-avâlim*'i *Seyahatname*'deki bazı anlatıların kaynağı olarak göstermiştir. Bunun daha önce tespit edilememesinin sebebi Evliya'nın bu esere farklı isimlerle atıfta bulunmasıdır. Zira Evliya, Âşık Mehmed'in eserinin adını *Takvîmü'l-Büldân* zannetmektedir. Dördüncü ciltteki Abdal Han'ın mezata çıkarılan kitapları arasında bulunan *Menâzırü'l-avâlim*, "Takvîmü'l-Büldân te'lîfât-ı Âşık Çelebi-i Tarabefzûnî" şeklinde kaydedilmiştir. Aynı ciltte yine bu isim (Takvîm-i Büldân) kullanılarak *Menâzırü'l-avâlim*'e kaynak olarak yapılan bir atıf da mevcuttur. Evliya'nın bu eseri "Takvîmü'l-Büldân" olarak nitelemesi şaşırtıcıdır. Zira *Menâzırü'l-avâlim*'in mukaddimesinde eserin adı hakkında bir açıklama mevcuttur.[284] Hatta Kâtip Çelebi de *Keşfü'ẓ-ẓunûn* adlı eserinde bu eserin adını "Menâzmu'l-Avâlim" olarak vermekte[285] ve kütüphane kayıtlarında da bu isimle yer almaktadır. Muhtemelen Evliya'nın kullandığı nüshanın önceki sahipleri *Menâzırü'l-avâlim* ile Ebü'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-Büldân*'ı arasında bir bağlantı kurmuşlar ve sehven bu şekilde isimlendirmişlerdi. Zira Âşık Mehmed, eserini telif ederken büyük oranda *Takvîmü'l-büldân*'dan istifade etmiş ve metin içerisinde çokça bu esere atıfta bulunmuştur.[286] Bu kullanıma ek olarak *Menâzırü'l-avâlim*'e *Seyahatname*'de "Seyyâhân-ı Rûm" şeklinde de kaynak olarak atıf yapılmaktadır. Ancak Evliya, *Menâzırü'l-avâlim*'den istifade ettiği tüm kısımları göstermez. Bu sebeple *Seyahatname*'nin sadece dördüncü ve onuncu ciltlerinde olmak üzere toplamda üç kez kaynak olarak *Menâzırü'l-avâlim*'e atıf yapılmaktadır.

---

[282] *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.CCII.

[283] *Menâzırü'l-avâlim*, I, s.CCXXXII.

[284] *Menâzırü'l-avâlim*, I, LXXVII.

[285] *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, IV, s.464-465.

[286] Mahmut Ak, "Menâzırü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-Büldân", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.120.

Grafik 2.5

Ciltlere Göre *Menâzmu'l-Avâlim*'e Yapılan Atıf Sayısı

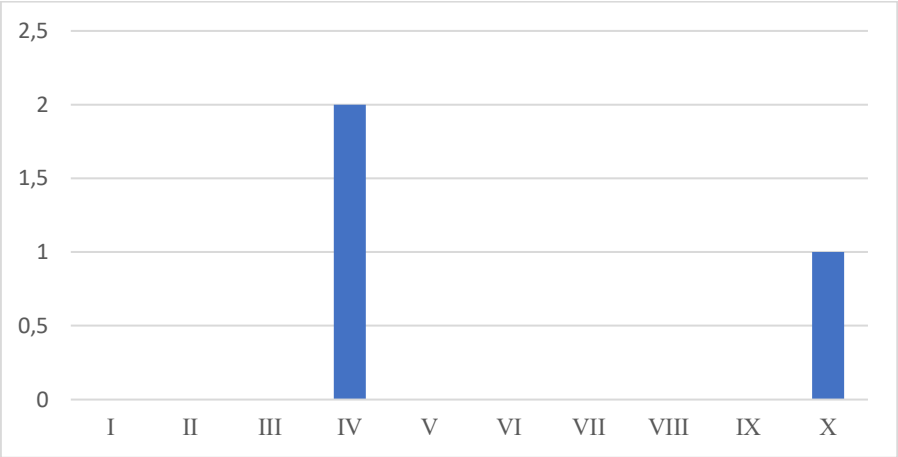

Seyahatname ile Menâzırü'l-avâlim'in Karşılaştırılması

Menâzırü'l-avâlim Evliya'nın çokça istifade ettiği eserlerden biridir. Bu eser her ne kadar Âşık Mehmed'in seyahatlerinin ardından yazılmış olsa da kullanılan kaynaklar itibarıyla bir coğrafya kitabıdır. Zira *Seyahatname*'nin tertibini Evliya'nın seyahat rotaları belirlerken, *Menâzırü'l-avâlim'*in tertibini kaynak olarak kullandığı coğrafya kitapları belirlemiştir. Bu yönüyle *Menâzmu'l-Avâlim,* Evliya'nın coğrafya konusundaki ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmuştur. Öyle ki Evliya, erişebilme imkânı olmasına rağmen çağdaşı olan Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sına başvurma ihtiyacı duymamıştır. *Seyahatname*'de bazı şehirler hakkında bilgi verilirken bu şehirlerin hangi iklimde olduklarına da değinilir. Evliya'nın bu konuda başvurduğu birinci kaynak *Menâzırü'l-avâlim*'dir. Bunun yanında dağlar, denizler, göller, nehirler, hayvanlar, bitkiler ve bazı şehirlerin tarihi hakkında verilen bilgiler için de bu kitap kaynak olarak kullanılmıştır. Hatta Evliya, *Menâzırü'l-avâlim*'in kaynaklarını da kimi zaman kendi kaynağı olarak göstermiştir. *Seyahatname*'deki Batlamyus atıfları bunlardan sadece biridir. Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim*'in birinci cildinde "Enhâr-ı Kibâr ü Sigâr ve Haklarında Olan Ahbâr Zikridür" başlığı altında yeryüzünde bulunan nehirler hakkında genel bir bilgi verir. Bu bilgi *Seyahatname*'de "Der-fasl-ı nehr-i Şattu'l-arab-ı âb-ı hayevân" başlığı altında kendine yer bulur. Evliya bu anlatıda kaynağını "Seyyâhân-ı Rûm" olarak nitelemektedir.

SN.IV, s.32	*Menâzırü'l-avâlim*, II, s.274
Der-fasl-ı nehr-i Şattu'l-arab-ı âb-ı hayevân Seyyâhân-ı Rûm ve ukalâ-yı zevi'l-mefhûm kavilleri üzre bu rûy-ı arzda cereyân eden	**Manzara-i Sâmine: Enhâr-ı Kibâr ü Sigâr ve Haklarında Olan Ahbâr Zikridür**

enhâr-ı azîmler hakkında niçe kîl u kâl etmişlerdir. Amma îbn Abbâs'dan Uvvukî rivâyet eder kim "Vech-i arzda cümle uyûn-ı sağîr ü kebîrler beden-i inşânda urûklar niçe ise edîm-i arzda dahi bu enhârlar eyledir", demişler. Bi-kavli Batlamyus-ı hakîm, bu rûy-ı arzda iki yüz kırk aded nehr-i azîmdir ve kırk dört bin uyûn-ı sağîre vardır ve iki yüz kırk dörd aded nehr-i azîmin tûl-ı mâbeynehümâları elli fersahdan bin fersaha varıncadır ki her nehrinin mâbeynleri binden zâ'id ve elli fersahdan nâkıs değildir.	…İbn 'Abbas'dan 'Avfi rivayet ider ki [98b] arzda 'uyûn beden-i insânda 'urûk gibidür ve Mukâtil zikr ider ki 'uyûn ebhıreden mütevelliddür. Ebhıre emâkin-i münhafızada müctemi' olup a'mâk-ı arzda münteşir oldukda 'uyûn münfecir olur ve dahi dir ki arz mâ üzre mânend-i şebekedür. Kaçan İbn 'Abbas 'ıbâdına 'ınâyet ile nazar için ba'zı 'uyûnı ba'zı emâkin-i mahsûsada tefcîr irâde itse arz teneffüs idüp 'uyûn münfecir olur. Batlamyus-ı hakîm dir ki rub'-ı meskûnda iki yüz nehr vardur ve bu iki yüz nehrden her nehrün tuli elli fersahdan bin fersaha varıncadur ki elli ile bin arasındadur. Binden zâyid ve elliden nâkıs değüldür…

Evliya, *Menâzırü'l-avâlim*'den aldığı anlatıları da özetleyerek ve mümkün olduğunca kendi üslubuna yaklaştırarak *Seyahatname*'ye geçirir. Burada göze çarpan ilk şey, Evliya'nın Âşık Mehmed'in "İbn Abbas", "Avfi" ve "Batlamyus" gibi kaynaklarını da aynen almasıdır. Bu üç kaynak ve özellikle de Batlamyus, *Seyahatname*'de çokça atıf yapılan eserlerden biridir. *Menâzırü'l-avâlim*'de Batlamyus'un İslam dünyasında çevirisi yapılan *Coğrafya*'sına sıklıkla atıf yapılır. Bu kullanım Âşık Mehmed vasıtasıyla *Seyahatname*'ye de sirayet etmiştir. Bunlarla birlikte, Evliya'nın kaynak olarak kullandığını iddia ettiği *Atlas Minor*, *Coğrafiyye*, *Papamonta*, *Atlas Padre*, *Atlas Kolon* gibi coğrafya kitapları kaynak gösterilerek verilen bilgiler de yine *Menâzırü'l-avâlim*'den alınmıştır. *Seyahatname*'de bu anlatının ardından Şattu'l-arab hakkında bilgi verilir. Burada verilen bilgiler de *Menâzırü'l-avâlim*'deki "Nehr-i Fürat" ve "Nehr-i Dicle" başlığı altında ayrı ayrı verilen bilgilerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Hatta Nil Nehri hakkında verilen bazı bilgilerin kaynağı da yine *Menâzırü'l-avâlim*'dir.

Evliya, bazı şehirler hakkında bilgi verirken de *Menâzırü'l-avâlim*'inden istifade etmiştir. Bu şehirlerden biri Kazvin'dir. *Seyahatname*'nin dördüncü cildinde Kazvin hakkında bilgi veren Evliya, Kazvin hakkındaki bir hadis için *Menâzırü'l-avâlim*'e başvurmuştur. Burada kaynağını "Takvîm-i Büldân" olarak nitelemiştir.

SN.IV, s.216	*Menâzırü'l-avâlim*, II, 793
Evsâf-ı medîne-i Rünne ve belde-i bâbu'l-cenne, mahmiyye-i kadîm ve şehr-i azîm, sûr-ı köhne-i hısn-ı haşin ve bender-i metîn şehr-i Gazvîn Müverrihân-ı müdakkik-i Rûm ve nükteşinâsân-ı zevi'l-mefhûmun kavilleri üzre Târîh-i Hallikân'da ve Târîh-i Avân-ı Unvân'da ve Târîh-i Hıtat'da ve Takvîm-i Büldân'da bu şehrengîz-i Gazvîn'in (—) aded ismin tahrîr etmişlerdir. Evvelâ bu şehr-i Gazvîn hakkında ehâdîs-i Nebeviyye vardır kim	Kazvin: …Zira ehli Deyâlime ve melâhıde ile müttasıl ceng üzre idiler ve buk'a-i Kazvîn'ün faziletinde ehâdîs-i Nebeviyye variddür ve tedvin-i İmam Râfi'î'de mesṭûrdur ve bu ehâdîsdendür ki Câbir b. 'Abdillâh'dan mervîdür: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اعزوا قزوين فانه من اعلى ابواب الجنة

Dîvân-ı İmâm Yâfi‘î’de musarrahdır. Câbir b. Abdullah-ı Ensârî'den mervîdir, radıyallahu anh قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اعز قزوين فانه من اعلى ابواب الجنة buyurmuşlardır. Bu sebebden ibtidâ bir ismi Kazvîn’dir…	ve bu sebebden medine-i Kazvin’e Babü'l-cennet dirler…

Takvîm-i Büldân’dan önce adını verdiği kitaplar ise bu meselede gerçekten kaynak olarak kullanılmamış, sadece isimleri zikredilmiştir. Bu kullanım Evliya’nın kendisini bibliyografik açıdan bilgili göstermek için sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. İki anlatı büyük oranda benzer olsa da aralarında ufak farklılıklar mevcuttur. Bu farklıların bir kısmı nüsha ve transkripsiyon sebebiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin *Menâzırü’l-avâlim*’deki “tedvin-i İmam Râfi‘î” ifadesi *Seyahatname*’ye “Dîvân-ı İmâm Yâfi” olarak geçmiştir. Kazvin’in yanı sıra Evliya, Anadolu’da bulunan bazı şehirler hakkında bilgi verirken de *Menâzırü’l-avâlim*’den istifade etmiştir. Bu şehirlerden biri Trabzon’dur. Zira Âşık Mehmed, doğum yeri olan bu şehre ayrı bir önem vermiştir. Evliya da Trabzon hakkında verdiği bilgilerin bir kısmını onun kitabından özetleyerek parçalı bir şekilde *Seyahatname*’ye geçirmiştir.

SN.II, s.48	*Menâzırü’l-avâlim*, III, 1020-1021
Ve cebel-i Lezgi bu Tarabefzûn'un cenûbî ve şarkîsinde vâki1 olmağıla kavmine Lezgi kavmi demeden galat Lazki derler. Kâf ile yâyı tahfîf-i kelâm içün hazf edüp Laz kavmi derler.	Râkımü'l-hurûfa Iâyiḥ oldı ki saḥib-i Takvîmü'l büldan İbn Sa‘îd'den naklle “Tarabzon’un cenûbî-i şarkîsi cibâl-i Legzi'dür ve Tarabzon'un ekser sükkanı Legzi'dür” didüği Legzi ikiden hali değüldür: Evvel budur ki Tarabzon'un canib-i cenubi-i şarḳîsi cibâl-i Laz'dur ve ekser sükkân-ı Tarabzon Laz'dur ve kütüb-i kadîmede Laz Legzi lafzı ile mu‘abber iken îcaz ve tagyîr ile Laz dinilmişdür.
Ebü'l-feth ve'l-megâzî Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî tâbe serah ve ce'ale'l-cennete misvâh hazretleri bu kal'ayı feth etdükde etrâf-ı erba'a diyârlardan ecnâs-ı mahlûkâtı sürüp Tarabefzûn'a nakl etdirüp iskân etdirdi. Eyle i'mâr oldu kim gûyâ gulgule-i benî Âdem oldu. Ekserî halkı Lazdan mürekkeb ünâs-ı bî-istinâsdır.	…ve merhum Sultan Mehmed Han Gazî-i mûmâ-ileyh Tarabzon'ı feṭḥ itdükde etraf-ı biladdan nakl ile Tarabzon'da iskan itdüği halkun müteferri‘âtından gayri olan sükkan-ı Tarabzon Çepni ve Laz'dan mürekkeb ünas-ı bi-isti'nasdur…

Her ne kadar Evliya, anlatıyı özetleyerek ve parçalara ayırarak *Seyahatname*’ye geçirse de bazı ifadelerin aynı kaldığı görülmektedir. Örneğin *Menâzırü’l-avâlim*’deki “sükkan-ı Tarabzon Çepni ve Laz'dan mürekkeb ünas-ı bi-isti'nasdur” cümlesi *Seyahatname*’ye “Ekserî halkı Lazdan mürekkeb ünâs-ı bî-istinâsdır.” şeklinde geçmiştir. Evliya, Trabzon Kalesi hakkında bilgi verirken de Âşık Mehmed’i takip eder. Bu defa onun anlatısını parçalamadan küçük müdahalelerle *Seyahatname*’ye geçirir.

SN.II, s.49-50	*Menâzırü'l-avâlim*, III, 1021-1022
Der-sitâyiş-i eşkâl-i kal'a-i Tarabefzûn: Evvelâ cebel-i Bozdepe dâmeniyle Karadeniz sâhil mâbeyninde iki kal'a-i azîmdir ve üç bölükdür. Birine Aşağı Hisâr derler, birine Orta Hisâr derler ve iç kal'asına Külle Hisâr derler. Cümleden bu kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîndîr. Zîrâ Bozdepe ensesine havâle vâki' olmuşdur. Ammâ ol tarafı çâh-ı derk-esfelden nişân verir handak-i amîki vardır. Yetmiş yedi adım germe handakdır ve sâfî kesme kayadır. İçinde bir câmi'i var ve muhâfazacı hâneleri ve mahâzinleri ve cebehâneleri vardır. Ve şimâl cânibi dîvârında Orta Hisâr'a açılır bir kapusu var, taşra şehre çıkar kapu budur, gayrı yokdur. Ve bir Uğrun Kapusu dahi var, ammâ dâ'imâ mesdûd durur. Hîn-i hâcetde açılır. Ve Orta Hisâr bir tûlânî sûr-ı metîn ve müstahkemdir. İbtidâ bu kal'anın şark tarafı dîvârında Külle demekle ma'rûf kal'anın Orta Hisâr'a meftûh olan kapusu kurbunda **Yeni Cum'a Kapusu** derler. Ve ikinci kapu kezâlik bu dîvârın şarkîsinin nihâyetindedir. Cümle debbâğlann kârhâneleri bu kapudan taşradır. Anınçün bu kapuya Debbâğlar Kapusu derler. Ve bu kapu önünde bir küçük nehr cereyân eder. Cânib-i şarkdaki Bozdepe ve Lezgi dağlarından cem' olup bu tabahâneler içinden geçüp ol mahalde deryâya mahlût olur. Ba'zı zamân tuğyân üzre cereyân eder. Ve bu Debbağlar Kapusu'ndan taşra Tabbâğlar Çârşûsu içre kârgîr binâ-yı azimlerle inşâ olunmuş bir cisr-i azîmi var. Bânîsi Sultân Uzun Hasan'dır kim Erzurûm'un cânib-i şarkîsinde Hasankal'ası sâhibi idi kim Tarabefzûn'a mâlik olmuşdu. Üçüncü kapu bu kal'anın hâ'it-i garbisinde Zindân Kapusu'dur kim cümle kâtil ve medyûn-ı müstağrak bu kapu kullesinde mahpûslardır. Ve bu Zindân Kapusu'ndan taşra yine [250b] bir kârgîr binâ cisr ile Bâb-ı Zağanos'a ubûr olunur ki bu kantaraya gelecek kal'a dîvân dâhilinde mahsub ve ma'dûddur. Ve Bâb-ı Zindan'dan Bâb-ı Zağanos'a varınca bu cisre muttasıl kal'a dîvân uzamışdır. Andan dördüncü kapu bu sûrun şimâl cânibi dîvârından aşağı hisâra açılır. Bu kapuya Aşağı Hisâr Kapusu derler.	ve Tarabzon'un iki sûrı ve bir kal'a-i haşinesi vardur ve halk-ı Tarabzon Tarabzon'un surlarından birisine Aşağı Hısâr ve birine Orta Hısâr ve kal'asına Kule tesmiye iderler. Kule didükleri kal'a-i haşinedür ve içinde salat-ı cum'a ikamet olunur câmi'i vardur ve bu kal'anun kût-vâl ve hafazası vardur ve hâyiṭ-ı şimâlîsinde Orta Hısâr'a meftûh bir kapusı vardur. Bu kal'anun hâric-i medîne-i Tarabzon'a meftûh bâbı yokdur. Bu kal'anun cânib-i cenûbîsinde bir bâb-ı sagîri vardur. Lakin mukaffeldür. Vakt-i hâcetde feṭḥ olunur ve Orta Hısâr didükleri sûr bir tûlanî surdur ve dört kapusı vardur: Evvel bu sûrun hâyiṭ-ı şarḳîsinden Kule ile ma'rûf kal'anun Orta Hısâr'a metfûh olan kapusı kurbındadur ki buna Bab-ı Yeni Cum'a dirler. Sânî kezâlik bu sûrun hâyiṭ-ı şarḳîsinün nihâyetindedür. Buna Bâb-ı Debbağ-hâne dirler ki Tarabzon'un sûk-ı debbâğîn ve debbâg-hâneleri bu bâbun hâricindedür ve bu bâbun öninde bir nehr-i sagîri vardur. Lakin vâdî-i 'aẓimden cereyân ider ve bu bâbdan sûk-ı debbâğîne kârgîr ile mebnî bir kantara-i 'aẓime üzre mürûr olunur. Sâlis bu sûrun nihayet-i hâyiṭ-ı garbîsindedür ki buna Bâb-ı Zindân dirler. Tarabzon'un mahbesi bu bâb üzre dîvâr-ı sûrdadur ve bu bâbun hârincinde kezâlik bir vâdî-i 'aẓimden bir nehr-i sagîr cereyân ider ve bu bâbdan kezâlik kârgîr ile mebnî ve üç zirâ' yeri ahşâb ile mesdûd bir kantara-i 'aẓime üzre Bâb-ı Zağanos'a mürûr olunur ki bu kantara sûr-ı âtî'z-zikr dâḫilinde mahsû ve ma'dûd ve Bâb-ı Zindân'dan Bâb-ı Zağanos'a varınca bu kantaraya müttasıl hâyiṭ-ı sûr memdûddur. [Il,28a] Râbi' bu sûrun hâyiṭ-ı şimâlîsinde Aşağı Hısâr'a meftûhdur. Buna Bâb-ı Aşağı Hısâr dirler.

Trabzon Kalesi anlatısında Evliya, Âşık Mehmed'i takip etse de birkaç cümle kendi bilgilerini de ekler. Ancak her iki metin karşılaştırıldığında büyük oranda Âşık Mehmed'in anlatısının olay örgüsünün korunduğu görülmektedir. Sadece bazı ifadeler *Seyahatname*'ye geçerken değişime uğramıştır. Örneğin *Menâzırü'l-avâlim*'deki "Vakt-i hâcetde feṭḥ olunur" cümlesi *Seyahatname*'ye "Hîn-i hâcetde açılır." şeklinde geçmiş, ifadeler değişse de anlam korunmuştur. *Menâzırü'l-avâlim*, Balkanlar hakkında verdiği

bilgilerle öne çıkan bir eserdir. Evliya'nın Balkan gezisinde de çokça Âşık Mehmed'i takip ettiği görülmektedir. *Seyahatname*'nin sekizinci cildinde Balkanlardaki yerleşim yerleri hakkında bilgi veren Evliya, Sidrekabsi için de ayrı bir başlık açar. Burada kaynak olarak atıf yapmasa da *Menâzırü'l-avâlim*'deki Sidrekabsi anlatısını üzerinde değişiklikler yaparak kendi müşahedesi gibi *Seyahatname*'ye geçirmiştir.

SN.VIII, s.44-45[287]	*Menâzırü'l-avâlim*, II, 995-996
Evsâf-ı kasaba-i Sidirkapsi … İlm-i usturlâb muktezâsınca be-kavl-i müneccimîn bu şehr-i Sidirkapsi iklîm-i örfiyyenin 28'sindedir, zîrâ şehr-i Selânik dahi eyle olup bu şehir Selânik'in cânib-i şarkîsi ve cenûbî tarafına meyyâlcedir. Bu şehrin Selânik ile mâbeyni iki konakdan eksikdir. Ve bu şehr-i Sidirkapsi Akdeniz kenârından iki fersah içeri karada dağlar ve ormanlar içre bir ma'mûr ve müzeyyen küçük kasabadır ammâ gâyet şirindir.	**Sidrekabsi:** Kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı dâl-ı mühmele ve feṯḥ-i râ-i mühmele ve sükûn-ı hâ ve feṯḥ-i kāf ve sükûn-ı bâ-i müvahhıde ve kesr-î sîn-i sâniye ve âḫir yâ-i müsennât-ı tahtiyye iledür. Yirmi sekizinci iḳlîm-i 'örfî olan Cânib-i Şimâlî'dedür… Sidrekabsi sâḥil-i Bahr-i Rûm'dan takrîben üç fersah mesâfede miyân-ı cibâldedür ve Bahr-i Rum Sidrekabsi'nün cânib-i şarḳîsindedür. Sidrekabsi ma'den-i fıdda ve zeheb olan nâhıyenün kasabasıdur. Belde-i sagiredür. Bir mescid-i câmi'i ve iki hammâmı vardur ve bir hammâmı çiftedür ki hammâm-ı ricâli müstakıll ve hammâm-ı nisvanı müstakıldür ve esvâk-ı yesîresi vardur [ll, 19b] ve Sidrekabsi nâhıyesinde vâkı' olan ma'den-i fıddanun zeheb ve fıddası kat' u darb olunmağıçün belde-i Sidrekabsi'de darü'd-darb vardur ve Sidrekabsi'nün hevâsı eyyâm-ı sayfda gāyet laṭîfdür ve eyyam-ı şitâda bürûdeti i'tidâlden bîrûndur ve âbı kârîzdendür ve hafîfdür ve Sidrekabsi'nün saḥil-i bahre karîb sevâyim-i kışlakları· vardur. Eyyâm-ı şitânun erba'în ve hamsîninde keçiler kuzılayup serâpâ-yı fasl-ı şitâda keçi südi ve oğlağı ile tena''um olunur. Ol eṭrâfda olan bilâdun gayride bu ni'met-i bedî'a yokdur. Sidrekabsi'ye mahsusdur ve Sidrekabsi halkı eyyâm-ı şitâda Siroz'da ve Selanik'de ve sâyir bilâd-ı karîbede olan eḥillâ ve ahbâbına eyyâm-ı şitâda bu oğlakdan ihda ider ve Bâzâr-gâh- ı Cedîd bâ-i müvahhıde ve zâ-i mu'ceme ve elif ve râ-i mühmele ve kaf ve elif ve âḫiri hâ ile ve zıdd-ı 'atîḳ olan cedîd ile Sidrekabsi nevâḥîsinden bir karyedür. Salât-ı cum'a ikāmet olunur cami'i ve sûk-ı üsbû'isi vardur. Sidrekabsi ile Bâzâr-gâh-ı Cedîd beyni bir merhale-i hafifedür ve Bâzâr-gâh-ı Cedîd tarîḳ-ı berr ile Selânik'den Kostanṭiniyye'ye giden şâri'-i 'âmmun üzerinde güzergahdur…
Der-beyân-ı imâret-i Sidirkapsi (---) (---) câmi'i (---) (---) (---) ve mesâcidleri ve medrese ve tekye ve mekteb ***[212a]*** ve müte'addid mükellef hânları ve iki hammâmı var. Biri çifte olup nisvânlar girir başka hammâmdır. Çârsû-yı bâzârı hayli vardır, hisâb etmedim, zîrâ dâğ-ı derûnum var idi. Vâfir metâ' ile gulâmım firâr etdiğinden bu şehirleri huzûr-ı kalb ile temâşâ edemedim. Ammâ bu şehr-i Sidirkapsi'nin Akdeniz cânib-i şarkîsinde yakın olmağın lodos rûzgârında temevvüc-i deryânın sadâsı istimâ' olunurdu. Âb [u] hevâsı gâyet latîfdir. Ve suları şehre kehrîzler ile gelüp şehirahâlîsin ve cümle imâretlerin rey eder âb-ı hayâtları vardır. Ve âb [u] hevâsının sevâhil olduğundan bâğ u bâğçesi vâfir ve hayrât [u] berekâtı mütekâsir olup medâr-ı dünyâ içün papadya çiçeği gibi beyâz akçesi memdûhdur, zîrâ kân-ı fıdda-i hâlisdir. Ve dahi eyyâm-ı vakt-i şitâda kuzusu ve oğlak keçisi her dem tâzedir. Ve dağlarında keklikleri ve çilleri ve sığın ve karaca ve yağmurca ve tablalıları ve sığınları bî-hisâb sayd [u] şikârlı kûh-ı bülendler vardır.	
Der-vasf-ı kûh-ı Sidirkapsi Şehrin cânib-i cenûbunda karîb yerde ma'den-i fıdda-i hâlisa çıkar kim âdem kolu kalınlığı üç tamardır kim misli Sirebreniçse [ve] Kıratova'da ve Novaborda şehirlerinde böyle hâlisü'l-ayâr gümüş olmak ihtimâli yokdur…	

[287] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII. Kitap* (=*SN.VIII*), haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Anlatılar birbiriyle mukayese edildiğinde, Evliya'nın *Menâzırü'l-avâlim*'de verilen bilgilerin sıralamasını değiştirdiği, mümkün olduğunca kendi ifade ve yorumlarıyla yeni bir metin oluşturmaya çalıştığı görülecektir. Öncekilere oranla bu anlatı için daha fazla emek harcadığı kesindir. Sidrekabsi hakkında yeterince bilgi toplayamadığını söylemektedir. Buna neden olarak da firar eden bir kölesini göstermiştir. Zira Evliya bu kölesini aramakla epey vakit geçirmiş ve düşünceli olduğu için de rahat seyahat edememiştir. Her ne kadar kaynak olarak atıfta bulunmasa da bu eksiğini *Menâzırü'l-avâlim* sayesinde kapatmıştır. Ancak Evliya'nın bir kölesi sebebiyle seyahatten geri kaldığını söylemesi gerçekçi bir neden olmayabilir. Belki de Evliya, Sidrekapsi'yi ziyaret etme fırsatı bulamamış ve Âşık Mehmed'in müşahedelerini kullanarak kendisini orada bulunmuş gibi göstermek istemişti. Bu yerleşim yeri hakkındaki kısıtlı bilgisinin okuyucusu tarafından eleştirilmemesi içinde bir kölesinin firarı hikâyesini yaratmıştı.[288]

Netice itibarıyla *Menâzırü'l-avâlim*, Evliya'nın *Seyahatname* metnini inşa ederken çokça istifade ettiği bir eser olmuştur. Muhtemelen bu kitap da Evliya ile seyahat ediyordu. O, bu kitabı özellikle coğrafya konusundaki eksiğini gidermek için kullanmıştır. *Seyahatname*'de denizler, göller, nehirler, dağlar ve iklimler hakkında verilen bilgilerin kaynağı *Menâzırü'l-avâlim* olmuştur. Evliya, bazı şehirler hakkında bilgi edinmek için de bu eseri kullanmıştır. Genellikle istifade ettiği kısımları göstermek istememiştir. Sadece "Takvîm-i Büldân" ve "Seyyâhân-ı Rûm" şeklinde üç kez atıf yapmakla yetinmiştir. *Seyahatname*'nin hacmi ve *Menâzırü'l-avâlim*'den istifade edilen kısımlar göz önüne alındığında bunun oldukça az olduğu görülmektedir. Ayrıca Evliya, *Menâzırü'l-avâlim*'in kaynaklarını da *Seyahatname*'nin kaynağı olarak göstermiş ve bu kitaptan aldığı bilgileri başka kitaplara isnat etmiştir.

2.1.3. Dil ve Dil Bilim

Makbûl-i Ârif

Bir şair olan Muhammed Hevâî Üsküfî (ö.1651), Şâhidî (ö.1550)'nin Farsça-Türkçe bir lügat olan manzum Tuhfe-i Şâhidî'den etkilenerek 1631 yılında *Makbûl-i Ârif*

[288] Pierre MacKay, "Evliya Çelebi's Use of Ottoman Geographers in the Seyahatname", s.95.

adında Boşnakça-Türkçe manzum bir lügat telif etmiştir.[289] *Makbûl-i Ârif*, bu nedenle "köylü Şâhidî" anlamına gelen *Potur Şâhidî* olarak da bilinmektedir. IV. Murad'a ithaf edilen bu eser alanında ilk olma özelliğini taşır. Manzum bir sözlük olan *Makbûl-i Ârif*, Türkçe bir mukaddime ve sözlük kısmı olarak iki bölüm halinde yazılmıştır. Mukaddime kısmı 52 beyitten oluşmaktadır. Bu kısım besmele, hamdele ve salvele ile başlar, ardından eserin telif sebebi ve eserin oluşturulmasında izlenen yol hakkında bilgi verilir. Ayrıca bu kısımda devrin padişahı IV. Murad'a övgüler yer almaktadır. Eserin sözlük kısmı 13 şiir ve toplamda 173 beyitten oluşmaktadır.[290] Hendrik Boeschoten, 1995 yılında kaleme aldığı bir makalesinde, *Seyahatname*'de Boşnakça Sözlük olarak işaret edilen kitabın *Makbûl-i Ârif*, olduğunu ortaya çıkarmıştır.[291]

Seyahatname'deki Adı

Seyahatname'nin beşinci cildinde Boşnaklar hakkında bir bahis bulunmaktadır. Burada Boşnakların lisanları hakkında bilgi vermek isteyen Evliya, "Der-fasl-ı lisân-ı Boşnak ve kavm-i Hırvat" adında bir başlık açar. Bu başlık altında Boşnakçadan örnekler verir. Burada verdiği örnekleri Boşnakça bir lügatten aldığını söylemektedir. Bu eserin tam olarak adını vermese de onun Şâhidî kitabına bir nazire olduğunu bildirmektedir.

> Ve bu şehr-i Sarây'ın ârifân-ı nâzikân musannifînleri lugat-ı Fârisî'de Şâhidî kitâbına nazîre lisân-ı Bosnevî üzre bir lügat etmişler kim bir iki bahri böyle tahrîr olunmuşdur:
> *SN.V*, s.229.[292]

Seyahatname ile Makbûl-i Ârif'in Karşılaştırılması

Boşnakça hakkında bir girizgâh yapan Evliya, bu dilin Latin lisanına yakın olduğunu söylemektedir. Onun bu bilgisi *Makbûl-i Ârif*'i etraflıca incelediğini göstermektedir. Zira Üsküfî eserinin mukaddimesinde böyle bir bilgi vermektedir.[293]

---

[289] Sait Okumuş, "Muhammed Hevâî Üsküfî ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî), *Journal of Turkish Studies*, 4, (2009), s.826; Ayrıca bakınız: İlyas Öztürk, Armando Alıu, "Muhammed Hevai Üsküfi'nin Sözlüğü: Türkiye-Bosna Hersek Arasında İlk Dil Köprüsü", *Pesa Internatıonal Journal Of Socıal Studıes*, 2, (2017), 181-195.

[290] Sait Okumuş, agm., s.832-836.

[291] Hendrik Boeschoten, "Bosnısche Metrık", s.39.

[292] *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap* (=*SN.V*), haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

[293] Muhammed-i Hevâî-yi Üsküfî, *Makbul-i Arif: dopadljiv onom koje ucen: Bosansko-Turski Rjecnik u stihovima (Boşnakça-Türkçe manzum sözlük),* ed. Ahmet Kasımović, Svein Monnesland, Yasin Yayla, İstanbul Tuzla Belediyesi, İstanbul 2018, s.114.

Nüzul etdi lüġatlerden latince Latin dilü vele [bir] dür bosnaca *Makbûl-i Ârif*, s.114.

Bu bilginin ardından Evliya, önce Boşnakça 1'den 10'a kadar olan sayıları verir ve ardından lügatten aldığı beyitleri *Seyahatname*'ye geçirir. Evliya'nın buradaki amacı hem okuyucusuna Boşnakça kelime örnekleri vermek hem de Boşnakça lügati tanıtmaktır. Zira lügatteki farklı şiirlerden aldığı 29 dizeyi *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Aşağıda bunların birkaçı gösterilmiştir.

SN.V, s.229	*Makbûl-i Ârif,* s.116.
Der-vezn-i fâ'ilâtûn	
Boğ tanrı yedno birdir hem yedino vahdetî	bog Tanrı jedno birdür hem jedini vahdetî
Düşe cândır çoyik âdem dirliğidir jiveti	duša cândur čovjek adam dirlügidür životi
Hem ferişte angil oldu göklere de nebesa	hem ferişte andel oldı göklere di nebesi
Ray cennet ray-niki oldu demek cenneti	raj cennet rajeniki oldı dimek cennetî
Mama kızdır prah tozdur tırağ izdir put yol	moma kızdur p'rah tozdur t'rag izdür put yol
Vıseko yüksek nizeko alçak u hem nizeti	câhide hem sûfi dirler sam sideddür halvetî
	visokodur yüksek olan alçak olan nizoko
	hem sokoldur şâhin adı uçdı dimek poleti

SN.V, s.229	*Makbûl-i Ârif,* s.121
Der-bahr-i âhar vezn-i müfâ'aletün	
De yıldırıma gorom dahi snig kara sovuga zima	De yıldırıma grom daḫı snig ḳara şovuġa zima [05b]
De peç furun çeneye korom poloro yarım tütüne dema	De pec fürun žerava ḳurum pola yarım dütüne dim
Yoruldı umori nârına gori kaçana pezi tran kura	Yoruldı umori yanar ne gori ḳaçar ne biži tiraj ne ḳovar
Peçine akar peçnele pişirdi de kako'n ne idi yema	Teče ne aḳar peče ne pişer dinja ne ḳavun ne jedi yeme

Beyitler karşılaştırıldığında, Evliya'nın Boşnakça lügat olarak nitelediği eserin *Makbûl-i Ârif* olduğu kesinleşmektedir. Zaten bu eser o yıllarda Evliya'nın kullanabileceği Boşnakça-Türkçe tek eserdir. Ancak beyitler arasında bazı farkların olduğu göze çarpacaktır. Evliya'nın yabancısı olduğu bir dilin lügatindeki kelimeleri *Seyahatname*'ye geçirme cesareti bu farkları ortaya çıkaran nedenlerden biridir. Buna ek olarak Evliya'nın kullanmış olduğu *Makbûl-i Ârif* nüshası da bu farkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bugün Evliya'nın hangi nüshayı kullandığını tam olarak bilemesek de onun Bosna ziyareti *Makbûl-i Ârif*'in yazımından 30 yıl sonra gerçekleştiği için ilk nüshalardan birinden istifade ettiğini düşünebiliriz.

Netice itibarıyla Evliya, Bosna ziyareti sırasında karşılaştığı Boşnakça-Türkçe lügatin *Makbûl-i Ârif* olduğu tespit edilmiştir. Bu eser sadece *Seyahatname*'nin beşinci cildinde bir kez kullanılmıştır.

2.1.4. Toplum Bilimleri

Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân

17. yüzyıl müelliflerinden olan Ayn Âli Efendi (ö.1611), I. Ahmed devrinde hazine kethüdası iken Kuyucu Murad Paşa'nın isteği üzerine timar ve zeamet sistemi hakkındaki kanunları ve uygulamaları bir araya getirerek 1607 yılında *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı bir eser telif etmiştir.[294] Daha önce bu konuları işleyen eserler kaleme alınsa da bu eser niteliği ve kapsamı açısından diğerlerinden ayrılmaktadır.[295] Ayn Âli Efendi bu eseri devlet görevlilerinin kullanımı için el kitabı olarak hazırlamıştır.[296] Kuyucu Murad Paşa'ya takdim edilen eser, yedi fasıl ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Birinci fasılda yirmi üç has ve dokuz sâlyâneli toplam otuz iki beylerbeyilik hakkında bilgi verilmektedir. Bu faslın sonunda beylerbeyiliklerin kıdem ve gelirleri hakkında özet niteliğinde bilgiler mevcuttur.[297] İkinci ve üçüncü fasıllarda, birinci fasılda isimleri verilen eyaletlerin sancakları dair bilgiler bulunmaktadır. Bu sancaklar tek tek ele alınarak her sancağın geliri ve sancaktaki cebelü miktarına değinilmektedir. Bu faslın sonunda sancak beyliği kanunu hakkında bilgi verilmekte ve sancak beylerinin öncelik sırası ve terfileri gibi esaslar üzerinde durulmaktadır. Dördüncü fasılda sancaklardaki zeâmet ve timar sayılarına değinilmiştir. Beşinci fasılda zeâmet ve timarın cinsi belirtilirken kullanılan "kılıç zeâmet ve "icmallü zeâmet" gibi terimler ele alınmıştır. Altıncı fasılda timar ve zeâmetin veriliş usulleri, beylerbeyi ve sancak beyinin tımar tevcihindeki yetkileri hakkında bilgiler verilmektedir. Yedinci fasılda tımar ve zeâmet sisteminde yaşanan problemler üzerinde durulmaktadır.

---

[294] Mehmet İpşirli, "Ayn Ali Efendi", *DİA*, IV, s.258; Erhan Afyoncu, "Ayn Ali Hakkında Yeni Bilgiler", *Journal of Turkish Studies,* 39, (2013), s.95; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s.155; Ayrıca bk. Eserin adı konusunda tartışmalar vardır. Zira Ayn Ali Efendi'nin eserine "Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân" şeklinde bir isim vermediği, bu ismin kitabın yazma nüshalarında bulunmadığı ve içeriği ile tam olarak uyuşmadığı düşünülmektedir. Geza David, Douglas A. Howard, "Ayn Ali Efendi'nin Kavanin'i ve Osmanlı Devleti'nin Kuzey ve Doğu Eyaletleri Hakkında Yazdıkları", *V. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (Ağrı, Kasım 2019),* ed. Oktay Belli, Abdulhalik Karabulut, Faruk Kaya, İbrahim Özgül, Vedat Evren Belli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2020, s.326.

[295] Mehmet İpşirli, "Ayn Ali Efendi", s.258.

[296] Erhan Afyoncu, agm., s.95.

[297] Mehmet İpşirli, "Ayn Ali Efendi", s.258.

Eserin hatime yani sonuç kısmında Ayn Âli Efendi görevde bulunduğu sürede tımar ve zeâmet meselelerinde yaşanan gelişmeler ve kendi icraatları hakkında özet bilgi vermektedir.[298] Bu eser Evliya Çelebi'nin, *Seyahatname* metnini inşa ederken istifade ettiği kaynaklardan biridir.[299]

Seyahatname'deki Adı

Evliya, istifade ettiği bu esere *Seyahatname*'de "Ayn-ı Âli" şeklinde kaynak olarak atıfta bulunmaktadır. Ancak *Künhü'l-ahbâr* bahsinde ayrıntılı bir şekilde anlattığımız üzere Evliya Çelebi, Ayn Ali ile Gelibolulu Mustafa Âli'yi aynı kişi zannetmektedir. Bu sebeple *Seyahatname*'de "Ayn-ı Âli" şeklindeki üç atfın ikisi *Künhü'l-ahbâr*'ı biri *Kanunnâme*'yi işaret etmektedir. Hatta Evliya, "Ayn-ı Âli" şeklinde *Künhü'l-ahbâr*'a zihninde kalan bilgilere güvenerek atıf yaptığı için *Peçevî Tarihi*'nde bulunan bir bilgiyi *Künhü'l-ahbâr*'a isnat etmiştir. Evliya'nın atıf yaparken "Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân" gibi uzun bir ismi kullanması beklenmez. Ayrıca bu isme eserin mevcut nüshalarında da rastlanmaz.[300] Muhtemelen bu eser Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da bildirdiği gibi sadece "Kanunname-i Osmanî" olarak biliniyordu.[301] Eğer Evliya istifade ettiği tüm kısımları bildirmek isteseydi ya "Ayn-ı Âli" şeklindeki kullanımı sürdürür ya da "Kanunname" veya "Kanunname-i Ayn-ı Âli" şeklinde bir kullanımı benimserdi. Ancak Evliya bu bilgileri Ayn Âli Efendi'nin eserinden aldığını bildirmek istemez. Bunun sebebi Ayn Âli Efendi'nin kanunnamesinden aldığı bilgileri doğrudan defterlere erişerek elde etmiş gibi göstermek istemesidir. Çünkü bu defterler her isteyenin erişemeyeceği bir ehemmiyete sahipti. Bu yüzden Evliya, Ayn Âli Efendi'nin eserinden alınan parçaları *Seyahatname*'ye "Kânûnnâme-i Süleymân Hân" ve "Kânûnnâme-i Selîm Hân" şeklindeki atıflarla geçirmiştir. Hatta *Seyahatname*'nin birinci cildinde "Sûret-i Kavânîn-i Âl-i Osmân âyîn-i Nasîhü'd-devle Süleymân Hân" şeklindeki bir başlıkla I. Süleyman devrine ait bir kanunnameyi kopya ederek *Seyahatname*'ye geçirdiğini bildirmektedir. *Seyahatname* ve *Kanunnâme* arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak adına eserleri birbirleriyle karşılaştıralım.

---

[298] Mehmet İpşirli, "Ayn Ali Efendi", s.258.

[299] Meşkure Eren, *age.,* s.47.

[300] Geza David, Douglas A. Howard, agm., s.326.

[301] *Keşfü'z-zunûn*, III, s.1051.

Seyahatname ile Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân'ın Karşılaştırılması

Ayn Âli Efendi'nin *Kanunnâme*'sinin müellif hattı henüz tespit edilememiştir. Yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerde olmak üzere 50'den fazla *Kanunname* nüshası olduğu düşünülmektedir.[302] Bu nüshaların bazılarının transkripsiyonu yapılmıştır.[303] Paul Andreas von Tischendorf, üç nüshasını incelemiş ve nüshalar arasında önemli farkların olduğunu tespit etmiştir.[304] Ahmed Akgündüz, biri matbu dördü yazma olmak üzere toplamda beş nüshayı esas alarak bir neşirde bulunmuştur.[305] Akgündüz de nüshalar arasında ciddi farkların olduğunu söylemektedir.[306] Bir başka neşir yakın bir tarihte Seyit Ali Kahraman tarafından yapılmıştır. Kahraman, biri matbu yedisi yazma olmak üzere toplamda sekiz nüshayı karşılaştıran bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada da kullanılan nüshalar arasında büyük farklar olduğu vurgulanmaktadır.[307] Nüshalar arasındaki farklar daha çok timar ve zeâmetlerin miktarı hakkında verilen sayılardan kaynaklanmaktadır. Zira bu sayılar müstensihlerin tasarrufları doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Hatta nüshalar kendi içinde sayıları küsuratlarıyla verenler ve yuvarlayarak verenler olarak ayrılmaktadır.[308] Bu farklar *Seyahatname*'deki sayılarla mevcut nüshaları karşılaştırdığımızda da ortaya çıkmaktadır. Ancak iki eser arasında bağlantı kurulmasını mâni olacak kadar büyük değildir. *Kanunnâme*'den alınan bilgiler ilk olarak karşımıza *Seyahatname*'nin birinci cildinde çıkmaktadır. I. Süleyman hakkında bilgi vermek isteyen Evliya, öncelikle onun zamanında yaşanan olaylara ve devrindeki önemli şahsiyetlere değinir. Bu anlatıların ardından "Fasl: Kânûnnânıe-i âyîn-i kavâ'id-i tertîb-i Sultân Süleyman'ı ayân u beyân eder" şeklinde bir başlık açar ve bu başlık altında Ayn Âli Efendi'nin eserini büyük oranda *Seyahatname*'ye geçirir. Öyle ki birinci ciltteki

---

[302] Geza David, Douglas A. Howard, agm., s.327.

[303] Müezzinzade Manisalı Ayn Ali Efendi, *Osmanlı devleti arazi kanunları: Kanunname-i Al-i Osman*, trc. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1962; Paul Andreas von Tischendorf, *Das lehnswesen in den moslemischen Staaten insbesondere im osmanischen Reiche: mit dem Gesetzbuche der Lehen unter Sultan Ahmed I*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982, s.57-87; *Ayn Ali Efendi'nin 'Kavanin-i Al-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan'ı*, haz. A.Seyhan Apaydın, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman devirleri kanunnameleri (1012/1603-1031/1622) IX. Kitap*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s.25-86; Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

[304] Paul Andreas von Tischendorf, *age*., s.55-56.

[305] Ahmed Akgündüz, *age*., s.27.

[306] Ahmed Akgündüz, *age*., s.27.

[307] Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, s.19.

[308] Geza David, Douglas A. Howard, agm., s.327.

kanunname bahsi 7 varak tutmaktadır. Burada Evliya'nın Ayn Âli Efendi'nin şablonunu takip ettiği görülmektedir. Hatta *Kanunnâme*'deki ana ve ara başlıkları küçük farklarla *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Bu başlıklar ve başlıklar altında verilen sayılar Ahmed Akgündüz'ün hazırladığı edisyonla daha benzerdir. Bu sebeple karşılaştırma yapılırken Akgündüz'ün edisyonu kullanılmıştır.

SN.I, s.81, 82, 86, 90, 91	*Kanunnâme*, s.31, 33, 40, 51, 54
Her beğlerbeğinin ne mikdâr hâssı vardır anı beyân eder	Her beğlerbeğinin ne mikdâr hâssı olduğu bu mahalde tafsîl olunur
Her eyâletde ne kadar sancak var ise anı esmâları ile beyân eder	Her beğlerbeğilikde ne mikdâr sancak vardır anı beyân eder
Her sancakbeğinin ve defter kethüdalarının ve tîmâr defterdarlarının ne denlü hâsları olduğun beyân eder.	Her sancak beğinin defter kethüdâlıklarının ve tîmâr defterdârlıklarının ne denlü hâsları olduğunu beyân eder
Kânûn-ı Süleymân üzre her beğlerbeğilik kaç kılıçdır ve cümle askeri ne mikdâr olur ve her sancakda ve eyâletde ne denlü tîmâr ve ze'âmet vardır anları beyân eder	Her beğlerbeğilik kaç kılıçdır ve cümle askeri ne mikdâr olur ve her sancakta ne denlü tımar ve ze'amet vardır anları tafsil eder
Her sancakda ne denlü çiftlik mensûh olup ze'âmet ve tîmâr verildiği tafsil [u] beyân olunur	Her sancakda ne denlü çiftlik mensûh olub ze'amet ve tîmâr verildiği beyân olunur

Görüldüğü üzere, *Kanunnâme*'deki başlıklar ufak değişikliklerle *Seyahatname*'ye geçirilmiştir. *Kanunnâme*'de geçen "tafsil eder" ifadesi *Seyahatname*'ye "beyân eder" şeklinde geçmiştir. Bu farklılığın sebebi Evliya'nın tasarrufu veya kullandığı nüsha olabilir. Ancak araştırmamız sırasında inceleme fırsatı bulduğumuz *Kanunnâme* nüshalarında "tafsil eder" ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Bu başlıklar altında eyaletler ve sancakların idaresi hakkında verilen kanunlar da tümüyle *Seyahatname*'ye geçirilmiştir.

SN.I, s.86-87	*Kanunnâme*, s.40
Kânûnnâme-i Süleymân Hân üzre her sancakbeğinin kânûnların beyân eder Evvelâ kankı sancakbeğinin hâssı ziyâde ise ol beğ mâdûnuna takaddüm ve tasaddur eder, meğer vezîr-i a'zamlıkdan ma'zûl olmuş ola. Anın üzerine kimesne tasaddur etmeyüp yine meğer vezîr-i a'zam-ı sâbık tasaddur ede. İbtidâ bir sancakbeği kânûn üzre iki yüz bin akçe ile beğ olur. Sonra gazâlarda uğur-ı hümâyûnda, hizmeti müşâhede olundukda terakkî verilür, istihkakına göre binde yüz akçe ziyâde terakkî verilür, ne kadar hizmet ederse ol kadar ziyâde terakkî ihsân olunup tâ mîrimîrân olur. Velâkin atebe-i ulyâda olan ağalar sancağa çıkdıkda ihtidadan iki yüz, yüz bin	**Sancak beğlerin kanunları bu minvâl üzeredir ki zikr olunur** Her kangı sancak beğinin hâssı ziyâde ise ol beğ mâdûnuna tekaddüm ve tasaddur eder. Meğer vezir ola. İbtidâ sancak iki yüz bin akçe iledir. Sonra seferlerde uğur-ı Hümâyûnda hizmeti müşâhade olundukça terakki verilür. Kanunları istihkakına göre binde yüz akçedir. Hizmetine göre ziyâde dahi verilür. Lâkin atebe-i ulyâda olan ağalar sancağa çıkdıkta ıblidâdan iki yüz bin akçe ile verilmez; ziyâde ile verilür. Her beğin kanunları mütefâvitdir. Meselâ yeniçeri ağası beşyüz bin akçe ile ve nişancı ve kapu defterdânlan ve mir-i alem dörtyüzelli bin akçe

akçe ile verilmez, ziyâde ile verilür. Her birinin kânûnları mütefâvitdir. Mesela yeniceri ağası beş yüz bin akçe ile nişancı paşa ve mirialem ve kapucubaşılar ve mirahur-ı kebir dört yüz bin akçe ile cıkar. Ve caşnigirbaşı ve muteferrikabaşı ve cakırcıbaşı ve kucuk emir ahur ve sipâh oğlanı ve silihdâr ağası ve sağ ulûfeci ve sol gurebâ ağaları cümle üç yüz bin akçe ile sancakbeği olurlar. Sekbânbaşı ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı ve yaya beğleri ve ze'âmetleri elli binden ziyâde olanlar sancağa çıkdıkda yüz bin akçe ile çıkarlar kânûndur. Ve bir sancak mahlûl olsa müstahık olan beğe terakkî ile ihsân olunur. Yeniçerilikden ve bölükden tîmâra çıkanlara beyler mahlûlünden ziyâde kalan hâsları tîmâr tarîkiyle mezkûrlara verilür. Lâkin müstahık sancakbeği oldukda düşen mahlûl tîmârdan hâs verilür. Ve sancakbeğleri sefer-i hümâyûnda ne denlü asker ile sancak tasarruf ederse hâssına göre her beş bin akçeda bir mükemmel cebelü verir[ler]. İki yüz bin akçe ile sancak tasarruf eden ednâ pâyelidir (bin) kırk cebelü asker ile sefer eşer. Ve beş yüz bin akçe ile sancak tasarruf eden yüz cebelü verir. Kezâ ve kezâ her beş binde bir eğer paşa ve mîrilivâ ve erbâb-ı zü'amâ ve erbâb-ı tîmâr birer cebelü verüp sefer eşerler.	ile; kapucıbaşılan dörtyüz bin akçe ile ve mirahur-ı kebîr dahi dörtyüz bin akçe ile; mirahur-ı küçük dahi üçyüz bin akçe ile; çaşnigirbaşı ve çakırcıbaşı ve müteferrika başı üç yüz elli bin akçe ile; sipahi oğlanları ağası üçyüz bin akçe ile ve silahdarlar ağası iki yüzseksen bin akçe ile; sağ ulûfeciler ağası ve sol ulûfeciler ağası, sağ gurabâ ağası ve sol gurabâ ağası ve sekban başı ve defter kethudâlan ve tîmâr defterdârlan ve yaya beğlikleri ve ze'âmeti elli binden ziyâde olanlar sancağa çıkdıkda iki yüz bin akçelik hâs ile çıkarlar. Bir sancak mahlûl oldukda istihkakı ihata etmeyen beğe inayet olunsa ziyâde kalan hâsları mevkufundur. Yeniçerilikden ve bölükden tîmâra çıkanlara ol makûle beğlerden ziyâde kalan hâslar tîmâr tarikiyle verilür. Lâkin müstahık sancak beği oldukda girü hâss olub ol ma'zullere düşenden âhar tîmâr verilür. Ve sancak beğleri sefer-i Hümâyûnda ne denlü hâsla sancak tasarruf eder ise her beş binde bir mükemmel cebelü verir. Mesela ikiyüz bin ile sancak tasarruf eden ednâ pâyelü beğler yirmişer cebelü verir. Beş yüzbin ile sancak tasarruf eden mirlivâ yüz cebelü verir. Keza ve keza her beş binde bir mükemmel cebelü getürmek kanun-ı kadîmdir.

Anlatılar birbiriyle karşılaştırıldığında içerik ve üslup açısından her iki metnin birbiriyle çok benzer olduğu fark edilecektir. Daha önceki eser karşılaştırmalarında Evliya'nın anlatıları özetlediği ve kendi üslubuna yaklaştırdığı tespit edilmişti. Ancak burada Ayn Âli Efendi'yi tamamen takip ettiği görülmektedir. Bunun sebebi elbette burada istifade edilen kitabın bir kanunname olması hasebiyle oldukça teknik ve nesnel bir üsluba sahip olmasıdır. Örneğin "mütefâvit", "mâdûn" ve "kezâ ve kezâ" gibi ifadeler Kanunname vasıtasıyla *Seyahatname*'ye geçmiş olup başka anlatılarda kullanılmamıştır. Ancak Evliya'nın *Kanunnâme*'de muğlak kalan bazı yerleri açıklayarak *Seyahatname*'ye geçirdiği fark edilecektir. Örneğin *Kanunnâme*'de yer alan "İbtidâ sancak iki yüz bin akçe iledir." cümlesi, *Seyahatname*'ye "İbtidâ bir sancakbeği kânûn üzre iki yüz bin akçe ile beğ olur." şeklinde daha anlaşılır bir hale getirilerek geçirilmiştir. *Kanunnâme*'nin mevcut nüshalarına bakıldığında bu değişimin nüsha farkından kaynaklanmadığı, tamamen Evliya'nın tasarrufu olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlarla yetinmeyen Evliya, *Kanunnâme*'de yer alan Osmanlı eyaletleri hakkındaki idari ve sayısal verileri de *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Mevcut nüshalarla *Seyahatname*'deki veriler birbiriyle karşılaştırıldığında, yazıyla verilen sayıların büyük

oranda birebir olduğu, ancak rakamlarla verilen sayılarda farklar olduğu görülmektedir. Yine de bu durum *Seyahatname* ve *Kanunnâme* arasındaki ilişkiyi şüpheye sokacak bir etken değildir. Zira bu farklar müstensih kaynaklı ortaya çıkmıştır ki mevcut *Kanunnâme* nüshaları arasında da görülmektedir. Bunları örneklerle açıklayalım. Örneğin Evliya, "Eyâlet-i Bağdâd" şeklinde bir alt başlık açar ve burada Bağdat'ın idaresi hakkında bilgiler verir.

SN.I, s.85	*Kanunnâme*, s.38
Eyâlet-i Bağdâd-ı behiş-âbâd On sekiz sancakdır. Hazîne defterdârı ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı vardır ve yedi sancağında sâ'ir memâlik gibi ze'âmet [ve] tîmâr olup "Arz-ı memleket" deyü zikr olunur. Livâ-i Hille ve Zeng-âbâd ve Cevâzir ve Rûmâhiyye ve Cengûle ve Karatağ. Bu sancaklardan mâ'adâ on bir sancağa Arz-ı Irâk derler, ze'âmet ve tîmâr yokdur, ancak sancak beğleri hâssı vardır, ba'zı kura ve mezâri' yerleri ber-vech-i tahmîn verilmişdir kim [52b] ol sancaklar bunlardır kim zikr olunur: Livâ-i Derteng ve Semâvât ve Bayat ve Derne ve Debâlâ ve Vâsıt ve Kerend ve Demirkapu ve Karâniyye ve Gîlân ve Âl-i Sâh.	**Eyâlet-i Bağdad** On sekiz sancakdır. Hazine defterdân ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdân vardır. Ve yedi sancağında sâir memâlik gibi ze'âmet ve tîmâr vardır ki, arz-ı memleket add olunur. Bunlardır ki, zikr olunur: Hılle Karadağ Zeng-âbâd Cevâzir Rumâhiyye Cengûle. Bundan başka on bir sancak ki, arz-ı hâliye-i Irak'dır. Ze'âmet ve tîmâr yokdur. Ancak sancak beğleri hâssı vardır. Ba'zı kurâ ve mezâri' ber-vech-i tahmin verilmişdir. Eyâlet-i mezbûreye tâbi' Imâdiyye hükümeti vardır. Hâkimi ber vech-i mülkiyyet mutasarrıfdır. Derteng, Dih-bâlâ, Vâsıt, Kerend, Dertenk, Semâvât, Beyat, Demür Kapu, Karaniyye, Geylan, Âli-i Sâh, Rûne.

Görüldüğü üzere, anlatılar içerik ve üslup açısından birbiriyle aynıdır. Sadece *Kanunnâme*'de yer alan Rûne sancağı *Seyahatname*'deki anlatıda bulunmaz. Ancak Rûne sancağı bazı *Kanunnâme* nüshalarında da yer almaz. *Kanunnâme*'de yazıyla verilen "on sekiz", "yedi" ve "on bir" gibi sayıların bir değişikliğe uğramadan *Seyahatname*'ye geçtiği görülmektedir. Ancak Arap rakamları ile gösterilen sayılar için bu geçerli değildir. *Seyahatname*'de Bağdad eyaletinin gelirleri hakkında verilen sayısal veriler bu duruma örnek teşkil etmektedir.

SN.I, s.89		*Kanunnâme*, s.50	
Der-eyâlet-i Bağdâd		**Der Eyâlet i Bağdad**	
Sancak	**Gelir**	**Sancak**	**Gelir**
Hâss-ı livâ-i Zeng-âbâd	270.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Zeng-âbâd	270.000
Hille ber-vech-i eyâlet olmuşdur	9.510.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Hille ber vech-i eyalet	951.663
Cevâzir	220.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Cevâzir	220.000
Rûm nâhiye	445.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Rumâhiyye	445.000
Çengûle	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Cengûle	200.000
Karatağ hükûmetdir	804.287	Hâss-ı Mîr-livâ-i Kara Dağ ber vech-i Hükümet	804.287
Derteng	420.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Derteng ber vech-i tahmin	320.000
Semâvât	255.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Semâvât	255.000
Derne	406.931	Hâss-ı Mîr-livâ-i Derne	931.000

Debâlâ	260.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Deh-bâlâ	265.000
Vâsıt	220.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Vâsıt	220.000
Kerend	239.260	Hâss-ı Mîr-livâ-i Gerend	239.260
Tapur	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Kabur	200.000
Karâniyye	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Karaniyye	200.000
Gîlân	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Geylan	200.000
Âl-i Sâ‘	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Âl-i Sâyih	200.000

Her iki eserde Bağdat'ın gelirleri hakkında verilen sayısal veriler birbiriyle karşılaştırıldığında, büyük oranda benzer olduğu sadece dört sancağın geliri konusunda uyuşmazlık olduğu görülmektedir. On altı sancaktan sadece dördünde sayısal farklık görülmesi normaldir. Ancak bu veriler doğru kabul edilerek bir çalışma yapılmak istendiğinde ortaya çok farklı sonuçlar çıkabilir. Zira Hille için verilen 951.663 sayısının *Seyahatname*'ye 9.510.000 şeklinde geçtiği görülmektedir ki iki sayı arasında on kat fark vardır. Ancak bu fark *Kanunnâme*'nin nüshalarından kaynaklı değil Evliya'nın hatası sonucu ortaya çıkmıştır. Birinci cildin müellif nüshasında görüleceği üzere bir sıfır fazla atılmıştır. Sonraki ciltlerde Evliya bu hatasını düzeltmiştir. Derteng sancağındaki sayısal farklılığın sebebi de budur. Fakat Derne ve Debela sancaklarındaki sayısal farklığın sebebi *Kanunnâme* nüshalarından kaynaklanmaktadır. Buna karşın ilginç bir şekilde 804.287 ve 239.260 gibi farklı rakamlardan oluşan sayıların değişikliğe uğramadan *Seyahatname*'ye geçtiği görülmektedir. Çünkü farklı rakamlardan oluşan bu sayılar diğer *Kanunnâme* nüshalarında farklılık göstermektedir.

Seyahatname ve *Kanunnâme* arasındaki ilişkinin boyutunu doğru bir şekilde analiz etmek adına, bir seyahatnamede kanunnamenin ne işi olduğu sorusuna da cevap bulmak gerekecektir. Evliya, her ne kadar bir *Seyahatname* telif ettiğini söylese de zaman zaman farklı türlere yöneldiği görülmektedir. Örneğin *Seyahatname*'de bir tarih kitabında olması gereken kadar tarih bilgisi bulunmaktadır. Evliya da bunun farkındadır ki yer yer anlatısını yarıda bırakır ve daha fazla devam ederse eserinin farklı bir türe evrileceğini düşünür. Seyahatnamenin alışılmadık bir tür olması ve Evliya'nın istifade ettiği tarih kitaplarının etkisinde kalması buna sebep olmuştur. Yine de tüm bu bilgiler onun seyahat rotasına göre sıralanmıştır. Örneğin Süleymaniye Camii veya I. Süleyman'ın fethettiği bir şehir ziyaret edilirken onun devri hakkında geniş bilgiler verilir. Evliya'nın tarih konusunda sıklıkla istifade ettiği iki kaynak *Künhü'l-ahbâr* ve *Peçevî Tarihi*'dir. Ancak bu iki saygın tarih kitabında dahi Osmanlı kanunları hakkında detaylı bilgiler verilmez. Evliya'nın bir kanunnameyi *Seyahatname*'ye geçirmesinin tek sebebi vardır. O, ziyaret ettiği şehirler hakkında bilgi verirken belli bir şablon kullanır. Bu şablona göre; şehrin

kurucusu, adının menşei, Osmanlılar tarafından ne zaman alındığına dair tarihsel arka plan ve mümkünse şehrin gelirleri ve idaresi hakkında bilgiler verilir. İşte bu şablondaki şehrin gelirleri ve idaresi hakkındaki bilgiler için bir kanunname metnine başvurmak şarttır. Örneğin dördüncü ciltte Bağdat ziyaretinde bulunan Evliya, bu eyalet hakkındaki bilgilerin bir kısmını *Kanunnâme*'den almıştır. Zira bu eyaletin merkezinin Derne olduğu ve beyinin 406.931 akçe hassa sahip olduğu bilgisi bu eserde geçmektedir.

Evsaf-ı hak-i amber-pak-i karane, ya'ni bina-yı Yezdecurd Şah-ı kal'a-i Derne
…Hala dest-i Al-i Osman'da sehel imar olup Suleyman Han kanunu uzre eyalet-i Bağdad'da sancak beği tahtıdır. Bin mikdarı ceri ile hukumat eder. Beğinin hassı 406.931 akcedir. Ber-vech-i adalet yigirmi kise hasıl olur. Alaybeği ve ceribaşı ve timar ve ze'amet yokdur. *SN.IV*, s.236

Her ne kadar Evliya, *Seyahatname*'nin birinci cildine tüm *Kanunname* metnini kopya etse de sonraki ciltlerdeki bilgiler için birinci ciltteki surete değil yine *Kanunname* metnine başvurmuştur. Örneğin Bağdat'ın gelirleri hakkında birinci ve dördüncü ciltte verilen bilgiler karşılaştırıldığında, dördüncü ciltteki ifadelerin ve sayıların birinci ciltteki surete değil *Kanunname* metnine daha yakın olduğu görülmektedir.

SN.I, s.89		*SN.IV*, s.251		*Kanunnâme*, s.50	
Der-eyâlet-i Bağdâd		**Hâss-ı ümerâları beyân eder:**		**Der Eyâlet i Bağdad**	
Sancak	**Gelir**	**Sancak**	**Gelir**	**Sancak**	**Gelir**
Hâss-ı livâ-i Zeng-âbâd	270.000	Hâss-ı mîr-i livâ-i Zeng-âbâd	270.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Zeng-âbâd	270.000
Hille ber-vech-i eyâlet olmuşdur	9.510.000	Hille sancağı hâlâ eyâlet olmuşdur.	951.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Hille ber vech-i eyalet	951.663
Cevâzir	220.000	livâ-i Cevâzîr	220.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Cevâzir	220.000
Rûm nâhiye	445.000	livâ-i Rûm Nâhiye	445.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Rumâhiyye	445.000
Çengûle	200.000	livâ-i Cengûle	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Cengûle	200.000
Karatağ hükûmetdir	804.287	livâ-i Karadağ	804.287	Hâss-ı Mîr-livâ-i Kara Dağ ber vech-i Hükümet	804.287
Derteng	420.000	livâ-i Derteng	520.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Derteng ber vech-i tahmin	320.000
Semâvât	255.000	livâ-i Semâvât	255.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Semâvât	255.000
Derne	406.931	livâ-i Derne	406.931	Hâss-ı Mîr-livâ-i Derne	931.000

Debâlâ	260.000	livâ-i Debâlâ	4.260.000[309]	Hâss-ı Mîr-livâ-i Deh-bâlâ	265.000
Vâsıt	220.000	livâ-i Vâsıt	220.000[310]	Hâss-ı Mîr-livâ-i Vâsıt	220.000
Kerend	239.260	livâ-i Kerend[311]	239.360	Hâss-ı Mîr-livâ-i Gerend	239.260
Tapur	200.000.	livâ-i Napur	200.000	Hâss-ı Mîr-livâ-i Kabur	200.000
Karâniyye	200.000.	livâ-i Karahân	200.000.	Hâss-ı Mîr-livâ-i Karaniyye	200.000
Gîlân	200.000.	livâ-i Gîlân	200.000.	Hâss-ı Mîr-livâ-i Geylan	200.000
Âl-i Sâ‘	200.000.	livâ-i Âl-i Sâ‘[312]	200.000.	Hâss-ı Mîr-livâ-i Âl-i Sâyih	200.000

Görüldüğü üzere, birinci ciltteki Bağdat kısmında sancaklar için “Mîr-livâ” ve “liva” ifadeleri kullanılmazken dördüncü ciltte bunlara nispeten dikkat edilmiştir. Bunun yanında birinci ciltte Evliya’nın hatası sonucu ortaya çıkan 9.510.000 sayısı 951.000 olarak düzeltilmiştir. Eğer birinci ciltteki *Kanunnâme* kopyasını kullansaydı bu hatasını devam ettirebilirdi. Ancak bu sefer de Debâlâ’nın gelirini sehven 4.260.000 olarak göstermiştir. Birinci ciltte okunaklı bir şekilde “Tapur” olarak yazılan sancak ismi dördüncü ciltte okunaklı bir şekilde “Napur” olarak değişmiştir. Eğer Evliya birinci ciltteki *Kanunnâme* suretini kullansaydı bu sancağın ismini yine “Tapur” olarak yazmalıydı. Zira bu kelimeler birinci ve dördünce ciltte karıştırmaya imkân vermeyecek şekilde okunaklı yazılmıştır. Muhtemelen Evliya’nın kullandığı *Kanunnâme* nüshasında bu ismin ilk harfinin “te” veya “nun” olduğu net olarak anlaşılmıyordu. Belki de belirgin olmayan “kaf” harfini Evliya ilk istifadesinde “te” ikinci okumasında “nun” olarak okumuştu. Zira bu sancağın adı mevcut *Kanunnâme* nüshalarında “kabur” olarak geçmektedir. Evliya’nın icra ettiği musahiplik mesleği de *Kanunnâme*’yi kullanmasında etkili olmalıdır. Zira bir musahibin efendisini eğlendirmek ve bilgilendirmek gibi iki görevi vardır. Bir Osmanlı paşasının ilk olarak bilmek isteyeceği şey herhalde atandığı eyaletin gelir bilgisi olmalıdır. Muhtemelen Evliya, efendisine bilgi vermek için Ayn Âli

[309] Transkripsiyon sırasında sehven 426.000 olarak okunmuş, tabloya müellif nüshasında yazıldığı gibi 4.260.000 olarak geçirilmiştir.

[310] Transkripsiyon sırasında sehven 230.000 olarak okunmuş, tabloya müellif nüshasında yazıldığı gibi 220.000 olarak geçirilmiştir.

[311] Transkripsiyon sırasında sehven “Gezend” olarak okunmuş, tabloya müellif nüshasında yazıldığı gibi “Kerend” olarak geçirilmiştir.

[312] Transkripsiyon sırasında sehven “Âl-i Sâh” olarak okunmuş, tabloya müellif nüshasında yazıldığı gibi “Âl-i Sâ‘” olarak geçirilmiştir

Efendi 'nin *Kanunnâme*'sini sürekli yanında taşıyordu. Bu konunun önemini bildiğinden, şehir anlatıları için oluşturduğu şablona gelirler bahsini de eklemişti.

Seyahatname'de verilen eyalet ve sancaklar hakkında bilgilerin bazıları Hezarfen Hüseyin Efendi (ö.1691)'nin *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserindeki bilgilerle benzerlik göstermektedir.[313]

SN.I, s.85	*Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s.134[314]
Eyâlet-i Bağdâd-ı behiş-âbâd	**Eyâlet-i Bağdad**
On sekiz sancakdır. Hazîne defterdârı ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı vardır ve yedi sancağında sâ'ir memâlik gibi ze'âmet [ve] tîmâr olup "Arz-ı memleket" deyü zikr olunur. Livâ-i Hille ve Zeng-âbâd ve Cevâzir ve Rûmâhiyye ve Cengûle ve Karatağ. Bu sancaklardan mâ'adâ on bir sancağa Arz-ı Irâk derler, ze'âmet ve tîmâr yokdur, ancak sancak beğleri hâssı vardır, ba'zı kura ve mezâri' yerleri ber-vech-i tahmîn verilmişdir kim [52b] ol sancaklar bunlardır kim zikr olunur: Livâ-i Derteng ve Semâvât ve Bayat ve Derne ve Debâlâ ve Vâsıt ve Kerend ve Demirkapu ve Karâniyye ve Gîlân ve Âl-i Sâh.	Bağdad eyâleti on sancakdır. Hazîne defterdârı ve defter kethüdası ve defterdâr-ı timârı vardır. Yedi sancağında şâir memâlik gibi ze'âmet ve timâr vardır. Arz-ı memleket add olunur. Bunlardır ki zikr olunur: Hille, Zenkabad, Cevâzir, Rumâhiye, Cengûle, Karadağ Bunlardan mâ'adâ on bir sancak-beğleri ki Arz-ı Irak'dır. Ze'âmet ve timâr yokdur. Ancak sancak-beğleri hassı vardır. Ba'zı kurâ ve mezâri' ber-vechi tahmin verilmiştir. Ol sancaklar bunlardır ki, zikr olunur: Derteng, Semavat, Biyat, Dene, Debal, Vasıt, Lurand, Demürkapu, Kurayasa, Giylan, Elsağ, Eyâlet-i mezbûreye tâbi' 'İmâdiye hükümeti vardır. Hâkimi ber-vech-i mülkiyet mutasarrıfdır. Bağdad, Paşa sancağıdır. Senede on iki yük sâliyânesi vardır. Ve bu eyâletin hazîne defterdârı cümle mahsûlâtı cânib-i pâdişâhîden zabt edüp beğlerbeğisine ve kul tâ'ifesine hâsıl olan mâlinden sâliyâne ve ulûfe ve cerâye verirler.

SN.I, s.89		*Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân,* s.134-135	
Der-eyâlet-i Bağdâd		**Hâss-ı ümerâları beyân eder:**	
Sancak	**Gelir**	**Sancak**	**Gelir**
Hâss-ı livâ-i Zeng-âbâd	270.000	Zenkabad	270.000
Hille ber-vech-i eyâlet olmuşdur	9.510.000	Livâ-yı Hille	950.000
Cevâzir	220.000	Livâ-yı Cezâvir	220.000
Rûm nâhiye	445.000	Livâ-yı Rumâhiyye	445.000
Çengûle	200.000	Lıvâ-yı Cengûle	200.000
Karatağ hükûmetdir	804.287	livâ-yı Karadağ	804.287
Derteng	420.000	livâ-yı Derteng	320.000
Semâvât	255.000	livâ-yı Semâvât	255.000
Derne	406.931	livâ-yı Dehene	406.931
Debâlâ	260.000	livâ-yı Dihbala	260.000
Vâsıt	220.000	livâ-i Vâsıt	220.000
Kerend	239.260	livâ-yı Kerend	239.260
Tapur	200.000.	livâ-yı Kapur	200.000

[313] Meşkure Eren, *age.*, s.48.

[314] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s.134.

Karâniyye	200.000.	livâ-yi Kuraysa	200.000.
Gîlân	200.000.	livâ-yı Giylân	200.000.
Âl-i Sâ‘	200.000.	livâ-yı Aldağ	200.000.
-	-	Livâ-yı Ane	282.115
-	-	Livâ-yı Tikrit	217.280

Seyahatname ve *Telhîsü'l-beyân* arasındaki benzerliğin sebebi her iki eserin de kaynak olarak Ayn Âli Efendi'nin *Kanunname'*sini kullanmasıdır.[315] Ayrıca *Telhîsü'l-beyân* ve *Seyahatname,* kullandıkları şablon itibarıyla da uyuşmamaktadır.[316] Zira Evliya, Ayn Âli Efendi'nin şablonunu kullanırken, Hezarfen Hüseyin Efendi her ne kadar Ayn Âli Efendi'den istifade etse de ondan aldığı bilgileri kendi oluşturduğu şablonla eserine geçirmiştir. *Seyahatname*'de ve *Kanunname*'de öncelikle eyaletler ve onlara bağlı olan sancakların isimleri verilir. Bu bahisten sonra, ayrı bir başlık altında eyaletlerin gelirleri hakkındaki bilgilere değinilir. Daha pratik bir şablon kullanan Hezarfen Hüseyin Efendi, bu meseleleri tek bir başlık altında ele almaktadır. Bununla birlikte *Telhîsü'l-beyân*'daki bazı eyalet-sancak eşleşmesi *Seyahatname* ve *Kanunname* ile uyuşmamaktadır. Örneğin *Seyahatname*'de "Livâ-yı Ane" Rakka, Livâ-yı Tikrit ise Musul eyaletine bağlı gösterilmektedir. Hezarfen Hüseyin Efendi ise bu sancakları Bağdat eyaletine bağlı olduğu bilgisini verir. İlgili sancakların yüzyıllar içerisinde bağlı oldukları eyaletler değiştiği için böyle bir farklılık ortaya çıkmaktadır.

Netice itibarıyla *Kanunname,* Evliya'nın *Seyahatname* metnini inşa ederken sıklıkla başvurduğu bir eserdir. Ziyaret ettiği sancakların/eyaletlerin gelirleri hakkında okuyucusunu ve efendisini bilgilendirmek isteyen Evliya, Ayn Âli Efendi'nin *Kanunname*'sinden istifade etmiştir. Her ne kadar *Seyahatname,* içerdiği sayısal bilgiler açısından eleştirilere maruz kalsa da en azından sancaklar/eyaletlerin gelirleri hakkında verilen bilgilerin Ayn Âli Efendi'nin *Kanunname*'si oranında güvenilir olduğu anlaşılmıştır. Sadece bazı sayılar *Kanunname*'den *Seyahatname*'ye geçirilirken sehven yanlış yazılmıştır ki bu gibi hatalar *Kanunname* nüshaları arasında da mevcuttur. Ancak sancaklar/eyaletler hakkındaki sayısal verilerin kaynağı *Kanunname* olsa da *Seyahatname*'de verilen diğer sayısal ifadelerin büyük oranda kesretten kinaye olduğunu da hatırlatmak gerekir ki bu usul İslam dünyasında üretilen pek çok metinde karşımıza çıkmaktadır. Yani *Seyahatname*'de sıklıkla rastlanan 40 bin, 50 bin, 100 bin ve 200 bin

[315] *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s.20.

[316] Meşkure Eren, *age*., s.49.

gibi sayıları böyle düşünmek gerekir. Evliya *Kanunname*'den istifade ettiğini okuyucusuna bildirmek istemez. Zira tüm ciltler incelendiğinde Evliya'nın *Kanunname*'ye "Ayn Ali" şeklinde sadece bir kez atıf yaptığı görülmektedir. Bu eserin bir sureti *Seyahatname*'nin birinci cildine kaydedilmiştir. İlk bakışta bu suretin sonraki başvurularda kolaylık sağlaması için birinci cilde geçirildiği düşünülse de diğer ciltlerde verilen bilgilerin birinci ciltteki suretten değil, tekrar tekrar *Kanunname*'ye başvurularak elde edildiği tespit edilmiştir. *Seyahatname* ve *Telhîsü'l-beyân* arasında benzerlik olduğu fark edilse de bunun sebebinin her iki eserin de *Kanunname*'yi kaynak olarak kullanmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Fütüvvetname

Gençlik, delikanlılık, mertlik, yiğitlik, cömertlik, fedakârlık, mürüvvet, yardımseverlik manalarına gelen Arapça "fütüvvet", bir tasavvuf terimi olarak Hz. Peygamberin sünnetine uymak ve Allah dostlarıyla sohbet etmek demektir.[317] Fütüvvet ehli kimselere Arapçada "fetâ" veya "fityân", bunların şeylerine ise "abu-l-fityân veya "seyyid-al-futuvva" denilmektedir.[318] Bu anlamıyla tasavvuf ve tarikat çevrelerinde önemli bir yer edinmiş ve zamanla bir topluluk ülküsü haline gelerek meslek teşkilatlarına da nüfuz etmiştir. Fütüvvet fikri ve ülküsünü ele alan, usul ve kaideleri hakkında bilgi veren, fütüvvet teşkilatına mensup olanlar için bir nevi yönetmelik olan eserlere Arapçada "kitâbü'l-fütüvve", Farsça ve Türkçede "fütüvvetnâme" denilmiştir.[319] Anadolu'da kullanılan ilk fütüvvetnameler Arapça ve Farsça olsa da zamanla bunların Türkçeye tercümeleri yapılmıştır. Bunlar içerisinde Burgazî, Eşref b. Ahmed, Seyyid Hüseyin, Razavi, Hoca Can Bursevî'nin eserlerini ve anonim fütüvvetnameleri sayabiliriz.[320] Evliya Çelebi, *Seyahatname*'yi telif ederken bu eserlerden birini kullandığını söylemektedir. Meşkure Eren, yaptığı çalışmada Evliya'nın Razavi'nin Fütüvvetname'si ile Cafer Sadık'a izafe edilen risalelerden birini kullanmış olabileceğini söylemektedir.[321]

---

[317] Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.1.

[318] Abdülbâki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınlar, İstanbul 2011, s.17; Franz Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, (1953), s.3.

[319] Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri,* s.1; Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme", *DİA*, XIII, s.264.

[320] Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, s.6-12.

[321] Meşkure Eren, *age*., s.66, 71.

Eren'in bu tespitleri yerinde olmakla birlikte, günümüzün literatür bilgisiyle yeniden teyit edilmelidir. Bu amaçla ilk olarak bu esere *Seyahatname*'de hangi isimlerle atıf yapıldığına ve müellifi hakkında verilen bilgilere bakmamız gerekecektir.

Seyahatname'deki Adı

Evliya, *Seyahatname*'nin birinci cildinde IV. Murad'ın Bağdat Seferi öncesi İstanbul'da düzenlenen esnaf alayının geçiş töreni hakkında bilgi vermektedir. Yaklaşık 62 varak tutan esnaf alayı anlatısından hemen önce fütüvvet hakkında da bilgi vermek ister. Uzunca bir başlığın ardından 4 varaklık bir fütüvvet anlatısında bulunur. Bu bilgileri "Fütüvvetnâme-i Muhammedî" adlı bir eserden alarak *Seyahatname*'ye geçirdiğini söylemektedir. Ancak bu isim onun kullandığı esere ulaşmak için yeterli değildir. Zira tüm fütüvvet kitapları bu isimle nitelenebilmektedir. Neyse ki Evliya'nın sonraki varaklarda kaynağına atıf yaparken farklı isimler kullandığı görülmektedir. İstanbul esnafı anlatısında da birkaç kez bir fütüvvet kitabına atıfta bulunan Evliya, bu defa kaynağını "Fütüvvetnâme-i Kebîr" ve "Fütüvvetnâme-i Kübrâ" isimleriyle işaret etmektedir. Bu isim bizi Razavî'nin *Miftâḥu'd-deḳāʾiḳ fî beyâni'l-fütüvvet ve'l-ḥaḳāʾiḳ* adlı eserine götürmektedir. Ancak Evliya'nın, bu isimlerin yanı sıra kaynağına atıfta bulunurken "İmâm Ca'fer-i Sâdık", "Fütüvvetname-i İmam Ca'fer" ve yalın bir şekilde "Fütüvvetname" isimlerini de kullandığı görülmektedir. "Fütüvvetname-i İmam Ca'fer" şeklindeki atıf, "Fütüvvetnâme-i Kebîr" *ile Miftâḥu'd-deḳāʾiḳ fî beyâni'l-fütüvvet ve'l-ḥaḳāʾiḳ* adlı eser arasında kurduğumuz bağlantıyı şüpheye sokmaktadır.

Şekil 2.1.

***Fütüvvetname* adlı kitabın Seyahatname'deki farklı isimlendirmeleri**

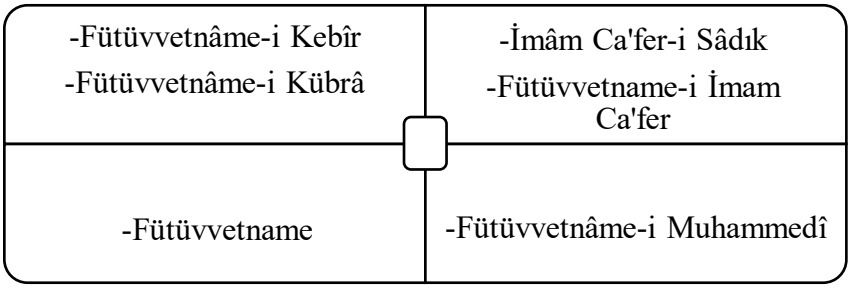

Bu dört farklı isim kullanılarak *Seyahatname*'nin birinci, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu cildinde toplamda 13 kez fütüvvet kitabına kaynak olarak atıf yapılmaktadır. Aşağıdaki grafikten gözlemlenebileceği üzere en çok atıf birinci cilttedir. Bunun sebebi bu ciltte esnaf alayı anlatısına yer verilmesidir. Ancak onuncu ciltte Mısır esnafı hakkında

da İstanbul esnafına oranla yüzeysel bilgiler veriliyorsa da fütüvvet kitaplarına atıf yapılmamaktadır. Diğer ciltlerdeki atıfların sebebi ise fütüvvetnamelerde isimleri geçen pirlerin mezarlarının ziyaret edilmesidir.

Grafik 2.6

Ciltlere Göre *Fütüvvetname*'ye Yapılan Atıf Sayısı

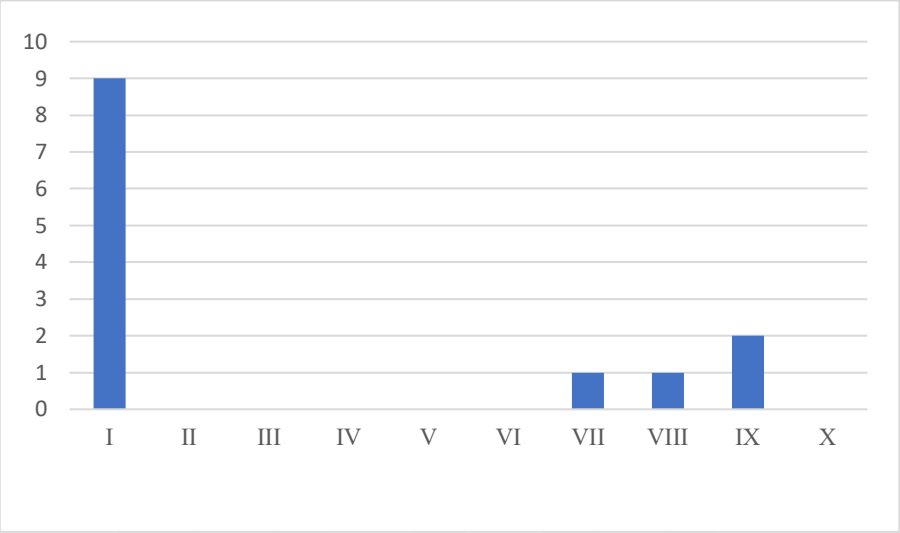

Her ne kadar Evliya'nın kaynağına atıf yaparken kullandığı isimler üzerinden bir çıkarım yapmak mümkün olsa da bu çıkarımlarımızı netleştirmek için onun istifade ettiği fütüvvet kitabının müellifi hakkında verdiği bilgileri de tetkik etmemiz gerekecektir.

Müellifi

"Fütüvvetnâme-i Kebîr" ve "Fütüvvetnâme-i Kübrâ" isimleri üzerinden bir araştırma yaptığımızda, Seyyid Muhammed Razavî'nin *Miftâḥu'd-deḳā'iḳ fî beyâni'l-fütüvvet ve'l-ḥaḳā'iḳ* adlı eserinin Osmanlı okuryazarları arasında "Fütüvvetnâme-i Kebîr" olarak bilindiği bilgisine ulaşılmaktadır.[322] Bu durumda, *Seyahatname*'de kullanılan fütüvvet kitabının Razavi'ye ait olabileceğini düşünebiliriz. Eren'in çalışmasında da bu eserin Razavi'ye ait olduğu söylenmektedir. Ancak Evliya, birinci cildin başka bir kısmında "Ca'fer-i Sâdık'ın Fütüvvetnâme-i Kebîr'inde mastûrdur" ifadesini kullanarak aslında istifade ettiği fütüvvet kitabının müellifinin "Ca'fer-i Sâdık" olduğunu bildirmektedir. Bu durumda araştırmamızın yönünü Razavi'den Ca'fer-i Sâdık'a çevirmemiz gerekmektedir. Bir Şia fıkıh mezhebi olan Caferiyye'nin kurucusu İmam Ca'fer-i Sâdık (ö.765)'a yüzlerce kitap izafe edilmektedir. Ancak İmam Ca'fer-i

[322] Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, s.8.

Sâdık'a izafe edilen eserlerin büyük bir kısmının ona ait olmadığı düşünülmektedir.[323] Hatta onun eseri olduğu düşünülen ve hakkında pek çok çalışma yapılan *Tefsîrü'l-Ḳurʾân* da böyledir.[324] Bu kitapların içerisinde fütüvvet konulu kitap ve risale bulunmaktadır. Ancak bu eserler de gerçekte İmam Ca'fer-i Sâdık'a ait değildir. Ca'fer-i Sâdık'ın fütüvvetname kitaplarında çokça anılan ve sözlerine yer verilen biri olması bu nevi kitapların ona izafe edilmesine sebep olmuştur. Böyle olsa bile Evliya'nın istifade ettiği kitaba ulaşabilmek adına kütüphanelerde İmam Ca'fer'e izafe edilen fütüvvetnamelerle *Seyahatname*'yi karşılaştırmak gerekecektir. Belki de Evliya, Razavî'ye ait olan *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'in Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen bir nüshasını kullanmıştı. Bu sebeple öncelikle *Seyahatname* ile Razavî'nin *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'ini karşılaştıralım.

Seyahatname ile Fütüvvetnâme-i Kebîr'in karşılaştırılması

Seyyid Muhammed Razavî (ö.1514)'nin *Miftâḥu'd-deḳāʾiḳ fî beyâni'l-fütüvvet ve'l-ḥaḳāʾiḳ* adlı eseri, Türkçe fütüvvetnameler arasında fütüvvet erkânı ve merasimi hakkında oldukça zengin bilgiye sahip olan eserdir. Bu sebeple oldukça ilgi gören eser aynı zamanda en çok nüshaya sahip olan fütüvvetnamedir. *Fütüvvetnâme-i Kebîr* adıyla bilinen eser; tövbe almak, yol kardeşi edinmek, şed kuşanmak, şeddin şartları, fütüvvet dereceleri, fütüvvete alınmayan kimseler gibi meselelere değinmektedir.[325] *Seyahatname*'deki fütüvvet anlatısında da benzer meseleler yer almaktadır. *Seyahatname* ve *Fütüvvetnâme-i Kebîr* arasındaki ilişkinin boyutunu anlamak adına eserleri birbirleriyle karşılaştıralım: Evliya, esnaf alayı anlatısında hakkında bilgi verdiği esnafların pirlerine de değinir. Esnafların pirleri hakkında verilen bilgiler *Fütüvvetnâme-i Kebîr* ile benzerlik göstermektedir. Örneğin *Seyahatname*'nin birinci ve dokuzuncu cildinde Suheyb-i Rûmî hakkında verilen bilgiler *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'dekilerle örtüşmektedir.

SN.I, s.259; *SN.IX*, s.332	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, 34-35[326]
Ammâ Suheyb-i Rûmî, Hazret huzûrunda Mekke ve Uhud ve Bedr-i Huneyn gazâların kırâ'at etdikce	Altıncı, Ṣuheyb-i Rūmi'nüñ bilin bağladı ve icāzet virdi ki ol Ḥż. Resûl'ün ḫuddāmı idi ve

[323] Mehmet Atalan, "Cafer Es-Sadık'ın Eserleri", *Dini Araştırmalar*, 11, (2001), s.114; Mehmet Atalan, Cafer-i Sadık, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s.76-85; Celal Kırca, "Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Tefsiri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 6, (1989), s.96; Revzan Urhan, "İmam Cafer-i Sadık'ın Hayatı, Eserleri ve Kendisine İsnad Edilen Tefsir Rivayetleri", *International Academic Social Resources Journal,* 39, (2022), s.797; Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, VII, s.3; Hayreddin Karaman, "Ca'feriyye", *DİA,* VII, s.4.

[324] Celal Kırca, agm., s.96.

[325] Mehmet Saffet Sarıkaya*, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, s.8-9.

[326] *Razavî'nin Fütüvvet-namesi (Fütüvvetname-i kebir veya Miftahü'd-dekayık fi beyane'l-fütüvveti ve'l-hakayık)*, haz. Rahşan Gürel, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

Hazret ferah kesb edüp Suheyb'e ihsânlar edüp hakkında hadîs buyurdu: من فردوس الاخبار :روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه قال اول من يسقى حوضى صهيب الرومى Ya'ni "Kıyamet gununde evvel Havz-ı Kevser'den Suheybu'r-Rumi içer", demişlerdir. Yüz on yaşında vefat edup kabri Sivas şehrinin canib-i şarkisinde bir yalcın kaya uzre bir asitane-i azimi icinde medfundur. Hazret huzurunda kemerin Hazret-i Ali bağlamışdır. Meddahların ve ahilerin silsilesi ana muntehidir.	Ḥż. 'Ali'nüñ şākirdi idi. Ḥż. Resūl anuñ ḥaḳḳında buyurdı: من فردوس الاخبار :روى عن رسول انه قال اول من حوضى صهيب الرومى Ya'ni "Ḳıyāmet güninde, evvel ḥavż-ı Kevser'den içer Ṣuheyb-i Rûmi'dür." Aḫılerüñ silsilesi aña çıḳar. Yüz on dört yaşında āḫırete intiḳâl itdi. Ḳabr-i şerifi Ṣıvāṣ'dadur.

Suheyb-i Rûmî hakkında başkaca fütüvvet kitaplarında bilgi bulunsa da diğerlerine nispetle onun hakkındaki en detaylı bilgi sadece *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'de yer almaktadır. Razavi'nin bu eserinin nüshaları arasında farklar olsa da tüm nüshalar Suheyb-i Rûmî için söylenen hadisi nakletmektedir. Evliya'nın doğrudan doğruya *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'den istifade ettiğini gösteren diğer bir unsur, her iki eserinde Suheyb-i Rûmî hakkındaki hadisin Türkçeye tercümesini aynı ifadelerle vermesidir.

Ya'ni "Kıyamet gününde evvel Havz-ı Kevser'den Suheybu'r-Rumi içer"… *SN.I,* s.259	Ya'ni "Ḳıyāmet güninde, evvel ḥavż-ı Kevser'den içer Ṣuheyb-i Rûmi'dür. *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.34-35

Medine seyahati sırasında Suheyb-i Rûmî'nin mezarını ziyaret eden Evliya, onun hakkında bilgi vermek için bir kez daha *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'e başvurur. Dokuzuncu ciltte yer alan bu anlatıda Evliya'nın, bu defa kaynağını belirtmese de birincisine oranla daha fazla *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'deki anlatıya sadık kaldığı görülmektedir.

SN.IX, s.332	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.34-35
Ve Hazret-i Suheyb-i Rûmî. …Altıncısı bu Suheyb-i Rûmî'nin belin bağladı [Y 299a] ve icâzet verdi ki Hazret-i Resûl'ün meddâhıdır. Hazret-i Resûl bu Suheyb hakkında buyurur Firdevsü'l-Ahbâr'da mastûrdur. Hadîs: "İnnehu kâle evvelâ men yuskâ havzî Suheybü'r-Rûmî" ya'nî "Kıyâmet gününde benim âb-ı Kevser havuzumdan evvel Suheybü'r-Rûmî içer" buyurmuşlardır. Ahilerin silsilesi ana müntehidir. Yüz on yaşında vefât etdi.	Altıncı, Ṣuheyb-i Rūmi'nüñ bilin baġladı ve icāzet virdi ki ol Ḥż. Resûl'ün ḫuddāmı idi ve Ḥż. 'Ali'nüñ şākirdi idi. Ḥż. Resūl anuñ ḥaḳḳında buyurdı: من فردوس الاخبار :روى عن رسول انه قال اول من حوضى صهيب الرومى Ya'ni "Ḳıyāmet güninde, evvel ḥavż-ı Kevser'den içer Ṣuheyb-i Rûmi'dür." Aḫılerüñ silsilesi aña çıḳar. Yüz on dört yaşında āḫırete intiḳâl itdi. Ḳabr-i şerifi Ṣıvāṣ'dadur.

Seyahatname ve *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, Suheyb-i Rûmî'nin mezarının bulunduğu yer hakkında anlaşsa da onun öldüğü sırada kaç yaşında olduğu konusunda farklı cevaplar verirler. Zira *Fütüvvetnâme-i Kebîr* 114 yaşında öldüğünü söylerken, *Seyahatname*'de 110 yaşında öldüğü yazılıdır. Ancak bu durum iki eser arasındaki ilişkiyi zedeleyecek bir unsur değildir. Çünkü *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'in nüshaları da bu konuda kendi içlerinde

ayrılırlar. Yine de yaygın görüş *Seyahatname*'de olduğu gibi 110 yaşında öldüğüdür. Bu neviden sayısal farkların *Seyahatname*'nin ciltleri arasında dahi yaşandığı görülmektedir. Evliya'nın *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'den istifade ederek hakkında bilgi verdiği bir başka kişi Selman-ı Farisi'dir. Bu zat hakkında ikisi birinci ciltte biri dördüncü ciltte olmak üzere üç kez bilgi verilir. Birinci atıfta Selman-ı Farisi hakkında verilen hadis ve öldüğü sıradaki yaşı *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'deki bilgiyle uyum sağlamaktadır. Ancak iki eser Selman-ı Farisi'nin ölüm yeri hakkında anlaşamazlar. Zira bu yer *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'de Medine, *Seyahatname*'de ise Kûfe olarak gösterilir.

SN.I, s.254	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.33-34
Selmân-ı Fâris Hazret'den (—) hadîs rivâyet eder pîr idi. Taşrada hidmet ederdi. Hazret-i Risâlet, Selmân-ı Pâk hakkında hadîs: سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات buyurmuşlardır. Üç yüz otuz yaşında merhûm olup kabr[i] Kûfe'dedir. Hazret-i İmâm-ı A'zam bunlara yetişüp Hazret-i Risâletin tecdîd-i vuzû' etdiklerin ve ibâdet etdiklerinin şurût [u] kuyûdıyla Selmân'dan haber aldı derler.	Evvel, Selmān-ı Fārisi'nün bilin bağladı ki ol, Ḥż.Resül'ün ḫızmet-kārı idi ve hem pir idi ve 'alim idi. Ve Ḥż.Resül anuñ hakkında buyurur ki: سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات Ya'ni "Selmān, bizden, Ehl-i beytümdendür. Evvelin ve āḫirin 'ilmine irdi ve be-dürüsti ki cenneti ārzūlar gicede ve gündüzde beş kez. Ve Selmān-ı Fārisî, üç yüz otuz yaşında āḫırete naḳl itdi, ḳabr-i şerifi Medine'dedür,

Birinci ciltteki ikinci atıfta Evliya, Selman-ı Farisi'nin kabrinin yerini Bağdat olarak gösterir. İkinci atıfta kullanılan ifadeler birincisine oranla *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'e daha yakındır. Zira ikinci atıfta Selman-ı Farisi hakkındaki hadisin bir tercümesi verilir ve *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'deki ile aynıdır.

SN.I, s.328	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.33-34
Selmân-ı Pâk cümle berberlere pâk pîr [ü] pîşvâ oldu. İbtidâ kemerin bizzât Hazret-i Alî bağlayup kabri Bağdâd'a (—) sâ'at ba'îd cânib-i (—) nehr-i (—) (—) (—) bir âsitâne-i kübrâdır. Yılda bir kerre cümle berberler ve niçe bin ehl-i teferrüc gidüp cem'iyyet-i kübrâ olur. Ulu sultândır kim Hazret-i Resûl'ün taşra hidmetkârı ve pîr ü âlim idi. Resûl-i Hudâ anın hakkında, hadîs: سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات buyurmuşdur. Ya'ni bizden ve ehl-i beytimizdendir, evvelin ve ahirin ilmine erdi ve durusti *[198a]* cennet anı uzler, deyu Aşere-i Mubeşşere'den gayrı Selman-ı Pak'e ve Hazret-i Ukkaşe'ye cenneti tebşir etmişdir	Evvel, Selmān-ı Fārisi'nün bilin bağladı ki ol, Ḥż.Resül'ün ḫızmet-kārı idi ve hem pir idi ve 'alim idi. Ve Ḥż.Resül anuñ hakkında buyurur ki: سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات Ya'ni "Selmān, bizden, Ehl-i beytümdendür. Evvelin ve āḫirin 'ilmine irdi ve be-dürüsti ki cenneti ārzūlar gicede ve gündüzde beş kez. Ve Selmān-ı Fārisî, üç yüz otuz yaşında āḫırete naḳl itdi, ḳabr-i şerifi Medine'dedür,

Evliya'nın Irak seyahatini içeren dördüncü ciltte Selman-ı Farisi hakkında bir kez daha bilgi verilir. Bu sefer Evliya onun mezarını ziyaret etmiştir ve kabrinin Medayin'de

olduğunu söyler. Burada verdiği bilgilerin bir kısmını da yine *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'den almıştır.

SN.IV, s.300	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.33-34
…huddâmlara ve berberlere Selmân-ı Pâk pîr oldu. Ol dahi üç yüz yigirmi yaşında pîr-i fânî idi, ammâ nazar-ı Resûl ile zinde idi ve ilm-i ledünde gâyet âlim idi. Ve Hazret-i Resûl Selmân-ı Pâk hakkında قال رسول الله صلى الله عليه وسلم سلمان منا اهل البيت ادرك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات buyurmuşlardır. Ya'ni "Selman bizden ve ehl-i beytimizdendir. Evvelin u ahirin ilmine erdi. Ve bedürüsti cennet anı arzular." deyu hakkında hadis vardır. Ahir Hazret-i Ebabekir hilafetinde üc yüz otuz yaşında bu hak-i Medayin'de intikal edup bu Diyale kurbunda bir kubbe-i alide medfun olup canib-i erba'asında bağ-ı İrem'den nişan verir.	Evvel, Selmān-ı Fārisi'nün bilin baġladı ki ol, Ḥż.Resül'ün ḫızmet-kārı idi ve hem pir idi ve 'alim idi. Ve Ḥż.Resül anuñ hakkında buyurur ki: سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات Ya'ni "Selmān, bizden, Ehl-i beytümdendür. Evvelin ve āḫirin 'ilmine irdi ve be-dürüsti ki cenneti ārzūlar gicede ve gündüzde beş kez. Ve Selmān-ı Fārisî, üç yüz otuz yaşında āḫırete naḳl itdi, ḳabr-i şerifi Medine'dedür,

Evliya'nın Selman-ı Farisi'nin kabrinin bulunduğu yer hakkında farklı bilgiler vermesinin sebebi de yine *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'in nüshaları arasındaki farklardan kaynaklanmaktadır. Bu durum bize Evliya'nın tek bir *Fütüvvetnâme-i Kebîr* nüshasını kullanmadığını göstermektedir. Zira *Seyahatname*'deki tekrarlı anlatılar arasındaki farklar açıkça buna işaret etmektedir. Örneğin *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'deki anlatıda, hadisin tercümesinde geçen "be-dürüsti" ve "ārzūlar" ifadeleri *Seyahatname*'nin birinci cildinde "durusti" ve "uzler" şeklinde verilirken, dördüncü ciltte istifade edilen kaynağa daha yakın bir kullanımla "bedürüsti" ve "arzular" şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Bu durum *Seyahatname*'nin müellif nüshalarından da teyit edilmektedir. Hatta bu fark kişiler hakkında verilen hadisler üzerinden de gözlemlenebilmektedir. Örneğin Selman-ı Farisi için verilen birinci ciltteki hadis ile dördüncü ciltteki hadis arasında fark vardır.

SN.I, s.254, 328	*SN.IV*, s.330
سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات	قال رسول الله صلى الله عليه وسلم سلمان منا اهل البيت ادرك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات
سلمان منا اهل البيت درك علم الاولين والاخرين وان الجنة تنساق الى سلمان فى كل يوم وليلة خمس مرات	

Evliya'nın, *Fütüvvetnâme-i Kebîr'*den istifade ederken onun kitabi kaynaklarını da *Seyahatname*'ye geçirdiği görülmektedir. Örneğin Suheyb-i Rûmî anlatısında yer verilen hadisin kaynağı *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'de *Firdevsü'l-Ahbâr* (فردوس الاخبار) olarak gösterilmektedir. Hadisle birlikte bir kitabi kaynak olan *Firdevsü'l-Ahbâr* da *Seyahatname*'ye geçmiştir.

SN.IX, s.332	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.34-35
Ve Hazret-i Suheyb-i Rûmî. …Altıncısı bu Suheyb-i Rûmî'nin belin bağladı [Y 299a] ve icâzet verdi ki Hazret-i Resûl'ün meddâhıdır. Hazret-i Resûl bu Suheyb hakkında buyurur Firdevsü'l-Ahbâr'da mastûrdur. Hadîs: "İnnehu kâle evvelâ men yuskâ havzî Suheybü'r-Rûmî" ya'nî "Kıyâmet gününde benim âb-ı Kevser havuzumdan evvel Suheybü'r-Rûmî içer" buyurmuşlardır. Ahilerin silsilesi ana müntehidir. Yüz on yaşında vefât etdi.	Altıncı, Ṣuheyb-i Rūmi'nüñ bilin baġladı ve icāzet virdi ki ol Ḥż. Resûl'ün ḫuddāmı idi ve Ḥż. 'Ali'nüñ şākirdi idi. Ḥż. Resūl anuñ ḥaḳḳında buyurdı: من فردوس الاخبار :روى عن رسول انه قال اول من حوضى صهيب الرومى Ya'ni "Ḳıyāmet güninde, evvel ḥavż-ı Kevser'den içer Ṣuheyb-i Rûmi'dür." Aḫılerüñ silsilesi aña çıḳar. Yüz on dört yaşında āḫırete intiḳāl itdi. Ḳabr-i şerifi Ṣıvāṣ'dadur.

Razavî'nin eserinden *Seyahatname*'ye geçen tek kitabi kaynak *Firdevsü'l-Ahbâr* değildir. *Miftâhü'l-İkbâl* isimli kitap da bu şekilde *Seyahatname*'ye geçmiştir.

SN.I, s.249	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.32
Nitekim Miftâhü'l-İkbâl nâm kitâbda Câbir ibn Abdullâh el-Ensârî, Hazret-i Alî'den bu ebyâtı nakl eder. بيت على رض [ي الله عنه (...)انا اخو المصطفى لاشك فى نفسنى وسطاهما ولدى وجدى رسول الله منفرد وقالهم زوجتى لا قول ذى فندي صدقته والناس فنظلم من ضلالة والاشرارى المنكر فالحمد شكر اا شريك له البر بالعبد المجردوالباقى بلامدى Bu ebyâtları Resûl-i Kibriyâ Hazret-i Alî'den istimâ' edüp, "Sadakte yâ Alî, yâ Alî" buyurdular.	Mefātiḥe'l-iḳbāl'de Cābir İbni 'Abdullâh-ı Enṣāri rivāyet ider ki "Çün Ḥż.'Ali mezkûr ebyâtı oḳudı, Ḥż. عم tebessüm idüp " صدق يا على" didi, daḫı "söyle işidelüm." didi. Ḥż.'Ali daḫı bu ebyātı inşād eyledi. Şi'r: انا اخو المصطفى لاشك فى نسبى معه و تبث و بسطاحما ولدى جدى و جد رسول الله منفرد وفاطمة زوجتى لا قول ذى طندى صدقته والناس فنظلم من الضلالة والاثراك والنكرى والحمدلله ثكراً لاثريك له البر باالعبد والباقى بلا امرى قال تبسم رسول الله صدقتا يا على Ya'nî ravi eydür: "Ḥż. عم tebessüm idüp" Gerçek didün yâ 'Ali." didi ve Ḥż. 'Ali'ye du'â kıldı.

Seyahatname'nin birinci cildinde fütüvvet hakkında bilgi veren Evliya, soru-cevaptan oluşan bir anlatıya da yer vermektedir. Bunlar, fütüvvet yoluna girmek isteyen talibe sorulacak sorulardan oluşmaktadır. Fütüvvetnamelerin hemen hepsinde bu neviden soru-cevap bölümleri yer alsa da *Seyahatname*'de yer verilenlerin bir kısmı *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'dekilerle örtüşmektedir.

SN.I, s.246-247	*Fütüvvetnâme-i Kebîr*, s.166-167
Eğer deseler, "Tarikatın bünyâdı kaç nesnedir?" Cevâb altıdır, evvel tevbedir, 2-şeyhe boyun vermekdir, 3-arı olmakdır, 4-bâtının arı etmekdir, 5-kanâ'at eylemekdir, 6-kimse ile ihtilât etmemekdir.	Eğer su'âl iderlerse kim "Tarikatün binası kaç nesne üzerınedür?" El-cevâb: "Altı nesne üzerinedür. Evvel, tevbe, ikinci teslim, üçinci zühd, dördinci takva, beşinci, kanâ'at, altıncı, 'uzletdür"

Ve eğer sorsalar: "Tarikatın erkânı kaçdır?" Cevâb altıdır, evveli ilmdir, 2-hilmdir, 3-sabırdır, 4- rızâdır, 5-hüsn-ı hulkdur, 6-ihlâsdır.	Eğer su'âl iderlerse kim "Erkân-ı tarikat kaç nesnedür?" El-cevâb: "Altıdur. Evvel, ilm, ikinci, hilm, üçinci, şabr, dördinci rızâ, beşinci ihlâş, altıncı, gökçek ahlâk."
Eğer sorsalar: "Tarîkat kaçdır?" Cevâb altıdır, evveli hayrdır, 2-zikirdir, 3-terkdir, 4-terk-i mâsivâdır, 5-korkudur, 6-şevkdır.	Eğer su'âl iderlerse kim "Tarikatuñ vâcibâtı ḳaçdur?" El-cevāb: "Altıdur. Evvel, hayr işlere kadem basmakdur, ikinci da'im zikrden ḫāli olmamaḳdur, üçinci, 145urdur145 mahabbet itmemekdür, dördinci, hevayı terk itmekdür, beşinci, dâ'im Hak'dan havfde olmak altıncı, Hak'dan ümizi kesmemek."

Netice olarak, *Seyahatname*'de fütüvvet hakkında verilen bilgilerin bir kısmının Razavi'nin *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'inden alındığı örneklerle ortaya çıkarılmıştır. Bu defa Evliya'nın kaynağını gizlemediği, açık bir şekilde adını verdiği görülmüştür. Her iki eser arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, Evliya'nın fütüvvet, esnaf alayı ve kabir anlatıları sırasında bu eserden çokça istifade ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Evliya, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'de geçen kitabi kaynakları da *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Ayrıca *Seyahatname*'nin ciltleri arasında tekrarlanan anlatıların birbiriyle karşılaştırılması sonucu Evliya'nın birden fazla *Fütüvvetnâme-i Kebîr* nüshası kullandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, *Seyahatname*'de fütüvvet hakkında verilen bilgilerin bir kısmının *Fütüvvetnâme-i Kebîr* ile uyum sağlamadığını da söylemek gerekir. Bu durumda Evliya, *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'in yanı sıra başka bir fütüvvetname de kullanmış olabilir.

Seyahatname ile Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık'ın Karşılaştırılması

Seyahatname'deki fütüvvet anlatısında soru-cevap bölümü bulunmaktadır. Bu bölüm *Fütüvvetnâme-i Kebîr* de dâhil olmak üzere pek çok fütüvvet kitabında mevcuttur. *Seyahatname*'deki bazı soru-cevapların *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'den alındığını yukarıda göstermiştik. Ancak bu bölümde yer alan bazı soru ve cevaplar *Fütüvvetnâme-i Kebîr* ile uyum sağlamamaktadır. Ayrıca Evliya'nın istifade ettiği fütüvvet kitabının müellifi olarak Ca'fer-i Sâdık'ı işaret etmesi de önemlidir. Bu sebeple Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen eserlerle de *Seyahatname*'yi karşılaştırmak gerekmektedir.

Ca'fer-i Sâdık ve eserleri hakkında yapılan çalışmaların büyük bir kısmında gözden kaçırılsa da yazma eser kütüphanelerinde ona izafe edilen tasavvuf hakkında kitap ve risaleler bulunmaktadır. Bu eserlerden biri *Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık*'dır ve Hacı

Bektaş İlçe Halk Kütüphanesinde kayıtlı bir yazma nüshası bulunmaktadır.[327] Bu eser, fütüvvetnameler arasında Cafer-i Sâdık (148/765)'a izafe edilen tek örnektir. Zira diğer fütüvvetnamelerde, "İmam Cafer şöyle buyurur" veya "Cafer-i Sâdık (as) buyurur ki…" gibi ifadeler yer alsa da ona izafe edilmezler.[328] Bu isimlendirme ve yer yer örtüşen içeriğiyle Alevî yazılı kültürünün ürünü olan ve yine Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen Buyruk kitaplarını çağrıştırmaktadır.[329] 16. yüzyılda yazıldığı düşünülen bu eser bir mecmua niteliğindedir. Eser Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık risalesiyle başlar ve Bektaşilikteki adap ve erkânı esas alan risalelerle devam etmektedir.[330] *Seyahatname* ile bu eserin örtüşen yanları bulunmaktadır. *Seyahatname*'deki anlatının soru-cevap bölümü *Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık* ile benzerlik göstermektedir.

SN.I, s.243-244	*Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık*, s.256-257
İmâm Ca'fer-i Sâdık hırkayı beyân etdi. Evvelâ, "Hırka-i fakr nedir?" diyenlere cevâb, "Hırkanın îmânı ve kıblesi ve gasli ve arılığı ve bağlaması ve kilidi ve içerisi ve taşrası ve yakası ve kemâli nedir diyenler bu on su'âle cevâb, ol hırkanın îmânı settârlıkdır ve kıblesi 146urdur ve gasli terk-i mâsivâdır ve namâzı arılıkdır ve farzı terk-i ârzûdur ve câm irâdetdir ve kilidi 146urdur146ed ve kemâli herşeyde toğrulukdur ve yenleri 146urdur146ed hâsıl etmekdir ve taşrası 146urdur146edir ve içerüsi 146urdur ve yakası râzdır."	Erkân-ı tarikatda İmâm Ca'fer-i Sâdık (as) buyurur kim hırka beyânında ve dahi tarikat edeblerini beyân ider. Eğer şorsalar ki hırkanın imânı nedir ve islamı nedir ve kıble-i hırka nedir ve kelime-i hırka nedir ve sırr-ı hırka nedir pay-ı hırka nedir ve dil-i hırka nedir ve cenâbet-i hırka nedir ve kilid-i hırka nedir ve gusl-i hırka nedir ve kemâl-i hırka nedir ve rüşinây-ı hırka nedir tarik-i hırka nedir ve cân-ı hırka nedir ve namaz-ı hırka nedir ve hırkanın yakası nedir ve hırkanın eteği nedir ve içerüsi nedir ve taşrası nedir? Vir cevâb: Hırkanın imânı settarlıkdır ve hırkanın islâmı temizkârlıkdır ve hırkanın dini âşinâ ve kelime-i hırka Allah Te'âlâ'yı yâd itmekdir ve sırr-ı hırka şevkdır ve pây-ı hırka zühddir ve cân-ı hırka irâdetdir ve dil-i hırka rastlıkdır ve kıble-i hırka pirdir ve farz-ı hırka şohbetdir ve sünnet-i hırka mikrâzdır ve ma'rifet-i hırka şıdkdır ve kilid-i hırka tekbirdir ve kemâl-i hırka toğrulıkdır ve namaz-ı hırka arılıkdır ve gusl-i hırka paklık dünyâ şüğulinden ve rûşinây-ı hırka şermdir ve tarîk-i hırka tekebbürlikdir ve pâk-i hırka arzudır ve cenâbet-i hırka kem'i azarlamakdır ve eteg-i hırka dervişlikdir ve hırkanın yakası râzdır ve içerisi nûrdır taşrası müşahededir ve rengi meşâyihdir.
Îmâm Ca'fer buyurur, hırkanın eteği şerî'atdır, tarîkatı hakîkatdır, yakasında yâ Sabûr ve yâ Şekûr ve yâ Kerîm ve yâ Rahîm	Ve ol hırkanın yakasında yazılmış idi, yâ 'Aziz, yâ Settâr yâ Latif yâ Halim ve eteğine yazılmış idi yâ

[327] *Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık: inceleme metin*, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Horasan Yayınları, İstanbul 2008, s.11; Hacı Bektaş İlçe Halk Kütüphanesi, no: 101 (Bu eserin mikrofilmi Milli Kütüphane'de MFA A-4714 numarada kayıtlıdır.).

[328] *Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık*, s.11.

[329] *Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık*, s.11.

[330] *Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık*, s.13.

yazılmışdır ve dahi eteğinde yâ Vâhid ve yâ Ahad ve yâ Ferd ve yâ Samed yazılmışdır ve bedeninde yâ Vâsi' ve yâ Halîm ve yâ Karîb ve yâ Mücîbü's-sâ'ilîn yazılmışdır.	Vâhid yâ Ferd yâ Şamed ve hırkanın beline yazılmış idi yâ Rahim yâ Mürşid.

Her iki eserden alınan anlatılar karşılaştırıldığında, içerik ve üslup itibarıyla benzerlik gösterdiği fark edilecektir. Örneğin *Seyahatname*'de yer alan "*İmâm Ca'fer-i Sâdık hırkayı beyân etdi. Evvelâ, "Hırka-i fakr nedir?" diyenlere cevâb*" şeklindeki soru, Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık'da "*Erkân-ı tarikatda İmâm Ca'fer-i Sâdık (as) buyurur kim hırka beyânında ve dahi tarikat edeblerini beyân ider.*" şeklinde bulunmaktadır. Bu durum açık bir şekilde *Seyahatname*'de verilen fütüvvet hakkındaki bilgilerin, en azından bir kısmının Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen bir eserden alındığını ortaya koymaktadır.

Bu bakış açısıyla, kütüphanelerde *Risale-i imam Ca'fer-i Sâdık* ve *Makalat-ı İmam Ca'fer-i Sâdık* isimleriyle kayıtlı eserlerle de *Seyahatname*'yi karşılaştırmak gerekecektir. Zira bu risalelerde verilen bilgilerle *Seyahatname*'deki anlatı benzerlik göstermektedir.

SN.I, s.243-244	*Risale-i imam Cafer Sadık*, vr.1b, 2a[331]
İmâm Ca'fer-i Sâdık hırkayı beyân etdi. Evvelâ, "Hırka-i fakr nedir?" diyenlere cevâb, "Hırkanın îmânı ve kıblesi ve gasli ve arılığı ve bağlaması ve kilidi ve içerisi ve taşrası ve yakası ve kemâli nedir diyenler bu on su'âle cevâb, ol hırkanın îmânı settârlıkdır ve kıblesi pîrdir ve gasli terk-i mâsivâdır ve namâzı arılıkdır ve farzı terk-i ârzûdur ve câm irâdetdir ve kilidi tekbîrdir ve kemâli herşeyde toğrulukdur ve yenleri dervîşlik hâsıl etmekdir ve taşrası müşâhededir ve içerüsi nûrdur ve yakası râzdır."	"... Eğer sorsalar kim hırkanın imanı nedir hırkanın namazı nedir hırkanın kıblesi nedir hırkanın farizesi nedir paklığı nedir canı nedir hırkanın tekbiri nedir eytkim hırkanın imanı settarlıkdır hırkanın namazı arilikdir hırkanın farizesi şeyh sohbetidir... hırkanın canı senadır hırkanın kilidi tekbirdir... "
îmâm Ca'fer buyurur, hırkanın eteği şerî'atdır, tarîkatı hakîkatdır, yakasında yâ Sabûr ve yâ Şekûr ve yâ Kerîm ve yâ Rahîm yazılmışdır ve dahi eteğinde yâ Vâhid ve yâ Ahad ve yâ Ferd ve yâ Samed yazılmışdır ve bedeninde yâ Vâsi' ve yâ Halîm ve yâ Karîb ve yâ Mücîbü's-sâ'ilîn yazılmışdır.	... imam Cafer Sadık ... buyurdu kim hırka nemedden idi… anın yakasında yazılmışdır ya settar ya latif ya hakim ya mürşid hırkanın eteğinde yazılmış idi ya vahid ya ehad ya ferd ya samed…

Burada gösterilen iki soru ve cevap *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'in bazı nüshalarında da mevcuttur. Ancak bu nüshalarda ilgili sorular için Ca'fer-i Sâdık'a atıf yapılmaz. *Fütüvvetnamelerde Ca'fer-i Sâdık* ismine rastlansa da Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen fütüvvetlerde bu atıfların daha yoğun olduğu görülmektedir. *Seyahatname*'deki anlatıda da sık sık Ca'fer-i Sâdık'a atıf yapılmaktadır. Ancak *Seyahatname*'de verilen bazı soru ve

[331] Meşkure Eren*, age.,* s.71-72.

cevaplar sadece Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen kitaplarda bulunmaktadır. Örneğin "İmamın kimdir veya imam kaçtır?" sorusu ve buna verilen "tenim imamı…" gibi cevaplara sadece bu eserlerde rastlanmaktadır.

<table>
<tr><th>SN.I, s.249</th><th>Makalat-ı İmam Cafer Sadık, vr.3a</th></tr>
<tr><td>Eğer sorsalar:
"İmâmın kimdir?" Cevâb oldur kim, "Tenim imâmı mihrâbdır ve cânım imâmı Kur'ân-ı azîmü'ş-şândır ve gönlüm imâmı Hazret-i Muhammed'dir, fehmim imâmı Cibrîl-i Emîn'dir, aklım imâmı Mîkâ'îl'dir."</td><td rowspan="2">…Eğer sual etseler imam kaçdır elcevap beşdir tenim imamı çelebidir canım imamı Kurân'dır gönlüm imamı Muhammed'dir aklım imamı Cebrail'dir fehmim imamı Mikail'dir tenim kıblesi mihrabdır aklım kıblesi Kâbe'dir canım kıblesi Kudusdır gönlüm kıblesi Arş'dır…</td></tr>
<tr><td>Eğer sorsalar:
"Kıble kaçdır?" Cevâb: "Beşdir. Tenim kıblesi mihrâbdır, aklım kıblesi Ka'be'dir, cânım kıblesi Beytü'l-ma'mûr'dur, fehmim kıblesi kürsîdir, gönlüm kıblesi arş-ı a'zamdır" diye.</td></tr>
</table>

Bu örnekler açık bir şekilde Evliya'nın Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen fütüvvetnameden istifade ettiğini göstermektedir. Zaten Evliya da istifade ettiği fütüvvet kitabının müellifi olarak Ca'fer-i Sâdık'ı işaret etmektedir. Ancak *Seyahatname*'de fütüvvet hakkında verilen bazı bilgiler ve anlatılar Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen eserlerde de bulunmaz. Yani Evliya, *Fütüvvetnâme-i Kebîr* ve *Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık*'dan başka bir fütüvvet kitabı daha kullanmış olabilir.

Seyahatname ile Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetname'sinin Karşılaştırılması

Birinci ciltte yer alan fütüvvet anlatısı sırasında Evliya, öncelikle bir kişinin tarikata nasıl gireceği hakkında bilgi verir ve ardından olur da bir hata yaparsa başına geleceklerden bahseder. Hatalı müridin boynuna "sekel" adında bir taş asılarak üç gün hapsedildiğini söyleyen Evliya, bu sekel taşının hikâyesine de değinir. Anlatıya göre; Musa Peygamber vücudunu kimselere göstermezdi. Musa'nın bu edepli tutumu kavmi tarafından yanlış anlaşılmış ve vücudunun hastalıklı olduğuna dair dedikodu yayılmıştır. Birgün Musa, gusül için Nil Nehri'ne girer ve elbiselerini de nehrin kenarındaki bir taşa koyar. Allah'ın emriyle taş hareket eder. Musa üryan bir şekilde elinde asasıyla taşın ardı sıra gider. Musa'nın bu hâlini kavmi görür ve onun sağlıklı olduğuna kanaat eder. Ardından Musa taşa yetişir ve asasıyla on iki kere taşa vurarak on iki delik açar. Bunun üzerine taş dile gelir ve Allah'ın emriyle yürüdüğünü söyler. Musa taştan özür diler. Taş yine dile gelerek Musa'nın özrünü kabul ettiğini; ancak Musa'nın kendisine bir delik açarak boynunda gezdirmesini ister. Bunun üzerine Musa taşı alarak boynuna asar. İşte bu sebeple, ehl-i tarikattan olup hatalı işler yapanların boynuna taş asılır. *Seyahatname*'de

anlatılan bu hikâye *Fütüvvetnâme-i Kebîr* ve *Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık*'da bulunmaz. Meşkure Eren, Evliya'nın bu anlatıyı *Taberi Tarihi*'nden aldığını söylemektedir.[332] Öncelikle *Seyahatname* ile *Taberî Tarihi'*nde geçen bu anlatıyı karşılaştıralım.

SN.I, s.246	Taberî Tarihi[333]
"Boynuna urdukları sekel nedir, ve kankı peygamberden kalmışdır?" deseler. Cevâb oldur kim: Mûsâ Peygamber dâ'imâ mübârek tenini halk- dan hıfz edüp göstermezdi, zîrâ 149üzul149149-i cemâl etmiş idi. Ol ecilden kavm-i Mûsâ derlerdi kim "Mûsâ'nın gevdesi ayblı ve cüzâmdır" derlerdi. Hikmet-i Hudâ bir gün Hazret-i Mûsâ Nîl-i mübâreke gasl etmeğe uryân girdikde mübârek hırka-i şerifin bir taş üzre kor. Bi-emri Hudâ taş yerinden kopup taş Mısır içre revâne oldu. Mûsâ Nebî dahi eline asâsın alup taşın ardı sıra seğirdüp bu hâli kavm-i Mûsâ görüp, "Estağfirullâh Mûsâ hakkında sû'-i zanlar ederdik, hakkâ kim yed-i beyzâsı ve cesedi dürr-i yek- tâsın ayân eyledi. Hamd-i Rabbi'l-İzze vücûd-ı şerifin müşâhede etdik" deyü ol ân bin münkir îmâna gelüp, "Lâ ilahe illallah Mûsâ Kelîmullâh" dediler. Andan Mûsâ Nebî gâyet gazab-âlûd olup ol taşa yetişüp asâ ile on iki yerden urup on iki delik oldu. Bi-emrillâh ol taş zebâne gelüp eydir: "Yâ Mûsâ, ben Allâh emriyle yürüdüm, senin 149üzul149149un pâklığına tanıklık eyledim" dedi. Hazret-i Mûsâ, taşdan bu kelimâtları istimâ' edüp taşdan özür dileyüp eyitdi: "Yâ hacer ben seni on iki kerre urup deldim, hele beni afv eyle dervîşe dervîşân" deyü temennâ edüp özürler diledi. Hâlâ dervîşân mâbeyninde "Dervîşe dervîşân" demek Hazret-i Mûsâ'dan kaldı. Ve yine taş 149üzul149 gelüp, "Yâ Mûsâ, özrün 149üzul ederim. Beni bir deliğimden bir ip ile boğazına sekel eyle, tâ ki bir gün ola sana lâzım olam" dedikde Mûsâ Nebî ol taşı alup boynuna asdı. Hâlâ dervîşân mâbeyninde boğazlarında asılan balgamî taşlara sekel derler. Anıniçün hâlâ şerî'atdan taş koparanların boğazına sekel taşı asarlar yâhûd ta'zîr ederler, ol sekel taşın ma'nâ-yı dervîşânı budur. Ba'dehu ol taş Hazret-i Mûsâ ile bile olmağın Tîh sahrâsı'nda kırk yıl gezüp ol taş gerden-i Mûsâ'da iken yine zebâne gelüp, "Yâ Mûsâ, beni yere koyup on iki kerre ur tâ ki acâyib sun'-ı Hudâ müşâhede edesin" {dedi}. Hazret-i Mûsâ, ol taşa on iki asâ urup her delik- den birer ırmak cereyân edüp bir ırmakdan asker-i merd, birinden	…Bir rivayetde dediler ki Musa Aleyhisselam her kez halka karşı çıplak olmamış ve kimse anın gövdesini görmemiş halayık derlerdi ki Musa'nın gövdesinde illet vardır anın için halka karşı çıplak olmak …. Musa Aleyhisselam bu sözü işidir idi hiç tınmazdı bir gün Musa Aleyhisselam gusl vacib oldu su kenarına gitdi kiyasilerini çıkardı anda hir taş var idi ol taş üstüne kodu ve taylasanını mübarek beline bağladı suya girdi gusl eyledi çün sudan çıkdı kiyasilerini giymek istedi Allahü Teala'nın emrile ol taş yürüdü Musa ardınca gitdi tutamadı ol kadar gitdi ki halâık-i Musa gördüler bildiler Musa hiç illet yok imiş derhal ol taş durdu Musa… kiyasilerini aldı giydi ve asasını aldı oniki kerre taşa çaldı nida geldi ki ya Musa ol taşı sakla Musa Aleyhisselam dedi ki ilahi bu taş beni halk içine çıplak götürdü namahrem beni gördü nida geldi ki kayırma bizim emrimiz ile idi ta ki düşmanlar abes yere taan etdiklerin bileler ki sende ayıb yokdur Musa Aleyhisselam dedi ilahi bu taşı nice götüreyim ki gayetde büyükdür derhal Allahü Teala emrile ol taş küçüldü Musa Aleyhisselam çün anı gördü heman götürdü evine iletti ve her yere ki giderdi beraber alırdı çün Tih'de kaldılar Hak Teala emr eyledi ki asayı ol taşa çal Musa Aleyhisselam âsasın ol taşa çaldı oniki yerinden oniki pınar akdı ve her pınarı bir sıbt tutdı ve anların adeti böyle idi…

[332] Meşkure Eren, *age.,* s.61.

[333] Meşkure Eren, *age.*, s.62.

zenân, birinden at ve birinden deve ve birinden sığır ve birinden koyun ve birinden keçi, her uyûndan birer mahlûk âb-ı hayâtlar nûş edüp def'-i atşân ederler. Ve asker-i Mûsâ'ya âsumândan helvâ ve tere ve kezengû helvâsı ve selvâ nâm pişmiş kuşlar 150üzul edüp tenâvül ederlerdi. Ve yine ol sekel taş Hazret-i Mûsâ gerdenine alup giderlerdi. İşte hikâyet-i sekel budur.	

Seyahatname ve *Taberi Tarihi*'ndeki anlatılar birbiriyle karşılaştırıldığında iki anlatının da birbiriyle benzer olduğu görülmektedir. Anlatılar üslup itibarıyla birbirinden uzaklaşsa da olay örgüleri itibarıyla birbirine yakındır. Ancak anlatılar arasında Eren'in gözden kaçırdığı iki fark mevcuttur. Bunlardan birincisi ve en önemlisi *Seyahatname*'deki anlatının bir fütüvvet kuralını bildirmek için kurgulanmış olmasıdır. Öncesinde ve sonrasında, bağlamına uygun düşecek şekilde ehl-i tarikatin hata işlemesi halinde tabi tutulacağı cezanın kökeni hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. *Taberi Tarihi*'nde ise amaç Musa hakkında bilgi vermektir. Anlatılar arasındaki ikinci farklılık, *Taberi Tarihi*'nde Musa ile konuşanın Tanrı, *Seyahatname*'de ise Tanrı'nın kudretiyle taşın olmasıdır. Bu sebeplerden ötürü Evliya'nın *Seyahatname*'de yer verdiği anlatı, bağlamına uygun şekilde ancak bir fütüvvetnamede bulunmalıdır. Bu düşünceden hareketle mevcut fütüvvetnameler üzerinde yaptığımız bir araştırmanın sonucunda, bu hikâyenin Şeyh Seyyid Hüseyin'nin *Fütüvvetname*'sinde geçtiği tespit edilmiştir.

Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi'nin Fatih Sultan Mehmed devrinde yaşadığı düşünülmektedir. Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'sinin günümüze ulaşan dört nüshası olduğu bilinmektedir. *Fütüvvetname* üzerinde çalışma yapan Gölpınarlı, üç nüshasını gördüğünü söylemektedir.[334] Dördüncü nüsha Hacı Bektaş İl Halk Kütüphanesindedir.[335] Seyyid Hüseyin'in eserinin nüshaları hakkında bir araştırma yaparken Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 4225/1 numarada kayıtlı Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgazi'ye izafe edilen eserin aslında Seyyid Hüseyin'e ait olduğunu tespit ettik.[336] Eser kütüphaneye kaydedilirken sehven Burgazî'ye izafe edilmiştir. Daha önce bu nüsha üzerinde bir yüksek lisans tezi yapılmışsa da yanlışlığın farkına varılmamıştır.[337] Bu nüsha, Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'sinin nüshaları içerisinde en derli toplu olanıdır.

---

[334] Abdülbaki Gölpınarlı, *Fütüvvet ve Fütüvvetname Makaleler*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2022, s.37.

[335] Mehmet Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, s.7-8.

[336] Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4225/1.

[337] *Yahyâ b. Halîl Çôbân Birgîvî Fütüvvetname (İnceleme-Metin-Dizin),* haz. İsmail Gökçe, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019.

Seyahatname ve *Fütüvvetname* karşılaştırılırken bu nüsha kullanılacaktır. Şimdi Musa ve Taş hikâyesi üzerinden her iki eseri karşılaştıralım.

SN.I, s.246	*Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetname'si*, s.48[338]
Boynuna urdukları sekel nedir, ve kankı peygamberden kalmışdır?" deseler. Cevâb oldur kim: Mûsâ Peygamber dâ'imâ mübârek tenini halk- dan hıfz edüp göstermezdi, zîrâ tecellî-i cemâl etmiş idi. Ol ecilden kavm-i Mûsâ derlerdi kim "Mûsâ'nın gevdesi ayblı ve cüzâmdır" derlerdi. Hikmet-i Hudâ bir gün Hazret-i Mûsâ Nîl-i mübâreke gasl etmeğe uryân girdikde mübârek hırka-i şerifin bir taş üzre kor. Bi-emri Hudâ taş yerinden kopup taş Mısır içre revâne oldu. Mûsâ Nebî dahi eline asâsın alup taşın ardı sıra seğirdüp bu hâli kavm-i Mûsâ görüp, "Estağfirullâh Mûsâ hakkında sû'-i zanlar ederdik, hakkâ kim yed-i beyzâsı ve cesedi dürr-i yek- tâsın ayân eyledi. Hamd-i Rabbi'l-İzze vücûd-ı şerifin müşâhede etdik" deyü ol ân bin münkir îmâna gelüp, "Lâ ilahe illallah Mûsâ Kelîmullâh" dediler. Andan Mûsâ Nebî gâyet gazab-âlûd olup ol taşa yetişüp asâ ile on iki yerden urup on iki delik oldu. Bi-emrillâh ol taş zebâne gelüp eydir: "Yâ Mûsâ, ben Allâh emriyle yürüdüm, senin vücûdunun pâklığına tanıklık eyledim" dedi. Hazret-i Mûsâ, taşdan bu kelimâtları istimâ' edüp taşdan özür dileyüp eyitdi: "Yâ hacer ben seni on iki kerre urup deldim, hele beni afv eyle dervîşe dervîşân" deyü temennâ edüp özürler diledi. Hâlâ dervîşân mâbeyninde "Dervîşe dervîşân" demek Hazret-i Mûsâ'dan kaldı. Ve yine taş lisâna gelüp, "Yâ Mûsâ, özrün kabûl ederim. Beni bir deliğimden bir ip ile boğazına sekel eyle, tâ ki bir gün ola sana lâzım olam" dedikde Mûsâ Nebî ol taşı alup boynuna asdı. Hâlâ dervîşân mâbeyninde boğazlarında asılan balgamî taşlara sekel derler. Anıniçün hâlâ şerî'atdan taş koparanların boğazına sekel taşı asarlar yâhûd ta'zîr ederler, ol sekel taşın ma'nâ-yı dervîşânı budur. Ba'dehu ol taş Hazret-i Mûsâ ile bile olmağın Tîh sahrâsı'nda kırk yıl gezüp ol taş gerden-i Mûsâ'da iken yine zebâne gelüp, "Yâ Mûsâ, beni yere koyup on iki kerre ur tâ ki acâyib sun'-ı Hudâ müşâhede edesin" {dedi}. Hazret-i Mûsâ, ol taşa on iki asâ urup her delikden birer ırmak cereyân edüp bir ırmakdan asker-i merd,	Eger su'āl itseler kim, ṭarîḳat içinde bir ṣuçlu kişinüñ boynına seng-i señek aṣarlar, aña señeklikden ġayri nesne içün aṣmazlar, anuñ senedi kimdendür? Cevāb oldur kim Mūsā ʿaleyhi"s-selām diledi kim ġusül ide, libāsını çıḳardı, bir ṭaş üzerine ḳodı, ʿaṣāyı yanına dikdi. Kendü ṣuya gird. Çün ṣudan çıḳdı el ṣundı libāsın alub giye. Ol ṭaş Allah emriyle yirinden ḳopdı yürüdi. Mūsā ʿaleyhi"s-selām cehd itdi kim yitişe, ṭaş daḫı ḳatı gitdi, ḫatta Mışır şehrinin bir ucından girdi ve bir ucından çıḳdı. Biraz şehirden ṭaşra çıḳdı durdı. Çün Mūsā ʿaleyhi"s-selām ṭaşa yitişdi, libāsın aldı giydi amma ġażabın yeñemedi, ʿaṣa ile ṭaşa on iki kerre urdı. Ṭaş on iki yerde delik oldı. Ol ṭaş Allah fermanıyla dile gelüb söyledi, eyitdi: Yā Mūsā! Ben senüñ arılıġıña ṭanıḳlıḳ virdüñ, sen benüm on iki yerde baġrumı deldüñ. Ben ḫod kendü re'yimle yürümedim, Allah emriyle yürüdüm, zirā senüñ ḳavmiñ yanında ʿaybıñ didiler ve gümān itdüler. Pes Allah Teʿāla baña emreyledi, libāsıñı aldım gitdim. Senüñ mübārek tenini ol ḳavm [44] (ḳavm) gördiler, gümānları gitdi. Çün Mūsā peyġamber ʿaleyhi's-selām ol taşdan bu sözi işitdi, ṭaşa ʿöẕr ḳıldı, tercümān söyledi. Ṭaş bu peyġamberiñ ʿöẕrin ḳabul itdi, eyitdi: Yā Mūsā! Beni götürgil boynına aşġıl, didi. Ta saña deminden gerek olam didi. Mūsā ol ṭaşı götürdi, bir iple boynına aşdı, ol ṭaş eyitdi: Saña ve senüñ ümmetine şu gerek olsa, bulunmasa, beni boynuñdan yir yüzine ḳoyasın, Allah Teʿāla'dan ḥācet dileyüb duʿā ḳılasın, Ḥaḳ Teʿāla emriyle her delikden bir çeşme revān ola. Mūsā peyġamberiñ ḳavmi on [iki] sıbṭ idi, her sıbṭı ol çeşmenüñ birinüñ şuyından ḳanarlardı. ʿArabca sıbṭ diyü bölüğe dirler yaʿni on iki bölük idi. Her bölügüñ bir naḳîbi vardı. Çün ol esbā ṣudaġı ḥāceti bitdi amma mecmūʿu ḳavmüñ gelüb ol ṣudan içeler ḳanalaridi. Nitekim Ḥaḳ Teʿāla Kelām-ı Ḳadîmi'nde buyurur: Ve ḳaṭṭaʿnāhümüsnetey ʿaşrate esbātan ümemā. Pes Mūsā her ḳaçan ol ṭaşı boynından indirüb yire ḳodı, her delükden revān olub aḳardı. Mūsā daḫı ḳavmi ol ṣudan ḳanarlardı. Şu çekilüb ol ṭaşa gine yirine varırdı. Andan Mūsā ʿaleyhi'sselām

[338] İsmail Gökçe, *agt*., s.48.

birinden zenân, birinden at ve birinden deve ve birinden sığır ve birinden koyun ve birinden keçi, her uyûndan birer mahlûk âb-ı hayâtlar nûş edüp defʿ-i atşân ederler. Ve asker-i Mûsâ'ya âsumândan helvâ ve tere ve kezengû helvâsı ve selvâ nâm pişmiş kuşlar nüzûl edüp tenâvül ederlerdi. Ve yine ol sekel taş Hazret-i Mûsâ gerdenine alup giderlerdi. İşte hikâyet-i sekel budur.	ol ṭaşı götürüb boynına aṣardı. Bu söz ḥaḳḳında Kelāmullah'da bu ayet gelmişdür. Ḳavluhu Teʿāla: Fenfecerat minhüsnetā aşrate aynā ḳad ʿAlîme küllü ünāsin meşrabehüm. Çün ṭaş ṣuya ẓarf oldı, süñügi añа teşbîh idüb aṣarlar

Görüldüğü üzere, Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'sindeki anlatı *Seyahatname*'deki anlatıyla benzerdir. Ayrıca, her iki anlatı aynı hikâyeyi aynı bağlamda vermektedir. Seyyid Hüseyin, anlatının başında verdiği "Eger su'āl itseler kim, ṭarîḳat içinde bir ṣuçlu kişinüñ boynına seng-i señek aṣarlar…" şeklindeki soruyla bağlamını açıklamaktadır. Benzer şekilde Evliya da "Boynuna urdukları sekel nedir, ve kankı peygamberden kalmışdır?" sorusunu sormaktadır. Bunun yanı sıra Seyyid Hüseyin'in anlatısında da Musa ile konuşan taştır. Bu iki unsur bize öncelikle *Seyahatname*'deki Musa ve Taş anlatısının *Taberi Tarihi*'nden alınmadığını göstermiştir. Ancak muhtemelen bu anlatı *Taberi Tarihi* üzerinden fütüvvetnamelere girmişti. Her ne kadar *Seyahatname* ve *Fütüvvetname*'deki anlatı olay örgüleri itibarıyla benziyorsa da üslup itibarıyla birbirinden ayrılmaktadır. Ayrıca *Fütüvvetname*'de verilen iki ayet *Seyahatname*'de bulunmaz. Bu durumda Evliya'nın, Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'sinin başka bir nüshasını kullanmış olabileceğini düşünebiliriz. Ancak *Seyahatname'*de Musa ve Taş hikâyesinden başka Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'si ile örtüşen bir anlatı bulunmamaktadır. Belki de Evliya bu anlatıyı Seyyid Hüseyin'in eserini kaynak olarak kullanan bir mecmuadan öğrenmiştir.

Sonuç

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin birinci cildindeki esnaf anlatısından hemen önce fütüvvet hakkında bilgi vermektedir. Burada verdiği bilgilerin kaynağı olarak *Fütüvvetnâme-i Kebîr* adlı kitabı göstermektedir. Ona göre bu kitabın müellifi Ca'fer-i Sâdık'tır. Ancak Evliya'nın kurduğu eser/müellif ilişkisi yanlış görünmektedir. Zira Razavi'nin *Miftâḥu'd-deḳāʾiḳ fî beyâni'l-fütüvvet ve'l-ḥaḳāʾiḳ* adlı eseri yaygın olarak *Fütüvvetnâme-i Kebîr* ismiyle bilinmektedir. Bu sebeple ilk olarak *Seyahatname* ve *Fütüvvetnâme-i Kebîr* karşılaştırılmış ve Evliya'nın bu eserden istifade ettiği belirlenmiştir. Ancak *Seyahatname*'deki fütüvvet anlatısında verilen bilgilerin tamamı *Fütüvvetnâme-i Kebîr*'de bulunmamaktadır. Bu defa Ca'fer-i Sâdık'a izafe edilen *Fütüvvetname* ile *Seyahatname* karşılaştırılmış ve Evliya'nın bu eserden de istifade ettiği

belirlenmiştir. *Seyahatname*'deki fütüvvet anlatısı oluşturulurken Evliya'nın iki eserden istifade ettiği tespit edilse de bu anlatı sırasında yer verdiği Musa ve Taş anlatısının bu eserlerde olmadığı tespit edilmiştir. Bu anlatı üzerinden bir araştırma yapıldığında, *Seyahatname* ile Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'si arasında da bir bağlantı olabileceği tespit edilmiştir. Zira bu anlatı sadece onun eserinde geçmektedir. Netice itibarıyla, Evliya'nın tek bir fütüvvetname yerine *Fütüvvetnâme-i Kebîr*, *Fütüvvetnâme-i Cafer Es-Sadık* ve Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetname*'si olmak üzere üç eserden faydalanmış olduğu görülmektedir. Ancak Evliya'nın bu eserlerden istifade şekline bakılırsa, onun elinde bu üç eseri kaynak kullanarak oluşturulan bir mecmua olduğu anlaşılmaktadır. Yani Evliya birinci ciltteki anlatıyı oluştururken doğrudan bu üç eserden değil, üçünü de kaynak kullanarak oluşturulan bir mecmuadan faydalanmış olmalıdır. Zira burada fütüvvet konusunun işlenişinin hiçbir fütüvvetname ile benzeşmeyip kendine has bir ilerleyişi olması bu şekilde açıklanabilir. Bunun yanında sadece Musa ve Taş hikâyesi için Seyyid Hasan'ın *Fütüvvetname*'sine başvurması mantıklı değildir. Eğer bu eseri doğrudan kullanmış olsaydı diğer meselelerde de ondan istifade ederdi. Dahası Evliya, mevcut fütüvvetnamelerde bulunmayan şiirlere de yer vermekte ve fütüvvet anlatısını Seyyid Ni'metullâh-ı Velî'ye ait olduğunu söylediği Farsça bir şiirle tamamlamaktadır.

Bu veriler, Evliya'nın birinci ciltteki fütüvvet anlatısında sunduğu bilgileri şimdilik tespit edemediğimiz derleme bir fütüvvet mecmuasından aldığını göstermektedir. Muhtemelen bu derleme fütüvvet mecmuası Evliya'nın belirttiği gibi Cafer Es-Sadık'a izafe edilmişti. Ancak *Seyahatname*'nin diğer ciltlerinde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Evliya'nın eline sonradan Razavi'nin müstakil bir *Fütüvvetnâme-i Kebîr* nüshası geçmiştir. Zira aynı kişiler hakkında birinci ve dördüncü, birinci ve dokuzuncu ciltlerde verilen bilgiler arasında farklar mevcuttur. Birinci cildin dışındaki ciltlerde verilen bilgiler *Fütüvvetnâme-i Kebîr* kitabına daha uygun düşmektedir.

2.2. Bilgilendirme Amaçlı Yapılan Atıflar

2.2.1. Evliya'nın Kendi Eğitiminden Bahsederken Atıf Yaptığı Kitaplar

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de kendisine dair verdiği bilgiler arasındaki en ayrıntılı kısım eğitimi hakkındadır. Bazen bir başlık altında bazen de anlattığı meselenin bağlamına uygun düşecek şekilde eğitim hayatına dair bilgiler vermektedir. Onun eğitim

anlatıları, eğitim gördüğü kurumlar ve hocaları hakkında verdiği bilgilerden ibaret değildir. Bu sırada aldığı dersler ve bu derslerde kullanılan kitaplar hakkında da detaylı bilgiler vermektedir. Onun bu bilgileri verirken amacı, ilk olarak kendi eğitim ve bilgi seviyesini ön plana çıkartmak, ikincisi de bu kitaplar hakkında okuyucusunu bilgilendirmektir. Bu tutumu, *Seyahatname*'de kaynak gösterilmeden atıf yapılan kitap sayısını etkilemiştir. Ders kitaplarıyla *Seyahatname*'de tekil olarak veya bir liste halinde karşılaşmak mümkündür. Aşağıda, Evliya'nın tekil halde bahsettiği ders kitapları tablo haline getirilerek gösterilmiştir.

Tablo 2.1

Evliya'nın Tekil Halde Bahsettiği Ders Kitapları

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Kâfiye	İbnü'l-Hâcib (ö. 1249)	el-Kâfiye	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv
Şâtibî	Kāsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö.1194)	Ḥırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî	Dinî Kıraat
Kitâb-ı Cezerî	İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.1429)	Kitâb-ı Cezerî	Dinî Kıraat
Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (ö.1492)	el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv
Mültekâ	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Izzî	Ebü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî? (ö.1262?)	el-ʿİzzî fi't-taṣrîf (et-Taṣrîfü'l-ʿİzzî, el-Mebâdî fi't-taṣrîf)	Dil ve Dil BilimArapça Sarf Nahiv
İbn Kesîr	İbn Kesîr	Kıraat-i Seb'a	Dinî Kıraat
Seb'a	İbn Mücâhid? (ö.936)	Kitâbü's-Seb'a	Dinî Kıraat
Kitâb-ı Kuhistânî	Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö.1555)	Câmiʿu'l-mebânî li-mesâʾili (fî şerḥi) fıḳhi'l-Keydânî	Dinî Fıkıh

Bu tabloda gösterilenler dışında, Evliya'nın eğitimi sırasında kullandığı kitapların toplu bir listesi de *Seyahatname*'de mevcuttur. 1636 yılı Ramazan ayının Kadir Gecesi'nde Babası Derviş Mehmed Zıllî'nin girişimleri sayesinde Ayasofya'nın müezzin mahfiline *Kur'an* tilaveti için çıkarılan Evliya, onu hünkâr mahfilinden dinleyen IV. Murad'ın dikkatini çekmiş ve Enderun'da Kiler Koğuşuna kaftanlı olarak alınmıştır.[339]

[339] *SN.I,* s.114-115.

Bu sırada 25 yaşında olan Evliya, tahsilini tamamlamamıştı. Yarım kalan tahsilini sarayda devam ettirebilmesi için IV. Murad kendisine eğitimi sırasında istifade edeceği 20 kitap ihsan etmiştir. Evliya, Sultanın kendisine ihsan ettiğini söylediği 20 kitabın 13'ünün adını *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Bunlardan 13'ünün adından bahsedilmesi, burada Evliya'nın eksik bilgi verdiğini düşündürebilir. Ancak bunlar muhtemelen 13 farklı kitaptan ve toplamda 20 ciltten oluşuyordu. Aşağıdaki tabloda, IV. Murad'ın Evliya'ya ihsan ettiği ders kitapları gösterilmiştir.

Tablo 2.2

IV. Murad'ın İhsan Ettiği Ders Kitapları

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Kâfiye	İbnü'l-Hâcib (ö. 1249)	el-Kâfiye	Dil ve Dil Bilim Nahiv
Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (ö.1492)	el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye	Dil ve Dil Bilim Nahiv
Tefsîr-i Kadı	Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.1286)	Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl	Dinî Tefsir
Misbâh	Cürcânî Seyyid Şerîf (ö.1413)	el-Miṣbâḥ? (Sekkâkî'nin "Miftâhu'l-'ulûm" adlı eserinin şerhi)	Dil ve Dil Bilim Nahiv Belâgat
Dîbâce	Lâmiî Çelebi (ö.1532)	Şerh-i Dîbâce-i Gülistân	Edebî
Mülteka'l-ebhur	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
Kudûrî	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö.1037)	el-Muḫtaṣar	Dinî Fıkıh
Gülistân u Bostân	Sa'dî-i Şîrâzî Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö.1292)	Bostân (Saʿdînâme)	Edebî
		Gülistân	Edebî
Nisâbü's-sıbyân	Ebu Nasr Bedreddin Mesud el-Ferahî (ö.1242)	Nisâbü's-Sıbyân	Dil ve Dil Bilim Farsça-Arapça Sözlük
Lügat-ı Ahterî	Muslihuddin Mustafa (ö.1560-61)	Ahterî-i Kebîr	Dil ve Dil Bilim Arapça-Türkçe Sözlük
Buhârî	Buhârî, Muhammed b. İsmâil (ö.870)	Ṣaḥîḥ-i Buḫârî (el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ)	Dinî Hadis
Müslim	Müslim b. Haccâc (ö.875)	Ṣaḥîḥ-i Müslim (el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ)	Dinî Hadis
Kur' an-ı Kerim			Dinî

Bu kitaplardan sadece *el-Kâfiye* ve *el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye* adlı kitaplar bir önceki listede bulunmaktadır. Bunların dışındakiler ilk defa bu listede yer almaktadır. Her iki listedeki kitaplar da Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitaplarıdır. Zira Evliya Çelebi hem Anadolu'da hem de balkanlarda yaptığı seyahatleri sırasında ziyaret ettiği medreselerde, bu kitapların okutulduğundan bahsetmektedir. Evliya, gençlik yıllarında bu kitaplar üzerinde eğitim alsa da ilerleyen yaşlarında seyahatten fırsat buldukça eğitimini sürdürdüğünü iddia etmektedir. Onun bu iddiası temelsiz olsa da bu sırada kullandığını söylediği ders kitaplarının isimlerini vermektedir. Bu kitaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.3

Evliya'nın İlerleyen Yaşlarında Ders Gördüğü Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Tefsîr-i Cerîrî	Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ö.923)	Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân	Dinî Tefsir
Kitâb-ı Kuhistânî	Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö.1555)	Câmiʿu'l-mebânî li-mesâʾili (fî şerḥi) fıḳhi'l-Keydânî	Dinî Fıkıh

Netice itibarıyla, *Seyahatname*'deki kitap atıflarının sayısını artıran unsurlardan birinin, Evliya'nın kendi eğitim hayatına dair bilgiler verirken ders gördüğü kitaplara da atıf yapması olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu kitaplara atıf yapmasındaki amaç, eğitim ve bilgi seviyesini ön plana çıkartmak ve bu kitaplar hakkında okuyucusunu bilgilendirmektir. Evliya'nın kimi zaman bu kitaplara atıflar yaparak zihninde kalan beyitler ve bir iki cümlelik bilgiler verdiği de görülmektedir. Bu kitaplara *Seyahatname*'de defalarca atıf yapılmıştır. Evliya'nın seyahatleri sırasında eğitim kurumlarını ziyaret etmesinin de bu kitaplara yapılan atıf sayısını artırdığı görülmüştür. Zira bu ziyaretler sırasında Evliya, ilgili kurumun müfredatı hakkında bilgiler veriyor ve kendi eğitim hayatından kesitler paylaşıyordu.

2.2.2. Hediye Olarak Alınıp Verilen Kitaplara Yapılan Atıflar

Seyahatname'deki örneklerden, Evliya'nın yaşadığı dönemde kitapların iyi bir hediye aracı olduğu anlaşılmaktadır. Zira kitaplar hem maddi hem de manevi açıdan ciddi bir değere sahiptir. Bu değeri artıran şeylerden ilki kitabın müellifi ve içeriği iken, cildi ve müstensihi de ona değer katan bir başka unsurdur. Hal böyle olunca saygın bir

müellifin telif ettiği ve iyi bir kâtibin elinden çıkmış, güzel ciltli bir kitap değerli bir hediye aracına dönüşmektedir. Hediye edilen kitaplara bakıldığında, bunların genellikle *Kur'ân-ı Kerim* olduğu görülse de bunun yanında pek çok türdeki kitabın hediye edildiği de bilinmektedir. *Seyahatname*'deki anlatılara bakıldığında, Evliya Çelebi'nin de birkaç defa hediye olarak kitap aldığı görülmektedir.

Evliya, meşhur rüyasının ardından tabir için gittiği Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Abdi Dede'nin kendisine yedi adet tarih kitabı hediye ettiğini iddia etmektedir. Ancak bu kitapların hangileri olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Bizim kanaatimizce Evliya'nın bu iddiası rüya anlatısıyla birlikte düşünülmesi gereken bir kurgudur. Ona kitap hediyesinde bulunan bir başka kişi, babası Derviş Mehmed Zıllî'dir. Ailesine haber vermeksizin arkadaşlarıyla birlikte ilk şehir dışı seyahatini Bursa'ya yapan Evliya, bu seyahatin dönüşünde daha uzak beldelere seyahat etmek için babasından izin istemiştir. Onun bu isteğini kabul eden Derviş Mehmed Zıllî uzunca bir nasihatin ardından oğluna biraz para ve doğru yoldan ayrılmaması için birkaç da kitap hediye etmiştir. Evliya, babasının hediye ettiği 12 kitabın 8'inin adını *Seyahatname*'ye kaydetmiştir. Muhtemelen bunlar 8 farklı kitap ve toplamda 12 ciltten müteşekkildi. Aşağıdaki tabloda Derviş Mehmed Zıllî'nin hediye ettiği kitaplar gösterilmiştir.

Tablo 2.4

Derviş Mehmed Zıllî'nin Hediye Ettiği Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Kitâb-ı Kâfiye	İbnü'l-Hâcib (ö. 1249)	el-Kâfiye	Dil ve Dil Bilim Nahiv
Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (ö.1492)	el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye	Dil ve Dil Bilim Nahiv
Mültekâ	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
Kudûrî	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö.1037)	el-Muḫtaṣar	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Şâfiye	İbnü'l-Hâcib (ö.1249)	eş-Şâfiye	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv
Hidâye	Burhâneddin el-Mergīnânî (ö.1197)	el-Hidâye	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Kuhistânî	Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (d.?-ö.1555)	Câmiʿu'l-mebânî li-mesâʾili (fî şerḥi) fıḳhi'l-Keydânî	Dinî Fıkıh
Gencîne-i Râz	Taşlıcalı Yahyâ (ö.1582)	Gencîne-i Râz	Edebî Mesnevi

Her ne kadar Evliya, tablodaki kitapların yolculuk öncesi babasının hediyesi olduğunu söylese de bunların medrese eğitimi sırasında okutulan kitaplar olması şüphe uyandırmaktadır. Zira bu kitaplar fıkıh ve Arapça gramer konularını ihtiva etmektedir. Ayrıca Evliya, bu kitaplar üzerindeki eğitimini tamamladığını bildirmektedir. Uzun bir seyahate çıkacak olan kişiye tarih ve coğrafya konulu kitaplar verilmesi daha makul olabilirdi. Zira bu kitaplar medrese eğitimi yarım kalan veya taşraya atanan bir müderris ve kadı için uygun olacaktır.[340] Bunlar içerisinde bir seyyaha verilecek nispeten makul kitap *Gencîne-i Râz* olmalıdır. Zira bu kitap ahlaklı olmayı öğütleyen manzum bir eserdir. Evliya'nın babasından seyahat öncesi kitap hediye aldığı iddiası onun bir kurgusu olmalıdır. Çünkü Evliya, ilk şehir dışı seyahati olarak ifade ettiği Bursa seyahati ve sonrasında çıkacağı uzun seyahatler öncesi kurgu bir anlatıya yer vermektedir. Onun bu habersiz seyahatini, gördüğü bir ilahi rüyanın etkisinde kalan babası hoş karşılamış ve yeni seyahatleri için bir dizi nasihatlerde bulunmuştur.[341] Babasının Evliya'ya verdiği nasihat, gazaya çıkan bir Alp'e veya beyliğin başına geçecek olan oğula yapılan kadar kıymetli ve destansıdır. Ancak babasının Evliya'ya söylediği sözler ve bu sözlerin ardından kulağını çekip ensesine tokat atması bir fütüvvet ritüelidir. Zaten *Seyahatname*'nin birinci cildinde Evliya bu ritüeller hakkında detaylı bilgiler vermiştir.[342] Ardından babası, Evliya'yı o sırada hayatta bulunan on iki şeyhe götürüp dualarını aldırarak seyahatlerdeki tehlikeler için âdeta manevi bir zırh giydirmiştir.[343] Bu olaydan sonra Evliya can gözünün açıldığını ve kendisinde vecd[344] hâsıl olduğunu söylemektedir.[345] Anlaşılacağı üzere, Evliya'nın babasından hediye olarak aldığını söylediği kitaplar da bu kurgusal anlatının içerisinde yerleştirilen bir motiftir. Zira Evliya

[340] Christoph K, Neumann, "Üç Tarz-ı Mütalaa: Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Okumak ve Yazmak", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 1, (2005), s.54-55.

[341] "Oğul, âdem yohsul olur, Besmelesiz ta'âm yime. Sır verecek sözün var ise sakın avretine deme. Cünüb olup yemek yime. Esbâbın söküğün üstünde dikme. İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma zararın çekersin. Yürü ileri gözüm, kalma geri. Alay bozma, tarla basma, yârân pâyine sarkma. Komadığın yire el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme, nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme. Da'vetsiz bir yire varma, varırsan emn [ü] emân yirde ehl-i ırza var. Mahrem-i esrâr ol, her meclisde istimâ' etdiğin sözleri hıfz eyle. Evden eve müsâfe- ret edüp söz gezdirme, zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol. Halûk ol, herkesle hüsn-i ülfet edüp lecûc ve zebân-dırâz olma. Senden ulular önünde gitme, ihtiyârlara ri'âyet et. Dâ'imâ tâhir olup her muharramât-ı menhiyyâtdan perhizkâr ol. Evkât-ı hamseye müdâvemet edüp salah-ı hâl ile mukayyed olup ilme meşgûl ol…" *SN.II*, s.37.

[342] *SN.I*, s.245.

[343] *SN.II,* s.38.

[344] İradesi dışında sâlikin kalbine ansızın gelip beşerî vasıflarından soyutlanmasına yol açan hal anlamında bir tasavvuf terimi. Semih Ceyhan, agm., s.583.

[345] *SN.II*, s.38.

seyahate çıkma nedenlerinden biri olarak da ilim öğrenmeyi göstermektedir. Bu bağlam içerisinde en kullanışlı araç elbette medrese ders kitapları olacaktır.

Yukarıda bahsedilenler dışında, Evliya'nın yolculukları sırasında tekil olarak aldığı kitap hediyeleri de vardır. Bunların içerisinde *Kur' an-ı Kerim* gibi yaygın olarak hediye edilen kitaplar bulunsa da kısıtlı bilinirliğe sahip kitapların adını görmek de mümkündür.

Tablo 2.5

Evliya'ya Tekil olarak Hediye Edilen Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Mülteka'l-ebhur	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
Aruz Kitabı	?	?	Edebî Aruz
Kitâb-ı Miftâh	Ebû Ya'kūb es-Sekkâkî (ö.1229)	Miftâhu'l-Ulûm	Dil ve Dil Bilim Nahiv Belâgat
Kitâb-ı Gülistân	Sa'dî-i Şîrâzî Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö.1292)	Gülistân	Edebî
Şâhnâme	Firdevsî (ö.1020?)	Şâhnâme	Edebî
Papa Monta	?	Mappa Mundi	Coğrafî

Evliya'ya seyahatleri sırasında değişik zamanlarda hediye edilen bu kitapları bir araya getirdiğimizde, bir önceki tabloya oranla daha mümkün bir tablonun ortaya çıktığı görülecektir. *Mülteka'l-ebhur* önceki listelerde de yer alan bir fıkıh kitabıdır. *Aruz Kitabı*'nın müellifi ve tam adı hakkında bilgi edinmek mümkün olmamıştır. *Kitâb-ı Miftâh*'ın Arapça gramer kitabı olduğunu biliyoruz. *Gülistân* adlı eser, Evliya'nın medrese eğitimi sırasında da sahip olduğu bir kitaptır. *Şâhnâme* ise Osmanlı okuryazarları arasında yüksek bilinirliğe sahip olan bir eserdir. Bu listedeki en ilgi çekici kitap *Papa Monta*'dır. Zira bu eser Latince bir dünya haritasıdır ve Evliya kendisine Avrupa'daki seyahati sırasında bir general tarafından hediye edildiğini söylemektedir.[346]

Evliya, *Seyahatname*'de kendisine hediye edilen kitaplara dair bilgi verirken başkasına hediye edilenleri de kaydetmeyi ihmal etmemiştir. Uzun bir süre himayesinde

[346] *SN.V,* s.262.

bulunduğu Melek Ahmed Paşa'ya hediye edilen kitaplardan da bahsetmektedir. Melek Ahmed Paşa'ya tek seferde 20 kitap hediye edildiğini söyleyen Evliya, bunların sadece 4 tanesinin adını eserine geçirmiştir.

Tablo 2.6

Melek Ahmed Paşa'ya Hediye Edilen Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Tefsîr-i Kadı Beyzavî	Nâsıruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.1286)	Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl	Dinî Tefsir
Keşşâf	Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.1144)	el-Keşşâf	Dinî Tefsir
Kâmûs	?	?	Dil ve Dil Bilim Sözlük
Takvîmü'l-Büldân	Âşık Mehmed (1598'den sonra)	Menâzırü'l-avâlim	Coğrafî

Görüldüğü üzere, *Seyahatname*'de kaynak göstermeksizin atıf yapılan kitapların bir kısmı hediye edilen kitaplardan oluşmaktadır. IV. Murad'ın Evliya'ya ihsan ettiği kitaplar da hediye statüsündedir. Ancak onlar Evliya'nın eğitimi ile ilgili olduğundan, eğitim başlığı altında değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Evliya Çelebi'nin babası tarafından hediye edildiğini iddia ettiği liste, bir kurgu anlatı içerisinde motif olarak yer alsa da kaynak gösterilmeden atıf yapılan kitapların sayısını artıran bir etkiye sahiptir. Diğer iki liste içerik itibarıyla mümkün görünmektedir. Hediye vasıtasıyla *Seyahatname*'de 18 adet kitaba atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Bunların içerisinden iki listede de olan *Mülteka'l-ebhur* adlı eseri çıkardığımızda 17 adet kitaba bu yolla atıf yapıldığı görülecektir.

2.2.3. Esnaf Alayı Anlatısında Atıf Yapılan Kitaplar

Seyahatname'nin birinci cildinde İstanbul'da düzenlenen esnaf alayı geçişi anlatılmaktadır. Sultan IV. Murad'ın emriyle 1638 yılında yapılan esnaf alayı geçiş törenine katılan esnaflar hakkında Evliya detaylı bilgiler vermektedir. *Seyahatname*'de bu bilgiler verilirken genellikle mesleği kitaplarla alakalı olan esnaflar anlatıldığından dolayı kitaplara atıf yapılmaktadır. Örneğin Evliya, sahaflar esnafının geçişini anlatırken onların "*Mültekâ ve Dürer [u] Gurer'im eydir ammâ Keşşafımı keşf edüp Tarîkat-ı*

Muhammed'î'ten ayrılman, ey kitâbdır"[347] diyerek geçtiklerini söyler ve bu şekilde *Seyahatname*'de dört kitaba daha atıf yapılmış olur. Ancak esnaf alayı anlatısı sırasında çok alakasız bir şekilde kitap isimlerinin zikredildiği durumlar da mevcuttur. Evliya, "sâzendegân-ı yonkarcıyân" esnafından bahsettiği sırada, bu mesleğin müellifinin Şems Çelebi olduğunu söyler ve Şems Çelebi'nin kim olduğunu bilmeyen okuyucuya, onu tanıtmak için *Yûsuf [ü] Züleyhâ* adlı kitabın yazarı Hamdî Çelebi (ö.1503)'nin oğlu olduğu bilgisini vererek bir kitaba daha atıf yapmış olur. Aşağıdaki tabloda esnaf alayı anlatısı vesilesiyle atıf yapılan kitaplar gösterilmiştir.

Tablo 2.7

Esnaf Alayı Anlatısında Atıf Yapılan Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Yûsuf [ü] Züleyhâ	Hamdullah Hamdi Çelebi (ö.1503)	Yusuf ve Züleyha	Edebî
Tarîkat-ı Muhammedî	Birgivî Mehmed Efendi (ö.1573)	eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye ve's-sîretü'l-Aḥmediyye	Dinî
Mültekâ	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
Kudûrî	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö.1037)	el-Muhtasar	Dinî Fıkıh
Dürer [u] Gurer	Molla Hüsrev (ö.1480)	Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm	Dinî Fıkıh
Keşşâf	Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.1144)	el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl'	Dinî Tefsir
Kitâb-ı Atlas ve Minor	?	?	Coğrafî
Coğrâfiyye	?	?	Coğrafî
Papamonta	?	Mappa Mundi	Coğrafî
Kadıhân	Kādîhan, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergānî (ö.1196)	Fetâvâ Ḳāḍîḫân	Dinî Fıkıh

Esnaf alayı anlatısında toplamda 10 adet kitaba atıfta bulunulmuştur. Bu kitapların bazıları ilk olarak bu anlatıda karşımıza çıkmışlardır. Örneğin *Kitâb-ı Atlas ve Minor*, *Coğrâfiyye* ve *Papamonta* gibi coğrafya konulu kitaplar böyledir. Ancak bu kitapların *Seyahatname*'deki kullanımı esnaf alayı anlatısı ile sınırlı kalmamıştır. Zira Evliya, *Seyahatname*'nin diğer ciltlerinde tertip ettiği anlatılara da nadiren bilgi amaçlı ama çoğu

[347] *SN.I*, s.330.

zaman kaynak olarak bu kitapları eklemiştir. Her ne kadar Evliya bu kitapları kaynak olarak kullandığını iddia etse de gerçekten kaynak olarak kullanmamıştır. Bu kitaplar ilk olarak haritacılar esnafının tanıtımı sırasında kullanılsalar da daha sonra Evliya'nın belirtmek istemediği kaynakların üzerine örtü olmuşlardır. *Mülteka'l-ebhur*, *el-Muhtasar* ve *Keşşâf* gibi kitaplar Evliya'nın eğitim hayatından bahsederken ve hediye olarak alınıp verilen kitaplar hakkında bilgi verirken de karşımıza çıkmıştı. Bu anlatıda da yer almaları *Seyahatname*'deki kitap çeşitliliğini artırmasa da kitaplara yapılan atıf sayısını artırdığı için önemlidir.

2.2.4. Biyografik Bilgi Verilirken Atıf Yapılan Kitaplar

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin tüm ciltlerinde mutlaka birkaç adet biyografiye yer vermektedir. Bu biyografiler çoğu zaman bir iki cümle kadar kısayken bazen de bahsedilen kişi hakkındaki menkıbelerin anlatımına varacak kadar uzun olabilmektedir. Ancak bu biyografilerin bizi ilgilendiren tarafı, biyografisi verilen kişilerin var ise telif ettikleri kitapları hakkında da bilgiler verilmesidir. Bu durumda *Seyahatname*'de verilen biyografiler, kaynak gösterilmeden atıf yapılan kitapların sayısını oldukça artırmaktadır. Zira Evliya, Osmanlı padişahları hakkında bilgi verirken onların döneminde yaşayan müelliflerin biyografisine de yer vermektedir. Ancak *Seyahatname*'deki biyografi sayısını artıran tek unsur bu değildir. Evliya, seyahatleri sırasında türbe ve mezar ziyaretleri de yapmaktadır. Ziyaret ettiği türbe ve mezarlarda yatan kişiler hakkında *Seyahatname*'ye biyografi eklediği için de kitaplardan bahsetmektedir. Onun bu yönelimleri, *Seyahatname*'deki kaynak gösterilmeden atıf yapılan kitapların sayısını ve çeşitliliğini artırmıştır. Aşağıdaki tabloda, biyografik bilgi verilirken atıf yapılan kitaplar gösterilmiştir.

Tablo 2.8

Biyografik Bilgi Verilirken Atıf Yapılan Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi**	**Asıl Adı**	**Konu / Tür**
Yûsuf [ü] Züleyhâ	Hamdullah Hamdi Çelebi (d.1449-ö.1503)	Yusuf ve Züleyha	Edebî
Tabakâtü'l-Memâlik	Celâlzâde Mustafa Çelebi (ö.1567)	Tabakātü'l-memâlik	Tarihî
Kânûnnâme	Celâlzâde Mustafa Çelebi (ö.1567)	Kanunnâme	Toplum Bilimleri

Hümâyûnnâme	Alâeddin Ali Çelebi (ö.1543)	Hümâyûnnâme	Edebî
Envâru'l-âşıkîn	Ahmed Bîcân (ö.1466'dan sonra)	Envârü'l-âşıkīn	Dinî
Melheme	Kâtib Salâhaddîn Yazıcı Sâlih (ö.1409'dan sonra)	Şemsiyye	Edebî
Ta'bîrnâme	Kâtib Salâhaddîn Yazıcı Sâlih (ö.1409'dan sonra)	?	Toplum Bilimleri Rüya Tabiri
Leylâ ve Mecnûn	Hamdullah Hamdi Çelebi (ö.1503)	Leylâ ve Mecnûn	Edebî Mesnevi
Mevlûd-ı Manzûm	Hamdullah Hamdi Çelebi (ö.1503)	Ahmediyye	Edebî Mevlid
Vahdetnâme	Abdürrahim Karahisârî (ö.1483)	Vahdetnâme	Edebî
Hamse	Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi (ö.1511-12?)	Hamse (Vâmık u Azrâ, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsn ü Nigâr, Süheyl ü Nevbahâr, Leylâ vü Mecnûn)	Edebî
Süleymânnâme	Firdevsî, Uzun (ö.?)	Süleymannâme-i Kebîr	Tarihî
D[îv]ân	Necâtî Bey (ö.1509)	Divan	Edebî
Hamse	Necâtî Bey (ö.1509)	Hamse (Münâzara-i Gül ü Hüsrev, Leylâ ve Mecnûn…)?	Edebî
Şakâyık-ı Nu'mâniyye	Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (ö.1561)	eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye	Tarihî
Hüsn-i dil-i Âhî	Âhî Benli Hasan (ö.1517)	Hüsn ü Dil	Edebî
Lügat-ı Halîmî	Halîmî Lutfullah (ö.XV. yüzyılın sonları)	Bahrü'l-garâib, Lügat-ı Halîmî	Dil ve Dil Bilim Türkçe-Farsça Sözlük
Sehî	Sehî Bey (ö.1548)	Divan	Edebî
Vesâyâ-yı Kudsiyye	Zeynüddin el-Hâfî (ö.1435)	el-Veṣâya'l-Ḳudsiyye	Dinî
Ravza-i Rıdvân	Rıdvân Efendi (ö.1606)		Edebî?
Mir'atü'l-Kâ'inât	Nişâncızâde, Muhyiddîn Mehmed (ö.1621)	Mir'ât-ı Kâ'inât	Tarihî
Şerh-i Miftâh	Cürcânî Seyyid Şerîf? (1413)	el–Misbâh Fî Şerhi'l-Miftâh	Dil ve Dil Bilim Belâgat

Bahirnâme	el-Mevlâ Gınâyî Efendi	?	Edebî?
Dürer ü Gurer	Molla Hüsrev (d.?-ö.1480)	Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm	Dinî Fıkıh
Câmi'u'l-Fusûleyn	Bedreddin Simâvî (ö.1420)	Câmiʿu'l-fuṣûleyn	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Maksûd	Bedreddin Simâvî (ö.1420)	Maksud Şerhi	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv Sarf
Anka'l-Cevâhir	Bedreddin Simâvî (ö.1420)	ʿUnḳūdü'l-cevâhir	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv Sarf
Lugat-ı Arûz	eş-Şeyh Seydî Arûz	?	Dil ve Dil Bilim Sözlük?
Sâkînâme	Mantıkî Efendi	?	Edebî?
Zellenâme	Tarzî Çelebi (Mehmet, Eski Zağralı Tarzî)	Zellenâme	Edebî
Vasiyyetnâme	Tarzî Çelebi (Mehmet, Eski Zağralı Tarzî)	Vasiyyetnâme	Edebî
Zeyl-i Şakâyık	Atâî, Nev'îzâde (ö.1561)	Zeyl-i Şakâyık, Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik	Tarihî
Tâ'iyye	İbnü'l-Fârız (ö.1235)	Divan	Edebî
Siğer-i Nebî	Altıparmak Mehmed Efendi (ö.1623-24)	Meâricü'n-nübüvve Tercümesi	Dinî Siyer
Muğni'l-Lebîb	Alâeddin Ali Esved (ö.1397)	el-Muġnî	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Vikâye	Alâeddin Ali Esved (ö.1397)	el-ʿİnâye	Dinî Fıkıh
Hayâlî	Hayâlî-i Gülşenî Emîr Ahmed (ö.1570)	Divan?	Edebî
Mevlûd-i Şerîf	Süleyman Çelebi (ö.1422)	Vesîletü'n-necât	Edebî Mevlid
Telvîh	Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö.1346)	et-Telvîḥ ilâ keşfi ḥaḳāʾiḳi't-Tenḳīḥ	Dinî Fıkıh

Metn-i İsâguci	Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî (ö.1265?)	İsâgūcî (er-Risâletü'l-Esîriyye fi'l-mantık)	Felsefe Mantık
Seb'u'l-Mesânî	Kâtib Salâhaddîn Yazıcı Sâlih (ö.1409'dan sonra)	es-Sebʿu'l-meṣânî	Astronomi
Izhâr-ı Avâmil	Birgivî Mehmed Efendi (ö.1573)	el-ʿAvâmil	Dil ve Dil Bilim Nahiv Arapça
Câmi'ü'l-mesâ'il	Ahterî, Muslihuddin Mustafa (ö.1560-61)	Câmiʿu'l-mesâʾil	Dinî Fıkıh
Muhtasar Tarih	Ramazanzâde Mehmed Çelebi, (ö.1571)	Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-ı Âl-i Osmân (*Târîh-i* Nişancı)	Tarihî
İbrâhîın-i Halebî	İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö.1549)	Ġunyetü'l-mütemellî fî şerḥi Münyeti'l-muṣallî -Muḫtaṣaru Ġunyeti'l-mütemellî	Dinî Fıkıh
Tevarih	Neşri (ö.1520?)	Kitâb-ı Cihannümâ	Tarihî
Cild-i tevârîhi	Eş-Şeyh Çelebi Emrullâh b. Akşemseddîn	?	Tarihî?

Seyahatname'de, biyografiler vasıtasıyla toplamda 47 adet kitaba atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Bu kitaplardan genellikle *Seyahatname*'de bir kez bahsedilse de çok azının birden fazla zikredildiği görülmektedir. Kitapların Seyahatname'de adının geçiyor olması Evliya'nın onlardan haberdar olduğu anlamına gelse de bunlar hakkında derinlemesine bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin *Leylâ ve Mecnûn*, *Yûsuf [ü] Züleyhâ* ve *Mevlûd-i Şerîf* adlı eserler Osmanlı okuryazarları arasında yüksek bilinirliğe sahiptirler ve dolayısıyla Evliya'nın da bunlardan haberdar olması kaçınılmazdır. *Şerh-i Miftâh* ve *Izhâr-ı Avâmil* gibi kısıtlı bilinirliğe sahip eserler de Evliya'nın aldığı eğitimler gereği haberdar olması gereken eserler içerisindedir. Ancak bu kitapların pek çoğu *Seyahatname*'ye Evliya'nın kaynak olarak istifade ettiği *Zeyl-i Şakâyık* ve *Künhü'l-ahbâr* vasıtasıyla girmiştir.

2.2.5. Abdal Han'ın Kütüphanesindeki Kitaplara Yapılan Atıflar

Seyahatname'de kaynak gösterilmeden atıf yapılan kitap sayılarının artmasına ve çeşitlenmesine etki eden en büyük unsur, Bitlis hanı Abdal'ın sahibi olduğu kitapların *Seyahatname*'ye kaydedilmesidir. Evliya Çelebi, Abdal Han'ın satışa çıkarılan; tarih, coğrafya, din, edebiyat gibi çeşitli konulardaki kitaplarının bir kısmının adlarını kaydetmiştir. Bu listede adı geçen eserlerin bir kısmı *Seyahatname*'nin onuncu cildinde karşımıza çıksa da çoğunluğu ilk defa bu listede yer almıştır. Dördüncü ciltte kayda geçen listede, Evliya'nın aynı eseri iki farklı eser gibi gösterip mükerrer yazdıkları da vardır. Aşağıdaki tabloda Abdal Han'ın Kütüphanesi'ndeki kitaplar gösterilmiştir.

Tablo 2.9

Abdal Han'ın Kütüphanesindeki Kitaplar

***Seyahatname*'de Geçen Adıyla**	**Müellifi / Muhtemel Müellifi**[348]	**Asıl Adı / Muhtemel Adı**[349]	**Konu / Tür**
Tefsîr-i Cerîr-i Taberî	Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (d.?-ö.923)	Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Deylemî	Ebû Sâbit Muhammed b. Abdülmelik ed-Deylemi (ö.1193)	Tasdîkul-Meârif fî Bazi Âyâtil-Kurân	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Feyzullah-ı Hindî-i	Ebü'l-Feyz b. Şeyh Mübârek el-Mehdevî (ö.1595)	Sevâtıu'l-İlhâm	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî	Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö.983)	Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leyṣ es-Semerḳandî)	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Şeyh	Şehâbeddin Sivâsî (ö.1456?)	ʿUyûnü't-tefâsîr li'l-fużalâʾi's-semâsîr	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Bagavî	Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.1122)	Meʿâlimü't-tenzîl	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Kadı	Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.1286)	Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl	Dinî Tefsir
Tefsîr-i Ebussu'ûd-ı Süleymânî	Ebüssuûd Efendi (ö.1574)	İrşâdü'l-ʿakli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm	Dinî Tefsir
Kudûrî	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö.1037)	el-Muḫtaṣar	Dinî Fıkıh

[348] Müellifinden emin olamadığımız eserlerin müelliflerinin isminin sonuna soru işareti "?" konularak muhtemel oldukları belirtilmiştir.

[349] Müellifinden emin olduğumuz ancak müellifin hangi eserinden bahsedildiğinden emin olamadığımız durumlarda muhtemel eser isimleri soru işareti "?" ile gösterilmiştir.

Mültekâ	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
Kûhistânî	Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (ö.1555)	Câmiʿu'l-mebânî li-mesâʾili (fî şerḥi) fiḳhi'l-Keydânî	Dinî Fıkıh
Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (ö.1492)	el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye (Molla Câmî)	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv
Şâtıbî	Kāsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö.1194)	eş-Şâtıbiyye, Ḥırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî	Dinî Kıraat
Cezerî	Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.1429)	Kitâb-ı Cezerî	Dinî Kıraat
Lûgat-i Kâmûs	?	?	Dil ve Dil Bilim Sözlük?
Lûgat-i Ahterî	Muslihuddin Mustafa (d.?-ö.1560-61)	Ahterî-i Kebîr	Dil ve Dil Bilim Arapça-Türkçe Sözlük
Lûgat-i Şem'î	Şem'î Şem'ullah? (ö.1602-1603?)	?	Dil ve Dil Bilim Sözlük?
Lûgat-i İbn Melek	İbn Melek (d.?-ö.1418)	Firişteoğlu Lugatı	Dil ve Dil Bilim Arapça-Türkçe Sözlük
Kitâb-ı Cânberî	?	?	Dil ve Dil Bilim Arapça-Türkçe Sözlük?
Şâhnâme-i Firdevsî-i Tûsî	Firdevsî (ö.1020?)	Şâhnâme	Edebî Destan
Hamse-i Nizâmîler	Nizâmî-i Gencevi (ö.1214?)	Ḫamse Penc Genc (Maḫzenü'l-esrâr, Ḫüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker, İskendernâme)	Edebî
Dîvân-ı Hâfız	Hâfız-ı Şîrâzî Hâce Şemseddin Muhammed (ö.1390)	Hâfız Divanı	Edebî
Örfî	Örfî-i Şîrâzî Cemâleddin Muhammed (ö.1591)	Divan	Edebî
Gülistân ve Bustân	Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (ö.1292)	Bostân (Saʿdînâme)	Edebî
		Gülistân	Edebî
Ni'metullah	Şâh Ni'metullāh-ı Velî Muhammed b. Abdillâh el-Hüseynî el-Kirmânî? (ö.1431)	Divan	Edebî
Dîvân-ı Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (ö.1492)	Divan (Fâtihatü'ş-şebâb, Vâsıtatü'l-ʿıkd, Hâtimetü'l-hayât)	Edebî

Tezkiretü'ş-şu‘arâ	Kınalızâde Hasan Çelebi (ö.1604)	Tezkiretü’ş-şuarâ	Tarihî
Tezkire-i Latîfî	Latîfî (ö.1582)	Tezkiretü’ş-şuarâ	Tarihî
Dîvân-ı Sâ’ib	Sâib-i Tebrîzî (ö.1676?)	Dîvân	Edebî
Dîvân-ı Bâkî	Bâkî Mahmud Abdülbâkî (ö.1600)	Divan	Edebî
Dîvân-ı Nef‘î	Nef‘î Ömer (ö.1635)	Divan (Türkçe)-Divan (Farsça)	Edebî
Sihâm-ı Kazâ-yı Nef‘î	Nef‘î Ömer (ö.1635)	Sihâm-ı Kazâ	Edebî
Dîvân-ı Nisârî	Nisârî Yakûb Çelebi (ö.1656)	Nîsârî Dîvânı	Edebî
Dîvân-ı Enverî	Enverî Evhadüddin (ö.1189?)	Dîvân	Edebî
Dîvân-ı Hâkânî	Hâkânî Mehmed Bey? (ö. 1606)	Divan	Edebî
Fütûhât-ı Mekke	Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö.1240)	el-Fütûhâtü’l-Mekkiyye	Dinî Tasavvuf
Fusûs-ı Muhyiddînü'l-Arabî	Muhyiddin İbnü’l-Arabî (ö.1240)	Fusûsü’l-Hikem	Dinî Tasavvuf
Şerh-i Fusûs	Sarı Abdullah Efendi (ö.1660)	Şerh-i Fusûs	Dinî
Fütûhât-ı Mekkiyye	Mevlânâ Kutbeddîn-i Hanefî	?	Dinî
Târîh-i Fethnâme-i Mısır	Çerkezler Kâtibi Yûsuf	Selimnâme	Tarihî
Kitâb-ı Milel-i Nahl	Nûh b. Mustafa (ö.1660)	Tercüme-i Milel ve’n-Nihal	Dinî Kelam
Menâkıb-ı eş-Şeyh Hazret-i Ebû İshak Kâzvinî	Çömezzade Muhammed Şevki Efendi (ö.1688)	Menakib-u Ebu İshak Kâzrûni	Dinî Menâkıbnâme
Kitâb-ı Sa‘âdetnâme	Câmî-i Rûmî (ö.1492)	Saâdetnâme	Edebî Maktel-i Hüseyin
Kitâb-ı Âşık Paşa	Âşık Paşa (ö.1332)	Garibnâme	Edebî Mesnevi
Kitâb-ı Menâsik-i Hacc-ı Sinân	Sünbül Sinan	Menâsikü’l-ḥac	Dinî
Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah	Şeyh Dede Maksûd-ı Ahlatî		Dinî Menakıbnâme
Tevârîh-i Hıtat-ı Mıkrısî	Ebû Muhammed (Ebü’l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed el-Makrîzî (ö.1442)	el-Hıtatü’l-Makrîziyye	Tarihî Mısır Topografyası ve Tarihi
Târîh-i Sâlih Efendi	Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö.1565)	Târîh-i Mısr-ı Cedîd	Tarihî
Târîh-i Câmi‘u'l-hikâyât	Avfî (ö.1232)	Cevâmiu’l-Hikâyât	Edebî
Târîh-i Mîrhând	Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî (ö.1498)	Ravżatü’ş-şafâʾ fî sîreti’l-enbiyâʾ ve’l-mülûk ve’l-ḫulefâʾ	Tarihî
Lûgat-i Lâmi‘î	Lâmiî Çelebi (ö.1532)	Lugat-ı Manzûme	Dil ve Dil Bilim

		(Tuhfe-i Lâmiî)	Farsça-Türkçe Sözlük
Kitâb-ı manzûm Şurûtu's-salât	Molla Fenari (ö.1431)	Şurut u's-salat	Dinî İlmihal
Pendnâme-i Şeyh Attâr Tercümesi	Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî (ö. 1221)	Pendnâme	Edebî Nasihatnâme
Kitâb-ı Harîdetü'l-acâ'ib	İbnü'l-Verdî, Sirâceddin (ö.1457)	Ḫarîdetü'l-ʿacâʾib ve ferîdetü'l-ġarâʾib	Coğrafî
Târîh-i Mir'ât-ı Kâ'inât	Nişancızâde Muhyiddin Mehmed (ö.1621)	Mir'âtü'l-kâinât	Tarihî
Tevârîh-i Taberî	Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.923)	Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk	Tarihî
Kânûnnâme-i Lütfî Paşa	Lütfî Paşa (ö.1563)	Âsafnâme	Tarihî Siyasetnâme
Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'	Sıdkî Paşa	Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'	Tarihî Gazavâtname
Târîh-i Peçevî	Peçuylu İbrâhim Efendi (ö.1649?)	Târîh-i Peçevî	Tarihî
Risâle-i Akâ'id-i Kemâl Paşazâde	Kaysûnîzâde Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kūsûnî el-Mısrî (ö.1568)	?	Dinî Akaid
Kitâb-ı Mir'ât-ı Külliyât	Nişancızâde Muhyiddin Mehmed (ö.1621)	Mir'âtü'l-kâinât	Tarihî
Kitâb-ı Takvîmü'l-Büldân	Âşık Mehmed (ö.1598'den sonra)	Menâzırü'l-avâlim	Coğrafî
Kitâb-ı Sohbetü'l-ebkâr der-cevâb-ı Sübhatü'l-ebrâr	Atâî, Nev'îzâde (ö.1561)	Hamse (Sohbetü'l-ebkâr)	Edebî Hamse
Kitâb-ı Zeyl-i Şakâyık	Atâî, Nev'îzâde (ö.1561)	Zeyl-i Şakâyık, Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik	Tarihî
Tevârîh-i Sükkerî	Şükrî-i Bitlisî (ö.1531)	Selimnâme	Tarihî
Târîh-i Mısır	Şükrizade Molla Şihâbî	Tercüme-i Hüsnü'l-muhâdara fî Tarih Mısr ve'l-Kāhire	Tarihî
Hüsni'l-Muhâsara	Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö.1505)	Ḥüsnü'l-muḥâḍara	Tarihî
Fütûhât-ı Mısr	İbn Abdülhakem Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısrî el-Kureşî (ö.870)	Fütûḥu Mışr ve aḫbâruhâ	Tarihî

Fezâ'ilü'l-Mısr	Umar b. Muhammed el-Kindi (ö.10.yy	Fada'il Mısr	Tarihî
Kitâb-ı İbn Zevlak	İbn Zûlâk Ebû Muhammed el-Hasen b. İbrâhîm b. el-Hüseyn el-Leysî el-Mısrî (ö.997)	Feżâʾilü Mıṣr ve aḫbâruhâ	Tarihî
Kitâb-ı Hallikân	Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö.1282)	Vefeyâtü'l-aʿyân?	Tarihî
Kitâbü'l-Hututi'l-Kazâ'î	Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî (ö.1062)	el-Muḫtâr fî ẕikri'l-ḫıṭaṭ ve'l-âṯâr	Tarihî
Kitâb-ı İbnü'l-Yesr	Ebû Abdillâh Tâcüddîn Muhammed b. Alî b. Yûsuf b. Müyesser el-Mısrî (ö.1278)	Aḫbâru Mıṣr (Târîḫu Mıṣr)	Tarihî
Kitâb-ı İkâzü'l-mütefazzıl	İbn al-Mutawwaj (ö.1330)	İgaz al-Mutaghaffil wa İttiaz al-Mutaammil	Tarihî
Kitâb-ı İkazu'l-mütegâfil	İbn al-Mutawwaj (ö.1330)	İgaz al-Mutaghaffil wa İttiaz al-Mutaammil	Tarihî
Kitâbü'l-mesâlik	İbn Fazlullah el-Ömerî (ö.1349)	Mesâlikü'l-Ebsâr	Coğrafî
Kitâb-ı Muhtasar	Takıyyüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (ö.1430)	el-Muḫtaṣar fî aḫbâri Mıṣr	Tarihî
Kitâb-ı Menâhicü'z-fikr	Cemâleddin el-Vatvât Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ el-Ensârî (ö.1318)	Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-ʿiber	Tarihî
Kitâb-ı Menâhicü's-sabr	Cemâleddin el-Vatvât Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ el-Ensârî (ö.1318)	Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-ʿiber	Tarihî
Kitâb-ı Avân-ı ünvâni's-Siyer	Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilmelik b. İbrâhîm el-Hemedânî el-Makdisî el-Farazî (ö.1127)	Kitâbü ʿUnvâni (ʿUyûni)'s-siyer fî meḥâsini'l-bedv ve'l-ḥaḍar	Tarihî
Kitâb-ı Siyer-i Nebî	Nûh Efendi	?	Dinî Siyer
Kitâb-ı Siger-i Nebî	Veysi (d.?-ö.1628)	Dürretü't-tâc	Dinî Siyer
Kitâb-ı Vâkı'anâme	Veysi (d.?-ö.1628)	Hâbnâme	Tarihî Nasihatnâme
Kitâb-ı Avânu's-sevâb	Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilmelik b. İbrâhîm el-Hemedânî el-Makdisî el-Farazî (ö.1127)	?	Tarihî
Kitâb-ı Târîhu's-sahâbe	Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö.965)	Târîḫu'ṣ-ṣaḥâbe	Tarihî
Târîh-i Tecrid fi's-sahabe ez-Zehebî	Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-	Tecrîdü esmâʾi'ṣ-ṣaḥâbe	Tarihî

	Zehebî et-Türkmânî el- Fârikī ed-Dımaşkī (ö.1348)		
Târîhu'l-ahbâbe fi Ma'âritefi's-sahâbe	İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö.1449)	el-İṣâbe fî temyîzi'ṣ-ṣaḥâbe	Tarihî
Kitâb-ı Ricâlü'l-kütübi'l-aşaret	Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Hüseynî ed-Dımaşkī (ö.1364)	et-Teẕkire bi-maʿrifeti ricâli kütübi'l-ʿaşere	Tarihî
Kitâb-ı Tabakâtu'l-huffâz	Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el- Fârikī ed-Dımaşkī (ö.1348)	Tezkiretü'l-Huffâz	Tarihî
Kitâb-ı Tabakâtü'ş-Şâfi'î	Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö.1370)	Tabakātü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ	Tarihî
Kitâb-ı Tabakâtu'l-Malikiyye	İbn Ferhûn Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (ö.1397)	ed-Dîbâcü'l-müẕheb	Tarihî
Kitâb-ı Tabakât-ı Şa'râvî	Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (ö.1565)	eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ (Levâḳıḥu'l-envâri'l-ḳudsiyye fî ṭabaḳāti'l-ʿulemâʾ ve'ṣ-ṣûfiyye)	Tarihî
Kitâb-ı Tabakât-ı Mizân-ı Şa'râvî	Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (ö.1565)	el-Mîzânü'ş-Şaʿrâniyye el-müdhile li-cemîʿi aḳvâli'l-eʾimmeti'l-müctehidîn ve muḳallidîhim fi'ş-şerîʿati'l-Muḥammediyye (el-Mîzânü'l-kübrâ)?	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Tabakâtu'l-Hanefiyye	İbn Dokmak Sârimüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir el-Alâî el-Mısrî (ö.1407)	Naẕmü'l-cümân fî ṭabaḳāti aṣḥâbi imâmine'n-Nuʿmân	Tarihî
Kitâb-ı Mir'âtü'z-zem'ân	Sıbt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (ö.1256)	Mirʾâtü'z-zamân fî târîẖi'l-aʿyân	Tarihî
Kitâb-ı Bidâye ve'n-Nihâye	İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (ö.1373)	el-Bidâye ve'n-Nihâye	Tarihî
Kitâbü'l-imdâdü'l-Gumr ve İsnâdü'l-emr	İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö.1449)	İnbâʾü'l-ġumr bi-ebnâʾi'l-ʿumr	Tarihî

Kitâb-ı Tâli‘u's-Sa‘îd	Ebü’l-Fazl Kemâlüddîn Ca‘fer b. Sa‘leb (Tağlib) b. Ca‘fer el-Üdfüvî (ö.1347)	ṭ-Ṭâliʿu’s-saʿîdü’l-câmiʿ esmâʾe nücebâʾi’ṣ-Ṣaʿîd	Tarihî
Kitâb-ı Târîhu's-sahîfe	Ebü’l-Fazl Kemâlüddîn Ca‘fer b. Sa‘leb (Tağlib) b. Ca‘fer el-Üdfüvî (ö.1347)	eṭ-Ṭâliʿu’s-saʿîdü’l-câmiʿ esmâʾe nücebâʾi’ṣ-Ṣaʿîd	Tarihî
Kitâb-ı Sekirdân	İbn Ebû Hacele Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Ebî Bekr b. Abdilvâhid et-Tilimsânî (ö.1375)	Sükkerdânü’s-Sulṭân el-Melikü’n-Nâṣır	Tarihî
Kitâb-ı Sec‘ ve'l-hezîl fî Evsâfi'n-Nil	Ebü’l-Abbâs (Ebü’l-Fazl) Şihâbüddîn (Sabâhuddîn/Şerefüddîn) Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed el-Kaysî el-Kafsî et Tîfâşî (ö.1253)	Secʿu’l-hedîl fî aḫbâri’n-Nîl	Coğrafî
Târîh-i Abbâs	Abdullah b. Abbas Ebü’l-Abbâs Abdullāh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö.687-88)	Tefsîru İbn ʿAbbâs	Dinî Tefsir
Kitâb-ı Samârü'l-evrâd	İbn Hicce Ebü’l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî (ö.1434)	Şemerâtü’l-evrâḳ (fi’l-muḥâḍarât)	Edebî
Kitâb-ı Kadıhân	Kādîhan Ebü’l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergānî (ö.1196)	Fetâvâ Ḳāḍîḫân	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Bezzâziyye	Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö.1424)	el-Fetâva’l-Bezzâziyye	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Tatarhâniyye	Âlim b. Alâ (ö.1384)	el-Fetâva’t-Tatarḫâniyye	Dinî Fıkıh
Kitâb-ı Keşşâf	Ebü’l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.1144)	el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi’t-tenzîl ve ʿuyûni’l-eḳāvîl fî vücûhi’t-teʾvîl’	Dinî Tefsir
Kitâb-ı Sünen-i Dâvûd	Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö.889)	es-Sünen	Dinî Hadis
Kitâb-ı Dede Cöngi	Dede Cöngî Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm (ö.1567)	Hâşiye alâ Şerhi’l-İzzî fi’t-tasrîf li’t-Teftâzânî	Dil ve Dil Bilimi Arapça Gramer Sarf
Kitâb-ı Akâ‘id-i Birgili	Birgivî Takıyyüddin Mehmed (ö.1573)	Aḥvâlü eṭfâli’l-müslimîn - Ziyâretü’l-ḳubûr	Dinî
Kitâb-ı Muhammediyye	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö.1451)	Muhammediyye	Dinî Siyer Mevlid
Kitâb-ı Câmi‘u'l-kebîr	Süyûtî	Cemʿu’l-cevâmiʿ	Dinî Hadis

	Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî? (ö.1505)		
Kitâb-ı Câmi'u's-sağîr	Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö.1505)	el-Câmiʿu'ṣ-ṣaġīr	Dinî Hadis
Kitâb-ı Envârü'l-âşıkîn	Ahmed Bîcân (ö.1466'dan sonra)	Envârü'l-âşıkīn	Dinî
Kitâb-ı Tuhfetü'l-ebrâr	Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.1286)	Tuḥfetü'l-ebrâr	Dinî Hadis
Kitâb-ı Demine ve Kelile	Beydebâ	Kelîle ve Dimne	Edebî
Kitâb-ı Atlas u Minor	?	?	Coğrafî
Coğraf	?	?	Coğrafî
Papa Munta	?	Mappa Mundi	Coğrafî

Bu listede yer alan tarih kitaplarının büyük bir kısmının Mısır hakkında olması dikkat çekicidir. Ayrıca Abdal Han'ın kitapları arasında gösterilen bu kitapların bir kısmı onuncu cildin mukaddimesinde yer almaktadır. Evliya, bu kitapları onuncu cildi kaleme alırken kaynak olarak kullandığını iddia etmektedir. Aslında onuncu cildin mukaddemesinde gösterilen kitaplar Süyûtî'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'sından alınmıştır. Zira bu kitaplar *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'nın mukaddimesinde kaynak olarak gösterilmektedir. Muhtemelen Evliya, Abdal Han'ın satışa çıkarılan kitapları hakkında istediği oranda bilgi edinememişti. Bu açığı kapatmak ve onun sahip olduğu kitaplar hakkında daha fazla bilgi vermek için öncelikle *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'nın kaynakçasında bulunan kitapları Han'ın kitapları arasında göstermiştir. Daha sonra bu kitapları onuncu cildin mukaddimesine ekleyerek istifade ettiği kitaplar arasına yerleştirmiştir.

2.3. İstifade Edildiği Halde Atıf Yapılmayan Kitaplar

2.3.1. Tarihî

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman

II. Murad devrinde Osmanlı tarihinin ilk özgün kaynakları telif edilmeye başlamıştır.[350] I. Murad devrinden itibaren Anadolu'da Arapça ve Farsçadan yapılan tercümeler zamanla telif eserlerin üretilmesini sağlamıştır. Yazıcıoğlu Ali, İbn Bîbî'nin eserine yaptığı tercüme ve ilavelerle ortaya koyduğu *Tevârîh-i Âl-i Selçûk*'u böyle bir ortamda üretmiştir.[351] Bu eser daha sonra yazılacak olan Tevârîh-i Âl-i Osmanlar için örnek teşkil etmiştir.[352] II. Murad devrinde başlayan "Tevârîh-i Âl-i Osman" yazıcılığının II. Bayezid devrine gelindiğinde büyük bir ivme kazandığı görülmektedir.[353] Osmanlının kuruluş devri hakkında bilgiler veren ve Osmanlılar arasında gaza ve cihat ruhunu diri tutmaya çalışan bu eserleri, müellifi bilinenler ve bilinmeyenler şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.[354] Burada inceleyeceğimiz eser de müellifi bilinmeyen yani "Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman" olarak sınıflandırılanlardan biridir. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu'nda 04206 numarası ve "Hikâyet-i Zuhûr-i Âl-i Osmân" adıyla kayıtlıdır.[355] Yusuf Sa'di isimli bir müstensih tarafından 1264/1847 yılında istinsah edilmiştir. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman,* içerik ve olayları işleyiş tarzıyla Aşıkpaşazâde, Oruç Bey ve Neşri'nin eserleriyle benzerlik göstermez. *Anonim*'de yer, kişi adları ve tarihler oldukça farklıdır.[356] Bu eser, içerdiği efsanevi menkıbevî anlatılarla öne çıkmaktadır. Eser, diğer Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmanlar ile karşılaştırıldığında Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, numara 144 ve 1159'da kayıtlı olan *Hikâyât-ı Zuhûr-ı Âl-i Osman: Der Beyân-ı Tevârîh-i Âl-i Osman* adlı eserlerle aynı olduğu anlaşılmaktadır.[357] Ancak bu nüshaların istinsah tarihi belli değildir.

---

[350] *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman,* neşr. F. Giese, s.XI; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s.8; Abdülkadir Özcan, "Tevârîh-i Âl-i Osman", *DİA*, XL, 579.

[351] Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri, s.8; Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, neşr. F. Giese, s.XI.

[352] Abdülkadir Özcan, "Tevârîh-i Âl-i Osman", s.579.

[353] *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman,* neşr. F. Giese, s.XII; Abdülkadir Özcan, "Tevârîh-i Âl-i Osman", s.579.

[354] Abdülkadir Özcan, "Tevârîh-i Âl-i Osman", s.579.

[355] Eser üzerinde bir Yüksek Lisans çalışması yapılmıştır. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman Hikâyet-i Zuhûr-i Âl-i Osmân [Transkripsiyon, İnceleme, Dizin],* haz. Sebahattin Köklü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

[356] Sebahattin Köklü, *agt*., s.XXXVIII-XLV.

[357] Millet kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 144; Sebahattin Köklü, *agt.*, s.XLVI.

Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, nr. 04206, vr.2b-3a[358]	Millet kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 144, vr.2a[359]
...Ahmed Beg'in iki nikâhlısı dahi var idi. Ve-l-hâsıl ol hâtûnların üçü dahı hâmile oldılar. Bi-emr-i Hudâ ikisinin evlâdlan kız olup, müftî efendinin kızı oğlan togurdı. Ahmed Beg'e müjde eylediler, bir erkek oğlun oldı. Ahmed Beg gayet memnûn olup, inâyet-i Allahü te'âlâ'ya şükürler idüp kurbânlar, sadakalar itâ eyledi ve ve Türkmen arasında ismini Er-togdı kodılar. Ol ecilden Âl-i Osmân'a, Er-togdu oğlanları dirler.	...Ahmed Beg'in iki nikâhlısı var idi. Ve-l-hâsıl avratlarını üçi dahi hâmile idi. Bi-emr-i Hudâ ikisinin dahi evlâdı kız müftînin kızı oğlan togurup. Ahmed Beg'e müjde eylediler; "Bir er togdı" didikde gayetle mesrûr oldı. Bunın ismi Türkmen arasında böylece kaldı. Ol ecilden, Âl-i Osmân'a, Er-togdu oğlanları dirler.

Eser, başlangıçta tipik bir *Tevârîh-i Âl-i Osman* özelliği göstererek Osmanoğullarının Anadolu'ya gelişi ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu anlatısıyla başlayarak ve I. Selim'in vefatına değin yaşanan olayları ele alır.[360] Fakat I. Selim devri hakkında verilen bilgiler oldukça yüzeysel olup I. Selim'in tahta çıkışı ve saltanat süresi hakkında özet bilgi verilmektedir. Bu sebeple eserin II. Bayezid devrine kadar Osmanlılar hakkında detaylı bilgiler içerdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Eser bazı yönleriyle diğer Tevârîh-i Âl-i Osmanlardan ayrılmaktadır. Örneğin Tevârîh-i Âl-i Osmanlarda Ertuğrul Bey veya Osman Bey'e nispet edilen meşhur rüya bu eserde Ertuğrul Bey'in babası olarak gösterilen Ahmed Bey'e nispet edilmektedir.[361]

Hikâyet-i Zuhûr-i Âl-i Osmân; II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid devirleri hakkında geniş bilgi vermektedir.[362] Bu eseri önemli kılan, İstanbul'un Fethi meselesine ayrı bir önem vermesidir. Zira burada verilen menkıbevî bilgilerin bir kısmına diğer Tevârîh-i Âl-i Osmanlarda rastlanmamaktadır. Eser bu yönüyle *Seyahatname* ile benzerlik göstermektedir. *Seyahatname*'nin birinci cildinin kaynakları üzerinde bir çalışma yapan Eren, *Seyahatname* ve Tevârîh-i Âl-i Osmanlar arasındaki ilişkiyi kanıtlayacak bir delile ulaşamasa da bu tür eserlerle *Seyahatname* arasında bir ilişkinin olabileceği yönünde örnekler vermiştir.[363] Buna ek olarak, *Tevârîh-i Şehr-i Kostantiniyye* adlı bir eserle *Seyahatname*'de geçen bir meselenin benzerliği üzerinde durmuştur.[364] Ardından *Seyahatname* ve Tevârîh-i Âl-i Osmanlar arasındaki üslup benzerliğine dikkat

[358] Sebahattin Köklü, *agt*., s.XLVII.

[359] Sebahattin Köklü, *agt*., s.XLVII.

[360] Sebahattin Köklü, *agt*., s.XXXII.

[361] Sebahattin Köklü, *agt*., s.XL.

[362] Sebahattin Köklü, *agt*., s.XXXII-XXXIII.

[363] Meşkure Eren, *age*., s.14-15.

[364] Meşkure Eren, *age*., s.30-31.

çeken Fikret Sarıcaoğlu, Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmanların beşi ile *Seyahatname* arasında bir karşılaştırma yapmış, ancak somut bir bağlantı tespit edememiştir.[365] O halde araştırmalarımız sırasında *Seyahatname* ile ilişkisi olduğunu tespit ettiğimiz *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman* ile *Seyahatname*'yi karşılaştırarak iki eser arasındaki ilişkinin boyutunu tespit etmeye çalışalım.

Seyahatname ile Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'ın Karşılaştırılması

Evliya Çelebi, İstanbul'un Fethi anlatısına ayrı bir önem verir. Ancak bu anlatıda tarihî olayların yanı sıra daha çok menkıbevî hikâyeler üzerinde durmaktadır. Onun burada anlattığı menkıbevî hikâyelere birkaç farkla Tevârîh-i Âl-i Osmanlarda rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları ise sadece *Seyahatname*'de ve burada karşılaştırmasını yapacağımız *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da mevcuttur.

Bu anlatılardan ilki Rumeli Hisarı hakkındadır. *Seyahatname*'deki anlatıya göre Fatih Sultan Mehmed, Bizans Kralı'ndan bir sığır derisi kadar yer ister. Kral bir sığır derisi kadar küçük bir yerin önemsiz olduğunu düşündüğü için bu isteği kabul eder. Ancak II. Mehmed, bir sığır derisini gergilere takıp bıçakla genişleterek, Rumeli Hisarı'nın yapılacağı alan kadar genişletir. Bu menkıbevî hikâye Tevârîh-i Âl-i Osmanlarda da yer almaktadır. Ancak bu anlatıların genelinde Bizans Kral'ından bir sığır derisi kadar yer isteyen II. Mehmed değil, fetihten önce İslam ordularının İstanbul kuşatmalarına komutanlık ettiği düşünülen Seyyid Ca'fer Gâzî'dir.[366] *Künhü'l-ahbâr*'da ise bu kişinin Hârûnürreşîd olduğu söylenir.[367] Hatta fetih öncesi İstanbul'a İslam orduları tarafından yapılan seferler hakkında bilgi verirken *Künhü'l-ahbâr*'ı takip eden Evliya da ilk anlatısında Bizans Kralı'ndan böyle bir talepte bulunan kişinin Hârûnürreşîd olduğunu söylese de İstanbul'un Fethi meselesine gelince ana karakterin II. Mehmed olduğu başka bir rivayetten bahseder.[368] Bu durum net bir şekilde Evliya'nın İstanbul'un Fethi anlatısını desteklemek için başkaca kaynaklardan istifade ettiğini göstermektedir. Bu hikâyeyi II. Mehmed'e izafe eden Evliya dışındaki bir başka müellif ise Cenabî Mustafa Efendi'dir. Cenabî, oldukça yüzeysel bir anlatı ile II. Mehmed'in Bizans Kralı'ndan böyle bir istekte

---

[365] Fikret Sarıcaoğlu, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Kaynakları: Türkeç Tarihler", s.33.

[366] *Oruç Bey Tarihi*, s.110; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman,* neşr. F. Giese, s. 113; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, haz. Alper İğci, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s.54; *Anonim Osmanlı Kroniği*, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s.123;

[367] Künhü'l-ahbâr 4. Rükün, s. 646.

[368] *SN.I*, s.35.

bulunduğunu söylemektedir.[369] Osmanlı tarihi hakkındaki bilgileri neredeyse kelimesi kelimesine Cenabî'nin eserinden alan Hezarfen Hüseyin Efendi'de aynı anlatıya *Tenkîhü't Tevârih-i Mülûk*'te yer verir.[370]

Cenabî Tarihi, s.207	*Tenkîhü't Tevârih-i Mülûk*, s.380.
Ba'dehu Sultân Mehmed Hân, azim toplar dökdürüb İstanbul fethine azîmet eyledi. Ve Kayser ile sulh izhârın eyledi. Ve ândan, Rumeli cânibine geçüb, bir sığır derisi denlü yer istedi. Tekur dahî cüz'î addedüb "Nola" didi. Pes Sultân Mehmed Hân, sığır derisini muhkem ince deldirib ince hayt gibi eyledi. Ve ânın dolandığı yeri hisâr çevirdi.	Ba'dehu azîm toplar dökdürülüp İstanbul fethine azîmet eyledi. Ve kaysar ile sulh izhâr eyledi. Ve andan Rumeli cânibinden bir sığır derisi değildir istedi. Ol dahîanı ne ola deyu cizye-i sanup nola dedi. Pes Sultān Muhammed Hân sığır derisinin içini deldirdi. Ve ince hayt eyledi. Ve anun dolandığı yeri hisâr çevirdi.

Ancak *Seyahatname*'deki anlatı bu anlatılardan daha detaylıdır. Barındırdığı detaylar ve anlatının olay örgüsü, burada incelediğimiz *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman* ile benzerlik göstermektedir.

SN.I, s.224.	*Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, s.25-29
Evvelâ zamân-ı küfrde bir püşte üzre bir deyr-i atîk var idi. İçinde bir râhib var idi. Ammâ nihânî dîn-i Muhammed ulularından idi. Üç yüz mikdârı mezheb-i nihânî dervîş-i dil-rîşe mâlik idi. Edirne şehrinde Ebü'l-feth'in tekrâr tahta cülûs etdüğin istimâ' edüp ale'l-fevr bir varak ile Sultân Mehemmed'e, "İslâmbol'u feth edecek sensin" deyü tebşîr edüp "bu mahalde bir kal'a ve Akdeniz Boğazı'nda iki kal'a inşâ edüp Kostantıniyye'ye iki tarafdan zahâyir makûlesi varmayup kaht [u] galâ olmak mukarrerdir, cenâbımz dahi azametle Edirne'den deryâ-misâl asker ile bu bizim cânibimize teşrîf bu- yurasız" deyü Rûmeli Hisârı yerinde sâkin olan ruhbân şekilli mü'min-i nihânînin mektûbu Ebü'l-feth'e varınca Mehemmed Hân'a inşirâh-ı sadr [u] zevk-i derûn müyesser olup iki yerden gayret kuşağın kuşanup Kostantîn izniyle sayd [u] şikâra gelerek Karadeniz sâhilinde Terkoz kafasına gelüp halicinde ve çengelistânında sayd [u] şikâr edüp Terkoz kal'ası kapudanından hedâyâlar alup ve ka- pudana Mehemmed Hân hedâyâlar verüp aslâ sulha muhâlif ü muğâyir bir iş etmeyüp Kostantîn'e niçe şikârlar gönderüp sûret-i dostlukda	… Sultân Muhammed Han, pür-âteş olup dünyâyı görmeden kaldı. Emr eyledi: "Şimdi kati eylesünler". O sâ'at cellâdlar alup, Mahmûd Paşa'yı sarây önünde kati itmeye götürdiler. Yolda Hızır aleyhi's-selâm, cellâdlann [27b] elinden Mahmûd Paşa'yı alup gâib oldı. Bunlar hayretde kaldılar ve gelüp Sultân Muhammed Han'a: "Pâdişâhım! Mahmûd Paşa gayet ile sihre mâlik imiş, gözimizden pinhân oldı" didiler. Ol gice Sultân Muhammed Han, rü'yâsında Hızır aleyhi's-selâm'ı görüp mübârek elini öpdi. Pâdişâha itdi: "Mahmûd Paşa'yı niçün katle emr itdin. Bir şey'in aslına irmedikden sonra senin ecdâdm âdem öldürmezlerdi. Cemî' sohbet hasîsdür ve Mahmûd Paşa senin sâdıkâne hizmetkârındır, bendendür, ana ikrâm eyle" didikde, Sultân Muhammed Han: "Âmân yâ Resûlu'llâh! Ben anı kanda bulayım?" didikde, Hızır aleyhi's-selâm itdi: "Uzunköbri başında bir bâgce vardur, anda bulursın" deyüp gâib oldı. Sultân Muhammed Han uykudan uyanup, sabâha kadar ibâdet idüp, sabâh namâzmı edâ itdikden sonra tebdîl-i kıyâfet olup, yalınız ol [28a] bâgceye vardı ve gördi ki Mahmûd Paşa, Hızır aleyhi's-selâm ile oturup musâhabet iderler… Pâdişâh, Mahmûd Paşa'ya didi ki: "Benim murâdım inşâ'llahü te'âlâ Kostantaniyye'yi feth eyleyüp, kıyâmete kadar hayr du'â ile yad olunmakdur. Bu bâbda sen ne dirsin?" didikde, Mahmûd Paşa yir öpüp itdi: "Pâdişâhım! Çünki murâdın odur, bu maslahatı kuluna sipâriş eyle ve her neki işlersem, aslâ pâdişâhım kanşmasun. İnşâ'llahü te'âlâ

[369] *Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi*, haz. Mehmet Canatar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s.207.

[370] *Tenkîhü't Tevârih-i Mülûk*, s.380.

görünüp bu hisâr mahallinde bir şikârhâne sarây çiftliği binâ etmeğe istîzân edüp hisâr yerindeki râhib sûreti müslime buluşup, görüşüp, öpüşüp niçe hüsn-i tedbir meşveretleri ederler. Tâ ki kıral-ı bed-fi'âl-i dâl- dan elçiler gelüp, "Bir sığır derisi kadar çiftlik ederse makbû- lümdür, ricâların kabûl ederim ve illâ bu sığır derisi cirminden ziyâdeye iznim yokdur, sulha muğâyir iş olur" deyü bu haber ile elçi gelince Mehemmed Hân elçi huzûrunda sevr postu cirminde bir külle esâsına mübâşeret eder. Elçi kirala bu hâli i'lâm etmede. Derhâl Mehemmed Hân Edirne'den niçe bin ırgad bennâ ve kûhken üstâdlar getirüp ve Edirne'nin Karadeniz kenârında Burgaz iskelesi'nden bir gecede kırk elli pâre top [râhib-i] nihânînin re'yiyle pinhânîce getirüp leb-i deryâda yerli yerine koyup hâr [ü] hâşâklar ile setr ederler. Ba'dehu deryâ-misâl asker ile hâlâ kal'a yerinde binâya şürû' edüp binâ etdüklerini çalılar ile setr ederler. Ba'dehu Sultân Mehemmed akl-ı Arasto râhib-i nihânînin re'y [ü] tedbîriyle Kostantîn'in elçi ile gönderdiği sığır postın gergiye gerüp ince bıçağ ile dâ'iren-mâdâr dilim dilim edüp ol cirmde yalçın kayalar üzre hisârı inşâ ederler…

murâdınıza nâ'il olursız… Sultân Muhammed Han: "Lâla! Sen bilürsin, nasıl tedbîr idersen senin maslahatına karışmam". Mahmûd Paşa didi ki: "Pâdişâhım, safânda ol" diyüp, izin alup kendi sarâyına gelüp, ihfâdan kendi maslahatına bakdı. Bir gün gelüp, Sultân Muhammed Han'a itdi: "Pâdişâhım, kendini hastelige urup, üç günden sonra beni iste" diyüp, Mahmûd Paşa sarâyma gitdi. Sultân Muhammed Han hasta oldı…O sâ'at ulemâya, vüzerâya, hükemâya, bütün ehl-i dîvâna haber gönderüp cem' eyledi. Cümlesine hitâb itdi: "Şevketlü pâdişâhımızın illet-i mizâcı havâ tebdîl eylemeye muhtâc imiş… Bir gün Mahmûd Paşa dîvân idüp, ulemâya, vüzerâya [30b] ve hükemâya hitâb idüp itdi: "Dövletlü pâdişâhımızın illeti buradan hoşlanmadı, Edirne'den fenâ oldı. Karşuya geçmek ister… Dördünci güni pâdişâh, ricâl-i dövlet ile karşuya gecdi. Hâlâ, şimdi oraya Çardak dirler. Sultân Muhammed Han, kırk gün eglenüp, orada safâsı olmayup, bir gün oradan da göç idüp Bursa'ya geldiler. Kırk gün de Bursa'da eglenüp, oradan da kendiye sıkıntı gelüp, andan dahi kalkup İzmid'e geldi. On gün dahi îzmid'de oturup, ol mahalden kalkup, bir gün göç idüp, Anatolı hisânna geldi. Ol zamânda Anatolı tarafına İslâm hükm iderdi. Rûm-ili tarafı kâfir elinde idi. Kırk gün mikdân Anatolı hisânnda oturup bir gün Sultân Muhammed Han, Mahmûd Paşa'yı da'vet eyleyüp itdi: "Lâla! İş bu mahalle kadar böyle geldik. Lâkin, karşusı kâfir elindedür. Buna çâre nedür?" deyü suâl eyledi. Mahmûd Paşa itdi: "Pâdişâhım! Kostantaniyye kiralına bir nâme göndür, karşudan bir pârçe yir matlûb eyle. Kıyâsım bu ki [31b] kadimimiz bir yol karşuya gecdikde inşâ'llahü te'âlâ kolaydır" didi. Sultân Muhammed Han itdi: "Kendin bildiğin gibi bir nâme tahrîr eyle getür, mühürleyüp göndüreyim" diyüp, Mahmûd Paşa gidüp, sarâymda bildiği gibi bir nâme tahrîr idüp getürdi. Pâdişâh görüp beğendi, mührün urup, Dâvud Paşa eline virüp: "Seni ilçi eyledim. Bu nâmeyi Kostantaniyye kiralına virüp, bizden hâtınn suâl eyle" diyüp gönderdi… Nâmede öyle tahrîr olurmuş ki: "Ben ki İslâm pâdişâhı Sultân Muhammed Han'am. Sen ki Kostantaniyye kiralısın. Nâmem vusûl buldukda ma'lûmun olsun ki birez keyfîm nâ-hoş oldıgından Gelibolı'ya gidüp râhat itmedim. Çardak'a geçüp andan Bursa'ya gitdim yine olmadı. îzmid'e geldim, oradan Anatolı hisânna geldim evvelkiden fenâ oldum. Hükemâ cevâb virdiler ki birez vakit karşuya gecmedikden sonra sizden bu illet gitmez diyü cevâb itdiler. Ben de [32 b] senden karşuda bir sığır göni kadar yir matlûb iderem. Nâmemin cevâbım vezirim Dâvud Paşa'ya teslim idüp, tarafımıza irsâl eyleyesin" deyüp, sohbeti hatm eylemiş. Kıral, Dâvud Paşa'ya itdi: "Bir sığır göni kadar yirden ne hâsıl olur ki pâdişâh havâ tebdil eyleye?" didikde, Dâvud Paşa itdi: "Kifâyet eyler, dünyâda olup da ne olacak" didi. Kıral bir nâme tahrîr

	eyleyüp, Dâvud Paşa eline virüp irsâl eyledi. Dâvud Paşa nâmeyi alup, Üsküdar'a geçüp, ikinci gün Anatolı hisânna gelüp pâdişâha nâmeyi virdi. Pâdişâh açup okıdı, öyle tahrîr eylemiş ki: "Sultân Muhammed Han hazretlerine Rûm-ili tarafından bir sığır göni mikdân yir hâzıriyyet eyledüm. Kimesne mâni' olmasın" diyüp nâmesini tamâm eylemiş. Mahmûd Paşa'yı o sâ'at da'vet eyleyüp, geldikde itdi: "Kostantaniyye kıralı bizim nâmemize ikrâm idüp, istediğimiz kadar Rûm-ili'nde toprak virmiş. Yarın [33a] inşâ'llahü te'âlâ mi'mâr ağayı ve şâir amele irsâl eyle, binâya mübâşeret itsünler" diyü fermân eyledi. Mahmûd Paşa, sabâh oldukda her bir şey hâzır idüp, mi'mâr aga ve şâir amele karşuya geçüp, bir sığır gönini ince ince kesüp birbirine ulayup, hâlâ hisâr olan mahalli çevirüp, binâya mübâşeret eylediler ve üç günde etrâfina handak kazdılar. Dördünci gün temel koyup toprak ile berâber oldukda Mahmûd Paşa'mn terfihiyle iç tarafina, dış tarafına çubuk koyup, arasım taş binâ eylediler. Ve-l-hâsıl kırk üç günde tamâm eylediler ve gelüp pâdişâha haber virdiler.

Seyahatname'deki anlatıda, derviş kılıklı bir rahibin II. Mehmed'e mentorluk yaptığı görülmektedir. İlahî bir öngörü yeteneğine sahip olan rahip, II. Mehmed'e İstanbul'u fethedeceğini bildirir ve ardından bunun için yapması gerekenleri söyler. Rahibe göre *II*. Mehmed, öncelikle İstanbul'a gelecek olan yardımların engellenmesi için bir kale inşa etmelidir. *Anonim*'deki anlatıda ise tıpkı rahip gibi ilahî güçlere sahip olan kimse Mahmud Paşa'dır. Zira Mahmud Paşa, bir iftira sebebiyle II. Mehmed'in emri üzerine öldürülmek istenirken Hızır tarafından kurtarılır. Ardından Hızır, Fatih'in rüyasına girerek Mahmud Paşa'nın suçsuz olduğunu bildirir. Nasıl ki *Seyahatname*'deki anlatıda İstanbul'un fethedilmesi için II. Mehmed'e rahip tarafından yapılması gerekenler bildiriliyorsa, *Anonim*'deki anlatıda da bu görevi Mahmud Paşa yerine getirmektedir. Her iki anlatıda da II. Mehmed'in Rumeli Hisarı'nın yapılacağı yeri belirlemesi için bir bahaneyle İstanbul yakınlarına gitmesi gerektiği vurgulanır. *Seyahatname*'deki anlatıda ileri sürülen bahane II. Mehmed'in av merakıdır. Zira II. Mehmed, Bizans Kralı'na hediyeler göndererek av köşkü yapmak için bir sığır derisi kadar yer istediğini söyler. *Anonim*'de ise II. Mehmed'in hasta olması bahane edilir. Sultan'ın iyileşmesi için havası güzel olan Rumeli Hisarı mevkiinde bir köşk yapılması gerekir ve Kral'dan bir sığır derisi kadar yer istenir. II. Mehmed av bahanesiyle İstanbul'a yönelir. Her iki eserdeki anlatıda da II. Mehmed ile Bizans Kralı arasında iletişimi sağlayan bir kişiden bahsedilir. *Seyahatname*'deki anlatıda bu kişinin adı verilmeden sadece elçi olduğu söylenir. *Anonim*'de ise bu kişi Davud Paşa'dır ve Sultan'ın emriyle İstanbul'a giderek haber

getirir. Bizans Kral'ı bir sığır derisi kadar yeri önemsiz gördüğü için II. Mehmed'in isteğini kabul eder. *Seyahatname*'deki anlatıda, rahibin yönlendirmesiyle sığır derisi bir bıçak yardımıyla Rumeli Hisarı'nın yapılacağı yer kadar genişletilir. *Anonim*'de ise mentor Mahmud Paşa'nın girişimiyle bu iş gerçekleştirilir ve hisar inşa edilir. Anlatıların birbiriyle ilişkisinin daha belirgin bir şekilde görülmesi için olay örgülerini çıkartarak karşılaştıralım.

***Seyahatname*'deki Rumeli Hisarı anlatısının olay örgüsü.**	**Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'daki Rumeli Hisarı anlatısının olay örgüsü**
II. Mehmed'e İlahî öngörüye sahip bir kişinin mentorluk yapması (Rahip)	II. Mehmed'e İlahî öngörüye sahip bir kişinin mentorluk yapması (Mahmud Paşa)
Rumeli Hisarı'nın yapılacağı yeri belirlemesi için bir bahane ileri sürülmesi (II. Mehmed için Av Köşkü)	Rumeli Hisarı'nın yapılacağı yeri belirlemesi için bir bahane ileri sürülmesi (II. Mehmed için Köşk)
II. Mehmed ve Bizans Kralı arasında bir elçi ile iletişimin sağlanması (Adı bilinmiyor)	II. Mehmed ve Bizans Kralı arasında bir elçi ile iletişimin sağlanması (Davud Paşa)
II. Mehmed'in isteğinin Kral tarafından kabul edilmesi	II. Mehmed'in isteğinin Kral tarafından kabul edilmesi
Mentor rahibin yönlendirmesiyle sığır derisinin bıçakla genişletilmesi	Mentor Mahmud Paşa'nın sığır derisini bıçakla genişletmesi
Hisarın inşa edilmesi	Hisarın inşa edilmesi

Anlatılar olay örgüleri üzerinden karşılaştırıldığında, iki anlatının üslup ve şahıslar açısından birbirinden uzaklaştığı görülse de olay örgüleri itibarıyla birbirine çok yakın oldukları anlaşılmaktadır.

Evliya, fetih anlatısının sonunda Ayasofya içerisinde kanlı bir cengin yaşandığından bahseder. Anlatıya göre, Fatih Sultan Mehmed iki rekât hacet namazı kılmak için Ayasofya'ya girmek ister. Ancak Ayasofya'nın içine kapanan on iki bin ruhban buna izin vermez. Bunun üzerine Fatih ve askerleri Ayasofya'yı almak için üç gün üç gece cenk ederler. Ardından II. Mehmed Ayasofya içine girer ve ruhbanları katlettirir. Fatih devri kronikleri böyle bir olaydan bahsetmez. Aksine II. Mehmed'in Ayasofya'da bulunan din adamlarına ve halka güvenliklerini sağlayacağına dair teminat verdiğini söylerler.[371] Bu bakımdan bu anlatı belki de ilk bakışta Evliya'nın bir kurgusu olduğu düşünülse de *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da da geçmektedir.

[371] Feridun Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1976, s.223-224; Feridun Emecen, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s.336-337; Nicolae Jorga, *Fatih ve Dönemi: Büyük Türk*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.52; Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003, s.98; André Clot, *İki Kıtanın ve İki Denizin Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s.59.

SN.I, s.48	*Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, s.37-39
Andan Ebü'l-feth teberrüken iki rek'at salât-ı hâcet kılmağa Ayasofya deyrine girmeğe kasd edince içinde ve cânib-i erba'asında sâkin olan on iki bin ruhbân Ayasofya'ya kapanup dam u bâmlardan ve külle çanlar[ın]dan asâkir-i İslâm'a zemberek ve neft ü katrân yağdırup alarka etdiler. Hemân Ebü'l-feth asâkir-i İslâm ile Ayasofya deyrine sarıca arı gibi sarılup üç gün üç gece ceng-i azîm olup elli üçüncü günde Ayasofya-i Kebîr feth olup ibtidâ Sultân Mehemmed Ayasofya içre girüp niçe ruhbânı kati edüp elindeki livâ-yı Resûlullâhı mihrâb mahalline diküp ibtidâ ezân-ı Muhammedi'yi Sultân Mehemmed tilâvet edüp sâ'ir guzât-ı müslimîn ruhbânıyâna kılıç urup derûn-ı Ayasofya hûn-ı müşrikin ile mâl-â-mâl oldu.	…Ve-l-hâsıl kıral mürd oldı. Kâfirler, Ayasofya'da cenge başladılar. Ol ahşam olunca ceng olup, Türbe kapusı tarafından İslâm askeri içerüye girdiler. Pâdişâh ve Akşemsiddîn hazretleri bile dâhil oldılar ve ol mahalde papazlar Ayasofya içinde uçmağa başladılar. Hemân Akşemsiddîn hazretleri babuclann ayağından çıkarup yukaru atdılar. O sâ'at papazlar aşağı düşüp helâk oldılar ve Ayasofya'yı feth idüp o gice anda kaldılar. Sabâh oldukda, pâdişâh hoca efendiye itdi: "Acebâ taşrada olan asker-i İslâm nasıl oldu?" dirken, bi-izn-i Hudâ her bir vezirden ve begden haber geldi ki: "El-hamdüli'llâhi te'âlâ bizim tarafımızda olan düşmân kalmayup helâk oldular. …Ayasofya-ı kebîre içinde olan kâfirler kırılup, iâşelerini deryâya atdılar, içerüsini pâk eylediler. Minber-i şerif, mihrâb ve bir kürsî vaz' eylediler.

Görüldüğü üzere, her iki eser de Ayasofya içinde bir cenk olduğundan ve birçok kâfirin öldüğünden bahsetmektedir. Anlatılar dikkatle incelendiğinde, iki eserin de aynı olayı farklı üsluplarla el aldığı görülecektir. Ancak anlatılar olay örgüleri itibarıyla aynı olsa da üslup ve bazı motifler açısından birbirinden farklıdır. Özellikle *Seyahatname*'deki anlatıda Akşemseddin olaya dâhil edilmemektedir.

Bu anlatının hemen ardından İstanbul'un Fethi'nin ne kadar kanlı geçtiğini ve şehitlik mertebesinin önemini vurgulamak için *Seyahatname*'de küçük bir anekdota yer verilir. Buna göre, İstanbul'un fethedildiği günlerde deniz kırk gün boyunca kan gibi kırmızı olmaktadır. Benzer şekilde *Anonim*'de de bu anlatının hemen ardından her yıl fetih günlerinde denizin kırmızıya döndüğü bilgisi verilmektedir.

SN.I, s.51	*Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, s.38
Hikmet-i Hudâ İslâmbol feth olduğu günler mâh-ı temmûz idi. Ol günler kim deryâya niçe bin şühedâların hûnu dökülüp kırmızı oldu. Hâlâ ol feth günleri mâh-ı temmûz olunca deryânın reng-i rûyı mütegayyir olup her yıl kırk gün kâmil Ebû Ensârîkapusu'ndan tâ Şehîdkapusu'na varınca rû-yı deryâ kırmızı kan gibi olur. Acîb ü garîb sırr-ı Hudâ'dır. İnnallâhe alâ külli şey'in kadîr.	Tekfur Sarâyı'ndan Ayasofya-yı kebîr'e gelince cengde olan şühedâların kam, her bir kapudan deryâya sil gibi akup, deryânın yüzünden on biş gün gitmedi. Hâlâ agıstos geldikde, deryânın yüzi kızarup kana döner. Cemî' şühedânın rûhlan içün, Allahü te'âlâ'nın rızâ-yı şerifi içün el-fâtiha.

Bir önceki anlatıda olduğu gibi burada da iki anlatının olay örgüleri ve vermek istedikleri mesajın aynı olduğu görülmektedir. Zira her iki anlatı da İstanbul'un Fethi'nin çok kanlı gerçekleştiği ve şehitlik makamının kutsiyetini vurgulamak istemektedir. Ancak

Seyahatname'de bu olayın Temmuz ayında gerçekleştiği söylenirken Anonim'de Ağustos ayına işaret edilmektedir.

Bunların yanı sıra pek çok araştırma eserine *Seyahatname* vasıtasıyla giren II. Beyazıd'ın oğlu I. Selim'e olan bedduası da birkaç farkla *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da bulunmaktadır.

<table>
<tr><th>SN.I, s.68, 171; SN.X, s.60</th><th>Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, s.69</th></tr>
<tr><td>"Selîm ömrün az olup gazân çok olsun"</td><td rowspan="3">“Oğlum. Hâk sübhânehu te‘âlâ hazretleri kılıcım keskin ve ugnn açık ve dâim nusret versin. Lâkin, pederini saymayup bî-edebâne hareket itdigin içün ömrün vefâ itmesün” diyüp, kendi ibâdethânesine mahzûn gitdi.</td></tr>
<tr><td>“Selimler ömrünüz az olsun ve gazânız çok olsun ve hilâfeti benden Çorlu'da aldınız yine Çorlu'da veresiz”</td></tr>
<tr><td>Selîm, hilâfeti elimden Çorlu ovasında zor-ı bâzû ile aldın. Yine Çorlu ovasında çorlu olup çevrile veresin. Ömrün az olsun, kılıcın keskin olsun.</td></tr>
</table>

Netice itibarıyla *Seyahatname* ve *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman,* naklettikleri menkıbevî hikâyeler açısından benzerlik göstermektedir. Özellikle bu anlatıların başka bir eserde olmayıp sadece *Seyahatname* ve *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'da olması, iki eser arasında bir bağlantı olduğuna işaret etmektedir. Yaptığımız metin karşılaştırmaları iki eserin üslup ve anlatılarda geçen bazı unsurlar açısından birbirinden uzaklaştığını gösterse de anlatıların olay örgüleri ve vermek istedikleri mesaj itibarıyla birbiriyle örtüştüğünü göstermiştir. Bu bize şunu gösterir ki Evliya Çelebi *Seyahatname* metnini inşa ederken, doğrudan burada incelediğimiz *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'dan istifade etmese de onunla aynı yazma ailesine mensup; ancak bugün mevcut olmayan bir *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'dan istifade etmiştir. Anlatıların olay örgülerinin aynı kalarak isimlerin değişmesi bunu doğrulamaktadır. Zira bu tür menkıbevî hikâyelerde motifler aynı kalsa da zamanın ruhunun gereği kişilerin ve bazen de yer adlarının değiştiği görülmektedir. Zira burada incelediğimiz *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*'ın istinsah tarihi 1264/1847'dir. Bu eserin iki nüshası daha olsa da üzerlerinde istinsah tarihi bulunmayıp, bazı hatalar ve tekrarlar sebebiyle üç nüshanın da aynı *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman* nüshası üzerinden ve muhtemelen yakın zamanlarda istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Eğer bu eserin Evliya'nın yaşadığı yüzyıla veya daha öncesine ait bir nüshasına ulaşmak mümkün olsaydı muhtemelen anlatılar arasındaki bu farklar daha da azalacaktı.

Peçevî Tarihi

İbrahim Peçevî (ö.1649?), ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman zamanında meydana gelen savaşlar hakkında bilgi vermek için bir gazavatnâme telif etmeyi düşünmüştür. Kaleme aldığı gazavatnâmenin ilk versiyonunu 1641 yılında Budin Beylerbeyi Vezir Musa Paşa'ya takdim etmiştir.[372] Bu ilk versiyonu kaleme alırken sadece Kanunî devrine şahitlik eden Osmanlı tarihçilerinin eserlerini kullanmıştır. Ancak Vezir Musa Paşa eseri eksik bulmuş ve Peçevî İbrahim'den genişletmesini istemiştir. Bunun üzerine Peçevî, Kanunî devrinden kendi yaşadığı zamana değin olan olayları içeren bir tarih kitabı kaleme almıştır. Peçevî, bu kitabı telif ederken; Celalzâde Mustafa, Celalzâde Sâlih, Ramazanzâde Mehmed, Gelibolulu Mustafa Âli, Hasanbeyzâde, Hadîdî, Kâtip Mehmed Zaîm, Mustafa Cenâbî ve Seydi Ali Reis gibi müelliflerin eserlerinden istifade etmiştir.[373] Peçevî'nin eserini telif ederken Macar kroniklerinden de istifade etmesi onun eserinin önemini artırmaktadır. Peçevî, bu eserleri "kefere tarihi" olarak nitelemekle yetinse de eser üzerinde yapılan çalışmalar onun Sebestyén Tinódi Lantos, Gáspár Heltai ve Miklós Istvánffy adlı Macar müelliflerinin kroniklerinden istifade ettiğini tespit etmiştir.[374] Bu eser Osmanlı okuryazarları ve müellifleri arasında büyük ilgi görmüş, Kâtip Çelebi ve Solakzâde gibi müverrihlerin eserlerinde kaynak olarak kullanılmıştır.

Peçevî Tarihi'ni kaynak olarak kullananlar arasında Evliya Çelebi de vardır.[375] Ancak Evliya, *Peçevî Tarihi*'ni istifade ettiği kitaplar arasında göstermemiştir. Burada yapacağımız çalışma, Peçevî Tarihi ile Seyahatname arasındaki ilişkiye dair anlamlı çıkarımlar yapmamızı sağlayacaktır. Ancak *Peçevî Tarihi*'nin müellif nüshası ya günümüze kadar ulaşmamış ya da henüz tespit edilememiştir. *Peçevî Tarihi*'nin yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere çeşitli kütüphanelerde toplamda 83 nüshasının olduğu tespit edilmiştir.[376] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan nüshanın müstensihi Tımışvar Defterdarı Belgradî Mustafa b. Ahmed, *Peçevî Tarihi*'ni müellif nüshasından faydalanarak birebir istinsah ettiğini iddia etmektedir.[377] Bu sebeple *Peçevî Tarihi* ile

---

[372] Pal Fodor, "Pecs (Peçuy) Kökenli Bir Osmanlı Tarih Yazarı: İbrahim Peçevî", *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür,* İstanbul 2018, s.217.

[373] Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s.212; Erıka Hancz, "Peçuylu İbrâhim", *DİA*, XXXIV, s.217.

[374] Imre Karácson, "Peçevî İbrâhîm'in Terceme-i Hâli". *Türk Derneği Mecmuası*, 3 (1327), s.96; Erıka Hancz, agm., s.217.

[375] Meşkure Eren, *age*., s.88.

[376] İbrahim Pazan, "Peçevî Tarihi'nin Yazma Nüshaları ve Zeyilleri", *Kadim*, 6 (2023), s.52.

[377] *Peçevî Tarihî 1b-20b*, s.3; İbrahim Pazan, agm., s.66.

Seyahatname arasında yapacağımız karşılaştırma için bu nüsha[378] ve bu nüshayı merkeze alarak yapılan edisyon kritik çalışmaları kullanılacaktır.

Seyahatname'deki Adı

Evliya Çelebi hiçbir şekilde *Peçevî Tarihi*'nden istifade ettiğini okuyucusuna bildirmez. Ancak bu eser bir kez de olsa kaynak gösterilmeden *Seyahatname'*de kendisine yer bulmuştur. Dördüncü ciltte Bitlis seyahati hakkında bilgi veren Evliya, burada Bitlis hanı Abdal'a büyük bir yer ayırır. İstanbul ve Abdal Han arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Evliya'nın hamisi olan Melek Ahmed Paşa Bitlis'e gönderilmiştir. Melek Ahmed Paşa karşısında aldığı ağır yenilgiden sonra Bitlis'i terk eden Abdal Han'ın sahip olduğu eşyalar bir mezatta satışa çıkarılmıştır. Yapılan bu mezatta satışa çıkarılan eşyalar arasında kitaplar da mevcuttur. Evliya, Abdal Han'ın sahip olduğu kitapların isimlerini *Seyahatname*'ye geçirdiğini iddia etmektedir. Bu kitaplar arasında "Târîh-i Peçevî" adıyla kayıtlı *Peçevî Tarihi* de yer almaktadır. Dördüncü ciltteki bu atıf, bize Evliya'nın *Peçevî Tarihi*'nden haberdar olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Bununla birlikte, çağdaş olan Evliya ve Peçevî İbrahim'in birbirlerini tanıyor olması da kaçınılmazdır. Zira Evliya ve Peçevî İbrahim, Recep Paşa (ö.1632)'nın katledildiği gün dîvanda hazır olduklarını söylerler.[379] Recep Paşa'nın öldürüldüğü 1632 yılında Evliya henüz Enderun'a alınmamıştır. Ancak babası vasıtasıyla bu olayın gerçekleştiği gün sarayda olduğunu bildirmektedir. Her ne kadar Evliya babası vasıtasıyla divanda bulunduğunu söylese de kaynak olarak kullandığı *Peçevî Tarihi*'ndeki ifadelerden etkilenerek kendini olaya dâhil etmek amacıyla da böyle bir bilgi vermiş olabilir. Eğer Evliya'nın bu iddiasını doğru kabul edersek Peçevî ile tanışıklığı olduğunu düşünebiliriz.

Seyahatname ile Peçevî Tarihi'nin Karşılaştırılması

Peçevî Tarihi, Kanunî devri ve 17. Yüzyıl hakkında verdiği bilgilerle oldukça kıymetli bir eserdir. Öyle ki Kâtip Çelebi, *Fezleke*'sini kaleme alırken *Peçevî Tarihi*'nden çokça istifade etmiştir. Hatta çoğu kısımlarını üzerinde bir değişiklik yapmadan eserine geçirmiştir. Bu sebeple *Seyahatname* ve *Fezleke* arasında da benzerlikler mevcuttur. *Peçevî Tarihi*'nden büyük oranda istifade eden bir başka kişi Solakzâde'dir. Solakzâde, Kâtip Çelebi kadar olmasa da *Peçevî Tarihi*'den istifade etmiştir. Bu bakımdan *Seyahatname* ve *Solakzâde Tarihi* arasında da benzerlikler mevcuttur. Peçevî İbrahim de

[378] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, No. 206.

[379] SN.I, s.112; Peçevi Tarihi (317b-351a), s.67-68.

eserini kaleme alırken büyük oranda Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-ahbâr*'ından istifade etmiştir. *Künhü'l-ahbâr*, *Seyahatname*'nin de kaynakları arasında yer aldığı için *Seyahatname*'de verilen bazı bilgilerin doğrudan *Künhü'l-ahbâr*'dan mı yahut *Peçevî Tarihi*'nden mi alındığını belirlemek için titiz bir çalışma yapmak gerekmektedir. Bu bilgiyi zihnimizin bir köşesine koyarak *Seyahatname* ve *Peçevî Tarihi* arasında bir karşılaştırma yaptığımızda, Evliya'nın Kanunî devri ve 17. yüzyıl hakkındaki bilgileri *Peçevî Tarihi*'nden aldığı tespit edilmiştir. Ancak Evliya bu bilgileri *Peçevî Tarihi*'nden aldığını bildirmek istemez. Bu eserden alınan bilgiler; başkaca gerçek kitaplara, muhayyel kitaplara ve sözlü kaynaklara isnat edilerek *Seyahatname*'ye kaydedilmiştir. Onun *Peçevî Tarihi*'ni kaynak göstermemesinin birkaç sebebi vardır. Burada, *Peçevî Tarihi*'nden alındığını belirlediğimiz anlatılarla *Seyahatname*'yi karşılaştırarak bu sebeplere değinelim.

1636 yılında Enderun'da Kilerli Koğuşu'na kaftanlı olarak alınan Evliya, sarayda geçirdiği yaklaşık 2 yıl boyunca IV. Murad'a musahiplik yaptığını söylemektedir.[380] Hatta bu konuda kendisini oldukça başarılı gösteren Evliya, IV. Murad'ın kederli olduğu anlarda eğlenmek için kendisini çağırttığını ve onu gördüğünde "*İşte def'-i gam geldi*"[381] dediğini söylemektedir. Onun anlattıklarından, IV. Murad'ın takdirini kazandığı ve sıklıkla huzuruna çıktığı anlaşılmaktadır. *Seyahatname*'nin birinci cildinde Osmanlı padişahları hakkında özet niteliğinde bilgiler veren Evliya, huzurunda 2 yıl bulunduğu IV. Murad hakkında da bilgi vermektedir. Anlatısına ilk olarak onun hilyesine dair bilgi vererek başlamaktadır. Ancak onun huzurunda 2 yıl geçirdiği Sultan'ın hilyesi hakkında özgün şeyler söylemesi gerekirken Peçevî İbrahim'in IV. Murad için verdiği hilyeyi *Seyahatname'*ye geçirdiği görülmektedir.

SN.I, s.103	*Peçevî Tarihi (317b-351a),* s.38-39
Hîn-i hilye-i Sultân Murâd Hân: Kâmetleri bülend-bâlâ ve vücûd-ı şerifleri cesîm ü şahîm ve vech-i hüsnleri müdevver ve lihye-i şerifleri siyâha mâ'il ve açık kaşlu ve âlâ gözlü beyâzı çok idi ve kitifleri vâsi' ve mübârek miyânı rakîk ve bâzûları kalın ve mübârek dest-i şerifleri şîrâne pençe idi. Devlet-i Âl-i Osmân'da böyle bir zâbit [ü] râbıt ve âdil-i hunhâr, celâlî ve eşkıyâ-küş asker-keş, Rüstem-salâbet, bedî'-şecâ'at pâdişâh gelmemişdir.	**Fe-emmā Ḥilye-i Şerīfeleri:** Ḳâmet-i vālā nehmetleri ġāyet bülend ü vālā ve vücūd-ı şerīfleri cesīm ü saḥīm ve mübārek beşereleri müdevver ve liḥyeleri ḫafīfe ġāyet bülend ü vālā ammā kūsec degül ve açuḳ ḳaşlu ala gözlü beyâżı çoḳ, zamān-ı ḳu'ūdlarında taḫt-ı serīf farżā cism-i laṭīflerinden ṭopṭolu ya'nī cism-i serīfi kebīr bir pādisāh-ı bī-naẓīr idi ki bu devlet-i 'aliyyede olan selāṭīn-i selefde belki sā'ir selāṭīn-i İslāmiyyede yoḳdur. Żābiṭ ve ḫūnī vü seffāk ve 'adūsına ġālib, ḳavī böyle pâdisâh-ı bī-pāk gelmemisdür.

[380] *SN.I,* s.114-115.

[381] *SN.I*, s.118.

Sultan IV. Murad için Peçevî'nin tarif ettiği fiziksel özelliklerin, aynı kişiden bahsettiklerinden dolayı *Seyahatname*'de de bulunması kaçınılmazdır. Örneğin uzun boylu, iri ve şişman vücutlu, ela gözlü gibi özelliklerin her iki eserde de aynı olması normal bir durumdur. Ancak metinler karşılaştırıldığında, Evliya'nın Peçevî ile aynı veya benzer ifadeler kullandığı ve aynı akışla bilgiler verdiği görülecektir. Peçevî'deki anlatıda geçen, "*Ḳâmet-i vālā nehmetleri ġāyet bülend ü vālā ve vücūd-ı şerīfleri cesīm ü saḥīm*" cümlesi *Seyahatname*'ye aynen geçmiştir. Bazı cümlelerin de biraz değişikliğe uğrayarak *Seyahatname*'ye alındığı; ancak verilmek istenen mesajın aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Örneğin *Peçevî Tarihi*'ndeki, "*pādisāh-ı bī-naẓīr idi ki bu devlet-i 'aliyyede olan selāṭīn-i selefde belki sā'ir selāṭīn-i İslāmiyyede yoḳdur. Żābiṭ ve ḫūnī vü seffāk ve 'adūsına ġālib, ḳavī böyle pâdisâh-ı bī-pāk gelmemisdür.*" cümlesinin *Seyahatname*'de biraz değişikliğe uğrayarak, "*Devlet-i Âl-i Osmân'da böyle bir zâbit [ü] râbıt ve âdil-i hunhâr, celâlî ve eşkıyâ-küş asker-keş, Rüstem-salâbet, bedî'-şecâ'at pâdişâh gelmemişdir.*" cümlesine dönüştüğü görülmektedir. Bu örnekler, açık bir şekilde Evliya'nın IV. Murad'ın hilyesi hakkındaki bilgileri *Peçevî Tarihi*'nden aldığını göstermektedir. Ancak Evliya'nın böylesine yakın olduğunu söylediği biri hakkındaki bilgileri de başka bir kaynaktan alması düşündürücüdür.

Evliya Çelebi, her ne kadar *Seyahatname*'de uzunca tarih anlatılarına yer verse de bu konuda verdiği bilgileri mümkün olduğunca özetlemeye çalışmaktadır. Aksi takdirde eserinin başka bir türe evrileceğini düşünmektedir. Bu sebeple, genellikle istifade ettiği kitaplardaki bilgileri özetleyerek *Seyahatname*'ye geçirmektedir. Ancak kimi zaman özet işini o kadar ileriye götürmektedir ki bazen anlatıların sadece başlıklarını *Seyahatname*'ye geçirmekle yetinmektedir. Örneğin *Seyahatname'*nin birinci cildinde Sultan I. Ahmed devri hakkında bilgi vermek isteyen Evliya, *Peçevî Tarihi*'ne başvurmaktadır. Ancak *Peçevî Tarihi*'nde beş varak süren anlatının sadece başlıklarını *Seyahatname*'ye geçirmekle yetinir.

SN.I, s.99	Peçevî Tarihi (284-317), s.66-79
Sultân Ahmed Hân'ın zamânmda olan fütûhatları beyân eder: Vezîr-i a'zam Yavuz Alî Paşa serdârlığı ve Belgrad'da vefâtı ve Üstürgon'u küffâr mahsûr etdüği ve Erdel kıralı Boçkay İşvan'ın zuhûru sene 1013.	Vezīr-i A'ẕam 'Ali Paşa'nuñ Ser-dārlıḳ ile 'Azimeti ve Belġrad'da Vefātı Ẕikrindedür. (s.66). Ser-dār Mūmā-ileyhüñ Esterġon Ḳal'asın Maḥsur İtdügi ve bi-feth 'Avdet Eyledügi. (s.68). Erdel Ümerasından Boçḳāyı İştevān'uñ Zuhūrı Ẕikrindedür Fî Sene 1013. (s.69).

Feth-i kal‘a-i Üstürgon-ı ibret-nümûn [59b] ve Erdel kıralı Boçkay ile Serhoş İbrâhîm Paşa ile taht-ı Nemse çâsârı olan kal‘a-i Beç tarafların gâret etdikleri ve yine Boçkay ile Âl-i Osmân askeri kal‘a-i Uyvar etrafların nehb [ü] tâlân etdikleri sene 1014.	Feth-i Ḳal‘a-i Esterġon Yevmü’l-İṣneyn fī 2 Cemāzīe’l-evveli Sene 1014. (s.71). Boçḳālı Ümerāsından Ne‘meti Körgöl Serḫoş İbrāhim Paşa ile Beç Tarafların Ġaret İtdüklerî fī Sene Mînh. (s.78). Boçḳālınuñ Bir Ser-‘Askerî İle Ba‘żı Ümera-i İslam Uyvār Tarafında İtdüklerî Ġāret fī Sene 1014. (s.79).

Evliya, anlatıları özetleyerek *Seyahatname*’ye geçirme işini çoğu zaman belli bir plana göre yapmamaktadır. Önem durumuna göre bazı anlatıları özetlerken dikkatli davrandığı görülse de çoğu zaman anlatıların bağlamından uzaklaşarak *Seyahatname’*ye geçirildiği görülmektedir. Örneğin I. Ahmed’in şehzadeleri hakkında bilgi vermek isteyen Evliya, bu konuda da *Peçevî Tarihi*’ne başvurmuştur. *Peçevî Tarihi*’nde her şehzade için birkaç cümlelik bilgi bulunmaktadır. Ancak Evliya, Peçevî’nin dahi kısa tuttuğu bu anlatıyı plansız bir şekilde özetleyerek, mealen aktarma usulüne göre *Seyahatname*’ye geçirir.

SN.I, s.98	Peçevî Tarihi (284-317), s.123-124
Der-zikr-i şehzâdegân-ı Pâdişâh Ahmed Hân dâme izzuhu: Evvelâ Şehzâde Osmân.	**Der-Zikr Şeh-zade-gan** **Padişah-ı Mağfür Sultan Osman Han** Padişah-ı mağfurun (20) esenn evladıdur. Peder-i bezr-güvarları vefatından bunlar şagir ve ‘ammileri Sultan (21) Mustafa Han sınnen kebir olmağla taht-ı sa‘adet-baht-ı Osmaniyye cülus idüp (22) ve likin hiffet-i ‘aklı sebebiyle hal‘ olınup bunlar iclas olındılar ve dört yıl dört (23) ay kadar ancak mutaşarrıf-ı mülk-i pederi olup sonra zulmen şehıd ve vasıl-ı huld-ı (24) sa‘id oldılar.
Şehzâde Mehemmed Hân, Sultân Osmân’ın bürâder-i kihteridir. Osmân Hân Hotin Seferine giderken Mehemmed Hân’ı şehîd edüp Hotin’den bî- feth gelüp âkıbet كم تدين و تدان fehvâsınca Osmân Hân’ı dahi kul şehîd etdiler.	**Şeh-zade Sultan Mehmed Han** Bunlar Sultan Osman Hazretlerinün birader-i (25) kih-teridür. Hotin seferine ‘azımet esnasında bila-sebeb ve bi-mücib şehıd idüp (26) ‘akıbet hün-ı na-hakkı kema tedeyyün....fetvasınca kendüsine dahi mücib-i büsran oldı.
Ve Şehzâde Murâd Hân fâtih-i Bağdâd’dır.	**Şeh-zade-i ‘Ali-şan Sultan Murad Han** ‘Ammileri Sultan Mustafa Han’nun hal‘i sanisinde [312 a] (01) bunları iclas itdiler ve on yedi sene mikdarı saltanat itdiler. Şayt(?) ve satvet (02) kahireleri kafadan kafa münteşir olmış idi ve kızılbaş gibi aldı. ‘Adü-yı ehl-i (03) sünneti makhür itmiş idi. Husüsa zabt u raht eşkıya Huşüşunda bunlarun itdügin (04) bir padişah-ı zi-cah bu ‘aşra gelince itmedüginde iştibah yokdur.
Ve Şehzâde Bâyezîd Hân. Ve dahi Şehzâde Süleymân Hân tâbe serâhümâ. Şehzâde Bâyezîd’in vâlidesi gayrı idi. Ve Bâyezîd Hân Murâd Hân'dan sinnen üç ay sağîr idi.	**Şeh-zade Sultan (05) Bayazıd Han ve Şeh-zade Sultan Süleyman Han** Sultan Bayazıd merhumun validesi (06) gayrı ve Sultan Murad merhumdan sınnen üç ay şagır idi. Kendüleri Revan fethine ihtimam (07) üzre iken

	kapucılar kethüdasın göndertip bu iki şeh-zade-i bı-günah mahnuk itdürdi. (08) Şeh-zade Sultan Süleyman merhumı bir müddet kendülere hem şohbet itmiş idi. Ba‘z (09) tebdil ile gezerken defa‘atle görmişüz. Mübarek beşereleri bir mikdarcık pejmürde (10) ya‘ni solıcak zahir ecel havfı her an vech-i müteveccihlerinde ab u tabumı kovmış idi. (11) ‘Akıbet kuruduğından halas olmadı. Amma padişah-ı merhum dahi bunlarun hun-ı (12) na-hakkından sonra çok mu‘ammer olmadı ve anlar gibi yiğitligi halinde ve civanlığı çağında (13) bi'z-zarüri terki saltanat-ı suveri itdiler.

Sultan I. Ahmed'in şehzadeleri konusunda *Peçevî Tarihi'*ni takip eden Evliya'nın, bu eserdeki anlatının üzerinde tasarruflar yaparak *Seyahatname*'ye geçirdiği görülmektedir. Örneğin Peçevî İbrahim'in Sultan Osman hakkında verdiği bilgileri almaz ve "Evvelâ Şehzâde Osmân" şeklinde adını vermekle yetinir. Buna karşın Şehzade Mehmed hakkındaki bilgileri tamamen alır. Peçevî, Şehzade Mehmed'in haksız yere öldürüldüğünü ve II. Osman'ın başına gelenleri bu ölümle ilişkilendirmektedir. Ayrıca "Eden bulur" anlamına gelen bir hadisle bu iddiasını güçlendirmektedir. Buradaki drama, Evliya'nın ilgisini çekecek türden olduğu için herhangi bir özetleme yapmadan hadis de dâhil olmak üzere *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Şehzade Bayezid hakkında da sadece annesinin farklı ve IV. Murad'dan küçük olduğu bilgisini vermekle yetinmiştir. *Peçevî Tarihi*'nde Şehzade Kasım ve İbrahim hakkında da bilgiler olmasına rağmen Evliya'nın bunları eserine geçirmediği görülmektedir.

Peçevî İbrahim, Osmanlı kaynaklarının Kanunî devri hakkında verdiği bilgileri yetersiz gördüğü için Macar kaynaklarından da istifade etmiştir. Macar kaynaklarından istifade ettiği kısımları "kefere tarihi" şeklindeki atıflarla okuyucusuna bildirmiştir. Kendisini bibliyografik açıdan bilgili göstermek isteyen Evliya, *Peçevî Tarihi*'nde "kefere tarihi" şeklinde atıf yapılarak Macar kroniklerinden nakledilen bilgileri muhayyel bir kitaba isnat ederek *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Hayal dünyası oldukça geniş olan Evliya, okuyucusunun zihninde oluşacak herhangi bir şüpheye mahal vermemek adına İrşek Pap adında bir müellif yaratmış ve ona *Macar Tarihi* adında bir kitap isnat etmiştir. Kurguladığı bu eserin gerçekliğini vurgulamak için de Macar bir kölesinin vasıtasıyla bu kitaptan istifade ettiğini söylemiştir. Oysaki Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne atıf yaparak verdiği bilgiler *Peçevî Tarihi*'nden alınmıştır. Ancak bu bilgileri bağlamına uygun kurgularla *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Evliya'nın istifade yöntemini daha iyi anlamak için *İrşek Pap Macar Tarihi* kaynak gösterilerek verilen bir anlatıyı inceleyelim:

Anlatıya göre; Budin'i ele geçiren Sultan Süleyman, Kral Layoş'un hazine odasının önünde Kral Layoş tarafından yazılmış bir not bulur. Bu kâğıtta Kral Layoş'un Sultan Süleyman'dan Budin hazinesini hayır işlerinde kullanması ve oğlu Yanoş'u Kral yapmasını istediği yazılıdır. Bir anlatı ustası olan Evliya, salt bir tarih anlatısının yerine I. Süleyman'ın Yanoş'u Kral seçmesinin altındaki nedeni kurgusal bir anlatıyla okuyucusuna sunmak istemiştir.

"Ey benden sonra bu Kızılelma'ya kadem basup bu kadar mâla mâlik olacak Igrando Süleymân-ı Kostanopol beni hayr du'âdan unutmayup bu mâl ile nâm içün hayrât yapasın ve benim ocağım söndürmeyüp oğlum Yanoş'u kral edesin. Beni Ustolni-Belgrad'a alasın. Oğlumu da anda gömesin ve çok kafalar alasın. Sen de bu Alaman'da benim gibi olasın. Ben kim cemî'i ilm ile meşhûr ferîdü'd-dehr Lagoş kralım ki Hazret-i îsâ vilâdeti târîhi 1503 senesinde dünyâya geldim. Laslo Kral oğluyum, anam Galya Kralı kızı Anna Asson'dur. Millet-i Mesîh âdemlerindeniz sen de Osmânoğullarındansın. Ocağım söndürme, îsâ Rûhullâh da senin ocağın söndürmesin". *SN.VI*, s.128.

Ancak Evliya bu kurgunun inandırıcı olması için içerisinde gerçek bilgilerin de bulunması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple Peçevî'nin Macar kroniklerinden öğrendiği Kral Layoş hakkındaki bilgileri de kurgusal anlatısına dâhil etmesi gerekiyordu.

Ben kim cemî'i ilm ile meşhûr ferîdü'd-dehr Lagoş kralım ki Hazret-i îsâ vilâdeti târîhi 1503 senesinde dünyâya geldim. Laslo Kral oğluyum, anam Galya Kralı kızı Anna Asson'dur. *SN.VI*, s.128.	Hazret-i 'İsâ (24) 'aleyhi's selâmıñ vilādet-i tārīḫinden sene 1503 senesinde Layoş Ḳral dünyāya (25) gelmişdi. On Birinci Laşlo Ḳralın oğlıdır. Anası 'Anna Aşon, Ġalya memleketi (26) ḳralının kızı idi ve vaż'-ı haml itdikde fevt oldı. *Peçevî Tarihi 21a-40a*, s.65.

Netice itibarıyla *Peçevî Tarihi*, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* metnini inşa ederken çokça istifade ettiği eserlerden biridir. Özellikle *Seyahatname*'nin beşinci, altıncı ve yedinci ciltlerinde bu eseri çokça kullanılmıştır. *Peçevî Tarihi*'nden alınan bilgiler genellikle özetlenerek *Seyahatname*'ye geçirilmiştir. Evliya bu kitabı kaynakları arasında göstermezken, ondan aldığı Macar tarihi hakkındaki bilgileri yarattığı *İrşek Pap Macar Tarihi* adındaki muhayyel kitaba isnat etmiştir. Bunun yanı sıra Kırım hakkında bilgi vermek için yaratılan *Tevârih-i Tohta Bay* adındaki muhayyel kitabın altındaki gerçek kaynak da yine *Peçevî Tarihi*'dir.

2.3.2. Coğrafî

Kitâb-ı Bahriyye

Pîrî Reis (ö. 1553), Ege ve Akdeniz kıyılarına dair bilgi sunmak amacıyla *Kitâb-ı Bahriyye*'yi telif etmiştir. Eserini, katıldığı seferlerde topladığı malzemeleri

değerlendirmek ve bir "armağan" bırakmak amacıyla kaleme aldığını ifade etmektedir. Pîrî Reis, eserine "Cezâir-i Bahr-i Sefîd Eşkâli, Eşkâl-i Cezâir ve Sevâhil-i Bahr-i Sefîd" adını verse de bu eser Osmanlılar arasında "Bahriyye" ismiyle tanınmıştır. Gelibolu'da hazırlanan birinci telif nüshası, 1520 yılında tahta yeni çıkan Sultan Süleyman'a sunulmak istenmiş; ancak bu mümkün olmamış ve eser 1521 yılında tamamlanmıştır. Pîrî Reis, Mısır yolculuğu sırasında rehberlik ettiği Makbul İbrahim Paşa'nın teşvikleri ve Seyyid Murâdî'nin yardımlarıyla eseri yeniden düzenlemiş ve nihayet 1526 yılında Sultan Süleyman'a sunmuştur. *Kitâb-ı Bahriyye*'nin ilk telifi mensur olarak yazılmış olup, kütüphanelerde yirmi beş nüshası bulunmaktadır. İkinci telif ise mensur ve manzum bölümlerden oluşmaktadır; bu manzum kısımlar Seyyid Murâdî tarafından kaleme alınmıştır. Birinci ve ikinci telif nüshaları ile, yurtiçi ve yurtdışında yaklaşık altmış nüshası bulunmaktadır.[382]

Kitâb-ı Bahriyye'nin önemli ölçüde revize edilmiş ikinci telifinde, dua cümlelerinin ardından telif ve takdim sürecine dair bilgiler ile Kemal Reis'in ve Pîrî Reis'in hayatına ilişkin detaylar sunulmuştur. Bu ikinci telifte, fırtınalar, rüzgârlar, denizler, pusula ve haritaya dair bilgilerle birlikte Kristof Kolomb'un keşiflerinden de bahseden 972 beyitlik manzum bölüm ve yirmi üç fasıl yer almaktadır. Eserin 209 fasıldan oluşan ana mensur bölümü ise, Sultâniye ve Kilitbahir'in yanı sıra Çanakkale Boğazı ile çevresindeki adaların tasviriyle başlamaktadır. Pîrî Reis'in, kuzeyden bakıldığında sağ tarafta kalan rotayı takip ederek Ege ve Akdeniz bölgelerini anlattığı görülmektedir. Bu anlatım, Çanakkale Boğazı'nın karşı kıyılarından Selanik Körfezi, Eğriboz Adası ve Tesalya kıyılarına, oradan Midilli Adası ve çevresine, ardından Marmaris'in tasvirine geçmektedir. Daha sonra Mora Yarımadası, Adriyatik Denizi, Katalan adaları ve kıyıları ele alınmış; Sebte Boğazı'ndan Kuzey Afrika'ya, ardından Mısır ve Nil, Şam, Kıbrıs, Karaman ve Antalya üzerinden tekrar Marmaris'e dönülerek Akdeniz havzasının betimlemesi tamamlanmıştır. Son olarak, Kerpe ve Girit adalarının yanı sıra diğer Ege adalarının tasvirleri yapılmış, Çanakkale Boğazı ile Saroz Körfezi'ne dönülerek eser sonlandırılmıştır.[383]

---

[382] Fikret Sarıcaoğlu, "Kitâb-ı Bahriyye", *DİA*, XXVI, s.72-73; Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", *Türk Denizcilik Tarihi*, ed. Bülent Arı, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara 2002, s.164.

[383] Fikret Sarıcaoğlu, "Kitâb-ı Bahriyye", s.73; Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", s.165; Mutlu Yılmaz, "Kitab-ı Bahriye'de Anadolu Kıyılarındaki Liman ve Kalelerin Coğrafi Özellikleri", *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013*, TTK, Ankara 2014, I, s.292-303.

Kitâb-ı Bahriyye; Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-kibâr*, *Cihannümâ* ve *Müntehab-ı Bahriyye* adlı eserlerinde, Bartınlı İbrâhim Hamdi'nin *Atlas*'ında ve Seyyid Nuh'un *Kitâbu Bahri'l-esved ve'l-ebyad (Deniz Kitabı)*'ında kaynak olarak kullanılmıştır.[384] *Kitâb-ı Bahriyye*'yi kaynak olarak kullanan Osmanlı müelliflerinden biri de Evliya Çelebi'dir. Ancak Evliya, bu eserden aldığı bilgileri kendi müşahedesi gibi gösterir ve hiçbir şekilde kaynak olarak atıfta bulunmaz.

Seyahatname ve Kitâb-ı Bahriyye'nin Karşılaştırılması

Seyahatname ve *Kitâb-ı Bahriyye* üzerinde yapılan çalışmalar, bu iki eser arasında muhtemel bir ilişki olabileceğine dikkat çekmiştir.[385] İlgili çalışmalarda iki eser arasında bir bağın mevcut olduğu ifade edilse de bu ilişkiyi kesin olarak ortaya koymak için metin karşılaştırması yöntemi kullanılmamıştır. Araştırmalarımız sonucunda, Evliya'nın *Seyahatname'*yi kaleme alırken doğrudan *Kitâb-ı Bahriyye*'den istifade ettiği tespit edilmiştir. Ancak Evliya Çelebi, *Kitâb-ı Bahriyye*'den yararlanmış olmasına rağmen bu esere kaynak olarak hiçbir şekilde atıfta bulunmamıştır.[386]

1667 yılında uzun bir aradan sonra İstanbul'a dönen Evliya, burada birkaç ay kaldıktan sonra Girit Seferi'ne katılmak üzere ayrılmıştır. Bu yolculuk sırasında Akdeniz adalarını da ziyaret etme fırsatı bulmuş ve bu adalar hakkında kendi gözlemlerinin yanı sıra *Kitâb-ı Bahriyye*'den edindiği bilgileri de *Seyahatname*'ye aktarmıştır. İki eser arasındaki ilişkinin boyutunu daha iyi anlayabilmek için, bu eserleri anlatılar üzerinden karşılaştıralım.

Kitâb-ı Bahriyye, özünde denizciler için yazılmış bir el kitabıdır. Bu perspektiften incelendiğinde, Akdeniz'de seyir yapan bir denizcinin olası ihtiyaçlarını karşılamayı ve sorularını yanıtlamayı amaçladığı görülmektedir. Örneğin gidilecek olan adanın hangi tarafına demir atılacağı, kaç limanı bulunduğu, hangi rüzgarlardan etkilendiği, tatlı su kaynağı olup olmadığı ve kalesinin durumu gibi konularda bilgiler sunulmaktadır. Bunun yanı sıra, Akdeniz'deki adalar ve limanlar arasındaki mesafeler hakkında da bilgiler

---

[384] Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", s.166*; Pîrî Reîs'in Kitâb-ı Bahriyye Adlı Mensur Eseri (Giriş-İnceleme-Tenkitli Metin-Açıklamalı Dizin)*, haz. İnci Pamuk, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023, s.29.

[385] Fahir İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", s.715; Pierre Mackay, "Evliya Çelebi's use of Ottoman Geographers in the Seyahatname", s.102; Gottfried Hagen, "Atlas and Papamonta as Sources of Knowledge and Power", s.120; Fikret Sarıcaoğlu, "Kitâb-ı Bahriyye", s.74; Fikret Sarıcaoğlu, "Osmanlı Deniz Harita ve Coğrafyaları", s.166.

[386] Bir yüksek lisans çalışmasında, *Seyahatname*'de *Kitâb-ı Bahriyye*'ye atıf yapıldığı bilgisi verilmişse de doğru değildir. Bk. Merve Şevran, *16. Yüzyıl Akdeniz Coğrafi Bilgi Sistemi: Kitab-ı Bahriye*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Afyon 2019, s.38.

verilir. Bu bilgiler verilirken çoğunlukla denizcilik terimlerine başvurulur. *Kitâb-ı Bahriyye'*de, yakın mesafeyi belirtmek için sıkça kullanılan "el taşı geçer" ifadesi dikkat çekicidir. Her ne kadar Evliya istifade ettiği kaynağını gizlemek istese de *Kitâb-ı Bahriyye*'nin bu kılavuz dili, onun izini *Seyahatname*'de bulmayı kolaylaştırmaktadır. Nitekim, Evliya'nın Akdeniz adaları hakkında bilgi verirken tecrübeli bir kaptan edasıyla teknik detaylara girdiği fark edilmektedir.

Evliya, Moton ve Koron adaları hakkında bilgi verirken öncelikle *Kitâb-ı Bahriyye*'den aldığı bilgileri *Seyahatname*'ye aktarır. Bu bilgiler, ilgili adalara seyir etmek isteyen gemicilere kılavuz niteliğindedir.

SN.VIII, s.148	*Kitâb-ı Bahriyye*, s.238.[387]
Der-beyân-ı liman-ı amân-ı cây-ı necât Bu kal'anın limanı yıldız rû[z]gârı tarafına vâki' olup amelî binâ eylemişdir. Yohsa hudâyî liman değildir. Kefere asrında yüz iki yüz pâre gemiler alırmış, ammâ şimdi el-hâlete hâzihi üzre mürûr-ı eyyâm ile hâr-ı hâşâk rimâl-i türâb ile dolup sığ olup gâyet derin yerleri iki kulaç olup iri gemiler giremeyüp limanın taşrasında lenger endâht olup yatırlar. Ammâ Koron kal'asın liman tarafına dolaşırken sıkandil şakulası ile üç kulaç sudan taşra dolaşalar, zîrâ kal'a burnunda sığlar vardır. Dahi taşra döküldü kayalar vardır. Bu mahallerden taşrası on iki karış sudur. Gemilere bu kal'a altında gâyet ihtirâz lâzımdır. Limana girmeyüp kal'anın kıble tarafında demir korlarsa kenârda yakın yerde taşlıkdır. Bir mîl mikdârı alarka denizde yatmak gerekdir. Ve içmeğe su hâcet olursa gemiler yatdığı yere karşu bir burunda vâfir su çıkar. Sandallar başdan kara olup su önüne varup iki üç adım alarkadan suyu alup bî-zahmet yine sandallara girüp giderler. Ammâ mezkûr sudan Kav Galo ya'nî Horos burnu nâm burun sudan beş mîl mikdârı deryâdan ada gibi gösterir ammâ karaya muttasıldır. Ol Kav Galo burnundan keştîbânlar hazer edeler. Ve bu Koron limanından Moton kal'ası limanına varınca on sekiz mîl olup gün batısı üzre gidilir.	Ve ba'dehû Koron deniz kenannda bir güzel kal'adur. Hem iki bölükdür. Ol asıl kadîm olan kal'ası, hûb hem sarp kal'adur. Ma'nîde bir burun üzerinde vâki' olmuşdur. Ol burunun ucu ki denizden yanıdur. Evvel hâlî imiş. Sonra Venedik kâfiri, orada burç u hânda bir hûb binâ eylemişdür…Mezkûr limanım derinliği iki kulaçdur. Eyle olsa, iri gemiler girmez. Bu limandan daşıra yaturlar. Balmalaru limanun binalarına bağlayub, demürü yılduz üzerine altı kulaç suda korlar. Gemi yatduğu yer dört kulaçdur. Ammâ mezkûr limana vururken, üç kulaç sudan doluşurlar kim, bazı sığlar vardur. Ol sığlarun üzerinde on iki karış sudur. Ve'l-hasıl iki balamar uzunu açuk yürüyeler ve liman döküntülerinin de buçuk balamar uzunu denizde bir hırmen yeri sığ yer vardur. Mezkûr sığdan buçuk balamar uzunu denizde dört kulaç su vardur. Ve ba'dehû mezkûr kal'anun kıble tarafında demür korlarsa kenarlan an değildür. Bir mil mikdâr denizde yatmak gerek kim, selâmet olalar. Zikr olan gemi yatduğı yenin karşusmda, kenârda bir güzel su vardur. Deniz kenarından bir sandal uzunu kadar karada biryerlü kayanun içinden çıkar. Sandallar varur, başdan kenara çıkub keştibânân birbirine el virüb varillerin doldururlar. Andan sonra yollarına revâne olurlar. Ve ba'dehû mezkûr Korondan Moton on sekiz mildür; gün batısı karayel tarafına. Bu mâbeynde Koron'a karib olan suyu beyân eyledük. Mezkûr sudan Kavu Galo Burnu dört mildür. Kavu Galo Horos Burnu demek olur.

[387] Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, ed. Bülent Arı, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara 2002, s.245.

SN.VIII, s.144-145	*Kitâb-ı Bahriyye,* s.240-241.
Der-vasf-ı eşkâl-i cezîre-i Sipanca: Bu ada ile Moton kal'ası arasından yat gemiler geçmesin deyü Sultân Bâyezîd-i Velî Moton önündeki mendirek kal'asın binâ eder. Ba'dehu Süleymân Hân dahi mükemmel vâsi' binâ kal'a-i mendirek edüp gâyet emn [ü] emân olup bir enâyî ve ecnebî düşman gemisi geçmek değil bir murğ-ı zeyrek bu mendirek önünden uçamaz ve bir çırnık deryâdan geçemez. Ve bu Sipanca adasının maşrık tarafında Hudâyî bir eyice limanı var, ismine Porto Lonko derler, ya'nî Uzun liman deyü Freng lisânında tahrîr ederler. A'lâ yataklı limandır, ammâ içecek suları acıcadır. Bu cezîre kıbleden yıldız tarafına iki çatal tûlânîce vâki' olmuş bir adacıkdır.	… Zira ol kal'adan gayri Merhûm ve Mağfûr Sultan Bâyezıd Han feth itdükden sonra, tûlü arzı kırkar arşun mezkûr burunun haddine denize karşu bir kal'a binâ etdürmişdür. Ol boğazdan yâd gemi geçmez,…Ve eğer Sibeyince Adası'na varurlarsa, mezkûr ada Moton kal'asundan iki mildür. Hem Moton'a karşu olan yeri yücedur. Ammâ lodos tarafından gelürkrn, mezkûr ada iki çatal görinür. Andan gayri iki çatal görinür, oralarda yer yokdur. Cümle Rumili kenârlan denizden ulu dağlar görinür. Bu ada ol dağlardan alçak iki çatal görinür. Andan sonra mezkûr adanun güri doğusuna karşu hudâyi bir liman var. Mezhûr limana Porto Lonko derler. Uzun liman demekdur Büyük gemi girür yerdir. Ve içecek suyu bir acı sudur. Zaruretde içilir.

Görüldüğü üzere, Evliya ilgili adalar hakkında sunduğu bilgilerin büyük bir kısmını *Kitâb-ı Bahriyye*'den almıştır. Bu bilgileri *Seyahatname*'ye aktarırken mealan aktarma usulüne riayet etmiştir. Zira Evliya bu bilgileri kendi müşahedesi olarak göstermeyi tercih etmiştir. Pierre Mackay, Evliya'nın Akdeniz'deki bu seyahatinin, *Kitâb-ı Bahriyye'den* alınan bilgilerle oluşturulmuş kurmaca bir anlatı olabileceğini ifade etmektedir. Bu görüşüne kanıt olarak, *Seyahatname* ile *Kitâb-ı Bahriyye* arasındaki benzerlikleri ve Evliya'nın Karadeniz'de yaşadığı deniz kazasından sonra bir daha deniz yolculuğuna çıkmayacağına dair ettiği sözleri öne sürmektedir.[388] Ancak bizim çalışmamız neticesinde bu düşüncenin doğru olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Her şeyden önce, Evliya doğrudan *Kitâb-ı Bahriyye'nin* anlatısını takip etmemektedir. Anlatısı, seyahatleri sırasında oluşan olay örgüsüne göre şekillenmektedir. Adalar bahsinde verdiği bilgiler büyük ölçüde kendi gözlemlerine dayanmaktadır. Teknik bilgileri ise *Kitâb-ı Bahriyye'den* alıp, kendi anlatısına âdeta serpiştirmektedir. Ayrıca Evliya'nın Karadeniz'de yaşadığını iddia ettiği kaza anlatısı tamamen kurgusaldır ve bir daha deniz yolculuğu yapmama üzerine ettiği yeminler de bu kurgunun bir parçasıdır. Evliya, adalar hakkında *Kitâb-ı Bahriyye*'den aldığı bilgileri sunduktan sonra kendi müşahedelerine de yer vermiştir. Söz konusu bilgiler, onun Akdeniz'deki adalara yaptığı seyahatin gerçek olduğunu gösteren önemli delillerdir. Nitekim Evliya, adalarda bulunan mahalleler ve burada yaşayan nüfusun yanı sıra camiler, medreseler ve mektepler hakkında da bilgiler verir.

[388] Pierre Mackay, "Evliya Çelebi's use of Ottoman Geographers in the Seyahatname", s.102.

SN.VII, s.149
Der-tenmîk-i eşkâl-i varoş-ı müzeyyen şehr-i Koron Mezkûr Koron limanı kenârından tâ kal'aya varınca bir mürtefî' zemînde biri biri üzre kat-enderkat varoşdur kim cümle altı yüz aded kârgîr binâ-yı ***[272b]*** âlîler olup serâpâ kırmızı kiremitler ile mestur hânedân-ı ma'mûrları bâğ u hadîka-i cinînli hâne-i ra'nâların cümle pençereleri (...) yıldız cânibine nâzırlardır kim ol tarafı limandır. Ve cümle 6 aded mahallât-ı müslimât [u] kâfirâtdır. Ve cümle bir câmi'i va[r]. (---) (---) (---) hayrâtıdır. Ve cümle 3 aded mahalle buk'aları vardır. Ve cümle bir aded medrese-i tâlib-i ilmi vardır. Ve cümle 2 aded mekteb-i sıbyân-ı ebced-hânı vardır. Ve cümle 2 aded tekye-i dervîşânı vardır. Ve cümle bir aded hammâmı vardır ve cümle bir aded hân-ı kârbânı vardır. Ve cümle 200 aded dükkânçeleri vardır. Ve cümle 20 aded yerde sebîlhâne-i cân-sitânları vardır. Cümleden çârsû içinde sebîlhâne-i atşân-ı teşnegânın târîhidir: *Bu Nihâdî dedi târîhin se tâ,* *Çeşme-i pes bu resme kıldı sebîl,* *Pâk sâfî çeşme-i âb-ı hayât,* *Oldu âb kevser-i âb-ı sebîl.* *Sene 1067.*

Netice itibarıyla, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'yi telif ederken *Kitâb-ı Bahriyye*'den yaranlandığı, metin karşılaştırmaları sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Ancak Evliya, *Kitâb-ı Bahriyye*'ye kaynak olarak atıf yapmak yerine, buradan aldığı bilgileri kendi müşahedesi gibi sunmayı tercih etmiştir. İlgili anlatıları eserine aktarırken mealen aktarma usulüne riayet etmiştir. Ayrıca bu çalışma, Evliya'nın hayali olduğu düşünelen adalar seyahatinin de aslında gerçek olduğunu ortaya koymuştur.

2.3.3. Edebî

Bedâyiu'l-âsâr

Sultan III. Murad, meddâh ve kıssahanların sürekli aynı hikayeleri anlatmasından sıkılmış ve daha önce duyulmamış hikâyelerin derlenmesi için Cinânî'yi (ö.1595) görevlendirmiştir. Sultan'ın bu isteği üzerine harekete geçen Cinânî, "Bedâyiu'l-âsâr" adında bir eser telif etmiş ve mukaddimesinde eserine dahil ettiği hikayelerin daha önce duyulmamış olmasına özen gösterdiğini belirtmiştir. Cinânî'nin tek mensur eseri olan *Bedâyiu'l-âsâr*'ın ihtiva ettiği hikayelerin çerçevesini çoğunlukla günlük yaşam, milli ve mahalli unsurlar belirlemektedir. Bu yönüyle zaman zaman tarihî olaylara ışık tutan eser, zengin folklorik içeriğiyle benzerleri arasında öne çıkmaktadır. Cinânî, eserinde Arap ve Acem kaynaklı hikâyelere sınırlı bir yer ayırırken, daha çok Anadolu ve Rumeli'nin yaşamını yansıtan özgün hikâyelere yoğunlaşmıştır. Bu hikâyeler, 16. yüzyıl insanının günlük yaşamını tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Eserde, gezinti âlemleri, kervan yaşamı ve gemi yolculukları gibi yerel hayatın unsurları canlı ve ayrıntılı bir şekilde tasvir edilirken; cin, peri, tılsım ve büyü gibi motiflere de ustalıkla yer verilmiştir. Bazı hikâyeler, tamamen bu motifler etrafında şekillenerek 17. ve 18. yüzyılda yetişecek

büyük meddahlar için eşsiz bir malzeme kaynağı oluşturmuştur.[389] Bu eserde geçen bir hikâyenin izine *Seyahatname*'de de rastlanmaktadır.[390]

Seyahatname ile Bedâyiu'l-âsâr'ın Karşılaştırılması

Seyahatname'nin birinci cildinde Ayasofya hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, bu cami içerisinde bulunan makamlara da değinmektedir. Hakkında bilgi verdiği makamlardan biri de Kırklar Makamı'dır. Ayasofya Camii içerisinde yer alan bu mevki hakkında bilgi verdikten sonra, "Sergüzeşt-i Gülâbî Ağa" başlığı altında, kırklara karışan Gülabî Ağa'nın hikâyesini anlatmaktadır. Hikâyeye göre, II. Selim devrinde İstanbul'da büyük bir veba salgını yaşanmaktadır. Bu salgının defedilmesi amacıyla binlerce insan dua için Ayasofya Camii'nde toplanmıştır. Çağrı üzerine Ayasofya'ya giden Gülâbî Ağa, Beşiktaşlı Yahya Efendi'yi yakından dinlemek için ön saflarda yerini alır. Ancak hutbe sırasında Gülâbî Ağa'da hacet giderme ihtiyacı doğar. Caminin hınca hınç dolu olmasından dolayı dışarı çıkamayacağını anlayan Gülâbî Ağa, Yahya Efendi'yi ve Kırklar Makamı'nı aracı kılarak dua eder. Tam o anda, yanı başına sipah kılıklı biri belirir ve cübbesindeki sihirle Gülabî Ağa'yı bir anda Kağıthane çayırlarına götürür. Hacet ihtiyacını giderdikten sonra, Gülâbî Ağa tekrar Ayasofya'ya getirilir. Bu mucize karşısında şaşkınlık içinde kalan Gülâbî Ağa, kendisine yardım eden sipahinin koluna yapışarak Kırklar Meclisi'ne katılır. Ancak Kırklar Meclisi'nde gördükleri karşısında sabrını koruyamaz ve oradan uzaklaştırılır. Evliya Çelebi bu hikâyeyi, o sırada 151 yaşında olan Gülâbî Ağa'dan bizzat Ayasofya'daki Kırklar Makamı'nda dinlediğini ifade etmektedir. Ancak bu hikâye, *Seyahatname*'den yaklaşık elli yıl önce kaleme alınan Cinânî'nin *Bedâyiu'l-âsâr* adlı eserinde de bulunmaktadır.[391] Öyleyse her iki metinde geçen hikayeleri karşılaştırarak, aralarındaki ilişkiyi anlamaya çalışalım.

SN.I, s.59-62	*Bedâyiu'l-âsâr*, II, s.322-325
Sergüzeşt-i Gülâbî Ağa *merhûm ve mağfurun leh* Sultân Süleymân Hân'ın rikâbdârlığı hizmetinde neşv [ü] nemâ bulmuş yüz elli bir yaşında merhûm olmuş mü'min ü muvahhid sâhib-i sülük bir pîr-i nâ-tüvân kimesne idi.	**Hikâyet:** Râviyân-ı erbâb-ı kerâmât ve hâkiyân-ı aşhâb-ı velâyât böyle rivayet ü hikâyet iderler ki: Bir gün kıble-i İslâm ve tahtgâh-ı pâdişâh-ı İslâm ya'ni mahmiye-i Kostantiniyye cennet-i 'ani'l-beliyyede

[389] Cihan Okuyucu, "Mustafa Cinani ve "Bedayi'ü'l-Asar"ı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 13 (1983-1987), s.357-360, 362-370; Cihan Okuyucu, "Bedâyiu'l-âsâr", *DİA*, V, s.296-297; Mustafa Özkan, "Cinânî: Hayâtı ve Eserleri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, XVI/4 (1987), s.36-37; Cinânî, *Bedâyiü'l-âsâr I-II*, [*Sources of Oriental languages and literatures 92 (Turkish sources, LXXXII)*], haz. Osman Ünlü, ed. Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin, Hardvard University, 2009, s.60-62.

[390] Osman Ünlü, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Gülâbî Ağa Hikayesine Metinler Arası Bir Bakış", *II. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı (16-18 Aralık 2010, İzmir),* ed. İlyas Yazar, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2011, s.954.

[391] Osman Ünlü, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Gülâbî Ağa Hikayesine Metinler Arası Bir Bakış", s.954.

Ol Gülâbî Ağa hikâyet eder: Bir gün Sultân Selîm-i Sânî asrında tâ‘ûn-ı azîm olup şehr-i İslâm bol içre eyle tâ‘ûn-ı ekber olur kim İslâmbol'un yigirmi yedi kapusundan taşra beher yevm üç bin âdem cenazesi çıkdığı Selîm Hân'ın mesmû‘-ı hümâyûnları olup du‘â-yı istiskâ içün üç gün nâdîler nidâ edüp "Leyle-i Kadir'de Ayasofya câmi’inde ihyâ olup cem‘ olalar ve Ayasofya câmi’i ne kadar âdem alur add olunsun" deyü fermân-ı şerîf sâdır olunca el-azametullâh Ayasofya-i Kebîr içre âdem deryâsı cem’ olup {omuz} omuzu sökmeyüp benî âdem zânû-be-zânû çıtâ-çıt oturup eş-Şeyh Beşiktaşî Yahyâ Efendi hazretlerinin va’z [u] nasîhatına muntazır olmuşlar idi. Ve mezkûr Yahyâ Efendi Tarabefzûn'da neşv [ü] nemâ bulup Sultân Süleymân Hân'ın süd karındaşı olup Selîm-i Sânî asrında kutbiyyete kadem basup va’z [u] nasihatin değil, bir kerre ol münevver vech-i şerîfin müşâhede etmeğe cemî’i âhâli-i İslâmbol üç gün mukaddem âdem âdemî-zât Ayasofya'da kat-ender-kat olup va’z [u] nasîhatdan sonra tâ’ûn du’âsına hâzır olurlar. Hikmet-i Hudâ Yahyâ Efendi hazretleri kürsî-i şerîfe urûc edüp mahalle münâsib pend [ü] va’za âğâze edüp cümle halk cân kulağıyla sâmi’înden olup istimâ’ ederlerken beri tarafda mezkûr ihtiyâr Gülâbî Ağa'ya kazâ-yı mübrim gibi tekâzâ-yı hâcet iktizâ edüp batn-ı kebîri Bağdâd kösü gibi gürlemeye başlar; "Bire hay meded hâlim nice olur" deyü âlem-i hayrete düşüp hicâbından cümle vücûdu fişka fişka şişüp iki üç kerre ay ağ üzre kalkup cânib-i erba’aya nigerân edüp *[37b]* görse kim bir âdem deryâsı içre gark olmuş bir tarafa bir kadem atmağa mümkün değil, zîrâ tekâzâ ol mertebede kim bir kadem atsa kazıyye ma’lûm. Hemân Gülâbî Ağa, Şeyh Yahyâ Efendi'ye teveccüh-i tâm ile nazar edüp derûn-ı dilden bir imdâd taleb edüp yine merkezinde oturduğu yer Kırklar makâmı idiği hâtınna hutûr edüp; "İlâhî bu Yahyâ Efendi azîzin âb-ı rûyıyçün olsun ve bu Kırklar makâmı sâhibleriyçün olsun beni bu câmi’ içre bu cemâ‘at-i kesîre beyninde beni halka melâmet etme" deyüp cân [u] dilden istimdâd taleb edince hemân yanında bir sipâh hey’etinde bir muhteşem âdem eydir: "Bire âdem senin derdin nedir kim yüzün gözün şişüp bu yerde safâ-yı hâtırın yokdur. Senin derdine deva edeyim ammâ esrâr-ı İlâhî bu mahalde kala" deyü yemîn teklîf eder. Hemân Gülâbî Ağa yemîn edince ol sipâh havrânî cübbesinin sağ yenin Gülâbî Ağa'nın başına örter. Derhâl Gülâbî Ağa kendüyi, Kâğızhâne nehri kenârında bir çemenzâr yerde görüp "Bire meded" deyü def’-i takâzâ edüp tecdîd-i vuzû’ etdükde kırk kerre secde-i şükr edüp, "Âyâ bu benim vâkı’am mı yohsa vâkı‘-ı hâlim mi? Hamd-i Hudâ Ayasofya içre Hazret-i Hızır'a râst geldim. Bire meded dâmenin elden komayam" deyüp hamd ederken kendüyi bir zulemât basup gözün açup kendüyi yine Ayasofya içinde mezkûr sipâhın yanında bulup şâha vâfir ta’zîm edüp henüz ol mahalde Beşiktaşî Yahyâ Efendi kürsî üzre vâki' olup cami'-i 'azim ve ma'bed-i kadim olan Ayasofya’da bir cum'a güni şulehâdan bir merd-i şâlih cum'a namâzın kılmağa varup (S204a) sâ’irlerden mukaddem varmağla tâ mihrâb-ı şerife karib bir mahalle varup şalâvâta meşğûl olur. Meğer ol gün Ayasofya’da bir izdihâm olur ki halk otırıcak, turıcak yirler bulmazlar. Nâ-gâh eşnâ-yı şalâvâtda ol kimesneye tekâzâ-yı hâcet vâki' olup bir mertebe ıztırâb tutar ki kâbil-i beyân degüldür. Derdmend kişi ıztırâbına bakup ister ki kalkup taşra çıkup gide. Halkun bir mertebe müzâhemesin görür ki aşla geçmege kâbiliyyet ü imkân yok. Fi’l-hakika kalkup taşra çıkmağa ikdâm iylese dört beş şaf geçmedin fezâhat olmak mukarrerdür. Meğer şağ yanında aklar giymiş mülhidiyye yenlü bir ak şofu var. Şulehâdan vâki' olnuş, nûr-ı velâyetle mezbûrun tekâzâ-yı mezbürdan mütehayyir olduğın bilmiş. Yüzine bir kerre nazar iylemiş. Bu kimesne hicâbmdan hiç tınmamış, ammâ ıztırâbı dahi muhkem olıcak yüzine dikkatle bir dahi bakmış. Âhir yeninün birini eline alup “ne tursun, gir şunun içine” dimiş. Ol kimesne dahi bakup görmiş ki ol yenün içi bir mağara kadar olmış. Hemân dem kalkup içine girer. Yüriyürek öte cânibine geçer. Görse ki bir şahrâ-yı vâsi'dür, yanından bir 'azim şu dahi akar. Hemân dem kazâ-yı hâcet idüp ol şudan pâk âbdest aldı, henüz dahi silkinürken ol aklar giyen kimesne yenühi çekivirdi. Mezbûr kendüyi câmi'de yine yirinde buldı, henüz eşer-i vuzü a'zâsmda zâhir. Muhkem ta'accüb idüp 'âlem hayretde kaldı. Âhir bildi ki ol' aziz şâhib-i velâyetdür. Mukarrer itdi ki ba'de’ş-şalâvât elin öpe ve hizmetinden min ba'd ayrılmaya. Kaçan ki namâz kılınup ol ‘aziz yirinden kalkdı ki gide. Bu herif dahi bile çıkdı. Andan tenhâ yire vardukda tekrâr elin öpdi. “Sultânum ihsân iyle, ölince kulluğundan redd iyleme. Bir fakirüm elbette kulluğa kabul iyle” diyü muhkem tazarru' iyledi. Ol ‘aziz anı görüp inkâra başlayup “kişi ben senün dedügün bilmezem, maşlahatuna var, bizi incitme kerem iyle” diyüp yalvardı. Tekrar ol kimesne ibram idüp ayağına yüzin sürdi. “Benüm sultânum lillâhi te'âlâ bana böyle cevâb virme. Ben senün (S204b) kim

kâ’im olup du’âya âğâze edüp cemî’i ümmet-i Muhammed derûn-ı dilden "âmîn" deyüp ba’de'd-du’â ve'ssenâ cümle ibâdullâh Ayasofya'dan taşra hurûc etmeğe kasd edince câmi’in yüz bir aded kapusun sed edüp ancak büyük kıble kapusunu küşâde koyup Defterdâr Dervîş Çelebi ki eş-Şeyh Baba Nakkâş hazretlerinin ferzend-i ahteridir, anlar Bâb-ı Ayasofya'da durup cümle tevâbi’iyle Ayasofya câmi’i derûnundan ve üç kat tabakasından taşra çıkan cemâ‘at-i kesîreyi add edüp elli yedi bin âdem Ayasofya câmi’inden taşra çıkdığı sicill-i şer‘-i Resûl-i mübîne tahrîr olunup Selîm Hân pâyine arz olundu. Hakkâ ki câmi’-i azîmdir. Andan Gülâbî Ağa Ayasofya içre kendüye Hızır-misâl yetişen sipâhın dâmenine pek yapışup; "Sultânım ben senin dâmenini elden komayup şimdengerü kulun kurbânınım, lütf eyle beni ber- murâd eyle" deyü ricâ eder. Hemân mezkûr sipâh zebâne gelüp eydir: "Bire var âdem, bizi kendi hâlimize koy. Biz senin dediğin âdem değiliz" deyü niçe güne elfâz-ı yâve ve niçe kerre şütûm-ı dilâzârlıklar eder, yine Gülâbî Ağa sipâhın eteğin elinden komayınca sipâh Gülâbî Ağa'ya bir pergâr çevirüp birkaç yerde başın mecrûh edüp semmûr kürkün pâre pâre eder. Cemâ‘at-i kebîrenin bir haylisi bunların mâbeynlerin fasl edüp giderler. Ammâ yine Gülâbî Ağa sipâhın yanından bir hatve ba’îd olmayup ricâ ve minnet etmede. Bunlar ikisi lecc [ü] cidâl ederek Ayasofya'nın hâcethânelerine gelince sipâh bir kazâhâneye girirken Gülâbî Ağa'ya sehel te’hîr eyle deyüp sipâh hâcethâneye girince Gülâbî Ağa kapuyu alup bekler. Ân-ı sâ’atden taşra bir siyâh meşinli, çuka dolamak, beli bıçaklı ve gümüş zencîrli ve burma sarıklı bir yeniçeri maryolu kıyâfet bir yeniçeri âşcısı çıkar. Hemân Gülâbî Ağa yine yeniçeri âşcısının girîbânın alup yine ricâ ve temennâya başlar. "Bire var âdem, sen ma’tûh olmuşsun, ben senin dediğin âdem değilim, var benden şerrin def’ eyle" deyüp bilâhire Gülâbî Ağa'ya bir kötek çeker kim fakîr ihtiyârı sâ’ir temâşâcılar yeniçerinin elinden halâs ederler. Andan Ayasofya çârsûsunda yeniçeri bir bozahâneye girince Gülâbî Ağa bile girüp kebâb ve nân-pâre yeyüp boza nûş edüp Gülâbî Ağa'ya aslâ bakmayup bir nân-pâre vermez. Andan yeniçeri def’-i cû’ edüp bozahâneden taşra çıkınca yine Gülâbî Ağa peşine düşüp Ayasofya'nın Sovukçeşme ensesinde bir daracık sokaklı bir tenhâ mahalle vardır, hemân ol mahalde Gülâbî Ağa yeniçerinin ayağına düşüp, "Âmân Hazret-i Risâlet aşkına olsun beni ber- murâd eyle" dedükde hemân yeniçeri eydir: "Ey tâlib, gerçi âşık-ı sâdıksın ammâ dahi feleğin germ [ü] serdin çekmeyüp nâ-puhtesin, seni bir kaç kerre tecrübe içün itâb [ü] şitâb edüp kulûbuna *[38a]* dokundum, ammâ yine benden rû-gerdân olmayup i‘tikâd-ı tâm ile eteğimden ayrılmadın. Ammâ seni bir pîre götürürüm, içeri girüp selâm verüp sana dediğim köşede kırk gün çille-i merdân çeküp otur, ammâ idügün bildüm. Ben de katı bi-gâne degülüm, azucuk salâha meylüm mukarrerdür. Ol Allâh hakkıçün ki sana bu kudreti virdi, beni mahrûm idüp koyup gitme” diyü yüzin yirlere sürerdi. Ve dümenine yapışup bir dahi elinden koyıvermedi. İbrâmile 'azizim gönli yumışanup “behey kişi sen şabr u karârı yok kimesnesin, sonra bir sü-i edeb idersin, bize bile zararun tokınur” didi. 'Âkıbet gel imdi gidelüm diyüp yum gözin didi. Yumdı, amma elini muhkem tutup koyıvermedi. Gözin açup ‘aziz ile kendüyi Galata sokaklarımın içinde buldı. Bir sehl yüriyüp bir kiçirek kapuya vardılar ki içine adam güçle gider. Bu kapudan ‘aziz içerü girdi, bu kimesne dahi girdi. Bir büyük evdür, otuztokuz nefer şâlih, yüzi nûrlı kimesneler birer post üzerine oturırlar. Her biri 'âlem-i istığrâkla hemân ki ‘azizi gördiler, ta'zim idüp cümlesi ayağ üzre kalkdılar. Bu ‘aziz meğer kırklanın başı imiş. Geçüp bu kırklanın üzerine sadra oturdı. Bakup gördiler ki kapu yanında bir kimesne tunır. “Sultânum misâfirünüz var ancak” didiler. “Beli dervişler bir fakir ancak istersenüz geldün buyunrsanuz varsun gitsün” didi. Anlar dahi “sultânum enir sizündür. Her niçe buyunrsanuz öylece olsun, buyurun gelsün ol hâli yirde otursun” didiler. 'Aziz dahi “n’ola dervişler” diyü ol kimesneye “ol şu hâli turan postun üzerine otur” diyü enir iyledi. Bu dahi gördi ki bir hâli post var, edeble gelüp ol hâli postun üzerine oturdı. Kaçan ki ol postun üzerine oturdı, ol kimesneye 'âlem-i ma'nâ münkeşif olup derûnı şafâyla toldı. Bir mertebe hâlet kesb itdi ki cümle ‘âlem öninde hâzır olup cümlesine re’yü'l-' ayn kendü nâzır oldı. Andan bakdı gördi ki 'azizün iki cânibinde oturan kimesnelerün birinün öninde bir çanak şu resminde Karadeniz tunır. Bunlar gelüp giden gemilere nazar iderler. Bu kimesneye dahi Allâhu te'âlâ kudret virüp bu dahi ırakdan anı gözetmeğe başladı. Nâ-gâh gördi ki Akdenizde bir gemi (S205a) fırtınaya uğrayup içinde olanlar feryâdlar iderler. İşte batdı der iken nâ-gâh gözeden 'aziz mübarek eliyle bir işaret itdi. Gemi toğrılup ıztırâbdan kurtılup yolma gitdi. Ba'd zaman bir gemi dahi ancılayın iztırâba

anda olan kimesnelerin bir fi‘üne karışmayup sümmün bükmün durup aslâ dünyâ kelâmın etme,

Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir

deyü ol tenhâ mahalde bir künc-i muzlimde bir mülevves sidikli kapuya gelüp yeniçeri dakk-ı bâb edince bâb küşâde olup içeriden bir zengî-sıfat şütür-leb bir abûsü'l-vech bir Arab zâhir olup bunlar kapudan içeri girince hemân zengî Arab Gülâbî Ağa'yı bâzûsundan berk yapışup hâne içine nîm elma-misâl atar. Hemân Gülâbî Ağa'nın aklı başına gelüp cümle hâzırûna, "Es-selâmü aleyküm" etdükde cümle huzzâr-ı meclis, "Ve aleykümü's-selâm" deyüp mezkûr yeniçeri Gülâbî Ağa'ya yer gösterüp anda bir hâk-i mezellet üzre ber-karâr olup hemân âşcı-sıfat kendüyi teb- dîl-i câme edüp sadr-ı âlîde karâr eden pîşvâ-yı tarîk ihtiyârın dest-i şerîfin bûs etdükde Gülâbî Ağa ile mâcerâ-yı sâbıkaların bir bir tafsil üzre hikâye eder. Şeyh eydir: "Telezzüz-i dünyâdan ve cümle mâsivâdan kat‘-ı alâka etdi ise bu âsitâne-i Kırklarda ber- hordâr olup kendüyi Nücebâ Alî'nin postuna koruz. Safâ geldin kişi" deyü Gülâbî Ağa'ya ta'zîm edüp üç gün üç gece Gülâbî Ağa anda aç susuz bî-tâb [u] bî-mecâl kalup Unkapanı'ndaki hânedânı ve evlâd [u] ensâbları hâtırına gelüp, "Âyâ bunun sonu neye müncer ola" deyü tevekkül-i Hak olup oturur. Dördüncü gün hemân köşeden Şeyh, "Emr-i Hak ile me’mûr olduğunuz işleriniz görün" deyü fermân etdükde hemân mezkûr sipâhdan yeniçeri sûretine giren âdem ayağ üzre kalkup bir hücreyi küşâde kılup içeriden otuz sekiz güne âlât-ı silâh çıkarup otuz sekiz âdemin önüne birer âlât-ı silâh koyup kendi önüne yeniçeri bir leğen içre su koyup yerinde herkes karâr eder. Hemân Gülâbî Ağa, "Şu sudan sehel su içsem" dedikde, "Sabr eyle bu gün görelim sana bundan ni‘met müyesser olur mu?" der. Ân-ı sâ‘at mürûr edüp hemân karşu tarafda bir âdem önündeki kılıcı alup bir küçük âdem oğlanı zâhir olunca ol âdem kılıç ile zâhir olan şahsın başın kat‘ eder. Hemân Gülâbî Ağa, "Cânım ol âdemi niçün öldürdü?" deyü su’âl etdükde yeniçeri, "Refik, mukayyed olma demedim mi?" deyü cevâb eder. Hemân yine karşu tarafdan iki âdem zâhir olup bunları bir arslan kovarak meydâna getirüp âdemin biri şeyhin ardında pinhân olup halâs olur. Birisini arslan paralayup tenâvül eder. Yine Gülâbî Ağa su’âl eder. Andan yine bir âdem önünden bir oğlancık zâhir olup ardı sıra kurd ma'sûmu kovarken seccâdenişîn âdemin biri önündeki oku yayı alup kurda bir ok urup helâk eder. Ba'dehu ma'sûm bir köşede gâ’ib olur. Gülâbî Ağa şükr eder. Hemân karşu tarafdan üç âdem zâhir olup ikisini şeyhin izniyle salb edüp birin dahi salb ederken hemân Gülâbî Ağa’nın karârı kalmayup huzûr-ı şeyhe varup herîfi ricâ edüp afv ederler. Hemân yeniçeri Gülâbî Ağa'nın girîbânından yapışup yerinde oturdup, "Bire ben sana demedim mi kırk gün sabr eyle" deyü tenbîh eder. Hemân düşüp halk içinde feryâd iderler. Ol 'aziz ol gemiye mukayyed olmadı, cemi' an halk gark olup batdı. Misafir derdmend ise ahvâlden gafil, “sultânum yazuk bu gemi de kurtarmak gerek idi. Niçün tınmadınuz” diyince dört bir cânibden “bre edebsüz niçün küstâhlığ idersin. Bizüm her itdügünıüz emr-i ilahi iledür. Eğer anun da halâsına emr vârid olsa anı da halâs iderdük” diyüp vâfır kakdılar. Bundan sonra Karadenizde dahi böyle bir furtınadan gark mahallinde iken Karadenizi gözeden 'aziz işâret idüp halâs iyledi. Ba'd zaman bir gemi dahi geldi, ol gemi gark oldı, ana mukayyed olmadı. Yine bu misâfir şabr idemeyüp yine i'tirâz iyleyüp “sultânum bu gemiyi de kurtarmak gerek idünüz” didi. Cemi' an' azizün yüzine bakdılar, 'aziz eyitdi: “Kardaşlar lutf u ihsân idüp bu günki günâhın bana bağışlan, artuk itmesün” diyü şefa' at itdi. Anlar dahi günâhın 'afv idüp “zinhâr bir dahi bu makûle küstâhlık itme cümle evâmir Hakkundur biz de ortada bahâneyüz” didiler. Andan ikindi namâzım cemâ' atle edâ iylediler. Andan ahşama dek zikr-i hafi ile zikrullâha meşgul oldılar. Andan ahşamı kılup vech-i helâlden olmış birer dâne arpa kurısıyla birer avuç badamla yiyüp üzerine bir mikdâr şu içüp Allâha hamd iylediler. Andan yatsuyı kılup yatsu âbdestiyle şabâh namâzım edâ idüp bir mikdâr evrâd okıdılar. Gün kuşluk yirine vardukda bir mikdâr kaylûle idüp nevm-i hafifle nevine meşğûl oldılar. Andan kalkup yine âbdest tâzeleyüp ahvâl-i' âlemün hail ü 'akdiyle mukayyed oldılar. îttifâk bir derbendde bir alay kârbân gelüp geçerken bir alay harâmi yollarına gelüp bâzergânları kati idüp esbâb u emvâllerin nehb ü ğâret itdiler. (S205b) Bu mahalde misâfir yine şabr idemeyüp “benüm sultânum şol fakirlere ihsâmnuz olup haramilerden halâs itmekle mukayyed olmadınuz ne 'aceb ihmâl itdünüz” diyince yârân yine biri birimin yüzine bakdılar. Âhir 'azize nazar itdiler. 'Aziz dahi “siz bilürsiz” ma'nâsın işâret idüp içlerinden bir kimesne kalkdı, bu misâfîrün kuşağına yapışup “gel seminle bir mikdâr taşra çıkalum” didi ve alup anı taşra çıkardı ve bir kerre eliyle yüzini silivirdi. Misâfir

yeniçerinin önündeki taşt içre olan su cûş [u] hurûşa gelüp leğen içinde iki küçücük gemiler zâhir olup gark olma sadedinde iken geminin birin yeniçeri direğinden yapışup yelkenine "Üf" deyüp telattum-ı mevtden halâs olup giderler. Öbür gemi temevvüc-i mâdan gark olma mahallinde iken içinde olan ibâdullâh "Ya Allâh" deyü feryâd [ü] figânları evce peyveste olup hemân yeniçeri şeyhin izniyle geminin direğinden basup gemiyi gark edince içinde olan bu kadar mahlûk-ı Hudâ kimi gark olup kimi halâs olurken yeniçeri kimisin gark eder. Hemân bir oğlancık ve bir kızcuğaz leğenin kenârına çıkarken ma'sûmı kenârdan yeniçeri su içre gark edüp kızı leğenden taşra çıkarır. Hemân bu hâli dahi Gülâbî Ağa görünce, "Ya ol bî-cürm ma'sûmun kanına girüp niçün gark etdin ve ol gemilerin niçün gark edüp bu kadar mahlûk-ı müslimînin kanına girdin" deyü feryâd edince hemân sadr-ı âlîden Şeyh, "Buna bir nân pâresi verelim getirin *[38b]* şu Kırklar huzûrunda bir du'â edelim" deyü Gülâbî Ağa'yı meydân-ı mahabbete getirüp cümle huzzâr-ı meclis huzûrunda Gülâbî Ağa'ya bir ekmek ve bir akçe ve bir altun ve bir salkım üzüm ve bir hurmâ ve bir zeytûn verüp, "Ecel-i müsemmâsına dek mu'ammer ve tendürüst olup cümle erzâkın hazâyin-i gaybden Cenâb-ı Bârî ihsân edüp melikler beyninde mu'azzez ü mükerrem olup âfât-ı semeviyye ve araziyyeden masûn [u] mahfûz olup inkırâzu'd-devrân zürriyetine inkırâz gelmeyüp yevmen-fe-yevmen tenâsül-i nesi bulup âhir nefesde hüsn-i hâtime ile livâ-i Resûl-i Hudâ tahtında sâyelene" deyü hayr du'â edüp cümle huzzâr-ı meclis "Âmîn" deyüp ba'de'd-du'â yeniçeri ve zengî Arab bevvâb Gülâbî Ağa'nın girîbânın alup "Yum gözünü" derler. Gülâbî garîb dahi hayâl-i hâb gibi göz yumup açınca kendüyi Galata meyhâneleri içre görüp, "Bire hay meded devleti aldırdım elden" deyü dâğ-ı derûnundan köşe be-köşe gezüp âhir bir meyhâneye girince görse kim bir alay yeniçeri serhoşları "Gel pîrim bir dolucığımız iç" deyü meclise da'vet eder. Fakîr Gülâbî Ağa mukaddemâ Ayasofya çârşûsunda refiki olan sipâhdan tebdîl yeniçeri ile bozahâneye girmişlerdi. Fakîr Gülâbî bunları dahi ana kıyâs edüp üç gün[den] berü aç âdem meyhâne ta'âmına girüp def'-i cû' eder. Ammâ yine bu harâbâtî erenlerine hüsn-i zan edüp bunlardan istimdâd taleb eder. Ahir vakt-i gurûb karîb olup Galata'dan bir kayığa süvâr olup Unkapanı cânibine ubûr edüp Gülâbî Ağa'ya bir desti şarâb verüp yükledirler. Bu dahi beni imtihândır deyü i'tikâd ile bir desti şarâb ile vakt-i gurûbdan sonra bir tenhâ sokakda Gülâbî Ağa'nın başından destârın, eyninden semmûr lepâçesin alup, "Seni kati ederiz, elbette bu şarâbdan nûş edersin" deyü ibrâm [u] ilhâh ile teklîf-i mâlâ-yutâk edüp hâh-nâ-hâh ol mu'tekid ihtiyâr bir câm bâde nûş edince "Yâ Allâh" deyü ol ân uryân olup hânesine gelüp artık hânesinden taşra çıkmayup alâyık-ı dünyâdan el çeküp halkdan münzevî gözin açdı, gördi ki kendüden ol evvelki hâlet gitmiş ve ol muhtaşar kapu yok, ol kimesne dahi görinmez. Cân başına şıçrayup aramağa başladı. Ol gördügi yolı dahi göremedi. Üç dört ay mikdârı âşârmı aradı, beceremedi. Âhir gelüp Ayasofya'da cum'a günlerinde 'azizi görem diyü ümid iderdi, görimezdi. Bu hasretle aşağa yukaru yılup divâneye döndi. itdügi fuzüllukları yâd idüp hasretle kan ağlardı, ammâ çâre bulımazdı. Giderek 'aklını dahi aldırup divâne oldı. 'Akıbet bu divânelikle helâk oldı. Nazm:

Gâhi olur kim deyüp olmaz haber
Dil olur erbâb-ı dile derd-i ser

Söylenür ellerde kavl-i hasen
Dil esen oldukça olur baş esen

Söyleme bi-hûde şakın türrehât
Tâ sana ta'n eylemeye kâ'inât

Eyle hazer kim nefes-i müşkbâr
İtmeye bi-hûde dehenden güzâr

Bulduğım söyleme şâm u seher
Yâveye meyi iyleme gel kıl hazer

Sana yeter şâhid tafşil hâl
Nükte-i fî külli makâm makâl

bir câzibe sâhibi büyük âdem idi. Ammâ Unkapanı'nın iç yüzünde kuyumcular içinde sâkin olup sarâyında âyende vü revendeye ni‘meti eyle mebzûl idi kim bu kadar ni‘met-i uzmâ ve bu kadar masrûf mâl-ı firâvân nereden hâsıl oluduğuna bir kimsenin aklı ermemiş idi.	

İki hikâyeyi karşılaştırdığımızda, üslupları itibarıyla anlatıların birbirinden farklı, ancak olay örgüleri bakımından aynı olduğu görülmektedir. Bu durumda, anlatılar arasındaki ilişkiyi daha belirgin hale getirmek adına olay örgülerini çıkaralım.

***Seyahatname*'deki hikâyenin olay örgüsü.**	***Bedâyiu'l-âsâr*'daki hikâyenin olay örgüsü.**
Gülâbî Ağa, Ayasofya Camii'ne ibadet etmek için gider ve en ön safa oturur.	Bir kişi Ayasofya Camii'ne ibadet etmek için gider ve en ön safa oturur.
Gülâbî Ağa'nın hacet giderme ihtiyacı ortaya çıkar.	Kişinin hacet giderme ihtiyacı ortaya çıkar.
Gülâbî Ağa, kalabalık nedeniyle camiden çıkamaz.	Kişi, kalabalık nedeniyle camiden çıkamaz.
Gülâbî Ağa, yanında bulunan birinin cübbesinin yenine girer ve bir sihirle hacetini gidermek için camiden çıkarılır.	Kişi, yanında bulunan birinin cübbesinin yenine girer ve bir sihirle hacetini gidermek üzere camiden çıkarılır.
Gülâbî Ağa, bir kez daha sihirle camiye geri getirilir ve kendisini kurtaran kişinin peşine düşerek kırklara karışır.	Kişi, bir kez daha sihirle camiye geri getirilir ve kendisini kurtaran kişinin peşine düşerek kırklara karışır.
Gülâbî Ağâ, kırklar meclisine uyum sağlayamaz ve meclisten uzaklaştırılır.	Kişi, kırklar meclisine uyum sağlayamaz ve meclisten uzaklaştırılır.

Görüldüğü üzere anlatılar olay örgüleri itibarıyla aynıdır. Her iki anlatıda da bir kişi Ayasofya Camii'ne ibadet etmeye gider ve bir süre sonra tuvalet ihtiyacı hisseder. *Seyahatname*'deki anlatıda bu kişinin ismi "Gülâbî Ağa" olarak verilmişken, *Bedâyiu'l-âsâr*'da herhangi bir isimden bahsedilmez. Her iki anlatıda da kalabalık nedeniyle camiden çıkamayan kişinin, yanında bulunan birisi tarafından cübbesinin kolunun içine alınarak başka bir mekâna götürüldüğü belirtilir. *Seyahatname*'de bu mekânın Kağıthane çayırları olduğu ifade edilirken, *Bedâyiu'l-âsâr*'da mekânın ismi verilmez; yalnızca hakkında betimlemeler yapılır. Her iki anlatıda da kişi, ihtiyacını giderdikten sonra camiye geri getirilir ve kendisine yardımcı olan kişinin peşine takılarak kırklara karışır. Ancak kırklar meclisinde gördükleri karşısında sabrını koruyamadığı ve yersiz konuştuğu için oradan uzaklaştırılır. Bu durum bize net bir şekilde şunu göstermektedir ki *Seyahatname*'deki Gülabî Ağa hikayesi, Cinânî'nin *Bedâyiu'l-âsâr* adlı eserine dayanmaktadır.

Ancak anlatılar olay örgüleri itibarıyla birbirinin aynı olsa da detaylar itibarıyla birbirinden uzaklaşmaktadır. *Seyahatname*'deki anlatı, *Bedâyiu'l-âsâr*'dakine göre daha detaylıdır. Örneğin Evliya, Gülâbî Ağa olarak gösterdiği hikâyenin kahramanı hakkında

oldukça fazla bilgi verir. Onun Sultan Süleyman'ın rikâbdârı olduğunu ve 151 yaşında öldüğünü ifade eder. Evliya'nın aksine Cinânî, hikayesinin ana karakteri hakkında detaylı bilgi vermek yerine, onu "sulehâdan bir merd-i sâlih" kimse olarak nitelemekle yetinir. Ayrıca Cinânî'nin hikayesindeki kişi, kırklardan ayrıldıktan sonra aklını kaybeder ve helâk olur. Evliya Çelebi'nin hikayesinde ise Gülâbî Ağa'nın, kırkların dualarıyla mertebesinin yükseldiği ve 151 yaşında veli olarak öldüğü ifade edilir. Ayrıca *Seyahatname*'deki anlatıda mekân ve zaman daha belirgin bir şekilde ifade edilmiş ve bu doğrultuda tarihi şahsiyetler hikâyeye dâhil edilmiştir.[392]

Anlatılar arasındaki bu farklılıklar, *Seyahatname* ve *Bedâyiu'l-âsâr* arasında doğrudan bir ilişki olmadığını düşündürebilir. Ancak Evliya'nın usta bir anlatıcı olduğunu ve anlatıları genellikle amacı doğrultusunda kendi üslubuna yaklaştırarak *Seyahatname*'ye aktardığını burada tekrar hatırlamak gerekir. Zira Evliya'nın bu hikâyeyi naklederken ki amacı, Cinânî'den farklıdır. Cinânî için bu hikâye, eserinde yer alan hikayelerden yalnızca biridir ve tasavvufta teslimiyetin önemini vurgulama amacını taşımaktadır. Evliya'nın amacı ise Ayasofya'daki Kırklar Makamı hakkında daha fazla bilgi vermek ve bu bilgiyi aktarırken kendisini, hikâyeyi doğrudan Gülâbî Ağa'dan dinlemiş biri olarak göstermektir. Bu amaçla ayrıntılara daha fazla önem verilmiş, Gülâbî Ağa'nın 151 yıl ömür sürdüğü ve Sultan Süleyman'ın rikâbdârı olduğu bilgisi hikâyeye dahil edilmiştir. Zira I. Süleyman'ın rikâbdârlığı hizmetinde "neşv [ü] nemâ" bulan Gülâbî Ağa'nın bu hikâyeyi Evliya'ya nakledebilmesi için en azından 110 yıl yaşamış olması gerekirdi. Ancak Evliya, Gülâbî Ağa gibi kırklar tarafından kutsanmış bir karakterin, 151 yıllık bir yaşam sürmesini, hikâyenin teması için daha uygun bulmuş olmalıdır. Ayrıca Gülâbî Ağa'nın bir sihirle götürüldüğü mekânın Kağıthane çayırı olarak seçilmesi tesadüf değildir. Çünkü Kağıthane çayırı, 17. yüzyılda önemi giderek artan mesire alanlarından biridir ve Cinânî'nin "sahrâ-yı vâsi'dür, yanından bir 'azim su dahı akar"[393] şeklindeki tarifine uymaktadır. *Seyahatname*'deki anlatının ana karakterinin Gülâbî Ağa olarak seçilmesi, Evliya'nın kurgusal metin üretme yönünün ne kadar güçlü olduğunu bir kez daha göstermektedir. Zira Gülâbî Ağa, Evliya'nın özenle yarattığı birkaç muhayyel karakterden biridir. İlk olarak, Osmanlı Hanedanı ile Fransa Kralı arasındaki akrabalığın nasıl gerçekleştiğinin anlatıldığı hikâyede karşımıza çıkmıştır. Ayrıca Evliya'nın babası Derviş Mehmed Zıllî'nin kocamış arkadaşlarından biridir. Evliya'nın

[392] Osman Ünlü, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Gülâbî Ağa Hikayesine Metinler Arası Bir Bakış", s.956-957.

[393] *Bedâyiu'l-âsâr*, II, s.322.

üslubu gereği, çoğu zaman kitabi kaynaklardan, bazen de sözlü kaynaklardan öğrendiği bilgileri; babasına, babasının arkadaşı olarak gösterdiği muhayyel insanlara ya da anlatının temasına uygun düşecek şekilde yarattığı diğer muhayyel insanlara dayandırdığı görülmektedir. Hatta, doğrudan dile getiremediği düşüncelerini de bu muhayyel insanlara söyletmektedir. Gülâbî Ağa da bu tür işler için kurgulanmış hayali bir karakterdir. *Seyahatname*'deki anlatıda yer alan gerçek karakterler ise hikâyenin inandırıcılığını artırmak amacıyla Evliya tarafından eklenmiştir. Örneğin, gerçek bir şahsiyet olan Derviş Çelebi, Evliya'nın yararlandığı yazılı kaynaklarda II. Selim'in defterdarları arasında gösterilmiş ve bu hikâyeye de defterdar olarak dahil edilmiştir.

Üslubu gereği Evliya'nın büyük oranda hadis ve ayetlerden istifade ettiği de görülmektedir. Bunları genellikle anlatısının vurgusunu artırmak için kullanır. Gülâbî Ağa'nın hikayesini anlattıktan sonra da bir hadise yer vermektedir. Ancak bu seferki amacı anlatısının inandırıcılığını artırmaktır. Zira Evliya bu anlatıyı doğrudan Gülâbî Ağa'dan Ayasofya'nın Kırklar Makamı'nda dinlediğini söylemekte ve ardından yalancılıkla ilgili bir hadise atıfta bulunmaktadır.[394]

Sonuç olarak, *Seyahatname*'de yer alan Gülâbî Ağa hikayesinin kaynağının *Bedâyiu'l-âsâr* olduğu tespit edilmiştir. Sohbet meclislerinin aranan isimlerinden biri olan Evliya'nın bu eserden haberdar olmaması düşünülemezdi. Nitekim Kâtip Çelebi, *Bedâyiu'l-âsâr*'ın 17. yüzyılda itibar gördüğünü ve kıraat meclislerinde okunduğunu bildirmektedir.[395] Muhtemelen Evliya, bu hikâyenin farklı versiyonlarını meclislerde dinlemiş ve kendi versiyonunu da defalarca anlatmıştır. Evliya, Kırklar Makamı'nın önemini vurgulamak, hikâyeyi doğrudan Gülâbî Ağa'dan dinlemiş gibi göstermek ve anlatıyı kendi üslubuna uyarlamak amacıyla hikâye üzerinde değişiklikler yapmıştır. Ancak, 17. yüzyıl insanı olması nedeniyle, 16. yüzyılda geçen bu hikâyeye anakronik bir hata yaparak 17. yüzyıla ait motifler eklemiştir.

[394] *SN.I*, s.62.

[395] *Fezleke,* I, 98.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYAHATNAME'DE ATIF YAPILAN MUHAYYEL TARİH KİTAPLARI

3.1. Farklı Kaynaklardan İstifade Edilerek İhdas Edilen Tarih Kitapları

Seyahatname'nin satır aralarından öğrendiğimiz bilgiler bize Evliya'nın seyahatleri boyunca notlar aldığını ve bu notları Mısır'da bir araya getirerek *Seyahatname*'yi telif ettiğini göstermektedir. Böylesine uzun yıllar seyahat etmiş ve kendisini insanların dostu olarak tanımlayan birinin, notlar aldığında en çok faydalanacağı kaynakların başında sözlü kaynakların gelmesi kaçınılmazdır. Bu durumda Evliya'nın kitabi kaynaklardan daha çok sözlü kaynaklardan etkilendiğini söylemek gerekir. Zaten Evliya da çoğu zaman sözlü kaynaklara başvurduğunu, özellikle bir şehre gittiğinde oranın ihtiyarlarıyla söyleştiğini ve ilk bilgiyi onlardan edindiğini belirtmektedir.[396] O, Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapmaksızın fırsat buldukça *Seyahatname*'ye bilgi toplamak için gittiği her yerde bu yöntemi kullanmıştır. Her fırsatta kendisini "Seyyah-ı âlem ve nedîm-i beni âdem" olarak tanımlayan Evliya, sohbet meclislerinin de aranan adamı olduğu için yeri geldiğinde buradan bilgiler topluyor ve bazen de topladığı bilgileri bu meclislerde paylaşıyordu.

Sözlü kaynaklar Evliya'yı çoğu zaman gerçeklikten uzak, efsanevî bilgilerle besliyordu. Yine de seyahatname türünün doğası gereği sözlü kaynaklardan beslenmek ve efsanevî anlatıları nakletmek gerekirdi. Zira Marco Polo ve İbn Battuta gibi önemli seyyahların eserlerinde de bu tür anlatılarla karşılaşmak mümkündür. Elbette bu nevi anlatıların sadece seyahatname türündeki eserlerin tekelinde olduğunu söylemek yanlış olur. Zira "acâibü'l-mahlûkāt" türündeki eserlerde de bu anlatıları fazlasıyla bulmak mümkündür. Bu bakımdan her seyahatname içerisinde biraz da acâibü'l-mahlûkāt barındırır. Her ne kadar Evliya bir seyahatname telif etse de istifade ettiği kitabi kaynakların müelliflerinin bibliyografik bilgisinin etkisinde kalmış ve seyahatname türünün doğasında olan sözlü kaynaklardan etkilenme durumunu kimi zaman bir eksiklik olarak görmüştür. Evliya'yı çoğu zaman bu nevi bilgilerin savunucusu olarak görsek de aslında onun için de bunlar inanılması güç anlatılardı. Ayrıca bu anlatılara okuyucusunu

[396] *SN.III,* s.263.

inandırmak için kitabi bir tanığa da ihtiyacı vardı. Bu sebeplerle sözlü kaynaklardan öğrendiği bilgileri *Seyahatname*'ye kitabi bilgilermiş gibi geçirmek istiyordu.

Seyahatname'den edindiğimiz bilgiler, bize Evliya'nın meraklı ve hayal dünyası oldukça geniş bir insan olduğunu göstermektedir. Ayrıca onun, yeni şeyleri reddetmek gibi mutaassıp bir tavrının olmadığı ve bunları zihin dünyasında anlamlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Seyahatleri sırasında ziyaret ettiği şehirler ve karşılaştığı yapılar hakkında okuyucusuna bilgi vermeyi zorunlu bir görev olarak görüyordu. Şehirler ve yapılar hakkında bilgi vermek için hazırladığı şablonu büyük bir ihtimamla doldurması gerekiyordu. Bu şablonda yer alan şehirlerin banisi, adının menşei ve yapıların banisi ve adının menşei gibi maddelerin altını doldurmak her zaman kolay olmuyordu. Onun bilgi edinmek için ilk olarak başvurduğu sözlü kaynaklar da bazen bu maddelerin altını doldurmak için yetersiz kalıyordu. Kitabi veya sözlü kaynakların cevaplayamadığı maddelerin boş bırakılmasını Evliya bir eksiklik olarak görüyordu. Bu gibi durumlarda Evliya, oluşan boşlukları doldurmak için yaratıcı zekâsına başvuruyordu. Gittiği bir şehir ve gördüğü yapı hakkında bilgi edinemediği durumlarda, Türk-İslam kültürü içerisinde şekillenen 17. yüzyıl çelebisinin zihni *Seyahatname*'deki boşlukları doldurmak için çalışıyordu. Evliya bu yöntemi özellikle kadimden kalanlar için kullanıyordu. Onun zihninde kadimden kalan büyük yapı ve şehirlerin banilerinin Hz. Süleyman, İskender ve Nemrud gibi isimlerden biri olması gerekiyordu. Zira böylesine büyük yapılar ve şehirler böyle kudretli insanların zamanında inşa edilebilirdi. Çoğu zaman hakkında bilgi edinemediği yapıları, kendi zihin dünyasında yaptığı kurgularla bu kişilere nispet etmektedir. Örneğin Gürcistan'da gördüğü ve heybetinden etkilendiği Azgûr-ı gûr Kalesi'nin banisi olarak İskender'i gösteren Evliya, "*Hakkâ kim bu sedd-i üstüvârın azîm çâr-kûşe seng-i hârâları İskender binâsı olmağı gösterir. Yohsa zamânımız benî Ademinin beş yüzü bir yire cem' olsa bir taşın bir yerden bu mekâna vaz'-ı binâ etmeğe kâdir değildir.*" şeklinde okuyucusuna bir gerekçe sunmaktadır.[397]

Bununla birlikte, gördüğü sanat eserlerini de zihnindeki ön bilgilerle anlamlandırmaya çalıştığını biliyoruz. Zira Evliya, Mısır'da bir hamamın içinde bulunan köpek heykelinin orada olma sebebinin estetik bir gayeden ziyade şehri kuduz köpeklerden koruyan bir tılsım olduğunu düşünmekteydi. Onun zihnini en çok yoran meselelerden biri de yer adlarıdır. Mümkün olduğunca gittiği yerlerin adları hakkında

[397] *SN.II,* s.161.

bilgi vermeye çalışır ve bilgi toplayamadığı durumlarda ya daha sonra doldurmak için boş bırakır ya da kendi zihin dünyasında anlam aramaya çalışır. Örneğin Evliya, Divriği adındaki "Div"den yola çıkarak, buranın adının Hz. Süleyman'ın Divrik adındaki bir devinden geldiğini bildiren bir hikâye yaratır. Ancak Evliya bu tarz "kurmaca bilgileri" de *Seyahatname*'ye kitabi bilgilermiş gibi geçirmek istemektedir.

Evliya'nın istifade ettiği kitabi kaynakları gizlemek gibi de bir tutumu vardır. Bu durum, onun istifade ettiği tüm kaynaklar için geçerli olmasa da bir kısmı için bunu söyleyebiliriz. Evliya, fazlaca istifade ettiği kitapların adını okuyucusuyla paylaşmak istemiyordu. Zira o, bir seyyah olması hasebiyle kendisini her isteyenin erişemeyeceği kaynaklara erişmiş gibi göstermek istiyordu. Bu durumda, "sıradan" kitaplardan alınan bilgilerin "seçkin" kitaplardan alınmış gibi gösterilmesi gerekiyordu. Klasik dönem Osmanlı tarih yazıcılığına baktığımızda bu dönemin temsilcilerinin, Roma tarihine dair bilgiler verdikleri zaman "Nasârâ tevârîhleri", "Yunan tevârîhleri", "Rum tevârîhlari" ve "kefere târîhleri" gibi kaynağını muğlak bırakan rivayetçi tarihçiliğin ürünü ifadeler kullandıklarını görürüz. İstifade ettiği kitabi kaynağını gizlemek ve kendisini "seçkin" kitaplara ulaşmış gibi göstermek isteyen Evliya, bu kitaplarda geçen bilgileri ve "kefere târîhleri" gibi belirsiz atıfları *Seyahatname*'ye doğrudan geçirmek yerine, zihninde yarattığı "seçkin" kitaplara atfetmek istemiştir. Bu sayede kendisini bibliyografik açıdan bilgili de gösteriyordu. *Seyahatname*, Evliya'nın kendisi hakkında verdiği bilgileri takip ederek okunduğunda, onun okuyucusuna sunmak istediği bir *ideal Evliya* imgesi yaratmaya çalıştığı fark edilecektir.

İdeal Evliya, Evliya'nın kendi zihninde tasarladığı ve gerçek Evliya'dan uzak bir imgedir. Nasıl ki Evliya *Seyahatname*'de üslubu gereği bazı kurgulara yer vermişse, kendi hayatına dair verdiği bilgilerde de kurgu yeteneğini kullanarak okuyucusunun zihninde âdeta bir "Evliya miti" oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla *Seyahatname*'yi bilge bir müellifin çeşitli dillerdeki kitaplardan istifade ederek yazdığına okuyucusunu inandırmak istemiştir. Zira *ideal Evliya*; Arapça, Farsça, Yunanca ve Latince dillerini bilmekte, bilmediği diller içinse kölelerinden yardım almaktaydı. Bu sayede İslam ve Hristiyan dünyasında üretilen en güvenilir kitaplara başvurarak *Seyahatname*'ye bilgi topluyordu. Gerçek Evliya için olanaksız olanlar *ideal Evliya* için mümkündü. Tasarladığı bu *ideal Evliya* imgesinin *Seyahatname*'nin saygınlığını artıracağına ve *doğru kaynaklar* arasında zikredilmesini sağlayacağına inanıyordu. Zira Evliya, seyahatleri sırasında istediği oranda kitap okuyamamış, zihninde tasarladığı "Seyahatname"yi telif

edememişti. Ancak yarattığı muhayyel kitaplar ve bu muhayyel kitapların gerçekten kullanılmış olduğuna okuyucusunu inandıracak *ideal Evliya* imgesi, onun zihninde tasarladığı "Seyahatname"yi kurgusal da olsa telif etmesine imkân vermiştir.

Evliya'nın; sözlü kaynaklardan öğrendiği ve kendi zihin üretimi kurmaca bilgileri kitabi olarak *Seyahatname*'ye geçirmek, istifade ettiği kitabi kaynağı gizlemek ve bibliyografik olarak kendisini bilgili göstererek *Seyahatname*'nin saygınlığını artırmak istemesi gibi nedenlerle muhayyel kitapları yarattığını söyleyebiliriz. Muhayyel kitaplar, Evliya'nın okuyucusuna bildirmek istemediği kaynaklarının üzerini örten, onu bilge gösteren ve *Seyahatname*'nin saygınlığını artıran araçlardır. Bu kitaplar, *Seyahatname* metninin inşası sırasında oldukça işlevsel araçlar olarak kullanılmıştır. Zira Evliya, Roma tarihi için yarattığı *Târîh-i Yanvan*'a, Ermeni tarihi için *Târîh-i Mığdisî'*ye ve Macar tarihi için de *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne başvurduğunu söylüyordu. Hatta bu kitaplara yapılan atıf sayısı gerçek kitaplara yapılan atıf sayısından çok daha fazladır. Örneğin Evliya, kaynak olarak çokça istifade ettiği *Menâzırü'l-avâlim*'e 3 kez atıfta bulunurken, bir muhayyel kitap olan *Târîh-i Yanvan*'a 90 kez kaynak olarak atıfta bulunmuştur. Bu konuda oldukça usta olan Evliya, tümü için değilse de *Seyahatname*'nin inşası sürecinde işlevsel olan muhayyel kitaplar için muhayyel müellifler de yaratmıştır.

Tablo 3.1
Seyahatname'de Atıf Yapılan Muhayyel Tarih Kitapları

No	Kitabın Adı	Müellifi	Atıf Sayısı
1.	Târîh-i Yanvan	Kral Yanvan	90
2.	Târîh-i Tuhfe	Yahyâ Çelebi	19
3.	Târîh-i Mığdisî	Mıkdısî ibn Beyhakî Yarmenî	43
4.	İrşek Pap Macar Târîhi	İrşek Pap	17
5.	Târîh-i Kıbtî	Totis ibn Natis	26
6.	Tevârîh-i Latin	Mikal Ban	36
7.	Tohta Bay Tevârîhi	Tohta Bay	9
8.	Tevârîh-i Âzeryâ	Âzeryâ ibn Sam	4
9.	Tevârîh-i Arab	-	24
10.	Tevârîh-i Acem	-	36
11.	Târîh-i Sırf	-	2
12.	Tevârîh-i Dağıstân	-	1
13.	Tevârîh-i Yahûdâ	-	3
14.	Tevârîh-i Heccâm	-	1
15.	Târîh-i Kaytak	-	1
16.	Ayanta Tevârîhi	-	1
17.	Tevârîh-i Hind	-	5
18.	Tevârîh-i Hâkân-ı Çin	-	1
19.	Tevârîh-i Efrenc	-	1
20.	Tevârîh-i Süleymânnâme	-	1

21.	Tevârîh-i Sâbiyye	-	7
22.	İskender-i Zülkarneyn Târîhi	-	2
23.	Tevârîh-i Âl-i Osmân	-	6
24.	Târîh-i Fütûhât-ı Şâm	-	1
25.	Müverrih-i Bânyân	-	1
26.	Müverrihân Caneva	-	1

Bu kitaplar yaratılırken, isim tercihlerinde millet adları veya muhayyel müellif adları ve eserin konusu arasında Farsça bir izafet kullanılmıştır. Örneğin *Târîh-i Yanvan,* müellifinin adı üzerinden kurgulanırken *Tevârîh-i Arab* gibi bir millet adı üzerinden kurgulanmıştır. Buna karşın *Târîh-i Mığdisî* ise hem Ermenileri hem de müellifin adına işaret etmektedir. Bunları içerisinde *Târîh-i Tuhfe,* adı itibarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Zira herhangi bir milleti ve müellifi işaret etmemektedir. Evliya, muhayyel kitaplarını; kitabi kaynaklar, sözlü kaynaklar ve kurmaca bilgiler olmak üzere üç kaynaktan besliyordu. Sözlü kaynaklar ve kurmaca bilgiler bu kitapları beslemede daha etkin olan kaynaklardır.

Evliya, muhayyel kitaplara atıf yaparak, verdiği bilgiler konusunda okuyucusunu şüpheye düşürmemek için her fırsatta bu kitapların "mu'teber" yani güvenilir olduklarını vurgulamıştır. Örneğin *Tevârîh-i Latin* ve *Târîh-i Yanvan,* Hristiyan dünyasında üretilmiş en mu'teber kitaplardır.[398] Evliya, muhayyel kitap yaratma konusunda öylesine başarılıydı ki onun zihin üretimi olan bu kitaplar, gerçek kitaplarla ilişkilendirilerek veya ilişkilendirilmeden *Seyahatname* vasıtasıyla araştırmacılar tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Evliya'nın muhayyel kitaplarını ele aldık. Bunlar içerisinde, Evliya'nın nezdinde ve *Seyahatname* metninin inşasında önemli olanları müstakil başlıklar altında, geriye kalanları da "diğer" başlığı altında inceledik.

3.1.1. Târîh-i Yanvan

Seyahatname'deki pek çok bilginin kaynağı olarak zikredilen *Târîh-i Yanvan*, Evliya'nın eserini inşa ederken başvurduğu kaynakların başında gelmektedir. Zira bu kitaba, *Seyahatname*'nin tüm ciltlerinde olmak üzere toplamda 90 kez atıf yapılmıştır.

[398] *SN.III*, s.221.

Grafik 3.1

Ciltlere Göre *Târîh-i Yanvan*'a Yapılan Atıf Sayısı

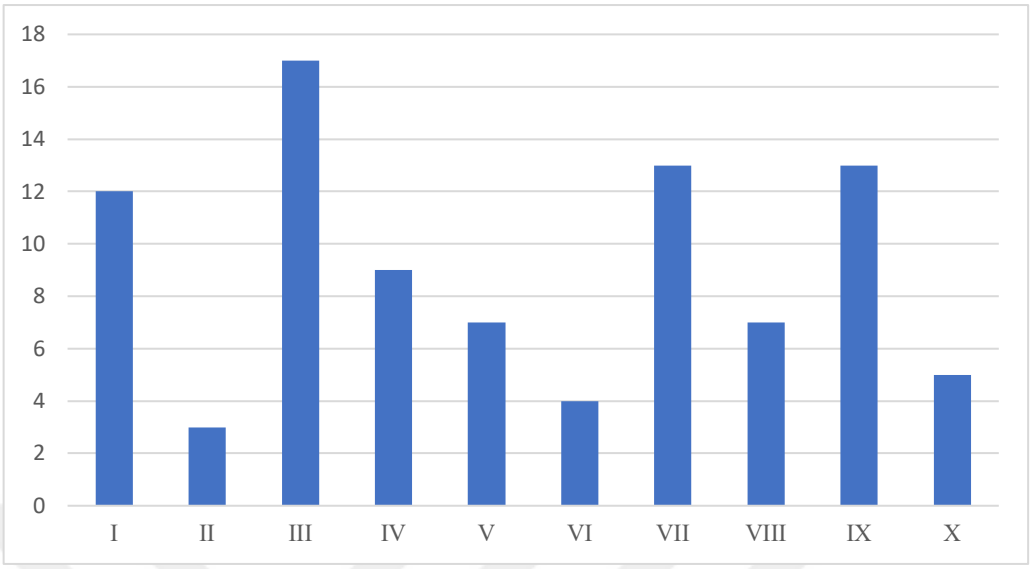

Seyahatname gibi hacimli bir eser göz önüne alındığında, 90 kez bir kitaba atıf yapılması az görülebilir. Ancak kaynak olarak bahsedilen diğer kitaplarla karşılaştırdığımızda bunun çok fazla olduğu anlaşılacaktır. Çünkü *Târîh-i Yanvan*'dan sonra gelen kitaba *Seyahatname*'de 54 kez atıf yapılmıştır. Bu durumda *Târîh-i Yanvan*'ın, *Seyahatname* metninin inşasında kilit rol oynadığını söyleyebiliriz. Hatta biraz daha ileriye giderek bu kitabın Evliya'nın başucu kitabı olduğunu, seyahatleri sırasında ve *Seyahatname*'yi kaleme alırken bu kitabı rehber olarak kullandığını düşünebiliriz. Ancak Evliya için büyük öneme sahip olan *Târîh-i Yanvan*'ın gerçekte hangi kitap olduğu konusunda tartışmalar vardır. *Târîh-i Yanvan*'ın aslında Kâtip Çelebi (ö.1657)'nin *Târîh-i Frengi Tercümesi* veya Agapios (ö.942?)'un *Kitap el-Unvan* adlı kitabı olabileceğini söyleyen çalışmalar mevcuttur.[399] Özellikle *Târîh-i Yanvan*'ın aslında *Kitap el-Unvan* olduğunu iddia eden çalışmalar, araştırmacılar açısından nihai buluş olarak kabul edilmiştir. Öyle ki pek çok çalışmada, *Seyahatname*'deki *Târîh-i Yanvan* atıfları *Kitap el-Unvan* ile ilişkilendirilerek kaynak olarak kullanılmıştır. *Târîh-i Yanvan*, *Seyahatname* metninin inşasında etkili olduğu miktarda *Seyahatname* vasıtasıyla onu kaynak olarak kullanan günümüz çalışmalarını da etkilemektedir. O halde *Târîh-i Yanvan* üzerindeki sis perdesini kaldırmak elzem bir hal almıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda öncelikle *Târîh-*

[399] Bu çalışmalara ilerleyen satırlarda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

i Yanvan'ın adı ve müellifi üzerinde durulacak, ardından anlatılar üzerinden kitaplarla karşılaştırması yapılarak gerçekte ne olduğu sorusuna cevap bulmaya çalışılacaktır.

Adı Hakkında

Evliya Çelebi, bu kitabı genellikle *Târîh-i Yanvan* (یانوان) olarak isimlendirmeyi tercih etse de farklı adlandırmalarla da aynı kitaba atıf yaptığı görülmektedir.

Şekil 3.1

***Târîh-i Yanvan*'ın Seyahatname'deki Farklı İsimlendirmeleri**

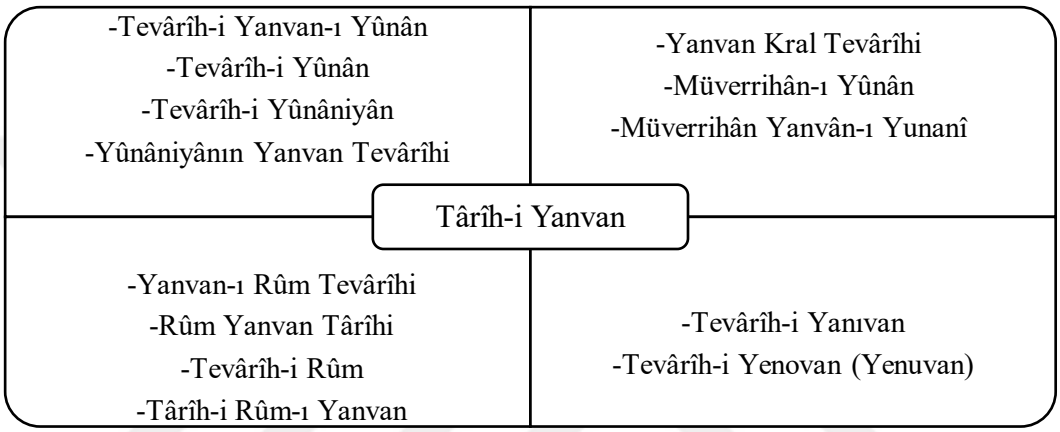

Bu isim tamlamalarını incelediğimizde ilk göze çarpan "Yunan" ve "Rum" ifadeleri olacaktır. Bu ifadeler bize kitabın dili ve içeriği hakkında bilgiler verebilir. Zira bu milliyet ifadelerinden yola çıkarak *Târîh-i Yanvan'*ın, Evliya'nın da yaptığı alıntılara uygun düşecek şekilde Doğu Roma hakkında bir tarih kitabı olduğunu düşünebiliriz. Ancak *Târîh-i Yanvan*'daki bilgilerin bazen Doğu Roma'nın hâkimiyet sınırını aştığını da biliyoruz. Aslında kitabın ismine eklenen bu milliyet ifadeleri, kapsamından ziyade yazıldığı dile dair bilgi vermektedir. Zira sadece Evliya'nın farklı isimlendirmelerinden değil, *Seyahatname*'deki satır aralarından da bu kitabın Yunanca yazılmış olduğunu anlıyoruz.[400] Ancak bütün bu isimlendirmelerin merkezinde yer alan ve genellikle "Yanvan (یانوان)'' bir iki yerde "Yanıvan (یانیوان)" ve "Yenovan/Yenuvan (ینوان)" olarak da yazılan bu kelimenin ne anlama geldiğini bilmek daha mühim gözükmektedir. Neyse ki Evliya bu konuda işimizi kolaylaştırmış ve kitabı "Yanvan Kral Tevârîhi" olarak niteleyerek, "Yanvan'' kelimesinin aslında bir kralın adı olduğunu bildirmiştir. Buradan çıkarılacak iki şey vardır. Birincisi, kitabın "Yanvan" adlı bir kralın hikâyesini merkeze

[400] *SN.VII*, s.16.

aldığı, ikincisi ise bu kitabın "Yanvan" adlı bir kral tarafından yazılmış olabileceğidir. Ancak *Târîh-i Yanvan* adlı kitaptan yapılan alıntıları incelediğimizde, bu kitabın "Yanvan" adlı bir Kral adına yazılmış müstakil bir tarih kitabı olamayacağı anlaşılmaktadır. Evliya'nın kitabın müellifi hakkında verdiği bilgiler de göz önüne alındığında, kitabın Doğu Roma tarihini önceleyen Kral Yanvan tarafından yazılmış bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu bilgi beraberinde başka bir soruyu akla getirmektedir. Öyleyse Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ın müellifi olarak gösterdiği Yanvan Kral kimdir?

Müellifi Hakkında

Evliya'nın anlattıklarına bakıldığında efsanevi bir hayat hikâyesine sahip olan Yanvan Kral, Kudüs'ün ve Arz-ı Makdon (Rumeli)'nun kayseriydi.[401] Hatta kayserlerin ilki olan Yanvan Kral beş yüz yirmi sene kayserlik yapmıştı.[402] Ancak Yanvan Kral'ın önemi Kudüs kayseri olmasından ziyade akrabalık bağlarından geliyordu. Zira Yanvan Kral, Türk-İslam dünyasında önemli bir yeri olan İstanbul'un üçüncü kurucusu efsanevi hükümdar Yanko bin Madyan'ın kardeşi ve İstanbul'un yedinci kurucusu aynı zamanda Ayasofya'yı inşa ettiren Vezendo Kral'ın amcasıydı.[403] Vezendo Kral döneminde etkin bir figür olan Yanvan Kral, Tuna'dan İstanbul'a su getirmek gibi efsanevi projelerin başında bulunmuş,[404] bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Keligra (Kaliakra) ve Romanya sınırları içerisinde yer alan Yanova kalelerini inşa ettirmiştir.[405] Evliya'ya göre Yanvan Kral'ın bu başarılarının altındaki sır, onun kâhin ve ilm-i hendeseye vâkıf olmasıdır.[406] Beş yüz yirmi yıllık hükümranlığının ardından ölen efsanevi şahsiyet Koca Yanvan Kral, İstanbul Zeyrek'teki kiliseye defnedilmiştir.[407] Geriye bir tarih kitabı, Tuna Nehri'nden İstanbul'a uzanan bir suyolu ve birkaç kale bırakmıştır.

Evliya Çelebi, Yanvan Kral hakkında *Seyahatname*'de detaylı bilgiler verse de bu bilgiler bir araya getirildiğinde karşımıza beş yüz yirmi yıl kayserlik yapan, Tuna Nehri'nin suyunu İstanbul'a getiren, kâhin ve ilm-i hendeseye hâkim efsanevi bir şahsiyet çıkmaktadır. Her ne kadar Evliya'nın vermiş olduğu bilgiler gerçeklikten uzak olsa da bu

---

401 *SN.I*, s.15.

402 *SN.I*, s.15.

403 *SN.I*, s.15; *SN.I*, s.18.

404 *SN.I*, s.18-19,240; *SN.III*, s.168; *SN.VI*, s.72; *SN.VII*, s.171,173.

405 *SN.II*, s.75; *SN.V*, s.211.

406 *SN.III*, s.168.

407 *SN.VII*, s.175.

efsaneler incelenerek belki de gerçek bir tarihi figürle ilişkilendirilebilir. Bu bağlamda ilk olarak Yanvan Kral tarafından inşa edildiği söylenen Keligra ve Yanova kalelerinin tarihlerini incelesek de Yanval Kral veya bu isme benzer tarihî bir figürle karşılaşılmamıştır. Yanova Kalesi'nin banisinin Yanvan Kral olarak gösterilmesi isim benzerliğinden dolayı Evliya'nın yakıştırması gibi gözükmektedir. Ancak Evliya'nın Yanvan Kral'ı kayserlerin ilki olarak göstermesi dikkat çekicidir. Zira İslam dünyasında üretilen eserlerde kayserlerin ilki aslında Augustus (S. M.Ö. 27-M.S.19) olarak geçmektedir.[408] Ancak Augustus'un hayat hikâyesiyle Yanvan Kral'ın efsanevi hayat hikâyesi arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Görüldüğü üzere, Evliya'nın verdiği bilgilerden Yanvan Kral'a doğrudan ulaşmak mümkün değildir. Ancak doğrudan değilse de belki akrabaları üzerinden Yanvan Kral'a ulaşılabilir. Bir Yunan olan Yanvan Kral, *Seyahatname*'deki bilgilere göre Yanko bin Madyan'ın küçük kardeşi, Vezendo Kral'ın amcasıdır. Bir de Ohri adında Ohri'de krallık yapmış erkek kardeşi vardır.[409] Bu kişiler üzerinden Yanvan Kral'ın gerçekte kim olabileceğini bulmayı deneyelim.

Şekil 3.2

Seyahatname'deki Bilgilere Göre Yanvan Kral'ın Akrabaları.

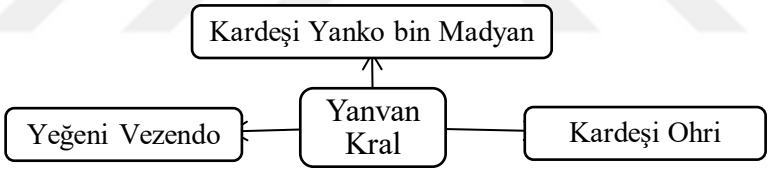

Yukarıda saydığımız üç isimden en önemlisi Yanvan Kral'ın kardeşi Yanko bin Madyan'dır. Ancak Yanko bin Madyan kendi zatında Yanvan Kral'dan daha efsanevi bir hükümdardır. Zira onun üzerinden Yanvan Kral'a ulaşmak mümkün değildir. Diğer kardeş Ohri hakkında verilen bilgiler oldukça kısıtlı olduğundan onun üzerinden de Yanvan Kral'a ulaşmak zordur. Bizi Yanvan Kral'a biraz yaklaştıracak olan kişi Vezendo Kral'dır. Her ne kadar isminin tarihî bir gerçekliği olmasa da icraatları akla yatkındır. Evliya'nın ifadeleriyle Vezendo Kral; İstanbul'un yedinci kurucusu, Ayasofya'yı ve

[408] *Kühhü'l-ahbâr: 1. Rükün*, s.811; Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*, haz. İlhami Danış, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2019, s.365; İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt: VII. Ketîbe*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara 2013, s.57.

[409] *SN.VIII*, s.324.

İstanbul surlarını inşa ettiren kişidir.[410] Bunların yanı sıra bir de amcası Yanvan Kral vasıtasıyla Tuna Nehri'nin suyunu İstanbul'a getirmiştir. Tuna Nehri'nin suyunun İstanbul'a getirilmesi gerçekdışı olsa da İstanbul'un suyollarını inşa ettiren Hadrianus (S. 117-138), Konstantin (S. 306-337), Valens (S. 364–378), I. Theodosius (S. 379-395), II. Theodosius (S. 408–450) gibi Roma imparatorlarıyla Vezendo karakteri arasında belki bir bağ kurulabilir. Ancak bu yolla Vezendo'na ulaşmak oldukça zordur.

İstanbul'un surları ve Ayasofya'nın inşasına baktığımızda karşımıza iki imparator ismi çıkmaktadır. İstanbul surlarının II. Theodosios, Ayasofya'nın ise I. Justinianus (S. 527-565) tarafından inşa edildiğini biliyoruz. Her iki yapının da önceki imparatorlar döneminde inşa edilen öncülleri olsa da Evliya, son yapılar hakkında bilgi verirken Vezendo ismini geçirdiğinden öncül yapılar araştırmanın dışında bırakılmıştır. II. Theodosios ve I. Justinianus üzerinden yaptığımız araştırmalar da bizi Vezendo Kral'a ulaştırmayacaktır. Çünkü Evliya, efsanelerle harmanlayarak verdiği bilgilerde bir karışıklık yapmıştır. Zira Evliya'nın "Vezendo" diye bahsettiği kişi aslında Yunan efsanelerinde de önemli bir yeri olan Bizans (Byzantion) yani İstanbul şehrinin efsanevi kurucusu Bizas (Byzas)'tan başkası değildir. Zira Rumcada B harfinin V olarak okunması, Bizans'ın okunuşu itibarıyla "Vyzántio" ifadesine dönüşmesine sebep olmuştur.[411] Elbette bu isimlendirmeyi ilk icat eden Evliya değildir. İstanbul hakkında yazılmış pek çok yazma eserde aynı isimlendirmenin mevcut olduğu görülmektedir. Ancak Vezendo'nun Ayasofya'nın banisi olarak gösterilmesi *Seyahatname*'ye mahsustur.

Erişebildiğimiz *Seyahatname* dışındaki Türk metinlerinde Ayasofya'nın banisinin I. Justinianus olduğu bilinmektedir. Görülen o ki Evliya Vezendo Kral hakkında verdiği bilgilerde de bir karışıklık yapmıştır. Bu yüzden Vezendo Kral üzerinden de Yanvan Kral'a ulaşmak mümkün değildir. Bu durumda Evliya'nın başucu kitabı olan *Târîh-i Yanvan'a*, yazarı Yanvan Kral üzerinden ulaşmak imkânsız görülmektedir. Zira efsanevi Kral Yanvan'ı bulmak için bağlantılı olduğu kişilerin ve onların efsanelerinin de peşine düşmek gerekecektir ki bu şekilde somut bir veriye ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu durumda *Târîh-i Yanvan*'a yazarı üzerinden değil de verdiği bilgiler üzerinden ulaşmayı denemek daha makul görülmektedir. Ancak bu karşılaştırmayı yapabilmek için son olarak *Seyahatname*'deki atıflara göre *Târîh-i Yanvan*'ın

[410] *SN.I*, s.17,25.

[411] *Ayasofya Tarihi Risaleleri: Tarih-i Ayasufiyye*, terc. Seyid Muhammed Taki Hüseyni, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2022, s.55 (dipnot).

muhtevasını belirleyip, karşılaştırma yapılacak hedef eserler arasında buna göre bir sınıflandırma yapmamız gerekmektedir.

Seyahatname'deki Atıflara Göre Muhtevası

Seyahatname'de, *Târîh-i Yanvan*'a yapılan atıfları inceleyip bu kitaptan alındığı iddia edilen bilgileri bir araya getirdiğimizde, Doğu Roma başta olmak üzere diğer devletlerin tarihine ve İstanbul başta olmak üzere pek çok şehrin kadim tarihine dair verilen bilgilerin kaynağı olduğu görülecektir. Hatta bu eserin *Seyahatname*'de verilen efsanelerle karışık tarihî bilgilerin çıkış noktası olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Süleyman, İskender ve Yanko bin Madyan'ın efsanevi hikâyeleri, Konstantin (S. 306–337)'in Hristiyan olması, Konstantin'in annesi Helena (ö.330)'nın Kudüs'ten getirdiği kutsal emanetler, İstanbul'un kuruluşu, Ayasofya'nın inşasına dair efsane ile karışık tarihî bilgilerin kaynağı da bu kitap gösterilmektedir. Ancak *Târîh-i Yanvan*'daki bilgilerin ulaştığı coğrafya öylesine geniştir ki pek çok şehre ve bu şehirlerdeki kutsal yapılara dair de onda bilgiler mevcuttur. Zira Karaman'ın kuruluşu da Kudüs'ün kuruluşu da bu eserde yer almaktadır. Hilkatten başlayıp Balkanlar'dan Ortadoğu'ya kadar Doğu Roma'nın hâkim olduğu geniş coğrafyaya dair detaylı tarihî bilgiler içeren eser, muhtemelen taşınması zor olacak kadar sayfalara ve belki de ciltlere sahiptir. Öyle olsa bile bir seyyahın sahip olmak isteyeceği en iyi kitap olmalıdır.

Târîh-i Yanvan'ın Diğer Kaynaklarla Karşılaştırılması

Târîh-i Yanvan'ın gerçekte hangi kitap olabileceği hakkında daha önce araştırmalar yapılmıştır. Bu kitabın izini ilk sürenlerden biri olan A. Adnan Adıvar, onun aslında Kâtip Çelebi (ö.1657)'nin, Johann Carion (ö.1537)'dan yaptığı çeviri olabileceğini düşünmüştür.[412] *Seyahatname*'nin birinci cildinin kaynakları üzerine doktora tezi hazırlayan Meşkure Eren, *Târîh-i Yanvan*'ın aslında hangi kitap olabileceği üzerinde araştırmalar yapsa da bir sonuca ulaşamamış ve A. Adnan Adıvar'ın açtığı yoldan gitmek istemiş; ancak araştırmasını yaptığı yıllarda Kâtip Çelebi'nin çevirisinin bir nüshasına ulaşamamıştır.[413] Neyse ki bugün Kâtip Çelebi'nin malum çevirisine ulaşmak mümkündür. Kâtip Çelebi'nin, yardımcısı İhlâsî Şeyh Mehmed'e (ö.1655?) Fransızcadan Türkçeye *Târîh-i Frengi Tercümesi* olarak çevirttiği bu eser, Johann

[412] A. Adnan Adıvar, *age.,* s.153.

[413] Meşkure Eren, *age*., s.36.

Carion'un *Kronik* (*Chronicles*) adlı kitabıdır.[414] *Târîh-i Frengi Tercümesi,* hilkatten başlayarak Roma tarihini anlatır, İslam tarihi ve Türk tarihine dair de bilgiler verir.[415] *Târîh-i Frengi Tercümesi* ve *Seyahatname*'deki *Târîh-i Yanvan* alıntıları karşılaştırıldığında, iki kitabın içerik, konuları işleyiş yöntemi ve üslup açısından birbirinden ayrıştığı görülecektir. *Târîh-i Frengi Tercümesi*'nde, odak noktası Roma tarihi olmakla birlikte efsaneleri ikinci plana atan, somut gerçeklikler üzerinden bir tarih anlatısı varken, Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı, Doğu Roma'yı önceleyen efsaneler üzerinden soyut bir tarih anlatısında bulunur. Bu doğrultuda *Târîh-i Frengi Tercümesi,* Evliya için oldukça sıkıcı ve sofistikedir. Zaten A. Adnan Adıvar'ın ve onun vasıtasıyla Meşkure Eren'in iki kitabı ilişkilendirmesi, metinlerin karşılaştırılmasından ziyade kitapların içeriği itibarıyla sadece bir yakıştırmadır.

Târîh-i Yanvan'ın aslında ne olduğuna dair yanıt arayan bir sonraki çalışmayı Stefanos Yerasimos yapmıştır. İstanbul hakkındaki efsanelerin izini sürdüğü çalışmasında *Târîh-i Yanvan*'a da yer vererek, bu kitabın aslında *Kitap el-Unvan* olabileceğini söylemiştir.[416] Menbic piskoposu olan Agapios (ö.942?)'un 10. yüzyılda Arapça olarak kaleme aldığı *Kitap el-Unvan*, hilkatten başlayarak efsanelerle karışık bir dünya tarihi anlatısında bulunur. Yerasimos'un *Kitap el-Unvan* ve *Târîh-i Yanvan* arasında kurduğu bağlantı pek çok araştırmacı tarafından nihai buluş olarak görülüp kullanılmıştır. Ancak Yerasimos, *Seyahatname*'deki bilgilerle *Kitap el-Unvan*'daki bilgilerin birbirinden uzak olduğunu ve Evliya'nın söz konusu eseri ismen tanıyor olabileceğini söylemektedir.[417] Yerasimos'un açtığı yoldan ilerleyen Jean-Louis Bacgue-Grammont, Agapios'un eserinde Evliya'nın verdiği bilgilerin izini sürmüş ve *Seyahatname* ile *Kitap el-Unvan* arasında herhangi bir bağlantı olmadığı kanaatine varmıştır.[418] Ancak Bacgue-Grammont daha sonra kendi fikrine karşı çıktığı güncel bir çalışmasında, *Seyahatname*'den aldığı anlatıları *Kitap el-Unvan*'daki anlatılarla ilişkilendirmiştir. İki kitap arasında benzerlikler olduğunu söyleyen Bacgue-Grammont, bu sayede Yerasimos'un iddiasını

[414] Kâtib Çelebi, *Tarih-i Frengi Tercümesi*, haz. İbrahim Solak, Palet Yayınları, Konya 2010, s.11.

[415] Tarih-i Frengi Tercümesi, s.13.

[416] Stefanos Yerasimos, *age.*, s. 66.

[417] Stefanos Yerasimos, *age.*, s.67.

[418] Jean-Louis Bacgue-Grammont, "Evliya Çelebi'ye Göre Tarihçi Kral Yanvan ve Akrabaları", s.48-52.

somutlaştırmıştır.[419] Öyleyse Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı aslında Agapios'un *Kitap el-Unvan*'ı mıdır?

Târîh-i Yanvan ile Kitap el-Unvan'ın Karşılaştırılması

Seyahatname'de *Târîh-i Yanvan* kaynak gösterilerek verilen bilgilerle *Kitap el-Unvan*'daki bilgileri karşılaştırdığımızda, önceki çalışmaların tespit ettiği benzerliklerle karşılaşmak mümkün olsa da bu benzerlikler Evliya'nın doğrudan *Kitap el-Unvan*'dan istifade ettiğini söylemek için yetersizdir. Zira aynı benzerlikleri *Seyahatname* ile başka kitaplar arasında kurmak da mümkündür. Bu durumu daha da netleştirmek için iki kitaptaki benzer anlatıların bir karşılaştırmasını yapmak gerekecektir. Öyleyse, *Seyahatname*'de *Târîh-i Yanvan* kaynak gösterilerek anlatılan Konstantin'in Hristiyan olması ve annesi Helena'nın Kudüs'e gidip kutsal emanetlerle İstanbul'a dönmesi hakkındaki iki önemli anlatıyı *Kitap el-Unvan* ile karşılaştıralım.

SN.I, s.21-22	*Kitap el-Unvan*, s.182[420]
Hikâye: Mecûsî mezhebinden çıkup Mesîh mezhebine girmesinin sebebin Tevârîh-i Yûnâniyan'da eyle tahrîr etmişler kim Kostantîn gâyet cimâ' edici idi. Roma şehrinde cüzâm zahmetine mübtelâ olup kaş ve kirpik ve saç ve sakal cümle dökülüp burnunun orta direği düşeyazup Şâm cinine döneyazdı. Cemî'i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp aslâ birisi derdine bir devâ edemeyüp âhir Kostantîn cümlenizi kırarım dedikde bir nâ-hekîm-i mel'ûn Mecûsî, dîn-i İsa'ya hıyâneten eydir: "Ey kıralım, eğer sıhhat istersen bu senin derdine bundan gayrı ilâç yokdur. Evvelâ bir büyük sarnıç havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz emen ma'sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ'at dur, andan çıkup hammâma gir, kırk gün bu hâl üzre ma'sûmların kanıyla her gün havzı pür edüp girirsen bu cüzâm zahmetinden halâs olursun" dedikde derhâl {Kostantîn} emr edüp üç bin aded nâ-resîde merdüm-i şîr ma'sûmları cem' edüp cellâdlar havuz kenârında ol ân boğazlamak sadedinde iken üç bin aded ma'sûmların üç bin aded babaları ve üç bin aded anaları ki her biri ciğerpârelerinden ayrılıyor ve on bin aded akrabâ ve ta'allukâtları ile cümle yigirmi bin ciğeri yanmış benî âdem baş açup derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden lisân-ı Yûnânca: "Ey İnpiretore Kostantîn İpol" ya'nî "Ey pâdişâhlar pâdişâhı Kostantîn Kıral" ve "Ey	Konstantin'in bedeninde cüzzam görülmeye başladı. Paganlardan bazıları ona gelerek "Ey İmparator! Cüzzamından kurtulmayı dilersen bu şehirdeki çocukları öldürerek onların kanlarıyla yıkan" dediler. Bunun üzerine İmparator çocukların öldürülmek üzere yakalanmasını emretti. Böylece şehirde ve çevresinde büyük bağırış bir kargaşa yaşanmaya başladı. İmparator bu sesleri işitince insanlara acıdı ve çocukları serbest bırakıp ailelerine vermelerini emretti. Gece boyunca rüyasında kendisine "Cüzzamından kurtulmayı istiyorsan, senden gizlenip dağların arasında kaçan Roma piskoposu Eusebius'u bulmaya gönder ve onu getirt. O senin cüzzamını iyileştirecektir" diyen iki adam gördü. Sabah olunca piskoposu bulmak üzere adamlarını gönderdi. Onu bulup getirdiler. İmparatorun yanınca girince kral ona şöyle dedi: "Ey tanrının adamı! Bu gece uykumda gördüğüm iki dindar adamın kim olduklarını bana açıkla." Bunun üzerine piskopos ona "Ey kral! Gördüğün kişiler

[419] Jean-Louis Bacgue-Grammont, "Evliyâ Çelebî'nin Konstantin Üzerine Birkaç Bakışı", s.227. Jean-Louis Bacgue-Grammont, bu çalışmasında *Seyahatname* ve *Kitap el-Unvan* arasındaki ilişkiyi irdeleyecek daha kapsamlı bir çalışma yapacağı bilgisini paylaşmıştır. Ancak böyle bir çalışmayı henüz yapmamıştır.

[420] *Münbiçli Agapius'un "Kitap el-Unvan" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme*, haz. Oğuzhan Bati, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Çanakkale 2022, s.182.

megalo Hırıstos" ya'nî "Ey büyük Allâh" ve Latin kavmi olanlar "Boğ çama Kostantîn" ya'nî "Allâh Kıralı Kostantîn" ve Urum olanlar, "Va pedakimo vandirfa bidemu va mavra matyamu va psiçemu va psihulemu" ya'nî "Vay oğul vay cânımdan sevgülüm vay iki gözlerim vay (—)" deyü feryâdları evce peyveste olup her biri birer güne girye ve feza' u çeza' etdüklerin Kostantîn işidüp "Anpiretor İpol" dedikleri ya'nî "Azîmü'ş-şân pâdişâhlar pâdişâhı" dediklerin kendüye zann edüp ve yigirmi otuz bin benî âdemin feryâd [ü] figânları Kostantîn'e hoş gelmeyüp eydir: "Ben cüzâm marazından ölürsem bana yeğdir. Nitekim bu kadar Hıristiyanlar'ın ya'nî ümmet-i İsa'nın feryâd [ü] figânların işitmeyem ve bu kadar bin ma'sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne dökülmeye. Tîz bu kadar ma'sûmları vâlide ve pederlerine verin, Allâh içün âzâd eyledim, ebeveynleri ba'de'l-yevm du'â-yı hayrımda olsun" deyü cümle ma'sûmları vâlideynlerine teslîm etdüklerinde niçesi teslîm-i rûh edüp şâd-merg olayazup cümle ma'sûmların âbâ ve ecdâdları ve cümle akrabâ ve ta'allukâtları baş açup yüzlerin rû-yı zemîne sürüp şâdumânlarından bükâ-âlûd olup, "İlâhî pâdişâhımızı bu cüzâm zahmetinden halâs eyle" deyü tazarru' [ve] nâlişler edüp gitdiklerinde derhâl Kostantîn'e bir nevm galebe edüp hâb-ı râhata yatdıkda hemân-dem vâkı'asına Hazret-i İsa girüp eydir: "Yâ Kostantîn, sen ol ma'sûmlara merhamet edüp bu cüzâm derdin çekmek bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı irtikâb etdin. İmdi Allâhu Ta'âlâ dahi sana rahm edüp bu marazdan halâs oldun" deyüp Hazret-i İsa Kostantîn'in cümle endâmın dest-i şerifiyle sığayup eydir: "Ya Kostantîn sana bu ma'sûmları kati eyle diyen Mecûsî hukemâları kati eyle" deyüp Hazret-i İsa elindeki asâsıyla Kostantîn'e bir asâ urunca derhâl Kostantîn hâbdan bîdâr olup görse kim cümle vücûdunda cemî'i illetden bir ilel kalmayup tendürüst olup dürr-i beyz-âsâ olmuş; hemân parmak götürüp; "Lâ ilâhe İllallâh İsa Rûhullâh" deyüp mezheb-i Mecûsî'den dîn-i İsa'ya girmesinin aslı budur. *Târîh-i Yanvan*'da dahi mufassal yazmışdır.	tanrı değil, ancak onlar da senin gibi beşer olan, Rab Mesih'in -övgüler ona olsun- öğrencileri Petrus ve Pavlus'tur" dedi. Piskopos, o ikisinin resimlerinin getirilmesi için kiliseye adamlarını gönderdi. Kral resimleri görünce: "Doğru! Bu ikisini rüyamda gördüm" dedi. Daha sonra piskopos krala vaazda bulundu ve ona Hristiyanlığın delillerini açıkladı. Bunun üzerine kral iman etti ve vaftiz oldu. Vaftiz edildiği sırada cüzzamı kaybolarak bir balık pulları gibi vücudundan döküldü.

İlk olarak, *Seyahatname*'deki anlatının *Kitap el-Unvan*'a kıyasla daha uzun olduğu fark edilecektir. Bu durum iki metni birbirinden ayırt etmemizi sağlayacak etkenlerden biri olsa da Evliya'nın metinleri yeniden kurgulama ve ekleme yapma mahareti göz önüne alarak bir değerlendirme yapılacaktır. İlk bakışta iki anlatı birbirine benziyormuş gibi görülse de anlatılar, benzerlikler ve farklılıklar olarak karşılaştırıldığında aralarında ciddi farkların olduğu anlaşılacaktır. Bunun için iki hikâyenin de olay örgülerini çıkarıp benzerlikler ve farklılıklar açısından karşılaştırmamız gerekecektir.

***Seyahatname'*deki Konstantin anlatısının olay örgüsü.**	***Kitap el-Unvan'*daki Konstantin anlatısının olay örgüsü.**
Hristiyan olmadan öncesi Mecusi.	Hristiyan olmadan öncesi Pagan.
Cüzzam Hastalığına yakalanması.	Cüzzam hastalığına yakalanması.
Mecusi hekimin tedavi olarak meme emen çocukların kanıyla yıkanma önerisi.	Paganlardan bazılarının tedavi olarak şehirdeki çocukların kanıyla yıkanma önerisi.
Konstantin'in çocukların getirilmesini emretmesi.	Konstantin'in çocukların getirilmesini emretmesi.
Konstantin'in vicdana gelip vazgeçmesi.	Konstantin'in vicdana gelip vazgeçmesi.
Rüyasında Hz. İsa'yı görmesi ve İsa'nın asa darbesiyle sağlını kavuşması.	Rüyasında Roma piskoposu Eusebius ile görüşmesini öğütleyen iki adamı görmesi.
	Konstantin'in piskoposu bulmak için adamlar göndermesi.
	Piskopos Eusebius bulunması ve Konstantin'in piskopostan rüyasında gördüğü adamların kim olduklarını açıklaması istemesi.
	Psikoposun bu adamların Petrus ve Pavlus olduğunu açıklaması ve Konstantin'e bu adamların resmini gösterip teyit etmesi.
	Psikoposun Konstantin'e Hristiyanlığı anlatması.
Konstantin'in Hristiyan olması.	Konstantin'in iman ederek vaftiz olması ve vaftiz sırasında iyileşmesi.

Anlatılara bu yöntemle baktığımızda aslında iki metnin birbirinden ayrıştığı fark edilmektedir. İlk farklılık, Konstantin'in Hristiyanlık öncesi *Seyahatname*'de Mecusi, *Kitap el-Unvan*'da Pagan olarak gösterilmesidir. Bu ayrımdan sonra hikâye olay örgüleri itibarıyla Kostantin'in vicdana gelerek çocukları katletme emrini iptal etmesine kadar aynı düzlemde ilerlese de sonrasında iki metin birbiriyle ayrışmaktadır. *Seyahatname*'deki anlatıda, Konstantin rüyasında Hz. İsa'yı görür ve Hz. İsa'nın asa dokunuşuyla iyileştikten sonra Hristiyan dinine geçer ve hikâye biter. *Kitap el-Unvan*'da ise Konstantin'in Hristiyan olma macerası biraz daha çetrefillidir. Evliya'nın metni ile Agapios'un metni arasındaki en büyük ayrım rüya hadisesinde karşımıza çıkmaktadır. Zira Evliya'nın metninde Konstantin rüyasında Hz. İsa'yı görürken, Agapios'un metninde ise Hristiyanlık için büyük önem arz eden Petrus ve Pavlus adındaki iki adamı görür. Petrus ve Pavlus, Konstantin'in rüyasına girerek onun şifa için Piskopos Eusebius'u bulmasını öğütler. Nihayet Konstantin, Piskopos Eusebius'u bulur ve onun vasıtasıyla rüyasında kendisine tavsiye veren kişilerin, Petrus ve Pavlus adında iki Hristiyan azizi olduğunu öğrenir. Bu mucizevi rüya neticesinde Konstantin, Piskopos Eusebius'un öğretisiyle Hristiyanlığı kabul eder, vaftiz edilir ve iyileşir. Evliya'nın hikâyesinde Konstantin'in Hristiyan olma macerasında kilit karakter Hz. İsa iken Agapios'un hikâyesinde Petrus, Pavlus ve Piskopos Eusebius olarak üç kilit karakter

mevcuttur. Görüldüğü üzere, iki anlatı başlangıçta aynı düzlemde ilerlese de rüya hadisesiyle birbirinden ayrılıyor. Bu anlatı üzerinden Evliya'nın *Kitap el-Unvan'*dan doğrudan istifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Ancak *Târîh-i Yanvan*'ın aslında *Kitap el-Unvan* olmadığından emin olmak için iki kitapta da yer alan Konstantin'in annesi Helena'nın anlatısına bakalım.

SN.I, s.22-23	*Kitap el-Unvan*, s.183
{Der-beyân-ı sebeb-i binâ-yı Kumâme-i Kudüs-i Şerîf}: Bu mahalde Kostantîn yine vâkı'asında Hazret-i İsa'yı görüp "Yâ Kostantîn vâliden Hellana may-firavı Kudüs'e gönderüp benim doğduğum Beytülahm'e bir ma'bedhâne inşâ etsin ve Kudüs-i Şerîf içre bir kumâme yapsın" dedikde hemân Kostantîn hâb-ı râhatdan bîdâr olup vâlidesi Hellana'yı huzûruna çağırup vâkı'a-i mâ-vaka'ı bir bir takrir edüp; "Tîz yâ vâlide hâzır ol" deyü ale's-sabâh vâlidesine kırk milyon mâl ve kırk bin asker verüp karadan kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil edüp Kudüs-i Şerîf'e varır. Beri tarafda Kostantîn üç bin pâre gemiyle Kudüs'e bu kadar bin asker ve bu kadar kerre yüz bin güne mühimmât [ü] levâzımâtlar gönderüp ol dahi Akdeniz içre muvâfık eyyâm ile üç gün üç gece Kudüs-i Şerîfin Yâfa nâm iskelesine yanaşır. Hellana hâtûn dahi Kudüs'de Hazret-i İsa'nın ba'zı âsârların bulup hayrâtlar yapup Nâbulus şehrinde dahi bir deyr-i azîm inşâ edüp yine Kudüs'e gelür. **{İbtidâ zuhûr-ı haç salîb}**: Bir gün Magaryos nâmında tâ Hazret-i İsa'dan berü mu'ammer olmuş bir pîr-i nâ-tuvân-ı mugân papas bulur. Meğer Yahûd tâifeleri Hazret-i İsa'yı bu papas üzre salb etmişlerdi ve salb olunan ağaç haçı bu bıtrîk bilirdi. Âhir Magaryos papas Hellana avrete ol haç ağacın yerini gösterüp Hellana emriyle ol ağacın dibin kazup içinden bir kabr ile salîbler çıkar, ya'nî haç misilli üç pâre ağaçlar çıkar. Hattâ nasârâ zu'munca ol ağaçları bir bir ol kabr içindeki meyyit üzre bırakdılar, ol ân ol meyyit hayât-ı câvidân bulup turageldi. Ol gün ki mâh-ı Eylül'ün on dördüncü günü idi, kavm-i nasârâ ol günü bayram edindiler. Bu mâcerâ İsa Nebî mevlûdundan üç yüz yigirmi sekiz sene sonra idi ki hâlâ Rûm'un haç bayramı olur. Ve haçlarına ta'zîmleri bundan kalmışdır. Ol meyyit üzre ol haçları bırağup meyyit hayât bulduğu *Tevârîh-i Yûnân'*da merkûmdur. Ba'dehû mezkûr Hellana ol haçları altun sandûka içine koyup başı üzre saklardı. Ve Kumâme nâm deyri Hellana karı yapdı. Nasârâ zu'munca Kumâme deyri ol hayât bulan meyyit üzredir derler. Ol meyyit ise hâşâ ve kellâ Hazret-i İsa ola. Ba'dehû âsumâna urûc etdi derler. Ammâ bir fırka-yı nasârâ; "Yok hayâtda olup yine halkı dîne da'vet edüp yine merhûm oldu" derler. Ammâ Rûhullâh diyen nasârâlar kavm-i Mesîh'dir, âsumânda İdrîs Nebî ile hayâtdadır derler. Ba'dehû Hellana avret niçe bin hazîne hare edüp Mescid-i Aksâ'yı ta'mîr ü tevsî' ve Sahratullâh'ı tezyîn ve Beytülahm'i müceddeden binâ edüp niçe bin hayrâtlar dahi edüp Yahûdîleri kıra kıra İslâmbol'da oğlu Kostantîn'e gelüp altun sandûka içindeki haçları İsa'nın yâdigârıdır ve Allâh	Ardından annesi Helena da Hristiyanlığı kabul etti. Vaftiz olup hac için Kudüs'e gitti ve Rab Mesih'in -övgüler ona olsun- inayetini talep etti. Orada ve bütün ülkede Yüce Allah'ın kiliselerinin inşa edilmesini emretti. Bunlar Kudüs piskoposu Macarius'un yardımıyla yapıldı. Rab Mesih'in -övgüler ona olsun- ellerinin ve ayaklarının çivilendiği çivileri alarak, çivilerden bineği için gem yapan oğlu Konstantin'e götürdü. Bazılarının iddiasına göre haçın yarısını da alarak İstanbul'a getirdi. Diğer yarısı ise Epemiye'de kaldı. Beraberinde getirdiği yarım parçayı altın ile kapladı ve İstanbul'da bir kiliseye yerleştirdi. Epemiye'de bir şey bırakmadığını ve tüm haçı İstanbul'a getirdiğini iddia eden bazı kişiler de bulunmaktadır.

ismidir deyü hedâyâ verüp Kostantîn haçları yüzüne gözüne sürüp anası Hellana firavı ve İsa Nebî haçların alay-ı azîm ile Zeyrekbaşı deyrine götürüp şehr-i Kostantîn'i ziyâdesiyle amâra başladı. Ve azîm şevketli kıral oldu.	

Bir önceki anlatıda olduğu gibi bu anlatıda da metinler arasında benzerlikler mevcuttur. Bu benzerlikler ve farklılıkları daha iyi görebilmek adına yine iki metnin olay örgüleri çıkarmak gerekecektir. Zira *Seyahatname*'deki hikâyede Evliya'nın yapmış olduğu karakterleri konuşturmak gibi eklemeler metnin tahlilini zorlaştırmaktadır.

***Seyahatname*'deki Helena anlatısının olay örgüsü.**	***Kitap el-Unvan*'daki Helena anlatısının olay örgüsü.**
Konstantin'in rüyasında Hz. İsa'yı görmesi ve rüyada Hz. İsa'nın Konstantin'den annesi Helena'yı Kudüs'e göndererek Kumâme (mabed) yaptırmasını söylemesi.	Helena'nın Hristiyan olması ve vaftiz olduktan sonra hac için Kudüs'e gitmesi.
Helena'nın Kudüs'e giderek Hz. İsa'nın eşyalarını bulması ve Kudüs'te ve Nablus'ta kiliseler inşa ettirmesi.	Kudüs piskoposu Macarius'un yardımıyla Kudüs'te Kilise yaptırması.
Kudüs'te Magaryos'un yardımıyla Hz. İsa'nın haçının parçalarının bulunması için bir ağacın dibinin kazılması.	
Kazılan yerde üç parça haç ile bir mezar çıkması.	
Çıkarılan üç parça haçın mezardaki ölünün üzerine konması ve ölünün dirilmesi.	
Hz. İsa'nın haçının bulunduğu 14 Eylül gününün Hristiyanlarca Haç Bayramı ilan edilmesi.	
Helena'nın haç parçalarını altın sanduka içine koyup başının üzerinde saklaması.	
Helena'nın Mescid-i Aksa'yı tamir, Beytülahm'i yeniden inşa ettirmesi ve burada hayratlar yaptırması.	
Helena'nın altın sanduka içindeki haçları Konstantin'e getirmesi.	Hz. İsa'nın ellerine ve ayaklarına çakılan çivileri alarak Konstantin'e atına gem yapması için götürmesi.
	Hz. İsa'nın gerildiği haçın yarısını alarak İstanbul'a getirmesi ve diğer yarısının Epemiye'de kalması.
Altın sandukadaki haçların Zeyrekbaşı'daki kiliseye yerleştirilmesi.	Beraberinde getirdiği haçın yarısını altın ile kaplayarak İstanbul'da bir kiliseye yerleştirmesi.

Metinleri incelediğimizde ilk göze çarpan farklılık, *Seyahatname*'deki anlatıda bulunan Konstantin'in rüyası olacaktır. Bu anlatıda, rüya vasıtasıyla Konstantin'e ulaşan Hz. İsa, Helena'nın Kudüs'e giderek orada mabet inşa ettirmesini istemektedir. *Kitap el-Unvan*'da ise bu rüyadan bahsedilmezken, açılış Helena'nın Hristiyan olması ve vaftiz sonrası Kudüs'e gitmesinin anlatılmasıyla yapılır. Her iki anlatıda da Kudüs'e giden

Helena, ilk iş olarak kilise yaptırır. *Seyahatname*'nin anlatısında, Kudüs'e giden Helena hem burada hem de Nablus'ta kiliseler yaptırırken, *Kitap el-Unvan*'ın anlatısında ise Macarius'un yardımıyla sadece Kudüs'te kilise yaptırır. Her iki metinde de hikâye küçük farklarla benzer şekilde ilerler ve Helena Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhın parçalarını bulur. Buradan sonra iki metnin birbirinden uzaklaştığı görülür.

Kitap el-Unvan'da, Helena'nın önce Hz. İsa'nın ellerine ve ayaklarına çakılan çivileri daha sonra çarmıhın parçalarını bulduğu ve bu çivileri oğlu Konstantin'e atına gem yapması için götüreceği bilgisine yer verilir. *Seyahatname*'de ise Magaryos (Macarius)'un yardımıyla sadece çarmıhın parçaları bulunur. Ancak bu defa Evliya'nın hikâyesi Agapios'un hikâyesine göre daha fazla detay ihtiva ederek; çarmıhın ağacın dibi kazılarak bir mezarla birlikte bulunması ve mezardaki kişinin çarmıhın parçalarındaki güç ile canlanmasının anlatımıyla hikâye daha karmaşık bir hal alır. Hikâyenin devamında Evliya, haçın bulunduğu günün kutsal haç bayramı olarak ilan edildiğini söyleyerek bu olayın önemini okuyucuya aksettirir. *Kitap el-Unvan*'da haçın bulunmasının ardından hikâye fazla uzatılmadan, Haçın yarısının Epemiye'de kaldığı diğer yarısını da Helena'nın İstanbul'a getirdikten sonra altın kaplatılıp bir kiliseye konduğu söylenerek hikâye bitirilir. Evliya, Helena'nın haçın parçalarını altın bir sanduka içine koyup başında taşıdığı bilgisini verirken, onun İstanbul'a dönmeden önce Mescid-i Aksa'yı tamir ve Beytülahm'i de yeniden inşa ettirdiğini söyler. İstanbul'a ulaşan Helena, altın sanduka içindeki haç parçalarını Konstantin'e gösterdikten sonra Zeyrekbaşı'daki kiliseye bunları yerleştirir.

İki metni bu şekilde karşılaştırdığımızda benzerlikler olduğu görülse de Konstantin'in rüyası, çarmıhın bulunma macerası, İsa'nın ellerine ve ayaklarına çakılan çiviler, haçın yarısının Epemiye denilen yerde kalması, haçın bulunduğu günün öneminden bahsedilmesi, Helena'nın Mescid-i Aksa'yı tamir ve Beytülahm'i de yeniden inşa ettirmesi ve Nablus şehrinde de kilise yaptırması gibi bilgiler birbirini karşılamadığı için Evliya'nın bu hikâyeyi doğrudan *Kitap el-Unvan*'dan aldığını söylememiz mümkün değildir. Bu iki kitaptaki ortak anlatılar, bize Evliya'nın *Târîh-i Yanvan* olarak nitelediği kitabın *Kitap el-Unvan* olduğunu değil, sadece *Târîh-i Yanvan'*ın kaynaklarından birinin *Kitap el-Unvan* olabileceğini düşündürebilir. Elbette iki kitap arasındaki ayrım sadece Konstantin ve annesi Helena'nın hikâyeleriyle sınırlı değildir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı kaynak göstererek verdiği Hz. Süleyman, İskender ve Yanko bin Madyan'ın efsanevi hikâyeleri, İstanbul'un kuruluşu, Ayasofya'nın inşasına dair pek çok anlatı açısından da bu iki kitap oldukça farklıdır. Özellikle Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı kaynak göstererek anlattığı efsanevi hükümdar Yanko bin Madyan'ın hikâyesi *Kitap el-Unvan*'da bulunmamaktadır. Zira Yanko bin Madyan sadece Türk metinlerinde bulunan ve İstanbul'un fethinden sonra yaratılan efsanevi bir karakterdir.[421] Aslında bu durum Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı, onun anlattığı gibi Yanvan Kral tarafından Yunanca yazılan bir kitap olmak yerine bir Türk metni olabileceğini düşündürmektedir. Zaten Agapios tarafından Arapça yazılan ve daha sonra Evliya'nın Yunanca bir çevirisini kullandığı düşünülen *Kitap el-Unvan*'ın Evliya tarafından kullanılabilmesi için öncelikle Evliya'nın iyi bir Yunanca bilgisine haiz olması gerekmektedir. Her ne kadar Evliya, kuyumcu dükkânlarında çalışan Simyon adlı kişiden Yunanca öğrendiğini söylese de onun bu söyleminin pek gerçekçi olmadığı, öyle olsa bile Yunanca bir kitabı kaynak olarak kullanabilecek seviyede dil bilgisini haiz olamayacağını düşünmekteyiz.[422] O halde *Târîh-i Yanvan*'ın izini Türk metinlerinde aramak doğru olacaktır.

Târîh-i Yanvan ile Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk'ün Karşılaştırılması

Roma'nın Hristiyanlığı kabul etmesinde önemli bir rolü olan Konstantin'in nasıl Hristiyan olduğu ve annesi Helena'ya dair anlatılar pek çok eserde yer almaktadır. *Seyahatname* dışındaki Türk metinlerinde de bu anlatıları bulmak mümkündür. Hezarfen Hüseyin Efendi (ö.1691)'nin *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk* adlı eseri bunlardan biridir.[423] Hezarfen Hüseyin Efendi, kısa bir dünya tarihi olarak hazırladığı *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk*'ü; Türkçe, Arapça, Farsça Yunanca ve Latince kaynaklardan istifade ederek yazdığını söylemektedir.[424] 1673 yılında tamamlanan eser, Roma tarihine de kısaca değinirken, Konstantin'in Hristiyan olma ve Helena'nın Kudüs'ten kutsal emanetleri getirme anlatılarına da yer vermektedir.

> …Beşinci seneden sonra vücûduna barsa zahmeti isâbet edüp ol şehrin etibbâsını cem'edüp elbette benim marzımın ilacını görün deyu fermân eyledi. Anlar dahî ittifâk ile cevâp verdiler ki, eğer bu şehrin meme emen etfâlini cem'edüp ve boğazlayup kanların bir büyük kazgâna doldurup kan ısıcık iken içine girüp oturmayasız. Bu marazdan halâs olmazsız deyüp cevâb verdiklerinde emr eyledi ki, şehrin cümle etfâlini vâlideleriyle cem'edeler. Mezkûr Kostantîn analarının feryâdlarının görecek

[421] Stefanos Yerasimos, *age.*, s.63.

[422] *SN.I*, s.37.

[423] *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Tenkīhu't-tevârîh-i Mülûk İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi*, haz. Ahmet Nas, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019, s.492-493.

[424] Tenkīhu't-tevârîh-i Mülûk, s.18-20.

etfâle merhamet edüp ben bu marazdan helâk dahî olursam olayım. Nâ-hak yere bu kadar etfâl-i bî-günâhın kanlarına giremem deyu analarına ikişer altun vereler deyu emr etdi. Ve evladlarıyla âzâd olup evlerine gittiler. O gece vak'asında gördü ki, Ümmet-i İsa Aleyhisselâm'dan muhtefî olan Siliyûs Tarûs İskaf'a mürâca'at ile marazdan berî olursun derler. Uyandık da fîl-hâl hekîm mezbûra râğb olup ihzârına fermân eyledi. Varup getürdüler mezbûru Eskaf gördükde dedi ki, eğer putlarını terk edüp Allah bir ve Hazret-i İsa Aleyhisselâm'ı hak peygamber bilüp şeri'atını tasdîk edersek ilâc ederim dedik de merkûm dahî ol sâ'at imâna gelüp ve Hazret-i İsa Aleyhisselâm'ın dîn ve milletin ve evâmir-i nevâhîsin bit-tamâm kabul ve putların şikest edüp tanassur eyledi. Ertesi ilâc edüp marazından halâs buldu. (*Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk*, s.492-493).

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin anlatısına bakıldığında; Konstantin'in hastalığa yakalanması, şifa için meme emen çocukların kanıyla yıkanmasının önerilmesi ve önce kabul etmesi sonra vicdana gelerek bu uygulamadan vazgeçmesi gibi maddelerden ötürü Evliya'nın anlatısıyla benzerlik kurulabilir. Ancak sonrasında yaşanan olaylara bakıldığında iki anlatının birbirinden uzaklaştığı anlaşılacaktır. Zira Hezarfen Hüseyin Efendi'nin eserindeki anlatı, Agapios'un anlatısına daha yakındır. *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk*'de, isimleri verilmese de tıpkı *Kitap el-Unvan*'da olduğu gibi Konstantin'e rüyasında bir azizle görüşmesini tavsiye eden kişiler mevcuttur. Evliya'da ise Konstantin'in rüyasına giren ve onu iyileştiren kişi sadece Hz. İsa'dır. *Kitap el-Unvan*'daki Piskopos Eusebius karakteri bu anlatı da Siliyûs Tarûs İskaf adlı kişiye dönüşmüştür. Bu nedenlerden ötürü Kostantin'in hikâyesi üzerinden *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk* ve *Seyahatname* arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak bir kanaat belirtmek için Helena'nın hikâyesine de bakmak gerekecektir.

Nasrâni şeri'atini sâbıku'z-zikr Kostantîn izhâr eyledi. Ve mîlâdın üç yüz yigirmi dokuz senesinde tavuk bazarında vâki'olan kırmızı dikili taşı ol nasb etmişdir. Amûd-i mezbûrun vaz'olunmasının aslı budur ki, vâlidesi Elenâ nâm hatun Kudüs-i şerîf ziyâretine varup Gamâm nâm kilisâyı binâ eyledikde Nasârânın zu'mu onda yahûdiler Hazret-i İsa'yı salb eyledikleri sallıyi ve eline ayağına urdukları mıhları ve bazı mu'cizât-ı âsârın yahûdiler elinden tahsîl edüp oğlu Kostantîn'e hediyye getürdü. Ol dahî ta'zîm ve tekrîm ile alup hazînesinde hıfz eyledi. Ba'dehû zaman hatırına hutûr etdi ki, bizden sonra gelen mülûk câyiz ki, bu âsâr-ı mübârekenin kadrîni bilmeyüp ta'zîminde kusûr edeler veyâhut tahkîr edüp azîm vebâl ola. Emr eyledi ki, tahtü'l-arzda kârgîr ve metînbir hücre binâ edüp içine âsâr-ı mezkûreyi koyup hıfz edeler. Ba'dehû üzerine hâlâ mevcûd olan kırmızı amûdi alâmet içün vaz' eyledi. *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk*, s.494.

Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk'deki Helena'nın hikâyesi de *Seyahatname*'deki anlatıdan farklıdır. Zira *Seyahatname*'deki anlatı Helena'nın kiliseler yaptırması ve kutsal haç bayramının önemini vurgularken, *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk*'deki anlatı -bugün hala İstanbul'da mevcut olan- Çemberlitaş'ın önemini vurgulayan bir hikâye olarak kurgulanmıştır. *Tenkîhu't-tevârîh-i Mülûk* ve *Seyahatname* ortak konular üzerinde dursa

da hem Konstantin'in hem de annesi Helena'nın hikâyesi üzerinden yaptığımız karşılaştırmalar bize iki kitap arasında bağlantı olamayacağını göstermektedir.

Târîh-i Yanvan ile Künhü'l-ahbâr'ın Karşılaştırılması

Gelibolulu Âli Efendi (ö.1600)'nin bir dünya tarihi olarak kaleme aldığı meşhur *Künhü'l-ahbâr* adlı eserinde de bu iki hikâyeyi bulmak mümkündür. *Seyahatname* ile pek çok ortak konuyu işleyen *Künhü'l-ahbâr*, Evliya'nın haberdar olduğu ve ilgi duyduğu bir eserdir. Bu durumda, malum hikâyeler üzerinden *Târîh-i Yanvan*'ın izini bulmak için bu eserdeki anlatılara da bakmak gerekecektir. Daha önce yaptığımız gibi ilk olarak Konstantin'in hikâyesine bakalım.

> Ol 'aṣrdaki ḥükkām u selāṭīn ki ekṣeri dīn-i Yehūd üzerine esāṭīn-i mesānīd-nişīn idiler, mesfūr anlaruñ miyānında kemāl-i zühd ü taḳvā ve cāh ü celāl-i mülk-ārā ile meşhūr idi. Ammā iḳtiżā-yı 'ālem-i kevn ü fesāda göre maraż-ı baraṣ 'ārıżasına mübtelā olup eṭıbbā 'ilācına ḳādir olmamaġın Osaḳlandrus Papa ki Ḥażret-i 'Īsā 'aleyhi's-selāma ḳā'im-maḳām olanlaruñ otuz dördincisi idi, 'ilm ü ḥikmetde ve zühd ü taḳvā vü diyānetde zübde-i enām ve engüşt-nümā-yı ḫavāṣṣ u 'avām olmaġın eṭıbbā 'ilāc-ı Ḳoṣṭanṭīn'de 'āciz ü fürū-mānde olduḳdan ṣoñra pap-ı mezbūr feṭḥ-i bāb idüp cesedini maraż-ı baraṣdan ḫalāṣ itmegin, ol ḥakīm-i rabbānī ve ṭabī b-i rūḥānīden müşāhede ḳılduġı ḥikmet ü kerāmet mü'eδδir olup iḫtiyār-ı dīn-i Mesīḥ ḳıldı. Ve evḳātını ḳıssīsān u ruhbānānla ṭā'at u 'ibādete ṣarf eyledi. *Künhü'l-ahbâr 4. Rükün,* s.649-650.

Görüldüğü üzere, Gelibolulu Âli'deki Konstantin anlatısı *Seyahatname* ile yakınlık göstermezken diğer anlatılardan da oldukça farklıdır. Bu anlatıda çok detaya girilmezken, herhangi bir rüya anlatısı da yapılmadan Konstantin'in Osaklandros Papa sayesinde Hristiyan olup iyileştiği bilgisi verilmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'daki Kostantin hikâyesinin benzerlerini başka Türk metinlerinde de bulmak mümkündür.[425] *Künhü'l-ahbâr*'daki Konstantin'in hikâyesiyle *Seyahatname*'deki hikâye arasında bir benzerlik yoksa da annesi Helena'nın hikâyesi benzerlik göstermektedir.

> Ve zamân-ı devletinde vâlidesi Hîlâne, Kuds-i Şerif ziyâretine müteveccih oldı. Hattâ vardığı gibi Hazret-i İsa Nebî'yi üstinde ṣalb kasdın itdükleri üç haşebün tecessüsine dikkat kıldı. Zîrâ ki kavm-i Yehûd anları gömüp nâ-bûd itmişler idi. Ya'nî ki bir harâbede olup gene gibi pûşîde kılmışlar idi. Hîlâne ki cüstücûda hayli dikkat itdi, hîn-i tecessüsde üç 'amûd zâhir olup nazargâhına yitdi. Lâkin anlar mıdur, degül midür, şekk ü reyb kılındukda 'ukalâdan biri bu ma'nâyı vaz' itdi ki "Her kankısını ki bir meyyit üzerine koyalar ve ol mürdeyi sâ'atiyle zinde bulalar, sahihi ol olacakdur." didükde bir bir üçini birer meyyit üstine kodılar. Birisinün altında meyyit dirilüp Hazret-i Hakk'a temcîd ü teşbih itdügini gördiler. Hîlâne bu hâlete katı mesrür oldı. Hemân ol günden Nasârâ beyninde 'îd-i salîb cem'iyyeti şöhret buldı. Ve çelîpâ şeklinün heykel-i müsellesi üç haşebe delâlet itmek üzere vaz'olındı. *Kühhü'l-ahbâr: 1. Rükün*, s.825.

[425] *Heşt Bihişt: VII. Ketîbe*, s.57; *Gurbetnâme-i Sultan Cem*, haz. Kenan Beşirov, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s.53.

Şimdiye kadar sadece *Seyahatname*'deki anlatıda gördüğümüz, haçların yardımıyla ölünün dirilme vakası burada da karşımıza çıkmaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'daki anlatı sayesinde, haç hikâyesinde neden bir ölüye yer verildiği daha iyi anlaşılmaktadır. Zira Evliya'nın anlatısında ağacın dibi kazılarak haçlarla birlikte bir mezar bulunurken, *Künhü'l-ahbâr*'da haçlar bulunduktan sonra gerçek olup olmadığını test etmek için ölülerin hikâyeye dâhil edildiği görülmektedir. Hatta Evliya'nın anlatısında, mezardaki ölünün Hz. İsa olup olmadığına dairde bir kafa karışıklığı mevcuttur.

***Seyahatname*'deki Helena anlatısının olay örgüsü.**	***Künhü'l-ahbâr'daki* Helena anlatısının olay örgüsü.**
Konstantin'in rüyasında Hz. İsa'yı görmesi ve rüyada Hz. İsa'nın Konstantin'den annesi Helena'yı Kudüs'e göndererek Kumâme (mabed) yaptırmasını söylemesi.	Helena'nın Kudüs'e gitmesi.
Helena'nın Kudüs'e giderek Hz. İsa'nın eşyalarını bulması ve Kudüs'te ve Nablus'ta kiliseler inşa ettirmesi.	
Kudüs'te Magaryos'un yardımıyla Hz. İsa'nın haçının parçalarının bulunması için bir ağacın dibinin kazılması.	Haçların bulunması.
Kazılan yerde üç parça haç ile bir mezar çıkması.	
Çıkarılan üç parça haçın mezardaki ölünün üzerine konması ve ölünün dirilmesi.	Bilge bir kişinin önerisiyle üç parça haçın üç ölünün üzerine konularak gerçek olup olmadıklarının test edilmesi ve birinin gerçek olduğunun anlaşılması.
Hz. İsa'nın haçının bulunduğu 14 Eylül gününün Hristiyanlarca Haç Bayramı ilan edilmesi.	Olayın yaşandığı günün haç bayramı ilan edilmesi.
Helena'nın haç parçalarını altın sanduka içine koyup başının üzerinde saklaması.	
Helena'nın Mescid-i Aksa'yı tamir, Beytülahm'i yeniden inşa ettirmesi ve burada hayratlar yaptırması.	
Helena'nın altın sanduka içindeki haçları Konstantin'e getirmesi.	
Altın sandukadaki haçların Zeyrekbaşı'daki kiliseye yerleştirilmesi.	

Her iki anlatıda da üç parça haçın bulunduğu görülse de *Künhü'l-ahbâr*'da sadece bir tanesinin gerçek olduğu söylenirken, *Seyahatname*'de üç haç da gerçek olarak bilinmektedir. Bunların dışında, haçın bulunduğu günün haç bayramı olarak ilan edildiği bilgisinin okuyucuya bildirilmesi de tıpkı *Seyahatname*'de olduğu gibi bu anlatıda da mevcuttur. *Seyahatname* ve *Künhü'l-ahbâr*'ın Helena'nın hikâyesi anlatısında; üç parça haçın bulunması, hikâyeye ölünün/ölülerin dâhil edilmesi ve haçların bulunduğu günün kutsal haç bayramı olarak kutlandığının okuyucuya aksettirilmesi gibi yönlerden

benzerlik olduğu görülmektedir. Bu benzerlikler *Seyahatname* ve *Künhü'l-ahbâr* arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Fakat *Künhü'l-ahbâr*'daki anlatı *Seyahatname*'deki anlatıya göre eksiktir. Konstantin'in rüyası, Kudüs'te yapılan kilise, haçların altın sandıkta İstanbul'a getirilip bir kiliseye konulması ve Helena'ya bu macerada Magaryos adında birinin yardımcı olması gibi maddeler *Künhü'l-ahbâr*'da yoktur. Her ne kadar Evliya'nın metinler üzerinde oynama yaptığını göz önüne alarak iki anlatıyı incelesek de anlatılar üslup açısından da birbirinden uzaktır. Ayrıca Konstantin ve Helena'nın hikâyesi birlikte düşünüldüğünde Evliya'nın bu anlatıları doğrudan *Künhü'l-ahbâr*'dan aldığını söylemek oldukça güçtür. Bu benzerlikler sadece *Seyahatname* ve *Künhü'l-ahbâr*'ın en azından Helena'nın anlatısında, ortak bir kaynak kullanmış olabileceğini düşündürebilir. Zira *Künhü'l-ahbâr*'daki iki anlatı farklı ciltlerde geçmektedir. Her ne kadar *Künhü'l-ahbâr*'daki anlatılarla *Seyahatname*'deki anlatılar arasında doğrudan bir bağlantı kuramasak da bu anlatılar bize Helena'nın hikâyesinin *Seyahatname*'deki versiyonunun, Evliya'nın bir kurgusu olmadığını ve *Târîh-i Yanvan*'ın izini neden Türk metinlerinde aramamız gerektiğini bir kez daha göstermiştir.

Târîh-i Yanvan ile Târîh-i Mısr-ı Cedîd'in Karşılaştırılması

Bu iki hikâyeyi işleyen başka bir Türk metni de Celâlzâde Salih Çelebi (ö.1567)'nin *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* adlı eseridir. Celâlzâde Salih'in Mısır'da görev yaptığı sırada kaleme aldığı eseri, Mısır'ın kadim tarihinden başlayarak Osmanlı devrine kadar efsanelerle karışık bir Mısır tarihi anlatısında bulunur. Evliya Çelebi'nin Celâlzâde Salih'in bu eserinden haberdar olduğunu *Seyahatname*'deki atıflardan anlıyoruz. Evliya'nın aşina olduğu bu eser Konstantin ve annesi Helena'nın hikâyesini de içermektedir. İki kitabı karşılaştırmak için önceki sayfalarda yaptığımız gibi ilk olarak Konstantin'in hikâyesini ele alalım.

SN.I, s.21-22	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s. 387-388
Hikâye: Mecûsî mezhebinden çıkup Mesîh mezhebine girmesinin sebebin Tevârîh-i Yûnâniyan'da eyle tahrîr etmişler kim Kostantîn gâyet cimâ' edici idi. Roma şehrinde cüzâm zahmetine mübtelâ olup kaş ve kirpik ve saç ve sakal cümle dökülüp burnunun orta direği düşeyazup Şâm cinine döneyazdı. Cemî'i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp aslâ birisi derdine bir devâ edemeyüp âhir Kostantîn cümlenizi kırarım dedikde bir nâ-hekîm-i mel'ûn Mecûsî, dîn-i İsa'ya hıyâneten eydir: "Ey kıralım, eğer sıhhat istersen bu senin derdine bundan gayrı ilâç yokdur. Evvelâ bir	…evvel-i emrinde bu da Mecûsî dini üzre idi. Bu da aṣlā Naṣārāyı sevmez, anlaruñ [H-157a] dinlerin istemez idi. Aña degin ki Ḥaḳ sübhāne ve te'ālā aña hidāyet itdi. Bir sebeb ile Ḥażret-i 'İsā dinine girdi. Müslümān oldı. Zirā ol zamānda din-i 'İsā henüz mensūḫ değil idi. Anlar da bizüm gibi Müslümanlar idi ve sebebi de bu oldı ki ittifāḳ ḥāṣa cüdām marażına mübtelā olup buna ziyāde ġam-nāk oldı. Memleketinde her ne ḳadar ḥaẕıḳ ṭabibler varsa cem' eyledi. Cümlesi bir yire gelüp anuñ marażı huṣūṣında ittifāḳla ba'żı

büyük sarnıç havz eyle ol havzın içini anası memesin henüz emen ma‘sûmların kanıyla ol havzı leb-ber-leb edüp içine girüp bir sâ'at dur, andan çıkup hammâma gir, kırk gün bu hâl üzre ma‘sûmların kanıyla her gün havzı pür edüp girirsen bu cüzâm zahmetinden halâs olursun" dedikde derhâl {Kostantîn} emr edüp üç bin aded nâ-resîde merdüm-i şîr ma‘sûmları cem‘ edüp cellâdlar havuz kenârında ol ân boğazlamak sadedinde iken üç bin aded ma'sûmların üç bin aded babaları ve üç bin aded anaları ki her biri ciğerpârelerinden ayrılıyor ve on bin aded akrabâ ve ta'allukâtları ile cümle yigirmi bin ciğeri yanmış benî âdem baş açup derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden lisân-ı Yûnânca: “Ey İnpiretore Kostantîn İpol” ya‘nî “Ey pâdişâhlar pâdişâhı Kostantîn Kıral” ve “Ey megalo Hırıstos” ya‘nî “Ey büyük Allâh” ve Latin kavmi olanlar “Boğ çama Kostantîn” ya‘nî “Allâh Kıralı Kostantîn” ve Urum olanlar, “Va pedakimo vandirfa bidemu va mavra matyamu va psiçemu va psihulemu” ya‘nî “Vay oğul vay cânımdan sevgülüm vay iki gözlerim vay (—)” deyü feryâdları evce peyveste olup her biri birer güne girye ve feza' u çeza‘ etdüklerin Kostantîn işidüp “Anpiretor İpol” dedikleri ya'nî “Azîmü'ş-şân pâdişâhlar pâdişâhı” dediklerin kendüye zann edüp ve yigirmi otuz bin benî âdemin feryâd [ü] figânları Kostantîn’e hoş gelmeyüp eydir: “Ben cüzâm marazından ölürsem bana yeğdir. Nitekim bu kadar Hıristiyanlar’ın ya‘nî ümmet-i İsa’nın feryâd [ü] figânların işitmeyem ve bu kadar bin ma‘sûm-ı nâ-resîdelerin kanı benim sıhhatim içün zemîne dökülmeye. Tîz bu kadar ma‘sûmları vâlide ve pederlerine verin, Allâh içün âzâd eyledim, ebeveynleri ba‘de’l-yevm du‘â-yı hayrımda olsun” deyü cümle ma'sûmları vâlideynlerine teslîm etdüklerinde niçesi teslîm-i rûh edüp şâd-merg olayazup cümle ma‘sûmların âbâ ve ecdâdları ve cümle akrabâ ve ta‘allukâtları baş açup yüzlerin rû-yı zemîne sürüp şâdumânlarından bükâ-âlûd olup, “İlâhî pâdişâhımızı bu cüzâm zahmetinden halâs eyle” deyü tazarru‘ [ve] nâlişler edüp gitdiklerinde derhâl Kostantîn’e bir nevm galebe edüp hâb-ı râhata yatdıkda hemân-dem vâkı‘asına Hazret-i İsa girüp eydir: “Yâ Kostantîn, sen ol ma‘sûmlara merhamet edüp bu cüzâm derdin çekmek bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı irtikâb etdin. İmdi Allâhu Ta‘âlâ dahi sana rahm edüp bu marazdan halâs oldun” deyüp Hazret-i İsa Kostantîn'in cümle endâmın dest-i şerifiyle sığayup eydir: “Ya Kostantîn sana bu ma‘sûmları kati eyle diyen Mecûsî hukemâları kati eyle” deyüp Hazret-i İsa elindeki asâsıyla Kostantîn’e bir asâ urunca derhâl Kostantîn hâbdan bîdâr olup görse kim cümle vücûdunda cemî‘i illetden bir ilel kalmayup tendürüst olup dürr-i beyz-âsâ olmuş; hemân parmak götürüp; “Lâ ilâhe İllallâh İsa Rûhullâh” deyüp mezheb-edviye tedbirin eylediler. Ammā bunı isti‘māl itdükten ṣoñra “lazımdur ki bir ṣarnıcuñ içini henüz boġazlanmış tāze emerce oġlancuḳlar ḳanı ile ṭoldururlar ısıcaḳla içine giresiz” didiler. Emr itdi, eṭibbā didükleri gibi ḫalḳūn niçe emerce oġlancuḳların cem‘ idüp getürdiler. Anları iḥżār itdükleri gibi kendü de ṭaşra çıḳdı ki bu emre ḫāżırlana, heman oġlancuḳlar boġazlanup ḳanları alınduġı gibi ısıcakla içine gire. İttifāḳ ṭaşra çıḳduġı gibi kapusında ol getürdükleri [E-262a] oġlancuḳlaruñ analarınuñ feryādları āvāzın işitdi Anlara raḥm idüp “Her oġlancuġı analu analarına virüñ” diyü emr itdi ve “Bunca nā-ḥak ḳanı dökmekden bu derde ḳatlanmaḳ yiġdür.” didi. Emri üzre ol oġlancuḳları anaları anaları alup yirlü yirine döndüler ve her biri şādmān oldılar. Aḫşam olıcaḳ Ḳosṭanṭîn döşegi üzerine gelüp uyıduġı gibi düşinde gördi. Bir pir ẓāhir olup aña düşinde “Çün sen ol oġlancuḳlara ve analarına raḥm itdüñ bu derdi çekmek baña anları öldürmekden yigdür didüñ Ḥaḳ sübḥāne ve te‘ālā da sana raḥm itdi, marażuñdan saña ṣıḥḥat bağışladı. İmān ehlinden Ṣelbeşter adlu bir kimse vardur. Aña ādem gönder. Senden ḳorḳup gizlenmişdür. Anı bul, getür ve her ne dirse işle ki ṣıḥḥat bulasın” didi Ḳosṭanṭîn ḳorḳı ile uyandı. Def‘i ba‘żı kimseler getürdüp Ṣelbeşter’i ṣorup bildi. Meger Naṣārinüñ bir ulu ‘âlimi ve mu‘teber ruhbanı idi, bį-terāḫį aña gelsün diyü bir ādem gönderdi. Ādemi varduġı gibi ruhbān ḳorḳdı. Kendüyi öldürmek içün ister ṣandı. Zirā Naṣārāyı sevmedügin ve dinlerine buġzı var idügin bilürdi. Be-her hāl pādşāh emridür, ḫâh u nā-ḫāh varan ādemi ile ḫużūrına geldi. Ḳosṭanṭîn anı gördügi gibi ḳarşuladı ve ziyāde ‘izzet ü ḥürmet itdi. Oturduḳları gibi vāḳı‘asında gördügin aña ḥikāyet itdi. Ol da aña Naṣāri dinini bir bir beyān eyledi. Ḥażret-i ‘İsa’nuñ ululugını ve ḥaḳ payġāmber olduġını ve büte ṭapmaġuñ [E-262b] ḍalāletini bidügi üzre söyledi ve ‘ayān eyledi. Bunlar mā-beyninde uzun ḳıṣṣalar geçmişdi. Naṣārā kitāblarında meẓkûrdur. Bāri kendü zemānında ve Dıḳlıṭyanus zemānında esāḳıfe-i Nasārādan memleketden sürilenlere ve [H-157b] ḳaçup ḳorḳusından ṣaḳlananlaruñ cümlesine ādemler gönderüp geregi gibi istimāletler

i Mecûsî'den dîn-i İsa'ya girmesinin aslı budur. *Târîh-i Yanvan*'da dahi mufassal yazmışdır.	eyledi. Ol dem Ḥaḳ sübḥāne ve te'ālā aña cüdām marażından şifā erzāni buyurdı.

Târîh-i Mısr-ı Cedîd'deki hikâyeye baktığımızda, Celâlzâde Salih'in de tıpkı Evliya gibi anlatıya eklemeler yaptığı, arada küçük bilgiler vererek hikâyeyi daha anlaşılır hale getirdiği görülecektir. Bu açıdan bakıldığında iki metnin üslubunun birbirine oldukça yakın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak metinlerin üslupları birbirine yakın olsa da iki metindeki anlatı tam olarak birbiriyle uyuşmamaktadır. Metinler arasındaki farkı ve benzerlikleri daha net görebilmek için metinlerin olay örgülerini çıkartalım.

***Seyahatname*'deki Konstantin anlatısının olay örgüsü.**	***Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki Konstantin anlatısının olay örgüsü.**
Hristiyan olmadan öncesi Mecusi	Hristiyan olmadan öncesi Mecusi
Cüzzam Hastalığına yakalanması	Cüzzam hastalığına yakalanması
Mecusi hekimin tedavi olarak meme emen çocukların kanıyla yıkanma önerisi.	Hekimlerin bazılarının tedavi olarak meme emen çocukların kanıyla yıkanma önerisi.
Konstantin'in çocukların getirilmesini emretmesi.	Konstantin'in çocukların getirilmesini emretmesi.
Konstantin'in vicdana gelip vazgeçmesi.	Konstantin'in vicdana gelip vazgeçmesi.
Rüyasında, Hz. İsa'yı görmesi ve İsa'nın asa darbesiyle sağlını kavuşması.	Rüyasında, Şelbeşter adlı biriyle görüşmesini öğütleyen bir piri görmesi.
	Konstantin'in Şelbeşter bulmak için adamlar göndermesi.
	Şelbeşter'in bulunması ve Konstantin'in ona rüyasını anlatması.
	Şelbeşter'in Konstantin'e Hristiyanlığı anlatması.
Konstantin'in Hristiyan olması.	Konstantin'in iman ederek Hristiyan olması ve sağlığına kavuşması.

Metinleri karşılaştırdığımızda göze çarpan ilk benzerlik, Celâlzâde Salih'in de tıpkı Evliya gibi Konstantin'in Hristiyan olmadan önceki dinini "Mecusi" olarak göstermesidir. Celâlzâde Salih, metnin ilerleyen satırlarında bir kafa karışıklığı yaşayıp Konstantin'in bu seferde "Pagan" olduğunu söylüyor olsa da "Mecusi" ifadesinin bir başka metinde daha geçiyor olması bunun Evliya'nın bir eklemesi olmadığını göstermektedir. Buradan sonra anlatılar Konstantin'in vicdana gelip çocukları katletmekten vazgeçmesine kadar aynı düzlemde gitse de sıra Konstantin'in rüyasına geldiğinde anlatıların olay örgüleri itibarıyla birbirinden ayrıştığı görülecektir. Zira *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* anlatısı bu noktada *Seyahatname*'den uzaklaşırken yukarıda bahsettiğimiz diğer anlatılara yaklaşmaktadır. *Seyahatname*'deki anlatıda Konstantin rüyasında gördüğü Hz. İsa'nın vasıtasıyla şifa bulurken, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki anlatıda Konstantin'in rüyasına giren bir pîrdir ve onun öğüdüyle Şelbeşter adlı kişi bulunarak Konstantin şifa bulur. İlginçtir ki iki anlatı birbirinden olay örgüleri itibarıyla uzaklaşsa

da üslup itibarıyla birbirine oldukça yakındır. İki müellifin de önceki anlatılarda olduğu gibi sade bir anlatımı tercih etmek yerine hikâyeyi daha ilgi çekici ve anlaşılır kılmak için metne eklemeler yaptığı görülecektir. Anlatılar, bu açıdan öylesine yakındır ki metinler arası benzer veya ortak cümleler bulmakta mümkündür. Örneğin *Seyahatname* anlatısında geçen "*...cüzâm zahmetine mübtelâ...*"[426] ifadesi *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de "*...cüdam marazına mübtelâ...*"[427] ifadesinin biraz değiştirilmiş hâli gibi durmaktadır. Örnekleri çoğalttığımızda iki metin arasındaki yakınlık daha iyi fark edilecektir.

…Cemî'i Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem hukemâları cümle bir yere gelüp… *SN.I,* s.21.	…Memleketinde her ne ḳadar ḥaẕıḳ ṭabibler varsa cem‘ eyledi. Cümlesi bir yire gelüp… *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s. 387.

Târîh-i Mısr-ı Cedîd'in anlatısında Konstantin'in şifası için detay verilmeden memleketindeki tüm hekimleri çağırttığı söylenirken, *Seyahatname*'deki anlatıya bakıldığında Evliya'nın "*Frengistân ve Alman vilâyetin ve Sırf u Bulgar ve Arab u Acem*"[428] şeklinde memleket kelimesini açtığı görülmektedir. Ancak *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki "*...cümlesi bir yire gelüp...*"[429] ifadesi *Seyahatname*'deki "*...cümle bir yere gelüp...*"[430] ifadesiyle benzerliğini korumaktadır. Dahası *Seyahatname*'deki anlatıda Hz. İsa'nın Konstantin'e söyledikleriyle *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de pîrin söyledikleri arasında da yakınlık vardır.

…vâki‘asına Hazret-i İsa girüp eydir: "Yâ Kostantîn, sen ol ma'sûmlara merhamet edüp bu cüzâm derdin çekmek bana yeğ gelir deyü kan dökmeği irtikâb etmeyüp ehl-i maraz olmağı irtikâb etdin. İmdi Allâhu Ta'âlâ dahi sana rahm edüp bu marazdan halâs oldun". *SN.I,* s.22.	…düşinde gördi. Bir pir ẓāhir olup aña düşinde "Çün sen ol oğlancuḳlara ve analarına raḥm itdüñ bu derdi çekmek baña anları öldürmekden yigdür didüñ Ḥaḳ sübḥāne ve te‘ālā da sana raḥm itdi, marażuñdan saña ṣıḥḥat bağışladı. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s. 387.

Yukarıdaki karşılaştırmada görüleceği üzere, *Seyahatname*'de yer alan anlatıdaki Hz. İsa'nın sözleri *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* anlatısındaki pirin sözlerinin mesaj ve bazı ifadeler aynı kalmak suretiyle üzerinde değişiklikler yapılmış hâli gibi durmaktadır. Anlatılar olay örgüleri itibarıyla birbirinden ayrılsalar da üslup olarak birbirlerine oldukça yakınlardır. Yukarıdaki örnekler, Evliya'nın Konstantin'in hikâyesi üzerinde değişiklikler

[426] *SN.I*, s.21.

[427] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.387.

[428] *SN.I*, s.21.

[429] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s. 387.

[430] *SN.I*, s.21.

yaparak *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den *Seyahatname*'ye geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu konuda peşin hüküm vermemek adına iki kitabı bir de Helena'nın hikâyesi üzerinden karşılaştıralım.

SN.I, s.22-23	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.389-390
{Der-beyân-ı sebeb-i binâ-yı Kumâme-i Kudüs-i Şerîf}: Bu mahalde Kostantîn yine vâkı'asında Hazret-i İsa'yı görüp "Yâ Kostantîn vâliden Hellana may-firavı Kudüs'e gönderüp benim doğduğum Beytülahm'e bir ma'bedhâne inşâ etsin ve Kudüs-i Şerîf içre bir kumâme yapsın" dedikde hemân Kostantîn hâb-ı râhatdan bîdâr olup vâlidesi Hellana'yı huzûruna çağırup vâkı'a-i mâ-vaka'ı bir bir takrir edüp; "Tîz yâ vâlide hâzır ol" deyü ale's-sabâh vâlidesine kırk milyon mâl ve kırk bin asker verüp karadan kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil edüp Kudüs-iŞerîf'e varır. Beri tarafda Kostantîn üç bin pâre gemiyle Kudüs'e bu kadar bin asker ve bu kadar kerre yüz bin güne mühimmât [ü] levâzımâtlar gönderüp ol dahi Akdeniz içre muvâfık eyyâm ile üç gün üç gece Kudüs-i Şerîfin Yâfa nâm iskelesine yanaşır. Hellana hâtûn dahi Kudüs'de Hazret-i İsa'nın ba'zı âsârların bulup hayrâtlar yapup Nâbulus şehrinde dahi bir deyr-i azîm inşâ edüp yine Kudüs'e gelür. **{İbtidâ zuhûr-ı haç salîb}**: Bir gün Magaryos nâmında tâ Hazret-i İsa'den berü mu'ammer olmuş bir pîr-i nâ-tuvân-ı mugân papas bulur. Meğer Yahûd tâ'ifeleri Hazret-i İsa'yı bu papas üzre salb etmişlerdi ve salb olunan ağaç haçı bu bıtrîk bilirdi. Âhir Magaryos papas Hellana avrete ol haç ağacın yerini gösterüp Hellana emriyle ol ağacın dibin kazup içinden bir kabr ile salîbler çıkar, ya'nî haç misilli üç pâre ağaçlar çıkar. Hattâ nasârâ zu'munca ol ağaçları bir bir ol kabr içindeki meyyit üzre bırakdılar, ol ân ol meyyit hayât-ı câvidân bulup turageldi. Ol gün ki mâh-ı eylülün on dördüncü günü idi, kavm-i nasârâ ol günü bayram edindiler. Bu mâcerâ İsa Nebî mevlûdundan üç yüz yigirmi sekiz sene sonra idi ki hâlâ Rûm'un haç bayramı olur. Ve haçlarına ta'zîmleri bundan kalmışdır. Ol meyyit üzre ol haçları bırağup meyyit hayât bulduğu Tevârîh-i Yûnân'da merkûmdur. Ba'dehû mezkûr Hellana ol haçları altun sandûka içine koyup başı üzre saklardı. Ve Kumâme nâm deyri Hellana karı yapdı. Nasârâ zu'munca Kumâme deyri ol hayât bulan meyyit üzredir derler. Ol meyyit ise hâşâ ve kellâ Hazret-i İsa ola. Ba'dehû âsumâna urûc etdi derler. Ammâ bir fırka-yı nasârâ; "Yok hayâtda olup yine halkı dîne da'vet edüp yine merhûm oldu" derler. Ammâ Rûhullâh diyen nasârâlar kavm-i Mesîh'dir, âsumânda İdrîs Nebî ile hayâtdadır derler. Ba'dehû Hellana avret niçe bin hazîne hare edüp Mescid-i Aksâ'yı ta'mîr ü tevsi' ve Sahratullâh'ı tezyîn ve Beytülahm'i müceddeden binâ edüp niçe bin hayrâtlar dahi edüp Yahûdîleri kıra kıra İslâmbol'da oğlu Kostantîn'e gelüp altun sandûka içindeki haçları İsa'nın yâdigârıdır ve Allâh ismidir deyü hedâyâ verüp Kostantîn haçları yüzüne gözüne sürüp anası Hellana firavı ve İsa Nebî haçların alay-ı azîm ile Zeyrekbaşı deyrine götürüp	Saltanatı zemānından yigirminci yılda düşinde gördi. Göğe yuḳaru ṣalîb şeklinde bir 'alem kaldurdılar. Bir kimse aña "Eğer saña muḫālif gelene zafer bulayın dirseñ cümle libāsuña ve şeklüñe bu 'alāmeti it." didi. Uyḳusından uyanduğı gibi anası meẕkūr Hülane'yi Beytü'l-Makdes'e göndermek içün yaraġa meşġūl oldı [E- 263b] ki anası vara, anda Hazret-i 'İsā'nuñ 'aleyhi's-selâm ba'zı âsârın bula, kendüye getüre ve Ḳuds-i şerifde anlar rıżâsına kenisālar binā ide. Az geçmedin bu maṣlahatı temām idüp muḥkem yat u yaraḳ ve emvāl-i firāvān ile anasını Ḳosṭanṭıniyye'den çıkarup gönderdi. Ḳuds-i şerîfe vardı. Dirler ki ol zemānda Ḳuds'de Maḳariyus adlu bir ulu papas vardı. Naṣāri zu'mınca Ḥazret-i 'İsā'yı anuñ üzerine ṣulb itdiler. Didükleri aġacuñ yirini ol bilürdi. Hülane'ye ol aġaç yirini ṣalı virdi ve Yahūdi tā'ifesi Ḥażret-i 'İsā'ya ne izā eyledüklerini aña bir bir ḥikāyet idivirüp biraz va'z eyledi. Hülane daḫi emr itdi, ol aġacuñ dibini ḳazdılar. İçinden bir ḳabrle ṣalîbleri şeklinde üç pâre ağaç çıkdı. Naṣāri zu'mınca ol ağaçları birer birer ol ḳabr içinde olan meyyit üzerine bıraḳdılar. Üçünci aġacı bıraḳduḳları gibi ol meyyit dirilüp ṭurıgeldi. Ol güni ki eylülüñ on dördünci güni idi, Naṣāri bayram idindiler. Bu mācerā Ḥażret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâm ṭoġduġında üç yüz yigirmi sekiz yıl ṣoñradan idi. Naṣārānun Ḥāc Bayramı didükleri oldur ve ḥāclarını ta'ẓimleri daḫi bundan ḳalmışdur. Bāri Hülane ẕikr olman ṣalîb ağaçlarına ki üç pāre idi, altundan bir ġılāf itdürüp anları cānı gibi ṣaḳladı ve Beytü'l-Maḳdes'de ḥāliyā daḫi Ḳāmāme didükleri kenisāyı yapdı ki Naṣāri zu'mınca bu kenisā Ḥażret-i 'İsâ'nuñ ḳabri üzerinde yapılmışdur dirler. Hülane'nüñ Yahūd ile çok mācerāsı olmışdur. Naṣāri tevārîḫinde [E-264a] mezkûrdur. Bāri 'âkıbet Hülane Ḳuds-i şerîfden çıḳup gine Ḳosṭanṭiniyye'ye geldi. Altun ẓarf içinde ol ṣalib aġaçlarını Ḥażret-i 'İsā'nuñ āṣārındandur diyü oġlına armaġān getürdi. Kostantin temām yigirmi dört yıl

şehr-i Kostantîn'i ziyâdesiyle amâra başladı. Ve azîm şevketli kıral oldu.	memālik-i Rūm'a ḥükm itdi, İstanbul'da pādşāhlıḳ eyledi.

Bir önceki hikâyede, *Seyahatname*'deki anlatıyla *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* anlatısı arasında benzerliklerin olduğunu örneklerle ifade etmiştik. Sıra Helena'nın hikâyesine geldiğinde iki anlatı arasında benzerlikten ziyade aynılık olduğu görülecektir. Helena'nın hikâyesi hem hikâyenin olay örgüsü hem de üslup açsından *Seyahatname*'deki hikâye ile aynıdır. Bu durumu daha da iyi idrak etmek için öncelikle iki anlatının olay örgülerini çıkartalım.

***Seyahatname*'deki Helena anlatısının olay örgüsü.**	***Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki Helena anlatısının olay örgüsü.**
Konstantin'in rüyasında Hz. İsa'yı görmesi ve rüyada Hz. İsa'nın Konstantin'den annesi Helena'yı Kudüs'e göndererek Kumâme (mabed) yaptırmasını istemesi.	Konstantin rüyasında gökyüzünde bir haç görmesi ve rüyasında bir kimsenin bu haç şeklini elbiselerine yaptırmasını söylemesi.
Helena'nın Kudüs'e giderek Hz. İsa'nın eşyalarını bulması ve Kudüs'te ve Nablus'ta kiliseler inşa ettirmesi.	Konstantin'in annesi Helena'yı Kiliseler yaptırmak ve Hz. İsa'nın eşyalarını bulması için Kudüs'e göndermesi.
Helena'nın Kudüs'te Magaryos'un yardımıyla İsa'nın çarmıha gerildiği haçın parçalarının bulunması için bir ağacın dibinin kazılması.	Helena'nın Kudüs'te Magaryos'un yardımıyla İsa'nın çarmıha gerildiği haçın parçalarının bulunması için bir ağacın dibinin kazılması.
Kazılan yerde üç parça haç ile bir mezar çıkması.	Kazılan yerde üç parça haç ile bir mezar çıkması.
Çıkarılan üç parça haçın mezardaki ölünün üzerine konması ve ölünün dirilmesi.	Çıkarılan üç parça haçın mezardaki ölünün üzerine konması ve ölünün dirilmesi.
İsa'nın haçının bulunduğu 14 Eylül gününün Hristiyanlarca Haç Bayramı ilan edilmesi.	İsa'nın haçının bulunduğu 14 Eylül gününün Hristiyanlarca Haç Bayramı ilan edilmesi.
Helena'nın haç parçalarını altın sanduka içine koyup başının üzerinde saklaması.	Helena'nın haçların korunması için altın sanduka yaptırması.
Kumame adlı kiliseyi yaptırması.	Kamame adlı kiliseyi yaptırması.
Helena'nın Mescid-i Aksa'yı tamir, Beytülahm'i yeniden inşa ettirmesi ve burada hayratlar yaptırması.	
Altın sanduka içindeki haçları Konstantin'e getirmesi.	Altın sanduka içindeki haçları Konstantin'e getirmesi.
Altın sandukadaki haçların Zeyrekbaşı'daki kiliseye yerleştirilmesi.	

Târîh-i Mısr-ı Cedîd'deki anlatıda Konstantin'in rüyasında gördüğü kişi bir kimse olarak tanımlanırken, *Seyahatname*'de bu kişinin Hz. İsa olduğu ifade edilmektedir. Bu yönden bakıldığında Evliya, iki hikâyede de yer verilen Hristiyan azizleri ve belirsiz kişilerden rahatsızlık duymuş olacak ki hikâyeler üzerinde yaptığı değiştirmelerle bu kişileri Hz. İsa'ya dönüştürmüştür. Benzer kaygılarla Müslüman okuyucusunun tepkisini çekmek istemeyen Evliya, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki anlatıda yer alan Konstantin'in

gökyüzünde haç gördüğü şeklindeki rüyasını, Hz. İsa üzerinden tekrardan kurgulayıp *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Zira Celâlzâde Salih de bu tepkilerden çekinmiş olacak ki anlatı öncesinde bir zamanlar Hristiyanların da Müslüman olduğunu okuyucuya hatırlatmak istemiştir.[431] Bu farklılık dışında, Magaryos yardımıyla haçın bir ağacın dibi kazılarak bir mezarla birlikte bulunması, mezardaki kişini haçın gücüyle dirilmesi ve o günün kutsal haç bayramı olarak ilan edilmesi gibi bilgilerin iki metinde de aynen bulunduğu görülmektedir. Ayrıca iki anlatıdaki olayların gerçekleşme sırası da aynıdır. Bunlardan ziyade iki anlatı da aynı olayı aynı ifadelerle anlatmaktadır.

Hellana emriyle ol ağacın dibin kazup içinden bir kabr ile salîbler çıkar, ya'nî haç misilli üç pâre ağaçlar çıkar. Hattâ nasârâ zu'munca ol ağaçları bir bir ol kabr içindeki meyyit üzre bırakdılar, ol ân ol meyyit hayât-ı câvidân bulup turageldi. Ol gün ki mâh-ı eylülün on dördüncü günü idi, kavm-i nasârâ ol günü bayram edindiler. Bu mâcerâ İsa Nebî mevlûdundan üç yüz yigirmi sekiz sene sonra idi ki hâlâ Rûm'un haç bayramı olur ve haçlarına ta'zîmleri bundan kalmışdır. (*SN.I,* s.23.).	Hülane daḫi emr itdi, ol aġacuñ dibini ḳazdılar. İçinden bir ḳabrle ṣalîbleri şeklinde üç pâre ağaç çıkdı. Naṣāri zu'mınca ol ağaçları birer birer ol ḳabr içinde olan meyyit üzerine bıraḳdılar. Üçünci aġacı bıraḳduḳları gibi ol meyyit dirilüp ṭurıgeldi. Ol güni ki eylülüñ on dördünci güni idi, Naṣāri bayram idindiler. Bu mācerā Ḥażret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâm ṭoġduġında üç yüz yigirmi sekiz yıl ṣoñradan idi. Naṣārānun Ḥāc Bayramı didükleri oldur ve ḥāclarını ta'ẓimleri daḫi bundan ḳalmışdur. (*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s.389-390).

Seyahatname'de anlatılan Konstantin'in ve Helena'nın hikâyesini *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'deki anlatılarla karşılaştırdığımızda, Konstantin'in hikâyesinde *Târîh-i Mısr-ı Cedîd'*deki anlatıyla olay örgüsü itibarıyla olmasa da üslup itibarıyla benzerlik, Helena hikâyesinde ise ana hat ve üslup olarak aynılık olduğu görülmektedir. Ancak *Seyahatname*'deki anlatıda bulunan "*Der-beyân-ı sebeb-i binâ-yı Kumâme-i Kudüs-i Şerîf*"[432] ve "*İbtidâ zuhûr-ı haç salîb*"[433] başlıkları, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* ve *Seyahatname*'yi birbirinden ayıran bir unsur gibi görülmemelidir. Zira *Seyahatname*'nin müellif nüshasına bakıldığında, bu başlıkların der-kenar olarak sonradan metne dâhil edildiği görülecektir. Hikâyenin yazımını tamamlayan Evliya, sonraki okumalarında bir eksiklik görmüş olmalıdır ki metne başlıkları dâhil etmiştir. Evliya'nın anlatıları daha anlaşılır kılmak için böyle eklemeler yaptığını biliyoruz. Aynı hikâyeyi *Seyahatname*'nin dokuzuncu cildinde tekrar anlatırken bu sefer de başlığı "*Der beyân-ı bânî-i deyr-i Kumâme*"[434] şeklinde vermektedir. İki başlık birbirine yakınmış gibi görülse de

[431] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.387.

[432] *SN.I*, s.22.

[433] *SN.I,* s.23.

[434] *SN.IX*, s.248.

Evliya'nın birinci anlatısındaki başlık Kumame Kilisesi'nin yapılma sebebine odaklanırken, ikinci anlatıdaki başlık kiliseyi kimin yaptığına odaklanmaktadır. Bunlar dışında tespit ettiğimiz benzerlikler ve aynılıklar *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* ile *Seyahatname* arasında ciddi bir ilişki olduğunu göstermektedir. Zira Evliya'nın *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* adlı kitaptan haberdar olduğunu bildiğimize göre onun bu kitabı kaynak olarak kullanmasının önünde hiçbir engel yoktur. O halde *Târîh-i Yanvan*, Celâlzâde Salih'in *Târîh-i Mısr-ı Cedîd'*i mıdır?

Seyahatname ve *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* arasında anlatılar üzerinden benzerlik ve aynılık ilişkisi kursak da bu ilişki *Târîh-i Yanvan*'ın aslında *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* olduğunu söylememiz için yeterli değildir. Çünkü Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı kaynak göstererek yaptığı diğer atıflar *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* ile uyuşmamaktadır. Zira *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, *Târîh-i Yanvan* gibi pek çok konuda bilgi içermek yerine sadece Mısır tarihine odaklı bir kitaptır. Konstantin ve annesi Helena'nın hikâyesine değinmesinin sebebi de bir zamanlar Mısır'ı Roma yönettiği içindir. O halde iki kitap arasında kurduğumuz ilişki, Evliya ve Celâlzâde Salih'in ortak bir kitabi kaynağı kullanmış olabileceğini akla getirebilir. Bu durumda ortak olarak kullandıkları kitabi kaynak, Evliya'nın iddia ettiği gibi Yunanca değil Türkçe olmalıdır. Çünkü *Seyahatname* ve *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* arasında kurmuş olduğumuz ilişki, Evliya'nın *Târîh-i Yanvan* olarak nitelediği kitabın Türkçe dışında bir dilde yazılmış eser olamayacağını tekrar doğrulamıştır. Eğer *Târîh-i Yanvan* iddia edildiği gibi Yunanca bir kitap olsaydı, aralarında bir yüzyıl olan Evliya ve Celâlzâde Salih'in Yunanca bir metni aynı kelimeleri ve aynı cümle dizilimini kullanarak Türkçeye çevirmesi mümkün olmazdı. Bu durumda *Târîh-i Yanvan*'ın izini bulabilmek için Evliya ve Celâlzâde Salih'in ortak olarak kullandığı Türkçe kaynaklara bakmamız gerekecektir.

Evliya, kullanmış olduğu kitabi kaynakları ifade etme konusunda ketum davransa da Celâlzâde Salih kullandığı kaynakları eserinin mukaddimesinde ifade etmektedir. Celâlzâde Salih, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* kitabını telif ederken üç ana kaynaktan istifade ettiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi el-Makrîzî (ö.1442)'nin *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, ikincisi Suyuti (ö.1505)'nin *Hüsnü'l-muhâdara,* üçüncüsü ise Ebü'l-Fidâ (ö.1331)'nın *el-Muhtasar* adlı kitaplarıdır.[435] Evliya'nın, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye* ve *Hüsnü'l-muhâdara* adlı kitaplardan haberdar olduğunu biliyoruz. Ancak Celâlzâde Salih,

[435] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.68-69.

el-Hıtatü'l-Makrîziyye'nin Arapçasını kullandığını söylediği için bu kitabı elememiz gerekir. Celâlzâde Salih, kullandığı *Hüsnü'l-muhâdara* ve *el-Muhtasar*'ın hangi dilde olduğunu belirtmemiştir. Şunu biliyoruz ki *Hüsnü'l-muhâdara*'nın Osmanlı döneminde Türkçe çevirileri olsa da *el-Muhtasar*'ın çevirisi yapılmamıştır. Bu yüzden araştırmamızın odak noktası, geriye kalan *Hüsnü'l-muhâdara* üzerinde olacaktır. Bu eser de tıpkı *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* gibi Mısır tarihine odaklı bir eser olsa da herhangi bir şüpheye mahal vermemek adına incelemeyi gerekli görüyoruz.

Evliya, *Hüsnü'l-muhâdara*'nın Şükrizade Molla Şihâbî tarafından yapılan Türkçe çevirisinden haberdardır. 16. yüzyılda yaşadığı düşünülen Şükrizade Molla Şihâbî, Suyuti'nin *Hüsnü'l-muhâdara*'sını manzum bir şekilde Türkçeye çevirmiştir.[436] Elbette manzum bir eserdeki anlatıyı aralarında yüzyıl olan iki müellifin aynı şekilde mensur hale getirmesi mümkün değildir. Zaten Şükrizade Molla Şihâbî'nin yaptığı *Hüsnü'l-muhâdara* çevirisinde Konstantin'in ve annesi Helena'nın hikâyesi bulunmamaktadır. *Hüsnü'l-muhâdara*'nın bundan başka iki Türkçe çevirisi daha olsa da bunların biri 17.[437] diğeri 18.[438] yüzyıla ait olduğu için Evliya ve Celâlzâde'nin ortak kullandığı bir kaynak olamayacaktır. Celâlzâde Salih de Konstantin ve Helena'nın hikâyesini anlatırken değilse de Roma tarihine değindiği bölümdeki bilgileri Arapçadan Türkçeye tercüme ederek verdiğini ifade etmiştir.[439] Öyleyse Evliya ve Celâlzâde Salih'in ortak olarak kullandığı Türkçe bir eser olmadığına göre Evliya'nın, Konstantin'in ve annesi Helena'nın hikâyesini doğrudan *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den, üzerinde biraz oynamalar yaparak *Seyahatname*'ye geçirdiği artık kesinleşmiştir. O halde kesinleştirdiğimiz bu bilgi üzerinden artık yeni bir çıkarım yapmak mümkündür. *Târîh-i Yanvan* aslında nedir?

Târîh-i Yanvan'ın Seyahatname'deki İşlevi

Geldiğimiz bu nokta bize *Târîh-i Yanvan*'ın aslında müstakil bir kitap değil *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de dâhil olmak üzere birden fazla kitap olabileceğini göstermektedir. Klasik dönem Osmanlı tarih yazıcılığına baktığımızda bu dönemin temsilcilerinin Roma tarihine dair bilgiler verdikleri zaman "Nasârâ tevârîhleri", "Yunan tevârîhleri", "Rum tevârîhlari" "Kütüb-i Tevârîh" gibi gerçekte hiçbir karşılığı olmayan rivayetçi tarihçiliğin

[436] Bk. *Şihâbî'nin Hüsnü'l-mahâdır'ı*, haz. Onur Balcı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2015.

[437] Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 02215.

[438] Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu, No. 910.

[439] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.386

ürünü kaynak atıflarını kullandıklarını görürüz. Evliya da bu genel ifadeleri kullanmakla birlikte, okuyucusunun güvenini kazanmak ve kendisini bibliyografik açıdan bilgili göstermek adına *Târîh-i Yanvan*'ı yaratmıştır. Evliya'nın, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den aldığı Konstantin'in hikâyesini *Seyahatname*'ye geçirirken Celâlzâde Salih'in "*nasârâ kitablarında mezkûrdur.*"[440] ifadesini, "*Târîh-i Yanvan'da dahi mufassal yazmışdır.*"[441] şeklinde değiştirdiği görülmektedir. Helena anlatısında da benzer bir yol izleyerek "*nasârâ tevârihinde mezkûrdur.*"[442] ifadesini "*Tevârîh-i Yûnân'da merkûmdur.*"[443] şeklinde *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Elbette *Seyahatname*'deki bu kullanımı sadece *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den verdiğimiz örneklerle göstermek yeterli değildir. Bu doğrultuda Evliya'nın, *Seyahatname*'de Doğu Roma hükümdarlarının şeceresini *Târîh-i Yanvan*'ı kaynak göstererek verdiği kısma bakalım.

> Ve Yûnâniyânın Yanvan Tevârîhi'nde cümle kayâsıraların neseb-i bî-nefesleri böyle mastûrdur. Evvelâ Kanator Kıral ve îlya ve Hırkîl veled-i İstifan veled-i Sanayil veled-i Kostantîn veled-i Yorgi ve led-i Hırkîl Miğal veled-i İlyanin veled-i Kostantîn veled-i Kiriş Mihal veled-i Tiryandafil veled-i İlyan veled-i İstifan veled-i Mihayil veled-i Kanator Miğal veled-i Pozantin veled-i Amlâk veled-i İlyangur ve led-i Filorin veled-i Pozantin veled-i Yanko ibn Mâdyân veled-i Amlâk veled-i İrem veled-i Avz bin Sâm bin Nûh aleyhi's-selâm'dır. Rivâyât-i Kurtubî böyle îrâd eyleyüp *Târîh-i* Yanvan'a mutâbık gelmişdir. *SN.I,* s.37.

Yukarıda görüleceği üzere Evliya, hükümdarlar hakkında verdiği bilgileri *Târîh-i Yanvan*'dan, hükümdarların şeceresini ise *Kurtubi*'den aldığını ve *Târîh-i Yanvan*'da verilen hükümdarlar listesi ile mutabık olduğunu söylemektedir. Ancak Doğu Roma hükümdarlarının şeceresinin izini Türk metinlerinde aradığımızda, bunun aslında bir *Tevârîh-i* Ali Osman geleneğinin ürünü olduğu ortaya çıkacaktır. Zira aynı şecereyi *Tevârîh-i* Ali Osmanlarda ve bunları kaynak olarak kullanan *Künhü'l-ahbâr* gibi kitaplarda bulmak mümkündür. Bu kaynaklar aslında birbirini takip ederek malum listeyi verdikten sonra *Zeynü'l-'Arab*, *Tirmizî*, *Kurtubî* gibi aslında kullanmadıkları; fakat birbirlerini takip ettikleri için adlarını geçirdikleri kitabi kaynaklara atıf yapmaktadırlar. Evliya da kendisinden öncekilerin yaptığı gibi aynı yolu takip etmiştir. Ancak Evliya diğerleri gibi *Zeynü'l-'Arab* ve *Tirmizî*'nin adını geçirmek yerine sadece *Kurtubî*'yi almış ve onun yanına da kendi yarattığı kaynağı *Târîh-i Yanvan*'ı eklemiştir.

---

[440] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.388.

[441] *SN.I*, s.22.

[442] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.390.

[443] *SN.I*, s.22.

…neseb-i bāṭılları bu vech ile mesṭūrdur ki ẕikr olınur: Ḳanaṭor bin Yaġfur bin İlya bin Heraḳl bin İstefan bin Miḫā'il bin Ḳosṭanṭīn bin Yorgi bin Heraḳl bin İlya bin Yorgi bin Heraḳl bin İlya bin Ḳosṭanṭīn bin Kir Miḫāl bin Terendefil bin İlya bin İstefan bin Miḫā'il bin Ḳanaṭor bin Bozanṭīn bin 'İmlāḳ bin İlya bin Ḳalavo bin Bozanṭīn bin Yanḳo bin Mādiyān bin 'İmlāḳ bin İrem bin 'Avṣ bin Sām bin Nūḥ 'aleyhi's-selām, Ya'nī ki neslen ba'de neslin ābā-yı lāzımül-ibā ve ecdād-ı bed-nijād-ı vācibü'l-inhāları 'ale't-tertīb yigirmi sekiz ataya dek çıḳduġı müverriḫ *Zeynül-'Arab* ve *Tirmiẕī* ve *Ḳurṭubī* rivāyetlerinde bu vech ile meşhūrdur. *Künhü'l-ahbâr 4.Rükün*, s.674-648.	Kostantiniyye[ye] hükm iden beglerün ecdâdlan bunlardur kim zikr olunur. Kantur'dan ilerü beg olanlar bu[nlar]dur: Kantur ibn-i îlyan ibn-i Harkıl ibn-i İstepan ibn-i Mihal ibn-i Kostantin [79b] ibn-i Harkıl ibn-i îstepan ibn-i îlyan ibn-i Kostantin ibn-i Kir Mihal ibn-i Terendefil ibn-i îlyan ibn-i İstepan ibn-i Mihayil ibn-i Kantur ibn-i Buzantin ibn-i Amlâk ibn-i Kir Mihal ibn-i Buzantin ibn-i Yanko ibn-i Madyan ibn-i Amlâk ibn-i İrem ibn-i îvaz ibn-i Sâm ibn-i Nûh aleyhi 's-selâm. Bunlarım ecdâdlan bunlardur kim zikr olundı. Kostantin'e beg oldılar, ale't-tertîb, *Zeyne'l-Arab*, *Tirmizî* ve *Kurtubî* ve *Kuşeyrî* râvîleri bunlardur kim dinildi radıya 'llâhu ta 'âlâ anhum ecma 'în. *Oruç Beğ Tarihi*, s.111.

Künhü'l-ahbâr ve *Oruç Beğ* tarihindeki silsilelere baktığımızda, *Oruç Beğ*'deki silsile ile *Seyahatname*'nin benzer, *Künhü'l-ahbâr*'dakinin ise aynı olduğu görülecektir. Zaten Evliya'nın *Künhü'l-ahbâr*'dan haberdar olduğunu ve ona atıflar yaptığını biliyoruz. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da sadece bunlar *Târîh-i Yanvan*'ın bir değil birden fazla kitap olduğunu göstermek için yeterlidir. Her ne kadar metin karşılaştırmaları neticesinde bu sonuca varsak da *Seyahatname*'deki tüm *Târîh-i Yanvan* atıfları incelendiğinde Evliya'nın farkında olmadan kendisini ele verdiği de görülecektir. Zira Helena'nın anlatısına bir kez daha *Seyahatname*'nin dokuzuncu cildinde değinen Evliya'nın, içeriğini aynı bırakmasa da anlatıya yeni bir kitabi kaynak eklediği görülmektedir.

{**Der beyân-ı bânî-i deyr-i Kumâme**: Be-kavl-i müverrihân-ı Yûnâniyân, Hazret-i İsa'nın mevlûdundan 328 sene sonra İslâmbol'u binâ eden Kostantîn'in vâlidesi Hellane Mayfirav avret Ruha şehirli bir melik kızı idi. Kostantîn'den kırk milyon mâl ile Kudüs'e gelüp Hazret-i İsa'nın ba'zı âsârların bulup (—) hayrâtlar binâ ederken Kudüs'de Mağaryos nâmında bir pîr-i nâtüvân ve bıtrîk-ı mugân buldu. Meğer kavm-i Yâhûd Hazret-i İsa'yı bu papas üzre salb etmişler ve salb olunan ağacı bu papas bilirdi. Âhir Mağaryos papas Hellane avrete İsa'nın salb olunan ağacın yerini gösterüp Hellane emriyle dibin kazup içinden bir kabir ile salîbler şeklinde ya'nî haç gibi üç pâre ağaçlar çıkdı. Nasârâ zu'munca ol ağaçları bir bir ol kabir içindeki meyyit üzre bırakdılar. Ol ân ol meyyit hayât bulup turugeldi. Ol gün ki mâh-ı Eylûl'ün on dördüncü günü idi. Hâlâ nasârânın ol gün ha haç suya ilkâ etmeler (—) ve kefere haçlarına ta'zîmleri bundan kalmışdır kim meyyit üzre ol haçları bırağup meyyit hayât bulduğu Kabâbıta ve Yûnân tevârîhlerinde merkûmdur. *SN.IX*, s.248.

Dokuzuncu ciltteki Helena'nın anlatısına Yunan tarihçilerini kaynak göstererek başlayan Evliya, anlatının sonuna "*...Kabâbıta ve Yûnân tevârîhlerinde merkumdur.*"[444] ifadesini ekleyerek iki kitabi kaynağa atıf yapmıştır. *Târîh-i Yanvan*'ın "*Tevârîh-i*

[444] *SN.IX*, s.50.

Yunaniyan" şeklinde *Seyahatname*'de farklı isimlendirmelerinin olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak aşina olduğumuz bu kitabın yanına Evliya'nın, *Kababıta* adında *Seyahatname*'de *Târîh-i Yanvan* ile aynı işleve sahip yeni bir kaynak eklediğini görüyoruz. Bu buluntularla, gerçekte *Târîh-i Yanvan* adında bir kitap olmadığı ve *Târîh-i Yanvan*'ın Evliya'nın istifade ettiği kitabi kaynakları gizlemek için kullandığı bir araç olduğu anlaşılmıştır. Ancak *Târîh-i Yanvan'*ın *Seyahatname'*deki işlevi sadece Evliya'nın kaynak kitaplarını gizlemekle sınırlı değildir.

Evliya Çelebi için *Târîh-i Yanvan* adeta bir kurtarıcıdır. Çünkü Evliya, sözlü kaynaklarından edindiği bilgilerin ve kendi uydurmalarının kaynağı olarak da bu kitabı göstermektedir. *Seyahatname*'nin inşasında sözlü kaynaklardan da faydalanan Evliya'nın, gittiği yerler hakkında oradaki halktan işittiği bilgilerin aslında güvenilir kitabi bilgiler olduğunu okuyucuya aksettirmek adına *Târîh-i Yanvan*'ı kullandığı *Seyahatname*'deki atıflarda görülmektedir. İzmir'de bulunan Kadifekale ziyaretinde aktardığı bilgiler bu nevidendir.

> Ve bu kal'a kapusundan taşra elli adım ba'îd kapu önünde bir şecer-i ibret-nümâ vardır. Rûy-i arzda ekâlîm-i seb'ayı seb'a-i seyyârevâr seyerân [u] deverân etdim, ol eşkâlde bir turfe dıraht-ı garîbe görmedim. Çitlemik ağacına müşâbeheti var. Ammâ bi-emrillâhi Ta'alâ bundan bir güne dühn-i hâlis çıkar, yetmiş iki rence dâ'-ı devâdır. Ve yaprakları gayri güne yaradılmış bir sun'-ı Lâyezâl'dir. Ammâ Yanvan-ı Yûnân tevârîhinde "Kaydefâ Ana kendi eliyle dikmişdir" deyü tahrîr etmişdir. Hakkâ ki berk-i haşebe ve nihâileri niçe bin âm mu'ammer olmuş şecerden nişân verir ammâ hâlâ ter ü tâzedir. *SN.IX*, s.50.

Kadifekale içerisinde bulunan Çitlemik ağacının efsanevi kadın hükümdar Kaydefa'nın kendi eliyle dikilmiş olduğu bilgisi muhtemelen o bölgede yaşayan halk tarafından da biliniyordu. Zira Evliya'dan önce ve sonra burayı ziyaret edenler de benzer şeyleri dile getirmektedir.[445] Ancak Evliya'nın sözlü gelenekten gelen bu bilgiyi aslında güvenilir kitabi bilgi formatına sokmak için *Târîh-i Yanvan*'a başvurduğunu görüyoruz.

Divriği'ye giden Evliya, gittiği hemen hemen her yerde olduğu gibi buranın adının kökeni hakkında da okuyucuya bilgi vermek ister ve yine kurtarıcısı *Târîh-i Yanvan*'a sarılır.

> Evsâf-ı mahbeshâne-i Divrîğ şehr-i hirre kal'a-i kutta-i hısn-ı hasîn ü sedd-i metîn ü püşte-i âlî ya'nî sûr-ı Divriği İbtidâ imâretinde sebeb *Târîh-i* Yanvan kavli üzre Hazret-i Süleymân'dır. Dîvrîğ nâm bir div-i bîâmân var idi. Aydıncık şehrinde Belkîs'e bir sarây-ı azîm binâ ederken bu Dîvrîğ hizmet

[445] Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay – Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s.252; Edhem Eldem, "Alexandre (İskender) et Candace (Kaydefa) dans la tradition turque et ottomane, ou la réécriture du Roman d'Alexandre", *Déchiffrer le passé d'un empire Hommage à Nicolas Vatin et aux humanités ottomanes (Collection Turcica, vol. XXVII)*, ed. Elisabetta Borromeo, Frédéric Hitzel ve Benjamin Lellouch, Peeters, Paris 2022, s.5.

etmede ta'annüd edüp kayd-bend ile bu Dîvrîğ kayasında habs edüp bu yalçın kaya garında niçe sene mahbûs kalup ba'dehû Hazret-i Zekeriyyâ asrında Sivas kal'ası sâhibi bu Divriği binâ edüp ismine Süleymân Nebî habs etdüğü devin ismin koyup Divriği deyü tesmiyye etdiler. *SN.III*, s.131.

Evliya'nın, Divriği isminin Hz. Süleyman'a hizmette kusur eden Divriğ adındaki bir devden geldiğini söylemesi ya onun uydurması ya da Divriği halkı arasında anlatılan bir efsane olabilir. Ancak her iki durumda da Evliya'nın bu bilginin kaynağını *Târîh-i Yanvan* olarak göstermesinin sebebi, okuyucuyu buna inandırmak istemesinden başka bir şey değildir. Aynı şekilde kendi zihin üretimi bilgileri gizlemek için de bu yönteme başvurmaktadır. Evliya'nın *Târîh-i Yanvan*'ı kendi zihin üretimi bilgileri üzerine nasıl örtü olarak kullandığını gösteren en iyi örnek "Usturumca" anlatısıdır.

Bu maslahatlar cümle bu Usturumça sâhibi Aya Nataca hakîmin re'y [ü] tedbîri eyle idi kim gâyet ulûm-ı şettâlara mâlik ferîdü'd-dehr dehrî mezheb bir hezârfen bir ferd-i merd imiş, hattâ nücûm kuvveti ile, "Benim bu Aya Nacata şehrimi sene 709 târîhinde Muhammedîler alalar ve Murâd Beğ nâmında Osmânoğlu hükmünde olacakdır, ammâ ol dahi bizim elimizde şehîd olacakdır" deyü Usturumça kal'ası şark tarafı kapusu üzre çâr-kûşe mermer üzre yazup gûyâ sikkeyi mermerde kazup yed-i tûlâsın ayân u beyân etdiğiçün altı üç satır Türkçe ve üstü üç satır Rûmca hatlar tahrîr edüp Üstü Rûmca olmuş olur. Cümle nücûm kuvvetiyle bu hatları rumûz [u] künûz edüp kal'a kapusu üzre bu hatlar bâkî kalırlar. Hikmet garâbet bunda kim İskender üstâdı Aya Nataca nâm hakîm Usturumça'da sâkin kal'a kapusu üzre altı satır Türkçe lisân hattı tahrîr etdiği be-kavl-i sâhib-i Tevârîh-i Yûnân üstâd-ı kâmil Yanvan kavli üzre iki bin [yıl] mürûr etmiş hatlardır. Meğer ol zamânda lisân-ı Türkî var imiş. *SN.VIII*, s.331.

Usturumca şehrinin İskender'in hocası Aya Nataca adlı biri tarafından kurulduğunu söyleyen Evliya, bu bilgiyi verdikten sonra Usturumca şehrinin Türkler tarafından alınmasını Aya Nataca üzerinden efsaneleştirir. Evliya'ya göre özel güçlere sahip olan Aya Nataca, iki bin yıl önce Türklerin kendi şehrini ele geçireceği hakkında bir kehanette bulunur ve bu kehaneti de Usturumca Kalesi'nin üzerine Türkçe olarak yazdırır. İki bin yıl önce Türkçe'nin var olmasına şaşıran Evliya, gerçekleşen bu kehanetin kaynağının da elbette *Târîh-i Yanvan* olduğunu söyler. Ancak bu anlatının tamamıyla Evliya'nın zihninin ürünü olduğu açıktır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere Evliya'nın, Yanvan adlı bir kral tarafından yazıldığını iddia ettiği, güvenilir kaynak olarak niteleyip 90 kez atıf yaptığı, pek çok konuda bilgiyi haiz ve *Seyahatname* metninin inşasında merkezde duran *Târîh-i Yanvan'*ın aslında var olmayan, Evliya'nın yarattığı bir kitap olduğu ortaya çıkmıştır. Onun *Târîh-i Yanvan*'ı, klasik dönem Osmanlı tarihçilerinin kullandığı "Nasârâ tevârîhleri", "Yunan tevârîhleri", "Rum tevârîhlari", "Kütüb-i Tevârîh" gibi gerçekte bir karşılığı olmayan genel atıflarla aynı işleve sahiptir. Sadece Evliya, zengin hayal gücü sayesinde bu yaygın kullanımı, kaynağın yazarı hakkında bilgiler verecek kadar daha

sistemli biçime sokmuştur. Bu hayali kitap Evliya'nın okuyucusuna bildirmek istemediği kaynaklarının üzerine bir örtüdür. Zira Evliya *Târîh-i Yanvan*'ı kitabi kaynaklar, sözlü kaynaklar ve kendi zihni olmak üzere üç kaynaktan beslemiştir. O, *Seyahatname* gibi hacimli bir metni inşa ederken pek çok kitabi kaynaktan istifade etse de bu kaynaklarını bazen gizlemeyi tercih etmiştir. Gizlediği kitabi kaynakların üzerine de bir örtü olarak *Târîh-i Yanvan*'ı sermiştir. Seyyah olması sebebiyle gittiği yerlerdeki halkla da hoş vakit geçirmesi, ona sözlü kaynaktan beslenme kapısını açmıştır. Ancak kendisini bilge göstermekten hoşlanan Evliya, sözlü kaynaklardan edindiği bu bilgileri *Târîh-i Yanvan* sayesinde *Seyahatname*'ye kitabi olarak geçirmiştir. Zira verdiği bilginin okuyucuya tesir etmesi için kitabi olması da gerekirdi. Kendi zihin üretimi bilgileri de *Târîh-i Yanvan*'dan almış gibi *Seyahatname*'ye geçirmesi sadece Evliya'ya mahsus olmalıdır. Gittiği yerlerde ona ilginç gelen şeyler hakkında yaptığı tahminler, anlamlandırma çabaları ve yorumları da bir kitabi kaynağa dayandırma isteği onu bu yola itmiştir. Sonuç olarak, bugüne kadar araştırmacıları peşinden sürükleyen ve pek çok çalışmada *Seyahatname* vasıtasıyla kaynak gösterilen *Târîh-i Yanvan*, gerçek bir kitap değil sadece Evliya'nın zihninin bir ürünüdür.

3.1.2. İrşek Pap Macar Tarihi

Evliya'nın doğrudan kaynak olarak atıf yaptığı eserlerden biri olan *İrşek Pap Macar Tarihi*, onun Macar topraklarındaki seyahati sırasında temin ettiği ve kaynak olarak kullandığı bir kitaptır. Zira Evliya, toplamda 17 defa atıf yaptığı bu eseri *Seyahatname*'nin sadece beşinci, altıncı ve yedinci ciltlerinde kullanmıştır.

Grafik 3.2

Ciltlere Göre *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne Yapılan Atıf Sayısı

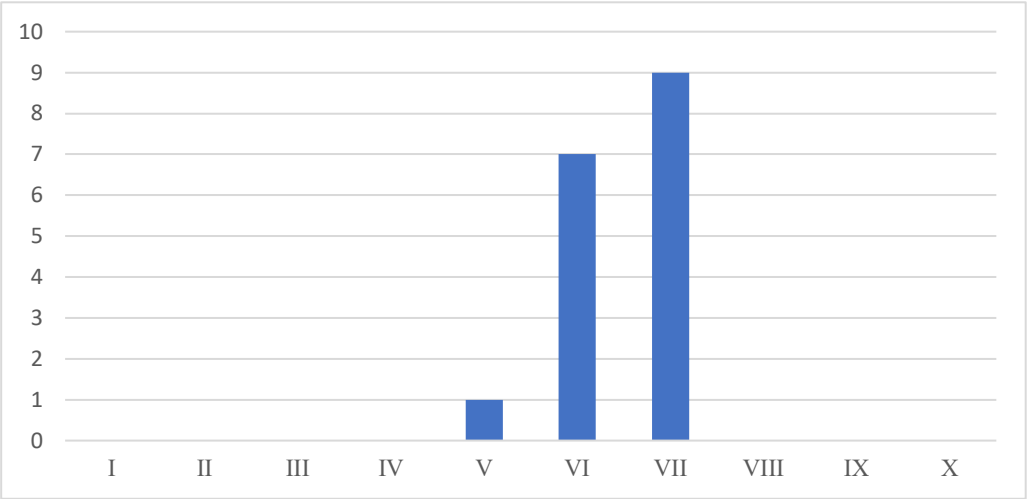

İrşek Pap Macar Tarihi'ne yapılan atıf sayısı *Seyahatname*'nin hacmi düşünüldüğünde az gibi görünse de kaynak olarak atıf yapılan diğer kitaplarla karşılaştırdığımızda bu sayının normal olduğu anlaşılacaktır. Bu atıf sayısı onu *Seyahatname'*nin nispeten beşinci, özellikle de altıncı ve yedinci ciltlerinde önemli bir konuma getirmektedir. Çünkü *Seyahatname*'nin altıncı ve yedinci ciltlerinde diğer ciltlere oranla kitaplara daha az atıf yapılmıştır. Görüldüğü üzere *İrşek Pap Macar Tarihi*, *Seyahatname* metninin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Hatta Evliya'nın, Macar topraklarındaki seyahatleri sırasında onu rehber kitap olarak kullandığını düşünebiliriz. Ancak *İrşek Pap Macar Tarihi*'nin gerçekte hangi kitap olduğu konusunda soru işaretleri vardır. Onun Başpiskopos Antal Verancsics (ö.1573) tarafından kaleme alınan notlar olabileceğini söyleyen çalışmalar mevcuttur.[446] Bu soruya cevap ararken aynı zamanda cevap bulması gereken başka bir soru da Macarca veya Latince yazılmış olan bu eseri Evliya'nın nasıl kullanmış olduğudur. Bu sorulara cevap bulmak için öncelikle *Seyahatname*'den edindiğimiz bilgiler üzerinden eserin adı, müellifi ve muhtevası üzerinde durmak, ardından *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne atıf yapılarak verilen bilgilerin izini diğer kitaplarda aramak gerekecektir.

Adı Hakkında

Seyahatname'deki atıflara bakıldığında Evliya'nın bu kitabı genellikle "Macar Tevarihi" şeklinde genel bir isimle nitelemeyi tercih ettiği görülecektir. Elbette bunun

[446] Bu çalışmaya ilerleyen satırlarda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

yanında farklı isimlendirmeler de kullanmıştır. Bunlardan en açık olanı "İrşek Pap Macar Târîhi" olup bu şekildeki kullanımı merkeze alarak diğer isimlendirmeleri incelemek daha doğru olacaktır.

Şekil 3.3

***İrşek Pap Macar Tarihi* Adlı Kitabın Seyahatname'deki Farklı İsimlendirmeleri**

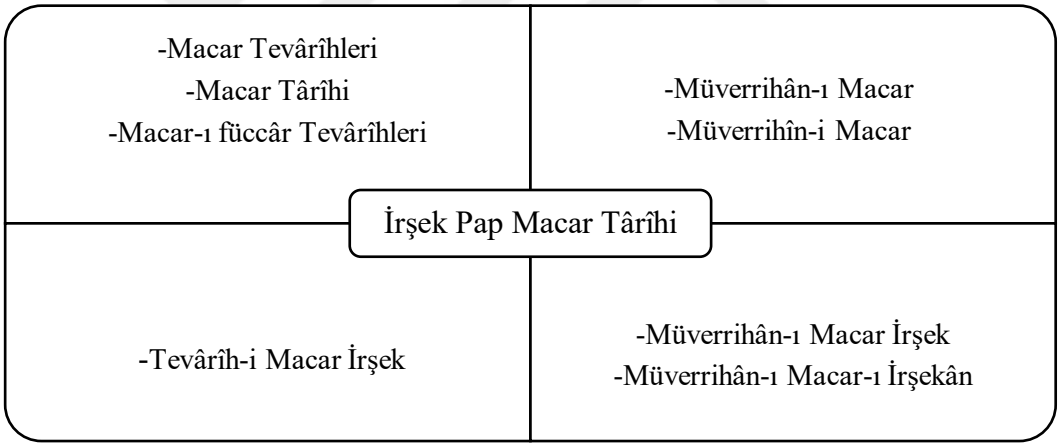

Evliya'nın atıf şeklinden, "Macar Tevarihi" ve "İrşek Pap Macar Tarihi" ifadelerinin aynı kaynağı işaret ettiği konusunda şüphe yoktur. Zira bu isimlendirmeler bazen aynı ciltlerde birbirlerinin alternatifi olarak bazen de bir arada kullanılmaktadır. Sadece beşinci ciltteki bir kullanım, Evliya'nın kulak misafiri olarak vâkıf olduğu başka bir kitaba işaret ederken, altıncı ciltteki diğer bir kullanım ise yazılmakta olan Macar tarihlerine söz gelimi olarak atıfta bulunmaktadır.[447] Evliya'nın yaygın olarak kullandığı "Macar Tevarihi" isimlendirmesinden bir çıkarım yapmak oldukça güçtür. Buradan yapacağımız tek çıkarım, peşinde olduğumuz eserin müstakil bir Macar tarihi olması

[447] *SN.V*, s.62; *SN.VI*, s.31.

gerektiğidir. Burada belki de ne anlama geldiğini bulmamız gereken ifade "İrşek" olmalıdır. "İrşek" kelimesini içeren isimlendirmeler bize bunun eserin müellifine dair bilgi verdiğini göstermektedir. O halde "İrşek" ifadesi üzerinde durarak söz konusu eserin müellifine ulaşmayı deneyelim.

Müellifi Hakkında

Evliya'nın söz konusu eseri nitelerken kullandığı farklı isimlendirmelerdeki "İrşek" ifadesi bize önemli bir bilgi vermektedir. Zira "Müverrihân-ı Macar İrşek" veya "İrşek Pap Macar Tarihi" şeklindeki kullanımlar bize bu eserin müellifinin "İrşek" adlı veya unvanlı biri olduğunu söylemektedir. Öyleyse peşinde olduğumuz eserin müellifinin kim olduğunu bulabilmek adına "İrşek" ifadesi üzerinden bir araştırma yapmamız ve ne manaya geldiğini öğrenmemiz gerekir. Bunun için öncelikle *Seyahatname*'deki kullanımları dikkate alarak Evliya'nın zihninde bu ifadenin ne manaya geldiğine bakmalıyız. Bu doğrultuda "İrşek" kelimesi hakkında yaptığımız araştırma bize bu kelimenin Macarca "Érsek" kelimesinden hareketle *Seyahatname*'de "Başpiskopos" manasında kullanıldığını göstermektedir. Zaten Evliya'nın bu yönde bir açıklaması da mevcuttur.[448] ve sonraki çalışmalar da malum ifadeye bu anlamı vermektedir.[449] O halde "İrşek" kelimesinin isim değil unvan olduğu ve peşinde olduğumuz eserin Evliya'nın iddiasına göre bir başpiskopos tarafından kaleme alındığı anlaşılacaktır. Bu unvandan hareketle bir araştırma yapan Gustav Bayerle, Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi* olarak atıf yaptığı eserin aslında Antal Verancsics (ö.1573)'e ait notlar olabileceğini düşünmüştür.[450]

Estergon Başpiskoposu unvanına sahip olan Antal Verancsics, tarihe meraklı bir kişiydi.[451] Macar tarihi hakkında kitap yazmak isteyen Verancsics, bu doğrultuda çeşitli tarih kitaplarını kütüphanesine dâhil etse de böyle bir kitabı yazmak için ömrü yeterli olmamıştır.[452] Bayerle, şüpheyle de olsa Evliya'nın bir şekilde ondan kalan notlara

[448] *SN.VI*, s.16,45,159; *SN.VII*, s.25.

[449] Gustav Bayerle, "Hungarian History According to Evliya Çelebi'', s.44; Robert Dankoff, Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, s.133; Szotar Universal Magyar Magyar-Török Török-Magyar (Universal Sözlük Macarca-Türkçe ve Türkçe-Macarca), haz. Naciye Güngörmüş, Engin Yayınevi, Ankara 2014, s.79.

[450] Gustav Bayerle, agm., s.44.

[451] Gustav Bayerle, agm., s.44; Mikó Árpád, "Egy humanista mecénás a 16. század közepén Magyarországon. Verancsics Antal (1504–1573), a műértõ (A Humanist Patron from the Mid-16th Century in Hungary: Antal Verancsics (1504-1573), the Connoisseur)", *Korunk Baráti Társaság*, 1 (2015), s.19.

[452] Árpád, agm., s.23; Gustav Bayerle, agm., s.45.

ulaşmış olabileceğini düşünmektedir.[453] Ancak onun bu düşüncesini ortaya çıkartan etken, metin karşılaştırmalarından ziyade sadece "İrşek" ifadesinden yola çıkılarak yapılan bir yakıştırmadır. Üstelik Bayerle, *Seyahatname*'de müellif hakkında verilen bilgilerin bir kısmını da gözden kaçırmıştır. Zira Evliya, söz konusu eserin müellifinin Alman diyarında esir aldığı bir papaz olduğunu söylemektedir.[454] Yani Evliya'nın bu ifadelerinden, peşinde olduğumuz müellifin sanılanın aksine 17. yüzyıl insanı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat burada Evliya'nın müellifi nitelerken "İrşek" yerine "Papas" ifadesini kullanması zihinlerde şüphe uyandırabilir. Zira iki unvan arasında ciddi bir derece farkının olması, Evliya'nın farklı kişilerden bahsettiğini düşündürebilir. Ancak *Seyahatname*'de "İrşek" unvanının "İrşek papas" şeklinde yaygın bir kullanımı da vardır.[455] Yani Evliya, bu bilgiyi verirken "İrşek" kelimesini sehven eksik yazmıştır. O halde *Seyahatname* üzerinde yaptığımız tahkik ile müellif hakkında edindiğimiz bilgileri bir araya getirerek yeniden düşünmek gerekir. Bu doğrultu da müellif hakkındaki tüm bilgiler bir araya getirildiğinde 17. yüzyılda yaşamış, Macar tarihi kaleme almış ve Alman seferi sırasında Türklere esir düşmüş bir başpiskopos portresi karşımıza çıksa da ne yazık ki bu tarife uyan birisi bulunmamaktadır. Öte yandan Evliya'nın müellif hakkında kısıtlı bilgiye sahip olması veya sessiz kalması da ilginçtir. Onun esir olarak ele geçirdiği başpiskopos derecesindeki biri hakkında daha fazla bilgi vermesi beklenirdi. Çünkü bu bilgiler, öncelikle bu şahsı esir aldığı için onu, sonrasında Osmanlıları yüceltmek için çok iyi bir araç olabilirdi.

Görülen o ki müellif hakkındaki kısıtlı bilgilerle *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne ulaşmak mümkün değildir. Ancak bu veriler ve önceki tecrübelerimiz bize söz konusu müellifin ve eserin Evliya'nın zihninin bir ürünü olabileceğini düşündürmektedir. Yine de *İrşek Pap Macar Tarihi'*nin gerçekliğine dair bir yargıda bulunmak için henüz erkendir. Bu düşünceleri zihnimizin bir kenarında tutarak *Seyahatname*'deki atıflarla malum eserin muhtevasını belirlemek ve bu muhteva doğrultusunda da bir araştırma daha yapmak gerekecektir.

Seyahatname'deki Atıflara Göre Muhtevası

[453] Gustav Bayerle, agm., s.45.

[454] "…Alman diyârında esîr aldığımız bir papasun Macar târîhinde cemî'i küffâr krallarının esmâlarını tahrîr edüp," *SN.VII*, s.25.

[455] *SN.VI*, s.37,159; *SN.VII*, s.131.

İrşek Pap Macar Tarihi, herhalde Macarca veya müellifi Başpiskopos olduğu için Latince kaleme alınmış olmalıdır. Evliya'nın, Macarca bildiğine dair *Seyahatname*'de herhangi bir bilgi bulunmazken, Latince bildiği yönünde bir bilgi mevcuttur.[456] Ancak onun Latince bildiği yönündeki iddiasının gerçek olması beklenemez. Zaten Evliya, söz konusu eserden Erdel'de kışı geçirdiği sırada, sahip olduğu bir Macar kölesinin tercümesiyle istifade ettiğini söylemektedir.[457] Evliya'ya tercüme işinde yardımcı olan köle Seyfi'nin izi *Seyahatname*'de sürüldüğünde, onun iyi derecede Macarca bildiği bilgisine ulaşılsa da Latince bildiğine dair herhangi bir bilgiyle karşılaşılmamıştır.[458] Bu durumda eserin Macar dilinde kaleme alındığını düşünebiliriz.

Evliya'nın söz konusu eseri nitelerken kullandığı "Macar Târîhi" veya "İrşek Pap Macar Târîhi" şeklindeki isimlendirmelerden, peşinde olduğumuz kitabın müstakil bir Macar tarihi olduğu anlaşılmaktadır. *Seyahatname*'de *İrşek Pap Macar Târîhi* kaynak gösterilerek verilen bilgiler bir araya getirildiğinde de Evliya'nın sadece Macar tarihi hakkında bilgi vereceği zaman bu kitaba başvurduğu görülecektir. Öyleyse kitabı niteleyen isimler ve *Seyahatname*'deki atıflardan yola çıkarak bu kitabın müstakil bir Macar tarihi olduğunu düşünebiliriz.

Evliya, *İrşek Pap Macar Târîhi*'ndeki bilgileri, ayrıntılı bir şekilde *Seyahatname*'ye geçirdiğini söylemektedir.[459] Ancak bu esere atıf yapılarak verilen bilgiler bir araya getirildiğinde, onun beyanının aksine oldukça özet ve üstünkörü oldukları anlaşılacaktır. O, bu esere genellikle bir şehrin veya yapının banisinden bahsederken başvurmaktadır. Bunlar dışında da bu kaynağa atıf yapılarak verilen bilgiler çoğu zaman iki-üç cümleyi geçmemektedir. Bu bilgiler her ne kadar özet ve üstünkörü olarak gözükseler de en azından bir kısmı yazılı bir kaynaktan alınmış gibi spesifik ve tutarlı gözükmektedir. Hatta *Seyahatname*'nin altıncı ve yedinci ciltlerine iki üç cümle ile adeta serpiştirilen nispeten tutarlı bu bilgilerin, bir araya getirildiğinde bir paragrafın parçalara gibi durdukları fark edilecektir. Ayrıca bu bilgiler bazen kaynak gösterilerek bazen de kaynak gösterilmeksizin ilgili ciltlerde birkaç kez tekrar edilmektedir. O halde peşinde olduğumuz eser ya müstakil bir Macar tarihi değildir ya da Evliya iddia ettiği gibi malum eserden ayrıntılı bir şekilde istifade etmemiştir.

---

[456] *SN.I*, s.37.

[457] *SN.VII*, s.180.

[458] *SN.VII*, s.44.

[459] *SN.VII*, s.180.

Görülen o ki *İrşek Pap Macar Tarihi,* pek çok soru işaretinin arkasına gizlenmiş bir eserdir. Onun hakkında kesin bir hüküm vermek adına içerdiği bilgileri tahkik ederek, bu bilgilerin izlerini kitaplarda aramak gerekecektir. O halde zihnimizdeki şüpheleri gidermek veya bunları bir yargıya dönüştürmek için *İrşek Pap Macar Tarihi*'ni kitaplarla karşılaştıralım.

İrşek Pap Macar Tarihi'nin Kitaplarla Karşılaştırılması

Evliya'nın kitap ve müellif hakkında verdiği bilgilerden malum esere ulaşmak mümkün değildir. O halde *İrşek Pap Macar Tarihi* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin izini iyi bilinen Macar kroniklerinde aramamız gerekecektir. Ancak böyle bir araştırma için öncelikle hangi yüzyıla ait kroniklere bakılmalıdır? Her ne kadar Evliya, çağdaşı olan bir başpiskoposun kitabından istifade ettiğini söylese de bu kitaba atıf yaparak verdiği bilgilerin 16. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. *İrşek Pap Macar Tarihi*, belki de birkaç yüzyıla ait bilgiler içeriyordu. Ancak Evliya'nın özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın seferlerini merkeze alarak 16. yüzyıl Macar tarihine dair bilgiler veriyorken bu esere başvurması oldukça şüphe uyandırıcıdır. Belki de Evliya, 16. yüzyılda iyi bilinen Macar tarihlerinden birini kullanmıştı ve bize sunduğu müellif portresi sadece onun zihninin bir ürünüydü. Bu bağlamda 16. yüzyılda iyi bilinen Macar kronikleri hakkında bir araştırma yaptığımızda bu kroniklerin bazılarının Türk müellifler tarafından da kullanıldığı fark edilmiştir. O halde *İrşek Pap Macar Tarihi*'nin izini ararken Macar müellifler tarafından üretilen kitaplarla kendimizi sınırlamamak gerekir. Hatta önceki buluşlarımız göz önüne alındığında, ilk olarak Evliya'nın verdiği bilgilerin izini Türkî metinlerde aramanın daha doğru olacağı kabul edilecektir.

Bu doğrultu da ilk akla gelen eser Tercüman Mahmud (ö.1575)'un *Târîh-i Ungurus* adlı kitabı olacaktır. Zira *Târîh-i Ungurus*, müstakil bir Macar tarihi olmakla birlikte, *Képes Krónika (Resimli kronik), Thuróczy Krónika (Chronica Hungarorum)* gibi Macar kroniklerinden istifade edilerek kaleme alınmıştır.[460] Ancak bu eser Kanuni'nin seferlerini merkeze alarak bir Macar tarihi anlatısında bulunmak yerine Osmanlılara Macarlar hakkında bilgi vermek için yazıldığından salt bir Macar tarihi anlatısında

[460] Tercüman Mahmud, *Târîh-i Ungurus*, haz. György Hazai, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2017, s.29; Sándor Papp, *Osmanlılar ve Macarlar: Bir Diplomatik Tarih*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s.141-145; *Thuróczy Krónika (Chronica Hungarorum)*'nın Türkçe tercümesi ve detaylı bilgi için ayrıca bk. *Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi*, haz. Mesude Şenol, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018; Hicran Akın, "XV. Yüzyıl Lâtince Macar Kroniği Chronica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten,* 51, (1987), s.667-757.

bulunur. Bu bakımdan Evliya için oldukça sofistike ve sıkıcı olduğunu söyleyebiliriz. Yine de Evliya'nın bu kaynaktan istifade etmiş olabileceğini düşünerek *İrşek Pap Macar Tarihi* kaynak gösterilerek verilen bilgilerle *Târîh-i Ungurus*'u karşılaştırsak da iki eser arasında bir ilişki tespit edilememiştir. Aynı amaçla Kâtip Çelebi'nin tercüme yoluyla telif ettiği Avrupa tarihi hakkındaki eserlerine de bakmak gerekecektir. Zira bu eserler müstakil bir Macar tarihi hüviyetine sahip olmasalar da Macar tarihi hakkında bilgiler ihtiva etmektedirler. Bu doğrultu da *Târîh-i Frengi tercümesi*, *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayasıre*, *İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Târîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve ve'n-Nasârâ*[461] ve hatta *Levâmi'u'n-Nûr*[462] adlı kitapların ilgili kısımlarını *İrşek Pap Macar Târîhi*'ne yapılan atıflarla karşılaştırsak da metinler arasında ilişkiye işaret edecek bir benzerlik saptanamamıştır.

Görüldüğü üzere, *Seyahatname*'deki atıflarla bu eserler arasında bir ilişki kurulamamıştır. Bu durumda bakış açımızı biraz değiştirerek, bir seyyah için kullanımı daha pratik olacak kitaplar üzerinden bir araştırma yapmamız gerekir. Yani aradığımız kitap, müstakil bir Macar tarihi veya başlı başına bir tercüme olmak yerine, Osmanlı tarihi hakkında bilgiler ihtiva ederken aynı zamanda Macar tarihini de önceleyen bir Türkî metin olabilir. Bu açıdan bakıldığında Kanuni Sultan Süleyman (S. 1520-1566) devrine dair bilgiler ihtiva eden Osmanlı kaynaklarının, Macar tarihi hakkında kısıtlı da olsa bilgiler verdikleri bilinmektedir. Ancak bunlar içinde bir eleme yapıldığında, *Peçevî Tarihi*'nin diğerlerinden ayrı tutulmasını sağlayacak önemli bir özelliğinin olduğu fark edilecektir. Zira Peçevi İbrahim (ö.1649?)'in bu eseri kaleme alırken sadece Osmanlı kaynaklarından değil aynı zamanda Macar kaynaklarından da istifade ettiğini biliyoruz. Ayrıca *Peçevî Tarihi*, *Seyahatname*'de kaynak olarak gösterilmese de Osmanlı tarihi hakkında Evliya'nın sıklıkla başvurduğu bir eserdir. Öyleyse onun hâlihazırda sahip olduğu ve fazlaca faydalandığı bu eserin Macar tarihi hakkındaki kısımlarını *Seyahatname*'ye geçirmesinin kaçınılmaz ve bir seyyah için oldukça pratik olduğunu düşünebiliriz. Bu bakış açısıyla Macar tarihi hakkında, *Seyahatname* ve *Peçevî Tarihi*'ni birlikte düşündüğümüzde, ilk izlenimler iki eser arasında bir ilişki olabileceğini göstermektedir. Ancak bu ilişkiyi kanıtlamak ve boyutunu anlamak adına eserleri

[461] Katip Çelebi'nin Yunan ve Roma ve Hristiyan Tarihi Hakkındaki Risalesi (İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Târîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve ve'n-Nasârâ), haz. Bilal Yurtoğlu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.148; Kâtip Çelebi'nin İrşâdü'l Hayârâ ile Ali Ufki Bey'in Turcarum Liturgia Eserlerinin Tahlili ve Metni, haz. Abdullah Fatih Gemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.118.

[462] *Levâmi'u'n-Nûr (Metin-Değerlendirme)*, haz. Ahmet Üstüner, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s.818-823.

birbirleriyle mukayese etmemiz gerekmektedir. O halde zihnimizdeki şüphelere zemin bulmak adına *Seyahatname*'deki *İrşek Pap Macar Tarihi* atıflarıyla *Peçevî Tarihi*'ni karşılaştıralım.

İrşek Pap Macar Tarihi ile Peçevî Tarihi'nin Karşılaştırılması

Peçevî Tarihi 17. yüzyıla ait bir eser olsa da Peçevi'nin, Kanûnî Sultan Süleyman devri savaşlarını konu edinecek gazavatname türü bir eser yazma arzusunun sonucunda ortaya çıktığı için özellikle Kanuni devrine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Öyle ki Peçevi İbrahim, Kanuni'nin Macaristan seferleri ve bunların sonucunda yapılan antlaşmaların anlatılması hususunda 16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarını yetersiz görmüş, bu ihtiyaca binaen eserini kaleme alırken Macar kroniklerinden de istifade etmiştir.[463] O, istifade ettiği Macar kroniklerinin isimlerini vermeden onları "Kefere Tarihi"[464] olarak nitelemekle yetinse de sonraki çalışmalar onun eserini kaleme alırken; Sebestyén Tinódi Lantos (ö.1556), Gáspár Heltai (ö.1574?) ve Miklós Istvánffy (ö.1615) gibi Macar yazarların kroniklerinden istifade ettiğini ortaya koymuştur.[465]

Peçevî Tarihi, sahip olduğu bu nitelikler sayesinde Evliya için oldukça kullanışlı bir kaynak niteliği göstermektedir. Her iki eserinde Kanuni'nin seferlerini merkeze alarak Macar tarihi anlatısında bulunması, *İrşek Pap Macar Tarihi*'nin aslında *Peçevî Tarihi*'nden alıntılar olabileceği yönündeki düşüncemizi desteklemektedir. Elbette bu düşüncemiz delillerle desteklenmediği sürece bir anlam ifade etmemektedir. O halde *İrşek Pap Macar Tarihi* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin izin *Peçevî Tarihi*'nde arayalım. Ancak bu aşamada sağlıklı verilere ulaşmamız için *Peçevî Tarihi*'nin hangi nüshası üzerinde çalışacağımıza karar vermeliyiz. Zira bugün üzerinde çalışacağımız *Seyahatname*'nin beşinci, altıncı ve yedinci ciltlerinin müellif nüshaları mevcut olsa da *Peçevî Tarihi*'nin müellif nüshası ya günümüze kadar gelememiş ya da henüz tespit edilememiştir. Bildiğimiz kadarıyla *Peçevî Tarihi*'nin yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere çeşitli kütüphanelerde toplamda 83 adet nüshası bulunmaktadır.[466] Bunlardan biri diğerlerinden ayrılan bir özelliğe sahiptir. Zira Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshanın müstensihi olan Tımışvar Defterdarı Belgradî Mustafa b. Ahmed, *Peçevî Tarihi*'ni müellif nüshasından faydalanarak birebir istinsah ettiğini iddia

[463] Peçevî Tarihî 1b-20b, s.3.

[464] Peçevî Tarihî 21a-40a, s.65.

[465] Imre Karácson, agm., s.96; Erıka Hancz, agm., s.217.

[466] İbrahim Pazan, agm., s. 52.

etmektedir.[467] O halde *Peçevî Tarihi* üzerinde yapacağımız çalışma için bu nüsha[468] ve bu nüshayı merkeze alarak yapılan edisyon kritik çalışmaları kullanılacaktır.[469]

Seyahatname'nin altıncı ve yedinci ciltleri üzerinden Kanuni'nin Macaristan seferleri hakkında bilgi edinmek isteyen bir kişi, pek çok Macar soylusunun isimleriyle karşılaşacaktır. Verilen bu isimler ve isimlerin sahipleri hakkındaki kişisel bilgiler bize Evliya'nın iddia ettiği gibi bunları bir yazılı kaynaktan *Seyahatname*'ye geçirdiğini göstermektedir. Bu isimlerin bir kısmı Macarcanın imlasına yakın olarak kaydedilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.2

Seyahatname'de Geçen Macar Soylularının İsimleri

Laslo	Anna Ason	Mihadi Laslo	Tomorı Pal
Lagoş	Zirniski Mikloş	Milan Batori Mikloş	Yanoş
Pirin Potur	Pişyük	Nator İşpan	Paturi İstivan
Solabi Yanoş	Matyaş	Ferdinand	Gorondi Mikloş

Seyahatname'deki anlatılarda Macar soylularına ait isimlerin kullanılması ve bu isimlerin bir kısmının Macarcanın imlasına yakın olarak kaydedilmeye çalışılması, ilk olarak Evliya'nın gerçekten de bir Macar tarihinden istifade ettiğini düşündürebilir. Ancak bu isimlerden yola çıkarak Türkî metinler üzerinde yaptığımız bir araştırma, bizi doğrudan *Peçevî Tarihi*'ne ulaştırmıştır. Zira *Seyahatname*'de geçen bu isimlerin birkaçı Kanuni devri hakkında bilgi veren Türkî metinlerde geçse de tamamı sadece *Peçevî Tarihi*'nde ve hemen hemen aynı imla ile bulunmaktadır.

Tablo 3.3

***Seyahatname* ile *Peçevî Tarihi*'nde Geçen Macar Soyluların Adları**

Seyahatname (Revan Köşkü, No: 1457; Bağdat Köşkü, No: 308)	Peçevî Tarihi (Bağdat Köşkü, No: 206)

[467] *Peçevî Tarihî 1b-20b*, s.3; İbrahim Pazan, agm., s.66.

[468] Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, No. 206.

[469] *Peçevî Tarihi 21a-40a*; Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (46b-80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, haz. Bihter Gürışık, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005; Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (150b-184a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, haz. Aysel Yılmaz, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Transkripsiyon[470]	Osmanlı Türkçesi	Transkripsiyon[471]	Osmanlı Türkçesi
Laslo	لاصلو (SN.VII, vr.14b.)	Laṣlo	لاصلو vr.38b.
Anna Ason	عنّه اصون (SN.VII, vr.14b.)	ʻAnna Aṣon	عنّه اصون (vr.38b.)
Mihadi Laslo	میحادی لاصلو (SN.VII, vr.15a.)	Mihadi Laṣlo	میحادی لاصلو (vr.39b.)
Gorondi Mikloş	غورندی مقلوش (SN.VII, vr.15a.)	Gorondi Mikloş	غورندی مقلوش (vr.39b.)
Tomorı Pal	طوموری پال (SN.VII, vr.31b.)	Tomori Pal	طوموری پال (vr.39b.)
Lagoş	لاغوش (SN.VI, vr.7a.)	Layoş	لایوش (vr.38b.)
Zirniski Mikloş	زرنسقی مقلوش (SN.VI, vr.177a.)	Zerenski Mikloş	زرنثقی مقلوش (vr.157a.)
Milan Batori Mikloş	میلن بطوری مقلوش (SN.VI, vr.11a.)	Batori Mikloş	باطوری مقلوش (vr.163a.)
Yanoş	یانوش (SN.VII, vr.15a.)	Yanoş	یانوش (vr.60a.)
Ferdinand	فردیناند (SN.VII, vr.15a.)	Ferdinand	فردیناند (vr.60a.)
Pirin Potur	پیرین پتور (SN.VII, vr.67a.)	Pirini Petor	پیریني پتور (vr.60a.)
Pişyük	پیشیوك (SN.VII, vr.67a.)	pişbuki	پشبوکی (vr.60a.)
Nator İşpan	(ناطور اشپان) SN.VII, vr.15a	Natur Eşpan	(ناطور اشپان) vr.39a.
Paturi İstivan	(پاطوری اشتوان) SN.VII, vr.15a.	Batur îştovan	(باطوری اشتوان) vr.39a.
Matyaş	ماتیش (SN.VII, vr.14b.)	Matyaş	ماتیاش (vr.47b.)
Solabi Yanoş	(صولابی یانوش) SN.VII, s.15a.	Ṣpolayi Yanoş	(صپولای یانوش) vr.39a.

Peçevi'nin bildiğimiz kadarıyla üç Macar kroniğinden istifade ederek eserine geçirdiği kısımlarda geçen bu isimlerin *Seyahatname*'de de bulunması elbette tesadüfi bir durum değildir. Ayrıca tabloda gösterilen isimlerin transkripsiyonu sırasında oluşan farklılıkları bir kenara bırakıp, Osmanlıca imlaları üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda yüzde 75'inin birebir, yüzde 25'inin ise bir-iki harf farkla benzer olduğu görülecektir. Bugün *Peçevî Tarihi*'nin müellif nüshasına veya Evliya'nın istifade ettiği nüshaya sahip olsaydık, bu oranın belki de yüzde 90'lara vardığını görebilirdik. Bu veriler bize *Seyahatname* ve *Peçevî Tarihi* arasında açıkça bir ilişki olduğunu düşündürmektedir.

[470] Özel isimlerin transkripsiyonu *Seyahatname*'nin YKY edisyonundan alınmıştır.

[471] Özel isimlerin transkripsiyonu *Peçevî Tarihi* hakkında yapılan Yayımlanmamış yüksek lisans tezlerinden alınmıştır. *Peçevî Tarihi 21a-40a*; *Peçevî Tarihi 46b-80a*; *Peçevî Tarihi 150b-184a.*

Bu düşüncenin aksine Peçevi İbrahim ve Evliya'nın aynı Macar kaynaklardan istifade etmiş olabileceği ihtimalinin de üzerinde durmak gerekir. Ancak böyle bir ihtimalin kendine zemin bulma imkânı yoktur. Zira Peçevi İbrahim ve Evliya aynı Macar kaynaklarından istifade etmiş olsaydılar dahi bu isimleri aynı imla ile eserlerine kaydetmeleri mümkün değildi. Zaten Evliya'nın kölesinin diktesiyle *İrşek Pap Macar Tarihi*'ndeki bilgileri eserine geçirdiği yönündeki beyanını tekrar hatırlarsak böyle bir ihtimalin olmadığı bir kez daha anlaşılacaktır. Ancak ikisinin de ortak kaynağı Türkî bir eser olsaydı, aynı isimlerle, birebir ve benzer imlalarla karşılaşmak mümkün olabilirdi. Yaptığımız araştırmalar bu niteliklere sahip üçüncü bir Türkî eserin olmadığını göstermiştir. Yine de zihnimizdeki tüm şüpheleri gidermek adına *Seyahatname* ve *Peçevî Tarihi* arasındaki ilişkiyi açığa çıkartacak başka örneklere de bakalım.

Peçevi'nin Macar kaynaklarından istifade biçimi oldukça açık ve nettir. Zira *Peçevî Tarihi*'ni incelediğimizde onun Macar kaynaklarından istifade ettiği kısımları diğerlerinden ayırmak için "*Mohac Ġazāsı Kefere Tārīḫinden Tercemedîr*"[472] veya "*İltizām u Malāyelzem Bu Ġarrā-yı Ġazānuñ Kefere Tārīḫinden Tercemedür.*"[473] şeklinde başlıklar kullandığını ve genellikle bu başlıklar altında Macar tarihlerinden nakiller yaptığını görürüz. *Seyahatname*'de ise bunun tam tersi bir usul kullanılmaktadır. Evliya, Peçevi'nin ilgili başlıklar altında verdiği bilgileri iki-üç cümlelik parçalara bölerek *Seyahatname*'nin altıncı ve yedinci ciltlerine adeta serpiştirmiştir. Bununla yetinmeyen Evliya, muazzam kurgu yeteneğini kullanarak şahıslar hakkında Peçevi'den öğrendiği bilgileri, diyaloglara dönüştürerek amacı doğrultusunda *Seyahatname*'ye kaydetmiştir. Onun bu kullanımının daha net anlaşılması adına örneklerle destekleyelim. Örneğin Peçevi, "*Mohac Ġazāsı Kefere Tārīḫinden Tercemedîr*" başlığı altında Mohaç Savaşı anlatısına yer verirken, bu anlatıdaki önemli kişilerden biri olan Layoş Kral hakkında aşağıda gösterildiği gibi kişisel bilgiler de verir.

Mohac Ġazāsı Kefere Tārīḫinden Tercemedîr
Hazret-i 'İsâ (24) 'aleyhi's selâmıñ vilādet-i tārīḫinden sene 1503 senesinde Layoş Ḳral dünyāya (25) gelmişdi. On Birinci Laşlo Ḳralın oğlıdır. Anası 'Anna Aşon, Ġalya memleketi (26) ḳralının kızı idi ve vaż'-ı haml itdikde fevt oldı. *Peçevî Tarihi 21a-40a*, s.65.

Evliya, bu başlık altında verilenleri tek seferde *Seyahatname*'ye geçirmek yerine kendi kurgusu içinde ilgili yerlerde kullanır. *Seyahatname*'deki anlatıya göre Budin'i ele

[472] Peçevî Tarihi 21a-40a, s.65.

[473] Peçevî Tarihi 46b-80a, s.52.

geçiren Kanuni Sultan Süleyman, Kral Layoş'un hazine odasına girer ve odadan çıkacağı sırada Nemse lisanıyla yazılmış güzel hatlı bir kâğıt bulur. Bu kâğıttaki not Kral Layoş'un ağzından Sultan I. Süleyman'a yazılmıştır. Başına gelecekleri önceden bilen Kral Layoş, ölmeden önce Osmanlı sultanına bir not yazmış, Budin hazinesini hayır işlerinde kullanmasını ve oğlu Yanoş'u Kral yapmasını istemiştir. Okuyucusuna salt bir tarih anlatısı sunmak istemeyen Evliya, anlatıyı yaptığı kurguyla renklendirerek I. Süleyman'ın Yanoş'u Kral seçmesinin altındaki nedeni böyle anlatmıştır.

"Ey benden sonra bu Kızılelma'ya kadem basup bu kadar mâla mâlik olacak Igrando Süleymân-ı Kostanopol beni hayr du'âdan unutmayup bu mâl ile nâm içün hayrât yapasın ve benim ocağım söndürmeyüp oğlum Yanoş'u kral edesin. Beni Ustolni-Belgrad'a alasın. Oğlumu da anda gömesin ve çok kafalar alasın. Sen de bu Alaman'da benim gibi olasın. Ben kim cemî'i ilm ile meşhûr ferîdü'd-dehr Lagoş kralım ki Hazret-i îsâ vilâdeti târîhi 1503 senesinde dünyâya geldim. Laslo Kral oğluyum, anam Galya Kralı kızı Anna Asson'dur. Millet-i Mesîh âdemlerindeniz sen de Osmânoğullarındansın. Ocağım söndürme, îsâ Rûhullâh da senin ocağın söndürmesin". *SN.VI*, s.128.

Ancak bu kurgunun inandırıcılığını artırmak gerekiyordu. Evliya'nın, okuyucusunu I. Süleyman'ın eline geçen notun gerçekten Kral Layoş'a ait olduğuna inandırmak için onun hakkında da biraz bilgi vermesi ve bu notun gerçek bir kralın hattı olduğuna inandırması lazımdı. İşte burada Evliya, Peçevi'nin Macar kroniklerinden öğrendiği bilgileri kurgusuna dâhil etmiştir. Bu anlatıda Kral Layoş'un kendisi hakkında verdiği bilgiler *Peçevî Tarihi*'nden alınmıştır.

Ben kim cemî'i ilm ile meşhûr ferîdü'd-dehr Lagoş kralım ki Hazret-i îsâ vilâdeti târîhi 1503 senesinde dünyâya geldim. Laslo Kral oğluyum, anam Galya Kralı kızı Anna Asson'dur. *SN.VI*, s.128.	Hazret-i ʻİsâ (24) ʻaleyhiʼs selâmıñ vilādet-i tārīḫinden sene 1503 senesinde Layoş Ḳral dünyāya (25) gelmişdi. On Birinci Laṣlo Ḳralın oğlıdır. Anası ʻAnna Aṣon, Ġalya memleketi (26) ḳralının kızı idi ve vaż'-ı haml itdikde fevt oldı. *Peçevî Tarihi 21a-40a*, s.65.

Evliya'nın bu usulü *Seyahatname*'nin yedinci cildinde de devam ettirdiği görülmektedir. O, İstolni Belgrad'da mezarı bulunan Macar soyluları hakkında okuyucusuna bilgi vermek ister. Burada defnedilen kişiler hakkında verdiği bilgileri *İrşek Pap Macar Tarihi*'nden aldığını söylemektedir. Oysaki bu bilgiler, *Peçevî Tarihi*'nin ilgili kısımlarından alınarak bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

Evvelâ kal'ayı binâ eden Milyaş Papas, andan Lagoş Kral, Hazret-i îsâ vilâdeti târîhi sene 1503 senede vücûda gelüp Ustolni'de yatır. Andan bu Lagoş kralın babası Laslo kral ve anası Anna Ason Galya kralının kızı idi, bunda yatırlar. *SN.VII*, s.25	Hazret-i ʻİsâ (24) ʻaleyhiʼs selâmıñ vilādet-i tārīḫinden sene 1503 senesinde Layoş Ḳral dünyāya (25) gelmişdi. On Birinci Laṣlo Ḳralın oğlıdır. Anası ʻAnna Aṣon, Ġalya memleketi (26) ḳralının kızı idi ve vaż'-ı haml itdikde fevt oldı. *Peçevî Tarihi 21a-40a*, s.65.
Andan Matyaş Kral, Budin kralıdır kim Leh ve İsfaç krallarının mülkine mâlik olup Ebü'l feth ile	Ol zamanda Matyaş Kral Leh kavmini memleketlerinden ihraç idüp mansûr u muzaffer

Belgrad'da ceng edüp Belgrad'ı Ebü'l-feth'e vermeyen kral-ı dâllin veled-i nâ-pâki Matyaş Kral'dır kim sâhib-i hurûc olup babası ve kendüsi Ustolni'deki kubbede yatır. *SN.VII*, s.25	Budun'a geldi. Bu Matyaş Kral içlerinde bir sahib-i zuhur imiş ve Ebu'l feth Sultan Mehmed Han Hazretleri Belgrad'ı muhasara itdüklerinde içinde mahsur olanın oğlu imiş. *Peçevî Tarihi*, s.115.[474]
Andan Büyük İrşek Papa, İrim Papadan üç mertebe aşağı olana derler. Bu Ustolni Osmânlı destinde iken mürd olup vasiyyeti üzre Ustolni hâricinde kefere maşâdları mâbeyninde maşâddır. *SN.VII*, s.25	Ol zamânda mâliki irşek ki, (17) kefere miyānında irşek diyü Rim Papadan iki üç mertebe aşaġa ruhbān-ı ḳaltabāna (18) dirler, *Peçevî Tarihi 80b-114a*, s.56.

Görüldüğü üzere Evliya, Macar soylularının mezarlarını ziyaret ederken, onlar hakkında verdiği bilgileri de *Peçevî Tarihi*'nden almıştır. Sadece *Seyahatname* ve *Peçevî Tarihi*'nin İrşek'in mertebesi hakkında bilgi verilirken çeliştiği düşünülebilir. Aslında Peçevi, İrşek'in Rim Papa'dan kaç mertebe aşağı olduğu konusunda emin değildir. Yukarıda gösterilen metinde iki-üç gibi kararsız rakamlar verse de bu bilgi tekrarlandıkça bazen bir-iki bazen üç olduğu görülmektedir. Aslında Evliya da bu konuda emin olamamıştır. Peçevi'deki bu kafa karışıklığı Evliya'ya da sirayet etmiştir.

…millet-i Nasârâ-yı Nemse'nin bilâ-teşbîh müftîleri olan irşek nâm papas ki irim papadan bir tabaka aşağıdır… *SN.VI*, s.159.	'irşek' papaslann reyn-i papadan bir iki paye aşağa (13) olan bî-dine itlâk iderler. *Peçevî Tarihi 21a-40a*, s.65.

İstolni Belgrad hakkında bilgi vermek isteyen Evliya yine *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne başvurarak bu şehrin adının "İskemle" manasına geldiğini ve Macarcada "Şakişna'irvar" denildiğini kaydeder. Elbette bu bilgiler de *Peçevî Tarihi*'nden alınarak Evliya'nın üslubuna uygun bir şekilde *Seyahatname*'ye geçirilmiştir.

Sebeb-i tesmiyesi: Lisân-ı Latin'de ve lisân-ı Hırvad ve Sırf ve Bulgar ve Boşnak ve Leh ve Rus'da ustolni iskemleye derler, bograd beyâza derler, ya'nî Beyâz İskemle kal'ası derler. *SN.VII*, s.20.	Ba'de'l-feth, bu kenīse yine kefere elinde ibḳā olınmış idi ve ḳrallar (20) cülūsı dahi bunda olmaḳ muḳarrer idi ve ḳrallıḳ ile bunda bī'at olunur idi. (21) Hattā İstonis dimek, Hırvat lisānında iskemli, ya'nī taht

[474] Bu kısım, çalışmamızda esas aldığımız Bağdat Köşkü 206 numaralı yazmada bulunmamaktadır. Bu durum Evliya'nın kullandığı nüsha ile Bağdat Köşkü 206 numaralı nüsha arasında farklar olduğunu göstermektedir. Buna karşın *Seyahatname* ile *Peçevi Tarihi*'nin 1283 yılında yapılan baskısı arasında benzerlik daha fazladır. Zira ilgili paragraf bu matbu nüshadan alınmıştır. Matbu nüshanın hangi yazma nüsha esas alınarak oluşturulduğu sorusuna cevap aransa da ulaşabildiğimiz *Peçevi Tarihi* yazma nüshaları üzerinden yaptığımız araştırma sonuçsuz kalmıştır. Mısır Millî Kütüphanesi'nde bulunan üç adet Peçevi Tarihi nüshasından birinin Evliya'nın kullandığı nüsha olabileceğini düşünsek de bu nüshaların görüntülerine ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu yüzden ilgili kısmın matbu nüshadan alınarak çalışmamıza geçirilmesi uygun görülmüştür. Peçevî İbrâhim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283.

…Hazret-i Yahyâ'nın nazargâhı olmağile bu kal'a dest-i küffârda iken cümle krallar cülûs etdükde Peç'den ve Prak'dan ve İstirinye şehirleri tahtgâhlarından alay-ı cemapur ile bu Ustolni-Belgrad'a {krallar} gelüp iskemle üzre âyîn-i bâtılları üzre du'â vü senâ ile iskemle üzre taht-nişîn olduğiyçün bu kal'aya Ustolni, ya'nî iskemle kal'ası denmesinin vech-i tesmiyesi oldur, ammâ lisân-ı Macar'da ismi Şakişna'irvar'dır ve Nemse'de nâmı (—) (—) (—) *SN.VII*, s.21.	ma'nâsınadur. Macar (22) lisanında daḫı ساكشفعير vardır. Ol daḫı, ol ma'nāyadur. Ol ecilden ki, ḳrallaruñ medfeni ve culūs idecek yeri olmaġla, içlerinde ġāyet mu'teber yer idi. *Peçevî Tarihi 80b-114a*, s.62-63.

Bu örnekler Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi* adı altında *Peçevî Tarihi*'nden faydalanırken, Peçevi'nin kurgusunu takip ederek metni aynen geçirmek yerine *Peçevî Tarihi*'nden aldığı bilgileri kendi kurgusuna dâhil ettiğini göstermektedir. Bu konuda son örnek *Seyahatname*'deki Gerz İlyâs Kalesi anlatısı olacaktır. Evliya, *İrşek Pap Macar Tarihi*'ne atıf yaparak verdiği bu anlatıyı *Peçevî Tarihi*'nden yine kendi kurgu usulüne göre değişiklikler yaparak *Seyahatname*'ye kaydetmiştir.

SN.VI, s.154-155	*Peçevî Tarihi 80b-114a*, s.46-47
Evsâf-ı binâ-yı Kara İştivan, ya'nî kal'a-i Gerz İlyâs Lisân-ı Macar ve Nemse'de bu kal'anın ismi Girandosvar idi. Müverrihân-ı Macar bu kal'a-i bâlânın sebeb-i binâsını eyle tahrîr ü tavsîf etmişler kim ibtidâ Âl-i Osmân'ın sene (—) târîhinde Budin Kralı Yanoş nâm kefere kral-ı dâll idi. Bunun zamânında Firengistân'dan Giranyos nâm bir papas Budin'e gelüp Macar kavmini âteş-perestlikden ve su-perestlikden [89a] ve gâv-perestlik mezhebinden çıkarmağa da'vâ-yı merde gelmiş. Meğer dahi tâ ol asra dek Menûçehr evlâdlarından berü kavm-i Macar-ı füccâr Mecûsîler imiş. Bu kerre bu Firengistân'dan gelen Giranyos papas bu Macar kavmini dîn-i bâtıl-ı îseviyye'ye da'vet edince İştivan Kral bu papası oğluna hoca edüp oğlu kemâl-i riyâzât-ı mücâhede ile bilâ-teşbîh bir velî mesâbesinde olup hocasıyla kavm-i Macar'ı müte'ezzî edüp niçe bin küffârı âteş-perestlikden çıkarup îsâ dînine tapdırırlar. Hikmet-i Hudâ bu mahalde İştivan Kral mürd oldukda şehzâdeye krallık eyle dediklerinde, "Siz bir alay Mecûsî kavimsiz, eğer dîn-i îsâ'ya girirseniz size kral olam" dedikde cümle Macar-ı füccâr gulû edüp kralzâdeyi ve hocası olan papası Gerz İlyâs dağından	**Gürz Īlyās Bayırınuñ Vech-i Tesmiyesi Ẕikrindedür** Ehl-islâm (18) içre ṣāyi' olan: Gürz İlyas, Yanya ḳaṣabasından bir bahâdır yigit imis. Henüz (19) Belġrad ili küffârda iken, muttaṣıl altına segirdür, gâh kâfir olur, gâh baş (20) keser, söyle ki ḳapusın açdurmazmıs. Ṣoñra kefere furṣat şehīd ve vāṣıl-ı ḥuld-ı (21) sa'īd iderler. Şimdi el-'āne, kefere lisânında türkīsi ırlanur. Bosna ve Eflaḳan (22) dilinde davri dirler, uzatılma bir hikāye ve meṣel sekli bir alay, yâveyi naḳl (23) iderler: Ya'nī ṣāyi' olan ol zamân ki şehīd itdiler. Başın alup, Buduna (24) ḳrala gönderdiler. Ḳral daḫı şöyle bir nâm-dâr yarar yigit başıdur diyü, Gürz (25) İlyas Depesinde defn itdürmis ola ve ol depe, bu nâm ile şöhret bulmaġa (26) sebeb bu ola. Ammâ küffâr ol depenüñ bu nâm ile söhret bulmasına başka (27) aḥvāl-i memleketi yazduḳları târiḫlerinde, böyle yazmışlar ki: Ol zamān ki, henüz [93a] (01) Macar ḳavmi, Ḫristiyan dīnine girmemisler idi. Kimi ateşe ṣuya, kimi ḥayvānāta ṭaparlar (02) ḍalālet üzre idiler. İbtidā' ki, İştuvan Kral nâmında olan ḳral ẓuhûr (03) itdi. Zu'm-ı fâsidlerince ḥāṣā, evliyādan bir adam idi. Anuñ zamānında, Banacan (04) neslinden bir Frenk papası var idi. Nāmına, Nemçe dilinde Kirazdus dirler (05) idi. Ol daḫı evliyādan bir adam idügine, mezbûr ḳral vāḳıf olmaġla mezbūrı (06) yanına getürtdi ve oġlına ḫoca ta'yīn itdi. Ol daḫı oġlını oḳutdı (07) ve terbiye itdi. Şöyle ki, ol daḫı babası ve ḫocası gibi velīlerden biri (08) oldı ve

aşağı nehr-i Tuna'ya atup kayadan kayaya uçup pâre pâre olup aşağı Tuna kenârına enince yine hayât bulup, "Gelün, îsâ dinine girüp Hıristiyan olun" dedikde yine tekrâr Macarlar "Bu papas câdûdur" deyü başını bir kayaya koyup ezerlerken hemân ol kaya bi-emrillâh pâre pâre olup yerinden bir ılıca suyu kaynayup Tuna'ya karışır. Hâlâ Üstü Açık dedikleri ılıca ol papasın başı ezildiği yerdir. Ba‘dehu ol papasın kanı Tuna'ya akup dinmeyince küffâr-ı Macar u füccârın aslah ve âkıbetendîşleri, "Bu eyi alâmet değildir ve bu kralzâde ile bu papası öldürdük. Bunlar tekin değildir. Bizi îsâ dinine da‘vet etdiler. Hak dîn imiş ve dürüst Hıristiyanlarmış. Kanları düşdüğü yerden ılıca çıkup kanları Tuna'ya varınca hâlâ Tuna ol kandan aşağı kırmızı kan gibi akıyor" deyüp ol gün üç bin kâfir dîn-i îsâ'ya girüp Hıristiyan mezhebin kabûl edüp mezkûr papası ve kralzâdenin iâşelerin Gerz İlyâs dağına çıkarup anda defn edüp üzerlerine Kanadin nâm bir manastır ve bir tekye ve mukaddemâ mürd olan İştivan Kral mâlıyla bir kal‘a yaparlar. Kefere zamânı bir ma'bedgâh [u] ziyâretgâh-ı millet-i Mesîhiyye imiş. Ba‘dehu Gâzî Hudâvendigâr asrında Gerz İlyâs Gâzî'yi de küffâr şehîd edüp, "Bu da Türk'ün bir evliyâsıdır" deyü mahabbeten bu Gerz İlyâs'ın na‘ş-ı şerîfin mezkûr Kanadin kilisesi içinde Giranyos ruhbânın yanma gömerler. Hâlâ elsine-i nâs-ı Ervâm'da anıniçün Gerz İlyâs nâmıyla beyne'l-ünâs meşhûr bir püşte-i a‘lâdır. Gerz İlyâs dağı demenin sebeb-i tesmiyesi budur, lâkin bu kal‘a-i Budin niçe kerre muhâsaralar çekmek ile bu dağ başındaki manastır ve tekye ve kal'adan alâmetler kalmayup ancak Gerz İlyâs ve mezkûr papas ve kralzâde-i bî-gâsun mezârları yeri âşikâre kalup bade'l-feth-i Budin Süleymân Hân fermânıyla sene 948 târihinde,	nâmına Sende İmre didiler. Bundan ṣoñra, mezbûr Kirazdus Papasa (09) ceẕbe ġalebe idüp, berr ve beyābāna düşdi ve Bel nāmıyla meşhūr olan ṣaḥrāda, (10) yedi yıl riyāżāt çekdi ve ‘ibādet itdi. Ṣoñra Macar ḳavminüñ kibārı, bunuñ (11) böyle gezdügine müte’eṣṣir olup, minnetler ile getürdiler ve peşbuḳ itdiler ve Ḳanadin (12) memleketinde, ki Erdele vāḳi‘dür, peşbuḳ oldı ve ol ḳadar perhiz ile ve ṣalāḥ-ı ḥāl (13) ile ḥareket itdi ki mā-fevki mutaṣavver degül idi. Ṣoñra mezbûr ḳral mürd oldı. (14) Oġlı, ḳrallıġı ḳabûl itmedi. Ol sebebden Macar ḳavmi içinde çoḳ fitne ve fesâd (15) ẓuhūr idebasladı ve dīn baḥṣinde ve devlet ḫuṣūṣunda, niçe ḳanlar dökildi. (16) Cümle ‘ālem, herc ü merc oldı. Bu sebeb ile yine ḫalḳuñ ekṣeri, ol پوغان سدنان dīnine döndiler. Zīra henüz Ḫristiyanlıḳda istiḳrār bulmamıslar idi. İkircinlikde (18) idiler ve Ḫristiyan olanları ḳatl itdükleri; daḫı ekṣer (19) papaslar idi, söyle ki bir papas ḳalmadı dimek vāḳi‘ idi. Meẕkûr Kirazdus, (20) seyāḥatile İstoni Belġraduñ kilīsāsına gelmis idi ve ḫayli zamân idi, anda (21) ‘ibâdete mesġūl idi. Kendüye bir gün ilhâm olındı ki Ḫristiyan dīni umurına (22) ḳatl olınsa gerekdür. Kendü meredesine bunı iḫbār itdi. Cümlesi, dīn uġurına (23) biz senüñle bile ḳatl olmamı câna minnet bulurız, didiler ve İstoni Belġraddan (24) ḳalḳup, Buduna geldiler. Ol ki Ḫristiyan dīninden dönmisler idi. Buduna geldiler ol ki Ḫristiyan dīninden dönmisler idi. Yanos (25) nâmında bir ḳapudanları var idi. Mezbûr Kirazdusuñ ve yoldaşlarınuñ üzerlerine (26) geldiler ve ṭaşa ṭutdılar ve Kirazdusı ḳoçısından çıḳarup, depeye çıḳardılar (27) ve andan, baş aşaġa Ṭuna ṭarafına atdılar ve yine ve ölüsin görmege geldiler. Henüz cānı [93b] (01) var idi. Bir ḥarbe ile ṣançdılar ve başından ṭutup bir ṭasa ol ḳadar çaldılar ki (02) başı pâre pâre oldı ḳanı ol ṭasa yapışdı. Niçe yıllar Ṭuna ṣuyında ḳaldı (03) ve ol ḳan yıḳanmadı. Yedi yıldan ṣoñra papaslar gelüp bu ‘ibreti gördiler ve ḳanı (04) ṭaşdan ḳazıdılar ve Ḳanadin Kilīsāsında teberrüken bir yere vaż‘ eylediler ve ol ṭaşı (05) daḫı ayaḳ basmaz yere ḳodılar. ṣoñra ki Macar ḳavmi ekṣer Ḫristiyan dīnine girdiler aña (06) ‘alâmet olmaḳ içün ol depede bir kilīsā yapdılar ve ol bayır andan ṣoñra (07) Kirazdus Papası nisbet olınup ol nâm ile meẕkūr oldı.

Anlatıları karşılaştırarak bir okuma yaptığımızda *Seyahatname*'deki anlatının *Peçevî Tarihi*'nden alındığı açık bir şekilde görülecektir. Zira anlatılar içerik ve üslup olarak birbirlerine benzemektedir. Ancak *Seyahatname*'deki anlatının *Peçevî Tarihi*'ndeki anlatının üzerinde değişiklikler yapılmış hali olduğunu söylemek gerekir.

Evliya, Peçevi'nin anlatısını eksik ve sıkıcı bulmuş olsa gerek; metin üzerinde oynamalar yaparak metni kendi üslubuna yaklaştırmıştır. Anlatıların birbiriyle olan ilişkisini ve Evliya'nın anlatıda yaptığı değişiklikleri daha iyi görmek adına anlatıların olay örgülerini çıkararak meseleye yakından bakalım.

***Seyahatname'*deki Gerz İlyas anlatısının olay örgüsü**	***Peçevî Tarihi'*ndeki Gürz İlyas anlatısının olay örgüsü**
Macarların Hristiyanlıktan önce ateş-perest, su-perest ve gâv-perest (Hayvana tapanlar) olması.	Macarların Hristiyanlıktan önce ateşe suya ve hayvana tapması.
Yanoş Kral zamanında Giranyos adında bir papazın Frengistandan Macarları Hristiyan yapmak için Budin'e gelmesi.	Evliyadan bir adam olan İştuvan Kral'ın Banacan neslinden Kirazdus adında bir Frenk papazı yanına getirtmesi.
İştivan Kral, Giranyos'u oğlunun hocası yapması ve Giranyos ve kralın oğlunun Macarları Hristiyan yapması.	İştuvan Kral'ın Giranyos'u oğluna hoca yapması ve oğlunun velilerden olarak Sende İmre adıyla anılması.
İştivan Kral ölmesi ve oğlunu Macarların Hristiyan olmaması sebebiyle krallığı kabul etmemesi.	İştuvan Kral ölmesi ve oğlu din işlerine yöneldiğinden krallığı kabul etmemesi ve Macar kavmi içerisinde kargaşa çıkması ve Macarların eski dinlerine dönmeleri.
Bunun üzerine Macarların krallın oğlunu ve Giranyos'u Gerz İlyas Dağı'ından atması.	Kirazdus'un din uğruna ölmesi yönünde ilham almasıyla beraberindekilerle birlikte Budin'e gelmesi ve Macarların Yanoş adında birinin etrafında toplanarak Kirazdus'u tepeden atmaları.
Giranyos'un bedeninin parçalanmasına rağmen dirilmesi ve yine Macarları Hristiyanlığa davet etmesi.	Henüz ölmemiş olan Kirazdus'u başını taşa vurarak öldürülmesi.
Macarların Giranyos'u cadı olarak yaftalayıp, başını kayaya koyup ezerek öldürmesi. Giranyos'un ölümüyle bir ılıca suyunun ortaya çıkması ve Tuna Nehri'nin kırmızı akması sonucunda Macarların yaptıklarından pişman olması ve üç bin Macar'ın Hristiyan olması.	Kirazdus'un kanının yedi yıl o taşta kalması ve Tuna Nehri'nin kırmızı akması.
Kral oğlunun ve Giranyos'un cesetlerini Gerz İlyas dağına gömmeleri ve burada onlar için Kanadin adında bir manastır, tekke ve kale yaptırmaları.	Yedi yıl sonra Kanadin adında bir kilise yapılması ve Kirazdus'ın cesedinin Kanadin Kilisesi'ne gömülmesi ve kanının aktığı taşa değer verilmesinin ardından Macarların ekserinin Hristiyan olması.
Gâzî Hudâvendigâr asrında kâfirler tarafından şehit edilen Gerz İlyâs Gâzî'nin "Bu da Türk'ün bir evliyâsıdır" düşüncesiyle Giranyos'un yanına gömülmesi.	Yanya kasabasından bir yiğit olan Gürz İlyas'ın kâfirler tarafından şehit edilmesi ve Budin kralının kendisine gönderilen Gürz İlyas'ın başını gördükten sonra "bir nâm-dâr yarar yigit başıdur" diyerek Gürz İlyas tepesine gömülmesini emretmesi.
Buranın artık Gerz İlyas adıyla anılması.	Buranın artık Gerz İlyas adıyla anılması.

Seyahatname'deki anlatıda göze çarpan ilk farklılık, Türkler arasında iyi bilinen ve diğer Osmanlı tarihlerinde de yer bulan Gürz İlyas hikâyesinin *Peçevî Tarihi*'ndeki anlatının başında, *Seyahatname*'deki anlatının ise sonunda yer almasıdır. Peçevi, önce

sözlü kaynaklardan veya Türkî metinlerden öğrendiği bu hikâyeye değindikten sonra, "kâfirlerin tarihi" olarak nitelediği muhtemelen Macar kroniği olan kitaba atıf yaparak Macarlar arasında bilinen Kirazdus hikâyesini anlatır. Peçevi, tipik bir klasik dönem Osmanlı tarihçisi olarak bu usulü kullanmış ve iki rivayetten de okuyucusunu haberdar etmek istemiştir. Ancak Evliya, anlatı da bir öncelik-sonralık ilişkisi kurmuş ve Giranyos Papaz anlatısının daha önce olduğunu bilerek önce onun hikâyesine ardından Gürz İlyas hikâyesine yer vermiştir. Ayrıca Evliya, Peçevi'deki anlatıyı sıkıcı bulmuş olmalı ki çok sevdiği doğrudan aktarım usulüne başvurarak, Peçevi'nin anlatısında yer alan bilgileri efsanenin ana karakterlerine söyletmeyi tercih etmiştir. Bunları yaparken, Peçevi'nin anlatısında eksik veya belirsiz kalan kısımları sözlü kaynaklardan edindiği ve kendi zihin üretimi bilgilerle doldurmuştur. Örneğin *Peçevî Tarihi*'indeki anlatıda İştuvan Kral'ın oğlunun akıbeti hakkında bilgi verilmezken Evliya, Peçevi'de geçen "*Ol sebebden Macar ḳavmi içinde çoḳ fitne ve fesâd (15) ẓuhūr idebasladı ve dīn baḥşinde ve devlet ḫuṣūṣunda, niçe ḳanlar dökildi*." cümlesinden yola çıkarak Giranyos ve kralın oğlunun aynı akıbeti paylaştığını söyler. Benzer bir yöntemle, Peçevi'deki anlatıda geçen ve kim olduğu net olmayan "Yanos ḳapudanı", "Yanoş Kral" olarak belirtir. Fakat Evliya'nın bu tercihi *Seyahatname*'deki anlatının daha karmaşık olmasına yol açmıştır. Bunların yanında Evliya, Giranyos'un öldüğü yerde ortaya çıkan bir ılıca suyundan bahseder. Muhtemelen Evliya, orada karşılaştığı ılıca suyuna da böyle bir anlam yükleyerek anlatıya dâhil etmek istemiştir.

Seyahatname'deki anlatıda dikkat çeken bir diğer unsur Peçevi'nin İştuvan Kral ve Kirazdus'a yaptığı "evliya" benzetmelerini, Evliya'nın kendi anlatısına dâhil etmemesidir. Onun böyle bir hassasiyetinin olduğunu *Yanvan Tarihi'*ni incelerken de görmüştük. Evliya, onları bu tür sıfatlarla nitelemekten her zaman çekinmiştir. Aynı şekilde Peçevi'de de bir miktar bu hassasiyet olsa gerek, bu sıfattan önce "ḥāşā" ifadesini kullanma ihtiyacı duymuştur. Bu bağlamda Evliya, "*Bu da Türk'ün bir evliyasıdır.*"[475] sözleriyle sadece Gürz İlyas'ı "evliya" olarak nitelemeyi tercih etmiştir. Anlatılar arasındaki bir başka farklılığın kaynak gösteriminde olduğu görülecektir. Zira Peçevi'nin "kefere tarihi" olarak belirsiz bir şekilde atıf yaptığı kaynağın, *Seyahatname*'de "Müverrihân-ı Macar"a dönüştüğü görülmektedir. Her ne kadar Evliya burada *İrşek Pap*

[475] *SN.VI*, s.155.

Macar Tarihi şeklinde açık bir ifade de bulunmasa da onun bu yöntemle aynı muhayyel kitaba atıf yaptığını biliyoruz.

İrşek Pap Macar Tarihi'nin Seyahatname'deki İşlevi

Peçevî Tarihi'ni bir rehber kitap gibi kullanan Evliya, yukarıdaki metin karşılaştırmalarından görüldüğü üzere *Peçevî Tarihi*'nden aldığı bilgileri *İrşek Pap Macar Tarihi* adı altında *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Bu örnekler açık bir şekilde *İrşek Pap Macar Tarihi*'nin muhayyel bir kitap olduğunu göstermektedir. Ancak Evliya, bu eseri kaynak göstererek verdiği bilgilerin hepsini *Peçevî Tarihi*'nden iktibas etmemiştir. Diğer muhayyel kitaplarda olduğu gibi bu kitabın da sözlü kaynaklardan beslendiğini gösteren emareler mevcuttur. Zira Evliya, Macaristan seyahati sırasında pek çok kişiyle görüşmüş ve aralarında geçen diyalogları *Seyahatname*'ye kaydetmiştir.[476] Bu kişilerin büyük bölümünü papazlar ve hatta esir papazlar oluşturmaktadır. Bunlardan öğrenilen bilgilerin bir kısmı da *İrşek Pap Macar Tarihi* adı altında kendine *Seyahatname*'de yer bulmuştur. Evliya'nın özellikle yeni karşılaştığı şehirler ve yapıların banileri hakkında bu yolla bilgiler edindiğini söyleyebiliriz. Mesela Germat Kalesi hakkında *Seyahatname* için bilgi toplamak isteyen Evliya, serhadlilerden ve esir papazlardan kale hakkında bilgi edinemediği için banisini yazamadığını söylemektedir. Benzer şekilde Kapoşvar anlatısı da böyle başlamaktadır.

Evsâf-ı vâdî-i iremezât, ya'nî kal'a-i bâğ-ı behişt-i Germat Lisân-ı Macarca (—) (—) demekdir. Bânîsi serhadlilerin ve esîr papasların ma'lûmları olmaduğundan bânîsi tahrîr olunmadı. *SN.VII*, s.72-73.	**Evsâf-ı rabât-ı metîn-i üstüvâr ya'nî kal'a-i cây-ı emîn-i Kapoşvar** Lisân-ı Macarca (—) (—) demekdir. Bânîsi kimesnenin ma'lûmu değildir, ammâ fâtihi Sultân Süleymân asrında sene 961 târîhinde be-dest-i Toygun Paşa fethidir. *SN.VII*, s.17.

Eğer Evliya, Germat Kalesi'nin banisi hakkında sözlü kaynaklardan bilgi edinseydi, bu bilginin kaynağını *İrşek pap Macar Tarihi* olarak gösterecekti. Nitekim Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi*'ni kaynak göstererek verdiği bilgilerin büyük bir kısmı şehirlerin ve yapıların banileri hakkındadır.

Evsâf-ı dâr-ı gâziyân-ı bahâdırân Doğrı, ya'nî hisâr-ı üstiivâr-ı kal'a-i Eğri Doğru derler kal'a-i Eğre'dir. Lisân-ı Macar (—) (—) demekdir. Macar tevârîhleri kavli üzre ibtidâ bânîsi Menûçehr evlâdlarında	**Der-vasf-ı hisâr-ı dâr-ı cihâd, ya'nî kal'a-i üstüvâr-ı Ustolni-Belgrad** Be-kavl-i müverrihân-ı Macar İrşek bu kal'ayı Hazret-i Yahyâ asrında Milyaş nâm bir papas kralzâdelerden terk-i dünyâ olup Hazret-i Yahyâ'nın şeref-i sohbetiyle müşerref olup Hazret-i Yahyâ'nın izniyle bu kal'ayı binâ

[476] *SN.V*, s.183, 219,220; *SN.VI*, s.25,42; *SN.VII*, s.116-117.

mürted olan Nagban Ejder binâsıdır. *SN.VII*, s.62.	ederken Hazret-i îsâ dahi Hazret-i Muhammed'in vücûda gelmesinden altı yüzyıl evvel Hazret-i îsâ vücûda geldüğü sene bu kal'a-i UJstolni'yi be-dest-i Milyaş papas binâ etmişdir, deyü müverrihân-ı Macar ve Latin ve kavm-i Yûnân mufassal yazmışlardır. *SN.VII*, s.20.

Seyahatname'de Tımışvar Kalesi anlatısına yer veren Evliya, bu kalenin "Horos" adında bir kapısı olduğunu ve bir zamanlar bu kapının yanında bulunan kulede tılsımlı bir tunç horoz bulunduğunu ve bu horozun tılsımı sayesinde kale halkını tehlikelere karşı "Kukırı ku" diye öterek uyardığını Macar tarihlerine atıf yaparak bildirir.

{Der-vasf-ı horos-ı mutalsam)
Mukaddemâ kefere zamânında bu kapu üzre bir kulle-i bâlâ var imiş. Ol külle üzre bir mutalsam tuç horos var imiş. Kaçan kim bu kal'aya bir yağî ve dağî bağî gelse be-hükm-i tılsım ol horos kanat kakup "Kukırı ku" deyü ötüp kal'a ahâlîsin âgâh edermiş. Ba'dehû bu kal'a niçe kerre muhâsaralar görüp ol külle sademât-ı top-ı kâplardan münhedim olup mezkûr horos dahi meksûr olup bâng-i horos vermeden kalır. Ol zamândan berü bu kapuya Horos kapusu deyü Macar-ı füccâr tevârîhlerinde yazmışlar. *SN.V*, s.205.

Evliya'nın Tımışvar'ın Horos Kapısı'nın adının menşei hakkında verdiği bu bilgiyi sözlü kaynaklardan öğrenerek *Seyahatname*'ye geçirdiğini söyleyebiliriz.

Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi*'ni beslediği bir kaynak daha vardı. O, kendi zihin üretimi bilgilerin de kaynağını bu kitap olarak gösteriyordu. Bu kullanımı daha çok yapılar ve şehirler üzerinde görüyoruz. Evliya'nın banisini bilmediği, kadim olarak gördüğü ve ona devasa gelen yapıların banisini İskender olarak göstermek gibi bir özelliği vardır. Çünkü onun zihninde böylesine büyük yapılar sadece İskender gibi bir hükümdarın zamanında yapılabilirdi. Bu bağlamda Varadin Kalesi'nin haşmeti karşısında etkilenen Evliya, onun banisini İskender olarak göstermekten geri duramamıştır.

Amma hakka ki kal'a-i Varadin nehr-i Tuna kenarında ic kal'ası evc-i semaya ser cekmiş bir puşte-i ali uzre şekl-i museddes bir Şeddadi sa'b kal'a-i kadimdir kim muverrihan-ı Macar İskender-i Rumi zamanında bina olunmuşdur deyu tahrir etmişler. *SN.VII*, s.56.

Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi*'ni kaynak göstererek verdiği, kendi zihin üretimi bilgilerin içerisinde en ilginç olanı Bükreş anlatısıdır. Anlatıya göre, Bükreş'in adı Cebel-i Elheme adında Kureyşli bir Arap'ın oğlundan gelmektedir. Cebel-i Elheme, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'de yanlışlıkla bir Arap şeyhinin gözünü çıkartır. Buna karşılık kısas gereği kendisinin de gözünün çıkarılacağını öğrenen Cebel-i Elheme, Medine'den kaçar ve kaçış güzergâhındaki yerlere kendi ismini verir ve buradakilerin soyu ondan devam eder. Cebel-i Elheme'nin on yedi oğlundan biri olan Ebu Kureyş,

Bükreş topraklarına gelir ve burada şehir inşa eder ve şehre Kureyş denir. Kureyş zamanla bozularak Bukreyş'e dönüşür.

Der-beyân-ı sitâyiş-i şehr-i Bukreyş
Be-kavl-i tevârîh-i Macar İrşek ibtidâ bânîsi Hazret-i Ömer hilâfetinde şer'ile gözün kısâs etdirmeğe rızâ vermeyüp Benî Kureyş kabilesinden Cebel-i Elheme Hazret-i Ömer'den firâr edüp Antakiyye'de kayser-i Rûm'a ilticâ edüp dahi düşer. Ol dahi Cebel-i Elheme'ye Şâm-ı Trâblûs deryâsı sâhilinde sarp sengistân dağları verüp Cebel-i Elheme anda sâkin olup kal'alar binâ etdiğinden hâlâ ol diyâra Cebel-i Elheme nâmıyla Cebeliyye derler. Anda Hazret -i Ömer Kudüs-i Şerîf'i feth etdikde Cebel-i Elheme Cebeliyye'de karâr-dâde olamayup havfinden gemilere ehl [ü| ıyâlleriyle binüp on yedi evlâdıyla Akdeniz deryâsından geçüp İşpanya'ya varırlar. Ol dahi Avlonya dağlarında Kuryeleş nâm dağı bunlara cây-ı vatan verir. Birkaç evlâdları İslâmbol'da Ciniviz kralına gelüp birine Karadeniz sâhilinde Abâza'ya da Abaza dağların verfir] Çerâkise'ye Çerkeş dağların verir, Lazka'ya Gönye dağların verüp Laz kavmi olur. Kureyş nâm pelîde Tuna sâhillerinde yüzdürüp(?) bu Kureyş geşt |ü| güzâr ederek bir hâk-i pâk-i anber-âsâ zemîni beğenüp anda tavattun edinüp amâr eder. Bu şehir Ebû Kureyş binâ etdiğinden galat-ı meşhûr olup Bukreyş derler, deyü müverrih-i âlem olan Macar [İr]şek mufassal tahrîr etmişdir. Hattâ Erdel vilâyetinde Seydî Ahmed Paşa ile kışladığımız sene Sibin kafasında bir Macar esîrimiz var idi, ol tevârîhi mufassal okuyup hakîr eylece tahrîr etdim. *SN.VII*, s.179-180.

Cebel-i Elheme, Evliya'nın yarattığı bir karakter değildir. Yaşadığı dönemden sonra yazılan İslam kaynaklarında Ebü'l-Münzir Cebele b. el-Eyhem el-Gassânî (ö.642'den sonra) adıyla geçmektedir ve hakkında anlatılan hikâyeler onu yarı efsanevi bir figür olmasına yol açmıştır.[477] Evliya *Seyahatname*'de defalarca değindiği bu hikâyeyi Arnavut milletinin menşei ve Cebele bin Eyhem'in hayatı hakkındaki anlatılar üzerinden Âşık Mehmed ve Gelibolulu Âli'den öğrenmiştir.[478] Ancak onun Bükreş'le ilişkilendirilmesi Evliya'nın zihninin bir ürünüdür. "Bukreyş" kelimesi ile "Kureyş" kelimesi arasındaki benzerlik onun böyle bir bağlantı kurmasını sağlamıştır. Bu örnekler bize Evliya'nın, kendi zihninin ürünü olan bilgileri gizlemek için de *İrşek Pap Macar Tarihi'*ni kullandığını göstermektedir.

Evliya'nın *İrşek Pap Macar Tarihi* olarak nitelediği ve esir aldığı, bir başpiskopos tarafından yazıldığını iddia ettiği ve 17 kez atıf yaptığı kitabın aslında onun zihin üretimi bir muhayyel kitap olduğu ortaya çıkmıştır. Evliya'nın, *İrşek Pap Macar Tarihi*'ni kitabi kaynaklar, sözlü kaynaklar ve kendi zihni olarak üç kaynaktan beslediği tespit edilmiştir. Bu muhayyel kitabın ortaya çıkmasını sağlayan etken *Peçevî Tarihi*'inde geçen "kefere

[477] Julia Bray, "Abbasid Myth and the Human Act: Ibn 'Abd Rabbih and Others", *On Fiction and Adab in Medieval Arabic Literature*, ed. Philip F. Kennedy, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2005, s.34; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.177-180; Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem" *DİA*, VII, s.185; İrfan Kawar, "Djabala b. al-Ayham,", *EI*, II, 354.

[478] *Menâzırü`l-Avâlim*, III, s.1008-1009; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 2. Rükün*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020, s.312; Aynı anlatı Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâ'î* adlı eserinde de bulunmaktadır. Kınalı-zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ'î*, haz. Fahri Unan, TTK, Ankara 2014, s.466-467.

tarihleri" ibaresi olmuştur. Zira Evliya, Osmanlı tarihi konusunda sık sık başvurduğu *Peçevî Tarihi*'ndeki Macar kroniklerinden tercüme edilen kısımları parçalayarak kullanmıştır. Peçevi'nin "kefere tarihi" nitelemesine karşın *İrşek Pap Macar Tarihi* şeklindeki nitelemeyi uygun görmüştür. Seyahatleri esnasında sözlü kaynaklardan da beslenen Evliya, bu yolla öğrendiği bilgileri de âdeta bir kitaptan alınmış gibi göstermek için de bu muhayyel kitabı kullanmıştır.

3.1.3. Târîh-i Mığdisî

Evliya'nın *Seyahatname* metnini inşa ederken birçok kez atıfta bulunduğu *Târîh-i Mığdisî*, kaynak olarak atıf yapılan tarih kitapları içerisinde önemli bir yerde durmaktadır. *Seyahatname*'nin üçüncü cildinde kullanılmaya başlanan esere; birinci, ikinci ve dokuzuncu ciltlerde hiç atıf yapılmazken, dördüncü ciltteki pek çok anlatının kaynağı olarak gösterilmiştir. Öyle ki dördüncü ciltte *Târîh-i Mığdisî*'ye 43 kez atıf yapılmıştır.

Grafik 3.3

Ciltlere Göre *Târîh-i Mığdisî*'ye Yapılan Atıf Sayısı

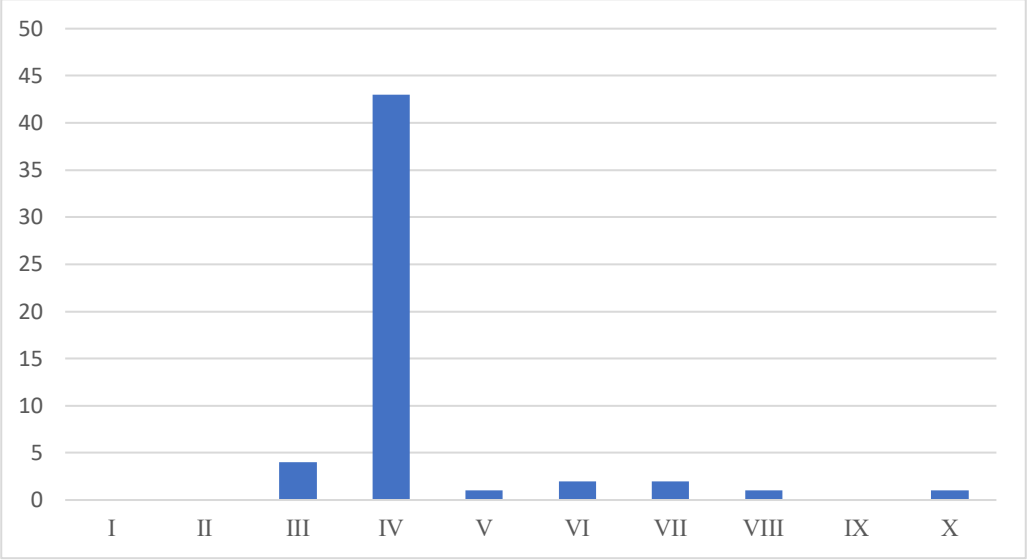

Toplamda 54 kez atıf yapılan *Târîh-i Mığdisî*, bu atıf sayısıyla *Seyahatname*'de *Târîh-i Yanvan*'dan sonra kaynak olarak en çok atıf yapılan eser olmuştur. Bu veriler *Târîh-i Mığdisî*'nin *Seyahatname* metninin inşasında, özellikle de dördüncü cildin yazımında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Hatta bu veriler göz önüne alındığında, Evliya'nın Doğu Anadolu seyahati sırasında *Târîh-i Mığdisî*'yi rehber kitap olarak kullandığını düşünebiliriz.[479] Ancak *Seyahatname* metninin inşasında önemli bir kitap olan *Târîh-i Mığdisî*'nin gerçekte hangi kitap olduğu konusunda tartışmalar vardır. Bu eserin, el-Makdisi (ö.1000?)'ye ya da Rahip Grigor Daranalc (ö.1643)'a ait olabileceğini söyleyen çalışmalar mevcuttur.[480] *Târîh-i Mığdisî*'nin gerçekte ne olduğu sorusuna cevap bulmak hem *Seyahatname* metninin kitabi kaynaklarını keşfi hem de günümüz çalışmalarının seyri açısından oldukça önemlidir. Zira *Târîh-i Mığdisî*, *Seyahatname* vasıtasıyla Ermeniler ve Kürtler hakkında yapılan çalışmalarda sıklıkla başvurulan bir kaynak olarak kullanılmaktadır. O halde Evliya'nın güvenilir kaynak olarak bahsettiği bu eserin üzerindeki örtüyü kaldırmak, sadece *Seyahatname* çalışmalarını değil *Seyahatname* vasıtasıyla söz konusu eseri kaynak olarak kullanan çalışmaları da etkileyecektir. Bu eserin gerçekte ne olduğunu bulabilmek için öncelikle adı, müellifi ve muhtevası üzerinde durulacak, ardından elde edilen veriler sayesinde muhtemel kitaplarla *Târîh-i Mığdisî*'nin karşılaştırması yapılacaktır.

Adı Hakkında

Seyahatname'nin üçüncü cildinde karşımıza çıkan bu esere, Evliya ilk olarak *Ermeni Tarihi* şeklinde belirsiz bir atıf yapmaktadır. Ancak birkaç varak sonra bu kullanımı terk eder ve malum kitaptan *Târîh-i Mığdisî* (مغدسی) olarak bahsetmeye başlar. Bu esere *Seyahatname*'de genellikle *Târîh-i Mığdisî* şeklinde atıf yapılsa da bunun yanında farklı isimlendirmelerle aynı eserin kaynak gösterildiği durumlar da vardır.[481]

Şekil 3.4

[479] Bu kitap kadar atıf yapmasa da Evliya'nın Doğu Anadolu seyahatleri sırasında kullandığını iddia ettiği bir başka kitap Şeref Han (ö.1603-1604) tarafından yazılan *Şerefname*'dir.

[480] Bu çalışmalara ilerleyen satırlarda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

[481] *Seyahatname*'nin dördüncü cildinin transkripsiyon metninde "Tevârîh-i Hıtat-ı Mığdisî" şeklinde farklı bir isim geçiyorsa da müellif nüshasından yaptığımız kontrol sonrası bunun aslında "Makrizi"nin sehven "Mığdisî" olarak okunmasından kaynaklı olduğu görülmektedir. Bk. *SN.IV*, s.266; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr. 305, vr.348a.

***Târîh-i Mığdisî* Adlı Kitabın *Seyahatname*'deki Farklı İsimlendirmeleri**

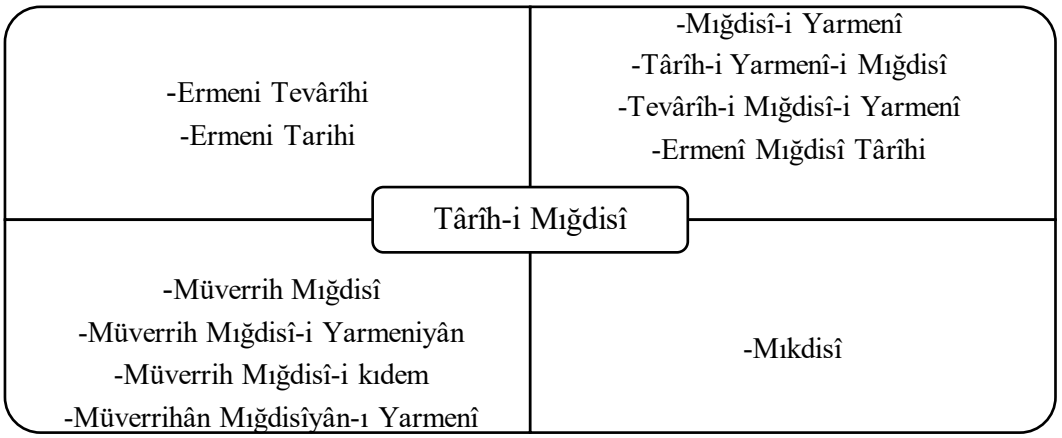

Bu farklı isimlendirmelere ilk baktığımızda, özellikle "Ermeni Tarihi" ifadesi bu kitabın Ermeniler hakkında yazılmış müstakil bir tarih kitabı olduğunu düşündürmektedir. Söz konusu kitabın farklı isimlerinin de merkezinde duran "Mığdisî" kelimesi, "Müverrih Mığdisî" ifadesinden de anlaşılacağı gibi eserin müellifini nitelemektedir. "Mığdisî" ifadesini söz konusu eserin müellifinin adı olarak kabul edersek, "Ermenî Mığdisî Târîhi" ve "Mığdisî-i Yarmenî" ifadelerine baktığımızda, buradaki "Ermeni" kelimesinin kitabın içeriği hakkında değil müellifinin milliyeti hakkında bilgi verdiğini de düşünebiliriz. Her hâlükârda bu kitabın Ermeni milletiyle bir ilişkisi olduğu kesindir. O halde bu kitap Ermenice veya Ermeniceden Türkçeye çevrilmiş olmalıdır. Eğer söz konusu eserin dili Ermenice ise Evliya'nın onu doğrudan kullanamayacağını, bu yüzden birilerinin ona yardım etmesi gerektiğini düşünmeliyiz. *Seyahatname*'deki tüm atıflarda söz konusu eserin doğrudan adını vermeyen Evliya, kendi çağının ruhuna uygun olarak onu yazarının adıyla nitelemeyi tercih etmiştir. Ancak onun bu isimlendirmesine uyarak yaptığımız araştırmalar bizi herhangi bir kitaba ulaştırmamıştır. Öyleyse, onun müellif hakkında verdiği bilgileri tahkik ederek ulaşacağımız verilerle söz konusu eseri aramamız gerekecektir.

Müellifi Hakkında

Seyahatname'deki kullanımlardan "Mığdisî" kelimesinin aslında söz konusu eserin müellifinin adı olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak "Mığdisî" ifadesinin hangi manaya geldiği konusunda soru işaretleri vardır. Bu ifadenin bir isim değil unvan olduğunu ve Kudüs'e hac ziyaretinde bulunan manasında "Makdis/Makdisi"[482]

[482] Bedros Zeki, *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat: Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurum Yayınları, Ankara 2009, s.839.

kelimesinden geldiğini söyleyen çalışmalar mevcuttur.[483] Bu bağlamda *Târîh-i Mığdisî*'nin izini süren ilk çalışmalar, "Mığdisî" kelimesinden yola çıkarak Arap coğrafyacısı el-Makdisi (ö.1000?) ile söz konusu müellif arasında bir bağ kurmaya çalışsalar da daha sonra iki müellif arasında bir ilişki olamayacağı kanısına varmışlardır.[484] Yaptığımız araştırmalar da "Mığdisî" ile "el-Makdisi" arasında bir bağ olmadığını teyit etmiştir. Söz konusu eser hakkında en kapsamlı araştırmayı yapan Robert Dankoff, "Mığdisî" ile "Makdis" arasındaki bağlantıdan hareketle, eserini Kudüs'te ikamet ettiği sırada kaleme alan ve "Makdisi" unvanına sahip olması muhtemel Grigor Daranalc (ö.1643) ile Müverrih Mığdisî arasında bir bağ kurmayı denemişse de iki müellif arasında somut bir ilişki kuramamıştır. Bu araştırması sonucunda Mığdisî ile bilinen bir Ermeni tarihçinin veya coğrafyacının bağı olmadığı kanısına varan Dankoff, 17. yüzyılda bazı Ermeni tarihlerinin Türkçeye çevrildiğini ve bu eserin de onlardan biri veya bir Ermeni tarafından Türkçe ya da Arapça yazılmış bir eser olabileceğini düşünmüştür.[485]

Seyahatname hakkında yapılan güncel bir çalışmada Mığdisî, "Mıskdısî" şeklinde yazılmış ve herhangi bir açıklama yapılmaksızın Mısırlı tarihçi el-Makrîzî (ö.1442) ile ilişkilendirilmiştir.[486] Muhtemelen bu ilişki de isim benzerliği ve yanlış okumalar sonucu kurulmuştur. Zira yaptığımız araştırmalar Mığdisî ve el-Makrîzî arasında da bir bağ olmadığını göstermektedir. Görünen o ki bugüne kadar yapılan çalışmalar Mığdisî'nin kimliğini tespit etme konusunda sonuçsuz kalmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaları da dikkate alarak, Müverrih Mığdisî'ye ulaşmak için Evliya'nın onun hakkında verdiği bilgileri tekrar gözden geçirmek gerekmektedir.

Seyahatname'nin dördüncü cildinde *Târîh-i Mığdisî*'nin yazarı hakkında biraz daha bilgi veren Evliya, onun tam adının Mığdısî ibn Beyhakı-i Yarmenî olduğunu kaydeder. Bu isim künyesi müellifin Ermeni asıllı olduğunu bir kez daha teyit etmekle birlikte, bize müellifin babasının adının Beyhakî olduğunu da bildirmektedir.[487] Ancak

---

[483] Martın van Bruınessen, Hendrık Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.35; Robert Dankoff, "Mığdisi: An Armenian Source for The Seyahatname'', s. 69.

[484] Richard Hartmann, "Zu Ewlija Tschelebi's Reisen im oberen Euphrat- und Tigrisgebiet", *Der Islam*, IX, (1919), s.235 (dipnot), 241-242; Wilhelm Köhler, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1989, s.58.

[485] Robert Dankoff, "Mığdisi: An Armenian Source for The Seyahatname'', s.69.

[486] Yeliz Özay Diniz, *Evliyâ Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s.166.

[487] "Beyhaki" ifadesi ilk olarak aklımıza meşhur Gazneli tarihçisi Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakī'yi (ö.1077) getirse de hem müellif hakkında verilen bilgiler hem de el-Beyhakî ile Mığdîsî'nin şüpheli eseri arasında ilişki yoktur.

bunun isimden ziyade Nîşâbur'a bağlı Beyhak bölgesinden[488] kaynaklı bir lakap olduğunu düşünmek daha makuldür. Bu durumda müellifimizin, kökenleri İran'a dayanan Ermeni asıllı bir kişi olduğu ortaya çıkacaktır. Evliya'nın Mığdisî hakkında verdiği bilgiler bununla sınırlı değildir. Zira Evliya'ya göre Mığdisî yüz doksan sene ömür yaşamış ve bu anormal uzun ömrünün yüz beş yılını seyahatle geçirmiştir.[489] Bu yüzden Evliya'nın "koca" olarak hitap ettiği Mığdisî, Arz-ı Yunan'dan Maverünnehir'e kadar geniş bir coğrafyada seyahat ederek eserini kaleme almıştır.[490] Bu bilgiden, aslında aradığımız kişinin tıpkı Evliya gibi bir seyyah olduğu anlaşılmaktadır.

Mığdisî'nin yaşadığı dönem hakkında sessiz kalan Evliya, bir yerde el-Makrizi'nin *el-Ḫıṭaṭü'l-Maḳrîziyye* adlı eserine atıf yaparak onun verdiği bilgilerin aslında Mığdisî tarafından üç yüzyıl önce yazıldığını söylemektedir.[491] el-Makrizi'nin söz konusu eserini 1417-1437 tarihleri arasında yazdığını[492] bildiğimize göre, kabaca Mığdisî'nin 12. yüzyılda yaşamış biri olduğunu düşünebiliriz. Evliya'nın müellif hakkında verdiği tüm bilgileri bir araya getirdiğimizde karşımıza İranlı ama Ermeni asıllı, 12. yüzyılda yaşamış, yüz doksan yıl ömür süren ve yüz beş yıl seyahat eden inanılması güç bir seyyah portresi çıkacaktır. Bu bilgiler bizi meçhul yazara biraz daha yakınlaştırsa da neticeye ulaştıracak kadar yeterli değildir. Ancak bu bilgiler *Târîh-i Mığdisî*'ye olan bakış açımızı değiştirecek cinstendir. Zira Müverrih Mığdisî'nin yüz doksan yıl ömür sürüp, yüz beş yıl seyahat ederek söz konusu eserini kaleme aldığı bilgisi Evliya'nın zihninin bir ürünü gibi durmaktadır. Kazandığımız bu yeni bakış açısı ve şüpheyle "Mığdisî" kelimesi hakkında bir kez daha düşünmek gerekecektir.

"Mığdisî" kelimesini önceki çalışmaların ifade ettiği şekilde "Makdis" kelimesiyle ilişkilendirmek tutarlı gibi görünse de söz konusu kelimeye *Seyahatname*'de verilen anlam bunların dışındadır. Dankoff, *Seyahatname*'den hareketle bu kelimenin aynı zamanda "Hristiyan Ermeni" ve "Ermeni papazı veya rahibi" manalarına geldiğini söylemektedir.[493] *Seyahatname* üzerinde yaptığımız çalışmalar, bu kelimenin doğrudan Hristiyan Ermeniler içerisinden bir kavmi işaret ettiğini ve papaz veya rahip manasına

[488] Bk. Enver Konukçu, "Beyhak", *DİA*, VI, s.57.

[489] *SN.IV,* s.35.

[490] *SN.IV*, s.35.

[491] *SN.IV,* s.35.

[492] Mehmet İpşirli, "el-Hıtatü'l-Makrîziyye", *DİA*, XVII, s.402.

[493] Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, s.175; Robert Dankoff, "Mığdisi: An Armenian Source for The Seyahatname'', s.70.

gelen sadece "*Baş mıkdısı olan papası…*"[494] şeklinde bir kullanımın olduğunu göstermektedir. *Seyahatname* metni boyunca sadece bir kez bu kullanıma yer verilmesi, bunun müellif tarafından sehven yazıldığını düşündürmektedir. Zira "râhibân-ı Mığdisîyân", "râhibân-ı bıtrîkân-ı Mığdisîyân" ifadeleri veya Evliya'nın bir manastır ziyareti sırasında orada bulunanlar hakkında bilgi verirken kullandığı "*…Mığdisîyye bikirler vardır.*"[495] cümlesi, "Mığdisî" kelimesinin papaz veya rahip/rahibe manalarında değil tıpkı "Müverrihân-ı Mığdisîyân"da olduğu gibi bu kişilerin asıllarını nitelemek için kullanılan bir ifade olduğu anlaşılmaktadır. Evliya'nın yine bir kilise ziyaretinden bahsederken kaydettiği "*…mıkdısı Ermeni papasları ve bıtrîkleri var.*"[496] cümlesi de bu yöndeki düşüncemizi pekiştirmektedir. Zaten Evliya, ayrıntılı bir şekilde Mığdisî'nin ne olduğunun bir açıklamasını yapmaktadır.

Evliya'ya göre Mığdisî, farklı bir Ermenice konuşan Ermeni kavminin adıdır ve sıkça bunlardan "kavm-i Mığdisî" olarak bahseder.[497] *Mığdisî* kavmi hakkında bilgi verme konusunda biraz ileri giden Evliya, onları Ermenilerin çingeneleri olarak tanımlar.[498] Bu durumda "Mığdisî" kelimesinin en azından Evliya'nın zihninde, hac yapan kişiler için kullanılan "Makdis/Makdisi" ve papaz veya rahip/rahibe manalarına gelmediğini kabul etmek gerekecektir. Bu kabul *Târîh-i Mığdisî'*yi bulma konusunda bize yeni kapılar açacaktır. Zira böylece *Târîh-i Mığdisî*'nin müellifinin bir papaz veya rahip olması gerektiği yönündeki düşünce önemini yitirecektir.[499] Bu bakış açısıyla *Seyahatname*'de söz konusu eserin "Ermeni Tevârîhi" ile başlayan seyrinin, ilerleyen varaklarda "Târîh-i Mığdisî"ye ve ardından "Tevârîh-i Mığdısî-i Yarmenî" ve "Müverrihân Mığdisîyân-ı Yarmenî"ye dönüşmesi, bu eserin Evliya'nın kitabi kaynak yaratma maharetinin bir ürünü olduğunu düşündürmektedir. Evliya'nın karşılaştığı milletler veya burada olduğu gibi kavimler hakkında bilgi verirken, onların kitabi kaynaklarına başvurmuş gibi kitap isimleri ürettiğini biliyoruz. Evliya'nın bu tarzını *Seyahatname*'de "Tevârîh-i Arab", "Tevârîh-i Acem", "Tevârîh-i Hind" veya kavim olarak *Mığdisî*'ye daha çok benzer bir kullanımda "Târîh-i Kıbti" ve "Târîh-i Kaytak" şeklinde görmek mümkündür. Söz konusu eserin müellifi hakkında verdiği bilgiler ve

[494] *SN.II*, s.117.

[495] *SN.IX*, s.249.

[496] *SN.II*, s.116.

[497] *SN.III*, s.130.

[498] *SN.III*, s.130.

[499] Robert Dankoff, "Mığdisi: An Armenian Source for The Seyahatname'', s.71.

Târîh-i Mığdisî'nin farklı isimlendirmeleri, onun Evliya'nın yaratımı bir kitap olduğu yönündeki düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Geldiğimiz bu nokta, bize *Târîh-i Mığdisî'*nin *Seyahatname*'de *Târîh-i Yanvan* gibi bir işleve sahip olabileceğini ve onun izini Ermeni müellifler tarafından yazılan kitaplar içerisinde aramamamız gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultu da öncelikle *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen bilgileri bir araya getirerek eserin muhtevasını belirlemek, ardından bu muhtevanın doğrultusunda ilgili kaynaklarla *Seyahatname*'yi karşılaştırmak gerekecektir.

Seyahatname'deki Atıflara Göre Muhtevası

Târîh-i Mığdisî'nin *Seyahatname*'nin üçüncü cildinde kullanılmaya başlandığını ve en çok dördüncü ciltte kaynak olarak atıf yapıldığını artık biliyoruz. Bunun sebebi, *Seyahatname*'nin üçüncü ve dördüncü cildinin Evliya'nın İç Anadolu ve Doğu Anadolu seyahatlerini içermesidir. Evliya bu bölgelerde yer alan şehirleri dolaşırken, şehirlerin kadim tarihlerinden ve yapılarından bahsederken *Târîh-i Mığdisî*'ye atıf yapar. Bunlardan ziyade bazen *Târîh-i Mığdisî*'deki bilgilerin sınırı Anadolu'yu da aşarak Irak, Suriye, Mısır ve İran'a kadar ulaşmaktadır. Ancak Evliya bunun daha fazlasını iddia ederek, Müverrih *Mığdisî*'nin yüz doksan yıllık ömründe yüz beş yıl "*arz-ı Yunan'dan ta arz-ı Hasan'a ve arz-ı Askalân'a ve arz-ı Taberistân'a ve arz-ı Ken'ân'a ve arz-ı Mukaddes'e ve arz-ı Rûm'a ve arz-ı Irâk'a ve arz-ı Âzerbaycân'a ta Karadeniz sâhillerinden Gürcîstân u Dağıstân ve arz-ı Irâk-ı Dâdyân'ı ve arz-ı Heyhât'ı ve arz-ı İrân ve arz-ı Turan'ı ve arz-ı Türkistân-ı Tataristân ve Moğol u Boğol'u ta Mâverâü'n-nehir'e*"[500] varıncaya dek seyahat ettiğini ve ardından bunları "kurâ vü kasabât u kılâ' u büldânları âb [u] hevâsıyla ve arz-ı beledi ve tûl-ı enhârıyla"[501] eserine geçirdiğini söyler. *Târîh-i Mığdisî*, şehirlerin kadim tarihlerini anlatırken; İskender, Hz. Nuh, Hz. Yunus, Hz. Circîs ve Hz. Ali'nin menkıbelerine de yer verir. Görülen o ki Evliya'nın *Târîh-i Mığdisî* olarak nitelediği "kitap" geniş bir coğrafya hakkında adeta bir rehber gibidir.

Târîh-i Mığdisî'nin Kitaplarla Karşılaştırılması

Seyahatname'de, *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen bilgilerden ve Evliya'nın *Târîh-i Mığdisî*'yi tanıtırken kullandığı ifadelerden dolayı söz konusu eser geniş bir coğrafyaya dair bilgiler içeriyormuş gibi görülmektedir. Ancak *Târîh-i Mığdisî*'ye yapılan atıflar tahlil edildiğinde, Doğu Anadolu bölgesinde bulunan bazı

[500] *SN.IV*, s.35.

[501] *SN.IV*, s.35.

şehirlerin kadim tarihleri hakkında verilen bilgiler dışındakilerin yüzeysel oldukları anlaşılacaktır. O halde *Târîh-i Mığdisî* adlı eserin izini ararken Doğu Anadolu bölgesindeki şehirlerin anlatıları üzerinden gitmemiz gerekmektedir. Bu doğrultuda ilk olarak ele alacağımız şehir Bitlis olacaktır. Zira bu şehrin kadim tarihini *Mığdisî*'ye atıflar yaparak anlatan Evliya, onun kuruluşunu İskender-i Zülkarneyn ile ilişkilendirmektedir. Fakat onun Bitlis için anlattığı İskender menkıbesinin *Seyahatname*'de birkaç farklı versiyonu vardır ve bu farklı versiyonlar da ayrı kaynaklara işaret etmektedir. İskender menkıbesi *Seyahatname*'nin üçüncü,[502] dördüncü (üç anlatı)[503] ve onuncu[504] ciltlerinde olmak üzere toplamda beş kez anlatılır. Bunlarla beraber tam bir anlatı olmasalar da iki-üç cümle ile bahsedilen kısımlar da vardır.[505] İlk iki anlatıyı kısa tutan Evliya, bu anlatıların kaynağını doğrudan *Târîh-i Mığdisî* olarak gösterirken, üçüncü anlatı uzun bir şekilde karşımıza çıkar ve bu sefer *Târîh-i Mığdisî* ile *Şerefname* kaynak gösterilir. *Seyahatname*'nin onuncu cildinde yer alan beşinci anlatı ise ilk iki anlatıya göre nispeten uzun, üçüncü anlatıya göre kısadır ve bu sefer *Târîh-i Mığdisî*'ye atıf yapılmazken, "Hikâye-i Şerefnâme" başlığı altında sadece *Târîh-i Şerefname* kaynak gösterilir.[506] *Seyahatname*'ye geçen bu anlatı gerçekten de Evliya'nın işaret ettiği gibi *Şerefname*'de bulunmaktadır.

Yaptığımız araştırmalar Bitlis adının menşei ve kuruluşu hakkında anlatılan malum İskender menkıbesinin ilk yazılı kaynağının *Şerefname* olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalar, birbirini takip ederek bu anlatının bütün eski kaynaklarda geçtiğine dair bir iddiada bulunmuşlarsa da bunların hangi kaynaklar olduğu konusunda sessiz kalmışlardır.[507] Aynı anlatı Evliya'nın çağdaşı Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma* adlı eserinde de geçmektedir. Ancak orada da kaynak olarak *Şerefname* gösterilmektedir.[508] Sadece Nâsır-ı Hüsrev (ö.1073), *Sefername* adlı eserinin Bitlis bahsinde bu şehrin İskender tarafından kurulduğunu söylüyorsa da *Şerefname'*deki veya *Seyahatname*'deki anlatıya yer verilmemiştir.[509] Şeref Han'ın, anlatının başlangıcında kaynak olarak gösterdiği

[502] *SN.III*, s.138.

[503] *SN.IV,* s.33,61,286.

[504] *SN.X*, s.20.

[505] *SN.II*, s.159,160; *SN.IV*, s.55,65,68,145.

[506] *SN.X*, s.20.

[507] G. L. Lewis, "Bidlis", *EI*, I, s. 1206; Besim Darkot, "Bitlis", *İA*, II, s. 659; Metin Tuncel, "Bitlis", *DİA*, VI, s.226.

[508] Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2022, s.631.

[509] Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, s.168.

Hamdullah el-Müstevfî (ö.1340)'nin *Nüzhetü'l-ḳulûb* adlı eserinde de bu anlatı bulunmaz. Sadece Dicle Nehri anlatılırken Bitlis'e herhangi bir atıf yapılmadan nehrin güzergâhında Zülkarneyn Kalesi'nin bulunduğu bilgisi verilir.[510] Muhtemelen Şeref Han, bu kısa bilgi nedeniyle *Nüzhetü'l-ḳulûb'*u kaynak göstermiştir. Görülen o ki Evliya'nın başlangıçta sadece *Târîh-i Mığdisî*'ye, ardından *Târîh-i Mığdisî* ile *Şerefname*'yi kaynak göstererek anlattığı bu menkıbenin tek çıkış noktası *Şerefname*'dir. Belki de *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen bilgiler *Şerefname*'den alınmıştır. O halde *Şerefname* ile *Seyahatname*'yi, *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek anlatılan İskender-i Zülkarneyn anlatısı üzerinden karşılaştırmak gerekecektir.

Târîh-i Mığdisî ile Şerefname'nin Karşılaştırılması

Bitlis hâkimi Şeref Han (ö.1603-1604) tarafından 1595-1603 yılları arasında Farsça olarak kaleme alınan ve III. Mehmed (S.1595-1603)'e ithaf edilen *Şerefname*, Kürt aşiretlerinin ve yerel yöneticilerin tarihine, Osmanlı sultanları, İran ve Turan hükümdarları tarihine değinir.[511] Doğu Anadolu'da ve Batı İran'da Kürt aşiretlerinin bulundukları şehirler hakkında da bilgiler verir. *Seyahatname'*deki atıflardan Evliya'nın bu eserden haberdar olduğunu biliyoruz. Hatta onun, Bitlis'teki uzun misafirliği sırasında Şeref Han'ın bu eseri hediye veya satın alma yoluyla temin ettiğini düşünebiliriz. Zira Evliya, *Şerefname*'ye atıflar yaparak onu kaynak olarak kullandığını iddia etmiştir. Ancak *Şerefname* bahsinde etraflıca anlattığımız üzere Evliya aslında onu kaynak olarak kullanmamış, sözlü kaynaklardan edindiği ve kendi zihin üretimi bilgileri *Şerefname*'den almış gibi göstermiştir. *Şerefname* bahsinde, Bitlis'in kuruluşuna dair anlatılan efsaneyi Evliya'nın sözlü kaynaklardan öğrenerek *Seyahatname*'ye geçirdiği sonucuna ulaşmıştık. Yani onun *Seyahatname*'nin dördüncü cildinde öncelikle belirsiz kaynakları, ardından *Târîh-i Mığdisî* ve *Şerefname*'yi kaynak göstererek verdiği anlatı, sözlü kaynaklardan elde edilen duyumlar sayesinde oluşturulmuştur.

> **Evsâf-ı şehr-i sâhibü'l-bahreyn ve's-seddeyn, ya'nî taht-gâh-ı İskender-i Zülkarneyn, binâ-yı gulâm-ı Şâh Bedlîs, ya'nî sedd-i İskender Bitlîs:** Bu kal'a-i atîkin ibtidâ bânîsin ve sebeb-i tesmiyesin beyân edelim: Evvela muverrihan-ı Rum u Arab u Acem, muverrih-i hakiki *Mığdisî* ibn Beyhakı-i Yarmeni ve be-kavl-i Hazret-i Sultan Şerefeddin-i Abbasi ki, Şerefnâme sahibidir, kim Al-i Abbasiyan'dan Han-ı alişanın cedd-i ızamıdır. (*SN.IV*, s.61.).

[510] *Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb (vr. 188a-308b) Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizin*, haz. Güneş Ekmekçi Aşan, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır 2020, s.416.

[511] Osman Gazi Özgüdenli, "Şeref Han", *DİA*, XXXVIII, s.549.

Bu durumda, söz konusu anlatının başka bir kitapta olmadığını bildiğimize göre Bitlis'in efsanevi hikâyesi üzerinden *Şerefname*'nin *Seyahatname*'deki işlevi hakkında elde ettiğimiz sonuç *Târîh-i Mığdisî* için de geçerli olacaktır. Yani Evliya'nın *Târîh-i Mığdisî'*yi de kaynak gösterdiği Bitlis anlatısının kaynağının aslında sözlü kaynaklar olduğunu söyleyebiliriz. Dahası Evliya, sözlü kaynaklardan öğrendiği bu efsanenin kahramanlarını kullanarak yeni anlatılar yaratmış ve kaynağını da *Târîh-i Mığdisî* olarak göstermiştir. Ancak *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen tüm bilgiler İskender menkıbesinden ve bu menkıbeden üretilen İskender menkıbelerinden ibaret değildir. Zira tek bir anlatı üzerinden *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin hepsinin kaynağının sözlü kaynaklar veya Evliya'nın zihin üretimi bilgileri olduğunu söylemek toptancı bir bakış olacaktır. O halde İskender menkıbesi üzerinden elde ettiğimiz veriyi zihnimizin bir köşesinde tutarak diğer *Târîh-i Mığdisî* atıflarını da incelemek gerekecektir.

Târîh-i Mığdisî'nin Seyahatname'deki İşlevi

Gezdiği coğrafyalarda sözlü kaynaklardan edindiği bilgilere kayıtsız kalamayan Evliya, bu bilgileri bir duyum olarak *Seyahatname*'ye geçirmektense kitabi olarak geçirmeyi tercih etmiştir. Bu bağlamda *Târîh-i Yanvan*'da kullandığı usulü *Târîh-i Mığdisî* üzerinden de devam ettirmiştir. *Târîh-i Mığdisî*'nin bu kullanımını Bitlis kuruluşu hakkındaki anlatının tahkiki sayesinde tespit etmiştik. Ancak malum anlatı *Târîh-i Mığdisî*'nin bu işlevini ele veren tek örnek değildir. Zira *Seyahatname*'de onun bu işlevini gösteren pek çok örnek mevcuttur. Elbette bu örneklerin tümünden bahsetmek mümkün olmasa da zihnimizdeki şüpheleri destekleyecek miktarda örneklerle *Târîh-i Mığdisî*'nin bu yönünü vurgulamak gerekir. Hatta bunlardan bazıları Evliya'nın sözlü kaynaklardan edindiği bilgileri kitabi forma sokma çabalarını da ortaya çıkarmaktadır. Onun bu usulünü anlayabilmek için öncelikle bu türden örneklere bakalım.

Târîh-i Mığdisî'nin, *Seyahatname*'de ilk olarak "Ermeniler Tevarihi" şeklinde belirsiz, genel bir atıf şeklinde karşımıza çıktığını belirtmiştik. Evliya, bu belirsiz kaynağa Sivas seyahati sırasında Geyümers Şah hakkında bilgi vermek isterken başvurur.

Kabr-i Geyümers Şâh ve Gîvmers ve Geyümerz: Üç güne hurûf ile tahrîr olunur bir pâdişâh-ı Cem-cenâb imiş. Ermenîler tevârihinde Hazret- i (—) îmân getirmiş ulu pâdişâhdır. Bu Sivas'ı anlar dahi binâ etdüğü muhakkakdır, zîrâ ba'zı âsâr-ı binâlarında târihleriyle ma'lûmdur. Ziyâretgâh u teferrücgâh-ı Mıgdisî Ermenîleridir. Anların zu'munca Geyümerz savma'asında secde ederken dâ'imâ secdede birer sâ'at-i nücûmî feza' u ceza'ı Rabbü'l-izzet'e ererdi. Hasımları ferce bulup başına bir taş urup helâk etdikleri taş hâlâ Sıp-nişân deyrinde mahfûzdur. [79a] ve sıp-nişân Geyümers'in üçüncü

dedesidir. Abdülvehhâb Gâzî ki Süheyb-i Rûmîdir ol Sıp-nişân neslinden olmağıla Süheyb-nişân-ı Rûmî derlerdi. Silsilesi Geyümers'e andan Sıp-nişân'a müntehi olur. *SN.III*, s.129.

O, "Ermeniler Tevarihi" şeklinde atıf yaparak Geyümers Şâh'ın ulu bir padişah olduğu bilgisini verir. Bu kullanım, onun kitabi bir kaynaktan haber aldığı düşüncesini okuyucuda uyandırsa da hemen sonra kullandığı "Anların zu'munca" ifadesinden Geyümers Şah hakkında verdiği bilgilerin aslında bir duyum olduğunu ve bu duyumu *Mığdisî* Ermenilerinden aldığını anlıyoruz. Burada atıf yaptığı "Ermeniler Tevarihi" veya *Seyahatname*'nin başkaca kısımlarında geçen "Ermeni Tarihi" şeklindeki atıflar aslında *Târîh-i Mığdisî*'nin henüz Evliya tarafından tam olarak kurgulanmamış iptidai halidir. *Târîh-i Mığdisî*'yi kurgulamamış olan Evliya, ilk olarak Ermenilerden öğrendiği bilgileri bu genel atıf altında kitabi olarak göstermeye çalışmış, daha sonra müellifi hakkında bilgi verecek kadar sistemli hale getirdiği *Târîh-i Mığdisî*'yi kullanmıştır. O, *Târîh-i Mığdisî*'yi öncelikle sözlü kaynaklardan edindiği bilgileri kitabi forma çevirmek için yaratmıştır. *Seyahatname*'deki bu kullanımı gösteren başka bir örnek Nemrut tarafından cezalandırılmak için kayaya zincirlerle bağlanmış bir insanın anlatısıdır. Sözlü kültürde önemli bir yeri olan taş kesilme anlatılarının izini süren Evliya, Anadolu'da bugün hâlâ yaşayan Nemrut Dağı'ndaki taş kesilen develeri ziyaret eder. Ardından seyahat ekibindeki birinin yönlendirmesiyle buraya bir saat uzaklıktaki bir mevkide kayaya zincirlerle bağlanmış bir insanı görmeye gider. Anlatıya göre bu kişi Hz. İbrahim'e inananlardan biridir ve inancından dolayı onu bu duruma Nemrut getirmiştir.

…Hele hakîr bunları görüp mebhût olup Cenâb-ı Bârî'nin gazabından yine kendüye sığındım. Hudâ-yı Bîçûn azametiyle cümle ümmet-i Muhammed'i âfât-ı semâvîden ve âfât-ı arazîden masûn u mahfûz eyleye. Bu temâşâları edüp yine cânib-i şimâle giderken refîklerimiz eydür: "Sultânım, eğer kadem dirîğ etmezseniz bu mahalle karîb bir temâşâgâh vardır. Ta ki acâ'ib göresiz." dediklerinde hakîr eyitdim: "Ey nûr-ı dîdem, bu seyâhatde ifnâ-yı vücûd etmeden murâd [u] merâmım sun'-ı Hudâ'yı temâşâ etmekdir." dedim. Ol yâr-ı muvâfıklar dahi be-ser [ü] çeşm deyüp hakîre vesîle olup bir sâ'at dahi şimâle gidüp Muş sahrâsı yoluna gider bir râh-ı azîme gitmeyüp ol mahalde bir yalçın kaya üzre rubu' sâ'at ubûr edüp vardık. Sun'-ı Hudâ-yı azîm mezkûr yalçın minâremisâl kad çekmiş kayaya bir âdemi zencîrler ile sarmışlar. Hâlâ ancak üstühânları kalmış. Ne uzvu ve ne zencîrler çürümemiş. Gûyâ henüz üstâd elinden çıkmış zencîrdir ve beyâz üstühânlardır, ammâ ol uzuvların incikleri ve kol kemikleri yedişer sekizer arşın gelir kalın ve tavîl kemiklerdir ve başı küçük hammâm halveti kubbesi kadar vardır. Gözlerinin deliklerine birer âdem girer ve çıkar. Hatta ayneyni deliklerinde miskî kartallar âşiyân etmişler. Meğer bu üstühân-ı pâk Hazret-i İbrâhîm aleyhisselâma. imân getirenlerden bir mü'min ü muvahhid kimesne imiş. Nemrûd-ı la'în bu şahsı âteşe göyündürmek içün bu kayaya kayd [u] bend edüp altına âteş yakdıkda Cenâb-ı Bârî bu merdin vücûdunun ba'zı yerin kayaya der-âğûş etdirüp niçe yerleri kaya ile yek pâre ve yek reng olup ancak incikleri ve kolunun biri ve başı {kayadan taşra nümâyândır kim ol Settâr Allah} sun'un izhâr içün ol Hayyu'lebed ol kemikleri taşra komuş. On âdem kaddi bâlâda kaya içre durur kemiklerdir kim yoldan hayli mesâfe-i ba'îdededir. *SN.IV*, s.88-89.

Evliya, plansız bir gezinin sonucunda efsanelerde geçen devler kadar büyük bir insan iskeletini gördüğünü ve bu kişinin Hz. İbrahim devrinden beri orada kaldığını iddia etmektedir. Elbette böyle bir şeyin gerçek olamayacağını bugünkü bilgilerimiz sayesinde biliyoruz. Evliya, kayaya bağlı bir insan iskeleti gördüyse de bu insanın gözlerine insan girecek büyüklükte olması mümkün değildir. Muhtemelen Evliya, bu anlatıyı duyumları sayesinde *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Anlatının sonunda bunun detaylı bir versiyonunu Şeyh Mustafâ Ahlatî'den de dinlediğini ve tarih kitaplarında hatta *Târîh-i Mığdisî*'de geçtiğini söyler.

> Bunun evsâfın Şeyh Mustafâ Ahlatî'den istimâ' edüp "Sahîh, Hazret-i İbrâhîm ümmetidir" deyü niçe tevârihde gördük, buyurdular ve Mığdısî târîhinde dahi eyle tahrîr olunmuşdur. Eğer eyle ise be-kavl-i Muhammed ibn İshâk Nemrûd-ı la'în bu mü'mine bu ihâneti etdiği ta Hazret-i İbrâhîm asrıdır. Hazret-i İbrâhîm'den vilâdet-i Mefhar-i Mevcûdât'a gelince sene 3070 olmuşdur. Hicretden bu üstühânları temâşâ etdiğimiz mahalde sene 1065 idi. Hicretden mukaddemde vilâdet-i Server-i Enbiyâ elli bir sene idi. Müddet-i ömürleri de 63 sene oldu. Bu hesâb-ı dırâzdan murâd [u] merâmım merkum üstühânlar dörd bin yedi yüz elli bir sene olmuş olur kim mezkûr kayalarda ol kemikler hâlâ beyâz ter ü tâze durur, asla çürümemiş ve {Nemrûd-ı la'înin âteşi te'sîr etmemiş}. Hakkâ ki devr-i kıyâmete dek durup Sûr-ı îsrâfîl nefh olundukda hayât bulmasına şüphemiz kalmadı. (*SN.IV*, s.89.).

Evliya'nın bu ifadeleri bize aslında onun bu anlatıyı Şeyh Mustafâ Ahlatî'den dinlediğini ve ardından şüpheye mahal vermemek adına öncelikle genel tarih kitaplarına ardından *Târîh-i Mığdisî*'ye atıf yaptığını düşündürebilir. İlk bakışta bu çıkarım oldukça makul gibi görünse de kısmen hatalıdır. Zira yaptığımız çalışmalar bize Evliya'nın tıpkı muhayyel kitapları kullandığı gibi gerçekte var olan veya olmayan kendi yaratımı şahsiyetleri de anlatılarını teyit etmek için kullandığını göstermektedir. Bu usule göre; Evliya, kendisinin dahi inanmadığı güçlükteki anlatıları *Seyahatname*'ye geçirirken bazen önce güvenilir bir şahsa ardından bir kitabi kaynağa başvurularda bulunur. Yani Evliya, bu anlatıyı halkın arasında gezinirken öğrenmiş, kendisi dahi buna inanmadığı için okuyucunun da şüpheye düşmemesi adına öncelikle *Seyahatname*'de biyografisine yer verdiği- güvenilir bir insan olan Şeyh Mustafâ Ahlatî'yi[512] kaynak göstermiş ardından bir başka kurtarıcısı *Târîh-i Mığdisî*'ye sarılmıştır. Böylelikle inanılması güç halk anlatısı iki kez teyit edilerek sorgulanmasının önüne geçilmiştir. Elbette onun *Târîh-i Mığdisî*'yi kaynak göstererek verdiği bilgiler inanılması güç anlatılardan ibaret değildir.

Evliya'nın *Târîh-i Mığdisî*'ye, tıpkı önceki muhayyel kitaplarda olduğu gibi özellikle şehirlerin ve yapıların banileri hakkında bilgiler verirken başvurduğu da görülmektedir. Zira Evliya bir şehre gittiğinde veya o şehirdeki bir yapıyı ziyaret

[512] *SN.IV*, s.93.

ettiğinde, onun hakkında öğrendiği ilk bilgiler elbette sözlü kaynaklardan elde edilenler olacaktır. Zaten kendisi de şehir ziyaretleri sırasında oradaki ihtiyarlardan ve önde gelenlerden bilgiler aldığını söylemektedir.[513] Onun her şehir ve yapı hakkında kitabi bilgiye sahip olması beklenemez. Ancak başvurduğu sözlü kaynakların verdiği bilgiler her ne kadar yüzeysel ve bugünkü bilgiye bakışımızla yanlış da olsalar onun bu yöndeki eksikliğini gideriyorlardı. Bu doğrultudaki örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da aşağıda dördünü gösterebildik.

Evsâf-ı vilâyet-i Hüsn-ziyâd-ı şehr-i mezîd, belde-i Hârbîd ya'ni kal'a-i Harput Bi-kavl-i Târîh-i Mığdisî Hazret-i Zekeriyyâ asrında Buhtu'n-nasr binâsıdır. (*SN.III*, s.134.).	**Evsâf-ı diyâr-ı Dahhâk-ı bî-nûr, ya'nî Şehrezûr ibn Dahhâk, binâ-yı kal'a-i Kerkâk** Müverrih Mığdısî tahrîri üzre bu kal'a-i Şehrezûl'u ibtidâ binâ eden Zûr ibn Dahhâk-i Mârî'dir. Aslında Şehr-i Zûr'dur. Galat-ı meşhuru Şehrezûl'dur, sahîhi Şehr-i Zûr'dur. (*SN.IV*, s.304.).
Evsâf-ı Kahkahâ-yı Ermenistan taht-ı Dârâ şâh-ı melik-i cihân, şehr-i azîm u sûr-ı kadîm, kal'a-i hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn, ya'nî kal'a-i şâhika-i Mardin, rabât-ı ibret-nümâ-yı emîn (...) (...) (...) (...) (...) (...) (...) (...) Bu kal'a-i yed-i kudret hakkında niçe bin müverrihân-ı Arab u Acem ve Rûm u Yunaniyân ve gayrı milel-i edyân-ı bâtılân bizâyeleri zu'munca çok evsâfın tahrîr etmişlerdir, ammâ târîh-şinâs Mığdısî kavlince bu kal'a-i Mardin'in imâretine sebeb bizzât Hazret-i Yûnus Nebî aleyhisselâm idi. *SN.IV*, s.42.	**Evsâf-ı belde-i Irâk-ı Kamerü'l-Kum, ya'nî taht-gâh-ı ecinne kal'a-i Cebel-i Kum** Müverrihler bu kal'a-i Kum hakkında şehrengîzlerin yazmışlar ammâ be-kavl-i müverrih-i Yarmenî Mığdısî eyle tahrîr eylemişler kim ba'de't-Tûfân-ı Nûh Hazret-i Necî-i Nûh aleyhi's-selâm Musul'da cebel-i Cûde üzre keştî ile selâmete vâsıl olunca âlemi geşt [ü] güzâr ederek bu Kum sahrâsına gelüp âb [u] hevâsından hazz edüp bir hayli zamân ol çölistân-ı kumsal üzre meks edüp bir kend imâr eder. *SN.IV*, s.225.

Ancak Evliya'nın her zaman sözlü kaynaklardan faydalanma konusunda bu kadar şanslı olduğu söylenemez. Zira bazen sözlü kaynaklardan dahi hakkında bilgi edinemediği yapılarla karşılaşıyordu. Örneğin bir Mığdisî kilisesi olan Çanlı hakkında bilgi verirken banisinden bahsetmek istese de ona dair bir bilgiye ulaşamaz.

Eşkâl-i deyr-i Çanlı: Muş sahrâsının şimâlinde bir sık hıyâbân ve çengelistân ve ormanistân-ı gülistân-ı bâğ [u] bostân içre iki aded eflâke kadd çekmiş kubbe-i mehîbli bir deyr-i Mığdisîyândır. Bânîsi Ermenîlerin dahi ma'lûmları değildir. Ba'zılar Şeddâd binâsıdır derler. Hakkâ ki Şeddâdî binadan nişân verir. Havlısının cânib-i erba'asında niçe yüz ruhbân u bıtrîk ve papas u kıssîs hücreleri ve imâretinde beher yevm niçe bin sahn-ı ta'âmı âyende vü revendeye mebzûldür. Bed-nâm günlerinde yüz koyun ve beş sığır ve ellişer somar buğday pişüp misâfirine bezi olur. Üçyüzden mütecâviz ruhbânları ruhbânları ve mûğpeçeleri var kim her biri deyr-i Mesîh'de dem urup makâm-ı rehâvîde İncîl kırâ'at etdükde gûyâ dem-i Mesîh ile mürde diller ihyâ olup her dem, dem-i cân-bahş olur. *SN.III*, s.141.

Burada kullandığı, "Bânîsi Ermenîlerin dahi ma'lûmları değildir." cümlesi bizim için oldukça önemlidir. Bu cümle, Evliya'nın bilgi toplarken sözlü kaynaklardan ve

[513] *SN.III*, s.264.

özellikle Ermenilerden faydalandığının açıkça itirafı olarak görülebilir. Zira Evliya, Çanlı Kilisesi'nin banisi hakkında Mığdisî Ermenilerinden bir bilgi edinseydi, bize bilgiyi onlardan değil *Târîh-i Mığdisî*'den aldığını söyleyecekti. Bu bağlamda son olarak Süphan Dağı'ndaki Ejderha anlatısına da değinerek *Târîh-i Mığdisî*'nin sözlü kaynaklarla ilişkisi hakkındaki bahsimizi kapatalım.

Seyahatname'nin dördüncü cildinde Süphan Dağı hakkında bilgi vermek isteyen Evliya, art arda dağ hakkındaki efsaneleri anlatmaya başlar. Açıkça duyum oldukları belli olan bu anlatıların veya küçük bilgilerin bir kısmının kaynağını da *Târîh-i Mığdisî* olarak gösterir. Bu anlatılardan en ilginci, ana karakterlerinin Hz. Ali, Hz. Circîs ve Abdurrahmân Gâzî olduğu ejderha motifli anlatılardır. Bunlara göre, Süphan Dağı'nın eteklerinde Hz. Ali Kayası adında içerisinde bir zamanlar iki ejderhanın gizli olduğu parçalanmış bir kaya vardır. Bu ejderhalardan biri Erzurum halkını yemek için Erzurum'a doğru yola çıkar. Neyse ki Abdurrahman Gazi erken davranır ve onun engellemesiyle ejderha taşa dönüşür. Ancak ejderhalardan biri hâlâ yaşamaktadır. Son ejderhayı hapseden kişi ise bir rivayete göre Hz. Ali, bir rivayete göre de Hz. Circîs'tir. Hz. Circîs rivayetinin kaynağı doğrudan *Târîh-i Mığdisî*'dir. Buna göre, kırk kere ateşe atılan ama yine dirilerek kâfirleri dine davet eden Hz. Circîs, kâfirlikten ayrılmayan Mefârikîn (Meyyâfârikīn-Silvan) kavmine beddua eder. Bunun üzerine Süphan Dağı'ndaki ejderha gelerek Mefârikîn halkının tamamını yer. Ardından Hz. Circîs'in tekrar dua etmesiyle ejderha Süphan Dağı'ndaki kayaya hapsolur.

> **Rivâyet-i uhrâ**: Mığdısî tevarihinde tahrîr etdiği üzre kal'a-i Mifârıkîn'de Hazret-i Circîs'i kırk kerre âteşe yakdılar. Cenâb-ı Bârî rüzgâra emr edüp küli bir yere cem' olup yine Circîs Nebî hayât bulup yine küffârları dîne da'vet ederdi. Âhir birisi İslâm ile müşerref olmayup Hazret-i Circîs bu Mefârikîn kavmine bed-du'â edince bu Sübhân dağındaki ejderin biri gârından gelüp bu Mefârikîn halkını cümle yiyüp Mefârikîn kal'ası mu'attal kalur. Ba'dehû "Hazret-i Circîs du'â edüp ejderhâ-yı mezbûru Sübhân kayasında Sübhânallahu Ta'âlâ emriyle haps olunmuşdur." deyü Mığdısî böyle tahrîr etmiş. *SN.IV*, s.99.

Burada değindiğimiz taş kesilme motifli ejderha anlatıları bugün hâlâ Anadolu'da yaşamaktadır.[514] Ancak Evliya, bu anlatıyı sözlü kaynaklardan öğrendiğini söylemek yerine kaynağını kendi yaratımı *Târîh-i Mığdisî* olarak göstermektedir. Burada ilginç olan ise Hz. Ali ve Abdurrahman Gazi anlatıları için doğrudan bir kitabi kaynağa başvurmazken Hz. Circîs anlatısında böyle bir ihtiyaç duymasıdır. Evliya'nın bu yönelimi

[514] Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980, s.39,124; Metin Ergun, Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi: inceleme I-II, TDK, Ankara 1997, I, s.175,184.

bize onun bu anlatıyı diğerlerinden farklı olarak Mığdisî Ermenilerinden öğrendiğini düşündürebilir. Zira onun *Târîh-i Mığdisî*'yi, öncelikle Mığdisî Ermenilerinden öğrendiği bilgileri kitabi olarak kaydetmek için yarattığını biliyoruz. Zaten Hz. Circîs ve Ejderha efsanesi Hristiyanlar arasında yaygın bir anlatıdır.[515] Ayrıca Evliya'nın Hz. Circîs anlatısını kaydetmeden hemen önce kendisine bir uyarı niteliğinde verdiği, "*{Bu mahalle rivâyet-i uhrâ Hazret-i Circîs'in karşu sahifede yazıla matlab}*"[516] şeklindeki derkenar notu da bu anlatının diğer anlatılarla aynı müsveddede olmadığını yani diğer anlatılardan farklı bir zamanda öğrenildiğini göstermektedir. O halde Evliya Hz. Circîs anlatısından, Hz. Ali ve Abdurrahman Gazi anlatılarından daha sonra ve farklı kültürler aracılığıyla haberdar olmuştur. Müsveddelerini bir araya getirerek *Seyahatname*'nin dördüncü cildini oluşturduğu sırada, Süphan Dağı hakkında anlatılan ejderha motifli efsanelerini bir arada vermek istemiştir. Bu yüzden, sonraki müsveddelerinde yer alan Mığdisî Ermenilerinden öğrendiği Hz. Circîs ve Ejderha anlatısını, *Târîh-i Miğdîsî*'yi kaynak göstererek Süphan Dağı'nın anlatıldığı sayfaya kaydetmiştir.[517] Ancak aynı cildin sonunda ikinci kez Hz. Circîs ve Ejderha anlatısına değindiğinde *Târîh-i Mığdisî*'ye başvurma ihtiyacı duymamıştır. Çünkü ikinci anlatıya Hz. Circîs'in mezar ziyareti sırasında değinilir ve orada Araplardan öğrenilen yeni bilgilerle Hz. Circîs'e uzun bir pasaj ayrılır.[518] Görüldüğü üzere Evliya, sözlü kaynaklardan edindiği bilgileri kitabi gibi göstermek adına *Târîh-i Mığdisî*'yi yaratmıştır. Ancak *Târîh-i Mığdisî*'nin tek işlevi Evliya'nın sözlü kaynaklardan edindiği bilgileri gizlemek değildir.

Evliya, *Târîh-i Mığdisî*'yi kendi zihin üretimi bilgileri gizlemek için de kullanıyordu. Sözlü kaynaklardan öğrendiği Bitlis hakkındaki İskender-i Zülkarneyn anlatısının *Seyahatname*'de birkaç versiyonunun olmasının aslı da budur. Beş farklı versiyonla bu anlatıya *Seyahatname*'de yer veren Evliya, ikisine nispeten orijinal anlatıya sadık kalırken geriye kalan üç anlatı, orijinal anlatıdan esinlenerek yeniden oluşturulmuştur. Örneğin Kurna Kalesi'nin kuruluşuna dair bilgi vermek ister ve Bitlis anlatısından yola çıkarak "Kurna" kelimesi ile "Karne" kelimesi arasında bir bağlantı kurar ve bu kalenin banisinin de İskender-i Zülkarneyn olduğunu gösteren bir anlatı

[515] Heather A. Badamo, *Saint George Between Empires: Image and Encounter in the Medieval East*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2023, s.79; Samantha Riches, *St George: A Saint for All*, Reaktion Books, London 2015, s.100.

[516] *SN.IV*, s.98.

[517] *SN.IV*, s.352.

[518] *SN.IV*, s.352-353.

yaratır. O, İskender'in Basra'dan başladığı şifa yolculuğunun bir başka durağının Kurna olduğunu, onun buraya bir kale yaptırarak "Karne" yani boynuz ismini verdiğini ve "Karne"nin zamanla "Kurna"ya dönüştüğünü söyler. Evliya, zihninde ürettiği bu anlatının kaynağını da elbette *Târîh-i Mığdisî* olarak göstermektedir.

Evsâf-ı şehr-i Kilidü'l-bahreyn, binâ-yı İskender-i Zülkarneyn, Merece'lbahreyn, bender-i Irâkeyn, hısn-ı haşin ü sedd-i metîn, diyâr-ı Basra, ya'nî kal'a-i Kurna
Be-kavl-i müverrihân-ı Rûm ve nükte-küşâ-yı zevi'l-mefhûm kavilleri üzre ibtidâ bu kal'ayı İskender-i Zülkarneyn binâ etmişdir. Sebeb-i binâsı oldur kim İskender'in alnında iki karnı ya'nî iki boynuzu hâsıl olmuşdu. Anın vec'ine dermân arayup âb-ı hayâta gitmişdi. Âhirü'l-emr âb-ı hayâtı bulmadan el yuyup hâ'ib ü hâsir kat'-ı menâzil ederek Basra'ya andan bu cezîre-i Kurna'ya gelüp nehr-i Furât ve nehr-i Şatt'ın birbirine mahlût olduğu mahalde nehreyn-i zülâleynden nûş edüp karneyninin vec'aynı teskîn olup hâb-ı râhata vardı. Ba'dehû hâb-ı râhatdan bîdâr ve şarâb-ı Şatt'dan huşyâr olup gördü kim bedenine hiffet [ü] kemakân sıhhat gelmiş ve kamlarının acısı teskîn olmuş, hemân İskender safâ-yı hâtırından cemî'i hükemâlann cem' edüp eydür: "Hamd-i Hudâ benim karnımın acısı zâ'il oldu. Tiz bu mahalde Karne nâm bir şehr bünyâd olunsun." deyü bir şehr-i mu'azzam inşâ edüp ismine şehr-i Kanre dediler. Mürûr-ı eyyâm ile efvâh-ı nâsda galat-ı meşhur olan olup kal'a-i Kurna dediler kim kamdan galat Kurna derler. *Târîh-i Yarmenî-i Mığdısî* bu kal'a-i Kurna'yı ve kal'a-i Basra'nın evsâfın hûb tahrîr etmişdir. *SN.IV*, s.286-287.

Çapakçur Kalesi anlatısında da benzer formüller uygulanarak yeni bir efsane yaratıldığını görmek mümkündür.[519] Evliya, *Seyahatname*'nin üçüncü cildinde Çapakcur Kalesi'nin kuruluş hikâyesinden bahsederken, daha sonra detaylı olarak anlatacağı Bitlis'in kuruluş hikâyesine sadık kalarak ona yaptığı eklemelerle yeni bir efsane daha yaratır. *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen anlatıya göre, iki boynuza sahip olan İskender-i Zülkarneyn boynuzlarından kurtulmak ister. Nihayet Bitlis'te bulunan bir akarsu sayesinde boynuzunun biri düşer. Şifa bulan İskender, hazinedarı Bedlis'i çağırarak bu suyun kenarına kendisinin dahi aşamayacağı bir kale yapmasını emreder ve Bitlis'ten ayrılır. Buraya kadar Bitlis efsanesine kısmen sadık kalarak ilerleyen anlatı buradan sonra Evliya'nın elinde yeniden şekillenir. Murad Suyu'nu içerek Çapakçur Dağı'nın zirvesine çıkan İskender'in bir boynuzu da burada düşer. Bunun üzerine, şifa bulduğu bu yere bir kale yapılarak adının Çapakçur konmasını emreder.

Der-sitâyiş-i şehr-i ma'mûr ya'nî kal'a-i azîm Çapakçur ve {hâsse-i ayn-ı Bitlis}: Sebeb-i tesmiyesi bi-kavli *Târîh-i Mığdisî* İskender-i Zülkarneyn derlerdi. Ammâ İskender bu iki boynuzun veca'ından bir sâ'at hâb-ı râhatda olamazdı. Veca'-ı karneyne dâ'-i devâ içün niçe zamân seyâhat edüp niçe bin hükemâ ile hem sohbet olup kamlarının def'ine çâre bulamayup tâ zulumâta gidüp âb-ı hayâtdan şifâ bulam dedi. Âhir hayât [u] şifâyı bulmayup Basra'da Şattü'l-Arab'dan nûş edüp karnının veca'ları teskîn olup boynuzları dahi küçülmeğe başlayup netîce-i kelâm âb-ı Şatt'dan nûş edüp Şatt başına gelerek Diyârbekir'e gelüp andan nehr-i Batman'a gelüp nef'in müşâhede edemeyüp nehr-i Batman'a mahlût olan nehr-i Kefender'den nûş edüp andan hazz eder. Anın kenarınca nûş ederek şehr-i Bitlis'e gelince nehir iki çatal olur. Âvih deresinden gelen nehirden nûş edüp nef'in bulamaz. Bitlis

[519] *SN.III*, s.138.

kal'asının sağ tarafında cereyân eden uyûndan nûş edince hemân kal'a kayası dibinde hâb-ı râhata varup safâ eder. Hâbdan bidâr olup ol nehrin tulû'ı mahalline varup yedi gün nûş edüp hayât-ı câvidân bulup karnının biri düşüp bir boynuz kalır. "Bre meded Basra'dan berü nef'in müşâhede ede ede nûş etdigim ab-ı hayâtlara meğer bu mâ'-i zülâl mahlût olurmuş" deyüp Bedlîs nâm hazînedârına niçe bin kîse mâl-i firâvân verüp "Tez bu mahalde Bedlîs, bana bir kal'a inşâ et kim azametimle ben muhâsara etsem fethinde âciz olam" deyü fermân edüp Betlîs-i hazînedâr Bitlis kal'ası binâsına şürû' etmede. Yine İskender [85b] hükemâlarının tahrikiyle seyâhat ederek Bitlis'den bir günde Muş sahrâsına andan kat'-ı menâzil ederek âb-ı Murâd'ı nûş ederek murâdına ermeğe bu Çapakçur dağı zeylinde serâperde-i İskenderîsin kurup zevk [u] safâya meşgûl olup Murâd'ı nûş ederek bir karn'ı dahi düşer. Nehr-i Murâd'ın nef'in müşâhede edince "Ne çapak çur" der. *Mığdisî* lisânı üzre çapak çur, cennet suyu demekdir. Hâlâ lisân-ı Ermenî-i Yârmenîde çur suya derler. Hakkâ ki nehr-i Murâd âb-ı hayâtdır. İskender hükemâlarından Filikos (—) (—) (—) (—) (—) (—) (—) (—) katına kığırup eydür: "Bu kadar zamân benim yâr-ı gâr [u] nedimlerim idiniz, benim kamlarımın veca'ına bir ilâç etmeğe kâdir olmadınız. Dâ'-i devâ, Cenâb-ı Allah'ın cennet nehirlerinden oldu. Tez bu mahalde benimiçün bir kal'a-i hısn-ı haşin ü sedd-i metîn binâ olunup ismini Çapakçur koşunlar" deyü emr edince kal'a'yı 315 günde tamâm edüp ismine Çapakçur dediler. *SN.III*, s.138.

Evliya, Basra'dan Bitlis'e olan güzergâh ve Şattülarap'a dökülen nehirler hakkında detaylı bilgiye sahiptir. Bunun sebebi, malum güzergâhı kendisinin de kullanmasından kaynaklanmaktadır. [520] Bitlis'te öğrendiği İskender anlatısının Basra'dan başlayarak Şatt boyunca ilerlediğini bilen Evliya, seyahati sırasında hakkında bilgi edinemediği bu güzergâh üzerinde bulunan kaleler veya Bitlis'e yakın kaleler için malum anlatıdan esinlenerek yeni efsaneler üretmiştir. Kurna, Çapakçur, Van, Tiflis, Übülle kalelerinin anlatıları bu şekilde oluşturulmuş, [521] bunların bir kısmının kaynağını *Târîh-i Mığdisî* olarak göstermiştir.

O halde müellif hakkında yaptığımız tahkik ve *Târîh-i Mığdisî*'ye atıf yapılarak verilen bilgilerin tahlili neticesinde elde ettiğimiz veriler *Târîh-i Mığdisî*'nin üzerindeki sis perdesini kaldırmıştır. Evliya'nın Müverrih *Mığdisî*'nin yaşamı ve seyahat rotaları hakkında verdiği bilgiler konusunda zihnimizde oluşan şüpheler, *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen bilgiler tahlil edilince kendisine zemin bulmuştur. Buna göre Evliya'nın *Târîh-i Mığdisî* olarak defalarca atıf yaptığı kaynağın aslında onun yaratımı muhayyel kitap olduğu ortaya çıkmıştır. Ermenilerin yaşadıkları coğrafyada seyahat eden Evliya, onlardan öğrendikleri bilgileri ve zihninde ürettiği anlatıları *Seyahatname*'ye geçirmek amacıyla bu muhayyel kitabı yaratmıştır. Aslına bakılırsa Evliya'nın gerçek bir Ermeni tarih kitabına ulaşma imkânı her zaman vardı. Bitlis'teki uzun misafirliği sırasında bunlardan bir tane temin edebilirdi. Zira Evliya'nın yaşadığı yüzyılda Bitlis'te

[520] *SN.IV*, s.32.

[521] *SN.II*, s.159,161; *SN.III*, s.138; *SN.IV*, s.286,294.

faaliyetini sürdüren bir Ermeni manastırının işi buydu.[522] Ancak böyle bir kitabı kaynak olarak kullanabilmesi için öncelikle Ermenice bilmesi veya Ermenice bilen birinden yardım alması gerekirdi. Bu yüzden Ermenilerden duyduklarını ve kendi zihninde ürettiği bilgileri, yine kendi yarattığı sözde Ermeni tarih kitaplarından alınmış gibi göstermek hem bir seyyah açısından zahmetsiz olacak hem de okuyucusunun zihninde şüpheye mahal vermeyecek ve Evliya'yı da bibliyografik açıdan bilgili gösterecekti. Başlangıçta ondan sadece "Ermeni Tevarihi" olarak bahsetse de daha sonra *Seyahatname*'de yaygın olarak başvurduğu millet veya kavim adları üzerinden muhayyel kitap yaratma yöntemini kullanmış ve kavm-i *Mığdisî*'den yola çıkarak *Târîh-i Mığdisî*'yi yaratmıştır. Tıpkı *Târîh-i Yanvan*'da olduğu gibi *Târîh-i Miğdîsî* için de bir müellif kurgulamıştır. Ancak *Târîh-i Yanvan*'dan emin olduğu kadar *Târîh-i Mığdisî*'den emin olamamıştır. Zira *Târîh-i Yanvan*'ı kitabi kaynaklar, sözlü kaynaklar ve kendi zihin üretimi bilgiler olmak üzere üç kaynaktan beslerken *Târîh-i Mığdisî*'yi sözlü kaynaklar ve kendi zihin üretimi bilgiler olmak üzere iki kaynaktan beslemiştir.

Yaptığımız araştırmalar, *Târîh-i Mığdisî* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin herhangi bir kitapla doğrudan ilişkisini tespit edememiştir. Bu eksikliğini farkında olan Evliya, *Târîh-i Mığdisî*'ye olan güveni artırmak için onu diğer muhayyel kitaplarından daha çok övmek istemiştir. Müverrih *Mığdisî*'ye "târîh-şinâs", "müverrih-i hakîkî" ve eserine "mu'temed târîh" şeklinde övgüler yapmakla yetinmemiş, daha da ileri giderek diğer tarihçilerin onun kadar iyi yazamadıklarını ve onun yanında "lâl" olduklarını söylemiştir.[523]

3.1.4. Tevârîh-i Kıbtî

Seyahatname'de sıklıkla atıf yapılan kitaplardan biri de *Tevârîh-i Kıbtî*'dir. Zira *Seyahatname*'nin beşinci ve altıncı ciltleri dışındaki tüm ciltlerde bu kitaba kaynak olarak toplamda 26 kez atıf yapılmıştır. Özellikle dokuzuncu ve onuncu ciltler *Tevârîh-i Kıbtî*'ye en çok atıf yapılan ciltlerdir.

Grafik 3.4

[522] Robert W. Thomsen, "Bitlis ve Ermeni Tarihleri", *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş*, ed. Richard G. Hovannisian, çev. Zülal Kılıç, Aras Yayıncılık, İstanbul 2016, s.116.

[523] *SN.IV*, s.35,42,61,345.

Ciltlere Göre *Târîh-i Kıbtî*'ye Yapılan Atıf Sayısı

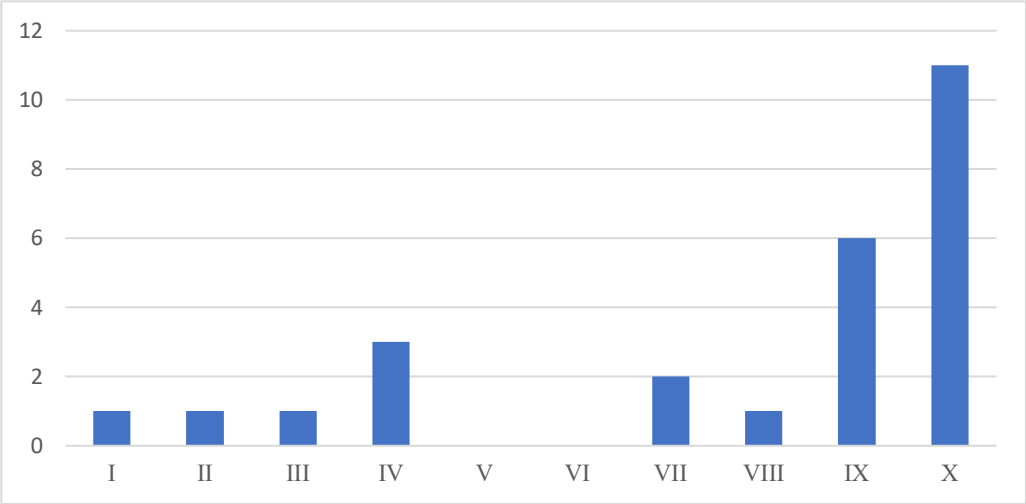

Tevârîh-i Kıbtî'ye 26 kez atıf yapılması onu diğer kaynak kitapların içerisinde önemli bir konuma yerleştirmektedir. Diğer ciltlere oranla dokuzuncu ve özellikle onuncu ciltte *Tevârîh-i Kıbtî*'ye daha çok atıf yapılsa da bu durum ilgili ciltlerde *Tevârîh-i Kıbtî*'yi ön plana çıkaracak bir özellik olmamıştır. Zira bu ciltlerde kitaplara çok fazla atıf yapılmaktadır. Yine de söz konusu eser *Seyahatname* metninin inşasında önemli bir yerde durmaktadır. *Tevârîh-i Kıbtî*, *Seyahatname* vasıtasıyla çalışmalarda kaynak olarak kullanılmaktadır. Ancak onun gerçekte hangi eser olduğu bilinmemektedir. Zira onun gerçek kimliğini bulmak adına bir araştırma yapılmamıştır. Burada *Tevârîh-i Kıbtî*'nin gerçekte ne olduğu sorusuna cevap aranacaktır. Bu doğrultu da öncelikle eserin adı, müellifi ve muhtevası hakkında bir araştırma yapılacak, ardından *Tevârîh-i Kıbtî*'ye atıf yapılarak verilen bilgilerin izi sürülecektir.

Adı Hakkında

Evliya, *Tevârîh-i Kıbtî*'ye birkaç farklı isimle atıfta bulunmaktadır. Yaygın olarak *Tevârîh-i Kıbtî*'yi kullansa da bunun yanında çeşitli isimlerle aynı kitaba atıf yaptığı görülmektedir.

Şekil 3.5

***Tevârîh-i Kıbtî* Adlı Kitabın *Seyahatname*'deki Farklı İsimlendirmeleri**

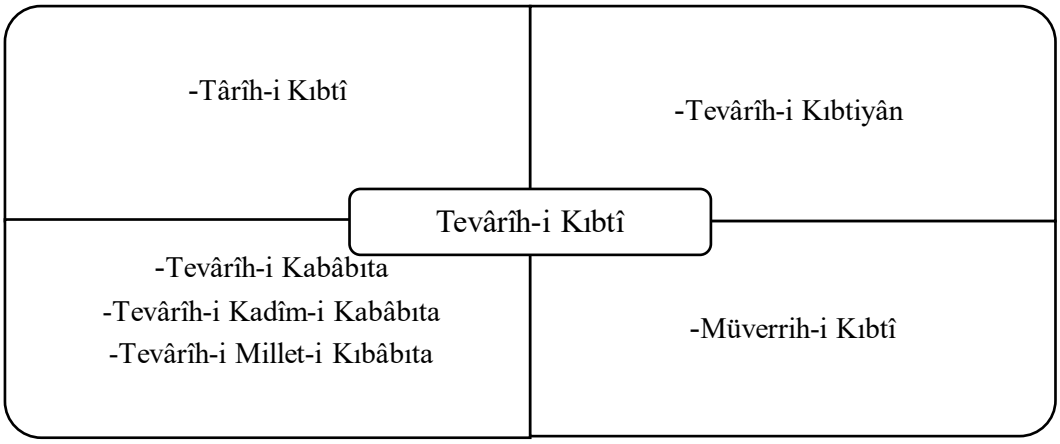

Bu farklı isimlendirmelere bakıldığında hepsinin merkezinde "Kıbtî" kelimesinin yer aldığı görülecektir. O halde bu isimlerin neyi ifade ettiğini anlamak için öncelikle bu kelimenin hangi manaya geldiğine bakmak gerekir. "Kıbtî" ya da "Kıptî", Yunanca "Aigyptos" kelimesinden türetilen ve başlangıçta sadece Mısır'ın Ortodoks Hristiyan halkı için kullanılan; ancak Müslümanların fethinden sonra Mısır'daki tüm Hristiyanları kapsayan etnik bir isimdir.[524] Bu kelime *Seyahatname*'de de benzer anlamda Mısır'ın yerli Hristiyan halkını nitelemek için kullanılmıştır. Bununla beraber dağınık bir halk olan çingenelerin Mısır'dan geldiğine dair yaygın bir inanıştan kaynaklanarak Evliya'nın zaman zaman bu kelimeyi çingeneleri nitelemek içinde kullandığı görülmektedir. Ancak bu ayrım *Seyahatname*'de net olduğundan çalışmamızın seyrini etkileyecek bir problem oluşturmamaktadır. Bunun yanında *Tevârîh-i Kıbtî*'nin diğer isimlendirmelerinde geçen "Kabâbıta" veya "Kıbâbıta" kelimesi de aynı manaya gelmektedir. *Seyahatname*'deki örnekler onun genellikle "Kıbtî" kelimesinin çoğul hali olarak kullanıldığını göstermektedir. Ancak sözlüklerde "Kababıta" kelimesi bulunmazken, Kıpti'nin çoğulu olarak "kabâtî" ve "kıbtiyan" kelimeleri yer almaktadır.[525]

Evliya'nın zaman zaman "Kıbtîyan" kelimesini kullandığı görülse de "kabâtî" kelimesine *Seyahatname*'de hiç başvuru yapılmamıştır. Bu kelimeyi Evliya'nın "kabâtî" kelimesinden hareketle icat ettiği düşünülebilir. Ancak Evliya bu kelimenin aynı zamanda Kıptilerin hükümdarları için de kullanıldığını bildirmektedir.[526] Yani "Kababıta" kelimesinin Kıpti'nin çoğulu olarak kullanılmasının yanında Kıptilerin hükümdarları için

[524] Dan Heale, Egypt's Christian Heritage: Cultural Heritage Management and Egypt's Coptic Monuments, BAR Publishing, Oxford 2020, s.4; Kamûs-ı Türkî, s.1050.

[525] Kamûs-ı Türkî, s.1050.

[526] *SN.X*, s.41,54.

de tıpkı firavun gibi kullanılan bir unvan olduğunu öğrenmekteyiz. Buraya kadar anlatılanlar Evliya'nın zihninde "Kababıta" kelimesinin ifade ettiği anlamları ortaya çıkarmış gibi durmaktadır. Ancak Evliya, *Seyahatname*'nin bir yerinde, genellikle Kıpti'nin çoğulu manasında kullandığı bu kelime hakkında küçük bir açıklama yaparak tekil olduğunu ve çoğulunun "Akbat" olduğunu söylemektedir. Onun yaşadığı dönem ve öncesine ait olan literatür de "Akbat" kelimesini Kıpti'nin çoğulu olarak göstermektedir.[527] Evliya'nın "Kababıta" kelimesi hakkında kafası biraz karışık olsa da onun bu kelimeyi genellikle Mısır'ın yerli halkı olan Kıptileri ve bir miktar da çingeneleri işaret etmek için kullandığı açıktır.

Netice olarak, Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî* olarak nitelediği bu kitabın Kıptîler hakkında yazılmış müstakil bir eser olduğunu düşünebiliriz. Ancak bu isim üzerinden yaptığımız araştırma bizi herhangi bir kitaba ulaştırmamıştır. Literatürde "Târîh-i Kıbtî" ifadesi yer alsa da bu ifade bir kitabı nitelemek yerine Kıptilerin kullandıkları takvimleri işaret etmektedir. Buna karşın Evliya'nın kullanmayı tercih etmediği "Akbât" kelimesini merkeze alan Kıptiler hakkında yazılmış müstakil tarih kitapları mevcuttur. Ancak öncesinde *Tevârîh-i Kıbtî*'nin izini bulmak için Evliya'nın kitabın müellifi hakkında verdiği bilgileri de tahkik etmemiz gerekecektir.

Müellifi Hakkında

Seyahatname'de *Tevârîh-i Kıbtî*'nin müellifi hakkında verilen bilgiler oldukça kısıtlıdır. Zira Evliya, müellif hakkında geniş bir bilgi vermezken onun sadece ismini bildirmekle yetinir. Buna göre *Tevârîh-i Kıbtî*'nin müellifi Totis ibn Natis adında biridir.[528] Hz. İdris neslinden olan Totis ibn Natis, pek çok ilme haiz ve kâhindir.[529] *Seyahatname*'de direkt olarak bu zatın ne zaman yaşadığına dair bir bilgi mevcut olmasa da satır aralarından elde ettiğimiz bilgilerle, onun Mısrâyim oğlu Kıbtîm zamanında yaşadığını öğrenmekteyiz.[530] Bu durumda Mısrâyim oğlu Kıbtîm'in kim olduğu ve ne zaman yaşadığı gibi yeni sorulara cevap aramak gerekecektir. *Seyahatname*'de Mısrâyim oğlu Kıbtîm hakkında verilen bilgilerden onun bir zamanlar Mısır'a hükmettiği anlaşılmaktadır. Hatta Kıptilerin soyunun efsanevi bir karakter olan Mısrâyim oğlu

[527] Târîh-i Mısr-ı Cedîd, s.182.

[528] *SN.VII*, s.272.

[529] *SN.X*, s.16.

[530] *SN.X*, s.16.

Kıbtîm'e dayandığı söylenmektedir.[531] Ancak Mısrâyim oğlu Kıbtîm, Yahudi tarih literatürünün İslam literatürüne etkisi sonucu ortaya çıkan efsanevi bir kişilik olduğu için onun ne zaman yaşadığını veya gerçekten yaşayıp yaşamadığını tespit etmek imkânsızdır. Zira *Seyahatname*'deki ve Müslüman tarih yazarlarının kitaplarındaki bilgiler onun Hz. Nuh'un torunlarından biri olduğunu söylemektedir. Evliya'nın, söz konusu eseri "*Tevârîh-i Kadîm-i Kabâbıta*" olarak nitelemesi de bundan kaynaklanmaktadır. Onun müellif hakkında verdiği bilgiler bizi müellife yaklaştırmak yerine uzaklaştırmıştır. Zira bu bilgiler ve önceki tecrübelerimiz bir araya getirildiğinde, söz konusu müellifin gerçekte var olmadığı ve Evliya'nın zihninin bir ürünü olabileceği şüphesi ortaya çıkmaktadır. Ancak bu şüphelerimizi şimdilik bir kenara koyarak, *Tevârîh-i Kıbtî*'nin muhtevası hakkında da bir inceleme yapmamız lazımdır.

Seyahatname'deki Atıflara Göre Muhtevası

Tevârîh-i Kıbtî'nin hangi dilde yazıldığını net olarak bilmiyoruz. Evliya bu eserden tercüme yoluyla faydalandığını söylemektedir. Ancak bu kez ona tercüme konusunda yardımcı olan birileri yoktur. Onun Kıptîce bilmesinin mümkün olmadığını bildiğimize göre söz konusu eserin Arapça olduğunu düşünebiliriz. Zira Evliya, Halife Me'mûn (ö.833) zamanında Kıbtî tarihlerinin Lisan-ı Kıbtî'den Arapçaya tercüme edildiği bilgisini vermektedir.[532] Evliya'nın bizzat kendisinin tercüme yoluyla faydalandığını söylemesi ve Halife Me'mûn zamanında bu eserlerin Arapçaya çevrildiği bilgisi bir araya getirildiğinde, söz konusu eserin Arap dilinde olduğunu düşünebiliriz. Zira Halife Me'mûn döneminde yoğun tercüme faaliyetlerinin olduğunu biliyoruz.[533] Evliya'nın eğitim hayatına dair verdiği bilgiler ve kendisinin direkt olarak Arapça bildiği yönündeki beyanına dayanarak onun iyi derecede Arapça bildiğini düşünebiliriz. Ancak onun Arapça bilgisinin doğrudan Arapça bir kaynağı kullanmaya yetecek seviyede olup olmadığı konusunda emin değiliz. Zira Evliya'nın Arapça bilgisini ölçmek adına yapılan çalışmalar Arapça bir kaynağı doğrudan kullanacak kadar iyi bir Arapça bilgisini haiz olmadığını göstermektedir.[534]

---

[531] *SN.X*, s.16.

[532] *SN.X*, s.352.

[533] Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin altın çağı: Me'mun Dönemi*, Ankara Okulu, Ankara 2002, s.115; Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *DİA*, XXIX, s.104; M. Rekaya, "al-Maʾmūn", *EI*, VI, 336-337; Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul 2007, s.63, 92; Mühittin Macit, "Tercüme Hareketleri", *DİA*, XL, s.501.

[534] Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Arapça Bilgisi ve Arapça Kaynaklarla İlişkisi Üzerine Gözlemler", s.198.

Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî* ve aynı anlama gelecek farklı isimlendirmelerle niteliediği eserin müstakil bir Kıptî tarihi olabileceğini düşünmüştük. Zira bu isimlendirmeler bizi bu düşünceye yönlendirmişti. Ancak *Seyahatname*'deki *Tevârîh-i Kıbtî*'ye atıf yaparak verilen bilgileri bir araya getirdiğimizde söz konusu eserin müstakil bir Kıptî tarih kitabından ziyade bir dünya tarihi veya İslam tarihi kitabı olabileceğini düşündürmektedir. Evliya, özellikle *Seyahatname*'nin onuncu cildinde Mısır tarihinden hareketle Kıptîler hakkında detaylı bilgiler verse de bu bilgilerin kaynağını hiçbir şekilde *Tevârîh-i Kıbtî* olarak göstermez. Buna karşın Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Süleyman, Hz. Nun ve Hz. Ali ve hatta Konstantin ve annesi Helena hakkında verilen kısa bilgiler ve bunların yanında şehirlerin banileri hakkında verilen bilgilerin kaynağı olarak gösterilir. Ayrıca *Tevârîh-i Kıbtî*'nin hakkında bilgi verdiği coğrafya oldukça geniştir. Zira *Tevârîh-i Kıbtî*'de birbirinden oldukça uzak olan Selanik ve Bilbeys şehirleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Belki de Evliya'nın "mu'temed"[535] yani güvenilir olarak gördüğü bu eser, adından anlaşıldığı gibi müstakil bir Kıptî tarihi olmaktan ziyade Kıptilerin elinden çıkmış bir dünya tarihi kitabı olabilir. Ancak Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî'*yi kullanma usulü, eser ve müellif hakkında verdiği kısıtlı ve inanılması güç bilgiler, bize bu eserin de bir muhayyel kitap olabileceğini düşündürmektedir. Elbette bu düşüncemizi sağlam bir zemine oturtmak adına delillendirmemiz gerekir. O halde *Tevârîh-i Kıbtî* kaynak gösterilerek verilen bilgileri tahkik etmek ve bu bilgilerin izlerini kitaplarda aramak gerekecektir.

Tevârîh-i Kıbtî'nin Kitaplarla Karşılaştırılması

Tevârîh-i Kıbtî ve müellifi Totis ibn Natis hakkında yaptığımız araştırmalar bizi bir sonuca ulaştırmamıştır. Literatürde *Tevârîh-i Kıbtî* adıyla olmasa da Tarihü'l-akbat (Kıptilerin Tarihi) gibi isimlerle yazılmış kitaplar mevcuttur. Ancak Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî*'ye atıf yaparak verdiği bilgileri bir araya getirerek bu eserin müstakil bir Kıptî tarih kitabı olamayacağı kanısına varmıştık. Bunun yanında Evliya'nın söz konusu esere atıf yaparak verdiği bilgiler tek bir kaynaktan ziyade birkaç kaynaktan derlenmiş gibi durmaktadır. Önceki buluşlarımızdan edindiğimiz tecrübeler bu kitabın da muhayyel bir kitap olabileceğini göstermektedir. Evliya'nın Arapça bilgisinin sınırlılığı, eser ve müellif hakkında verilen bilgiler bu yöndeki düşüncemizi güçlendirmiştir. Bu verilerden yola

[535] *SN.III*, s.221.

çıkarak bakış açımızı değiştirip, Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî*'yi kaynak göstererek verdiği bilgilerin izini öncelikle Türkî metinlerde aramak doğru olacaktır.

Tevârîh-i Kıbtî ile Târîh-i Mısr-ı Cedîd'in Karşılaştırılması

Bu doğrultuda Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî*'yi kaynak göstererek verdiği Konstantin ve annesi Helena hakkındaki anlatıya bakalım. Anlatıya göre Konstantin'in annesi Helena, Hz. İsa'ya ait kutsal emanetleri bulmak için Kudüs'e gider ve burada hayratlar inşa eder. Bu sırada Kudüs'te bulunan Mağaryos adında bir papazın yönlendirmesiyle, Hz. İsa'nın asıldığı çarmıhın parçalarını bir ağacın dibini kazarak bulur. Kazılan yerde haç parçaları ile bir mezar çıkar ve mezardaki bu kişi haç parçalarının üzerine bırakılmasıyla dirilir. Bu olayın yaşandığı 14 Eylül günü Hristiyanlarca haç bayramı olarak kutlanır.

{**Der beyân-ı bânî-i deyr-i Kumâme**: Be-kavl-i müverrihân-ı Yûnâniyân, Hazret-i îsâ'nın mevlûdundan 328 sene sonra İslâmbol'u binâ eden Kostantîn'in vâlidesi Hellane Mayfirav avret Ruha şehirli bir melik kızı idi. Kostantîn'den kırk milyon mâl ile Kudüs'e gelüp Hazret-i îsâ'nın ba'zı âsârların bulup (—) hayrâtlar binâ ederken Kudüs'de Mağaryos nâmında bir pîr-i nâtüvân ve bıtrîk-ı mugân buldu. Meğer kavm-i Yâhûd Hazret-i îsâ'yı bu papas üzre salb etmişler ve salb olunan ağacı bu papas bilirdi. Âhir Mağaryos papas Hellane avrete îsâ'nın salb olunan ağacın yerini gösterüp Hellane emriyle dibin kazup içinden bir kabir ile salîbler şeklinde ya'nî haç gibi üç pâre ağaçlar çıkdı. Nasârâ zu'munca ol ağaçları bir bir ol kabir içindeki meyyit üzre bırakdılar. Ol ân ol meyyit hayât bulup turugeldi. Ol gün ki mâh-ı Eylûl'ün on dördüncü günü idi. Hâlâ nasârânın ol gün ha haç suya ilkâ etmeler (—) ve kefere haçlarına ta'zîmleri bundan kalmışdır kim |Y 224a] meyyit üzre ol haçları bırağup meyyit hayât bulduğu Kabâbıta ve Yûnân tevârîhlerinde merkûmdur. *SN.IX*, s.248.

Bu anlatı, çalışmamızda yer alan *Târîh-i Yanvan* bahsinden hatırlanacaktır. Zira Evliya, *Seyahatname*'nin birinci cildinde bu anlatının geniş bir versiyonunu *Târîh-i Yanvan*'ı kaynak göstererek vermiştir. Yaptığımız araştırmalar, Konstantin ve Helena'nın hikâyesinin farklı versiyonlarının Türkî metinlerde bulunduğunu gösterse de Evliya'nın birinci ciltte verdiği anlatıyı doğrudan Celalzâde Salih'in *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* adlı eserinden alarak birkaç küçük değişiklikle kendi üslubuna yaklaştırıp *Seyahatname*'ye kaydettiğini göstermişti. Burada tekrar değindiğimiz Konstantin ve Helena anlatısı aslında birinci ciltteki anlatının özet halidir.

SN.IX, s.248	*Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, s. 373
{Der beyân-ı bânî-i deyr-i Kumâme: Be-kavl-i müverrihân-ı Yûnâniyân, Hazret-i îsâ'nın mevlûdundan 328 sene sonra İslâmbol'u binâ eden Kostantîn'in vâlidesi Hellane Mayfirav avret Ruha şehirli bir melik kızı idi. Kostantîn'den kırk milyon mâl ile Kudüs'e gelüp Hazret-i îsâ'nın ba'zı	…saltanatı zamânından yigirmi ikinci yılda düşinde gördi göge yukaru salib şeklinde bir 'alem kaldurdılar bir kimse ana eger sana muhalif gelene zafer bulayın dirsen cümle libâsuna ve şeklüne bu 'alâmeti it didi. Uykusından uyandığı gibi anası mezkûre Hülane'yi Beytü'l-makdise göndermek içün yarağa meşgul oldı ki anası vara anda Hazret-i

âsârların bulup (—) hayrâtlar binâ ederken Kudüs'de Mağaryos nâmında bir pîr-i nâtüvân ve bıtrîk-ı mugân buldu. Meğer kavm-i Yâhûd Hazret-i îsâ'yı bu papas üzre salb etmişler ve salb olunan ağacı bu papas bilirdi. Âhir Mağaryos papas Hellane avrete îsâ'nın salb olunan ağacın yerini gösterüp Hellane emriyle dibin kazup içinden bir kabir ile salîbler şeklinde ya'nî haç gibi üç pâre ağaçlar çıkdı. Nasârâ zu'munca ol ağaçları bir bir ol kabir içindeki meyyit üzre bırakdılar. Ol ân ol meyyit hayât bulup turugeldi. Ol gün ki mâh-ı Eylûl'ün on dördüncü günü idi. Hâlâ nasârânın ol gün ha haç suya ilkâ etmeler (—) ve kefere haçlarına ta'zîmleri bundan kalmışdır kim [Y 224a] meyyit üzre ol haçları bırağup meyyit hayât bulduğu Kabâbıta ve Yûnân tevârîhlerinde merkûmdur.	İsa'nun aleyhisselâm ba'zı âsârın bula kendüye getüre ve Kuds-ı Şerif'de anlar rızâsına kenisâlar bina ide. Az geçmedin bu maslahâtı tamam idüp muhkem yat ve yarağ ve emval-ı firâvân-ıla anasını Kostantiniyye'den çıkarup gönderdi. Kuds-ı Şerife vardı dirler ki ol zamanda kudsda Makariyus adlu bir ulu papas var ıdı. Nasârâ zu'mmınca İsa paygambarı anun üzerine salup eytdiler didükleri ağacun yirini ol bilür idi. Hülane'ye ol yiri salı virdi ve Yehûd tâyifesi Hazret-i İsa'ya aleyhi's-salavat ve's-selâm ne ezâ itdüklerini ana bir bir hikâyet idi virdi biraz va'z eyledi. Hülane dahi emr itdi ol ağacun dibini ḳazdılar. İçinden bir kabr-ıla sâlibleri şeklinde üç pare ağaç çıkdı. Nasârâ zu'mmınca ağaçları birer birer ol kabr içinde olan meyyit üzerine bırakdılar. Üçünci ağacı bırakdukları gibi ol meyyit dirilüp turı geldi. Ol güni ki Eylül'ün on dördinci güni idi. Nasârâ bayram idindiler bu macera Hazret-i İsa aleyhisselam toğduğından üç yüz yigirmi sekiz yıl sonradan idi. Nasârânun haç bayramı didükleri budur ve haçlarına tazimleri dahi bundan ḳalmışdur…

Birinci ciltteki Kumame anlatısına yer verilmesinin sebebi, Konstantin'in Hristiyanlıkla olan ilişkisinin anlatılmak istenmesidir. Dokuzuncu ciltteki anlatının amacı ise bundan tamamen farklıdır. Zira Kumame Kilisesi'ni ziyaret eden Evliya, bu kilisenin önemini okuyucuya aksettirmek adına bu anlatıya *Seyahatname*'de tekrar değinir. Birinci ciltteki anlatı ile dokuzuncu ciltteki anlatı arasında küçük farklar mevcuttur. Öncelikle dokuzuncu ciltteki anlatı birinci cilttekinin özetlenmiş halidir. Buna karşın Helena'nın Ruhalı bir melik kızı olduğunun vurgulanması gibi ek bilgiler de mevcuttur. Yine *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den alınan bu ek bilgiler birinci anlatıda önemsenmezken ikinci anlatıda önemli hale gelmiştir. Bu ek bilgiler, dokuzuncu ciltteki anlatı yazılırken yine *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den faydalanıldığını; ancak temel olarak birinci ciltteki anlatının esas alındığını göstermektedir. Buradan Evliya'nın birinci ciltteki kurguya sadık kalmak istediğini anlayabiliriz. Zira birinci ciltteki anlatıda yer alan ve Evliya'nın anlatıya dâhil ettiği "kırk milyon mâl", "bir pîr-i nâtüvân ve bıtrîk-ı mugân" gibi ifadelerin aynı kalması bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Bunlara kıyasla dokuzuncu ciltteki anlatıda yapılan en büyük değişiklik anlatıya yeni bir kitabi kaynağın dâhil edilmesidir. Birinci ciltteki anlatının kaynağı sadece *Târîh-i Yanvan* olarak gösterilirken dokuzuncu ciltteki anlatı da yine *Târîh-i Yanvan*'a atıf yapılır; ancak ek olarak *Kababıta* adıyla *Tevârîh-i Kıbti* de kaynak gösterilir.

Burada irdelenmesi gereken mesele Evliya'nın neden aynı anlatıya ek bir kaynak daha verme ihtiyacı duymasıdır. Aslında bunun bir ihtiyaç olduğunu söyleyemeyiz. Birinci anlatıda kaynak olarak gösterilen *Târîh-i Yanvan* gerçekten de bir ihtiyacın sonucunda anlatıya dâhil edilmişti. Zira *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'de belirsiz bir şekilde yapılan "nasara tarihleri" atfı Evliya'nın kurgusuna uymadığı için bunun yerini *Târîh-i Yanvan* almıştı. Ancak *Tevârîh-i Kıbtî*'nin metne dâhil edilmesinin sebebi Evliya'nın bibliyografik açıdan kendini bilge göstermek istemesidir. Her ne kadar *Tevârîh-i Kıbtî*'ye *Seyahatname*'nin beşinci ve altıncı ciltleri dışında kalan ciltlerde atıf yapılmış olsa da en çok atfın dokuzuncu ve onuncu ciltlerde yapıldığını görüyoruz. Bunun sebebi Evliya'nın Mısır bahsini kaleme alırken Kıptîlerin ilmi yönü hakkında ciddi bilgiler edinmesidir. Zira Kıptîler, ceylan derilerine gün gün yazılmış, Hz. İdris zamanından kalma ve sadece onların okuyabildiği tarih kitaplarına sahiptirler.[536] Evliya'nın *Seyahatname*'de okuyucuya sunmak istediği *ideal Evliya* imgesinin bu bilgileri haiz olması gerekirdi. Bu sebepten ötürü önceki muhayyel kitaplara göre zayıf kalsa da *Tevârîh-i Kıbtî* yaratıldı ve *Seyahatname*'nin ilgili ciltlerine adeta serpiştirildi. O halde *Seyahatname*'nin dokuzuncu cildinde yer alan anlatının aslında *Tevârîh-i Kıbtî* adında bir kitaptan değil *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den alındığı anlaşılmıştır. Daha önce bu anlatılar üzerinden *Seyahatname* ve *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* arasında etraflı karşılaştırma yapıldığı için tekrara düşmemek adına burada kısaca değinmek uygun görülmüştür.

Tevârîh-i Kıbtî'nin Seyahatname'deki İşlevi

Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî*'yi kaynak göstererek verdiği bir bilginin aslında Celalzade Salih'in *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'inden alındığının ortaya çıkması bu kitabın da aslında bir muhayyel kitap olduğunu göstermiştir. Ancak bu durum *Tevârîh-i Kıbtî* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin hepsinin *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*'den alındığını göstermez. *Tevârîh-i Kıbtî* adı altında gizlenen tek kitap *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* olmamalıdır. Zira *Tevârîh-i Kıbtî*'ye atıf yapılarak verilen bilgilerin birkaçı Gelibolulu Mustafa Âli (ö.1600)'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı ve Ramazanzâde Mehmed Çelebi (1571)'nin *Târîh-i Nişancı Paşa* adlı eserleriyle de benzerlik göstermektedir. Ancak bu eserlerle *Tevârîh-i Kıbtî* arasında kurduğumuz bağlantının şeklini netleştiremediğimiz için burada

[536] *SN.II*, s.9; *SN.IV*, s.153,346; *SN.X*, s.16,352.

tartışmayı uygun görmedik. Çünkü Evliya, *Tevârîh-i Kıbtî*'ye atıf yaparak verdiği bilgilerin bir kısmını doğrudan bu kitaplardan almak yerine bu kitapların da kaynağı olan henüz tespit edemediğimiz üçüncü bir kitabı kullanmış olabilir. Bunun yanı sıra *Tevârîh-i Kıbtî* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin hepsinin kitabi olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira Evliya'nın bu bilgilerin bir kısmını sözlü kaynaklardan öğrendiğini gösteren emareler mevcuttur. Örneğin Kalinsev Kalesi'ni ziyaret ederken bu kalenin banisi hakkındaki bilgiyi Kıptilerden öğrendiğini söyler.

> Lisân-ı İbrî'de Kalınsev bir şeyhin ismidir kim Kabâbıta kavmi "Bu Şeyh Kalinseve peygamberdir. Sâm ibn Nûh Kalınsev'dir" derler. *SN.III*, s.75.

Evliya, sözlü olarak öğrendiği bu bilgilerin bir kısmını *Tevârîh-i Kıbtî*'ye atıf yaparak *Seyahatname*'ye geçirir. Bu kullanımlardan ilki Sencovan Câmii anlatısında karşımıza çıkmaktadır. Rodos'ta bulunan Sencovan (San Giovanni) Camii hakkında bilgi veren Evliya, bu caminin içerisinde bir zamanlar Hz. Yahya'nın cesedinin bulunduğunu ve uzun yıllar orada kaldığını söyler. Aslında bu anlatı Saint Jean Şövalyelerinin Hz. Yahya'ya olan bağlığından ve II. Beyazid'in hediye olarak Hz. Yahya'nın elini Saint Jean Şövalyelerine vermesinin ardından ortaya çıkmış bir söylentiden ibarettir.[537] Zira Evliya, Hz. Yahya'nın cesedinin nasıl kaçırıldığı hakkındaki anlatıya da *Seyahatname*'de yer verir.[538] Dahası Evliya, benzer bir anlatıya *Seyahatname*'de bir kez daha değindiğinde, kaynak olarak Mü'ezzinzâde adında 47 yıl Malta'da esir kalan bir kişiyi ve başka bir muhayyel kitap olan *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak gösterir.[539] Ancak Evliya bu sefer sözlü kaynaklardan öğrendiği bu bilginin inandırıcılığından o kadar şüphelidir ki inandırıcılığını artırmak adına üç kitaba atıfta bulunur. Üçü de muhayyel olan bu kitaplardan biri *Tevârîh-i Kıbtî*'dir.

> Sencovan câmi'i derler bir ma'bed-i kadîmdir. Bir serhadde böyle bir câmi'-i kebîr yokdur. Meğer Girit'de Hünkâr câmi'i ola. Ammâ bu Sencovan câmi'i Âdem-i Sânî Nûh Necî zamân-ı şeriflerinde binâ olunmuş bir ma'bed-i atîkdir. Ve "Niçe yüz yıl mihrabının sağ cânibindeki mesdûd hücre içre Hazret-i Yahyâ'nın cesed-i şerifleri anda pinhân idi" deyü aslı ve fer'i ile Tevârîh-i Kıbtî ve Tevârîh-i Yûnâniyân ki tevârîh-i kadîmlerdir hubût-ı Âdem'den evvel cân u cin kavmi havâdisâtların bile hâlâ bu âna dek cemî'i vakâyi'âtı tahrîr etmededirler. *SN.IX*, s.127.

---

[537] Nicolas Vatin, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş Diplomasi ve Korsanlık*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, s.14,184,

[538] *SN.I*, s.63; *SN.IX*, s.128.

[539] *SN.IX*, s.227.

Yine bu minvalde başka bir anlatı Serdâb-ı şerif Camii hakkındadır. Bu caminin altında peygamberlerin gömülü olduğunu söyleyen Evliya, bu bilgiyi öncelikle hadis-i şerifle teyit eder, ardından şehrin ulemalarını şahit gösterir. Onun bu bilgiyi sözlü kaynaklardan öğrendiği oldukça açıktır. Ancak devamında, burada üç bin peygamberin gömülü olduğunu söyler ve *Tevârîh-i Kıbtî* ile iki muhayyel kitaba daha atıfta bulunur.

> Ziyâret-i Serdâb-ı şerîf: Bu câmi'in altı serâpâ mağâralardır. Hazret-i Risâlet-penâh'ın hadîs-i sahihi üzre bu şehrin ulemâları nakliyle cemî'-i enbiyâ-yi güzîn ve ûlü'l-azm mürselînin zuhûr ve sudûr bulan menkabet-i şerifleri ve türbet-i lâtifleri bu gârlarda âsûdedirler. Tevârîh-i Kabâbıta ve Yûnâniyân'da ve tevârîhât-ı Arab'da müverrihînler kavli üzre bu Serdâb gârında üç bin peygamber medfûndur. *SN.IX*, s.254-255.

Evliya'nın sözlü kaynaklardan öğrenerek *Tevârîh-i Kıbtî* adı altında *Seyahatname*'ye kaydettiği örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak yukarıda verilen örnekler meselenin anlaşılması için yeterli olacaktır. Buraya kadar Evliya'nın *Tevârîh-i Kıbtî'*yi yazılı ve sözlü olarak iki kaynaktan besleyerek oluşturduğunu tespit ettik. Ancak daha önceki muhayyel kitapların üçüncü olarak Evliya'nın kendi zihin üretimi bilgilerle beslediğini de biliyoruz. Fakat *Tevârîh-i Kıbtî*'nin açık bir şekilde Evliya'nın kendi zihninin ürünü bilgilerle beslendiğini gösteren bir örnek tespit edemedik. Ancak Evliya'nın Mısır'da ziyaret ettiği bir hamamda gördüğü köpek heykeli hakkında verdiği bilgiler belki de onun zihninin ürünü olabilir. Anlatıya göre, Mısır'da bulunan bu hamamın içerisinde tunçtan yapılmış boğuşan iki köpeği tasvir eden bir heykel vardır ve bu heykel aslında Mısır'ı kuduzdan koruyan bir tılsımdır.

> {Tılısmât-ı kelbeyn-i kuduz: Yine Mısır içre kantara-i Emir Hüseyin ile Kantârü'l-Mûsikî ortasında şâhrâh üzre Hammâmü'l-kelb nâmında bir küçük hammâmdır. Mezkûr hammâmın temelinde bir kub- becik içinde iki aded tucdan kelb timsâlleri vardır. Birbirleriyle şeb [u] rûz hırran-fe-hırran dalaşup boğuşmadadır. Anıniçün şehr-i Mısır'da kuduz köpek olmaz. Hâlâ Mısır'da işidilüp kuduz kelb görülme- mişdir. Anıniçün ol hammâma Hammâmü'l-kelb derler. Tevârîh-i Kabâbıta'da mastûrdur.} *SN.X*, s.99.

Evliya'nın yaşadığı dönem ve öncesinde yazılan Mısır tarihi hakkında bilgi veren kitaplara bakıldığında, Mısır'da bulunan tılsımlara dair anlatılarla karşılaşılacaktır. Zira Müslümanlar, Antik Mısır'dan kalan bu eserlerin her birini şehrin koruyucu tılsımları olarak görüyordu. Bu inanışın Roma'dan kalan eserler için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Mısır'daki tılsımlar hakkında bilgi veren eserlerde Evliya'nın bahsettiği hamam içerisindeki köpeklerden ve hatta Mısır'ı kuduzdan koruyan tılsımlı heykellerden bahsedilmez. Ancak Evliya, hamamda bulunan bu heykeller hakkındaki bilgiyi sözlü kaynaklardan öğrenmiş olabilir. Buna karşın bizim daha kuvvetli olduğunu

düşündüğümüz fikir ise bunun Evliya'nın kendi zihin üretimi bir bilgi olduğudur. Zira Evliya, İstanbul'da bulunan ve şehri yılanlardan koruduğuna inanılan yılanlı sütundan hareketle bu köpek heykeline böyle bir anlam yüklemiş olabilir.

Netice olarak, Evliya'nın güvenilir kaynak olarak nitelediği ve kadimden kaldığını iddia ettiği *Tevârîh-i Kıbtî*'nin gerçek bir kitap olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu kitabın, Evliya'nın muhayyel kitap üretme usulünün ürünü olarak ortaya çıksa da *Târîh-i Yanvan* veya *Târîh-i Mığdisî* kadar iyi kurgulandığını söyleyemeyiz. Bu durum, Evliya'nın Kıptilerin sahip olduğu kitaplar hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Bunun sebebi belki de Evliya'nın Kıptilerle az vakit geçirmiş olmasıdır. Yine de onun okuyucuya sunmak istediği Evliya imgesinin gereği olarak bu kitabın yaratılması gerekiyordu. Zira onun bize gösterdiği *ideal Evliya*nın, Kıptilerin elindeki kadim kitapları da haiz olması beklenirdi. Onun *Tevârîh-i Kıbtî*'yi yazılı ve sözlü olarak iki kaynaktan beslediği kesin olarak tespit edilmiştir. Ancak kendi zihin üretimi bilgilerin ne kadarını *Tevârîh-i Kıbtî* adı altında *Seyahatname*'ye kaydettiği meselesi netleştirilememiştir.

3.1.5. Târîh-i Tuhfe

Seyahatname'de kaynak olarak zikredilen ve defaatle atıf yapılan eserlerden biri de *Târîh-i Tuhfe*'dir. Zira Evliya, *Seyahatname*'nin beşinci ve altıncı ciltleri hariç geriye kalan ciltlerinde bu esere 19 kez atıf yapmıştır.

Grafik 3.5

Ciltlere Göre *Târîh-i Tuhfe*'ye Yapılan Atıf Sayısı

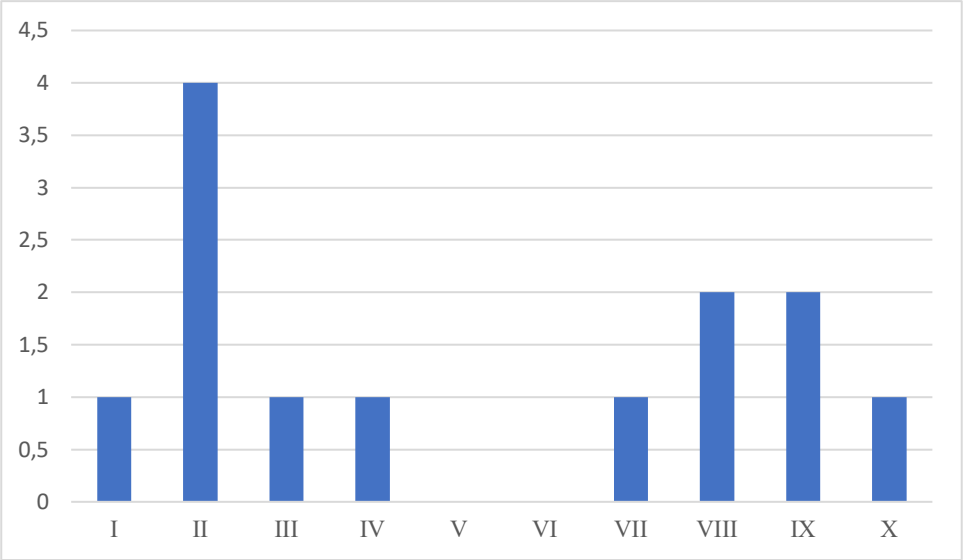

Bu atıf sayısını *Seyahatname*'de kaynak olarak gösterilen diğer kitaplarla karşılaştırdığımızda, *Seyahatname* metninin inşasında önemli bir yerde olduğu görülecektir. Bu durumda *Târîh-i Tuhfe*'yi, *Seyahatname* metninin inşasında önemli yeri olan kitaplar arasına koymak gerekir. Zira bu kitabın *Seyahatname* için ne kadar önemli olduğunu sadece kitaba yapılan atıf sayılarından değil, Evliya'nın kitap için yaptığı övgülerden anlamak da mümkündür. Fakat bu kitabın aslında hangi kitap olduğuna dair bir gizem mevcuttur. Daha önce bu kitabın izini arayan bir çalışma yapılmış olsa da onun gerçekte ne olduğu sorusuna cevap bulunamamıştır.[540]

Adı Hakkında

Târîh-i Tuhfe'nin aslında ne olduğunu bulabilmemiz için öncelikle Evliya'nın bu kitaba atıf yaparken kullandığı tüm isimleri tespit etmek gerekecektir. Zira Evliya'nın farklı isimlendirmeleri bize kitaba ulaşmamız için ipuçları verebilir. Bu doğrultuda *Seyahatname*'nin tüm ciltleri incelendiğinde, Evliya'nın bu kitabı birkaç farklı şekilde isimlendirdiği görülecektir.

Şekil 3.6

[540] Meşkure Eren, *age*, s.46.

Târîh-i Tuhfe Adlı Kitabın Seyahatname'deki Farklı İsimlendirmeleri

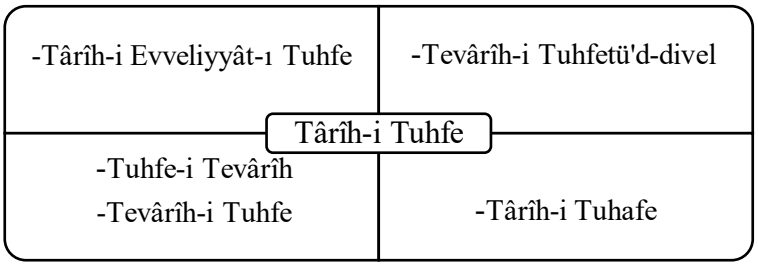

Görüldüğü üzere farklı isimlendirmelerin hepsinin merkezinde "Tuhfe" kelimesi bulunmaktadır. Sözlükler, bu kelimenin birincil anlamının "hediye, armağan, peşkeş" ikincil anlamının ise "hediyelik garip ve makbul şey, nadide mal" olduğunu söylemektedir.[541] Evliya'nın "*Târîh-i Tuhfe'de hakkâ ki tuhfe yazmış, gûyâ sikkeyi mermerde kazmış.*"[542] ifadelerinden onun da kitabın adını sözlükteki anlamla ilişkilendirdiği anlaşılacaktır. Evliya, bu kitabı genellikle *Târîh-i Tuhfe* veya *Tevârîh-i Tuhfe* olarak isimlendirse de iki yerde farklı kullanıma giderek *Tevârîh-i Tuhfetü'd-divel* ve *Târîh-i Evveliyât-ı Tuhfe* olarak isimlendirdiği görülecektir. İlk bakışta bu isimlendirmelerin *Târîh-i Tuhfe*'ye değil de başka kitaplara ait olduğu düşünülebilir. Ancak Evliya'nın *Seyahatname*'nin farklı ciltlerinde aynı mesele üzerinden yaptığı atıflardan bunun öyle olmadığı anlaşılacaktır.

Ve kavl-i Tevârîh-i Tuhfetü'd-Divel hakîkat bir tuhfe tevârîhdir, anın kavli üzre Hazret-i Âdem dahi Tatar sıfatında idi, der. *SN.X*, s.35.	Hattâ Târîh-i Tuhfe'de birkaç mürsel nebîlerin hılye-i şerîflerin "Cenâb-ı Kibriyâ ibtidâ Hazret-i Âdem'i yed-i kudretiyle tînden halk etdikde Tatar sıfatında halk etmişdir" deyü mufassal yazmış. *SN.VII*, s.194

Yukarıdaki karşılaştırmadan anlaşılacağı üzere *Tevârîh-i Tuhfetü'd-divel* de aslında *Târîh-i Tuhfe*'dir. *Târîh-i Evveliyyât-ı Tuhfe*'yi de bu şekilde karşılaştırarak sağlamasını yapacağımız bir örnek mevcut olmasa da onun *Târîh-i Tuhfe* olduğunu, Evliya'nın atıf yönteminden anlamak mümkündür. Zira *Seyahatname*'de *Tuhfetü'l-ebrâr* adında başka bir kitap ismi daha geçse de bu kitabın el-Beyzâvî (ö.1286)'ye ait olduğunu biliyoruz.

Müellifi Hakkında

[541] *Kamûs-ı Türkî*, s.385; Mertol Tulum, *age.*, s.1780.

[542] *SN.I*, s.303.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin bir yerinde *Târîh-i Tuhfe* adlı kitabın yazarının Orhan Gazi (S. 1324-1362) dönemi şairlerinden Yahya Çelebi olduğunu söylemektedir.[543] Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde, Orhan Gazi döneminde yaşayan Yahya Çelebi adında bir şaire rastlanmamıştır. Osmanlı tarih yazıcılığının daha geç bir dönemde ürün verdiğini bildiğimize göre söz konusu yazarın ilişkilendirildiği dönem hususunda bir yanlışlık olmalıdır. Zira *Târîh-i Tuhfe*'deki bilgilerle Yahya Çelebi'nin yaşadığı dönem arasında da bir çelişki mevcuttur. Evliya'nın iddiasına göre, Orhan Gazi döneminin şairlerinden olan Yahya Çelebi'nin yazdığı kitabın Yıldırım Bayezid (S. 1389-1403) devrine dair bilgiler vermesi mümkün görünse de düşündürücüdür. Belki de Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'nin yazarı hakkında verdiği bilgiler hatalıdır. Zira yaptığımız araştırmalar neticesinde, Evliya'nın çizdiği profile uygun olarak Yahya Çelebi adında bir kişiye ulaşılamamıştır. Kitabın adından yola çıkarak yaptığımız araştırmalarda da adında "Tuhfe" geçen birçok kitap bulsak da bu kitaplarla Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'sini ilişkilendirecek bir delil bulunamamıştır. Öyleyse söz konusu kitaba, adı ve yazarı üzerinden değil anlattığı konular üzerinden ulaşmayı denememiz gerekecektir.

Seyahatname'deki Atıflara Göre Muhtevası

Bu farklı isimlendirmelerde geçen "divel (düvel)" ve "Evveliyat" kelimeleri bize aradığımız kitabın bir dünya tarihi olabileceğini düşündürebilir. *Seyahatname*'de *Târîh-i Tuhfe*'den alındığı iddia edilen bilgiler de kitabın adına uygun gelecek şekilde bu düşüncemizi doğrulamaktadır. Zira *Târîh-i Tuhfe;* Hz. Âdem, Hz. Süleyman, İskender, Roma ve Osmanlı tarihine dair bilgiler verirken, bunların yanı sıra tüfeğin icadı gibi spesifik bilgileri de içermektedir. Ama en önemlisi *Târîh-i Tuhfe*'nin Osmanlı tarihini önceleyen bir tavrı vardır. Ancak *Târîh-i Tuhfe*, detaylı bir tarih anlatımında bulunmak yerine belli konulara sadece yüzeysel olarak değinmekle yetinir. Bu sebeplerden ötürü *Târîh-i Tuhfe*'yi bir kategoriye dâhil etmek zor olsa da bu bilgiler bize hilkatten başlayarak Osmanlı tarihi anlatısında bulunan bir kitabın peşinde olduğumuzu düşündürmektedir. Öyleyse *Târîh-i Tuhfe*'nin yazarı kimdir?

Târîh-i Tuhfe'nin Diğer Kitaplarla Karşılaştırılması

[543] *SN.IX*, s.227.

Bu doğrultuda ilk olarak, Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak göstererek anlattığı Timur (S. 1370-1405)'un Yezidileri yakma anlatısını ele alalım. Ümeyye Camii hakkında bilgi verirken bu hikâyeye değinen Evliya, Şam'a gelen Timur'un Yezidileri katletmek için bir hileyle onları Ümeyye Camii'ne topladığını ve daha sonra camiyi ateşe verip Yezidileri katlettiğini anlatır. Anlatıya göre bununla da yetinmeyen Timur, Yezid'in mezarını açtırır, cesedini yaktırır ve mezarını necasetle doldurtur.

SN.IX, s.268-269.
[Timur] [[(—) (—)]] gibi Şâm cümle Yezidî mezheb oldukların istimâ' [edüp] bu Şâm'a gelüp ibtidâ "Hazret-i Yezîd [[(—) (—)]] benim gizlice Rabb'im" deyüp secde etdi. Ve kendüye ne kadar pâdişâhlar muti' oldularsa anların alâ-tarîkı'l-hidâye verdikleri zî-kıymet eşyâları âvîzeler edüp mücevher çerâğ ve kanâdîller ile tezyîn eyleyüp iki bin kîse hazînesin anda koyup bir kerpiçi altun ve bir kerpiçi gümüş edüp Yezîd'in âsitânesin bâğ-ı İrem-misâl bir binâ etmeğe mühendisler getirüp şurû' etdi. Ve eyâlet-i Şâm Haleb'de ve Tarabulus'da ve Beyrût Sayda ve Kudüs'de dellâllar nidâ etdi kim, "Her kim Hazret-i Yezîd'i severse nezerâtından ve zekât sadakasından mâlın getirüp hâşâ gizlice tanrı yoluna bezi eylesün" deyü etrâf-ı âleme bu haber şâyi' olunca el-azametü lillâh cemî'i Yezîdîler Dürûzî ve Teymânî ve Mervânîler tâze cân bulup, "Bire meded! Timur Sultân bizim Hazret-i Yezîd'i severmiş. Şâm-ı cennet-meşâm içinde bir cennet dahi yaparmış ve bizim Hazret-i Yezîd'i anda secdegâh edermiş" deyü cemî'i Yezîdîler âşikâre olup bir senede ol kadar mâl geldi kim hisâbın Cenab-ı Bârî bilür. Be-kavl-i Tuhfe, altı kerre yüz bin altun kerpiç ve altı kerre yüz bin gümüş kerpiç kesildi. Ve her kerpiçi onar vukıyye ki sekizi bir at yükü on altısı bir şütür bârı olmak üzre kerpiç kesmiş. "Ve kubbe-i âlîsin ve mihrâb [u] minberin sâfî murassa' ve mücevher ederim" deyince eyâlet-i Şâm'da cevâhir kalmayup Yezîd'in binâsına fertûte-i Zâl-i zamânlar dahi mâlik olduğu cevâhirin getirirlerdi. Böyle ol kadar cevâhir makûlesi dahi cem' oldu kim hadd [ü] hasrı yok idi. Ba'dehu Timur Yezîd'in imâreti mahallinden câmi'-i Ümeyye'ye gelüp cemî'i a'yân-ı kibâr-ı Yezîdîyi kığırdı ve dîvân etdi. "Ey âlimân-ı Yezîdân, sîzlerden murâdım oldur kim beni everesiz, zîrâ ben bu Şâm'ı tahtgâh edinürün. Bana bir pençe-i âfitâbe bir bikr-i nâşüküfte olsun kim felekde misli olmıya" dedikde şeyhü'l-yezîdî, "Pâdişâhım! Eğer câriyeliğe kabûl edersen benim kerîmemi firâşetiniz hidmetine kabûl edin" dedikde Timur, "Kabûl etdik" deyüp kırk gün kırk gece sûr-ı hümâyûn olup ol kadar hedâyâ mâl cem' etdi kim Gök meydânında hayme vü hargâh kuracak menzilgâh kalmadı. Yine kırk birinci gün cemî'i âlimânları câmi'-i Ümeyye içine cem' edüp "Kırk sekiz bin âdem cem' oldu" derler. Menkûhası olan duhteri alâ-mele'i'n-nâs Timur câmi'-i Ümeyye içinde Hazret-i Yahyâ kabr-i münevveri kurbunda Yezîdî müftîsinin nâ-dürüst kızın bedürüstî vaty etmek murâd edindikde cümle ulemâ-yı Yezîd rızâ vermeyüp, "Şeyhü'l-yezîdimizin ırzına şe'n gelür. Bu kadar halk içinde ol nâ-şüküfte Züleyhâ'nın avret yerin nice keşf edersiz" dediler. Hemân Timur-ı pürnûr hitâb edüp buyurdular kim, "Yâ bire mel'ûnlar! âye[t]: انما يريد الله ليذهباً عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهير [544] âyet-i şerîfi Hazret-i Risâlet-penâh'ın âl-i evlâdı içün bu nass-ı şerîf nâzil ola da siz Yezîdîler deşt-i Kerbelâ'da İmâm Hüseyn'i şehîd edüp mübârek ser-i sa'âdetlerin çıda üzre diküp vilâyet vilâyet gezdirüp evlâd-ı zevi'l-ihtirâmın susuzlukdan helâk edüp niçe bin Sahâbe-i kirâmı ehl-i beytleri ile kati edüp İmâm Hüseyn'in ehl-i beytini uryânen avret yerlerin keşf ederek cemel üzre bindirüp teşhîr-i âlem ederken Cenâb-ı İzzet develerin zahrım şakk edüp avret yerlerin setr etmişken yine develerden ol ehl-i beytleri endirüp piyâde yürüdüp uryânen bu kadar cünd-i cünüb-i Yezîdî içre gezdirüp melâmet edesiz. Hazret-i Risâlet-penâh'ın ve cümle imâmânın ırz-ı şeriflerine şe'n gelmez miydi ki şimdi bir sizcileyin Yezîdî mel'ûnun bir kızın nikâh ile alup şunda bir köşede nihânî vaty edem, demek ile şeyhü'lyezîdimizin ırzına şe'n gelür diyesiz. Bire mekânlar, sizin ırzınız nedir? Sizi nice kati edem?" deyüp câmi'-i Ümeyye'den taşra çıkup cânib-i erba'asındaki bâbların sedd edüp asker-i Tatara emr edüp câmi'-i Ümeyye'nin cânib-i erba'asına dağlar gibi hîme ve hîzemleri yığup taraf taraf âteş edüp cümle Yezîdîler âteş-i Nemrûd içinde kaldılar. Andan Yezîd'in

[544] *Kur'ân*, Ahzâb, 33; "Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."

kabrine gelüp cümle bennâlar ki Yezîdîler binâ etdüği hırz-i cân ile işlerlerdi, cümlesin dendân-ı tîg-i âteş-tâbdan geçirüp Yezîd'in kabrin açup hikmet-i Hudâ na'ş-ı Yezîd'i ter ü tâze buldu. "Sahâbe-i kirâmdandır. Sultânım afv eyle" deyü ricâ eden askerin bile Yezîd'in cesediyle on üç âdem dahi âteşe yakup külün göğe savurdu. Ve kabri içine fermân edüp cümle Tatar'a yesteh bârânzede etdirdi. Hâlâ ol Yezîd'in meşâdı olduğu mahal Koyunkapusu'nun iç yüzünde âyende vü revende ubûr etdükde "Yezîd-i anîd mezârıdır" deyü tebevvül ü tegavvüz ederler.

Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak göstererek *Seyahatname*'ye kaydettiği bu anlatının benzerlerini Osmanlının klasik döneminde üretilen Türk metinlerinde bulmak mümkündür. Özellikle Tevârîh-i Ali Osmanlar bu anlatıya önem verirken, onları takip eden eserlerde de yer almaktadır.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, s.40-41.[545]

Andan Şam'dan göçdi, çıkdılar. Çünkim bir iki güc göçdi, öteden berü giri döndi, geliyürür didiler. Şam halkı gitdüğine hayli sevindiyidi, gördiler kim geri döndi, geliyürür. Başları kayu oldı. Malları hisara çıkarmışlardı. Ol kim hisara girebildi girdi. Ol kim giremedi yirinde durdılar Timur Han gelüp onları yağmaladı. Şam'ım hisarına düşdi, virmediler. Akıbet yağma kıldı, cebr ile aldı, harâb kıldı. Andan gördi Şam'ım ekser halkı Yezidîierdür, âl idüp eyitdi: «Her kim Yezîdidür, gelsünler in'âm ideyin» didi. Andan Şam halkı girü cem' oldılar kim kıyâsın Allah bilür, küllüsün Şam'un bir ulu câmi'ine koydı. Şöyle rivâyet iderler kim oniki bin âdem cem' oldılar. Niceleri Yezidî değüldi ve illâ mal tama'ına in'âm ola diyi geldiler, koyıldılar. Çün gelecek geldi, ol câmi'ye koyuldı, tamâm oldı diyü Timur Han buyurdı kim kapulann kapadılar, dahi od urdılar. Cümlesi yanup helâk oldılar.

Niceleri hırs magbûn eyledi
Nicelerim yüreğin hûn eyledi
Ademîyi hırsıdur gümrâh iden
Câh ehlinim yirini çâh iden
Çünki ol Hak ide bir kula gazâb
Bulınur kahrına anım bir sebeb

Andan sonra Yezîd'ün makberesin bulup çıkardı, sünüklerini oda yakdı. Makberesine neces toldurdı.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman'dan alınan bu metin, olay örgüsü aynı kalarak birkaç değişikle diğer Tevârîh-i Ali Osmanlarda da mevcuttur. *Seyahatname* dışındaki Türk metinlerinde geçen Yezid'in mezarının yakılma hadisesi birbirine benzer ve çok detaylı değilken *Seyahatname*'deki anlatı bunların dışında kalmaktadır. *Seyahatname*'deki anlatıda bulunan Timur'un Yezidî bir şeyhin kızıyla evlenmesi ve Yezidilerden altın gümüş toplaması gibi olaylar diğer Türk metinlerinde bulunmamaktadır. Ancak *Seyahatname*'deki metin dikkatle okunduğunda, Evliya'nın her zamanki gibi kalemini kullanarak anlatıya eklemeler yaptığı görülecektir. Muhtemelen Evliya sözlü kaynaklarından aldığı bilgileri de anlatıya dâhil etmiştir. Timur'un Yezidilere

[545] *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.40-41.

yaptıklarının Şam halkı arasında konuşulan bir mesele olduğunu başkaca kaynaklar yazmaktadır.[546] Bu durumda Evliya'nın bir şekilde haberdar olduğu bu hikâyeyi kendi hayal gücü ve Şam halkından duyduklarıyla harmanlayıp yeniden kurguladığını düşünebiliriz. Bu bakış açısıyla metinleri tekrar incelediğimizde, *Oruç Beğ Tarihi*'ndeki[547] anlatının diğer anlatılardan nispeten kısa olmasına rağmen *Seyahatname*'deki anlatıya biraz daha yakın olduğu görülecektir.

> Andan göçüp Şâm'a vardı. Şâm'un hisârma düşdi alınmadı. Âkıbet yağmayla aldılar. Cebrle feth itdi. Ve Şâm'da Yezîd'ün makberesini buldurdı. Ben Yezîdîyem didi çağırdı. Yezîdîleri kıgırtdı. Şâm'un içinde bir hileyle ne kadar Yezidî vansa inanup geldiler. Devşirtip kamusmı Câmi'-i Ümeyye içine koyup kırdurdı. Ba'zı ekâbirlerini oda yakdurdı. Yezîd'ün makberesini bulup açup buldugı kemliklerini yakup makberesini necâsetle toldurdı. *Oruç Beğ Tarihi*, s.38.

Diğer Türk metinlerindeki anlatılarda Timur'un Yezidileri hediye vaadiyle camiye topladığı yazılırken, *Oruç Beğ*'deki anlatıda kendisinin Yezidi olduğunu söyleyerek camiye topladığı yazılmıştır. Bu açıdan *Oruç Beğ*'deki anlatı *Seyahatname*'deki anlatıya daha yakındır. *Oruç Beğ Tarihi*'ndeki metnin *Seyahatname*'deki metne göre kısa olması, iki metnin karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Ancak *Seyahatname*'deki anlatıyı Evliya'nın eklemelerinden arındırdığımızda, Timur'un kendisini Yezidi olarak gösterip Yezidileri kandırması, Yezidileri Ümeyye Camii'ne toplaması ve orada katletmesi, Yezid'in mezarını açtırıp kemiklerini yaktırması ve mezarını necasetle doldurması gibi iki anlatı arasında olay örgüleri itibarıyla yakınlık vardır. Bu durumda Evliya'nın Oruç Beğ vasıtasıyla bu anlatıdan haberdar olduğu düşüncesi zihnimizde belirebilir. Ancak bu düşünce, Evliya'nın malum anlatıyı doğrudan Oruç Beğ'den aldığını söylemek için yeterli değildir. Çünkü bu düşünceyi destekleyecek şekilde iki metin arasında üslup açısından da bağlantı olduğunu gösterecek bir delile ihtiyaç vardır. Sadece Timur'un kendisini Yezidi olarak göstermesi üzerinden kurduğumuz benzerlik iki kitap arasında bir bağlantı olduğu kanaatine varmak için yeterli değildir. Zira bu benzerliği bir kenara bırakırsak, aynı anlatıyı içeren diğer metinler ile *Seyahatname* arasında da bir ilişki olduğunu düşünebiliriz. Görülen o ki bu anlatı üzerinden *Târîh-i Tuhfe*'ye ulaşmamız mümkün değildir. Ancak anlatıda Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak gösterdiği kısım dikkatle incelendiğinde bizi *Târîh-i Tuhfe*'ye ulaştıracak bir ipucu barındırdığı görülecektir. *Seyahatname*'deki anlatıya göre; Yezidileri bir hileyle kandıran Timur,

[546] Hoca Sadettin Efendi, *Tâcüttevârih I-II*, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2024, I, s.173-174.

[547] Oruç Beğ Tarihi, s.38.

Yezidilerden altın ve gümüş olarak birçok mal alır ve Evliya, Yezidilerin Timur'a getirdiği malların miktarını *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak göstererek verir.

> Be-kavl-i Tuhfe, altı kerre yüz bin altun kerpiç ve altı kerre yüz bin gümüş kerpiç kesildi. Ve her kerpiçi onar vukıyye ki sekizi bir at yükü on altısı bir şütür bârı olmak üzre kerpiç kesmiş. "Ve kubbe-i âlîsin ve mihrâb [u] minberin sâfî murassa' ve mücevher ederim" deyince eyâlet-i Şâm'da cevâhir kalmayup Yezîd'in binâsına fertûte-i Zâl-i zamânlar dahi mâlik olduğu cevâhirin getirirlerdi. Böyle ol kadar cevâhir makûlesi dahi cem' oldu kim hadd [ü] hasrı yok idi. *SN.IX*, s.268.

Anlatının bu kısmında kaynağa atıf yapılması oldukça ilginçtir. Zira Evliya'nın üslubu göz önüne alındığında *Târîh-i Tuhfe*'nin gerçek bir kitap olmadığı, Evliya'nın anlatımını güçlendirmek ve okuyucuya güven vermek için kullandığı bir araç olduğunu düşündürmektedir. Ancak bu düşüncemizi netleştirmek için başka delillere de ihtiyacımız vardır. Bu nedenle *Seyahatname*'de *Târîh-i Tuhfe* kaynak gösterilerek verilen diğer anlatılara da bu bakış açısıyla bakmamız gerekir.

Bu bağlamda, Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak göstererek kaydettiği Yıldırım Bayezid hakkındaki anlatı iyi bir örnek olacaktır. Evliya, *Seyahatname*'nin birinci cildinde efsanevi kral Yanvan'ın İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak için Tuna Nehri'nin suyunu türlü mühendisliklerle İstanbul'a getirdiğini detaylı bir şekilde anlatır. Bu anlatının gerçekliğini okuyucuya aksettirmek isteyen Evliya, Çekmece göllerinden çıkan Tuna balıkları hakkında da bilgi verir. Fakat bununla da yetinmeyerek, Tuna'nın suyunun gizli kanallar vasıtasıyla Pınarhisar'a ve Çekmece göllerine döküldüğünü kanıtlamak adına bu sefer anlatısına Yıldırım Bayezid'i dâhil eder.

> Ve Yıldırım Hân Nigebolı'yı ve Feth-i İslâm'ı feth edüp nehr-i Tuna'nın îslâmbol'a cereyân etdüği esnâ-yı kelâmda yâd olup Demirkapu'dan saman ve kömür döküp Duna Değirmenleri'nden ve Bunarhisârdan ve Çekmece göllerinden saman ve kömür çıkduğu Tuhfe nâm tevârîhde mastûrdur. *SN.I,* s.19.

Anlatıya göre; Tuna Nehri'nin gerçekten İstanbul'a akıp akmadığını test etmek isteyen Yıldırım Bayezid, nehre saman ve kömür döker. Yıldırım'ın döktüğü saman ve kömürler Bunarhisâr (Pınarhisar) ve Çekmece göllerinden çıkar.[548] Evliya'nın *Târîh-i Tuhfe*'yi kaynak göstererek kaydettiği bu kısa anlatının izine Türk metinlerinde rastlanmamıştır. Ancak bu anlatı üzerinden *Seyahatname* dikkatle incelendiğinde, malum anlatıya *Seyahatname*'nin farklı ciltlerinde de yer verildiği görülecektir. Fakat diğer ciltlerdeki anlatılarda olay aynı kalırken, olayın kahramanı değişiklik göstermektedir.

[548] Her ne kadar Tuna Nehri'nin suyunun kanallar vasıtasıyla İstanbul'a getirildiği yönündeki anlatı bir efsaneden öteye gitmese de Tuna Nehri'nin suyunun Karadeniz vasıtasıyla Çekmece göllerine ulaştığı ve hatta burada Tuna'ya ait balıkların tutulduğu gerçektir.

Evsâf-ı kal'a-i Yenehisâr Kostantin tekrûru binâsıdır. Kal'ası bir yalçın kaya üzre şekl-i muhammes Şeddadî bir küçük kal'adır. İçinde âbâdânı yokdur. Sene 769 târîhinde Sultân Murâd-ı Evvel, ya'nî Gâzî Hudâvendigâr Rûm keferesi elinden cebren ve kahren feth edüp ol zamândan berü kal'ası harâb-âbâddır. Kal'asının kayalarından bir âb-ı hayât kaynak suyu çıkar kim gûyâ şarâb-ı kevserdir. Tuna'dan geldiği muhakkakdır kim Çelebi Sultân Mehemmed, Tuna Demirkapusu'ndan saman ve kömür döküp bu Yenehisâr'dan ve Devne değirmenlerinden kömür akmışdır. Anıniçün bu kasabaya Bunarhisâr dahi derler. Câmi'i ve bir küçük hammâmı ve mesâcidleri ve mükellef müte'addid hânları ve birkaç dükkânları ve bâğları ve bâğçeleri vardır. Kırkkilise sancağı hükmünde (—) (—) niyâbetdir. *SN.V*, s.46.	Hattâ Tuna'nın taşışına bu gârlardan "Tuna suları gibi bulanık sular Bınarhisâr'da ve Yenehisâr'[da] akar" deyü Çelebi Sultân Mehemmed'e bu Demirkapu ahvâllerin umûr-dîde ve kâr-âzmûde pîr-i fâniler bu güne hikâyât u rivâyât u dirâyât etdiklerinde hemân Sultân Mehemmed-i âkil âkılâne hareket edüp müşkil-küşâlik etmek için re'âyâ vü berâyâya bu kadar bin çuval saman ve talaş ve halaş ve kömür gönderüp Bunarhisâr'a ve Çekmecelere ulaklar gönderüp beri tarafda bu kadar bin çuval saman ve kömürü Demirkapu'dan duhûl eden nehr-i Tuna'ya döküp üç gün iki gecede Duna ve Bınarhisâr ve Yenehisâr ve Çekmece haliçlerinden kömür ve saman cereyân etmeğe başlayup Mehemmed Hân-ı Evvel'e haberler gelüp andan ma'lûm-ı sa'âdetleri olur kim Çekmeceler ve Bınarhisâr ve Duna suları nehr-i Tuna'dandır deyü evkâfnâmelerinde musarrahdır, ve's-selâm. *SN.VI*, s.72.

Görüldüğü üzere, *Seyahatname*'nin birinci cildindeki anlatıya göre Tuna Nehri'nden saman ve kömürler döken Yıldırım Bayezid iken *Seyahatname*'nin beşinci ve altıncı ciltlerinde anlatı aynı kalırken hikâyenin kahramanı Çelebi Mehmed (S. 1413-1421) olarak değişmektedir. Beşinci ciltte bu meseleye kısaca değinen Evliya altıncı ciltte anlatıyı daha da detaylandırır. Ancak beşinci ciltteki anlatıda herhangi bir kaynağa başvurmazken, altıncı ciltte tıpkı birinci ciltte olduğu gibi verdiği bilgiyi bir kaynağa dayandırır. Ancak bu sefer atıf yaptığı kaynak bir kitap değil resmî belgedir. Bu durum açık bir şekilde Evliya'nın Tuna Nehri'nin suyunun İstanbul'a aktığını kanıtlamak için bir kaynağa başvurma ihtiyacı duyduğunu göstermektedir. Bu ihtiyaçla birinci ciltte Yıldırım Bayezid'ın hikâyesi üzerinden bir kitabi kaynağa, altıncı ciltte ise resmî belgeye atıf yapılmıştır. *Seyahatname*'nin yedinci cildinde aynı meseleye kısmen değinen Evliya, bu sefer de verdiği bilgiyi teyit etmek için sözlü kaynağa başvurur.

> Ve dahi nehr-i Tuna'nın bir fırkası dahi Karadeniz sâhilinde Varna kal'ası kurbunda Devne değirmenleri suyu Tuna'dandır. Ve bir kolu dahi Kırkkilise şehri kurbunda Yenehisâr'da ve Bınarhisâr'da çıkar, zîrâ anlarda dahi "Ba'zı zamân Tuna balıkları çıkar" deyü ihtiyârlar nakl etdiler. *SN.VII*, s.175.

Bu durum, bize açıkça Evliya'nın sözlü kaynaklardan edindiği bilgilerin güvenilir olduğunu okuyucuya aksettirmek için bir yazılı kaynağa başvurma ihtiyacı duyduğunu ve bu ihtiyacı birinci ciltte *Târîh-i Tuhfe* ile altıncı ciltte ise evkâfnameler şeklinde resmî bir belgeye atıf yaparak giderdiğini gösterecektir. Evliya'nın bu amaçla *Târîh-i Tuhfe*'yi kullandığını gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür. Benzer bir durum Malta anlatısında da karşımıza çıkmaktadır.

Ve cümle yedi kralın ve yedi banın ve kırk herseğin ve bir pirinc-pirimin ve bir çarna'nın ve'l-hâsıl cümle millet-i Mesîhiyyenin bu Malta'ya i'ti-bârları Hazret-i Yahyâ cesedi ki Sencuvan ta'bîr ederler ol cesed-i şerîf Malta'da olduğiyçün imdâd edüp rağbet ederler. Ve sancağ u bayraklarında Hazret-i Yahyâ'nın bir kolun tasvîr edüp taşırlar. Hikmet-i Hudâ ne cânibe altı pâre gemi ile varırlarsa mâl-ı ganâ'im alırlar. Hâlâ Malta küffârı cesed-i Yahyâ ile tefâhür ederler. Hakîkatü'l-hâl zikri sebkat eden Sabastiyye'den serîka eyledikleri Rûm tevârîhlerinde ve Orhân Gâzî şu'arâlarından Tevârîh-i Tuhfe sâhibi Yahyâ Çelebi dahi tahrîr etmişdir. Ve kırk yedi sene Malta'da esîr olan Mü'ezzinzâde, "Ben kendi gözümle gördüm. Bir mermer çâr-kûşe sandûka ki tûlu dörd adımdır. Ol sandûka üzre bir kat rusâs ile pûşîdedir. Mübârek cesed-i şerîfleri ol sandûka içre âsûdedir. Ve mübârek dizleri bükülmüşdür, ser-i sa'âdetleri yok bir azîm ceseddir. Ve altında sâ'at kumu döşelidir. Her sene baş huddâmı olan ruhbân sandûkanın kapağın açup ol cesed-i şerîfe gâyet koyu tuzlu su sürer. Ben ol papasın esîri idim. Hattâ tuz sürdüğü altun taştı ben dutardım… *SN.IX*, s.227.

Evliya, Malta şövalyeleri hakkında verdiği ilginç bilgilerin kaynağı olarak önce *Târîh-i Tuhfe*'ye ardından Mü'ezzinzâde adında bir kişiye atıfta bulunur. Bir önceki anlatıda olduğu gibi burada da son olarak Mü'ezzinzâde adında 47 yıl Malta'da esir kalan sözlü kaynağına başvurur. Bu sayede Hz. Yahya'nın cesedinin Malta şövalyelerinin elinde olduğu hakkındaki söylentileri, genel olarak Rum tevârîhlerini özelde de *Târîh-i Tuhfe*'yi ve Mü'ezzinzâde'yi kaynak göstererek verir ve bir söylentiyi gerçek gibi okuyucuya aktarmış olur. Bursa'nın kuruluşu ve adının menşei hakkında bilgi verirken de *Târîh-i Tuhfe*'den faydalandığını söylese de burada da kendi zihin üretimi bilgisinin üzerine bir örtü örtmek istediği görülmektedir. Zira Bursa'nın kadim tarihi hakkında bilgi veren Evliya, bu bilgilerin sadece *Tevârîh-i Süleymânnâme* ve *Târîh-i Evveliyyât-ı Tuhfe* adlı kitaplarda olduğunu söyler. Böylece okuyucu Evliya sayesinde hem ulaşılması güç bir bilgiye sahip olmuş olacak hem de bu bilginin kaynağını sorgulamayacak, sorgulasa da bu kaynaklara ulaşamayacaktır.

Ba'dehû tevârîh-i millet-i Kıbâbıta'dır kim ile'l-ân rûz-merre cemî'î vekâyi'âtları ferâden ferâden yazmadadırlar. Eyle Tevârih-i Yunâniyândan Yanko b. Madyan karındaşı Yanovan Tevârîhi'dir. Benî İsrâ'ilî tevârîhinden Tevârîh-i Heccâm nâm tevârîhleri var, ammâ mu'temed tevârîh değildir. Andan Tevârîh-i Hind, andan Tevârîh-i Hâkân-ı Çin, andan Tevârîh-i Acem, andan Tevârîh-i Arab, andan Tevârîh-i Efrenc, andan Tevârîh-i Latin, andan Tevârîh-i Rumdır. Bu tevârîhlerin cümlesin tetebbu' etmiş müverrih-i âlemler ile ihtılât edüp Bursa'nın bânîsinden aslâ bir müverrih tahrîr edüp ayân u beyân etmemişler. Ammâ Tevârîh-i Süleymânnâme'de ve Târîh-i Evveliyyât-ı Tuhfe'de tahrîr eder… *SN.II*, s.9.

İki kitabi kaynağa atıfta bulunarak Bursa'nın Hz. Süleyman tarafından kurulduğu bilgisini veren Evliya, daha sonra Bursa adının Hz. Süleyman'ın devleri arasında yaşanan söz düellosu sonucu "Bulursa" dan bozularak Bursa olduğunu söyler.

"Yâ Emînallâh! Bu kal'anın altındaki kayalarda bir mutalsam kenz vardır. Anı bulsanız dünyâ halkına inkırâzu'd-devrân kifâyet ederdi" der. Bir div dahi mu'âraza edüp "Bulunmaz" der. Biri dahi "Eğer ol dahme bulunursa ol define ile Emînullâh bu şehri imâr ede" der. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa derler. Derhâl dîvlere emr edüp ol dahmeyi bulup şehri ta'mir [u] termîm edüp

ismini Bulursa korlar. Bursa, Bulursa'dan galatdır. Ba'dehû Süleymân-ı Emîn Bursa'nın cânib-i garbında bir merhale karîb Edincik nâm bir şehr-i azîm binâ edüp Belkîs'a taht edüp hâlâ kasr-ı âlîleri ve tâk-i kisrâları Edincik şehrinde zâhir ve bâhirdir. *SN.II*, s.9.

Evliya, *Seyahatname*'ye kaydetmiş olduğu Bursa'nın kuruluşu ve adının kökeni anlatısının *Tevârîh-i Süleymânnâme* ve *Târîh-i Evveliyyât-ı Tuhfe* dışında başka tarihlerde olmadığını söylemekle haklıdır. Zira bu anlatı Evliya'nın derlemesinden başka bir şey değildir. Hazret-i Süleyman ile Bursa tarihini ilişkilendirdiği için önce *Tevârîh-i Süleymânnâme* diye bir kitap yaratmış ve bunun yanına da izini sürdüğümüz yine kendi zihin üretimi *Târîh-i Evveliyyât-ı Tuhfe*'yi eklemiştir. Zira Evliya'nın kaynaklar göstererek verdiği bu bilgiler, Evliya'dan önce yazılmış bir kaynakta bulunamamıştır. Hz. Süleyman ile Bursa'yı ilişkilendiren hikâyeler mevcut olsa da bunlar Evliya'dan çok sonra kayda geçirilmiştir.[549] Evliya mı sözlü kaynaktan etkilenerek bunları yazdı yoksa yakın zamanda Evliya'nın yazdıkları sözlü kaynağı mı etkiledi bilinmez; ancak bu bilgilerin *Târîh-i Tuhfe* adlı bir kitabi kaynaktan alınmadığı kesindir.

Tüm bu veriler aslında *Târîh-i Tuhfe*'nin gerçek bir kitap olamayacağı yönündeki düşüncemizi doğrulamıştır. *Târîh-i Tuhfe* de gerçekte var olmayan Evliya'nın yarattığı kitaplardan biridir. Ancak Evliya, olmayan bir kitabı varmış gibi göstermek konusunda o kadar maharetlidir ki *Târîh-i Yanvan*'da yaptığı gibi *Târîh-i Tuhfe* içinde Yahya Çelebi adında bir yazar yaratmıştır. Her ne kadar Evliya, yarattığı bu esere *Seyahatname*'de 19 kez atıfta bulunsa da onu kullanarak verdiği bilgiler tekrarlı ve yüzeyseldir. Bunun en önemli sebebi *Târîh-i Tuhfe*'nin herhangi bir kitapla doğrudan ilişkisi olmamasıdır. Zira araştırmalarımız Evliya'nın, Târîh-i Tuhfe'yi sözlü kaynaklar ve kendi zihin üretimi bilgiler olarak iki kaynaktan beslediğini göstermektedir.

3.1.6. Tevârîh-i Latin

Evliya'nın *Seyahatname* metnini inşa ederken istifade ettiği kaynaklardan bir diğeri *Tevârîh-i Latin*'dir. *Tevârîh-i Latin*'e *Seyahatname*'nin birinci, dördüncü, dokuzuncu ve onuncu ciltleri dışındaki tüm ciltlerde toplamda 36 kez atıf yapılmıştır.

[549] Mefail Hızlı, "Bursa Efsaneleri (Kuruluş ve Adına Dair)", *Şehir Efsaneleri*, haz. Emine Gürsoy Naskali, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022, s.285; Eflâtun Cem Güney, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1956, s.44; Yusuf Olgun, *Tarihî Bursa Efsaneleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1989, s.88; Mehmed Önder, *Anadolu Efsaneleri*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s.47.

Grafik 3.6

Ciltlere Göre *Tevârîh-i Latin*'e Yapılan Atıf Sayısı

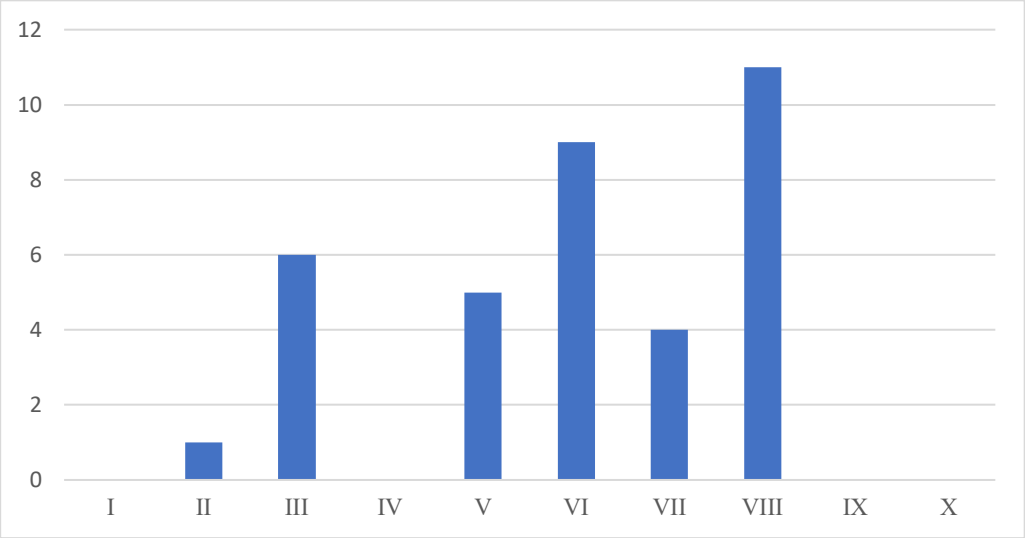

Özellikle altıncı ve sekizinci ciltlerde *Tevârîh-i Latin*'e yapılan atıfların yüksek olduğu grafikten izlenebilmektedir. *Tevârîh-i Latin*'e 30 kez atıf yapılması, onun *Seyahatname* metninin inşasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Zira bu atıf sayısıyla ortalamanın üzerine çıkmaktadır. Ancak *Seyahatname* için böylesine önemli olan *Tevârîh-i Latin*'in gerçekte hangi kitap olduğu bilinmemektedir. Söz konusu eser *Seyahatname* vasıtasıyla çalışmalarda kaynak olarak kullanılsa da onun gerçek kimliğini bulmak adına bir çalışma yapılmamıştır. Burada *Seyahatname*'den edindiğimiz bilgileri bir araya getirerek; *Tevârîh-i Latin*'in adı, müellifi, muhtevası ve ona atıf yapılarak verilen bilgiler üzerinden bir araştırma yaparak gerçek kimliğini bulmaya çalışacağız.

Adı Hakkında

Seyahatname'deki atıflarda genellikle *Tevârîh-i Latin* adı yoğun olarak kullanılmaktadır. Evliya'nın bu kullanıma ek olarak farklı isimlendirmelerle aynı kitaba atıf yaptığı görülmektedir. Yine de söz konusu eser, çalışma boyunca Evliya'nın da tercihi göz önüne alınarak *Tevârîh-i Latin* olarak anılacaktır. *Tevârîh-i Latin* şeklindeki kullanımı merkeze alarak ve Evliya'nın tercih ettiği diğer isimlere de bakarak söz konusu eser hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışalım.

Şekil 3.7

***Tevârîh-i Latin* Adlı Kitabın *Seyahatname*'deki Farklı İsimlendirmeleri**

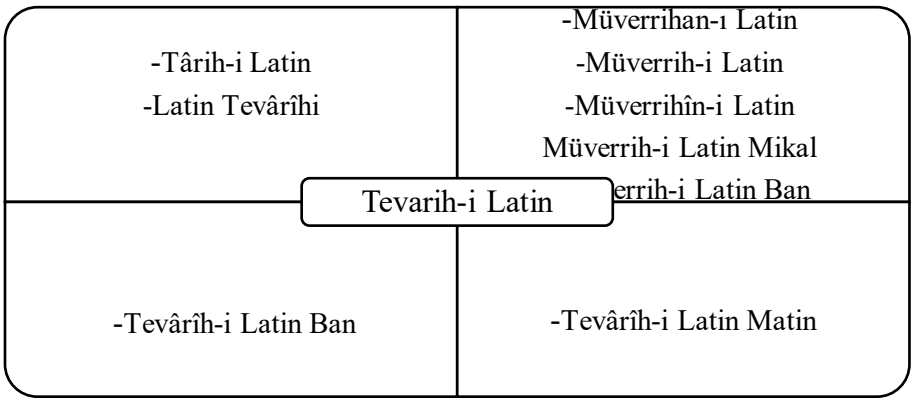

Seyahatname'de kullanılan bu farklı adlandırmaların tümünde yer alan "Latin" kelimesi dikkat çekmektedir. O halde "Latin" kelimesinin hangi bağlamda kullanıldığına bakmalıyız. İlk olarak, söz konusu eserin İtalik bir halk olan Latinler hakkında yazılmış müstakil bir tarih kitabı olabileceğini düşünebiliriz. Buna karşın söz konusu eserin Latin dilinde yazılmış olması da Evliya'nın onu böyle nitelemesine sebep olmuş olabilir. Bu ihtimallerin yanına başka bir ihtimali daha eklemek için Evliya'nın tercih ettiği "Tevârîh-i Latin Ban", "Müverrih-i Latin Ban", "Müverrih-i Latin Mikal" gibi isimlendirmelere de bakmalıyız. Zira Evliya'nın bu isimlendirmelerde kullandığı "Ban" ve "Mikal" kelimeleri söz konusu eserin müellifine işaret etmektedir. Bu durumda tüm isimlendirmelerin merkezinde duran "Latin", "Müverrih-i Latin Mikal" şeklindeki kullanımdan da anlaşılacağı gibi kitabın muhtevasından ziyade müellifin menşei hakkında bilgi vermektedir. Yine de müellifin menşeinden yola çıkarak söz konusu eserin Latince yazıldığını da düşünebiliriz.

Son olarak, Evliya'nın *Tevârîh-i Latin*'e atıf yaparken kullandığı bir başka isim olan "Tevârîh-i Latin Matin"e bakalım. Bu kullanımın ilk bakışta eser hakkında farklı bir bilgi barındırdığı düşünülebilir. Ancak bu isimde yer alan "Matin" sözcüğünün bir anlamı yoktur. Zira bu kullanım biri anlamlı, diğeri anlamsız sözcükten oluşan türden bir ikilemeden ibarettir. Bu türden ikilemelere Evliya'nın üslubu gereği çokça başvurduğunu ve bu kullanımda da olduğu gibi bir kısmının kendi zihin üretimi olduğunu biliyoruz. Her ne kadar Evliya, aynı eseri işaret etmek için farklı isimlendirmeler kullansa da bu isimler üzerinden bir kitaba ulaşmak oldukça güçtür. O halde Evliya'nın kullandığı farklı isimlendirmeler sayesinde öğrendiğimiz, eserin müellifine işaret eden isimler üzerinden de bir araştırma yapmalıyız.

Müellifi Hakkında

Evliya'nın, *Tevârîh-i Latin*'e atıf yapmak için kullandığı farklı isimler bize müellif hakkında bilgiler vermektedir. Bu farklı kullanımlardan "Tevârîh-i Latin Ban", "Müverrih-i Latin Ban", "Müverrih-i Latin Mikal" şeklindeki kullanımlar eserin müellifine dair bilgiler barındırmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak "Müverrih-i Latin Mikal" isimlendirmesine baktığımızda, burada geçen "Mikal" kelimesinin *Tevârîh-i Latin*'in müellifinin adı olduğunu anlayabiliriz. Bu isim, üç büyük dinin mensuplarının yaygın olarak kullandığı "Mikâil" veya "Michael" adının farklı bir yazılı formudur. Zira Osmanlı literatüründe bu ismin "Mikal" veya "Mihal" olarak yazıldığını biliyoruz. Bunun yanı sıra "Tevârîh-i Latin Ban" ve "Müverrih-i Latin Ban" şeklindeki kullanımlarda yer alan "Ban" kelimesi ise bir isim değil unvandır. "Ban" unvanını genellikle Macaristan topraklarındaki sancak beyleri ve prensleri kullanıyor; bunun yanında Eflak ve Sırp kralları da bu unvanla anılıyordu.[550] Bu unvanın Evliya'nın zihninde de aynı manaya geldiğini söyleyebiliriz. Zira Evliya, Sırpça hakkında bilgi verirken "ban" kelimesine değinir ve onun Belgrad'da oturan Sırp ulularına işaret ettiğini söyler.[551] *Seyahatname*'deki atıflar da bize onun bu unvanı prens ve krallar için kullandığını göstermektedir.

Tevârîh-i Latin'in özellikle Sırplar hakkında bilgi vermesi, *Târîh-i Sırf* (Sırp) ile kaynak olarak kullanılması ve Evliya'nın bu kelime için yaptığı tanım peşinde olduğumuz müellifin bir Sırp yönetici olma ihtimalini güçlendirmektedir. Öyleyse *Tevârîh-i Latin*'in müellifi yönetici sınıfından Sırp prens veya kral olan Mikâil adında biri olmalıdır. Ancak burada yeni bir soru ortaya çıkacaktır. Zira eserin adında yer alan "Latin" kelimesi "Müverrih-i Latin Mikal" şeklindeki kullanımdan da anlaşılacağı gibi eserin muhtevasından ziyade müellifin kökeni hakkında bilgi vermektedir. Bu durumda aradığımız Sırp yöneticisinin Latin kökenli olduğunu düşünebiliriz. Ancak bu düşüncenin kendisine zemin bulması oldukça düşük bir ihtimaldir. Muhtemelen söz konusu eser Latince kaleme alınmıştı ve Evliya kitabın yazım dilinden yola çıkarak müellifinin de

---

[550] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, I, s.158.

[551] *Seyahatname*'nin beşinci cildinde Evliya, Sırpça bazı kelime örnekleri verirken "Ban" kelimesine de değinir ve bu kelime hakkında "Uruplarıdır kim Belgrad'a geçer [اوروپلریدر کم بلغراده کچر]" şeklinde bir açıklama yapar. Burada geçen "Urup" kelimesinin Evliya'nın kullandığı bağlamda sözlükte bir karşılığı bulunmamaktadır. Sözlüklerde bir ölçü birimi veya Avrupa manasına geldiği yazılsa da cümlenin bağlamına uymamaktadır. Ayrıca *Seyahatname*'de bu bağlamda kullanılan başka bir "Urup" kelimesi de geçmemektedir. "Ban" kelimesinin *Seyahatname*'deki kullanımları esas alınarak cümlenin bağlamına "Ulu" kelimesinin uygun düştüğü ve sehven "Urup" şeklinde bir yazımın ortaya çıktığı kanaatine varılmıştır. Malum cümle "Ulularıdır ki Belgrad'a geçer." şeklinde düzeltilmiştir. *SN.V*, s.200.

Latin kökenli olması gerektiğini düşündüğünden böyle bir yakıştırma yapmıştı. Yine de bu özelliklere sahip bir müellife ulaşamadık. Bu durumda *Tevârîh-i Latin*'i bulmak için *Seyahatname*'deki atıflardan yola çıkarak muhtevasını belirlemek ve bu yönde de bir araştırma yapmak gerekecektir.

Seyahatname'deki Atıflara Göre Muhtevası

Seyahatname'de *Tevârîh-i Latin*'in hangi dilde yazıldığına dair doğrudan bir bilgi bulunmaz. *Tevârîh-i Latin*'in adı hakkında araştırma yaparken, eserin tüm adlarında bulunan "Latin" kelimesinin ilk olarak eserin müellifinin kökeni hakkında bilgi verdiğini düşünmüş; ardından müellif hakkında yaptığımız araştırma sonucunda buradaki "Latin" ifadesinin müellifin kökeninden ziyade kitabın yazım diline işaret ettiği kanaatine varmıştık. O halde burada, *Tevârîh-i Latin*'in Latince kaleme alınmış bir eser olduğunu söyleyebiliriz. Evliya, bu eseri kullanırken birilerinden yardım aldığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Çünkü Evliya Latince bildiğini iddia etmektedir.[552] Ancak onun Latince bildiği yönündeki iddiasının gerçek olması beklenemez. Bu durumda eseri kullanmak için mutlaka birinden yardım almış olması gerekirdi.

Seyahatname'deki atıflara bakıldığında *Tevârîh-i Latin*'in büyük oranda şehirlerin banileri hakkında bilgi vermek için kullanıldığı görülecektir. Evliya; Sofya, Mostar, Manastır ve Dubrovnik gibi Avrupa'da yer alan şehirlerin banileri hakkında bilgi verirken *Tevârîh-i Latin*'e atıfta bulunmaktadır. Ancak bu bilgilerin büyük bir kısmı efsanelerden ibarettir. Şehirlerin banileri hakkında verilen bilgiler dışında bir de Sırpların menşei hakkında yapılan efsanelerle dolu bir anlatının kaynağı da yine *Tevârîh-i Latin* olarak gösterilmektedir. *Tevârîh-i Latin*'e atıf yapılarak verilen bilgileri bir araya getirsek de söz konusu eserin muhtevasını belirlemek oldukça güçtür. Zira bu eser, efsaneleri önceleyen müstakil bir Avrupa şehir tarihi kitabı gibidir. Ayrıca *Tevârîh-i Latin*'e atıf yapılarak verilen bilgilerin büyük bir kısmı oldukça yüzeysel ve bir iki cümleden ibarettir. Bu durum bizi *Tevârîh-i Latin*'in gerçek bir kitap olamayacağı yönünde şüpheye sevk etmektedir. Ayrıca *Seyahatname*'de *Tevârîh-i Latin* ve müellifi hakkında kısıtlı bilgiler verilmesi, ona atıf yapılarak verilen bilgilerin genellikle şehirlerin banileri hakkında ve yüzeysel olması, söz konusu eserin Evliya'nın zihin üretimi eserlerinden biri olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bu konuda kesin bir kanaat oluşturmak adına *Tevârîh-i Latin*'e atıf yapılarak verilen bilgilerin izini kitaplarda aramak gerekecektir.

[552] *SN.I*, s.37.

Tevârîh-i Latin'nin Kitaplarla Karşılaştırılması

Her ne kadar *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek verilen bilgileri ilgili kitaplarla karşılaştırmak istesek de Evliya'nın söz konusu eser ve müellifi hakkında verdiği bilgiler bizi belli kaynaklara yönlendirme konusunda yetersiz kalmıştır. Zira *Seyahatname*'den edindiğimiz bilgiler bu konuda bir yol haritası oluşturmak için yeterli değildir. Ancak bu bilgilerin tenkidi sonucunda eriştiğimiz düşünce, bu eserin de bir muhayyel kitap olabileceğini göstermektedir. Bu düşünceden hareketle söz konusu eserin izini öncelikle Türkî metinlerde aramak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bu doğrultuda *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin izini Türkî metinlerde arasak da *Tevârîh-i Latin* ile Türki metinler arasında doğrudan ilişki olduğunu gösterecek herhangi bir olguya rastlanmamıştır. *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek şehirlerin banileri hakkında verilen bilgilere herhangi bir Türkî metinde rastlanmasa da baniler bahsinden sonra bu şehirlerin Osmanlılar tarafından nasıl ve ne zaman fethedildiği ve ne kadar has, zeamet ve tımara sahip olduklarına dair verilen bilgiler Peçevi İbrahim (ö.1649?)'in *Peçevî Tarihi* ve Ayn Âli Efendi (ö.17. yüzyıl)'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân* adlı eserlerinden alındıkları tespit edilmiştir. Ancak bu buluş söz konusu eserlerin *Tevârîh-i Latin*'in kitabi kaynakları olduğu manasına gelmemektedir. Zira Evliya'nın, bir şehri tanıtacağı zaman önce *Tevârîh-i Latin*'e atıfta bulunarak şehrin banisi ve adının menşei hakkında bilgi verdiği, daha sonra gerçek kitaplardan aldığı bilgileri *Seyahatname*'ye geçirdiği tespit edilmiştir. Öyleyse bu ayrımı gözetmek önemlidir. Bu yapılmadığı takdirde *Tevârîh-i Latin* hakkında sağlıklı bir sonuç elde etmek mümkün olmayacaktır.

Tevârîh-i Latin'in Seyahatname'deki İşlevi

Görüldüğü üzere, her türlü çabamıza rağmen *Tevârîh-i Latin*'e atıf yapılarak verilen bilgilerle bir kitabi kaynak arasında doğrudan ilişki kurulamamıştır. Bunun sebebi, araştırmalarımızın yetersiz ve eksik olması değildir. Aslında *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek verilen bilgilerin gerçekten kitabi olmamasıdır. Yani Evliya, bu muhayyel kitabı sözlü kaynaklar ve özellikle kendi zihin üretimi bilgiler olmak üzere iki kaynaktan tesis etmiştir. Söz konusu esere atıf yapılarak verilen bilgiler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, bu bilgilerin bir kısmının sözlü kaynaklardan elde edilen ama pek çoğunun Evliya'nın zihin üretimi bilgiler oldukları fark edilecektir. Şunu da belirtmek gerekir ki *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek verilen bilgiler öylesine efsanelerle doludur

ki hangilerinin sözlü kaynaklardan, hangilerinin Evliya'nın kendi zihninin ürünü bilgiler olduklarını ayırt etmek oldukça zordur. Öyleyse *Tevârîh-i Latin* hakkındaki bu düşüncelerimizin zemin bulması adına örneklerle izah edelim. İlk olarak Evliya'nın sözlü kaynaklardan elde ettiğini düşündüğümüz kısımlara bakalım.

Özice (Uziçe) Kalesi hakkında okuyucusuna bilgi vermek isteyen Evliya, öncelikle buranın Sırpça ve Bulgarca adına değinir, ardından *Tevârîh-i Latin*'e atıf yaparak bu kalenin banisinin Sırp banlarından Seleşti Ban adında biri olduğunu söyler.

> Evsâf-ı pây-i taht-ı kraliçse, ya'nî kal'a-i bâlâ Öziçse
> Sırf kavmi Öziçe derler, Bulgar kavmi Özişse derler. Lisân-ı Latin'de Öziçe (—) (—) demekdir. Târîh-i Latin-i mu'teberde [140a] bu kal'a-i Öziçe'nin evsâfın tahrîr edüp ibtidâ bânîsi Sırf banlarından Seleşti Ban tahtı olup anın binâsı olup sevâd- ı mu'azzam olmak üzre vasf etmiş. *SN.VI*, s.244.

Seyahatname'ye göre, Seleşti adlı banın banisi olduğu tek yapı Özice Kalesi değildir. Evliya, Seleşti'nin Novigrad ve Mitroviçse (Mitroviça) kalelerinin de banisi olduğunu söyler; ancak bu sefer *Tevârîh-i Latin*'e başvurmaz.[553] Evliya, Seleşti Ban adındaki bu kişinin Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşadığını ve onunla savaştığını söylemektedir.[554] O halde Evliya'nın Seleşti Ban olarak nitelediği kişi son Sırp despotu olan Stefan Štiljanović olmalıdır. Zira Stefan Štiljanović, Hristiyan Sırplar arasında öylesine saygı görüyordu ki ölümünden sonra Sırplar onu aziz mertebesine yükseltmişti.[555] Bu durumda, Sırplar arasında seyahat eden Evliya'nın bu isimden haberdar olması kaçınılmazdı.

Stefan Štiljanović, Evliya'nın banisi olarak gösterdiği yapıların gerçek banisi olmayabilir. Ancak Sırplar tarafından değer verilen bu kişinin sözlü kaynakta banisi olarak gösterildiği birçok yapı olmalıdır. Muhtemelen Evliya'nın kaydettikleri bunlardan bir kaçıdır. Evliya'nın seyahatleri sırasında sözlü kaynaklara yönelmesinin birkaç sebebi vardır. Bunlardan biri, elbette şehirlerin ve yapıların banileri hakkında bilgi edinmek iken diğeri şehirlerin orijinal adlarını öğrenmektir. Bu açıdan Evliya'nın şehir anlatılarına bakıldığında, anlatıların öncelikle şehrin adı ardından banisi hakkında bilgi verdiği görülecektir. Fakat Evliya çoğu zaman bu bilgileri toplayamaz ve ilgili yerleri sonra doldurmak adına boş bırakır.

---

[553] *SN.V*, s.291; *SN.VI*, s.233.

[554] *SN.VII*, s.139.

[555] Petar Seletković, "Stefan Štiljanović-od kaštelana do despota i sveca (prvi dio)", *Scrinia Slavonica*, 22, (2022), s.17.

Der-eşkâl-i girdâ-gird-i kahkahâ-yı Rûm, ya‘nî kal‘a-i Termiş-i ibret-nümûn-ı ân merzibûm Be-kavl-i müverrihân-ı Latin kavm-i Rûm bu kal‘a-i felek-meşhûn Feylekos binâsıdır. Lisân-ı Rûmca Termiş Kasro (---) (---) demekdir. Lisân-ı Talyan-ı Freng'de (---) derler. *SN.VIII*, s.166.

Evliya'nın *Tevârîh-i Latin'*i daha çok kendi zihin üretimi bilgilerle beslediğini gösteren onlarca örnek mevcuttur. Söz konusu esere yapılan atıfların büyük kısmı Evliya'nın zihninin ürünü bilgilerden oluşmaktadır. O, bilgi vermek istediği şehirler ve baniler hakkında sözlü kaynaklardan bilgi toplayamadığı durumlarda bu yönteme başvurur. Bazen de şehirlerin ve yapıların onun zihin dünyasında bağlantılar oluşturacak isimlere sahip olması, bu yöntemin kullanılmasına neden olan unsurlardan biri olmuştur. Örneğin *Tevârîh-i Latin*'i kaynak göstererek Hersek hakkında bilgi veren Evliya, buranın adının menşei hakkında bir kurmaca yapar ve daha önce öğrendiği "İrşek" kelimesi ile buranın adı arasında bir benzerlik kurarak Hersek adının aslında "Her İrşek"ten galat olduğunu söyler.

Evsâf-ı şehr-i tahtgâh-ı azîm Hersek
Koca, ya'nî belde-i bender-âbâd-ı kadîm şehr-i Foça (—) (—) [146a] Be-kavl-i müverrihân-ı Latin bu şehr-i atîk tâ Hazret-i Yahyâ zamânı binâ olundu kim Hazret-i Risâlet-penâhın vilâdet-i şeriflerinden altı yüz yigirmi sene mukaddem Her İrşek binâsıdır kim üç yüz kırk altı sene mu'ammer olup ibtidâ bu Hersek diyârın ol Her İrşek Kral binâ etmeğile "Her İrşek" den galat Hersek derler. *SN.VI*, s.254.

Her ne kadar Evliya, iyi bir kurmaca ustası olsa da *Seyahatname*'de birbiriyle çelişen kurmaca bilgiler de bulunmaktadır. *Seyahatname*'nin Evliya'nın seyahatlerinden sonra kaleme alınması ve hacimli olması gibi etkenler bu tutarsızlıkların yaşanmasına zemin hazırlamıştır. *Seyahatname*'nin altıncı cildinde "Hersek" adının "Her İrşek"ten galat olduğunu söyleyen Evliya, üçüncü cildinde "Hersek" adının menşei hakkında başka bir anlatıda bulunmaktadır. *Seyahatname*'nin üçüncü cildinde, Yahudi tarih literatürünün İslam tarih literatürüne etkisi sonucu ortaya çıkan bilgilerle kurguladığı Sırpların kökeni anlatısında, Hersek adının menşeini farklı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre Hersek şehrinin adı, Hz. Nuh'un oğlu Sırfayil oğlu Hersek'ten gelmektedir ve bu bilginin kaynağı da *Tevârîh-i Latin*'dir. Yani Evliya, "Hersek" adının menşei hakkında aynı kitabi kaynağa başvurarak iki farklı anlatıda bulunmaktadır.

Sırfâyil'in kırk evlâdı olup her biri yüzer seneye bâliğ iken her birin birer' arza gönderüp vatan dutundular. Bir oğlu Latine'dir, Dobra Venedik'e gidüp nevpeydâ Venedik körfezi sâhilinde kurâ ve kasabâtlar binâ edüp anda tenâsül bulup kavm-i Latin oldu. Bir oğlu Hersek idi. Hersek diyârı anın ismiyle müsemmâdır. *SN.III*, s.221.

Seyahatname'de *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterildiği halde herhangi bir bilgi verilmeyen kısımlarda mevcuttur. Evliya bu yerler veya yapıların banileri hakkında bilgi edinemese de sonradan doldurmak için boş bırakmıştır. Ancak seyahat esnasında öğrenemediği ve sonradan bir şekilde öğrenebileceğini düşündüğü bu bilginin kaynağı önceden *Tevârîh-i Latin* olarak belirlenmiştir.

> Der-ta'bîrât-ı sevâd-ı mu'azzam dâr-ı cihâd, ya'nî kal'a-i irem-âbâd, Belgrad-ı hurrem-âbâd Be-kavl-i müverrihîn-i Latin bu kal'ayı ibtid[â] (---) (---) binâ edüp niçe divelden divele girüp âhır-ı kâr sene (---) târîhinde bizzât Bâyezîd Hân hilâfetinde Serdâr-ı mu'azzam Gedik Ahmed Paşa Arnavud ile Rûm ve Bundukanî Frengi elinden feth etmişdir. *SN.VIII*, s.302.

Bazen de bu boşlukları kendi zihin üretimi bilgilerle doldurduğu görülmektedir. Evliya'nın, şehirler ve yapılar hakkında bilgi edinemediği durumlarda bazen Hz. Nuh, Hz. Süleyman, İskender ve Nemrud gibi önemli karakterlerin başrol olduğu kurmaca anlatılar yarattığından daha önce bahsetmiştik. Hakkında kurmaca anlatılar oluşturacağı şehirler ve yapıların bulundukları bölge Evliya'nın bu dört önemli karakterden birini seçmesine etki etmektedir. Elbette bu karakterler İslam tarihçilerinin eserlerinde ciddi yer kapladığı için Evliya'nın zihin dünyasında önemli bir yere sahiptirler. Fakat Evliya bu isimlere verilen önemin etkisiyle kim tarafından kurulduğu ve yapıldığı bilinmeyen kadim şehirler ve yapıların banileri olarak bu isimleri göstermek gibi bir eğilime sahiptir. Onun yaptığı kurguların genellikle başrolleri bu isimler olmaktadır. Bu minvalde, *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek Hz. Süleyman hakkında yapılan kurgulara bakalım. Bunlardan en çarpıcı olanı Hilevne (Livno) ile Hz. Süleyman'ın devlerinden biri olan Rivne adlı bir devin ilişkilendirilmesidir.

> Evsâf-ı mağârâ-yı azîm Rivne, ya'nî sûr-ı bâlâ-yı Hilevne
> Be-kavl-i müverrihîn-i Latin bu kal'a olduğu dağda Süleymân Nebî asrında Rivne nâm bir div-i be-nâm Süleymân Nebî'den firâr edüp bu cebel-i bâlâda bir kehf-i azîm kazup demirü(?) gârda kırup mesken edüp ol gârdan bir nehr-i azîm çıkardı. İlâ hâze'l-ân ol âb revândır. Anda ol div mürd olup bu Kilis diyârı anın derdinden halâs oldukda İskender-i Kübrâ târihinin (—) senesinde Dubrovnik penc-pirimlerinden İstircan nâm kefere bu Hilevne kal'asın İstircam nâmıyla binâ eder. Ba'de zamân bu kal'aya Hırvat tâ'ifesi istîlâ edüp lisân-ı Latince ismine Hilevne derler. Ol lisân üzre Hilevne (—) demekdir. *SN.V,* s.234.

Her ne kadar İslam coğrafya literatüründe kadim şehirlerin kurucuları olarak Hz. Nuh, Hz. Süleyman, İskender ve Nemrud gibi isimlerin gösterildiği örnekler bulunsa da bu anlatı İslam coğrafya literatüründeki anlatıların etkisiyle Evliya tarafından kurgulanmıştır. Zira *Seyahatname*'de Hz. Süleyman ve devleri hakkında bu neviden anlatılar oldukça fazladır. Benzer bir anlatıda da Evliya, Divriği'nin adından yola çıkarak

onu da Hz. Süleyman'ın kaçan Divriğ adlı bir devi ile ilişkilendirir ve kaynak olarak yine bir muhayyel kitap olan *Târîh-i Yanvan*'ı gösterir.[556] Burada bahsettiği bir diğer kişi olan Dubrovnik penc-pirimi (dükası) İstircan'ın Hilevne Kalesi'nin banisi olduğu yönündeki bilgi sözlü kaynaklardan elde edilmiş olmalıdır. *Tevârîh-i Latin* kaynak gösterilerek verilen Hz. Süleyman anlatılarına bir başka örnek Bosna diyarında bulunan madenlerin anlatılması sırasında karşımıza çıkar. Anlatıya göre, burada çıkan hacer-i nora veya hırızma adlı maden tüy dökücü bir etkiye sahiptir. Hz. Süleyman'ın tüyleriyle sorunu olan eşi Belkıs, Posnak adlı bir dev vesilesiyle bu madenden haberdar olur ve tüylerinden kurtulur. Bu bilgiyle yetinmeyen Evliya, Boşnakların bu Posnak adlı devin soyundan geldiği yönündeki malumatı da anlatıya ekler.

> Der-kenz-i sun'-ı Hudâyî me'âdinât
> Bu eyâletde dokuz güne ma'âdinler var kim gayrı diyârın hâk-i pâkinde üçü bulunmaz. Hattâ bu Bosna diyârında altun ma'deni dahi vardır, ammâ hâsılı harcına kifâyet etmedüğünden Ferhâd Paşa küm etmişdir, ammâ kal'a-i Serebreniçse'de bir güne sîm-i hâlis çıkar kim Novaborda kasabasında ve Selânik kurbunda Sidirkapsi şehrinde eyle fıdda-i hâlis çıkmaz. Ve hacer-i nora, ya'nî hırızma bu diyârda olur. Hattâ müverrihân-ı Latin eyle tahrîr etmişler kim Hazret-i Süleymân'ın Belkıs Hatun'ı gâyet kıllı olmak ile Bosna halkının ecdâdı Posnak div ol nora ma'denin Hazret-i Süleymân'a hedâyâ götürüp isti'mâl etmesin ta'lîm etdikde Belkıs Hatun ol noradan sürünüp nûrun alâ-nûr olup Süleymân Nebi safâlar etdikde Posnak dive du'â edüp "Vilâyetin ma'mûr olup tenâsül-i evlâd bulasın" buyurmuşlar. Latin müverrihleri eyle yazmışlar kim "Bizim ceddimiz Posnak divdir. Anıniçün dağlarımızda enine ve uzununa büyümüş div-sıfat, div-kadd âdemlerimiz olur" ve bu diyâr kavminin ismine Posnak'dan galat Boşnak derler. *SN.V*, s.229.

Evliya'nın kendi zihin üretimi olarak tanımladığımız bu bilgilerin büyük kısmı sıfırdan üretilse de bazıları zaten var olan anlatıların Evliya tarafından olaylara göre yeniden uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Örneğin Hz. Muhammed'in doğduğu gün Ayasofya'nın kubbesinin zarar görmesi gibi hem sözlü hem de kitabi kaynaklarda sıkça rastladığımız anlatının *Seyahatname*'de birkaç farklı versiyonunu bulmak mümkündür. Evliya bu anlatıyı amaca uygun bir şekilde yeniden kurgulayıp okuyucusuna sunmaktadır. Bu bağlamda, Manastır şehri hakkındaki anlatı iyi bir örnek olacaktır. Zira anlatıya göre, Manastır şehrinde bulunan İskender zamanından kalma bir Manastır, Hz. Muhammed'in doğumuyla yıkılacaktır. Elbette bu anlatının kaynağı da *Tevârîh-i Latin* olacaktır.

> Evsâf-ı belde-i ma'mûr u müzeyyen şehr-i Manastır
> Şehr-i kadîmdir deyü müverrihân-ı Latin eyle tahrîr etmişler kim tâ İskender-i Kübrâ asrında bunda bir ma'bedgâh deyr-i kadîm var idi. Ba'dehû İskender vefâtından sene 882 mürûrunda mevlûd-ı Resûl-i Kibriyânın rahm-ı mâderden müştak olduğu gece bir zelzele-i azîm olup bu

[556] *SN.III*, s.131.

şehirdeki manastır münhedim olup yine amâr ederler. Hâlâ ol deyr-i kadîm ismiyle müsemmâ olup ilâ hâze'l-ân efvâh-ı âlemde Manastır şehri derler. *SN.V*, s.307.

Görülen o ki Evliya'nın güvenilir olarak nitelediği bir başka kitabi kaynağın da aslında muhayyel bir kitap olduğu ortaya çıkmıştır. *Tevârîh-i Latin*'i ortaya çıkaran neden, Evliya'nın Rumeli'deki seyahatleri sırasında gördüğü şehirlerin ve yapıların banileri hakkında bilgi vermek istemesidir. İlginçtir ki Evliya *Tevârîh-i Latin*'e 36 kez atıf yapmasına rağmen onu herhangi bir kitabi kaynakla beslememiştir. Araştırmalarımız, *Tevârîh-i Latin*'in sözlü kaynaklar ve Evliya'nın zihin üretimi bilgileri olmak üzere iki kaynaktan beslendiğini göstermiştir.

3.2. Diğer Muhayyel Tarih Kitapları

Buraya kadar, *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan muhayyel tarih kitaplarının bir kısmını adlarıyla müstakil başlıklar altında ayrıntılı olarak inceledik. Ancak Evliya'nın muhayyel tarih kitapları daha önce bahsettiklerimizden daha fazladır. Bu durumda, kitaplar arasında önem bakımından bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. O yüzden, *Seyahatname* metninin inşasında önem arz eden muhayyel tarih kitaplarının önem bakımından geride olanlarını "Diğer Muhayyel Tarih Kitapları" başlığı altında değerlendirmenin uygun olacağına karar verdik. Aşağıdaki tabloda bu kitapların isimleri mevcuttur.

Tablo 3.4

Diğer Muhayyel Tarih Kitapları

No	Kitabın Adı	Müellifi	Atıf Sayısı
1	Tevârîh-i Acem	-	36
2	Tevârîh-i Arab	-	23
3	Tevârîh-i Sâbiyye	-	7
4	Tevârîh-i Âzeryâ	Azerya ibn Sam	3
5	Tevârîh-i Hind	-	5
6	Târîh-i Sırf	-	1
7	Tevârîh-i Dağıstân	-	1
8	Tevârîh-i Yahûdâ	-	1
9	Tevârîh-i Heccâm	-	1
10	Târîh-i Kaytak	-	1

11	Ayanta Tevârîhi	-	1
12	Tevârîh-i Hâkân-ı Çin	-	1
13	Tevârîh-i Efrenc	-	1
14	Tevârîh-i Süleymânnâme	-	1
15	İskender-i Zülkarneyn Târîhi	-	2
16	Tevârîh-i Âl-i Osmân	-	6
17	Târîh-i Fütûhât-ı Şâm	-	1
18	Müverrih-i Bânyân	-	1
19	Müverrihân Caneva	-	1
20	Tohta Bay Tevârîhi	Tohta Bay	9

Daha önce ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz *Târîh-i Yanvan*, *Târîh-i Tuhfe*, *Târîh-i Mığdisî*, *İrşek Pap Macar Târîhi*, *Târîh-i Kıbtî* ve *Tevârîh-i Latin* adlı muhayyel tarih kitapları bu tabloya dâhil edilmemiştir. Burada inceleyeceğimiz kitapların adlarına bakıldığında, bunların büyük bir kısmının da Evliya'nın muhayyel kitap üretme usulüne uygun olarak millet adları üzerinden üretildiği anlaşılacaktır. Ancak Evliya bu muhayyel kitapların üretiminde müstakil olarak incelediklerimiz kadar özenli davranmamıştır. Bunlardan sadece birisi için müellif adı vermiş, diğerlerine herhangi bir yakıştırma yapmamıştır. Ayrıca müellifler hakkında detaylı bilgiler vermemiş, sadece isimlerini zikretmekle yetinmiştir. Yine de diğer muhayyel tarih kitapları içerisinde de bir önem sırası olduğunu söyleyebiliriz. Zira bunlar arasında birden fazla atıf alan da bir kez atıf alan da mevcuttur. Burada yapacağımız incelemede, söz konusu eserlere yapılan atıf sayısı esas alınarak oluşturulan önem sırasına göre muhayyel kitaplar ele alınacaktır.

Bu bağlamda ele alacağımız ilk kitaplar *Tevârîh-i Acem* ve *Tevârîh-i Arab* olacaktır. Zira bu muhayyel kitaplar çoğu zaman birlikte veya birbirlerinin alternatifi olarak kullanılmaktadır. Hatta her zaman olmasa da genellikle bunlarla birlikte kullanılan *Tevârîh-i Hind* adlı kitabı da dâhil etmek gerekir. Bu kitaplara daha çok "müverrihan-ı Arab ve Acem ve Hind" şeklinde atıflar yapıldığı görülmektedir. *Seyahatname*'de *Tevârîh-i Acem*'e 36, *Tevârîh-i Arab*'a 23 ve *Tevârîh-i Hind*'e 5 atıf yapıldığı görülmektedir. Bunlara yapılan atıf sayısı yüksek olsa da Evliya, kurmaca anlatı oluştururken veya sözlü kaynaklardan elde ettiği bilgileri naklederken başvurduğu bu eserler için bir müellif yaratmamıştır. Önceki bahsettiklerimizden ziyade diğer muhayyel kitaplar daha çok Evliya'nın üslubu gereği metne dâhil edilmiştir. Bir kaynağı işaret etmekten ziyade genel görüşü bildirmek için kullanılmışlardır. Bunun yanı sıra *Târih-i*

Yanvan gibi daha işlevsel muhayyel kitapları vurgulamak ve desteklemek için kullanıldığı durumlar da mevcuttur.

Manzara-i evvel oldur kim müverrihân-ı Arab u Acem ve Hind ü Sind ü Rûm ve nükte-pezîrân-ı zevi'l-mefhûm kavilleri üzre… *SN.VI*, s.238.	Cemî'i müverrihân-ı Arab u Acem ve Hindistân husûsan be-kavl-i Târîh-i Yanvân-ı Yunan tahrîri üzre… *SN.IV*, s.209.

Tevârîh-i Sâbiyye, *Seyahatname*'nin onuncu cildinde karşımıza çıkmaktadır. Evliya'nın 7 kez atıf yaptığı bu muhayyel kitap, onuncu cildin mukaddimesinde bahsedilen kaynaklar içinde de kendine yer bulmuştur. *Seyahatname*'de "Sabiyye kavmi" olarak nitelenen bir etnik grup olan Sabiler hakkında bilgi vermek için bu kitap yaratılmıştır. Genellikle müstakil olarak kullanılsa da başka kitaplarla birlikte kaynak olarak gösterildiği örnekler de mevcuttur.

Benî İsrâ'îl şehirlerinden şehr-i azîmin biri dahi budur. Tevârîh-i Kıbtî'de ve tevârîh-i Sâbiyye ve Tevrât'da mastûrdur. *SN.X,* s.529.

Tevârîh-i Âzeryâ, *Seyahatname*'nin dördüncü cildinde karşımıza çıkmakta olup, sadece *Seyahatname*'nin dördüncü ve dokuzuncu ciltlerinde kaynak olarak kullanılmıştır. Bu kitabı diğer muhayyel kitaplar içerisinde öne çıkaran unsur ise Evliya'nın onun müellifi hakkında bilgi vermesidir. Evliya'ya göre bu kitabın müellifi Benî İsrâîl'den Azeryâ ibn Sam'dır.[557] Azerya ibn Sam, Tufan'dan sonra Heremeyn Dağı'nda bulunan deve, sığır ve koyun kemikleri üzerine İbri ve Süryani lisanıyla yazılan bilgileri *Tevârîh-i Azeryâ* adı altında tertip etmiştir.[558] Evliya, bu kitabın kurgusuna epey vakit ayırsa da onu pek kullanmamıştır. Zira onun yerine yine Heremeyn Dağı'ndaki yazmaların tertibiyle yazıldığını iddia ettiği bir başka muhayyel kitap olan *Tevârîh-i Kıbti*'yi kullanmayı tercih etmiştir.

Tohta Bay Tevârîhi, Evliya'nın Kırım tarihi hakkında bilgi verdiğini iddia ettiği ve Kırım hanının meclislerinde okunduğunu belirttiği bir eserdir. Ancak, bu kitaba atıf yapılarak sunulan bilgilerin aslında *Peçevî Tarihi*'nden alındığı tespit edilmiştir.

Bahsettiğimiz kitaplar dışında Evliya'nın bir kez kullandığı muhayyel kitaplar da mevcuttur. Bu kitaplar aynı amaçla yaratılsalar da sadece bir kez kullanılmışlardır. Örneğin Sırplar hakkında bilgi verilirken başvurmak için yaratılan *Târîh-i Sırf* bir kez

[557] *SN.IV,* s.347; *SN.IX,* s.420.

[558] *SN.IX*, s.223-224.

kullanıldıktan sonra yerini *Tevârîh-i Latin*'e bırakmıştır. *Tevârîh-i Dağıstân*, şehr-i Serîrü'l-lân hakkında bilgi verilirken ortaya çıkmış ve bir kez kullanılmıştır. *Kırım Tevarihi* de böyledir. *Tevârîh-i Yahûdâ* ve *Tevârîh-i Heccâm,* Evliya'ya göre Benî İsrail tarih kitaplarıdır. Bunlar hakkında detaylı bilgiler bulunmasa da Evliya, *Tevârîh-i Heccam*'ı güvenilir olmayan kaynak olarak niteler. *Târîh-i Kaytak*, *Tevârîh-i Hâkân-ı Çin* ve *Tevârîh-i Efrenc* yine millet adlarından oluşturulmuştur. Bunlar hakkında da bilgi mevcut değildir. Ancak Evliya, kadim milletlere tarih kitabı atfettiği bir anlatı için bu kitapları anlatının gereği olarak yaratmıştır.

Ayanta Tevârîhi, *Seyahatname*'nin sekizinci cildinde Girit hakkında efsanevi bir bilgi verilirken karşımıza çıkar. Evliya bu muhayyel kitabın müellifi hakkında bilgi vermese de onu müverrih-i âlem olarak niteler. Bu kullanım söz konusu muhayyel kitabın müellifinin aslında Ayanta adında biri olduğunu göstermektedir. Evliya, söz konusu muhayyel kitaba bir kez atıfta bulunsa da Ayanta kelimesi *Seyahatname*'de birkaç kez geçmektedir. Hristiyanların Ayanta adında kutsal günleri olduğundan bahsetmektedir. Onun Ayanta günleri olarak nitelediği Hristiyan bayramı muhtemelen Padovalı Antonio Yortusu'dur. Belki de *Ayanta Tevârîhi*'nin müellifi Ayanta, Evliya'nın zihninde Padovalı Antonio olabilir. *Tevârîh-i Süleymânnâme* ise Hz. Süleyman'ın menkıbelerinin anlatıldığı bir kitap olarak yaratılmış ve sadece Bursa anlatısında bir kez kullanılmıştır.

SONUÇ

Evliya Çelebi'nin kendisi hakkında verdiği bilgiler bir araya getirilerek tetkik edildiğinde iki farklı Evliya ile karşılaşılmıştır. Birincisi Evliya'nın okuyucusuna sunmak için tasarladığı *ideal Evliya* imgesi, ikincisi ise birincisi tetkik edilerek ulaştığımız, ilkine nispeten daha gerçek olan Evliya'dır. *İdeal Evliya*, Evliya'nın kendi zihninde tasarladığı gerçek Evliya'dan uzak bir imgedir. Evliya'nın, kendi hayatına dair verdiği bilgilerde kurgu yeteneğini kullanarak okuyucusunun zihninde âdeta bir "Evliya miti" oluşturmaya çalıştığı görülmüştür. Bunu yapmaktaki amacının *Seyahatname*'nin kutsal bir soydan gelen bilge bir müellif tarafından yazıldığına okuyucusunu inandırmak ve bu sayede eserinin *doğru kaynaklar* arasında zikredilmesini sağlamak olduğu kanaatine varılmıştır. Zira *ideal Evliya*, bildiği diller ve ilmi donanımı sayesinde ilgili konularda en doğru kaynaklara erişebiliyor ve *Seyahatname*'ye bilgi toplarken dahi *ilme'l-yakin*, *hakka'l-yakin* ve *ayne'l-yakin* düsturuyla hareket ediyordu. Evliya için olanaksız olanlar *ideal Evliya* için mümkündü. Tasarladığı bu imge sayesinde, *Seyahatname*'nin kaynakları olarak gösterdiği muhayyel kitapların ve istifade edilmediği halde kaynak olarak gösterilen gerçek kitapların onun tarafından kullanıldığı sorgulanmadan kabul edilecekti.

Çalışmamızda, Evliya'nın kaynak tercihleri ve değerlendirmeleri konusunda da bir araştırma yapılmış; ancak onun *Seyahatname*'ye bilgi toplarken iddia ettiği kadar titiz davranmadığı sonucuna varılmıştır. Her ne kadar istifade ettiği kitabi kaynakları güvenilir/güvenilmez olarak kendine has bir filtreden geçirdiği izlenimini verse de kitaplar hakkında yaptığı değerlendirmeler tetkik edildiğinde özgün, tutarlı ve gerçekçi olmadığı anlaşılmıştır. Evliya, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'dan uzaklaştıkça gevşemiş, gerçeklik algısını yitirmiş ve hayal gücü özgürleşmiştir. Bu durum ona muhayyel kitaplar yaratma ve sahte kaynakçalar tertip etme cesaretini vermiştir. *Seyahatname*'de atıf yapılan kitaplar üzerinden Evliya'nın bibliyografik bilgisi de sınanmıştır. Bu araştırma neticesinde onun, çağdaşı müellifler gibi ilgili konularda ilk başvurması gereken kitaplardan haberdar olduğu kanaatine varılmıştır. Ancak Evliya'nın eserinin saygın ve *doğru kaynaklar* arasında gösterilmesini istemesi ve bu amaçla da yarattığı *ideal Evliya* imgesi gereği kendisini bibliyografik açıdan çağdaşlarından üstün gösterme çabası içine girdiği görülmüştür. *Seyahatname*'yi telif ederken çeşitli kaynaklardan istifade etse de bunların niceliği ve niteliği okuyucusuna göstermek istediği oranda olmadığından,

kaynak olarak kullanmadığı kitapları kullanmış gibi göstermiş ve muhayyel kitaplar icat etmiştir.

Seyahatname'de toplamda 303 farklı kitaba atıf yapılmıştır. Bu kitapların %30'u tarihî, %29'u dinî, %23'ü edebî, %8'i dil ve dil Bilim, %6'sı coğrafî konuları ihtiva etmektedir. Geriye kalan %4'lük kısmı kıyafetname, rüya tabiri ve futüvvetname gibi spesifik konularda ve az sayıda olduğu için bir konu altında toplanmayıp "diğer" ifadesi ile nitelenmiştir. Atıf yapılan bu kitapların 142 adedini Evliya; "bi-kavli" ve "nakl-i" veya "merkumdur", "masturdur", "musarrahdır", "menkuldür", "tahrir eylemiş", "kavli", "kavlince" ve "üzre" gibi ifadeler kullanarak kaynak olarak nitelemiştir. Kaynak olarak nitelenen kitapların %51'i tarihî, %23'ü dinî, %12'si coğrafi, %9'u edebî, %3'ü Toplum Bilimleri ve %2'si Dil ve Dil Bilim konularını ihtiva etmektedir.

Evliya'nın kaynak olarak nitelediği eserlerle *Seyahatname* arasında metin karşılaştırması yapılmıştır. Bu karşılaştırmalar neticesinde Evliya'nın, *Seyahatname*'nin kaynağı olarak işaret ettiği kitapların sadece 10'unu gerçekten kaynak olarak kullandığı tespit edilmiştir. Buna göre Evliya; *Künhü'l-ahbâr*, *Târîh-i Mısr-ı Cedîd*, *Hüsnü'l-Mahâdır*, *Zeyl-i Şakâyık*, *Menâzırü'l-avâlim*, *Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân, Fütüvvetname*, *Makbûl-i Ârif*, *Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniye'*ye kaynak olarak atıfta bulunmuş ve kullanmıştır. Kaynak olarak atıf yapılan ancak bugün bir nüshasını tespit edemediğimiz Nihânî Çelebi'nin *Saznâme*'si, Kenan Paşa'nın *Saltuknâme*'si, Yazıcızâde Ali'nin *Menakıbnâme*'si ve *Şehrengizi*, Cemalî'nin *Sitayişnâme'*si ve müellifi belli olmayan *Menakıb-ı Emir Sultan* adlı kitapları da Evliya gerçekten kaynak olarak kullanmış olmalıdır. Zira bu kitaplara atıf yapılarak verilen bilgiler bir kitabi kaynaktan alındığına işaret etmektedir. Kaynak olarak atıf yapıldığı halde kaynak olarak kullanılmayan 126 kitap mevcuttur.

126 kitabın 26'sının muhayyel kitap olduğu tespit edilmiştir. Yani Evliya, gerçekte var olmayan kitaplar üretmiş ve bunlara kaynak olarak atıfta bulunmuştur. Bir seyyah olması hasebiyle insanlar arasında dolaşmış ve kitabi kaynaklardan daha çok sözlü kaynaklardan etkilenmiştir. İstifade ettiği müelliflerin etkisinde kalan Evliya, *Seyahatname* türü eserlerde doğal olarak bulunan sözlü kaynakların etkisini bir eksiklik olarak görmüş ve bu şekilde öğrenilen bilgilerin bir kısmını kitabi bilgiler gibi *Seyahatname*'ye geçirmek istemiştir. Zira bu sayede eserinin *doğru kaynaklar* arasında zikredileceğini düşünmüştür. Yunan tarihi için *Târîh-i Yanvan*, Ermeni tarihi için *Târîh-i*

Mığdisî ve Macar tarihi için *İrşek Pap Macar Tarihi* gibi gerçekte var olmayan kullanışlı kitaplar üretmiştir. Onun bu kitapları kullandığına inanmamız için de *ideal Evliya* imgesini tasarlamıştır. *Seyahatname*'de muhayyel kitaplara gerçek kitaplardan daha fazla atıf yapılmıştır. *Târîh-i Yanvan*'a 90, *Târîh-i Mığdisî*'ye 43 kez kaynak olarak atıf yapılırken, gerçek bir kitap olan ve çokça istifade edilen *Menâzırü'l-avâlim*'e 3, *Künhü'l-ahbâr'*a ise 2 kez atıf yapılmıştır.

Geriye kalan 100 adet kitabın 26'sı Süyûtî'nin *Ḥüsnü'l-muḥâḍara* adlı eserinden alınmıştır. Evliya, *Seyahatname*'nin onuncu cildini Mısır'a ayırmış ve daha önce Mısır hakkında yazılmış kitaplarla yarışacak bir kitap hazırlamak istemiştir. Mısır hakkında verdiği bilgilerin değer görmesini sağlamak ve kendisini bibliyografik açıdan donanımlı göstermek için *Ḥüsnü'l-muḥâḍara*'nın kaynakçasını doğrudan *Seyahatname*'ye geçirmiştir. Evliya bu kitapların hiçbirini kullanmamış; ancak bu kitaplarla birlikle *Ḥüsnü'l-muḥâḍara'*nın Mısır tarihi hakkındaki saygınlığını eserine devşirmek istemiştir. Burada verilen kitapları sadece kaynak göstermekle yetinmemiş, Bitlis hanı Abdal'ın kütüphanesi hakkında bilgi verirken de bu kaynakçadan istifade etmiştir. Zira burada geçen kitapları Abdal Han'ın kütüphanesinde bulunan kitaplar arasında göstermiştir.

Bunlardan başka, kaynak olarak atıf yapılan ancak gerçekten kullanılmayan kitapların büyük kısmı Evliya'nın kaynak olarak istifade ettiği kitaplar vasıtasıyla *Seyahatname*'ye geçmiştir. Örneğin *Seyahatname*'de kaynak olarak atıf yapılan coğrafi kitaplar *Menâzırü'l-avâlim* vasıtasıyla öğrenilmiştir. Evliya, istifade ettiği kaynakları belirtmekte ketum davransa da bu eserlerin kaynaklarını kendi kaynağı gibi göstermekten çekinmemiştir.

Kaynak olarak atıf yapılan kitapların bir kısmı Evliya'nın duyumları sayesinde *Seyahatname*'ye girmiştir. Bu kitapları istifade ettiği kitaplardan öğrenmemiştir. Örneğin Evliya, Şeref Han'ın *Şerefname*'sine çokça atıfta bulunmuş ve onu eserinin kaynakları arasında göstermiştir. Oysaki Evliya bu eseri gerçekten kullanmamış, ondan Bitlis seyahati sırasında haberdar olmuştur. Elbette bir han tarafından yazılmış bu eseri Evliya'nın kaynak olarak kullanması gerekirdi. Ancak eserin Farsça olması onu kullanmasını engellemiştir. Yine de Evliya, sözlü kaynaklardan öğrendiği bilgileri bu kaynağa izafe ederek onu gerçekten kullanmış gibi göstermiştir.

Evliya, atıf yaptığı her kitabı kaynak olarak göstermemektedir. *Seyahatname*'de atıf yapılan 303 kitabın 161'ü kaynak gösterilmeksizin zikredilmektedir. Bu kitaplar

çeşitli vasıtalarla *Seyahatname*'ye girmiştir. Evliya'nın eserinde çok fazla biyografiye yer vermesi bu kitapların sayısını artıran ilk unsurdur. Bir başka unsur ise Evliya'nın, kendi eğitim hayatından bahsetmesi ve seyahatleri sırasında eğitim kurumlarını ziyaret etmesidir. Zira bu vesilelerle medrese eğitimi sırasında kullanılan ders kitaplarına çokça atıf yapılmıştır. Bu gibi unsurların *Seyahatname*'de atıf yapılan kitapların sayısını artırdığı görülmüştür.

Evliya'nın atıf yapmadığı halde kaynak olarak kullandığı kitapların da olduğu tespit edilmiştir. *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, *Peçevî Tarihi*, *Kitâb-ı Bahriyye* ve *Bedâyiu'l-âsâr* atıf yapılmadığı halde istifade edilen kitaplardır. Evliya bu kitaplardan istifade etse de bunları kaynak olarak göstermemiştir. Zaten kaynak olarak gösterdiği eserlere de çok az atıfta bulunmuştur. Evliya'nın gerçekten istifade ettiği kaynakları bildirmek istemediği sonucuna varılmıştır.

Evliya'nın istifade ettiği kitaplarla *Seyahatname*'yi karşılaştırdığımızda, onun alışagelmiş usulün yanı sıra kendine has bir kaynak kullanma usulünün olduğu tespit edilmiştir. İstifade ettiği kitaplardan edindiği anlatıları genellikle meâlen ve nadiren aynen aktarma usullerini kullanarak eserine dahil ettiği görülmüştür. Bununla birlikte, Evliya'nın hedef eserlerden aldığı anlatıları kendi üslubuna uyarlayarak eserine aktardığı da tespit edilmiştir. Bir musahip olması hasebiyle bu yöntemi kullanarak anlatıları tek düzelikten kurtarmak istemiş ve çoğu zaman anlatılara doğrudan aktarımlar eklemiştir. Örneğin Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nı ilahi anlatıcı yöntemini kullanarak okuyucusuna sunmak yerine Abaza Mehmed Paşa ile IV. Murad'ı karşı karşıya getiren bir kurgu oluşturarak isyanının sebebini doğrudan aktarımlarla Abaza Mehmed Paşa'ya anlattırmayı tercih etmiştir. Bu sayede anlatı tekdüzelikten kurtulurken, kendi eleştirilerini de bu kişiler üzerinden yapma fırsatı elde etmiştir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli bulgu, *Seyahatname'de* sunulan sayısal bilgilerle ilgilidir. Öncelikle, *Seyahatname'de* sancaklar ve eyaletlerin gelirleri hakkında verilen sayısal verilerin kaynağının *Kanunname* olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Evliya'nın bu konudaki bilgilerinin *Kanunname* ölçüsünde güvenilir olduğunu göstermektedir. Ancak, kullanılan nüsha ve okuma hatalarından kaynaklı olarak bazı sayılar *Seyahatname'ye* yanlış aktarılmıştır. Bunun dışında, Evliya'nın sunduğu diğer sayısal verilerin büyük ölçüde kesretten kinaye olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle, *Seyahatname'deki* savaş anlatılarında yer alan sayısal veriler bu duruma örnek teşkil

etmektedir. İslam dünyasında üretilen metinlerde sıklıkla karşılaşılan 40 bin, 50 bin, 100 bin ve 200 bin gibi ifadeler, anlatının vurgusunu artırmak ve çokluğu ifade etmek amacıyla bir üslup özelliği olarak *Seyahatname'de* de kullanılmıştır.

Seyahatname'nin müellif nüshalarını müşahede eden biri, eserde bazı yerlerin boş bırakıldığını görecektir. Bu boşluklar bazen bir isim olurken çoğu zaman tarihtir. Evliya'nın yazım sırasında yeterli bilgiye erişemediği ve bu boşlukları daha sonra doldurmak için bıraktığı düşünülmekteydi. Ancak *Seyahatname* ve ona kaynaklık eden eserler karşılaştırıldığında, bu boşlukların en azından bir kısmının bilgi eksikliği kaynaklı olmadığı anlaşılmıştır. Zira *Seyahatname*'de boş bırakılan kısımların istifade edilen eserlerde mevcut olduğu görülmüştür. Bunun sebebi Evliya Çelebi'nin başlıklar, bazı isimler ve tarihler için kırmızı mürekkep kullanmasıdır. Muhtemelen kırmızı mürekkeple yazılan yazılar varak veya bölüm sonunda metne dâhil ediliyordu. Evliya'nın kırmızı mürekkep konusundaki ısrarı, istifade edilen eserlerdeki bazı bilgilerin gözden kaçarak *Seyahatname*'ye geçirilmesine mâni olmuştur.

KAYNAKLAR

Kaynak Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si, haz. Fahri Çetin Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si I-III*, haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehasinü'l-asar ve hakaikü'l-ahbar*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

Anonim Osmanlı Kroniği, haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, haz. Alper İğci, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, nşr. F. Giese, haz. Nihat Azamat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân: Hikâyet-i Zuhûr-ı Âl-i Osmân (Transkripsiyon, İnceleme, Dizin), haz. Sebahattin Köklü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

Âşık Mehmed, *Menâzırü'l-avâlim (Tahlil ve Dizin) I-III*, haz. Mahmut Ak, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007.

Ayasofya Tarihi Risaleleri: Tarih-i Ayasufiyye, terc. Seyid Muhammed Taki Hüseyni, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2022.

Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021.

Ayn Ali Efendi'nin 'Kavanin-i Al-i Osman Der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan'ı, haz. A.Seyhan Apaydın, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993.

Ayvansarayi Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi',* haz. Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, *Mecmuâ-i Tevârih,* haz. Fahri Ç. Derîn, Vâhid Çabuk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, haz. M. A. Yekta Saraç, TÜBA, Ankara 2016.

Edirneli Ağazâde Örfî Mahmûd'un Mefhumü't-Tevârih Adlı Eserinin II. Cildi Transkripsiyonu, haz. Süleyman Topçu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IX. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi V. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VII. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VIII. Kitap, haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi X. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

Evliya Çelebi, *Travels in Iran and the Caucasus 1647 & 1654*, translated by Hasan Javadi, Willem Floor, Mage Publishers, Washington DC 2010.

Francisco a Mesgnien Meninski, *Thesaurus Linguarium Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae, Lexicon Turcico-Arabico-Persicum I-VI*, haz. Mehmet Ölmez, Simurg Yayınları, İstanbul 2000.

Fütüvvetname-i Ca'fer Sadık: inceleme metin, haz. Mehmet Saffet Sarıkaya, Horasan Yayınları, İstanbul 2008.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 1. Rükün*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 2. Rükün*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-ahbâr 4. Rükün*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2024.

Gurbetnâme-i Sultan Cem, haz. Kenan Beşirov, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

Habîbî Ahmed Bin Dervîş, *ed-Devhatü'l-İrfaniyyen fi Ravzati Ulema'i'l-Osmaniyye: Habibi'nin Şakaik Tercümesi*, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021.

Hacı Bektaş İlçe Halk Kütüphanesi, no: 101 (Milli Kütüphane, MFA A-4714).

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Tenkīhu't-tevârîh-i Mülûk İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi, haz. Ahmet Nas, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019.

Hoca Sadettin Efendi, *Tâcüttevârih I-II*, haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2024.

Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi' (II. Cilt)*, haz. Ayşe Gül Başaran, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.

İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt: VII. Ketîbe*, haz. Muhammed İbrahim Yıldırım, TTK, Ankara 2013.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Yazma Eserler, Nr. nekty04141 (*Tarih-i seyahat-ı Evliya Çelebi*).

Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktay-Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Katib Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)] I-II*, haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.

Kâtib Çelebi, *Tarih-i Frengi Tercümesi*, haz. İbrahim Solak, Palet Yayınları, Konya 2010.

Kâtip Çelebi'nin İrşâdü'l Hayârâ ile Ali Ufki Bey'in Turcarum Liturgia Eserlerinin Tahlili ve Metni, haz. Abdullah Fatih Gemi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, ed. Said Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2022.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn I-V*, çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Kâtip Çelebi'nin Yunan ve Roma ve Hristiyan Tarihi Hakkındaki Risalesi (İrşâdü'l-Hayârâ ilâ Târîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve ve'n-Nasârâ), haz. Bilal Yurtoğlu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2012.

Kınalı-zâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ'î*, haz. Fahri Unan, TTK, Ankara 2014.

Kütahyalı Firâkî Abdurrahman Çelebi, *Se'âdetnâme: Yavuz Sultân Selîm Hân ve Kânûnî Sultân Süleymân Hân'ın Gazâları*, haz. Şaban Er, Kutupyıldızı Yayınları, İstanbul 2013.

Levâmi'u'n-Nûr (Metin - Değerlendirme), haz. Ahmet Üstüner, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi, haz. Mesude Şenol, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

Manzume-i Tertib-i Ulum, Tertibu'l Ulum, Kaside Fi'l-Kütübi'l Meşhure Fi'l Ulum, Kevakib'i Seb'a ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tertib-i Ulum isimli eserine göre XVII ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları, haz. Ömer Özyılmaz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, haz. Tahir Güngör, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî I-VI*, haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Mensur bir hikâye: Târîh-i Mısr-ı Cedîd İnceleme-metin, haz. Tuncay Bülbül, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

Mevlâna Mehmed Neşri, *Cihânnümâ,* haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Millet kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, nr. 144.

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 4225/1.

Muallim Nâci, *Osmanlı Şairleri*, haz. Cemâl Kurnaz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

Muhammed-i Hevâî-yi Üsküfî, *Makbul-i Arif: dopadljiv onom koje ucen: Bosansko-Turski Rjecnik u stihovima (Boşnakça-Türkçe manzum sözlük),* ed. Ahmet Kasımović, Svein Monnesland, Yasin Yayla, İstanbul Tuzla Belediyesi, İstanbul 2018.

Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi, Demirbaş no: B024553, Yer Bilgisi: Yazma 0365 k.1 (Hüsnü'l-muhadara fi ahbari Mısr ve'l-Kahire tercümesi).

Müezzinzade Manisalı Ayn Ali Efendi, *Osmanlı devleti arazi kanunları: Kanunname-i Al-i Osman*, trc. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1962.

Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*, haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Asitan Kitap, Sivas 2013.

Münbiçli Agapius'un "Kitap el-Unvan" Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, haz. Oğuzhan Bati, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale 2022.

Müverrih Cenabi Mustafa Efendi ve Cenabi Tarihi, haz. Mehmet Canatar, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.

Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ I-IV (Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn),* haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara 2007.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhab Tarzi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.

Nev'îzâde Atâyî*, Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik Zeyli I-II*, haz. Suat Donuk, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

Oruç Beğ Tarihi, haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (150b-184a Metin, Edisyon Kritik, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, haz. Aysel Yılmaz, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi (1b-20b),* haz. Sevda Gülakan, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (284-317),* haz. Melek Metin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (317b-351a),* haz. Zuhal Kayayurt, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (46b-80a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, haz. Bihter Gürışık, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (80b-114a),* haz. Mustafa Özdal, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.

Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi (Biyografisi, 21a-40a metin, dizin, özel isimler sözlüğü)*, haz. Filiz Çakıllı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

Peçevî İbrahim Efendi, *Târîh-i Peçevî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1283.

Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, ed. Bülent Arı, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara 2002.

Pîrî Reîs'in Kitâb-ı Bahriyye Adlı Mensur Eseri (Giriş - İnceleme - Tenkitli Metin - Açıklamalı Dizin), haz. İnci Pamuk, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2023.

Razavî'nin Fütüvvet-namesi (Fütüvvetname-i kebir veya Miftahü'd-dekayık fi beyane'l-fütüvveti ve'l-hakayık), haz. Rahşan Gürel, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.

Riyazi Muhammed Efendi, *Riyâzü'ş-Şuara (Tezkiretü'ş-Şuara)*, haz. Namık Açıkgöz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2017.

Sâî Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları),* haz. Hayati Develi, K Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003.

Sipâhîzâde Mehmed, *Evzahu'l-Mesâlik ilâ Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik*, haz. İlhami Danış, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2019.

Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, Nr.01318.

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu, No. 910.

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 02215.

Szotar Universal Magyar Magyar-Török Török-Magyar (Universal Sözlük Macarca-Türkçe ve Türkçe-Macarca), haz. Naciye Güngörmüş, Engin Yayınevi, Ankara 2014.

Şemseddin Sâmi, *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317.

Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ (Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli) I-II*, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2018.

Şihâbî'nin Hüsnü'l-mahâdır'ı (İnceleme-Metin), haz. Onur Balcı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2015.

Tercüman Mahmud, *Târîh-i Ungurus*, haz. György Hazai, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2017.

Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb (vr. 188a-308b) Giriş-Dil İncelemesi-Metin-Dizin, haz. Güneş Ekmekçi Aşan, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır 2020.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, No. 206.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü, nr. 305.

Tulum, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Uşşakizade Seyyid İbrahim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik (Uşşakizade'nin Şakâ'ik Zeyli),* haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2017.

Yahyâ b. Halîl Çôbân Birgîvî Fütüvvetname (İnceleme-Metin-Dizin), haz. İsmail Gökçe, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019.

Zeki Bedros, *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat: Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurum Yayınları, Ankara 2009.

Araştırma Eserleri

Açık, Tansu, "Evliya Çelebi'de Yunan-Roma Dünyası", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.23-33.

_____, "Evliya Çelebi'nin Eskiçağ Dünyası'', *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.343-349.

Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

Afyoncu, Erhan, "Ayn Ali Hakkında Yeni Bilgiler", *Journal of Turkish Studies,* 39, (2013), s.95-128.

_____, "Mehmed Said Paşa, Yirmisekizçelebizâde", *DİA*, XXVIII, s.524-526.

Ak, Mahmut, "Menâzırü'l-avâlim ve Kaynağı Takvîmü'l-Büldân", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.101-120.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri: I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman devirleri kanunnameleri (1012/1603-1031/1622) IX. Kitap*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s.25-86.

Akın, Hicran, "XV. Yüzyıl Lâtince Macar Kroniği Chronica Hungarorum'un Türk Tarihi Bakımından Değeri", *Belleten,* 51, (1987), s.667-757.

Aksoy Sheridan, R. Aslıhan-Sheridan, Micheal D., "Evliyâ Çelebi'nin Hayatı: Zamandizimsel Bir Döküm", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan – Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.20-36.

Anetshofer, Helga, "Seyahatname'de Dilbilime Dair Kaynaklar", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.270-285.

_____, "Seyahatnâme'deki Sarı Saltık Menkıbeleri ve Bektaşi Sözlü Rivayeti", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.454-467.

Arar, Hikmet, "Evliya Çelebi'nin mezarı Adana'da mı?", *Yeni Mersin Gazetesi,* 30 Kasım-1 Aralık 1949.

Árpád, Mikó, "Egy humanista mecénás a 16. század közepén Magyarországon. Verancsics Antal (1504–1573), a műértõ (A Humanist Patron from the Mid- 16th

Century in Hungary: Antal Verancsics (1504-1573), the Connoisseur)", *Korunk Baráti Társaság*, 1, (2015), s.17-27.

Aslan Demir, Sema, "Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Söylem Tarzı ve Anlatım Tabanı İlişkisi", *Semih Tezcan Kitabı*, ed. Emine Yılmaz, Nuran Tezcan, Nurettin Demir, Nobel Yayınları, İstanbul 2020, s.337-346.

Atalan, Mehmet, "Cafer Es-Sadık'ın Eserleri", *Dini Araştırmalar*, 11, (2001), s.113-132.

_____, *Cafer-i Sadık*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.

Atsız, Hüseyin Nihal, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

Awadu Allah, Abdül Aziz Mohamed, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Tarih Düşürme Sanatı", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.63-79.

Ayaydın-Cebe, Günil Özlem, "Bir Anlatım Ustası Seyyahla Asırlar Arası Seyahat", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s. 55-80.

Aydın, Ahmet, *Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-ahbâr'nın IV. Rüknünün Kaynakları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

Aydın, Mehmet, "Seyahatname'deki Yazıcıoğulları ile ilgili Bilgiler Üzerine", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 81-86.

Aynur, Hatice, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nde Cevrî Çelebi ve Tarih Manzûmeleri." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi,* 44, (2015), s.151–178.

_____, "Evliyâ Çelebi'nin Yazılı Kaynakları Üzerine", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi,* ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.595-603.

_____, "Seyahatname'de Türkçe Edebî ve Biyografik Eserler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.242-269.

Babinger, Franz, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Harrassowitz Verlag, Leipzig 1927.

_____, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2003.

_____, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Bacque-Grammont, Jean-Louis, "Evliyâ Çelebî'nin Konstantin Üzerine Birkaç Bakışı", *Osmanlı İstanbulu II (II. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 27-29 Mayıs 2014),* ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s.225-235.

_____, "Evliya Çelebiye Göre Tarihçi Kral Yanvan ve Akrabaları", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.48-52.

Badamo, Heather A., *Saint George Between Empires: Image and Encounter in the Medieval East*, Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 2023.

Bayerle, Gustav, "Hungarian History According to Evliya Çelebi", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s. 40-47.

Baysun, Cavid, "Evliya Çelebi'ye Dâir Notlar", *Türkiyat Mecmuası*, XII, (1955), s.257-264.

_____, "Evliya Çelebi", *İA*, IV, s.400-412.

Boeschoten, Hendrik, "Bosnische metrik", *Belak Bitig: Sprachstudienfitr Gerhard Doerfer tim 75. Geburtstag.* haz. Marcel Erdal-Semih Tezcan, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1995, 32-49.

Bozkurt, Nahide, "Me'mûn", *DİA*, XXIX, s.101-104.

_____, *Mu'tezile'nin altın çağı: Me'mun Dönemi*, Ankara Okulu, Ankara 2002.

Bozkurt, Nebi, "Nedim", *DİA*, XXXII, s.509-510.

Bray, Julia, "Abbasid Myth and the Human Act: Ibn 'Abd Rabbih and Others", *On Fiction and Adab in Medieval Arabic Literature*, ed. Philip F. Kennedy, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2005, s.1-50.

Bruınessen, Martın van-Boeschoten, Hendrık, *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Buçukcu, Zeynep, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin I. Cildinde Üslûp Özellikleri ve Eserin I. Cildinin Bağlamlı Dizin-İşlevsel Sözlüğü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara 2023.

Ceyhan, Semih, "Vecd", *DİA*, XLII, s.583-584.

Clot, André, *İki Kıtanın ve İki Denizin Hükümdarı Fatih Sultan Mehmet*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.

Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Çelik, İbrahim, *Hz. Ebu Bekir Dönemi: Dini Sosyolojik Yaklaşım*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, "Yâkub Çelebi Zâviyesi ve Türbesi", *DİA*, XLIII, s.280-281.

Çolak, Faruk, "XVI. Yüzyıl Sivas'ında Olağanüstü Hamilelik ve Fil Ata Miti", *Türklük Bilimi Araştırmaları,* 10, (2001), s.107-112.

Dankoff Robert, *An Evlıya Çelebı Glossary: Unusual, Dialectal and Foreign Words in the Seyahat-name*, [Sources of Oriental languages and literatures 14 (Turkish sources, XII)], ed. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Hardvard University, 1991.

_____,-Tezcan, Semih, "Evliya Çelebi Kaynakçası", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi,* ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.1-57 (CD eki içerisinde).

_____, "Bir Edebiyat Anıtı: Evliya Çelebi Seyahat-name'si", *Türk Edebiyatı Tarihi*, haz. Talât Sait Halman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.347-358.

_____, "Did Evliya Çelebi use Mehmed Aşık for his description of Trabzon?", *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*, ed. Éva Á. Csató ve diğerleri, Novus, Oslo 2009, 87–95.

_____, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı", *Türkler Ansiklopedisi*, X, s.490-531.

_____, "Evliya Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 147-152.

_____, "Heavenly Books in The Seyahatname", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.162-185.

_____, "Mıgdısı: An Armenian Source for the *Seyahatname*", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* 76, (1986), s.73–79.

_____, “Mığdisi: An Armenian Source For The Seyahatname’’, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s. 66-73.

_____, “The Seyahatname of Evliya Çelebi as a Literary Monument”, *Journal of Turkish Literature,* 2, (2005), s.71-83.

_____, *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi*, Brill, Lieden 2004.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü,* çev. Semih Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

_____, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin Dünyaya Bakışı*, çev. Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

Darkot, Besim, “Bitlis”, *İA*, II, s. 657-664.

David, Geza-Howard, Douglas A., “Ayn Ali Efendi’nin Kavanin’i ve Osmanlı Devleti’nin Kuzey ve Doğu Eyaletleri Hakkında Yazdıkları”, *V. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu (Ağrı, Kasım 2019),* ed. Oktay Belli, Abdulhalik Karabulut, Faruk Kaya, İbrahim Özgül, Vedat Evren Belli, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2020, s.325-329.

Demir, Uğur, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 39, (2012), s.205-216.

_____, “Yasaklanan ve Sansürlenen Bir Kitabın Macerası; Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi’nin İlk Baskıları”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies),* XLVI, (2015), s. 193-212.

_____, *Rüyadan Matbaaya Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi’nin Tarihi,* Yeditepe Akademi Yayınları, İstanbul 2024.

DİA, “Celalzâde Salih Çelebi”, *DİA*, VII, s.262-264.

_____, “İshak Paşa”, *DİA*, XXII, s.537-538.

Dirimtekin, Feridun, *İstanbul’un Fethi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul 1976.

Duman, Musa, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK, Ankara 1995.

Durgun, Hatice, “Ömer Paşa ve Elmalı’daki Vakfı Üzerine Bazı Tespitler”, *Vakıflar Dergisi*, 54, (2020), s. 41-57.

Eldem, Edhem, "Alexandre (İskender) et Candace (Kaydefa) dans la tradition turque et ottomane, ou la réécriture du Roman d'Alexandre", *Déchiffrer le passé d'un empire Hommage à Nicolas Vatin et aux humanités ottomanes (Collection Turcica, vol. XXVII)*, ed. Elisabetta Borromeo, Frédéric Hitzel ve Benjamin Lellouch, Peeters, Paris 2022, s.3-56.

Emecen, Feridun, *Fetih ve Kıyamet 1453*, Kapı Yayınları, İstanbul 2019.

Eren, Meşkure, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1960.

Ergun, Metin, *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi: inceleme I-II,* TDK, Ankara 1997.

Erkılıç, Cafer, *Evliya Çelebi*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1954.

Ertaş, Mehmet Yaşar, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde Gazâ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/1, (Temmuz/July 2012), s.79-100.

_____, "Kuruluş Efsanesi: Evliya Çelebi Anlatısında İlk Osmanlılar", *Beylik'ten Cihan Devleti'ne İlk Osmanlılar I-II*, ed. Haşim Şahin, Mehmet Şeker, Mehmet Ersan, Mehmet Tuğrul, TÜBA, Ankara 2024, I, s.123-148.

Erünsal, İsmail E., "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Türkler Ansiklopedisi*, XI, s.238-250.

_____, "Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinde Yapılan Kataloglama Çalışmaları ve Kataloglar", *Yeni Türkiye*, XXII, (2016), s.843-860.

_____, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.

_____, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012.

Fayda, Mustafa, "Cebele b. Eyhem" *DİA*, VII, s.184-185.

_____, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Fleischer, Cornell H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aydın ve Bürokrat: Tarihçi Mustafa Âli*, çev. Ayla Ortaç, Doğu Batı Yayınları, Ocak 2021.

Fodor, Pal, "Pecs (Peçuy) Kökenli Bir Osmanlı Tarih Yazarı: İbrahim Peçevî", *Abdülkadir Özcan'a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür*, İstanbul 2018, s.203-237.

Freely, John, *Evliya Çelebi'nin İstanbulu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Gemici, Nurettin, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Kaynak Eser Olarak Kullanımında Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri", *Dini ve Felsefî Metinler: Yirmibirinci Yüzılda Yeniden Okuma, Anlama ve Algılama*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2012, s.363-397.

_____, "Evliya Çelebi'nin Arapça Bilgisi ve Arapça Kaynaklarla İlişkisi Üzerine Gözlemler", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke – Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.186-199.

_____, "Evliyâ Çelebi'nin Dini Referanslarının Sözlü Kaynakları", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları,* UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s.37-60.

_____, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Diyanet İlmi Dergi*, 3, (2009), s.77-102.

_____, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümünün Kaynakları", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 7-8, (2009), s.229-252.

_____, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatname'nin Hac Bölümüne Kaynaklık Etmesi Bakımından Menâzilü'l-Hacc ve Menâsikü'l-Hacc Kitapları", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.165-179.

_____, *Evliya Çelebi*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2018.

Gökbilgin, Tayyib, "Celâl-zâdeler. II. Sâlih Çelebi", *İA*, III, s.63-64.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Fütüvvet ve Fütüvvetname Makaleler*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2022.

_____, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul Ticaret Odası Akademik Yayınlar, İstanbul 2011.

Gül Akmaz, Münteha, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Söz, Düşünce ve Yazma Aktarımı", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.35-48.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Başkasına Ait Söz ve Düşünce Aktarımı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2006.

Gül, Abdulkasim, "Ketenci/Kettânî Ömer Paşa'nın Bilinirliğine ve Vakıflarına Dair Yeni Tespitler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2023), s.203-216.

Güler, Mustafa, "Kütahya Hisarbeyoğlu (Saray) Camii Vakfiyeleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, (Haziran 2000), s. 221-244.

Güney, Eflâtun Cem, *Bir Varmış Bir Yokmuş*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 1956.

Güvenli, Zahir Sıtkı, "Hadâik-al-Hakaik fi Tekmile-t-al-Şakaik", *Yeni Türk Mecmuası*, 66, (1938), s.214-219.

Hagen, Gottfried, "Atlas and Papamonta as Sources of Knowledge and Power", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları,* haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.104-129.

Hammer-Purgstall, Joseph von, "Merk würdiger Fund einer türkischen Reisebeschrei bung*." Intelligenzblatt zur Wiener Allge meinen Literaturzeitung*, 2, (1814), s. 9-16.

_____, "Türkçe Bir Seyahatnamenin İlginç Bulunuşu", çev. Nuran Tezcan, *Osmanlı Araştırmaları*, 34, (2009), s.203-230.

Hancz, Erıka, "Peçuylu İbrâhim", *DİA*, XXXIV, s.216-218.

Hartmann, Richard, "Zu Ewlija Tschelebi's Reisen im oberen Euphrat- und Tigrisgebiet", *Der Islam*, IX, (1919), s.184-244.

Heale, Dan, *Egypt's Christian Heritage: Cultural Heritage Management and Egypt's Coptic Monuments*, BAR Publishing, Oxford 2020.

Hızlı, Mefail, "Bursa Efsaneleri (Kuruluş ve Adına Dair)", *Şehir Efsaneleri*, haz. Emine Gürsoy Naskali, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale 2022, s.281-298.

Horata, Osman, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Manzum Kısımlar", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, yay. haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.155-167.

İlgürel, Mücteba, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, s. 529-533.

İnalcık, Halil, "Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.331-339.

İpekten, Haluk, "Atâî, Nev'îzâde", *DİA*, IV, s.40-42.

İpşirli, Mehmed, "Musâhib", *DİA*, XXXI, s.230-231.

_____, "Ayn Ali Efendi", *DİA*, IV, s.258-259.

_____, "el-Hıtatü'l-Makrîziyye", *DİA*, XVII, s.402-404.

İz, Fahir, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", *Belleten*, 53/207-208, (1989), s.709-734.

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyazi ve Tabii İlimler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

Javadi, Hasan, "Evliya Chelebi's Two Journeys to Iran and Caucasus (1652 and 1657)", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları*, haz. M. Öcal Oğuz, Yeliz Özay, Unesco Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s.71-84.

Jorga, Nicolae, *Fatih ve Dönemi: Büyük Türk*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Kahraman, Abdullah, "Şebrâmellisî", *DİA*, XXXVIII, s.395-396.

Kahraman, Seyit Ali, *Evliya Çelebi ile Devri Alem*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Karácson, Imre, "Peçevî İbrâhîm'in Terceme-i Hâli". *Türk Derneği Mecmuası*, 3, (1327), s.89-96.

Karadişoğlulları, Ekrem, "Kilisli Dr. Rifat Kardam'ın Evliya Çelebi Seyahatnamesiyle İlgili Bir Yazısı Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 18, (2001), s.153-162.

Karahan, Abdülkadir, "Nev'îzâde Atâ'î", *İA*, IX, s.226-228.

Karakaya, Enis, "Issız Han", *DİA*, XIX, s.201-202.

Karaman, Hayreddin, "Ca'feriyye", *DİA,* VII, s.4-10.

Karatay, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi yayınları, İstanbul 1961.

Karateke, Hakan T., "Hangi Kitaplar Yakılmalı? On Beşinci ve On Altıncı Yüzyıllarda Osmanlı Ülkesinde Kitap Yakma Hadiseleri", *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: İtibar ve İhtiras*, haz. Tülay Artan, Hatice Aynur, Dergâh Yayınları, İstanbul 2022, s.665-707.

_____, "Seyahatname'deki Popüler Dinî Kitaplar", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.200-239.

Kavruk, Hasan, *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Te'lif: Eser Yazma Sebebi*, Özserhat Yayıncılık, Malatya 2003.

Kawar, İrfan, "Djabala b. al-Ayham,", *EI*, II, 354

Kırca, Celal, "Ca'fer es-Sâdık ve Ona İzafe Edilen Tefsiri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 6, (1989), s.95-112.

Kilisli Doktor Rıfat, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Dair", *Dergâh,* 2/15, (20 Teşrinisâni 1337/20 Kasım 1921), s.36-38.

Koçu, Reşat Ekrem, "Evliya Çelebi", *İstanbul Ansiklopedisi*, X, s.5419-5425.

Konukçu, Enver, "Beyhak", *DİA*, VI, s.57-58.

Köhler, Wilhelm, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bitlis ve Halkı*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1989.

Köprülü, M. Fuad, "Hamdi", *İA*, V, s.183-186.

Kreutel, Richard F., "Ewliyà Čelebīs Bericht über die türkische Grossbotschaft des Jahres 1665 in Wien", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 51, (1948–1952), s.188-242.

_____, *Im Reiche des Goldenen Apfels*. Styria, Graz 1987.

_____, *Im Reiche des goldenen Apfels: des türkischen Weltenbummlers Evliyâ Çelebi denkwürdige Reise in das Giaurenland und in die Stadt und Festung Wien anno 1665*, Verlag Styria, Graz 1957.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Kâtip", *DİA*, XXV, s.49-52.

Küçükkaya, Bilal, *Galata Mevlevihanesi Mezartaşları (Katalog-Değerlendirme),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli 2019.

Kütükoğlu, Bekir, *Kâtib Çelebi, Fezleke'sinin Kaynakları*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974.

Lamers, Hanneke, "Evliya Çelebi'nin Üslubu", *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, der. Martin Van Bruınessen, Hendrik Boeschoten, çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 117-125.

Levend, Agâh Sırrı, *Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi*, TTK, Ankara 1956.

Lewis, G. L., "Bidlis", *EI*, I, s. 1206-1207.

Macit, Mühittin, "Tercüme Hareketleri", *DİA*, XL, s.5498-504.

Mackay, Pierre, "Evliya Çelebi's use of Ottoman Geographers in the Seyahatname", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.92-103.

_____, "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi, Part I: the Archetype." *Der İslam*, 52/2, (1975), s.278-298.

Mengi, Mine, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bir Üslup Özelliği Olarak Türler Arasılık", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 281-291.

_____, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Birinci Cildinde Tahkiye", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s. 197-208.

_____, "Seyahatname'deki Mensur Türlerden Biri: Otobiyografi/Sergüzeşt-i Evliya", *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri,* Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.251-260.

Miroğlu, İsmet, "Âşık Mehmed", *DİA*, III, s.553.

Mordtmann, Johannes Heinrich, "Ewliyā Čelebi." *EI*, II, s. 717–720.

Neumann, Christoph K., "Üç Tarz-ı Mütalaa: Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Okumak ve Yazmak", *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 1, (2005), s.51-76.

Niyazioğlu, Aslı, "Babalar ve Oğullar: Evliyâ Çelebi Babasını Neden Sözlü Kaynak Olarak Kullandı?", *Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları,* UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Ankara 2012, s.107-113.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvetnâme", *DİA*, XIII, s.264-265.

_____, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Okumuş, Sait, "Muhammed Hevâî Üsküfî ve Türkçe-Boşnakça Manzum Sözlüğü Makbûl-i Ârif (Potur Şâhidî), *Journal of Turkish Studies*, 4, (2009), s.823-844.

Okuyucu, Cihan, "Bedâyiu'l-âsâr", *DİA*, V, s.296-297.

Olgun, Yusuf, *Tarihî Bursa Efsaneleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1989.

Önder, Mehmed, *Anadolu Efsaneleri*, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

Öz, Mustafa, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, VII, s.1-3.

Özay Diniz, Yeliz, *Evliyâ Çelebi'nin Acayip ve Garip Dünyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

Özcan, Abdulkadir, "Kul", *DİA*, XXVI, s.348-350.

_____, "Şükrî-yi Bitlisî", *DİA*, XXXIX, s.254-256.

_____, "Tevârîh-i Âl-i Osman", *DİA*, XL, 579-581.

_____, *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Şeref Han", *DİA*, XXXVIII, s.548-550.

Öztürk Bitik, Başak, *Evliyâ'nın Sesi Padişahın Gölgesi: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kurmaca*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

Öztürk, İlyas- Alıu, Armando, "Muhammed Hevai Üsküfi'nin Sözlüğü: Türkiye-Bosna Hersek Arasında İlk Dil Köprüsü", *Pesa Internatıonal Journal Of Socıal Studıes*, 2 (2017), 181-195.

Öztürk, Necdet, *İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

Öztürk, Zehra, "Hamdullah Hamdi", *DİA*, XV, s.452-454.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

Papp, Sándor, *Osmanlılar ve Macarlar: Bir Diplomatik Tarih*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2023.

Pazan, İbrahim, "Peçevî Tarihi'nin Yazma Nüshaları ve Zeyilleri", *Kadim*, 6, (2023), s.49-75.

Pekin, Ersu, "Evliyâ Çelebi Müzik Değişiminin Neresinde?", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.81-86.

_____, “Evliya Çelebi’nin Müzik Kaynakları”, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.286-334.

Pelliot, Paul, “Le prétendu vocabulaire Mongol des Kaitak du Daghestan”, *Journal Asiatique*, CCX, (Janvier-Mars 1927), s.279-294.

_____, “Les Formes turques et mongoles dans la nomenclature zoologique du Nuzhatu-'l-kulûb”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies,* 6/3, (1931), s.555-580.

Prochazka-Eisl, Gisela, “Evliyâ Çelebi’nin Viyana Yolculuğu”, *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.157-165.

Rekaya, M., “al-Maʾmūn”, *EI*, VI, 331-339.

Riches, Samantha, *St George: A Saint for All*, Reaktion Books, London 2015.

Saatçi, Suphi, “Sâî Mustafa Çelebi”, *DİA*, XXXV, s.539-541.

Sağır, Yusuf, “Fatih ve II. Bayezid Ümerâsından Yakup Bey ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, 46, (Aralık 2016), s.47-81.

Sakaoğlu, Saim, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.

Sarıcaoğlu, Fikret, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Kaynakları: Türkçe Tarihler”, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.28-39.

_____, “Seyahatname’nin Tarih Kaynakları”, *Evliya Çelebi’nin Dünyası*, ed. Coşkun Yılmaz, MEDAM Yayınları, İstanbul 2013, s.77-80;

_____, “Seyâhatnâme’nin Tarih Kaynakları”, *Evliya Çelebi Atlası,* ed. Coşkun Yılmaz, MEDAM Yayınları, İstanbul, 2012, s.173-174.

_____, *Kâtîb Çelebi’nin Cihânnümâ’sı ve Kaynakları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu’da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Schmıdt, Jan, “Künhü’l-ahbar”, *DİA*, XXVI, s.555-556.

Schönig, Claus, “Evliyâ Çelebi’de Moğolca’dan Alınmış Sözcükler”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.373-376.

Seletković, Petar, “Stefan Štiljanović – od kaštelana do despota i sveca (prvi dio)”, *Scrinia Slavonica*, 22, (2022), s.9-41.

Sır, Ayşenur, “Seyahatname’nin Işığı Altında Evliya Çelebi’nin Ailesi ve Şeceresi, *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*, Gelişim Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s.323-340.

Stathi, Pinelopi, “Greek Patriarchal Letter For Evliya Çelebi”, *Archivum Ottomanicum*, 23, 263-268.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Taeschner, Franz, “Die geographische Literatur der Osmanen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 77, (1923), s.31-80.

_____, “Djughrafıya, Geography”, *EI*, II, s.575-590.

_____, “Dr. Meşkure Eren: Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma (Eine Untersuchung über die Quellen des I. Bandes von Evilyâ Çelebi’s Seyâhatnâme), İstanbul 1960; VIII, 133 S.”, *Der Islam*, 38, (1963), s.201-203.

_____, “İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, (1953), s.3-32.

_____, “Osmanlılarda Coğrafya”, *Türkiyat Mecmuası*, II, (1926), s. 271-314.

_____, *Osmanlılarda Coğrafya*, haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri, Iksad Yayınları, 2018.

Takamatsu, Yoichi, “Seyahatname’nin Arapça Tarih ve Coğrafya Kaynakları: Onuncu Ciltteki Kaynaklar Listesinin Analizi’’, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.130-160.

Tekin, Ömer, *Yenikapı Mevlevîhânesi (Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi 165 Nolu Zarf Işığında),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Teply, Karl, "Evliya Çelebi in Wien" *Der Islam*, 52/I, (1975), s.125-131.

_____, *Türkische Sagen und Legenden um die Kaiserstadt Wien*, Hermann Böhlaus, Wien-Köln-Graz 1980.

Tezcan, Nuran, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi", *Evliya Çelebi ve Seyahatname*, haz. Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Mersin 2002, s.231-243;

_____, "Bir Üslup Ustası Olarak Evliya Çelebi", *Seyyahın Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s.136-163.

_____, "Evliya Çelebi Ne Zaman Doğdu, Ne Zaman Öldü?", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.37-42.

_____, "Evliyâ Çelebi'den Kalan Belgesel İzler", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.58-77.

_____, "Evliya Çelebi'nin Belgesel İzi 'Papinta Kâgız'", *Toplumsal Tarih*, 161, (Mayıs 2007), s.31-35.

_____, "Evliyâ Çelebi'nin Bir 'Günah Çıkarma' Kurmacası: Er Dede Sultan Türbesi", *Zemin*, 5, (2023), s.113-131.

_____, "Kurmacanın Gücü: Alıntı Mı, Yanılgı Mı, Kurmaca Mı?" *Evliya Çelebi Seyahatnamesinin Yazılı Kaynakları*, ed. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 12-25.

_____, "Seyahatnâme'nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ed. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2011, s.116-130.

_____, "Seyyâh-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Yazarlığı: Gürcü Nebi İsyanı ve Çomarbölükbaşı ile Yaşadıklarının Kurmaca Düzleme Taşınması", *Evliya Çelebi Konuşmaları / Yazılar,* haz. M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.236-249.

_____, "Seyahatname", *DİA*, XXXVII, s.16-19.

Tezcan, Semih-Aksoy Sheridan, R. Aslıhan-Sheridan, Michael Douglas, "Evliya Çelebi Seyahanamesi Tümdizimi (Concordance)", *Türkiye'de ve Dünyada Sözlük Yazımı ve Araştırmaları Uluslar Arası Sempozyumu, 4-06 Kasım 2010*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s.314-320.

Thomsen, Robert W., "Bitlis ve Ermeni Tarihleri", *Tarihi Kentler ve Ermeniler: Bitlis ve Muş*, ed. Richard G. Hovannisian, çev. Zülal Kılıç, Aras Yayıncılık, İstanbul 2016, s.109-122.

Tischendorf, Paul Andreas von, *Das lehnswesen in den moslemischen Staaten insbesondere im osmanischen Reiche: mit dem Gesetzbuche der Lehen unter Sultan Ahmed I*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982, s.57-87.

Topal, Seyid Ali, "Celâlzâde Salih Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11, (2011), s.109-128.

Tuncel, Metin, "Bitlis", *DİA*, VI, s.225-228.

Tunç, Gökhan, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinin 'Menzil-i kenâr-ı Raba' Bölümünün Üslup ve Kurgusal Özellikleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 17, (2008), s.67-74.

Tütüncü, Mehmet, "Seyahatname'de Kitabeler ve Evliya'nın Hakkak ve Hattatlığı Hakkında", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.397-412.

Urhan, Revzan, "İmam Cafer-i Sadık'ın Hayatı, Eserleri ve Kendisine İsnad Edilen Tefsir Rivayetleri", *International Academic Social Resources Journal,* 39, (2022), s.793-805.

Uygun, Mehmet Nuri, "Yûsuf Efendi, İmam", *DİA*, XLIV, s.10.

Uzun, Mustafa İsmet, "Muhammediyye", *DİA*, XXX, s.583-584.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler", *Belleten*, 22, (Temmuz 1958), s.422-441.

_____, *Bizans ve Selçukiylerle Germiyan ve Osman Oğulları zamanında Kütahya şehri*, Maarif Vekâleti, İstanbul 1932.

Ülken, Hilmi Ziya, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul 2007.

Ünver, İsmail, "Gencîne-i Râz", *DİA*, XIV, s.20.

Vatin, Nicolas, "Tarihi Bir Romandan Sayfalar: Evliya Çelebi'nin Zigetvar Seferi (1566) Anlatısı", *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yazılı Kaynakları*, haz. Hakan Karateke-Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2012, s.74-89.

_____, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş Diplomasi ve Korsanlık*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.

Yanık, Mehmet Bilal, *Yazıcızâde Kardeşler: Muhammed Efendi-Ahmed-i Bîcân (İlmî, Tasavvufî Görüşleri-Eserleri-Osmanlıya Tesirleri)*, Ötüken, İstanbul 2022.

Yavuz, Hilmi, "Evliya Çelebi, Rasyonalite ve Masal Uydurma İşlevi Üzerine Notlar", *Evliya Çelebi'nin Dünyası*, ed. Çoşkun Yılmaz, MEDAM Yayınları, İstanbul 2013, s.139-144.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Ayne'l-yakīn", *DİA*, IV, s.269-270.

_____, "Hakka'l-yakīn", *DİA*, XV, s.203-204.

_____, "İlme'l-yakīn", *DİA*, XXII, s.137-138.

Yerasimos, Marianna, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yunanistan: Rota ve Güzergâhlar", *Bir Allame-i Cihân Stefanos. Yerasimos (1942-2005) I-II,* Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, II, s.735-835.

Yerasimos, Stefanos, *Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri*, çev. Şirin Tekeli, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s.66-67.

EK: SEYAHATNAME'DE ATIF YAPILAN KİTAPLARIN LİSTESİ

Sayı	*Seyahatname*'de Geçen Adıyla	Müellifi / Muhtemel Müellifi	Asıl Adı / Muhtemel Adı	Konu / Tür
1.	Hilye-i Hâkânî	Hâkânî Mehmed Bey (d.?-ö. 1606)	Hilye-i Hâkânî	Dinî Hilye
2.	Târîh-i Yanvan	Yanvan Kral	Muhayyel kitap	Tarihî
3.	Tevârîh-i Tuhfe	Yahya Çelebi	Muhayyel kitap	Tarihî?
4.	Buhârî	Buhârî Muhammed b. İsmâil (d.810-ö.870)	Ṣaḥîḥ-i Buḫârî (el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ)	Dinî Hadis
5.	Müslim	Müslim b. Haccâc (d.?-ö.875)	Ṣaḥîḥ-i Müslim (el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ)	Dinî Hadis
6.	Câmi'ü's-Sağîr	Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (d.?-ö.1505)	el-Câmiʿu'ṣ-ṣaġīr	Dinî Hadis
7.	Şâhidî Lügatı	Şâhidî, İbrâhim (d.?-ö.1550)	Tuhfe-i Şâhidî Şâhidî Lügatı	Dil ve Dil Bilim Farsça-Türkçe Sözlük
8.	Boşnakça Lügat	Muhammed Hevai Uskufi	Makbûl-i Ârif	Dil ve Dil Bilim Boşnakça-Türkçe Sözlük
9.	İskender-i Zülkarneyn Târîhi		Muhayyel Kitap	Edebî İskendernâme
10.	İskendernâme	Karamanlı Figânî (d.?-ö.1532)	İskendernâme	Edebî İskendernâme
11.	Kıyâfetnâme	Hamdullah Hamdi Çelebi (d.1449-ö.1503)	Kıyâfetnâme	Toplum Bilimleri Kıyâfetnâme
12.	Şehrengiz	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (d.?-ö.1451)	?	Edebî?
13.	Yazıcızade Menakıbı	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (d.?-ö.1451)	?	Dinî? Menakıbname
14.	Ravzatü'l-Menâzır	İbnü'ş-Şıhne Ebü'l-Velîd (d.1348-ö.1412)	Ravżü (Ravżatü)'l-menâẓır fî ʿilmi'l-evâʾil ve'l-evâḫir	Tarihî
15.	Tefsîr-i Bagavî	Begavî Ferrâ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (d.?-ö.1122)	Meʿâlimü't-tenzîl	Dinî Tefsir
16.	Abdurrahman Kınavi Risalesi	eş-Şeyh Hazret-i Abdurrahmân el-Kınâvî eş-Şefî'ü Melâyik	?	Dinî
17.	Dîvân-ı Hâletî	Azmîzâde Mustafa Hâletî (d.1570-ö.1631)	Divan	Edebî Divan
18.	Mesnevî-i Şerif	Mevlâna Celaleddin Rumi (d.1207-ö.1273)	Meṣnevî-i Maʿnevî, Keşşâfü'l-Ḳurʾân	Edebî Mesnevi
19.	Şakanâme	Evliya Çelebi	?	Edebî?
20.	Miftâhü'l-İkbâl	?	?	Dinî?
21.	Fütüvvetnâme	Abdulganî Muhammed bin Alâuddîn el-Hüseynî er-Radavî	Fütüvvetname-i Tarikat	Toplum Bilimleri

			(Miftâhü'd-dekâyık fi beyâne'l fütüvveti ve'l-hakâyık)	Fütüvvetnâme
22.	Anternâme	?	?	Edebî Hikâye
23.	Keşşâf	Zemahşerî Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (d.1075-ö.1144)	el-Keşşâf el-Keşşâf ʿan ḥaḳāʾiḳı ġavâmiżi't-tenzîl ve ʿuyûni'l-eḳāvîl fî vücûhi't-teʾvîl'	Dinî Tefsir
24.	Kitâb-ı Atlas ve Minor	?	?	Coğrafî
25.	Usûlü'l-bihâr	?	?	Tarihî?
26.	Coğrâfiyye	?	?	Coğrafî?
27.	Papamonta	?	Mappa Mundi (Dünya Haritası)	Coğrafî
28.	Bezzâziyye	Bezzâzî Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (d.?-ö.1424)	el-Fetâva'l-Bezzâziyye	Dinî Fıkıh
29.	Tatarhâniyye	Âlim b. Alâ (d.?-ö.1384)	el-Fetâva't-Tatarḫâniyye	Dinî Fıkıh
30.	Tezkire-i Dâvûd	Dâvûd-i Antâkî Dâvûd b. Ömer el-Ekmeh ed-Darîr el-Antâkî (d.?-ö.1599)	Teẕkire-i Dâvûd, Teẕkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmiʿ li'l-ʿacebi'l-ʿucâb	Tıp
31.	Fütüvvetnâme-i İmâm Ca'fer	Ca'fer-i Sâdık	Fütüvvetnâme-i Ca'fer-i Sadık	Toplum Bilimleri Fütüvvetnâme
32.	Atlas-ı Kalon	?	?	Coğrafî?
33.	Hoca Tevârîhi	Hoca Sâdeddin Efendi (d.1536-37-ö.1599)	Tâcü't-tevârîh	Tarihî
34.	Atlas-ı Padra	?	?	Coğrafî?
35.	Menâkıb-ı Kibâr-ı Evliyâullâh	?	?	Dinî? Menakıbname?
36.	Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyâullah	Şeyh Dede Maksûd-ı Ahlatî	?	Dinî Menakıbnâme
37.	Aşknâme	Aziz Mahmud Hüdâyî (d.1541-ö.1628)	Dîvân-ı İlâhiyyât	Edebî Divan
38.	Fütûhât-ı Hayreddîn	Seyyid Murad (Murâdî) (d.?-ö. XVI. yüzyıl ortaları)	Gazavât-ı Hayreddin Paşa	Tarihî Gazavatname
39.	Tevârîh-i Acem		Muhayyel kitap	Tarihî
40.	Tevârîh-i Arab		Muhayyel kitap	Tarihî?
41.	Târîh-i Sırf		Muhayyel kitap	Tarihî?
42.	Füsûs-ı Muhyiddîn el-Arabî	İbnü'l-Arabî, Muhyiddin (d.1165-ö.1240)	Fuṣûṣü'l-ḥikem	Dinî Tasavvuf

43.	Ayn-ı Alî	Ayn-ı Alî Efendi	Kavânîn-i Âl-i Osmân der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvân	Toplum Bilimleri
44.	Tevârih-i Ayn-ı Âlî	Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1600)?	Künhü'l-ahbâr	Tarihî
45.	Menâkıb-ı Emîr Sultân	?	?	Dinî Menakıbnâme
46.	Kitâb-ı Cezerî	İbnü'l-Cezerî Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (d.1350-ö.1429)	Kitâb-ı Cezerî	Dinî Kıraat
47.	Hakâyikü'd-Dekâyîk	Kemalpaşazâde (d.?-ö.1534)	Dekāiku'l-hakāik	Dil ve Dil Bilim Farsça-Türkçe-Arapça Sözlük
48.	Tefsîrü'd-Deylemî	Ebû Sâbit Muhammed b. Abdülmelik ed-Deylemi? (d.?-ö.1193)	Tasdîkul-Meârif fî Bazi Âyâtil-Kurân	Dinî Tefsir
49.	Tevârîh-i Dağıstân		Muhayyel kitap	Tarihî?
50.	Şerefnâme	Şeref Han Emîr Şerefeddin Han b. Şemseddin b. Şeref Han (d.1543-ö.1604)	Şerefnâme	Tarihî
51.	Tevârîh-i İcmâl-i Enbiyâ	?	?	Dinî?
52.	Hıtat-ı Makrîsî	Makrîzî Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkādir b. Muhammed el-Makrîzî (d.1364-65-ö.1442)	el-Hıtatü'l-Makrîziyye	Tarihî Mısır Topografyası ve Tarihi
53.	el-Hıtatı'l-Kazâ'î	Kudâî Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî (d.990-ö.1062)	el-Muḫtâr fî ẕikri'l-ḫıṭaṭ ve'l-âṣâr	Tarihî Mısır Topografyası ve Tarihi
54.	Târîhu't-Tecrîd fi's-Sahâbe li- Zehebî	Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el- Fârikī ed-Dımaşkī (d.1274-ö.1348)	Tecrîdü esmâ'i'ṣ-ṣaḥâbe	Tarihî
55.	Târîh-i Mığdisî	Mıkdısî ibn Beyhakî Yarmenî	Muhayyel kitap	Tarihî
56.	Saltuknâme	Kenan Paşa	?	Edebî
57.	Risâle-i Sînâniyye	?	?	Dinî Menakıbname
58.	Manzara-i Enhâr-ı Uyûn ve Bi'r-i Germâb	?	?	Tarihî?
59.	Kitâb-ı İbn Zûlâk	İbn Zûlâk	Feżâ'ilü Mışr ve aḫbâruhâ	Tarihî

		Ebû Muhammed el-Hasen b. İbrâhîm b. el-Hüseyn el-Leysî el-Mısrî (d.919-ö.997)		
60.	Mesâlik	Ebû Ubeyd Abdullāh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî (ö.1094)	el-Mesâlik ve'l-memâlik	Coğrafî
61.	Takvîmü'l-Büldân	Aşık Mehmed (ö.1598'den sonra)	Menâzırü'l-avâlim	Coğrafî
62.	Târîh-i Mîrhând	Mîrhând Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâniddîn Hâvendşâh b. Kemâliddîn Mahmûd Herevî (d.1433-34-ö.1498)	Ravżatü'ṣ-ṣafâʾ fî sîreti'l-enbiyâʾ ve'l-mülûk ve'l-ḫulefâʾ	Tarihî
63.	Tevârîh-i Âl-i Osmân		Muhayyel kitap	Tarihî
64.	Sâznâme-i Dilnüvâznâme	Nihânî Çelebi	?	Edebî
65.	Şâhnâme-i Firdevsî-i Tûsî	Firdevsî (d.940?-ö.1020?)	Şâhnâme	Edebî Destan
66.	Târîh-i Kıbtî	Totis ibn Natis	Muhayyel Kitap	Tarihî?
67.	Fütûhât-ı Mekke	Muhyiddin İbnü'l-Arabî (d.1165-ö.1240)	el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye	Dinî Tasavvuf
68.	Menâkıb-ı Evliyâ-yı Kâzrûnî'	Çömezzade Muhammed Şevki Efendi (d.?-ö.1688)	Menakib-u Ebu İshak Kâzrûni	Dinî Menâkıbnâme
69.	Tevârîh-i Sâbiyye		Muhayyel kitap	Tarihî?
70.	Avfî	Ebü'l-Hasen Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî el-Cedelî (ö.729-30)	Tefsir?	Dinî Tefsir
71.	Tevârîh-i Âzeryâ	İbn Sam	Muhayyel kitap	Tarihî?
72.	Târîh-i Mısır	Şükrizade Molla Şihâbî	Tercüme-i Hüsnü'l-muhâdara fî Tarihî Mısr ve'l-Kāhire	Tarihî
73.	Kitâbu Hüsni'l-Muhâdara	Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (d.1445-ö.1505)	Ḥüsnü'l-muḥâḍara	Tarihî
74.	Fezâ'ilü'l-Mısr	Umar b. Muhammed el-Kindi (ö.10.yy)	Fada'il Mısr	Tarihî
75.	Tevârîh-i Heccâm		Muhayyel kitap	Tarihî?
76.	Târîh-i İsrâ'ilî/ Tevârîh-i Yahûdâ		Muhayyel kitap	Tarihî?
77.	Târîh-i İbn Celâl	Celâlzâde Sâlih Çelebi (d.1494-95-ö.1565)	Târîh-i Mısr-ı Cedîd	Tarihî
78.	Siger-i Nebî	Veysi (d.?-ö.1628)	Dürretü't-tâc	Dinî Siyer
79.	Tabakât-ı Şa'râvî	Şa'rânî	eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ	Tarihî

		Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (d.1493-ö.1565)	(Levâḳıḥu'l-envâri'l-ḳudsiyye fî ṭabaḳāti'l-ʿulemâʾ ve'ṣ-ṣûfiyye)	
80.	Tâli'u's-Sa'îd	Üdfüvî Ebü'l-Fazl Kemâlüddîn Ca'fer b. Sa'leb (Tağlib) b. Ca'fer el-Üdfüvî (d.1286-ö.1347)	eṭ-Ṭâliʿu's-saʿîdü'l-câmiʿ esmâʾe nücebâʾi'ṣ-Ṣaʿîd	Tarihî
81.	Tohta Bay Tevârîhi	Tohta Bay	Muhayyel kitap	Tarihî?
82.	Târîh-i Abbâs	Abdullah b. Abbas Ebü'l-Abbâs Abdullāh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-88)	Tefsîru İbn ʿAbbâs	Dinî Tefsir
83.	Makteli'l-Hüseyin	Fuzûlî (d.?-ö.1556)	Hadîkatü's-suadâ	Edebî Maktel
84.	Târîh-i Hallikân	İbn Hallikân Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (d.1211-ö.1282)	Vefeyâtü'l-aʿyân	Tarihî
85.	Dîvân-ı İmâm Yâfi'î	Yâfi'î Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullāh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (d.?-ö.1367)	?	Dinî?
86.	Firdevsi'l-Ahbâr	Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (d.?-ö.1115)	Firdevsü'l-Ahbâr	Dinî Hadis
87.	Vesîletü'l-Müte'abbidîn	Molla Ömer (d.?-ö.1174)	Vesîletü'l-müte'abbidîn fî sîreti's-Seyyidi'l-mürselîn	Dinî Siyer
88.	Kitâb-ı Cifr-i Câmi	Bistâmî Abdurrahman b. Muhammed? (d.?-ö.1454)	Miftâhu'l-cifri'l-câmiʿ (ed-Dürrü'l-Munazzam f i Sırrı'l-İsmi'l-A'zam)	Dinî Cifr
89.	Risâle-i Menâkıb-ı Melek Ahmed Paşa	Evliya Çelebi (d.1611-ö.1685?)	?	Tarihî
90.	Târîh-i Latin-i Mu'teber	Mikal	Muhayyel kitap	Tarihî?
91.	Selimname	Sücûdî Çelebi	Selimname	Tarihî Selimnâme
92.	Muhtasar-ı Kitâb-ı Miftâhü'l cifr	Ebû Sâlim En-Nasîbî Kemâlüddîn Ebû Sâlim Muhammed b. Talha b. Muhammed el-Ceffâr en-Nasîbî (en-Nasîbînî) (d.1186-87-ö.1254)	ed-Dürrü'l-munazzam fi's-sırri'l-aʿzam	Dinî Cifr

93.	Tevârîh-i Taberî	Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (d.839-ö.923)	Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk	Tarihî
94.	Tevârîh-i Muhammed bin ishâk	İbn İshak Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (d.699-ö.768)	el-Meġāzî	Dinî Siyer
95.	Kurtubî	Arîb b. Sa'd (d.?-ö.979-80)	Sılatü Târîhi't-Taberî	Tarihî
96.	Târîh-i Kaytak		Muhayyel kitap	Tarihî?
97.	Târîh-i Fütûhât-ı Şâm		Muhayyel kitap	Tarihî
98.	Avân Unvâni's-Siyer	Hemedânî Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilmelik b. İbrâhîm el-Hemedânî el-Makdisî el-Farazî (d.1071-ö.1127)	Kitâbü ʿUnvâni (ʿUyûni)'s-siyer fî meḥâsini'l-bedv ve'l-ḥaḍar	Tarihî
99.	İrşek Pap Macar Târîhi	İrşek Pap	Muhayyel kitap	Tarihî
100.	Tenbîhü'l-gâfilîn	?	?	Din
101.	Ayanta Tevârîhi		Muhayyel kitap	Tarihî?
102.	Lem'î Çelebi	Lâmiî Çelebi (ö.1532)	?	Tarihî?
103.	Târihi Bin Mehdeviyye	Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî (ö.1048-49?)	Tefsîrü'l-Mehdevî?	Dinî Tefsir
104.	Edirneli Mehemmed Çelebi	Mehmed b. Mehmed Edirnevî (ö. 1640)	Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr - Târîh-i Âl-i Osmân	Tarihî
105.	Celâlzâde Sâlih Çelebi	Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö.1565)	Târîh-i Sultân Süleymân	Tarihî
106.	Batlamyus	Claudius Ptolemaios (Batlamyus) (ö.168?)	Kitâbü'l-Coġrâfyâ fi'l-maʿmûre mine'l-arż. (Geographike Hyphegesis)	Coğrafî
107.	Ceride	Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer (ö.1457?)	Ḫarîdetü'l-ʿacâʾib ve ferîdetü'l-ġarâʾib	Coğrafî
108.	Ali Kuşçu	Ali Kuşçu (ö.1474)	er-Risâletü'l-fetḥiyye (Hulâsatü'l-hey'e)?	Astronomi
109.	Hakim	Hâkim en-Nîsâbûri (ö.1014)	el-Müstedrek ʿale's-Ṣaḥîḥayn	Dinî Hadis
110.	Hekîm Cürcânî	Ebû İbrâhîm Zeynüddîn İsmâîl b. Hasen el-Hüseynî el-Cürcânî (ö.1137)	Ẕaḫîre-i Ḫârizmşâhî	Tıb
111.	Bokrât ve Sokrât	Sokrates (ö.M.Ö. 339) ve Hipokrat (ö. M.Ö. 370)	?	Coğrafî?
112.	Eflâtûn-ı İlâhî-i Latin	Platon (ö. M.Ö. 347)	?	Coğrafî?
113.	Restâlîs	Aristoteles (M.Ö. 322)?	?	Coğrafî?
114.	Kelenter	?	?	Coğrafî?
115.	Velandiyof	?	?	Coğrafî?

116.	Hillegân	?	?	Coğrafî?
117.	Müverrih-i Bânyân		Muhayyel kitap	Tarihî?
118.	Müverrihân Caneva		Muhayyel kitap	Tarihî?
119.	Ebü'l-Müslim	?	?	Tarihî?
120.	Yûsuf [ü] Züleyhâ	Hamdullah Hamdi Çelebi (d.1449-ö.1503)	Yusuf ve Züleyha	Edebî Mesnevi
121.	Tefsîr-i Cerîrî	Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (d.?-ö.923)	Câmiʿu'l-beyân ʿan teʾvîli âyi'l-Ḳurʾân	Dinî Tefsir
122.	Tabakâtü'l-Memâlik	Celâlzâde Mustafa Çelebi (d.1490-1491-ö.1567)	Tabakātü'l-memâlik	Tarihî
123.	Kânûnnâme	Celâlzâde Mustafa Çelebi (d.1490-1491-ö.1567)	Kanunnâme	Toplum Bilimleri Kânûnnâme
124.	Hümâyûnnâme	Alâeddin Ali Çelebi (d.?-ö.1543)	Hümâyûnnâme	Edebî
125.	Tarîk-i Muhammedî	Birgivî Mehmed Efendi (d.1523-ö.1573)	eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye ve's-sîretü'l-Aḥmediyye	Dinî
126.	Şâtıbiyye	Kāsım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (d.?-ö.1194)	Ḥırzü'l-emânî ve vechü't-tehânî	Dinî Kıraat
127.	Kâfiye	İbnü'l-Hâcib (d.1175-ö. 1249)	el-Kâfiye	Dil ve Dil BilimArapça Nahiv
128.	Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (d.1414-ö.1492)	el-Fevâ'idü'ż-żiyâ'iyye	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv
129.	Tefsîr-i Kadı	Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (d.1189?-ö.1286)	Envârü't-tenzîl ve Esrârü't-te'vîl	Dinî Tefsir
130.	Misbâh	Cürcânî Seyyid Şerîf (d.1340-1413)	el-Miṣbâḥ? (Sekkâkî'nin "Miftâhu'l-'ulûm" adlı eserinin şerhi)	Dil ve Dil Bilim Nahiv Belâgat
131.	Dîbâce	Lâmiî Çelebi (ö.1532)	Şerh-i Dîbâce-i Gülistân	Edebî
132.	Mülteka'l-ebhur	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (d.?-ö.1549)	Mülteka'l-ebhur	Dinî Fıkıh
133.	Kudûrî	Kudûrî Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (d.973-ö.1037)	el-Muḫtaṣar	Dinî Fıkıh
134.	Gülistân u Bostân	Sa'dî-i Şîrâzî Ebû Muhammed Sa'dî Müşerrifüddîn (Şerefüddîn) Muslih b. Abdillâh b. Müşerrif Şîrâzî (d.?-ö.1292)	Bostân (Saʿdîname)	Edebî Manzum
			Gülistân	Edebî Mensur
135.	Nisâbü's-sıbyân	Ebu Nasr Bedreddin Mesud el-Ferahî (d.?-ö.1242)	Nisâbü's-Sıbyân	Dil ve Dil Bilim Farsça-Arapça Sözlük

136.	Lügat-ı Ahterî	Ahterî Muslihuddin Mustafa (d.?-ö.1560-61)	Ahterî-i Kebîr	Dil ve Dil Bilim Arapça-Türkçe Sözlük
137.	Kitâb-ı İzzî	Zencânî, İzzeddin bü'l-Meâlî İzzüddîn Abdülvehhâb b. İbrâhîm b. Abdilvehhâb ez-Zencânî el-Hazrecî (d.?-ö.1262?)	el-ʿİzzî fi't-taṣrîf (et-Taṣrîfü'l-ʿİzzî, el-Mebâdî fi't-taṣrîf)	Dil ve Dil Bilim Arapça Sarf Nahiv
138.	Meşârîk	Sâgānî Ebü'l-Fezâil Radıyyüddîn (Radî) Hasen b. Muhammed b. Hasen es-Sâgānî (d.1181-ö.1252)	Meşâriḳu'l-envâri'n-nebeviyye	Dinî Hadis
139.	Muhammediyye	Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (d.?-ö.1451)	Muhammediyye	Dinî Siyer Mevlid
140.	Envârü'l-âşıkîn	Ahmed Bîcân (d.?-ö.1466'dan sonra)	Envârü'l-âşıkīn	Dinî
141.	Melheme	Kâtib Salâhaddîn Yazıcı Sâlih (d.?-ö.1409'dan sonra)	Şemsiyye	Edebî
142.	Ta'bîrnâme	Kâtib Salâhaddîn Yazıcı Sâlih (d.?-ö.1409'dan sonra)	?	Toplum Bilimleri Rüya Tabiri
143.	Leylâ vü Mecnûn	Hamdullah Hamdi Çelebi (d.1449-ö.1503)	Leylâ ve Mecnûn	Edebî Mesnevi
144.	Mevlûd-i Manzûm	Hamdullah Hamdi Çelebi (d.1449-ö.1503)	Ahmediyye	Edebî Mevlid
145.	Vahdetnâme	Abdürrahim Karahisârî (d.?-ö.1483)	Vahdetnâme	Edebî
146.	Hamse	Bihiştî Ahmed Sinan Çelebi (d.1466-67-ö.1511-12?)	Hamse (Vâmık u Azrâ, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsn ü Nigâr, Süheyl ü Nevbahâr, Leylâ vü Mecnûn)	Edebî
147.	Süleymânnâme	Firdevsî,Uzun (d.1453-ö.?)	Süleymannâme-i Kebîr	Tarihî
148.	Tevârîh-i Süleymânnâme		Muhayyel kitap	Tarihî
149.	Şerh-i Meşârık	İbn Melek İbn Firişte, Firişteoğlu (ö.?-d.1418)	Meşâriḳu'l-envâr	Dinî Hadis
150.	D[îv]ân	Necâtî Bey (1444-46-ö.1509)	Divan	Edebî Divan
151.	Hamse	Necâtî Bey (1444-46-ö.1509)	Hamse (Münâzara-i Gül ü Hüsrev, Leylâ ve Mecnûn…)	Edebî
152.	Şakâyık-ı Nu'mâniyye	Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (d.1495-1561)	eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye	Tarihî

153.	Hüsn-i dil-i Âhî	Âhî Benli Hasan (d.?-ö.1517)	Hüsn ü Dil	Edebî Mesnevi
154.	Lügat-ı Halîmî	Halîmî Lutfullah (d.?-ö.XV. yüzyılın sonları)	Bahrü'l-garâib, Lügat-ı Halîmî	Dil ve Dil Bilim Türkçe-Farsça Sözlük
155.	Şâh [u] Gedâ	Taşlıcalı Yahyâ (d.?-ö.1582)	Şâh u Gedâ	Edebî Mesnevi
156.	Sehî	Sehî Bey (d.?-ö.1548)	Divan	Edebî Divan
157.	İbn Kesîr	İbn Kesîr	Kıraat-i Seb'a	Dinî Kıraat
158.	Seb'a	İbn Mücâhid (d.?-ö.936)	Kitâbü's-Seb'a	Dinî Kıraat
159.	Vesâyâ-yı Kudsiyye	Abdürrahîm-i Rûmî, eş-Şeyh Abdürrahîm b. Emîr Merzifonî (ö.1446?)	Vesâyâ-yı Kudsiyye	Dinî
160.	Kitâb-ı Kuhistânî	Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (d.?-ö.1555)	Câmiʿu'l-mebânî li-mesâʾili (fî şerḥi) fıḳhi'l-Keydânî	Dinî Fıkıh
161.	Ravza-i Rıdvân	Rıdvân Efendi (d.?-ö.1015-1606)	?	Edebî?
162.	Şerh-ı Fusûs	Nev'î Efendi (d.1533-34-ö.1599)	Keşfü'l-hicâb min vechi'l-kitâb	Dinî Tasavvuf
163.	Mir'atü'l-Kâ'inât	Nişâncızâde, Muhyiddîn Mehmed (d.1555?-ö.1621)	Mir'âtü'l-kâinât	Tarihî
164.	Kitâb-ı Mir'ât-ı Külliyât	Gınâyî Sofyevî (1562'den sonra)	Mirât-ı Kâ'inât	Coğrafî
165.	Şerh-i Miftâh	Eyüp Kadısı Bali Efendi (ö.?)	Şerh-i Miftâh	Dil ve Dil Bilim Belâgat
166.	Tefsîr-i Ebussu'ûd	Ebüssuûd Efendi (d.1490-ö.1574)	İrşâdü'l-ʿakli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm	Dinî Tefsir
167.	Bahirnâme	el-Mevlâ Gınâyî Efendi	?	Edebî?
168.	Divan	el-Mevlâ Gınâyî Efendi	?	Edebî?
169.	Sihâm-ı Kazâ	Nef'î Ömer (d.1572?-ö.1635)	Sihâm-ı Kazâ	Edebî
170.	Kasîde-i Bürîde	Bûsîrî Ebû Abdillâh Şerefüddîn Muhammed b. Saîd b. Hammâd b. Muhsin el-Bûsîrî (d.1212-ö.1296)	Kasîdetü'l-bürde	Edebî Kaside
171.	Hamzanâme	Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Meâlî el-Kûfî	Hamzanâme	Edebî
172.	Menâr	İbn Melek İbn Firişte, Firişteoğlu (ö.?-d.1418)	Menârü'l-envâr	Dinî Fıkıh
173.	Dîvân-ı Monlâ Câmî	Abdurrahman-ı Câmî (d.1414-ö.1492)	Divan (Fâtihatü'ş-şebâb, Vâsıtatü'l-ʿıkd, Hâtimetü'l-hayât)	Edebî Divan
174.	Kadıhân	Kādîhan	Fetâvâ Ḳāḍîḫân	Dinî Fıkıh

		Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergānî (d.?-ö.1196)		
175.	Dürer [u] Gurer	Molla Hüsrev (d.?-ö.1480)	Dürerü'l-ḥükkâm fî şerḥi Ġureri'l-aḥkâm	Dinî Fıkıh
176.	Câmi'u'l-Fusûleyn	Bedreddin Simâvî (d.1339-1368-ö.1420)	Câmiʿu'l-fuṣûleyn	Dinî Fıkıh
177.	Kitâb-ı Maksûd	Bedreddin Simâvî (d.1339-1368-ö.1420)	Maksud Şerhi	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv Sarf
178.	Anka'l-Cevâhir	Bedreddin Simâvî (d.1339-1368-ö.1420)	ʿUnḳūdü'l-cevâhir	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv Sarf
179.	Lugat-ı Arûz	eş-Şeyh Seydî Arûz	?	Dil ve Dil BilimSözlük?
180.	Şem'î Lügatı	Şem'î Şem'ullah? (d.?-ö.1602-1603?)	?	Dil ve Dil BilimSözlük?
181.	Sâkînâme	Mantıkî Efendi	?	Edebî?
182.	Mantıku't-tayr	Ferîdüddin Attâr (d.?-ö.1221)	Mantıku't-tayr	Edebî Mesnevi
183.	Zellenâme	Tarzî Çelebi (Mehmet, Eski Zağralı Tarzî)	Zellenâme	Edebî
184.	Vasiyyetnâme	Tarzî Çelebi (Mehmet, Eski Zağralı Tarzî)	Vasiyyetnâme	Edebî
185.	Zeyl-i Şakâyık	Atâî, Nev'îzâde (d.1583-ö.1561)	Zeyl-i Şekāik, Hadâiku'l-hakāik fî tekmileti'ş-Şekāik	Tarihî
186.	Tevârîh-i Hind		Muhayyel kitap	Tarihî
187.	Tevârîh-i Hâkân-ı Çin		Muhayyel kitap	Tarihî?
188.	Tevârîh-i Efrenc		Muhayyel kitap	Tarihî
189.	Tâ'iyye	İbnü'l-Fârız (d.1181-1182-ö.1235)	Divan	Edebî Divan
190.	Siğer-i Nebî	Altıparmak Mehmed Efendi (d.?-ö.1623-24)	Meâricü'n-nübüvve Tercümesi	Dinî Siyer
191.	Muğni'l-Lebîb	Alâeddin Ali Esved (d.?-ö.1397)	el-Muġnî	Dinî Fıkıh
192.	Kitâb-ı Vikâye	Alâeddin Ali Esved (d.?-ö.1397)	el-ʿİnâye	Dinî Fıkıh
193.	Arûz-ı Endülüsî Şerhi	Abdü'l-Muhsin-i Kayserî (d.?-ö.1360)	Şerḥu'l-Muḫtaṣar fî ʿilmi'l-ʿarûż	Edebî İlm-i Arûz
194.	Fıkh-ı Ekber	İlyas b. İbrahim es-Sinobi (ö.1486)	Şerhu'l-Fıkhı'l-ekber	Dinî Fıkıh
195.	Hayâlî	Hayâlî-i Gülşenî Emîr Ahmed (d.1485-ö.1570)	Divan?	Edebî Divan
196.	Mevlûd-i Şerîf	Süleyman Çelebi (d.1351-ö.1422)	Vesîletü'n-necât	Edebî Mevlid

197.	Kitâb-ı Şâfiye	İbnü'l-Hâcib (d.1175-ö.1249)	eş-Şâfiye	Dil ve Dil Bilim Arapça Nahiv
198.	Hidâye	Burhâneddin el-Mergīnânî (d.?-ö.1197)	el-Hidâye	Dinî Fıkıh
199.	Gencîne-i Râz	Taşlıcalı Yahyâ (d.?-ö.1582)	Gencîne-i Râz	Edebî Mesnevi
200.	Dîvân-ı Fuzûlî	Fuzûlî (d.?-ö.1556)	Dîvân	Edebî Divan
201.	Sıhâh-ı Cevherî	Cevherî, İsmâil b. Hammâd (d.?-ö.1009)	Tâcü'l-luġa	Dil ve Dil Bilim Arapça Sözlük
202.	Kitâb-ı Miftâh	Ebû Ya'kūb es-Sekkâkî (Siracüddin) (d.?-ö.1229)	Miftâhu'l-Ulûm	Dil ve Dil Bilim Nahiv Belâgat
203.	Telvîh	Yusuf Bâlî b. Molla Yegân (ö.1490)	Ta'lîka alâ Evâ'ili't-Telvîh	Dinî Fıkıh
204.	Figâniyye ve Na't-ı şerîf	Fehim Çelebi, Fehîm-i kadîm (d.1627-ö.1647)	Divan	Edebî Divan
205.	Kitâb-ı Ma'nevî-i Gülşenî	İbrâhim Gülşenî (d.1423?-ö.1534)	Maʿnevî	Edebî Mesnevi
206.	Kâmûs	?	?	Dil ve Dil Bilim Sözlük?
207.	Tefsîr-i Feyzullah-ı Hindî-i	Feyzî-i Hindî Ebü'l-Feyz b. Şeyh Mübârek el-Mehdevî (d.?-ö.1595)	Sevâtıu'l-İlhâm	Dinî Tefsir
208.	Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî	Semerkandî, Ebü'l-Leys Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (d.?-ö.983)	Tefsîrü'l-Ḳurʾâni'l-Kerîm (Tefsîru Ebi'l-Leyṯ es-Semerḳandî)	Dinî Tefsir
209.	Tefsîr-i Şeyh	Şehâbeddin Sivâsî (d.?-ö.1456?)	ʿUyûnü't-tefâsîr li'l-fużalâʾi's-semâsîr	Dinî Tefsir
210.	Lûgat-i İbn Melek	İbn Melek İbn Firişte, Firişteoğlu (d.?-ö.1418)	Firişteoğlu Lugatı	Dil ve Dil Bilim Arapça-Türkçe Sözlük
211.	Kitâb-ı Cânberî	Burhânüddîn Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (ö.1332)?	Ca'beri Kenzü'l-meʿânî fî şerḥi Ḥırzi'l-emânî	Dinî Kıraat
212.	Hamse-i Nizâmîler	Nizâmî-i Gencevî (d.1141-1145-ö.1214?)	Ḫamse Penc Genc (Maḫzenü'l-esrâr, Ḫüsrev ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn, Heft Peyker, İskendernâme)	Edebî
213.	Dîvân-ı Hâfız	Hâfız-ı Şîrâzî Hâce Şemseddin Muhammed (d.1317-1326-ö.1390)	Hâfız Divanı	Edebî Divan
214.	Örfî	Örfî-i Şîrâzî	Divan	Edebî Divan

		Cemâleddin Muhammed (d.1556-ö.1591)		
215.	Ni‘metullah	Ni‘metullāh-ı Velî Şâh Ni‘metullāh-ı Velî Muhammed b. Abdillâh el-Hüseynî el-Kirmânî? (d.1330-ö1431)	Divan	Edebî Divan
216.	Tezkiretü'ş-şu‘arâ	Kınalızâde Hasan Çelebi (d.1546-ö.1604)	Tezkiretü’ş-şuarâ	Tarihî
217.	Tezkire-i Latîfî	Latîfî (d.1490-1491-ö.1582)	Tezkiretü’ş-şuarâ	Tarihî
218.	Dîvân-ı Sâ’ib	Sâib-i Tebrîzî (d.1601-1607-ö.1676?)	Dîvân	Edebî Dîvân
219.	Dîvân-ı Bâkî	Bâkî Mahmud Abdülbâkî (d.1526-27-ö.1600)	Divan	Edebî Dîvân
220.	Dîvân-ı Nef‘î	Nef‘î Ömer (d.1572-ö.1635)	Divan (Türkçe)-Divan (Farsça)	Edebî Dîvân
221.	Dîvân-ı Nisârî	Nisârî Yakûb Çelebi (d.?-ö.1656)	Nîsârî Dîvânı	Edebî Dîvân
222.	Dîvân-ı Enverî	Enverî Evhadüddin (d.?-ö.1189?)	Dîvân	Edebî Dîvân
223.	Dîvân-ı Hâkânî	Hâkânî Mehmed Bey? (d.?-ö. 1606)	Divan	Edebî Divan
224.	Şerh-i Fusûs	Sarı Abdullah Efendi (d.1584-ö.1660)	Şerh-i Fusûs	Dinî
225.	Kitâb-ı Fütûhât-ı Mısır	İbn Abdülhakem Ebü’l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Abdilhakem el-Mısrî el-Kureşî (d.798-803-ö.870)	Fütûḥu Mışr ve aḫbâruhâ	Tarihî
226.	Târîh-i Fethnâme-i Mısır	Çerkezler Kâtibi Yûsuf	Selimnâme	Tarihî
227.	Kitâb-ı Milel-i Nihal	Nûh b. Mustafa (d.?-ö.1660)	Tercüme-i Milel ve’n-Nihal	Dinî Kelam
228.	Mecma‘u'l-Bahreyn	İbn Melek İbn Firişte, Firişteoğlu (ö.?-d.1418)	Mecmaʿu’l-baḥreyn	Dinî Fıkıh
229.	Kitâb-ı Sa‘âdetnâme	Câmî-i Rûmî (d.?-ö.1492)	Saâdetnâme	EdebîMaktel-i Hüseyin
230.	Kitâb-ı Âşık Paşa	Âşık Paşa (d.1272-ö.1332)	Garibnâme	Edebî Mesnevi
231.	Kitâb-ı Menâsik-i Hacc-ı Sinân Efendi	Sünbül Sinan	Menâsikü’l-ḥac	Dinî
232.	Husrev u Şîrîn	Şeyhî (d.1371-1376-ö.1429)	Hüsrev ü Şîrîn	Edebî Mesnevi
233.	Târîh-i Câmi‘u'l-hikâyât	Celâlzâde Salih Çelebi (ö.1565)	Tercüme-i Cevâmiu’l-hikâyât ve levâmiu’r-rivâyât	Edebî

234.	Lûgat-i Lâmi‘î	Lâmiî Çelebi (d.1473-ö.1532)	Lugat-ı Manzûme (Tuhfe-i Lâmiî)	Dil ve Dil Bilim Farsça-Türkçe Sözlük
235.	Kitâb-ı manzûm Şurûtu's-salât	Molla Fenari (d.1350-ö.1431)	Şurut u's-salat	Dinî İlmihal
236.	Pendnâme-i Şeyh Attâr Tercümesi	Attâr Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî (d.1142-45-ö. 1221)	Pendnâme	Edebî Nasihatnâme
237.	Kitâb-ı Harîdetü'l-acâ‘ib	İbnü'l-Verdî, Sirâceddin (d.?-ö.1457)	Ḫarîdetü’l-ʿacâʾib ve ferîdetü’l-ġarâʾib	Coğrafî
238.	Devâ-yı Rûh	Hedâye	?	Tıp
239.	Kânûnnâme-i Lütfî Paşa	Lütfî Paşa (d.1488?-ö.1563)	Âsafnâme	Tarihî Siyasetnâme
240.	Târîh-i Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi‘	Sıdkî Paşa	Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi‘	Tarihî Gazavâtname
241.	Târîh-i Peçevî	Peçuylu İbrâhim Efendi (d.1574-ö.1649?)	Târîh-i Peçevî	Tarihî
242.	Risâle-i Akâ’id-i Kemâl Paşazâde	Kaysûnîzâde Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Kūsûnî el-Mısrî (d.?-ö.1568)	?	Dinî Akaid
243.	Kitâb-ı Sohbetü'l-ebkâr der-cevâb-ı Sübhatü'l-ebrâr	Atâî, Nev‘îzâde (d.1583-1561)	Hamse (Sohbetü’l-ebkâr)	Edebî Hamse
244.	Tevarih-i Sükkerî	Şükrî-i Bitlisî (d.?-ö.1531)	Selimnâme	Tarihî Selimnâme
245.	Kitâbü's-Sünen	Nesâî Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (d.830-ö.915)	es-Sünen	Dinî Hadis
246.	Kitâb-ı İbnü'l-Yesr	İbn Müyesser Ebû Abdillâh Tâcüddîn Muhammed b. Alî b. Yûsuf b. Müyesser el-Mısrî (d.1231-ö.1278)	Aḫbâru Mışr (Târîḫu Mışr)	Tarihî
247.	İkâzü'l-mütefazzıl ve İkazu'l mütegâfil	Tâceddîn Muhammed b. Abdü’l-vehhab (d.?-ö.1330)	İgaz al-Mutaghaffil wa İttiaz al-Mutaammil	Tarihî
248.	Kitâbü'l-mesâlik	İbn Fazlullah el-Ömerî (d.?-ö.1349)	Mesâlikü’l-Ebsâr	Coğrafî
249.	Kitâb-ı Muhtasar	İbnü’l-Kirmânî Takıyyüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî (d.1361-ö.1430)	el-Muḫtaṣar fî aḫbâri Mışr	Tarihî

250.	Menâhicü'z-fikr	Cemâleddin el-Vatvât Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yahyâ el-Ensârî (d.1235-ö.1318)	Mebâhicü'l-fiker ve menâhicü'l-ʿiber	Tarihî
251.	Siyer-i Nebî	Nûh b. Mustafa (d.?-ö.1660)?	Mevlidü'l-Muṣṭafâ ve mevâlidü'l-ḫulefâ	Dinî Siyer
252.	Vâkıʻanâme-i Veysî Efendi	Veysi (d.?-ö.1628)	Hâbnâme	Tarihî Nasihatnâme
253.	Avânu's-sevâb	Hemedânî Ebü'l-Hasen Muhammed b. Abdilmelik b. İbrâhîm el-Hemedânî el-Makdisî el-Farazî (d.1071-ö.1127)	?	Tarihî
254.	Târîhu's-sahâbe	İbn Hibbân Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (d.890-ö.965)	Târîḫu'ṣ-ṣaḥâbe	Tarihî
255.	Târîhu'l-ahbâbe fi Maʻrifeti's-sahâbe	İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (d.1372-ö.1449)	el-İṣâbe fî temyîzi'ṣ-ṣaḥâbe	Tarihî
256.	Ricâlü'l-kütübi'l-aşaret	Hüseynî Ebü'l-Mehâsin (Ebû Abdillâh) Şemsüddîn Muhammed b. Alî b. el-Hasen el-Hüseynî ed-Dımaşkī (d.1315-ö.1364)	et-Teẕkire bi-maʿrifeti ricâli kütübi'l-ʿaşere	Tarihî
257.	Tabakâtu'l-huffâz	Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el- Fârikī ed-Dımaşkī (d.1274-ö.1348)	Tezkiretü'l-Huffâz	Tarihî
258.	Tabakâtü'ş-Şâfi	Tâceddin es-Sübkî Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (d.1327-ö.1370)	Tabakātü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ	Tarihî
259.	Tabakâtu'l-Malikiyye	İbn Ferhûn Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî (d.?-ö.1397)	ed-Dîbâcü'l-müẕheb	Tarihî
260.	Tabakât-ı Mizân-ı Şaʻrâvî	Şaʻrânî	el-Mîzânü'ş-Şaʿrâniyye el-müdhile li-cemîʿi aḳvâli'l-eʾimmeti'l-müctehidîn ve	Dinî Fıkıh

		Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî el-Mısrî (d.1493-ö.1565)	muḳallidîhim fi'ş-şerîʿati'l-Muḥammediyye (el-Mîzânü'l-kübrâ)?	
261.	Tabakâtu'l-Hanefiyye	İbn Dokmak Sârimüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir el-Alâî el-Mısrî (d.1349-ö.1407)	Naẓmü'l-cümân fî ṭabaḳāti aṣḥâbi imâmine'n-Nuʿmân	Tarihî
262.	Mir'âtü'z-zem'ân	Sıbt İbnü'l-Cevzî Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî (d.1186-ö.1256)	Mirʾâtü'z-zamân fî târîḫi'l-aʿyân	Tarihî
263.	Bidâye ve'n-Nihâye	İbn Kesîr Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkī eş-Şâfiî (d.1301-1302-ö.1373)	el-Bidâye ve'n-Nihâye	Tarihî
264.	Kitâbü'l-imdâdü'l-Gumr ve İsnâdü'l-emr	İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (d.1372-ö.1449)	İnbâʾü'l-ġumr bi-ebnâʾi'l-ʿumr	Tarihî
265.	Kitâb-ı Sekirdân	İbn Ebû Hacele Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Ebî Bekr b. Abdilvâhid et-Tilimsânî (d.1325-ö.1375)	Sükkerdânü's-Sulṭân el-Melikü'n-Nâṣır	Tarihî
266.	Kitâb-ı Sec' ve'l-hezîl fî Evsâfi'n-Nil	Tîfâşî Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Fazl) Şihâbüddîn (Sabâhuddîn/Şerefüddîn) Ahmed b. Yûsuf b. Ahmed el-Kaysî el-Kafsî et-Tîfâşî (d.1184-ö.1253)	Secʿu'l-hedîl fî aḫbâri'n-Nîl	Coğrafî
267.	Samârü'l-evrâd	İbn Hicce Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh b. Hicce el-Hamevî (d.1366-ö.1434)	Şemerâtü'l-evrâḳ (fi'l-muḥâḍarât)	Edebî
268.	Sünen-i Dâvûd	Ebû Dâvûd es-Sicistânî Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (d.817-18-ö.889)	es-Sünen	Dinî Hadis

269.	Dede Cöngi	Dede Cöngî Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm (d.1514-ö.1567)	Hâşiye alâ Şerhi'l-İzzî fi't-tasrîf li't-Teftâzânî?	Dil ve Dil Bilimi Arapça Gramer Sarf
270.	Akâ'id-i Birgili	Birgivî Mehmed Efendi (d.1523-ö.1573)	Aḥvâlü eṭfâli'l-müslimîn - Ziyâretü'l-ḳubûr	Dinî Akaid
271.	Birgili Risâlesi	Birgivî Mehmed Efendi (d.1523-ö.1573)	Vasiyetnâme	Dinî Fıkıh
272.	Câmi'u'l-kebîr	Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî? (d.?-ö.1505)	Cemʿu'l-cevâmiʿ (el-Câmiʿu'l-kebîr)	Dinî Hadis
273.	Tuhfetü'l-ebrâr	Beyzâvî Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullāh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (d.1189?-ö.1286)	Tuḥfetü'l-ebrâr	Dinî Hadis
274.	Demine ve Kelile	Beydebâ	Kelîle ve Dimne	Edebî
275.	Mekr-i zenân	?	?	Edebî
276.	Tefsîr-i Gevâşî	Muvaffak ed-din Anmed b. Yûsuf Gevâşî	Tefsirü'l-Gevâşî	Dinî Tefsir
277.	Seb'u'l-Mesânî	Kâtib Salâhaddîn Yazıcı Sâlih (d.?-ö.1409'dan sonra)	es-Sebʿu'l-meṣânî	Astronomi
278.	Metn-i İsâguci	Ebherî Esîrüddin Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkandî el-Ebherî (d.?-ö.1265?)	İsâgūcî (er-Risâletü'l-Esîriyye fi'l-mantık)	Felsefe Mantık
279.	Hamse Dîvânı	Veysi (d.?-ö.1628)	Divan	Edebî Divan
280.	Eşbâh ve Nazâ'ir	Çeleb Musliheddîn Mustafâ b. Hayreddîn er-Remlî (d.?-ö.1615)	el-Fevâ'id mine'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir	Dinî Fıkıh
281.	Hilye-i şerîf	Novabordalı Zuhûrî Efendi	?	Dinî Hilye
282.	Şir'atü'l-İslâm	Seyyid Alîzâde Ya'kūb b. Seyyid Ali er-Rûmî el-Bursevî (ö.1524)	Şerḥu Şirʿati'l-İslâm (Mefâtîḥu'l-cinân ve meṣâbîḥu'l-cenân)	Dinî
283.	Hayyâm	Ömer Hayyâm Ebü'l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhîm el-Hayyâm (1d.1039-48-ö.1132)	Rubâʿîyyât	Edebî Rubai
284.	Kitâb-ı Kanûn-ı Şifâ	İbn Sînâ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (d.980-81-ö.1037)	el-Kānûn fi't-Tıb	Tıp

285.	İmâdü'l-İslâm	Abdurrahman b. Yûsuf Aksarâyî (d.?-ö.1543)	İmâdü'l-İslâm	Dinî
286.	Fıkh-ı Ferâ'iz	?	?	Dinî Fıkıh
287.	Mesâbih	Ferrâ el-Begavî (d.?-ö.1122)	Mesâbîhu's-Sünne	Dinî Hadis
288.	İmtihân-ı Ezkiyâ	Birgivî Mehmed Efendi (d.1523-ö.1573)	İmtihânü'l-ezkiyâʾ	Dil ve Dil Bilim Nahiv Arapça
289.	Izhâr-ı Avâmil	Birgivî Mehmed Efendi (d.1523-ö.1573)	el-ʿAvâmil	Dil ve Dil Bilim Nahiv Arapça
290.	Câmi'ü'l-mesâ'il	Ahterî Muslihuddin Mustafa (d.?-ö.1560-61)	Câmiʿu'l-mesâʾil	Dinî Fıkıh
291.	Fütûhât-ı Mekkiyye	Mevlânâ Kutbeddîn-i Hanefî	?	Dinî
292.	Ebü'l-Müslim-i Teberdâr	?	?	Edebî Destan
293.	Muhtasar Tarihî	Ramazanzâde Mehmed Çelebi (ö.1571)	Siyer-i Enbiyâ-i İzâm ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm ve Menâkıb-ı Âl-i Osmân (Tarihî-i Nişancı)	Tarihî
294.	Mi'mar Sinân	Sâî Mustafa Çelebi (ö.1595-96)	Tezkiretü'l-bünyân ve Tezkiretü'l-ebniye	Tarihî
295.	Arûz-ı Me'âlî	?	?	EdebîAruz
296.	Îbrâhîm-i Halebî	İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö.1549)	Ġunyetü'l-mütemellî fî şerḥi Münyeti'l-muṣallî -Muḫtaṣaru Ġunyeti'l-mütemellî	Dinî Fıkıh
297.	Ruhi	Rûhî-yi Bağdâdî (ö.1605-6)	Külliyyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî	Edebî Divan
298.	Tevarih	Neşri (ö.1520?)	Kitâb-ı Cihannümâ	Tarihî
299.	Cild-i tevârîhi	Eş-Şeyh Çelebi Emrullâh b. Akşemseddîn	?	Tarihî
300.	Türkî ve Fârisî tevârîh	Cenabi Mustafa (ö.1590)	el-ʿAylemü'z-zâḫir fî aḥvâli'l-evâʾil ve'l-evâḫir (Dürr-i Meknûn)	Tarihî
301.	İbn Şîrîn ta'birnâmesi	İbn Sîrîn Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729)	Taʿbîrü'r-rüʾyâ	Toplum Bilimleri Rüya Tabiri
302.	Tefsir-i İbn-i Mes'ud	Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. Mes'ûd b. Gāfil b. Habîb el-Hüzelî (ö.652-53)	Mevsûʿatü fıḳhi ʿAbdillâh b. Mesʿûd	Dinî Tefsir
303.	Sitayiş-i Ereğli	Cemalî	Sitayişname	Edebî